Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

Куварова Олена Костянтинівна

УДК 811.161.1’38

ДИСЕРТАЦІЯ

СТРУКТУРНА ТИПОЛОГІЯ І СТИЛІСТИКА ЗВЕРТАННЯ В ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТАХ

(на матеріалі російськомовних листів XVIII–XX ст.)

10.02.02 – російська мова

03 – Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____

Науковий консультант Меньшиков Ігор Іванович,
доктор філологічних наук, професор

Дніпро – 2017

АНОТАЦІЯ

Куварова О. К. Структурна типологія і стилістика звертання в епістолярних текстах (на матеріалі російськомовних листів XVIII–XX ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.02 «Російська мова» (035 – Філологія). – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Дніпро, Київ, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню структурних, функціональних і стилістичних особливостей адресації в російськомовних епістолярних текстах періоду розквіту й максимального розширення письмового спілкування носіїв російської мови (XVIII–XX ст.) та побудові структурної типології епістолярного звертання на основі персоніфікованих характеристик двох його різновидів: моновокатива й полівокатива.

У дисертації показано, що лист, функціонуючи водночас у двох основних іпостасях: як мовленнєве утворення та документ, – діалектично поєднує в собі, з одного боку, максимальну різноманітність змісту й формально-мовних засобів його передачі, а з іншого – канонізовану структуру епістолярного тексту із жорстко регламентованим набором необхідних конструктивних елементів його. Звертання, як типова та найуживаніша форма адресації письмового послання, належить до стандартного жанроутворювального комплекту конструктивних параметрів листа поряд із такими складниками послання, як його вихідні параметри (місце й час написання), заключна етикетна формула та підпис адресанта. Цей набір конструктивних параметрів уможливлює як його розширення, наприклад, авторським вітанням або постскриптумом, так і різний ступінь редукції, навіть вилучення всіх названих компонентів.

Звертання в цьому дослідженні розглядається разом із іншими формами адресації епістолярного тексту в межах загального поняття, якому поставлено

у відповідність термін *епістолярний вокатив*. Епістолярний вокатив може бути *прямим*, якщо він репрезентований власне звертанням у називному відмінку, *опосередненим*, тобто вираженим тим або тим функційно маркованим членом речення (у такому разі звертання переходить у суб'єктний або об'єктний компонент висловлення), та *суміщеним* – таким, який поєднує пряме й опосередковане зазначення адресата. Вокатив у листі функціонує у формі як непоширеного звертання, так і вокативної конструкції, тобто власне звертання з усіма синтаксично пов'язаними з ним словами, чи вокативного речення, а також будь-якого сполучення двох або кількох звертань. Вокативна конструкція являє собою семантико-синтаксичну єдність. За своєю структурою вона може бути елементарною, розгорнутою й розчленованою, представленою у вигляді неодноразового звертання до одного або кількох адресатів. Епістолярний вокатив може функціонувати як *моновокатив* у разі, якщо це єдине звертання в письмовому посланні, або як *полівокатив* за умови, коли один лист містить комплекс (два й більше) вокативів.

У дисертації сформовано корпус персоніфікованих базових моделей російського моновокатива та виділено три типи вокативних моделей, конструктивними центрами яких можуть бути антропонім, апелятив чи комбінація апелятива й антропоніма. Базові моделі вокатива є основою для продукування практично необмеженої кількості епістолярних звертань шляхом варіювання лексичного наповнення конструктивних центрів, детермінації семантико-синтаксичних домінант і їхніх поширювачів, а також поєднання двох або більше базових моделей, у тому числі й можливих їх варіацій.

Особливу увагу в дисертації приділено вокативним утворенням, що виникли на основі апелятива як найбільш значущої лінгвістично фігури адресації. Типологія таких конструктів є функціонально конкретизованою залежно від того, як той чи інший апелятив пов'язаний із особистістю адресата, та від характеру стосунків між комунікантами. Виділено такі різновиди вокативного апелятива, які характеризують відповідні вокативні утворення: 1) загальний апелятив, використовуваний при звертанні до будь-якого адресата;

2) вибірковий, уживаний адресантом у звертанні до певного соціально або професійно маркованого кола осіб; 3) конситуативний – мотивоване контекстом або ситуацією спілкування авторське звертання до людини, що належить до вузького кола осіб, добре знайомих адресантові; 4) персоніфікований, яким адресант послуговується, звертаючись лише до певного адресата.

Типологію епістолярного полівокатива побудовано на основі таких його ознак, як кількість звертань у складі полівокатива, місце їх розташування в епістолярному тексті, ступінь ідентичності лексичного наповнення полівокатива та характер співвідношення першого звертання в листі з наступними. Виділено три структурні типи полівокатива: рамковий, розсіяний і комбінований. Рамковий полівокатив складається лише з двох звертань, перше з яких звичайно починає лист, друге супроводжує заключну етикетну формулу та / або підпис адресанта. Рамковий полівокатив може бути дублювальним (обидва звертання однакові), редукованим (у другому звертанні випущено деякі компоненти першого), розширеним (у друге додано якісь компоненти) та модифікованим (складники полівокатива абсолютно різні). Розсіяний полівокатив складається з двох і більше звертань, розподілених в епістолярному тексті, причому останній компонент полівокатива не належить до завершальних композиційних елементів листа. Розсіяний полівокатив буває гомогенним (складається з однотипних звертань) або гетерогенним (утворений звертаннями різних типів). Комбінований полівокатив містить щонайменше три звертання, він поєднує компоненти рамкового та розсіяного полівокативів і суміщує їхні функції. Підставою для структурної типології комбінованого полівокатива є характер співвідношення заключного звертання в листі з попередніми йому в цьому ж листі звертаннями.

У дисертації розроблено й описано методику персоніфікації вокативів як стилістичних параметрів листа, що дає можливість виявити індивідуально-авторські особливості системи звертань в епістолярному дискурсі адресанта, схарактеризувати співвідношення загального й окремого в його вокативній творчості, позначити ті способи встановлення й підтримання дистанційного

контакту, яким він надає перевагу. Ця методика передбачає три дослідні процедури: формування вектора вокативного ресурсу, визначення динаміки розгортання системи вокативних моделей і побудову контамінованих образів окремих класів вокатива.

Вектор вокативного ресурсу являє собою чотири числові параметри (індекси наповнення, включення, стабільності й реалізації), що характеризують головним чином кількісні показники вокативних утворень у листах різних адресантів і вказують на співвідношення загального та специфічного у вокативній творчості окремих авторів послань, а отже, і на способи встановлення та підтримання контакту, яким надають перевагу комуніканти. Кожний із них як особистість, зокрема особистість мовна, має свій мовленнєвий потенціал, що містить не лише узвичаєні форми та способи звертання до адресата, регульовані лінгвістичними й етичними нормами спілкування, але й спонтанні вокативи, ужиті лише одним автором і навіть тільки в одному з його листів.

Динаміка розгортання й реалізації системи вокативних моделей така: зі збільшенням обсягу листування в окремого адресанта звичайно зростає кількість використовуваних ним вокативних моделей. При цьому чітко простежується закономірність: на початку листування практично в усіх адресантів актуалізуються загальноприйняті норми письмового звертання, надалі ж починає виявлятися індивідуально-авторська специфіка вокативної творчості, яка реалізується в нестандартних, спонтанних та оригінальних вокативних утвореннях.

Особливості лексичного наповнення моделей вокативних конструкцій, утворених різними адресантами, відображено в позиційному узагальненні детермінуючої лексики в аналітичних виразах, побудованих у вигляді контамінованих образів цих конструкцій. Вони демонструють, яким лексичним матеріалом і в яких позиціях щодо стрижневого компонента вокатива детерміноване власне звертання. При цьому виявлено загальні для російського

епістолярного звертання пріоритети щодо вибору відповідних лексичних засобів, а також індивідуально-авторські уподобання.

Ключові слова: адресація, звертання, епістолярний вокатив, моновокатив, полівокатив, вокативна конструкція, вокативна модель, епістолярний текст, структурна типологія, індивідуально-авторська стилістика звертання.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

Куварова Е. К. Типология русского эпистолярного вокатива : монография. Днепропетровск : Новая идеология, 2014. 380 с.

Рецензії: ***Манакин В. Н.*** *Рецензия на монографию доцента кафедры общего и славянского языкознания Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара Куваровой Елены Константиновны «Типология русского эпистолярного вокатива» (Днепропетровск : Новая идеология, 2014. – 380 с.) // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. № 2. С. 409–412;* ***Подмогильная Н. В.*** *«Я к Вам пишу...», или письмо как объект лингвистического исследования (Рецензия на монографию Е. К. Куваровой «Типология русского эпистолярного вокатива» // Вісник Дніпропетровського університету. 2015. Т. 23. № 11. Серія «Мовознавство». Вип. 21 (2). С. 161–163;* ***Степанченко И. И.*** *Рецензия на монографию Е. К. Куваровой «Типология русского эпистолярного вокатива» // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. Харьков : ХНПУ, 2015. № 1 (54). С. 81–85.*

Статті у фахових виданнях України:

1. Куварова Е. К. Репрезентация личности автора в эпистолярном тексте // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 23 (62). № 2. Ч. 1. 2010. С. 103–108.
2. Куварова Е. К. Проблема лингвистической маркировки письма как послания и документа // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2011. Вип. 17. Т. 1. С. 80–87.
3. Куварова Е. К. Структурно-семантические типы обращения и подписи в русских эпистолярных текстах // Ученые записки Таврического

национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 24 (63). № 2. Ч. 1. 2011. С. 124–129.

4. Куварова Е. К. Письмо в системе речевых произведений как документов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика: зб. наук. праць. Вип. XIII. Херсон: Вид-во ХДУ, 2011. С. 269–274.
5. Куварова Е. К. Письмо как графический субститут устного сообщения // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 24 (63). № 2. Ч. 3. 2011. С. 63–70.
6. Куварова Е. К. Репрезентация коммуникативной ситуации в письме как элемент современного дискурса газеты // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. праць. Філологічні науки. 2011. № 2. С. 182–186.
7. Куварова Е. К. Заключительная этикетная формула в письме как речевом произведении // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 24 (63). № 4. Ч. 2. 2011. С. 289–296.
8. Куварова Е. К. Функционально-семантические типы заключительных этикетных формул русского письма // Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. № 17. Одеса: Астропринт, 2012. С. 202–205.
9. Куварова Е. К. Редукция вокатива в тексте письма // Наукові записки. Вип. 105 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. С. 99–103.
10. Куварова Е. К. Редукция заключительной этикетной формулы в эпистолярном тексте // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2012. Вип. 18. С. 120–125.
11. Куварова Е. К. Типология адресации в письме как речевом произведении // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 25 (64). № 1. Ч. 1. 2012. С. 91–96.

12. Куварова Е. К. Отказ от институциональности как коммуникативная стратегия эпистолярного общения // Наукові записки Луганського національного університету. Серія: Філологічні науки. Дискурсологія: мова, культура, суспільство: зб. наук. праць. 2012. № 1 (35). С. 90–100.
13. Куварова Е. К. Письменный и устный текст в системе языковой коммуникации // Мова і культура: науковий журнал. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. Вип. 15. Т. V (159). С. 175–180.
14. Куварова Е. К. Прагматика эпистолярного вокатива как лингвистической единицы // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 25 (64). № 4. Ч. 2. 2012. С. 270–276.
15. Куварова Е. К. Базовые и производные формулы завершения русского письма // Наукові записки. Вип. 117. Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 2 ч. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. С. 366–370.
16. Куварова Е. К. Бинарный вокатив в эпистолярном тексте // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2013. Вип. 19. Т. 1. С. 151–157.
17. Куварова Е. К. Структурные типы рассеянного эпистолярного вокатива в русском языке // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика: зб. наук. праць. Вип. XVIII. Херсон: Вид-во ХДУ, 2013. С. 253–257.
18. Куварова Е. К. Апеллятив в составе эпистолярного вокатива // Мова і культура: науковий журнал. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. Вип. 16. Т. VI (168). С. 75–82.
19. Куварова Е. К. О некоторых закономерностях распределения компонентов рассеянного вокатива в эпистолярном тексте // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. Т. 1. 2013. № 1–2. С. 158–165.

20. Куварова Е. К. Опосредованный вокатив в системе языковых средств адресации письма // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2014. № 11. Вип. 20 (1). С. 89–96.
21. Куварова Е. К. Динамика вокативных образований в эпистолярном дискурсе // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». 2015. Вип. 21 (2). С. 59–65.
22. Куварова Е. К. Обращение и вокатив: к вопросу о содержательной дифференциации терминов // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». 2016. Вип. 22. С. 72–79.

Статті в іноземних періодичних виданнях:

23. Куварова Е. К. Эпистолярный поливокатив как фигура с повторной номинацией // Science and education a new dimension. Philology, III(10), Issue: 47. Budapest, 2015. P. 55–58.
24. Куварова Е. К. Конструктивные типы русского эпистолярного поливокатива // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 8 (50): в 3-х ч. Ч. II. С. 94–97.
25. Куварова Е. К. Варьирование онимной и апеллятивной лексики в составе русского эпистолярного вокатива // Cambridge Journal of Education and Science, № 1 (15), January–June, 2016. Volume II. “Cambridge University Press”, 2016. P. 469–476.
26. Куварова Е. К. Комбинаторика конструктивных параметров письма // European Journal of Scientific Research», № 1 (13), January–June, 2016. Volume II. “Paris University Press”, 2016. P. 211–218.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

27. Куварова Е. К. Особенности инициальных фраз в эпистолярном тексте // Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: Матеріали VI міжнар. конф. Т. 1. Дніпропетровськ, 2000. С. 73−74.
28. Куварова Е. К. Прагматический уровень языковой личности и его отражение в эпистолярном тексте // Текст в лингвистической теории и в методике

преподавания филологических дисциплин : Материалы II Международной научной конференции, 26−27 марта 2003 г., Мозырь: в 2-х ч. Ч. 2 / отв. ред. С. Б. Кураш и др. Мозырь: УО «МГПУ», 2003. С. 105−107.

29. Куварова Е. К. Эпистолярий в аспекте текстовых категорий // Сучасні наукові парадигми: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (Горлівка, 12 березня 2010 р.). Горлівка: Вид-во ГДПІІМ, 2010. С. 119–122.
30. Куварова Е. К. Обращение и подпись как конструктивная рамка эпистолярного текста // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: Материалы V Междунар. науч. конф. 7–8 апреля 2011 г. Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2011. С. 187–190.
31. Куварова Е. К. Эпистолярный вокатив как средство параметризации образа адресата // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення», 12–13 квітня 2012 р. Горлівка: ГДПІІМ, 2012. С. 101–104.
32. Куварова Е. К. Структурные типы кольцевого вокатива в эпистолярном тексте // Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції „Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України" (Дніпропетровськ, 19–20 квітня 2012 р.). Дніпропетровськ, 2012. С. 45–48.
33. Куварова Е. К. Вокатив как структурный элемент текста письма // Франція та Україна: науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. XV Міжнар. конф.: Матеріали. Дніпропетровськ: Пороги, 2012. С. 31–33.
34. Куварова Е. К. Поливокатив в тексте письма // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: Материалы VI Междунар. науч. конф. (Днепропетровск, 22–23 апреля 2013 г.). Днепропетровск: Новая идеология, 2013. С. 153–155.
35. Куварова Е. К. Становление и развитие эпистолярики как филологической дисциплины // Профессор Л. А. Шеляховскаяның 85 жылдығына арналған

«Орыс тіл білімі: теория және лингводидактика» атты халықар. ғыл.-теор. конф. жинағы = «Русское языкознание: теория и лингводидактика»: Тр. Междунар. науч.-теорет. конф., посвященной 85-летию проф. Л. А. Шеляховской. Алматы: КазНПУ им. Абая, 2013. С. 112–115.

36. Куварова Е. К. Функционально-семантическая характеристика адъектива в составе вокативной конструкции // Матеріали IV Всеукр. науково-практ. конф. «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України» (Дніпропетровськ, 24–25 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ, 2014. С. 51–54.
37. Куварова Е. К. Эпистолярный поливокатив как конструктивный и функциональный параметр письма // Русский язык: исторические судьбы и современность: V Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, 18–21 марта 2014 г.): Труды и материалы. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2014. С. 345–346.
38. Куварова Е. К. Комбинированный поливокатив в эпистолярном тексте // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: Материалы VII Междунар. науч. конф. (Днепропетровск, 2–4 апреля 2015 г.). Днепропетровск: Новая идеология, 2015. С. 77–78.
39. Куварова Е. К. Базовые модели русского эпистолярного вокатива // Філологічні науки: зб. матеріалів підсумкової наук. конф. студентів та викладачів ф-ту української й іноземної філології та мистецтвознавства ДНУ ім. О. Гончара. Ч. 3. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2015. С. 313–316.
40. Куварова Е. К. Функционирование контактивов в составе русского эпистолярного вокатива // Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук та їхній вплив на розвиток мови та літератури: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10–11 квітня 2015 р.). у 2-х ч. Львів: ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2015. Ч. 2. С. 44–48.
41. Куварова Е. К. Письмо как документ и речевое произведение // Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції „Людина, культура,

техніка в новому тисячолітті” (21–22 квітня 2015 р., Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського „ХАІ”). Харків, 2015. С. 82–83.

42. Куварова Е. К. Комбинация апеллятива и антропонима в эпистолярном обращении // Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України» (Дніпропетровськ, 31 березня – 1 квітня 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 63–65.
43. Куварова Е. К. Словотворчество в эпистолярии А. М. Ремизова // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: Материалы VIII Международной научной конференции (г. Днепр, ДНУ им. О. Гончара, 6–7 апреля 2017 г.) Днепр: Акцент ПП, 2017. С. 80–83.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

44. Куварова Е. К. Вокатив как средство расширения заключительной этикетной формулы письма // Філологічні науки: зб. наук. праць студентів та викладачів факультету. Ч. 1. Дніпропетровськ: Адверта, 2013. С. 327–329.
45. Куварова Е. К. Языковая репрезентация временных и пространственных параметров эпистолярной коммуникации в письме // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сб. науч. тр. Вып. 6 / редкол.: д-р филол. наук, проф. Т. В. Симашко и др. М.; Архангельск, 2013. С. 123–128.
46. Куварова Е. К. Стилистическая персонификация вокативных образований в эпистолярных текстах // Текст. Язык. Человек: сб. науч. тр.: в 2 ч. Ч. 1 / УО МГПУ им. И. П. Шамякина; редкол.: С. Б. Кураш (отв. ред.) и др. Мозырь, 2015. С. 47–49.
47. Куварова Е. К. Лексическое наполнение базовых моделей русского эпистолярного вокатива как фактор их стилистической персонификации // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сб. науч. тр. Вып. 7. / отв. ред. Т. В. Симашко. М.; Северодвинск: «БИБКОМ», 2015. С. 38–45.

SUMMARY

Kuvarova O. K. Structural Typology and Stylistics of Address Circulation in Epistolary Texts (on the material of the Russian-language letters of the 18th–20th centuries). – Qualification scientific paper – manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philology in speciality 10.02.02 "Russian language" (035 – Philology). – Oles Honchar Dnipro National University; Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Dnipro, Kyiv, 2017.

The thesis deals with the study of structural, functional and stylistic address features in the Russian-language epistolary texts of the heyday and maximum expansion of Russian speakers written communication (18th–20th centuries) and the structural typology construction of epistolary address on the personified characteristics basis in its two varieties: monovocative and polyvocative.

The thesis shows that the letter, simultaneously having two basic hypostases: the speech creation and the document, dialectically combines, on the one hand, the maximum diversity of content and the formal language means of its transmission, and on the other hand – the canonized structure of an epistolary text with rigidly regulated set of its necessary constructive elements. Address as a typical and most common form of addressing a written message refers to a standard, genre-generating set of constructive parameters of a letter along with such message data as its output parameters (place and time of writing), the conclusion etiquette formula and the addressee signature. This set of constructive parameters allows both its extension, for example, by the author's greeting or postscript, and varying degrees of reduction, up to the exclusion of all the named components.

Address in this study is considered together with other forms of appeal in gin the epistolary text within the framework of the general concept, which the term epistolary vocative is associated to. An epistolary vocative can be *direct* if it is a proper appeal in the nominative case, *mediated* if it is expressed by some functionally marked sentence member in which the address is converted to the subject or object component of the utterance, and *combined*, that is, uniting the direct and indirect

indication of the addressee. The vocative in the letter functions in the form of both an unrestricted address and a vocative construction, that is, the actual handling of all syntactically related words, a vocative sentence, as well as some combination of two or more references. The vocative construction is a semantic-syntactic unity. By its structure, it can be elementary, expanded and dismembered in the form of repeated appeals to one or several addressees. An epistolary vocative can function as a *monovocative* if it is the only address in this letter, and as a *polyvocative*, when one letter contains several (two or more) vocatives.

In the thesis a set of personified basic models of the Russian monovocative has been formed and three types of vocative models have been singled out, with an anthroponym, appellative and a combination of appellative and anthroponym as their center. The basic models of the vocative are the basis for producing of an almost unlimited number of epistolary references by varying the lexical filling of the constructive centers, various determinations of semantical and syntactic dominants and their expanders, and the connection of two or more basic models, including their possible variations.

Particular attention in the thesis is paid to the vocational formations on the basis of the appellative as the most linguistically significant figure of addressing. The typology of such formations is functionally specified depending on how the appellative is related to the identity of the addressee and what the relations between the communicants are. The following types of a vocative appellative are distinguished, characterizing the corresponding vocative formations: 1) general appellative used when addressing any addressee; 2) a selected appellative used by the addresser when addressing a particular socially or professionally labeled layer of persons; 3) consituational appellative – motivated by context or situation author's address to a person belonging to a narrow circle of persons well known to the addresser; 4) a personified appellative used by a certain addresser as an appeal exclusively to a specific addressee. The epistolary polyvocative typology is constructed taking into account such features as the number of appeals in the polyvocative composition, their location in the letter text, the nature of the lexical

filling of the polyvocative, and the nature of the first address correlation to the rest of the polyvocative components of the letter. Three structural types of the polyvocative are distinguished: framework, scattered and combined. The framework polyvocative includes two addresses, the first of which starts the letter; the second one accompanies the conclusion etiquette formula and / or the signature of the addressee. The framework polyvocative can be a duplicate (both are the same), reduced (in the second address some of the components of the first one are omitted), expanded (some components are added to the second address) and modified (the polyvocative components are different). A scattered polyvocative consists of two or more addresses, one way or another distributed in an epistolary text, and the last component of the polyvocative does not belong to the final compositional elements of the letter. The scattered polyvocative is homogeneous (consists of the same type of addresses) or heterogeneous (consists of addresses of various types). Combined polyvocative consists of at least three addresses, combines the components of the framework and scattered polyvocatives and their functions. The basis for the structural typology of the combined polyvocative is the nature of final address correlation in the letter with the preceding addresses within the same letter.

The thesis has worked out and described the methodology for personifying vocatives as letter stylistic parameters. This technique allows identifying the individual-authoring features of the address system in the addresser's epistolary discourse, characterizing the ratio of the general and the particular in its vocative creative work, to determine those ways of establishing and maintaining the remote contact that s/he prefers. This method includes three research procedures: the vocative resource vector formation, the vocative models system deployment dynamics definition, the construction of vocative individual classes contaminated images.The vocative resource vector is four numerical parameters that characterize mainly the quantitative indicators of the vocative formations of various addressers letters and indicate the relationship between the general and the specific in the vocative creative work of the messages individual authors, and hence the methods of establishing and maintaining the remote contact preferred by the communicants. Each

of them as a person, in particular a linguistic personality, has its own speech potential, including not only generally accepted forms and methods of addressing the addressee, regulated by linguistic and ethical norms of communication, but also spontaneous vocatives, used by only one author and even in just one letter.

The dynamics of deployment and implementation of the vocative models is as follows. With the correspondence volume increase an individual addresser usually increases the number of used vocative models. At the same time, a regularity is clearly seen: at the beginning of correspondence, generally accepted norms of written circulation are actualized by all addressers, in the future the individual-author's specificity of the vocative creative activity begins to manifest itself, which is realized in non-standard, spontaneous and original vocative formations.

The peculiarities of the vocative constructions models lexical filling formed by various addressers are reflected in positional generalization of the determining vocabulary in analytical expressions constructed in the form of these constructions contaminated images. Contaminated images of the vocative constructs demonstrate, by what lexical material and in what positions relative to the core component the actual address is determined. In this case, common for the Russian epistolary addresses, as well as individual author's preferences in selecting appropriate lexical means have been revealed.

Key words: addressing, address, epistolary vocative, monovocative, polyvocative, vocative construction, vocative model, epistolary text, structural typology, individual author's addressing style.

АННОТАЦИЯ

Куварова Е. К. Структурная типология и стилистика обращения в эпистолярных текстах (на материале русскоязычных писем XVIII–XX вв.) – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени доктора филологических наук по специальности 10.02.02 «Русский язык» (035 – Филология). – Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара; Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. Министерство образования и науки Украины. – Днепр, Киев, 2017.

Диссертация посвящена исследованию структурных, функциональных и стилистических особенностей адресации в русскоязычных эпистолярных текстах периода расцвета и максимального расширения письменного общения носителей русского языка (XVIII–XX вв.) и построению структурной типологии эпистолярного обращения на основе персонифицированных характеристик двух его разновидностей: моновокатива и поливокатива.

В диссертации показано, что письмо, выступая одновременно в двух его основных ипостасях: речевого произведения и документа, – диалектически сочетает в себе, с одной стороны, максимальное разнообразие содержания и формально-языковых средств его передачи, а с другой – канонизированную структуру эпистолярного текста с жёстко регламентированным набором необходимых конструктивных его элементов. Обращение как типичная и самая употребительная форма адресации письменного послания относится к стандартному, жанрообразующему комплекту конструктивных параметров письма наряду с такими данными послания, как его выходные параметры (место и время написания), заключительная этикетная формула и подпись адресанта. Этот набор конструктивных параметров допускает как его расширение, например, авторским приветствием или постскриптумом, так и различную степень редукции, вплоть до исключения всех названных компонентов.

Обращение в данном исследовании рассматривается вместе с другими формами адресации эпистолярного текста в рамках общего понятия, которому поставлен в соответствие термин *эпистолярный вокатив*. Эпистолярный вокатив может быть *прямым*, если это собственно обращение в форме именительного падежа, *опосредованным*, если он выражен каким-либо функционально маркированным членом предложения, в котором осуществляется перевод обращения в субъектный или объектный компонент высказывания, и *совмещённым*, т. е. объединяющим прямое и опосредованное указание адресата. Вокатив в письме функционирует в форме как нераспространённого обращения, так и вокативной конструкции, т. е. собственно обращения со всеми синтаксически связанными с ним словами, вокативного предложения, а также какого-либо сочетания двух или нескольких обращений. Вокативная конструкция представляет собой семантико-синтаксическое единство. По своей структуре она может быть элементарной, развёрнутой и расчленённой в виде неоднократного обращения к одному или нескольким адресатам. Эпистолярный вокатив может функционировать как *моновокатив*, если это единственное обращение в данном письме, и как *поливокатив*, когда одно письмо содержит несколько (два и более) вокативов.

В диссертации сформирован корпус персонифицированных базовых моделей русского моновокатива и выделены три типа вокативных моделей, конструктивными центрами которых могут быть антропоним, апеллятив и комбинация апеллятива и антропонима. Базовые модели вокатива являются основой для продуцирования практически неограниченного количества эпистолярных обращений посредством варьирования лексического наполнения конструктивных центров, различной детерминации семантико-синтаксических доминант и их распространителей, а также соединения двух или более базовых моделей, в том числе и возможных их вариаций.

Особое внимание в диссертации уделено вокативным образованиям на основе апеллятива как наиболее лингвистически значимой фигуре адресации. Типология таких образований функционально конкретизирована

в зависимости от того, как тот или иной апеллятив связан с личностью адресата и каковы отношения между коммуникантами. Выделены такие разновидности вокативного апеллятива, характеризующие соответствующие вокативные образования: 1) общий апеллятив, используемый при обращении к любому адресату; 2) избирательный апеллятив, используемый адресантом при обращении к определённому социально или профессионально маркированному кругу лиц; 3) конситуативный апеллятив – мотивированное контекстом или ситуацией общения авторское обращение к человеку, принадлежащему к узкому кругу лиц, хорошо известных адресанту; 4) персонифицированный апеллятив, используемый определённым адресантом как обращение исключительно к определенному же адресату.

Типология эпистолярного поливокатива построена с учётом таких его признаков, как количество обращений в составе поливокатива, их расположение в тексте письма, характер лексического наполнения поливокатива и характер соотношения первого обращения в письме с остальными компонентами поливокатива. Выделены три структурных типа поливокатива: рамочный, рассеянный и комбинированный. Рамочный поливокатив включает два обращения, первое из которых начинает письмо, второе сопровождает заключительную этикетную формулу и / или подпись адресанта. Рамочный поливокатив может быть дублирующим (оба обращения одинаковы), редуцированным (во втором обращении опущены некоторые компоненты первого), расширенным (во второе обращение добавлены какие-то компоненты) и модифицированным (компоненты поливокатива различны). Рассеянный поливокатив состоит из двух и более обращений, так или иначе распределенных в эпистолярном тексте, причём последний компонент поливокатива не принадлежит к завершающим композиционным элементам письма. Рассеянный поливокатив бывает гомогенным (состоит из однотипных обращений) или гетерогенным (состоит из обращений разных типов). Комбинированный поливокатив состоит минимум из трёх обращений, объединяет компоненты рамочного и рассеянного поливокативов и совмещает

их функции. Основанием для структурной типологии комбинированного поливокатива является характер соотношения заключительного обращения в письме с предшествующими ему в этом же письме обращениями.

В диссертации разработана и описана методика персонификации вокативов как стилистических параметров письма. Эта методика позволяет выявить индивидуально-авторские особенности системы обращений в эпистолярном дискурсе адресанта, охарактеризовать соотношение общего и частного в его вокативном творчестве, определить те способы установления и поддержания дистанционного контакта, которым он отдаёт предпочтение. Указанная методика включает в себя три исследовательских процедуры: формирование вектора вокативного ресурса, определение динамики развёртывания системы вокативных моделей, построение контаминированных образов отдельных классов вокатива.

Вектор вокативного ресурса представляет собой четыре числовых параметра, характеризующих главным образом количественные показатели вокативных образований в письмах разных адресантов и указывающих на соотношение общего и специфического в вокативном творчестве отдельных авторов посланий, а отсюда и на способы установления и поддержания дистанционного контакта, которым отдают предпочтение коммуниканты. Каждый из них как личность, в частности личность языковая, имеет свой речевой потенциал, включающий не только общепринятые формы и способы обращения к адресату, регулируемые лингвистическими и этическими нормами общения, но и спонтанные вокативы, употреблённые лишь одним автором и даже лишь в одном каком-то письме.

Динамика развёртывания и реализации вокативных моделей такова. С увеличением объёма переписки у отдельного адресанта обычно возрастает количество используемых им вокативных моделей. При этом чётко просматривается одна закономерность: в начале переписки практически у всех адресантов актуализуются общепринятые нормы письменного обращения, в дальнейшем же начинает проявлять себя индивидуально-авторская специфика

вокативного творчества, которая реализуется в нестандартных, спонтанных и оригинальных вокативных образованиях.

Особенности лексического наполнения моделей вокативных конструкций, образованных разными адресантами, отражены в позиционном обобщении детерминирующей лексики в аналитических выражениях, построенных в виде контаминированных образов этих конструкций. Контаминированные образы вокативных конструкций демонстрируют, каким лексическим материалом и в каких позициях относительно стержневого компонента детерминируется собственно обращение. При этом выявлены общие для русского эпистолярного обращения, а также индивидуально-авторские предпочтения в отборе соответствующих лексических средств.

Ключевые слова: адресация, обращение, эпистолярный вокатив, моновокатив, поливокатив, вокативная конструкция, вокативная модель, эпистолярный текст, структурная типология, индивидуально-авторская стилистика обращения.

ЗМІСТ

Анотація 2
Summary 13
Аннотация 17
Перелік умовних позначень 24
Вступ 25
Розділ 1. Лист як об’єкт лінгвістичного дослідження 41
1.1. Основні етапи становлення й розвитку епістолярики 41
1.2. Звертання до адресата в системі конструктивних параметрів листа 61
1.3. Редукція конструктивних параметрів листа 90
1.4. Лист у системі документів і мовленнєвих утворень 105
Висновки до першого розділу 120
Розділ 2. Епістолярне звертання та методологічні принципи його опису 123
2.1. Звертання як епістолярний вокатив 123
2.2. Пряма, опосереднена й суміщена адресація 143
2.3. Вокативна конструкція 152
2.4. Моновокатив і полівокатив. 158
2.5. Моделювання типологічно значущих вокативних утворень 164
Висновки до другого розділу. 180
Розділ 3. Структурні типи епістолярного моновокатива 185
3.1. Генеральний масив епістолярних звертань 185
3.2. Робочий масив моделей російського епістолярного вокатива 198
3.3. Базові моделі російського епістолярного вокатива 205
3.3.1. Кількісні параметри базових моделей російського епістолярного вокатива 205
3.3.2. Базові моделі російського епістолярного вокатива з домінантою антропонімом 213

3.3.3. Базові моделі російського епістолярного вокатива з домінантою апелятивом 224
3.3.4. Базові моделі російського епістолярного вокатива на основі комбінації апелятива й антропоніма 257
Висновки до третього розділу 265
Розділ 4. Полівокатив в епістолярному тексті. 269
4.1. Полівокатив як фігура з повторною номінацією адресата 269
4.2. Структурні типи епістолярного полівокатива 285
4.2.1. Рамковий полівокатив 285
4.2.2. Розсіяний полівокатив. 295
4.2.3. Комбінований полівокатив 312
Висновки до четвертого розділу. 323
Розділ 5. Стилістика епістолярних звертань як комплекс їхніх індивідуально-авторських параметрів 328
5.1. Стилістичні параметри вокативних утворень. 328
5.2. Індексування вокативного ресурсу адресантів 339
5.3. Динаміка утворення й модифікації вокативних моделей 362
5.4. Лексичне наповнення моделей епістолярного звертання 381
Висновки до п’ятого розділу. 399
Висновки 402
Список використаної літератури. 412
Список джерел фактичного матеріалу. 471
Додаток 1. Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації. 482
Додаток 2. Фрагмент системної вибірки вокативів, згрупованої за адресантами. 494
Додаток 3. Моделі контамінованих образів епістолярного вокатива 512
Додаток 4. Список адресантів досліджуваного епістолярію 515

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Ан – антропонім

Ап – апелятив

АпАн – комбінація апелятива й антропоніма

ВК – вокативна конструкція

ЕВ – епістолярний вокатив

ІВ – індекс включення

ІН – індекс наповнення

ІР – індекс реалізації

ІС – індекс стабільності

КПЛ – конструктивні параметри листа

РЕВ – російський епістолярний вокатив

ВСТУП

Для сучасної лінгвістики характерний інтерес до вивчення систем *комунікації* в різних її формах і проявах. Однією з таких систем, найбільш розвиненою, гнучкою й адаптованою до умов дистанційної взаємодії людей, є лист, а найпоширенішим засобом передачі інформації за умови відсутності безпосереднього контакту між комунікантами протягом довгого часу був – і дотепер залишається – епістолярний текст. Мовленнєві утворення у формі письмового послання мають давню традицію використання їх суспільством. Епістолярій у різноманітних його виявах широко представлений і в просторі сучасної комунікації: класичний приватний лист, бізнес-кореспонденція, електронні листи, рекламні розсилання тощо. Цей факт підтверджує значущість епістолярного жанру для соціуму загалом і для представників різних типів мовної культури зокрема. Тому одним із важливих аспектів вивчення спілкування є дослідження епістолярного тексту як засобу письмової комунікації людей.

Мовознавці розглядають листи в різних напрямках: жанрово-стилістичному (С. В. Антоненко, Н. Й. Бєлунова, О. М. Виноградова, О. Г. Єліна, Т. П. Зоріна, Н. А. Ковальова, А. В. Кур'янович, А. М. Малахова, І. Погребняк, К. В. Суровцева, І. В. Тутаєва, E. Cook, M. Song), функціонально-комунікативному (А. О. Акішина, О. М. Андрєєва, Т. В. Артем'єва, А. В. Бєлова, Н. Бетузія, Е. С. Вєтрова, Л. А. Глинкіна, Т. М. Кабанова, В. П. Мусієнко, О. М. Пазинич, Т. В. Радзієвська, М. М. Телеки, В. Д. Шинкарук), з погляду історичної стилістики (А. С. Дьомін, Н. В. Глухих, О. В. Зуєва, К. В. Ленець, С. Ф. Руднєва), лінгвокультурології (Д. С. Берестовська, Н. Г. Майборода, А. В. Синичкин, D. Goodman), текстології (Н. О. Кальонова, Є. І. Прохоров, G. Stepanić), теорії тексту (О. Ю. Кустова, Л. В. Нижникова, І. А. Паперно, О. Ю. Под'япольська), лінгвоперсонології (О. В. Барсукова, І. Г. Гулякова, В. Я. Парсамова, О. Є. Рибникова, М. А. Сулейманова, N. Hallett, J. Montefiore) і, природно, у власне

лінгвістичному аспекті, що стосується безпосередньо мови листів як їх матеріальної субстанції та передбачає, зокрема, дослідження листів як середовища функціонування різних груп лексики і мовленнєвих фігур: запозичених слів, описових дієслівно-іменних зворотів, фразеологізмів, перифраз тощо (Л. В. Бараночникова, С. А. Ганжа, С. В. Гусєва, С. І. Комарова, М. О. Смирнова, Н. В. Таванець, В. О. Фаліна, О. П. Фесенко, Д. О. Шульга).

Предметом наукового вивчення ставали окремі конструктивні параметри листа, такі, як формули вітання і прощання (Т. П. Акімова, Є. С. Отін), характер підпису як самономінації адресанта (Н. В. Величко), а також найбільш значущий композиційний елемент письмового послання – *звертання* до його адресата: структура цієї фігури мовлення (В. Є. Захарова, Ж. Кімпалу, М. П. Сірий), її стилістика (В. М. Абашина, Н. М. Журавльова, Н. В. Климова, Т. В. Киштимова, О. М. Мацько), семантика та комунікативні функції (Е. С. Вєтрова, О. Г. Тулузакова), лексико-синтаксичні особливості (С. Л. Катаржина, Н. В. Павлик, А. Б. Черняєва) тощо.

Однак загальна типологія епістолярного звертання ще не побудована, і насамперед тому, що дотепер не розроблені важливі метамовні аспекти письмової адресації, які стосуються не тільки власне звертання, але й різних його функціональних аналогів, сукупність яких зумовила необхідність уведення терміна *епістолярний вокатив*. Цим терміном позначаємо слово або словосполучення, яким автор листа номінує свого адресата безпосередньо в тексті відповідного письмового послання, орієнтоване на встановлення в тій або тій формі контакту з ним.

Актуальність теми дисертації зумовлена потребою цілісного багатоаспектного вивчення форм і способів звертання в письмовій міжособистісній комунікації, відсутністю номенклатури основних моделей вокативних утворень, перспективністю лінгвістичного дослідження засобів установлення письмового контакту між людьми, Побудова структурної типології епістолярного звертання створює теоретико-методологічну базу для фундаментальних студій, які дозволять установити прагматичний,

текстоутворювальний і образно-естетичний потенціал окремих звертань і вокативного ресурсу мови загалом та в епістоляріях різних адресантів. Ґрунтовний аналіз звертання в епістолярному тексті є передумовою розв'язання низки дискусійних питань, пов'язаних, зокрема, з метамовними аспектами письмової адресації, з проблемою визначення синтаксичної домінанти в конструкціях прикладкового типу, з науковим осмисленням сучасної практики письмової електронної комунікації. Дослідження полівокатива, його типів і моделей є значущим для подальшого розвитку проблематики теорії номінації, теорії мовленнєвої комунікації, прикладної лінгвістики.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота пов'язана з комплексною науковою темою кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара № 0113U001317 «Семантика, структура і функціонування одиниць різних рівнів у мовних системах», затвердженою Міністерством освіти і науки України 22.01.2013 р. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 3 від 25 вересня 2014 р., уточнення теми – протокол № 10 від 24 березня 2016 р.) і погоджена на засіданні бюро Наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (протокол № 1 від 18 лютого 2016 р.).

Мета дослідження – спираючись на номенклатуру регулярних вокативних утворень, побудувати структурну типологію російського епістолярного звертання на базі двох його основних різновидів: моновокатива та полівокатива – із зазначенням індивідуально-стилістичних параметрів реалізації його моделей в епістолярному дискурсі адресанта.

Мета дослідження передбачає розв'язання таких **завдань:**

1) визначити специфіку листа як мовленнєвого утворення та документа, описати основні конструктивні параметри листа, їх комбінаторику та функціональну значущість;

2) обґрунтувати й систематизувати термінологію, що стосується вивчення й опису звертання як епістолярного вокатива;
3) сформувати корпус персоніфікованих базових моделей російського моновокатива та класифікувати ці моделі на основі трьох їх семантико-синтаксичних домінант: антропоніма, апелятива та комбінації апелятива й антропоніма;
4) перевірити висунуту в дисертації наукову гіпотезу, яка полягає в тому, що для російської лінгвокультурної спільноти найбільш природними й характерними є моделі звертання з домінантою – ім'ям або ім'ям та по батькові адресата (можливо, у супроводі детермінантів *дорогой, милый, уважаемый* тощо), і статистично обґрунтувати відповідний висновок;
5) описати структурні типи моновокатива та побудувати функціонально конкретизовану типологію епістолярного звертання з домінантою апелятивом як різноманітного й лінгвістично значущого засобу адресації;
6) схарактеризувати полівокатив як фігуру з повторною номінацією адресата й описати його основні типи;
7) розробити методику мовної персоніфікації адресанта за допомогою індексування його вокативного ресурсу;
8) описати загальний характер динаміки реалізації регулярних і спонтанних вокативних утворень в епістолярному дискурсі адресантів;
9) показати можливості лексичної детермінації власне звертання, репрезентованої в найбільш регулярних моделях вокативних конструкцій.

Об'єктом дослідження є російське епістолярне звертання як лінгвістична фігура встановлення та підтримання контакту між комунікантами.

Предмет дослідження – структура російського епістолярного звертання, його основні типи та індивідуально-стилістичні особливості вокативних утворень в епістолярному дискурсі окремого адресанта.

Джерельна база дослідження – опубліковані листи різних адресантів, зокрема письменників (В. П. Астаф'єв, І. О. Бунін, М. Горький, Б. Л. Пастернак, Л. М. Толстой, А. П. Чехов та ін.), науковців (Р. Г. Баранцев, В. І. Вернадський,

В. В. Виноградов, В. О. Ключевський, І. П. Павлов), літературних критиків (П. В. Анненков, В. Г. Бєлінський, К. І. Чуковський), публіцистів (І. С. Аксаков, О. І. Герцен, М. П. Огарьов, М. О. Серно-Соловйович), композиторів (М. П. Мусоргський, С. І. Танєєв, П. І. Чайковський), художників (І. М. Крамської, І. Ю. Рєпін, І. І. Шишкін), військових (І. І. Горбачевський, О. П. Єрмолов, П. О. Рум'янцев, О. В. Суворов), суспільних і державних діячів (О. А. Безбородько, К. Р. Дашкова, А. В. Луначарський, Г. О. Потьомкін, Б. П. Шереметьєв) та ін., а також надані нам на умовах анонімності приватні та ділові листи пересічних громадян, іменованих у цьому дослідженні респондентами, – послання, адресовані їм, або такі, що зберігаються у сімейних архівах, надані нам для ознайомлення, як правило, із проханням не називати прізвищ ні авторів цих листів, ні тих, через кого вони були нам передані. Усього досліджено близько 25000 листів понад п'ятисот адресантів, зокрема й тих, чия епістолярна творчість представлена лише одним посланням, яке привернуло нашу увагу (повний список адресантів наведено в додатку 4). Часові межі дослідженого нами епістолярного матеріалу – XVIII–XX ст., однак значна його частина належить до кореспонденції XIX та першої половини XX століть, тобто до періоду, коли лист став масовим і найпоширенішим жанром письмової мовленнєвої творчості не тільки обраних носіїв мови, які належали до елітарної мовної культури, але й представників майже всіх верств російського суспільства. У досліджених нами листах зафіксовано понад 30000 вокативів і вокативних конструкцій, що стали об'єктом вивчення в цій роботі.

Звертання, які функціонують у досліджених нами листах, зведено у дві вибірки співвідносного обсягу: системну й спорадичну. Системна вибірка містить близько 20000 вокативів, дібраних приблизно із 16000 листів сорока адресантів, опублікована епістолярна спадщина кожного з яких нараховує, як правило, від ста до тисячі письмових послань, причому адресованих обов'язково різним особам. Загальна ж концепція нашого дослідження побудована, зважаючи й на ті дані, які були отримані при аналізі ще одного масиву з понад 10000 вокативів, зафіксованих у листах, що не ввійшли до

системної вибірки з якихось причин (головним чином через недостатньо велику для статистичних викладок кількість зазначених у цих листах комунікантів). Отримані на основі цієї спорадичної вибірки дані залучалися для побудови загальної типології російського епістолярного звертання в тому разі, коли відповідні листи містили вокативи й вокативні конструкції, чимось більш-менш суттєво відмінні від лінгвістичних фігур, визначених як нормативні й теоретично значущі після статистичного опрацювання першого масиву, або ж у цих листах траплялося щось оригінальне, істотне з точки зору лінгвістики взагалі або епістолярики зокрема. Однак навмисне якоїсь «екзотики» в досліджуваних листах другої вибірки ми не відшукували та не відбирали. Важливими для нас були загальні закономірності епістолярної адресації, її система, що визначає й формує типологію російського епістолярного звертання.

Методологічною основою дисертації є учення вітчизняних і зарубіжних лінгвістів про сутність мови, її системно-структурну організацію, основні функції та соціальне значення не тільки як основного засобу спілкування, але й як однієї з найважливіших складових національної культури й історичної пам'яті народу (І. К. Білодід, Л. Блумфілд, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, В. фон Гумбольдт, В. А. Звегінцев, О. О. Потебня, Б. О. Серебренников, Е. Сепір, В. М. Солнцев, Ф. де Соссюр, Ю. С. Степанов, У. Л. Чейф, Р. О. Якобсон).

Теоретичною базою дослідження стали фундаментальні праці лінгвістів у таких галузях:

– морфологія, синтаксис і стилістика звертання (В. Є. Гольдін, А. П. Загнітко, М. А. Кронгауз, А. П. Леонтьєв, Ф. А. Литвин, Н. Г. Озерова, О. М. Пєшковський, В. П. Пономаренко, О. С. Попов, В. П. Проничев, Л. П. Рижова, М. С. Скаб, В. І. Супрун, М. І. Черемісіна, О. О. Шахматов, К. Шульжук, В. К. Харченко);

– епістолографія та стилістика епістолярного тексту (Н. Й. Бєлунова, А. С. Дьомін, Н. А. Ковальова, А. В. Кур'янович, К. В. Ленець, Т. А. Міллер,

Є. І. Прохоров, О. М. Сєдова, В. О. Сметанін, Л. М. Смирнова, М. Л. Степанов, У. М. Тодд, О. П. Фесенко);

– комунікативна лінгвістика (Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицька, Т. Г. Винокур, О. С. Іссерс, В. І. Карасик, Г. Г. Почепцов, О. О. Селіванова, О. А. Семенюк, Н. В. Слухай, О. С. Снитко, Ю. О. Сорокін, Є. Ф. Тарасов, Н. І. Формановська, Р. О. Якобсон, Т. Є. Янко);

– лінгвістичне моделювання в сучасній структурній лінгвістиці (Ю. Д. Апресян, Ю. В. Кравцова, І. І. Меньшиков, Р. Г. Піотровський, І. І. Ревзін, І. П. Севбо, Л. Теньєр, Н. Хомський, У. Л. Чейф);

– лінгвістика тексту (Н. С. Валгіна, І. Р. Гальперін, О. Л. Каменська, О. І. Москальська, Т. М. Ніколаєва, Т. В. Радзієвська, Є. А. Реферовська, Г. Я. Солганик, З. Я. Тураєва, М. Б. Храпченко);

– теорія мовленнєвих жанрів (М. М. Бахтін, Ф. С. Бацевич, Г. І. Богін, В. В. Дементьєв, Л. Р. Дускаєва, О. О. Покровська, Н. О. Сєдова, М. Ю. Федосюк, Т. В. Шмельова).

Указана теоретико-методологічна орієнтація дослідження визначила характер використаних у ньому **методів лінгвістичного аналізу**, зокрема моделювання як універсального інструментарію, що дозволяє не тільки вивчати й описувати недоступні для прямого спостереження лінгвістичні явища і процеси, але й проникати в суть об’єкта дослідження, робити необхідні, часто дуже важливі наукові узагальнення, як, наприклад, при використанні апарата моделі контамінованих образів. Для розв’язання поставлених завдань використано загальнонаукові методи і прийоми (спостереження, порівняння, узагальнення, індукція, дедукція, аналіз, синтез) і спеціальні методи лінгвістичного аналізу. При визначенні системи конструктивних параметрів листа, їх комбінаторики, формуванні корпусу вокативних утворень, які функціонують у російськомовних листах, використано *описовий метод*, що включає прийоми спостереження, зіставлення, інтерпретації, узагальнення й класифікації матеріалу. Побудову базових моделей російського епістолярного вокатива й опис їх лексичного наповнення здійснено із застосуванням *методу*

лінгвістичного моделювання. Для визначення обсягу вибірки, ступеня регулярності реалізації вокативних моделей в епістоляріях різних авторів і при індексуванні вокативного ресурсу адресантів застосовано *контент-аналіз* і елементи *математичної статистики*. Опис функціональної значущості конструктивних параметрів листа базується на використанні *контекстуального та комунікативно-прагматичного аналізу*, що співвідносить текстові явища з низкою екстралінгвістичних чинників, і передусім взаємовідношеннями учасників письмового спілкування. У праці застосовано авторську *методику персоніфікації епістолярного вокатива* для виявлення індивідуально-авторських особливостей системи звертань в епістолярному дискурсі адресанта; методика передбачає формування вектора вокативного ресурсу, визначення динаміки розгортання системи вокативних моделей і побудову контамінованих образів окремих класів вокатива.

Наукова новизна одержаних результатів.

1. Уведено поняття *епістолярний вокатив* і похідні від цього поняття терміни *вокативна конструкція, вокативне утворення, вокативна домінанта, моновокатив, полівокатив*; прийняте в мовознавстві протиставлення прямої й непрямої (опосередкованої) адресації доповнено третім компонентом – *суміщеною адресацією*.
2. Сформовано три групи базових моделей російського епістолярного вокатива, побудованих на основі антропоніма, апелятива та комбінації антропоніма з апелятивом. Запропоновано нову класифікацію вокативних моделей, утворених на основі апелятива, за якою вони поділяються на загальний, вибірковий, конситуативний і персоніфікований апелятиви.
3. Уперше до лінгвістичного обігу введено й дефіновано поняття *полівокатива* як фігури, що складається з кількох звертань до одного або різних адресатів в одному посланні. Описано загальну типологію полівокатива (рамковий, розсіяний, комбінований; дублювальний, розширений, редукований, модифікований; гомогенний і гетерогенний).

4. Розроблено нову систему персоніфікації російського епістолярного звертання за допомогою комплексу індексів вокативного ресурсу: індексу наповнення, індексу включення, індексу стабільності, індексу реалізації.
5. Розроблено систему конкретизації лексичного наповнення контамінованих образів вокативних конструкцій.
6. Показано динаміку використання регулярних і спонтанних вокативних утворень в епістоляріях різних адресантів.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено та реалізовано методику вивчення й опису епістолярного звертання. Основні складники цієї методики: загальний корпус досліджуваного матеріалу, статистичні параметри окремих конструктів, а також процедури, пов'язані з вивченням динаміки вокативного ресурсу та контамінуванням образів деякого класу синтаксичних конструкцій, можуть бути ефективно використані в лінгвістичних дослідженнях епістолярію загалом та індивідуального стилю окремих адресантів. Розроблена методика може бути використаною також при вирішенні наукових проблем, пов'язаних із обробкою великих корпусів текстів різної жанрової приналежності, створених будь-якою мовою. Побудовано типологію російського епістолярного звертання за структурним, функціональним і стилістичним параметрами; визначено стандартний набір вокативних конструкцій та способи їх модифікації; встановлено характер прояву вокатива в межах одного конкретного тексту, можливості персоніфікації вокативних утворень на фоні умов епістолярної комунікації з конкретним адресатом, що може бути плідним при дослідженні електронної епістолярики. Розширено загальне лінгвістичне уявлення про епістолярне звертання та способи його наукової інтерпретації.

Наукові результати дослідження узагальнені в таких **положеннях, що виносяться на захист**:

1. Унікальність листа виявляється в тому, що він водночас є і своєрідним мовленнєвим утворенням, продукованим із різними комунікативними завданнями будь-яким адресантом, і документом, тобто інформацією,

зафіксованою на матеріальному носії з реквізитами, які дають змогу однозначно ідентифікувати його. Лист діалектично поєднує в собі, з одного боку, нічим не регламентований план змісту, отже, і план вираження в комплексі формально-мовних засобів його передачі, з іншого ж – настанову на уніфікацію структури епістолярного тексту. Ця структура репрезентована набором конструктивних жанроутворювальних елементів, узвичаєних у практиці епістолярного спілкування, який за тих або тих умов комунікації може модифікуватися. До стандартного жанроутворювального набору конструктивних параметрів листа належать його вихідні дані, адресація, заключна етикетна формула й підпис. Цей набір уможливлює як його розширення авторським вітанням, постскриптумом, додатковою адресацією тощо, так і редукцію будь-якого з названих компонентів, навіть вилучення їх усіх. Найбільш регулярно використовуваним конструктивним параметром листа є його адресація, позначена автором у тексті послання. Характер її певною мірою визначає вибір засобів мовного оформлення інших структурних елементів листа, анонсує його прагматичну настанову та стилістику.

2. Найтиповішою й найуживанішою формою адресації є звертання автора листа до свого адресата. Воно є надзвичайно різноманітним щодо способів реалізації, які не завжди співвіднесені з метамовними побудовами, звичайно декларованими в синтаксисі російської мови як нормативні для власне звертання. Різні форми номінування автором листа адресата, із яким він установлює контакт, ми означуємо терміном *епістолярний вокатив*. Вокатив може бути *прямим* у разі, якщо це власне звертання у формі називного відмінка, *опосередненим*, тобто вираженим тим чи іншим функціонально маркованим членом речення (у такому разі звертання переходить у суб’єктний або об’єктний компонент висловлення), та *суміщеним* – таким, який поєднує пряме й опосередковане зазначення адресата.

3. Епістолярний вокатив являє собою комплекс аналітичних структурних моделей, побудованих на основі антропоніма, апелятива або комбінації цих двох домінант, а відповідно усе різноманіття епістолярних звертань

репрезентоване трьома базовими моделями: а) із конструктивною домінантою антропонімом, б) із конструктивною домінантою апелятивом, в) із домінантою, яка є комбінацією апелятива й антропоніма. Для російської лінгвокультурної спільноти найбільш природними й характерними є моделі звертання з домінантою – ім'ям або ім'ям та по батькові адресата (можливо, у супроводі детермінантів *дорогой, милый, многоуважаемый* тощо).

4. Найбільш лінгвістично значущою, найрізноманітнішою з огляду на її функціональні, прагматичні та сполучувальні характеристики, є модель, утворена на основі апелятива. Типологія вокативних утворень із домінантою-апелятивом функціонально конкретизована залежно від того, як цей апелятив пов'язаний із особистістю адресата та характером його стосунків із адресантом. Виділено такі різновиди вокативного апелятива: 1) *загальний*, використовуваний при звертанні до будь-якого адресата; 2) *вибірковий*, уживаний адресантом у звертанні до певного соціально або професійно маркованого кола осіб; 3) *конситуативний* – мотивоване контекстом або ситуацією спілкування авторське звертання до людини, яка належить до вузького кола осіб, добре знайомих адресантові; 4) *персоніфікований* апелятив, яким адресант послуговується, звертаючись лише до певного адресата.

5. Епістолярний вокатив може функціонувати як *моновокатив* за умови, якщо це єдине звертання в цьому листі, і як *полівокатив* у разі, коли один лист містить комплекс (два й більше) звертань до одного або різних адресатів. Полівокатив поєднує первинну й повторну номінацію адресата, тому лексичне наповнення його компонентів детерміноване передусім сутністю й функціями цих двох видів номінації. Полівокатив є продуктивним вокативним утворенням у листах, маркованих підкресленою повагою до адресата або підвищеною експресією, а іноді й у написаних в екстремальних умовах чи великих за обсягом посланнях.

6. Типологію епістолярного полівокатива побудовано на основі таких його характеристик: кількість звертань у складі полівокатива, місце їх розташування в тексті листа, ступінь ідентичності лексичного наповнення

полівокатива та характер співвідношення першого звертання в листі з наступними. Виділено три структурні типи полівокатива: рамковий, розсіяний і комбінований. *Рамковий* полівокатив складається із двох звертань, перше з яких звичайно починає лист, друге супроводжує заключну етикетну формулу й підпис адресанта. Рамковий полівокатив може бути *дублювальним* (обидва звертання однакові), *редукованим* (у другому звертанні випущено деякі компоненти першого), *розширеним* (у друге додано якісь компоненти) і *модифікованим* (складники полівокатива абсолютно різні). *Розсіяний* полівокатив складається з двох або більше звертань, розподілених в епістолярному тексті; він буває *гомогенним* (складається з однотипних звертань) або *гетерогенним* (утворений звертаннями різних типів). *Комбінований* полівокатив містить три й більше звертань, він поєднує компоненти рамкового й розсіяного полівокативів і суміщує їхні функції.

7. Кожний адресант в епістолярії послуговується як регулярними, загальноприйнятими формами та способами звертання до адресата, так і спонтанними вокативними утвореннями, іноді вжитими лише одним автором і навіть у єдиному його листі. Співвідношення загального й окремого в епістолярному дискурсі адресанта, те, як він використовує вокативний ресурс, потенційно наданий мовою, є важливим стилістичним параметром, що репрезентує індивідуально-авторські особливості системи звертань в епістолярії адресанта. Цей параметр об’єктивовано у вигляді системи числових індексів (індекси наповнення, включення, стабільності й реалізації), об’єднаних у вектор вокативного ресурсу.

8. Зі збільшенням обсягу листування в окремого адресанта зростає кількість використовуваних ним вокативних моделей. Динаміка розгортання системи їх показує, що на початку листування практично в усіх адресантів актуалізуються узвичаєні норми письмового звертання, надалі ж виявляється індивідуально-авторська специфіка вокативної творчості, яка реалізується в нестандартних, оригінальних вокативних утвореннях.

9. Індивідуально-авторські пріоритети в доборі лексичних засобів установлення й підтримання письмового контакту відображені в позиційному узагальненні лексики, яка детермінує власне звертання, в аналітичних виразах, побудованих у вигляді контамінованих образів вокативних конструкцій. Стилістично інформативним і лінгвістично значущим у моделі контамінованих образів є як горизонтальне, так і вертикальне її наповнення. Перше визначає рамки атрибутивного розширення власне звертання, максимальну довжину використовуваних деяким адресантом вокативних конструкцій і лінійну їх організацію. Друге ж демонструє обсяг і різноманітність зафіксованого у того чи того адресанта епітетального матеріалу, який наповнює кожну позицію моделі.

Практичне значення одержаних у дисертації результатів визначає те, що показано лінгвістичні й екстралінгвістичні реалії, пов'язані з епістолярним звертанням, які дають змогу не лише осмислити вокативні утворення, які функціонують у листуванні, але й використовувати їхні моделі у практиці епістолярної, а можливо, і художньої творчості. Основні положення й висновки проведеного дослідження можуть бути використані при читанні академічних курсів сучасної російської мови (розділи «Синтаксис», «Стилістика та культура мовлення»), історії російської літературної мови, а також у курсах «Риторика», «Основи теорії мовленнєвої комунікації», «Основні методи й напрямки сучасних лінгвістичних досліджень», «Активні процеси в сучасній російській мові», «Російська мова в діловому спілкуванні». Результати дослідження будуть корисними у лінгводидактиці, особливо при вивченні мови в іноземній аудиторії, у науково-дослідній роботі студентів, при написанні навчальних посібників, рекомендацій з культури мовлення.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи обговорено на засіданні кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, а також представлено на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях і конгресах, зокрема на міжнародних наукових

конференціях «Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур» (м. Дніпропетровськ, 2000, 2012); II Міжнародній науковій конференції «Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин» (Білорусь, м. Мозир, 2003); VI Міжнародному семінарі «Норми і парадокси свідомості й мислення, їх прояви в сучасному суспільстві, культурі та мові» (м. Луганськ, 2006); міжнародних наукових конференціях «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах» (м. Дніпропетровськ, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017); IX Міжнародній науковій конференції «Міжкультурні комунікації: наукові школи та сучасні напрямки лінгвістичних досліджень» (м. Алушта, 2010); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні наукові парадигми» (м. Горлівка, 2010); X Міжнародній науковій конференції «Міжкультурні комунікації: компетентісно орієнтоване навчання» (м. Алушта, 2011); II Міжнародній науковій конференції «Теоретичні проблеми сучасної лінгвістики» (м. Сімферополь, 2011); II Міжнародній науковій конференції «Семантика і прагматика мовних одиниць в антропоцентричній парадигмі» (м. Сімферополь, 2011); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Російська словесна культура: тенденції розвитку та проблеми викладання в сучасних умовах» (м. Запоріжжя, 2011); Міжнародній науковій конференції «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення» (м. Горлівка, 2012); всеукраїнських науково-практичних конференціях «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України» (м. Дніпропетровськ, 2012, 2014, 2016); XI Міжнародній науковій конференції «Міжкультурні комунікації: інформаційно-комунікативні технології в лінгвістиці» (м. Алушта, 2012); III Міжнародній науковій конференції «Семантика і прагматика мовних одиниць у синхронії та діахронії: текст, комунікація, культура» (м. Сімферополь, 2012); XI Міжнародній Інтернет-конференції «Дискурсологія: мова, культура, суспільство» (м. Луганськ, 2012); міжнародних наукових конференціях «Мова і культура» імені Сергія Бураго (м. Київ, 2012, 2013);

Міжнародних наукових конференціях «Мови і світ: дослідження та викладання» (м. Кіровоград, 2012, 2013); міжнародних наукових конференціях «Русистика сьогодні: інтра- й екстралінгвістичні проблеми» (м. Херсон, 2011, 2013); Міжнародній науковій конференції «Русистика XXI століття: напрямки, ідеї, проблеми» (м. Донецьк, 2013); VI Міжнародній науковій конференції «Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира» (Росія, Москва – Северодвинськ, 2013), Міжнародній науково-теоретичній конференції, присвяченій 85-річчю проф. Л. А. Шеляховської, «Русское языкознание: теория и лингводидактика» (Казахстан, м. Алмати, 2013); V Міжнародному конгресі дослідників російської мови (Росія, м. Москва, 2014), Міжнародній науковій конференції «Філологія та лінгвістика в епоху цифрових технологій – 2015» («Philology and Linguistics in the Digital Age – 2015», Угорщина, м. Будапешт, 2015), XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (м. Харків, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук і їхній вплив на розвиток мови й літератури» (м. Львів, 2015), VIII Міжнародній науковій конференції «Текст. Язык. Человек» (Білорусь, м. Мозир, 2015), II Міжнародній науковій конференції «Естетичні моделі російської літератури. Естетика та світопогляд» (Польща, м. Білосток, 2017), Всеукраїнській науковій конференції «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій» (м. Дніпро, 2017), щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в монографії «Типология русского эпистолярного вокатива» (обсяг 22 ум. друк. арк.), 22 статтях, опублікованих у фахових виданнях України, 6 статтях у закордонних виданнях, а також у 19 статтях, матеріалах і тезах наукових конференцій, які відбулися в Україні й за рубежем.

Особистий внесок дисертанта. Робота є самостійним дослідженням, виконаним дисертантом особисто. Використані в дисертації для підтвердження

ідей здобувача концепції, гіпотези, положення інших авторів мають відповідні посилання. Усі наукові праці дисертанта, які входять до списку додаткової апробації, написані без участі співавторів.

Структура дисертації зумовлена її метою й завданнями. Робота складається зі вступу, п’яти розділів основної частини, висновків, списку використаної літератури (607 позицій), списку джерел фактичного матеріалу (111 видань), переліку умовних позначень і чотирьох додатків. Текст дисертації містить 15 таблиць і 4 графіки. Повний обсяг дисертації – 481 с., основного тексту – 387 с. (17 авторських аркушів).

РОЗДІЛ 1
ЛИСТ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Основні етапи становлення й розвитку епістолярики

Основи епістолярики, як і риторики – науки про красномовство, – почали формуватися ще за античних часів. Листування між людьми виникало в різних культурах, і найдавніші епістолярні тексти, на думку історика В. О. Сметаніна, були написані за 2400–2200 років до н.е., а В. О. Істрін пов'язує з необхідністю листування саме виникнення письма як системи графічної фіксації усного мовлення [174, с. 73]. Із найбільш ранніх листів античності, які збереглися й дійшли до нас, відомими є послання Ісократа, Платона, Аристотеля [469, с. 7]. Дослідники античної культури, однак, зазначають, що від давнини до сьогодні дійшла значна за обсягом і різноманітна за змістом епістолярна література, у тому числі справжнє приватне листування, що дає зразки творів філософсько-етичного, літературно-критичного, автобіографічного характеру, причому багато з них були звернені, за словами Т. А. Міллер, до широкого кола читачів [350, с. 5–6]. Так, наприклад, «Листи до Луцилія» Сенеки являли собою невеликі філософсько-літературні етюди на різні етичні теми; листи Платона є зразком автобіографічного оповідання; листи Плінія Молодшого до друзів почасти нагадують щоденник вражень, інші його епістоли присвячені питанням тогочасної літератури, риторики, літературної критики [17, с. 32, 81, 116–122]. Науковці наголошують на тому, що в Давній Греції, а згодом і в середньовічній Європі, листи нерідко читалися привселюдно, вони були не лише засобом міжособистісного спілкування, а й юридичними документами, тому здебільшого важко провести чітку межу між реальними й фіктивними листами [596; 602]. Незважаючи на те, що послання Сенеки або Плінія Молодшого є справжніми, самі автори поєднували їх у збірки й піддавали літературній обробці з наміром опублікувати. У Давній Греції також виникла епістолярна дидактика й псевдоісторична епістолярна література. Універсальність

епістолярної форми виявлялася в тому, що в неї можна було вкласти практично будь-який зміст. Це власне й зробило лист документом, саме таким, який став основою багатьох жанрів і видів текстів – від мемуарів і щоденників до художньої прози.

Ще в античності було започатковано й теорію епістолярного стилю: ритори давали визначення листів і рекомендації щодо написання їх. Так, давньогрецький оратор і філософ Деметрій кваліфікував лист як стисле вираження дружньої прихильності й розповідь про звичайні речі простими словами. Він уважав, що листи відрізняються від інших текстів насамперед тематикою: ані софізми, ані міркування про природу не можуть бути предметом листа. Саме на означення листів античний ритор використовував термін «епістолярний стиль» і зауважував, що цей стиль існує у двох різновидах: вишуканому й простому, – а вибір одного з них слід здійснювати залежно від того, якій особі лист адресований. Водночас Деметрій зауважував, що лист створюється заздалегідь і тому вимагає більш ретельної обробки, аніж репліка в усному діалозі. Давньогрецькі теоретики стилю помітили ще одну рису, яка, на їхню думку, вирізняє власне лист із-поміж інших видів письмового мовлення, – його здатність відтворювати й зберігати характер адресанта [127, с. 273–274]. С. С. Аверінцев пише, що Деметрій та його послідовники виділили різні типи листів («дружній», «рекомендаційний», «осудливий», «лайливий», «втішливий», «докірливий», «напутливий», «погрозливий», «глузливий», «схвальний», «порадний», «прохальний», «запитальний», «обвинувачувальний», «захисний», «вітальний», «подячний» тощо), а кількість цих типів досягала сорока [3, с. 10].

Активно розвивається епістолярна творчість у Візантії. За спостереженнями дослідника візантійської епістолографії Т. В. Попової, більшість листів того часу – це твори цілком реальних осіб, написані з якогось конкретного приводу, проте орієнтація на можливість ознайомити з цими листами досить широке коло людей вимагала того, щоб їх писали у формі художніх творів, тобто дотримуючись певних правил, або законів

епістолярного жанру [405, с. 181–182]. А. Б. Ковельман наголошує на рефлективності риторичного стилю листів візантійців, їхній літературності та навіть нарочистості [201, с. 96]. Епістолярика зазнає спеціалізації в середні віки, хоч активно листувалися тоді головним чином монастирі й духівництво або ж науковці, для вільного спілкування яких у країнах Європи в XIII–XIV ст. були створені навіть спеціальні університетські поштові служби [55, с. 238]. Розвиток ремесел і торгівлі зумовив розширення ділового листування й створення так званої купецької пошти, яка була чинною до кінця XVII ст., зокрема й у російській державі [55, с. 150]. Підкреслюючи роль листування в культурній історії епохи Просвітництва, D. Goodman характеризує сферу епістолярної комунікації як Республіку листів, що була альтернативою закритій культурі французької монархії [597]. Комунікативний ареал епістоли швидко розширювався, кількість листів та людей, які листувалися, постійно збільшувалася, і цей процес об'єктивно супроводжувала демократизація, певною мірою й вульгаризація жанру. На сьогодні є велика кількість наукових праць, присвячених листам найрізноманітнішого ареалу, часу й характеру – епістолярним творам прадавніх єгиптян, вавілонян, ассирійців, листам античного світу, Середньовіччя й Нового часу [471, с. 13–18]. Якщо ж говорити про епістолярний матеріал російськомовної дійсності, то загальну картину, зважаючи на відомі й доступні нам публікації листів, можна окреслити так.

До XVIII століття листувалося в російській державі дуже вузьке коло осіб, і публікацій власне листів є небагато, що, звісно, продукувало деяке зміщення жанру. Так, дослідниця стилю давньоруських епістолярних текстів О. В. Зуєва кваліфікує як епістолярну спадщину Русі XI–XVII століть різні за жанрово-стилістичними ознаками документи, зокрема такі, як новгородські берестяні грамоти, учительні послання церковних ієрархів, полемічні листи найосвіченіших представників своєї епохи, побутові поміщицькі грамотки, приватне царське й господарське монастирське листування [167, с. 137]. Пов'язувати листування того часу з якимись канонами, а тим більше з рекомендаціями античних філософів, підстав, на нашу думку, є дуже мало,

оскільки, як зазначає Д. М. Буланін, у Давній Русі не існувало теорії листа й теорії літератури як певного комплексу правил та рекомендацій, а спадковість естетичних традицій забезпечувалася завдяки орієнтації письменників (та й усіх, хто за родом своїх занять був пов'язаний зі створенням текстів) на низку творів, які вважали зразковими [59, с. 188]. А. С. Дьомін показав, що традицію дотримання певних вимог щодо оформлення й стилю листів передавали через письмовники – збірки послань, які містили зразки різних за змістом літературно прикрашених листів, а також формули ввічливості, необхідні для написання приватних і ділових листів [128]. Він підкреслював літературне значення російських письмовників внаслідок взаємодії документальної писемності з літературою [129; 130]. Якщо давньоруські письмовники регламентували переважно сферу ділового листування, то з XVIII століття з'являються також посібники з написання приватних листів, найвідомішим із яких був «Письмовник» Н. Г. Курганова, який з 1769 по 1837 рік видавався одинадцять разів і містив, окрім зразків листів, відомості з російської граматики, а також історичні та побутові анекдоти, укладені під назвою «Краткие замысловатые повести» [31, с. 25]. У монографії з теорії та практики російського красномовства Л. К. Граудіна наголошує, що поява й розповсюдження письмовників свідчить про те, що основи риторики у XVIII ст. цікавили не лише духівництво, а й широке коло грамотних читачів [112, с. 44]. Письмовники не втрачали свого значення в XIX та навіть на початку XX століття, оскільки, на думку Т. В. Артем'євої, вони сприяли поширенню етикетних й етичних норм, ненав'язливо радили, як правильно виявити свої емоції та виразити їх у прийнятній для культури формі [20, с. 78].

У XVIII столітті з листом як репрезентантом мовленнєвої творчості пов'язана значна частина російського суспільства, щоправда, головним чином чиновництво та дворянство. Так, у достатній для дослідження кількості є публікації листів видатних особистостей цього часу, зокрема правителів – Петра I [69ф][1], Катерини II [34ф], державних діячів і полководців –

[1] Літера ***ф*** після цифри у квадратних дужках указує на номер за переліком джерел фактичного матеріалу.

Б. П. Шереметьєва [63ф], Г. О. Потьомкіна [34ф], П. О. Рум'янцева [95ф], О. В. Суворова [87ф], поетів, письменників та науковців – М. В. Ломоносова [48ф], В. К. Тредіаковського, О. П. Сумарокова, М. М. Муравйова, Г. Р. Державіна, М. І. Новикова [71ф] та ін. Проте співвіднести листи, написані у вісімнадцятому столітті, із рекомендаціями ідеологів античної, класичної епістолярики також є досить проблематичним. За окремими своїми параметрами ці листи, звісно, відповідають певним нормам епістолярного стилю античності, але не завжди й головним чином лише за компонентами, які обрамовують письмове послання. Слід зазначити, що в Росії XVIII століття більшість листів писали французькою мовою, багато російськомовних послань мали значну кількість іншомовних вкраплень, при цьому «нередко элементы французской эпистолярной нормы «калькировались» и встраивались в русскоязычные письма, создаваемые в соответствии с русским эпистолярным этикетом»[2] [25].

Зважаючи на обсяг і кількість опублікованих писемних послань, епохою розквіту епістолярної літератури в Росії імперії стало XIX століття [107], позначене листуванням різноманітного характеру – від приватних творів представників широких верств суспільства (інтелігенція, купецтво, міщани, робітники й селяни, які мали принаймні початкову освіту) до листів як художніх творів або їхніх фрагментів. І якщо освічена частина населення ще дотримувалася норм класичної епістолярики, то більшість адресантів цих норм не знала, а отже, і не дотримувалася. У XIX столітті в практику видавництва входить публікація листів видатних особистостей імперії, у першу чергу, предметом суспільного інтересу стають, що є цілком природним, листи коронованих осіб. Так, у 1848–1896 рр. Археографічною комісією, створеною при Московському головному архіві Міністерства закордонних справ, було видано п'ять томів «Писем русских государей и других особ царского семейства» [70ф]. В Одесі в 1849 році з оригінальних текстів, які зберігалися в бібліотеці М. С. Воронцова, були опубліковані листи царевича Олексія до

[2] Цитати з використаних джерел наведено мовою оригіналу.

Петра I [73ф]; у Санкт-Петербурзі водночас було видане листування сподвижника Петра I графа Шереметьєва [63ф]. У процесі підготовки цих та подібних видань поступово виробляються принципи публікації епістолярної спадщини, способи коментування й документування листів.

У XX столітті лист є найпоширенішим, у певному розумінні й загальним жанром мовленнєвої творчості російськомовного населення як колишніх, так і сьогочасних держав. Писали й отримували листи практично всі мешканці тодішньої величезної території з багатомільйонним населенням. Публікація послань видатних людей стала звичайною практикою, тому найширше коло читачів могло ознайомитися з епістолярною спадщиною державних діячів, письменників, науковців, художників, композиторів; з'явилася нагода дослідити цю спадщину не лише для того, щоб задовольнити цілком природний інтерес до унікальної людини, а й вивчати лист як особливий документ із властивими йому ознаками, диференційними й недиференційними, документ, який різко протиставлений усній (безпосередній) комунікації.

Звісно, цілком закономірним є те, що в XX столітті поновлюється науковий інтерес до теорії та практики листування. Вивчення його спочатку здійснюється в руслі риторики, потім продовжується у зв'язку з розвитком теорії стилю й жанру в літературознавстві, зокрема в наукових розвідках М. М. Бахтіна [35, с. 250–253]. Ю. М. Тинянов стверджував, що протягом XVIII століття лист із побутового документа перетворився на літературний факт, і наголошував на величезному значенні епістолярних творів XIX століття в літературній еволюції [522, с. 260–266]. На думку Г. П. Макогоненка, лист є побутовим документом і водночас документом саморозкриття людини [316, с. 40]. Оскільки епістолярна спадщина дає можливість простежити біографічні й літературні зв'язки російських письменників, листування відомих майстрів слова неодноразово було матеріалом дослідження філологічних розвідок В. М. Жирмунського [150, с. 71–72, 75, 239], В. В. Сиповського [458, с. 6–24], Ю. М. Тинянова [521, с. 24, 39, 41, 46–52, 193–194, 214–217], М. О. Цявловського [552, с. 15, 67, 77, 80], Н. Я. Ейдельмана [581, с. 11–16, 50,

93, 149–150, 160–161; 582, с. 66–79], Б. М. Ейхенбаума [583, с. 227–234] та інших науковців. До наукового обігу ввійшов термін «епістолографія», який філологи трактують як «література листів», а історики послуговуються ним, називаючи спеціальну дисципліну, що вивчає листи як історіографічне джерело. Листи вивчають у різних аспектах: філологи головним чином досліджують їх як літературний жанр, історики – як документ певної епохи й джерело відомостей про неї; для лінгвістів епістолярний жанр не лише стає матеріалом для вивчення характеру писемного мовлення в той або той період розвитку мови, а й створює базу для аналізу формування та розвитку синтаксичних відношень, морфологічних засобів, фонетики й лексики російської мови [111, с. 5]. Листи, на думку І. К. Білодіда, дають уявлення також про рівень усного літературного мовлення інтелігентних верств суспільства свого часу [40, с. 14–15]. Як матеріал для вивчення розмовної стихії в російській літературній мові початку XX ст. досліджує листування родини Булгакових О. А. Земська [164, с. 337–344]. У лабораторії народної писемної культури при Кемеровському держуніверситеті листи вивчають як вияв повсякденного природного писемного мовлення носіїв російської мови [292]. Філологи порушують також питання, що стосуються принципів відтворення епістолярних текстів у друкованих виданнях, коментування їх, датування, збереження й передачі особливостей мови автора [409].

Літературна спадщина з епістолярики, у тому числі й ті роботи, які вже стали науковою класикою [318; 352; 515], постійно поповнюється новими дослідженнями. Це відбувається, по-перше, внаслідок різкого зростання обсягу опублікованих листів, зумовленого тим, слід уважати, що останніми десятиліттями дещо нижчою стала планка соціальної значущості особистості та її суспільної цінності, а отже, розширилося коло адресантів, які претендують із власної або чиєїсь волі на якийсь слід по собі в історії, а по-друге, тому, що лист, як засіб спілкування, набуває нових форм свого субстанціонального втілення, пов’язаних, зокрема, із використанням електронної пошти. Щоправда, у зв’язку з появою нових технічних засобів комунікації філологи неодноразово

висловлювали побоювання щодо майбутнього традиційного листування [214, с. 99].

Розвиток електронних засобів комунікації ще кілька років тому давав підстави для песимістичних прогнозів щодо перспектив епістолярного спілкування, яке стало здаватися якимось анахронізмом, приреченим на швидке відмирання. Міркуючи над цим, дослідник українського письменницького епістолярію В. І. Кузьменко виносить у заголовок своєї статті питання-альтернативу: «Дифірамб чи епітафія жанрові?» [274]. Симптоматичною з цього погляду є назва статті І. Г. Гулякової, у якій обґрунтована теза про те, що лист у його традиційному вигляді зникає, – «Кінець жанру», хоч авторка зауважує, що цей факт не означає повного витіснення листа, а, можливо, лише видозміну, мутацію, пристосування його до нових технічних умов [114]. Дослідники зазначають, зокрема, що блог як жанр інтернет-комунікації своїм походженням зобов'язаний саме епістолярію [158, с. 5]. Нові канали передачі інформації породжують нові жанрові форми, у яких уміщено цю інформацію, тому на сьогодні вже з'являються дослідження листів, які функціонують у межах віртуального дискурсу. Розвідки О. П. Буторіної [67], О. О. Карамалак [181], Ю. Л. Науменко [363, с. 483–486], І. А. Чеснокової [561, с. 229–231] свідчать про те, що епістолярний жанр у всьому його різноманітті заново народжується й перероджується на наших очах, а електронні листи служитимуть такими ж документами епохи, як епістолярій минулого. M. Song, P. Youngman, S. Ruecker навіть вважають за слушне співвідносити миттєвий обмін повідомленнями в соціальних мережах, чаті або електронною поштою з логікою розгортання епістолярного роману й убачають у сучасних формах електронної комунікації розвиток традиційного жанру [603]. A. Bower говорить також про актуальність традиційної форми листа для художньої літератури епохи постмодернізму [591].

Останніми десятиліттями листи стали предметом і суто лінгвістичних досліджень. На матеріалі епістолярних текстів філологи вивчають й описують цілу низку різнорівневих одиниць мови: функціонування фразеологізмів

(С. А. Ганжа [91], Н. О. Кальонова [178], В. О. Фаліна [524], О. П. Фесенко [534]), неологізмів (Н. В. Климова [198], Н. В. Таванець [507]), іншомовних слів (Д. О. Шульга [575]), перифраз (С. В. Гусєва [118], С. І. Комарова [204; 205]), окремих лексико-семантичних полів (О. О. Бурдіна [65]), метафоричних найменувань (Н. Г. Іванова [170]), вставних конструкцій (Л. В. Бараночникова [32]); параграфемних засобів (К. В. Фокіна [535]); аналізують структуру й одиниці епістолярного тексту (Н. В. Павлик [377]), семантико-синтаксичні категорії мовлення (М. О. Смирнова [473], М. М. Телеки й В. Д. Шинкарук [509]), проблеми білінгвізму (В. М. Блинохватова [50]), жанрові різновиди епістолярних текстів (О. М. Виноградова [83], К. В. Суровцева [502; 503]); листи досліджують в аспекті історичної стилістики (Н. В. Глухих [99], О. В. Зуєва [168], Н. Г. Костюк [213], К. В. Ленець [295], І. Погребняк [392], С. Ф. Руднєва [432]), лінгвокультурології (Д. С. Берестовська [47], А. В. Синичкін [47], Н. Г. Майборода [314], П. Сулимова [498]), теорії мовленнєвої комунікації (Т. М. Кабанова [177], О. Ю. Под'япольська [395]). Значна кількість найрізноманітніших наукових розвідок у цій галузі дозволяє, на нашу думку, говорити про формування **епістолярики** як комплексної філологічної дисципліни, об'єктом вивчення якої є листи, що функціонують у різних сферах спілкування: побутовій, офіційно-діловій, у художньому тексті, у засобах масової інформації. Статус епістолярики як дисципліни філологічної, тобто такої, що поєднує проблематику й методи лінгвістики та літературознавства, підтверджується тим фактом, що на епістолярному матеріалі захищають дисертації з різних філологічних спеціальностей: російської мови (А. П. Кир'янова [196], О. В. Кокуніна [202], С. Ф. Руднєва [432]; В. О. Фаліна [524] та ін.), російської літератури (О. Є. Дмитрієва [132], Н. В. Логунова [305], В. В. Соломонова [479] та ін.), української мови (О. В. Братанич [57], Е. С. Вєтрова [80], А. О. Найрулін [362], І. Б. Черкез [555] та ін.), української літератури (Т. В. Заболотна [152], В. І. Кузьменко [275], Г. С. Мазоха [313], В. Ткачівський [513] та ін.), германських мов (Н. Ю. Бусоргіна [66], Н. Ю. Чигридова [562], Є. О. Шеметова [566]), теорії

мови (В. М. Блинохватова [50], Д. В. Крюков [221], С. М. Сибірякова [456]), загального мовознавства (О. М. Пазинич [379]), теорії літератури (Л. І. Морозова [355]; О. О. Рогинська [425]). Дослідники епістолярію зазначають, що листи привертають увагу вчених як лінгвістичний і як літературознавчий феномени, а інтеграція різних підходів з метою виявити специфіку епістолярію є результативною й розширює коло питань і аспекти їхнього дослідження [533, с. 141].

Термін *епістолярика*, як і низка інших лінгвістичних термінів (граматика, графіка, фразеологія, риторика), можна використовувати у двох значеннях: 1) сукупність листів як мовленнєвих утворень; 2) комплексна філологічна дисципліна, що синтезує методи лінгвістики й літературознавства в дослідженні листів. До терміна *епістолярика* в першому значенні близький термін *епістолярій*, однак остання лексема, як правило, є уживаною на позначення сукупності листів, що належать одному адресантові, або тих, які об'єднані часом їхнього створення: *епістолярій Пушкіна, епістолярій Чехова, епістолярій кінця XVIII століття* тощо. «Словник сучасної лінгвістики», укладений А. П. Загнітком, обмежує застосування терміна *епістолярій* соціокультурним й аксіологічним критеріями: «Епістолярій (лат. epistola від грецьк. epistolē ← epistello – посилаю, відсилаю) – листи, послання, звернення письменників, громадських і культурних діячів, що мають художню, публіцистичну та пізнавальну цінність» [157, с. 267]. Н. В. Льоткіна розглядає епістолярій як «переписку, изначально задуманную как художественная или публицистическая проза, предполагающая широкий круг читателей» [300, с. 21]. Ми ж означуємо терміном *епістолярика* всю сукупність створених у різний час листів незалежно від ступеня художньої цінності або значення їх як документального джерела.

Доцільність уживання лексеми *епістолярика* в другому значенні, за наявності інтернаціонального терміна *епістолографія*, історія якого починається із середньовіччя, (його використовують у польській, німецькій та інших мовах, див., наприклад, розвідки J. Sykutris [605], L. Winniczuk [607]),

покликана тим, що в російській мові термін *эпистолография* закріплений за допоміжною історичною дисципліною, що вивчає листи як історичне джерело. Щоправда, В. О. Сметанін запропонував назвати цю галузь історичної науки терміном *эпистолология* із тих міркувань, щоб використовувати слово *эпистолография* на позначення власне листування, епістолярної літератури, листів, літератури послань [470, с. 59]. У будь-якому разі відомі нам словники лінгвістичних термінів не фіксують лексеми *епістолологія* й *епістолографія*, а послуговуватися ними у філології, на наш погляд, небажано, оскільки виникає міждисциплінарна омонімія термінів. Із огляду на це, лексема *епістолярика* є цілком нейтральною, а модель (інтернаціональний корінь + суфікс *-ик(а)*) – продуктивною для утворення лінгвістичних термінів такого типу, наприклад, фонетика, ономастика тощо.

Філологічне дослідження листів презентоване в русистиці передусім роботами Я. Л. Левкович [294], В. А. Малаховського [318], Л. Б. Модзалевського [352], М. Л. Степанова [487], Б. В. Томашевського [515], присвяченими епістолярній спадщині О. С. Пушкіна. У подальшому предметом вивчення стають листи багатьох письменників і літературних критиків: К. М. Батюшкова [544], В. Г. Бєлінського [479], П. А. В'яземського [536], Ф. М. Достоєвського [16; 565], М. В. Станкевича [324], Д. І. Фонвізіна [68], А. П. Чехова [317] та ін. Видатні мовознавці І. К. Білодід [41, с. 32], В. В. Виноградов [82, с. 40] досліджують листи як важливе джерело відомостей про етичні, естетичні, політичні погляди письменника, як документ історичного й біографічного характеру, як цінне творче доповнення художніх творів письменника. Увага науковців до епістолярної творчості письменників зумовлена тим, що їхні листи дають уявлення про процес формування індивідуального стилю, оскільки щонайчастіше занурення в епістолярику стає тією творчою лабораторією, у якій – на цьому неодноразово наголошувалося у філологічних дослідженнях [58; 84; 172] – письменник відшліфовує свою майстерність. Так, Є. О. Маймін, аналізуючи дружнє листування О. С. Пушкіна з погляду стилістики, показав, що листи були для поета школою стилю,

своєрідним дослідницьким полем, пробним каменем мовної творчості, а мова листів за багатьма параметрами випереджала мову його художніх творів [315, с. 78–81]. Літературознавці вивчають епістолярну форму у творчості класиків російської літератури [34; 116; 132; 138]. Лист осмислюється як форма існування низки літературних жанрів: епістолярного роману [425; 593], епістолярної новели [508], документально-психологічної прози [139], «подорожі» [484]. На сьогодні усталеним є погляд на епістолярну творчість як особливий літературний жанр [486], досліджується зв'язок між розвитком прози в різні періоди й традиціями епістолярного жанру [69; 305]. У 50–60-ті роки XX століття, коли активно публікувалося листування видатних людей, у першу чергу письменників, зросла актуальність проблем текстології, які стали предметом обговорення в наукових працях [144; 351; 429].

Початок систематичного вивчення листів у лінгвістичному аспекті був пов'язаний насамперед із проблемами функціональної стилістики. З'ясовуючи поняття «функціональний стиль» й описуючи систему стилів сучасної російської мови, лінгвісти вирішували питання щодо правомірності кваліфікування мови епістолярних текстів як окремого функціонального стилю. Незважаючи на те, що виокремлення епістолярного стилю має давню традицію (від античної риторики, а в російському мовознавстві про епістолярний стиль писав ще М. В. Ломоносов), однозначно вирішити питання, що стосується стилістичного статусу епістолярію, поки що неможливо, зокрема тому, що проблема виділення й класифікації функціональних стилів і до сьогодні залишається однією з дискусійних у лінгвістиці, а підходи до визначення стилю й жанру є дуже різноманітними. Ретельний огляд існуючих точок зору на жанрово-стилістичну природу епістолярію був зроблений у монографіях Н. Й. Бєлунової [44, с. 22–33] й О. П. Фесенко [532, с. 6–21]. У сучасній лінгвістиці є полярні точки зору – від трактування мови листів як епістолярного стилю (С. В. Антоненко [18, с. 18–19]; С. А. Ганжа [91, с. 9–10]; О. І. Єфімов [143, с. 20]; Л. М. Кецба [193]; Л. І. Мацько [327, с. 295–302]; Н. П. Потоцька [407, с. 36]; О. М. Сєдова [446]; Л. В. Щерба [579, с. 119]) до категоричного

заперечення навіть можливості розглядати різноманітні за цільовими настановами листи як тексти одного стилю (Н. Й. Бєлунова [44, с. 23]; О. Н. Булах [60]; О. Г. Єліна [137, с. 28–29]; Т. П. Зоріна [165, с. 44]; О. П. Фесенко [533, с. 134]; О. Ф. Цицаріна [551, с. 107–108]), – проте «Стилистический энциклопедический словарь русского языка» подає тлумачення обох термінів: і *епістолярний жанр*, і *епістолярний стиль* [412; 413], однак, із застереженням, що підстав для виділення епістолярного стилю як функціонального немає, оскільки не існує ні окремої сфери спілкування, ні виду діяльності, що обумовили б стильові відмінності листування, які протиставляють його іншим функціональним стилям. Водночас дослідники типологічно різних листів (дружніх, ділових) неодноразово вказували на міжстильовий характер епістолярних текстів [45, с. 78; 98, с. 22; 376]. О. П. Білецька вбачає міжстильовий характер листа, з одного боку, у тому, що він здатний проникати в усі сфери комунікації: побутову, наукову, публіцистичну, офіційно-ділову, а також може бути різновидом тексту художньої прози, отже, листування утворює найбільшу «комунікативну парадигму», а з іншого боку, поширені й листи, які являють собою гібридні явища, сплав різностильових елементів [49, с. 96–101].

Переконливим вважаємо обґрунтоване в докторській дисертації Н. А. Ковальової потрактування епістолярію як особливого мовленнєвого жанру, позначеного єдністю змістових, структурних і мовних особливостей [200, с. 9–10]. Дослідники розглядають епістолярій як вторинну мовну форму синкретичного типу, що інтегрує в собі первинні жанри (вітання, прохання, подяку, побажання, наказ тощо) [300, с. 24], як своєрідний гіпержанр [533, с. 141]. Такий підхід до розуміння жанрової природи листа виявляє й Ф. С. Бацевич [36, с. 132–134]. На думку А. В. Кур’янович, первинні мовні жанри, що функціонують в епістолярному дискурсі, утворюють парадигму, яка об’єднує жанри імперативного, інформативного, оцінного, етикетного типів, причому серед етикетних мовних жанрів дослідниця називає, зокрема, «початкове звертання» [279, с. 56–63, 114].

Розуміння жанру як форми реалізації того або того функціонального стилю дає підстави для виділення різних епістолярних жанрів, зокрема таких, як листи ділові [426, с. 54], побутові [7], мемуарні [70], листи-бесіди, листи-пародії, листи-гуморески, листи-щоденники [317, с. 315], листи-прохання [456, с. 10–11], «втішливі листи» [20], «листи володареві» [503], «листи для захисту» [15], поздоровлення [504]. Як окрему групу проаналізовано художні й нехудожні листи дітей і дорослих до Бога [586]. При цьому дослідники розподіляють окремі групи листів між різними функціонально-стилістичними варіантами мовного коду, наприклад, відкриті листи розглядають як публіцистичний жанр [182], приватні листи письменника – як художньо-документальний жанр [519] тощо. О. М. Гвоздьов характеризував ділове листування як офіційний стиль, дружнє – як інтимно-ласкавий стиль, а деякі тексти, такі, наприклад, як лист Бєлінського Гоголю, відносив до публіцистичного стилю [92, с. 29–34]. Як особливий функціонально-стильовий різновид епістолярного жанру кваліфікують електронний лист деякі його дослідники, що значно змінює всю мовленнєво-жанрову систему епістолярної комунікації [210; 281]. Запропонована в мовознавстві й типологія листів, основою якої є сфера їхнього функціонування, а отже і стильова приналежність їх: листи поділяють на офіційно-ділові, професійно зорієнтовані (у межах наукового стилю), публіцистичні, художні й приватні неофіційні, які являють собою з точки зору стилістики синтез елементів різних функціональних стилів [43, с. 78]. А. В. Кур'янович зазначає, що в різних видах епістолярних творів актуалізовані різні стильові підсистеми мови, і пропонує розглядати лист як «устойчивый в узусе жанр, который функционирует в разных сферах бытования языка, сохраняя свои инвариантные признаки» [283, с. 87]. Дослідниця характеризує епістолярний дискурс XX – початку XXI століть як поліфункційний, синкретичний у стильовому відношенні, такий, що поєднує різні жанрово-стилістичні типи, зокрема епістолярно-літературний, епістолярно-науковий, епістолярно-публіцистичний, епістолярно-діловий [287, с. 28–33].

Наявність певних структурно-семантичних особливостей, притаманних листам незалежно від сфери їхнього функціонування й жанрово-стилістичної приналежності, на думку Л. В. Нижникової, слугує аргументом для того, аби розглядати листи як особливий тип тексту [367, с. 3–4], і зумовлює вивчення епістолярію з точки зору теорії тексту, як це зроблено, зокрема, в роботах С. В. Гусєвої [119], І. А. Паперно [382] та ін. О. Ю. Кустова науково обґрунтувала принципи виділення основних підвидів текстотипу «лист»: листа як самостійного тексту, що реалізує епістолярну комунікацію, і листа як художнього епістолярного інклюзива, тобто композиційної частини іншого тексту, яка виконує функцію відображення письмового спілкування персонажів художнього твору [289].

Різноманіття комунікативних потреб людей, обслуговуваних листуванням, а відповідно й широка жанрово-стильова варіативність цього типу тексту, зумовили появу різних класифікацій листів. Перші їх типології, відомі ще з античних часів, спиралися на зміст письмового послання й комунікативну мету його автора. Відповідно до названих ознак виділяли, наприклад, рекомендаційні, осудливі, напутливі, прохальні, захисні, подячні листи тощо. Як зазначає О. П. Фесенко, тематичний принцип класифікації був покладений також в основу письмовників, нагальна потреба в яких виникла в російській культурі XVIII–XIX ст. [532, с. 31]. Сучасні ж класифікації листів спираються, як правило, на їхні функційно-комунікативні властивості та виокремлюють передусім приватні й ділові листи з подальшим дрібнішим поділом ділових листів на комерційні й дипломатичні [193, с. 170], а приватних – на офіційні та неофіційні [10, с. 3–4], дружні (літературно-дружні й приязно-ділові), сімейні, салонні, приватно-ділові [200, с. 11]. При цьому слід зазначити, що єдине за своєю суттю явище може позначатися різними термінами: діловий лист [367, с. 4], офіційно-діловий лист [133, с. 154], офіційний лист [18, с.18–19]. Приватні та ділові листи реалізують відповідно особистісно орієнтований і статусно орієнтований типи діалогічного дискурсу [117, с. 47–48].

Класифікацію ділових листів, що становлять собою особливу підсистему в корпусі епістолярних текстів, запропонував М. Ю. Рогожин, який виділяє близько тридцяти видів їх, зокрема листи-прохання, листи-повідомлення, листи-запити, листи-заяви, листи-підтвердження, гарантійні, презентаційні, супровідні листи й ін. [426, с. 12]. Деякі з цих документів – запрошення й відповіді на них, подячні листи, листи-оцінки, пробачні листи – можуть бути схарактеризовані як рутинні. Вони, як правило, десемантизовані та мають ознаки ритуальності [161, с. 321]. Лінгвісти досліджують ділові листи в різних аспектах: мовностилістичному [270; 531; 365], комунікативно-прагматичному [506; 562], когнітивному [175; 505]. Окрім того, видані й численні посібники прескриптивного характеру, адресовані фахівцям із різних галузей знань і призначені для того, щоб підвищити культуру ділового спілкування [27; 79; 121; 195; 442].

Поширюючи обґрунтоване В. І. Карасиком [183] протиставлення статусно-зорієнтованих і персонально-зорієнтованих текстів на тексти епістолярні, Н. Ю. Бусоргіна поділяє листи на дві групи: інституційні (офіційні, ділові) та персональні (особисті), – які мають ще жанрові різновиди, наголошуючи на тому, що між ними немає чітко окресленої межі, адже деякі види листів поєднують у собі ознаки як інституційних, так і персональних текстів [66, с. 5]. Разом інтенції, притаманні регулярному й діловому типам спілкування, а отже і відповідні мовні засоби організації епістолярного тексту, формують, за визначенням Т. В. Радзієвської, своєрідний «дифузний узус спілкування» [419, с. 139]. Приналежність листів до інституційного типу дискурсу, такого, який О. А. Семенюк і В. Ю. Паращук потрактовують як спілкування між людьми «в заданих координатах статусно-рольових відносин» [452, с. 179], не дозволяє, проте, установити їхню однорідність щодо функційно-стилістичних особливостей, тому, наприклад, відкриті листи як один з видів інституційного дискурсу І. А. Чеснокова класифікує за кількома ознаками: метою створення, соціальним статусом авторів, типом адресата [560, с. 102].

Між кореспондентами переважно існують не тільки ділові, службові, а й дружні або родинні стосунки. Зважаючи на це, інституційний або персональний характер дискурсу зазвичай на початку листа маркований звертанням, яке задає тональність спілкуванню. Наприклад, Катерина II звертається до Г. О. Потьомкіна в офіційних листах так: *Господин Генерал-Порутчик!*; *Господин подполковник полку Преображенского* [34ф, с. 13, 15], – а в інтимному листуванні називає його *Голубчик мой, Гришенька мой дорогой*; *Миленький*; *Батинька*; *Милая милюшечка Гришенька*; *Душа моя*; *Красавец мой миленький, на которого ни единый король непохож*; *Душенька*; *Миленький голубчик и безценный дружочек* [34ф, с. 13, 14, 19, 21, 23, 29, 32] тощо. Трапляється, проте, що ділові й особистісні стосунки кореспондентів переплетені настільки тісно, що їхні листи неможливо кваліфікувати однозначно – як приватні або ділові, – що зумовлює синкретизм інституційного й особистісного в листі. Іноді адресант удається навіть до навмисної деінституалізації дискурсу в приватно-діловому листі, що можна вважати комунікативною стратегією, яка допомагає учасникам епістолярного спілкування досягти цілком прагматичних цілей [234, с. 95–96].

Новий аспект вивчення епістолярних текстів покликаний уведенням до лінгвістичного обігу терміна «мовна особистість», який був витлумачений Ю. М. Карауловим [187, с. 29], і появою відповідних досліджень. Було встановлено, що тексти, різні за жанрово-стилістичними ознаками, різною мірою є значущими для репрезентації особистості їх автора. Особливо благодатним полігоном для дослідження мовної особистості в усьому різноманітті її виявів є універсальні жанри, не прикріплені до якоїсь однієї сфери мовної діяльності; таким жанром, зокрема, на думку С. І. Гіндіна, є лист [93, с. 64]. Цей висновок науковця підтверджують також дослідники епістолярної спадщини видатних письменників, так, Г. М. Фрідлендер відзначав, що листи Ф. М. Достоєвського залишаються для сучасного читача найповнішим вираженням його особистості [543, с. 5]. Об’єктом цілої низки лінгвістичних досліджень стає елітарна мовна особистість, принципи її опису

[97; 208; 439] та способи її репрезентації в епістолярних текстах представників російського освіченого дворянства середини XVIII – першої половини XIX століття [33; 443], науковців Ю. М. Лотмана [384], В. І. Вернадського [284], письменників і поетів А. П. Чехова [78], М. І. Цвєтаєвої й Б. Л. Пастернака [497], літературного критика В. Я. Курбатова та письменника, драматурга, сценариста О. М. Борщаговського [115]. Епістолярія О. О. Потебні слугує матеріалом для створення мовного портрету видатного мовознавця у дослідженні Т. В. Радзієвської [418]. На матеріалі листів лінгвісти досліджують такі одиниці, як концепт [77], мовленнєвий жанр [280], вивчають стратегії авторської самопрезентації та способи створення образу адресата в листі [545]. Серед різноманітних ознак мовної особистості особливу увагу дослідники епістолярію приділяють лінгвокреативності, яка виявляє себе в мовній грі й інших способах творчого використання мовних одиниць [76; 291]. О. М. Ремчукова переконливо доводить, що лист творчо зорієнтованої людини є специфічним типом дискурсу, у якому повною мірою виявляється здатність особистості до мовленнєвої творчості [422, с. 87–102]. Лист як засіб самовираження його автора, який не лише віддзеркалює дійсність у тексті, а й створює нову реальність, пропонує власну версію бачення реалій світу, є настільки специфічним в аспекті лінгвоперсонологічних досліджень, що продукує появу термінів *епістолярний ідіостиль* [96; 140], *епістолярна особистість* [514, с. 90–91] (Epistolary Self [598; 600]) або *епістолярна мовна особистість* як самобутня категорія епістолярного дискурсу [4, с. 5].

У сучасній епістолярициі вже чітко, на наш погляд, окреслений інтерес науковців, у тому числі й лінгвістів, до листа як жанру спілкування, а відповідно й певного структурного утворення. Зміст письмового послання є, як правило, найістотнішим його параметром, значення якого, однак, актуальне лище в конкретному листі конкретного адресанта конкретному ж адресатові. Писати можна – і це справді так – про що завгодно та практично в будь-якому стилістичному регістрі. Т. А. ван Дейк зазначав, що неформальний дискурс, скажімо, розмова або листування друзів, є абсолютно вільним від обмежень, що

накладаються на вибір теми [123, с. 56]. У різних авторів ми зафіксували побутове листування, зокрема любовні листи, прохання про допомогу або пораду, думки про виховання дітей; обговорення ділових проблем і комерційних питань, інформацію щодо актуальних подій суспільного життя, аналіз соціально-політичних проблем, дискусії з питань мистецтва й літератури, рекомендації літераторам-початківцям і багато іншого. Якихось жанрово орієнтованих складників змісту листа, напевне, немає (окрім, хіба що, теми), тому в багатьох дослідженнях актуалізовано не те, про що пишуть, а те, як пишуть, – це жанрово значущі конструктивні параметри листа, такі, зокрема, як характер вітання, вхід і вихід із ситуації письмового спілкування, формули ввічливості, підпис і, звісно, звертання. Із цієї точки зору надзвичайно цікавими є розробки Т. П. Акімової [7; 8], Н. Бетузія [48], Н. В. Величко [76], Е. С. Вєтрової [80], Л. А. Глінкіної [95], О. В. Зуєвої [166], С. Л. Катаржиної [190], Ж. Кімпалу [194], Ю. М. Мариніна [320], Н. В. Павлик [377], М. М. Телеки й В. Д. Шинкарука [509], В. О. Фаліної [525; 526] тощо. Уважаємо за можливе в дисертації винести зміст досліджених нами листів, так би мовити, за дужки, оскільки він практично ніяк не регламентує конструктивних параметрів листа, у тому числі й адресації.

Таким чином, на сьогодні епістолярний текст цікавить філологів не лише як мовне середовище функціонування різних лінгвістичних фігур, джерело відомостей біографічного характеру про його автора або форма художнього оповідання, а й як засіб та канал комунікації, вивчення якого допомагає з'ясувати закономірності міжособистісної взаємодії та способи ефективного мовного впливу на адресата, про що свідчать дослідження Н. Й. Бєлунової [46], Т. М. Кабанової [177], А. П. Кир'янової [197], А. В. Кур'янович [286], Ю. В. Невської [366]. За слушним зауваженням В. П. Мусієнко, «розвиток комунікативної лінгвістики у другій половині 20 ст. та активне поширення її ідей у сучасному мовознавстві дозволяє і вимагає розглядати лист як комунікативну подію» [358, с. 6]. Оскільки однією з характерних ознак листа є його адресованість конкретному одержувачеві, що є цілком виправданим, на

думку Н. Д. Арутюнової, для будь-якої мовленнєвої дії [23, с. 643], ця адресованість, як правило, субстанціонально виражається в тексті послання, а отже, не могло лишатися поза увагою лінгвістів і питання про мовні засоби адресації листа як спосіб установлення й підтримки контакту між комунікантами.

Увагу дослідників епістолярики привертають звертання, у тому числі нестандартні, оказіональні, індивідуально-авторські, як типові етикетні одиниці, регулярно вживані для зазначення адресата [151; 497]. Предметом наукових розвідок були також стилістичні функції епістолярного звертання [162; 199], його структура [199; 455], прагматика [136, с. 384–386], лексико-синтаксичні особливості [559]. На наш погляд, однак, ґрунтовних узагальнювального характеру досліджень епістолярних звертань дуже мало, до того ж власне звертанням не вичерпуються мовні засоби встановлення контакту при письмовому спілкуванні, а форми зазначення адресата в листі мають певну специфіку порівняно з усним спілкуванням за умов безпосереднього контакту.

Комунікація в культурному просторі являє собою діалог, причому, як слушно зауважує Л. М. Синельникова, «диалогичность лежит в основе мышления, в определении иерархии ценностей, в формировании этических категорий, типологизирующих человеческое общение» [457, с. 252]. Як домінантну категорію тексту листа, зокрема листа дружнього, Н. Й. Бєлунова розглядає діалогізацію, яка може бути реалізована цілою системою мовних засобів, у тому числі звертанням і підписом адресанта [140, с. 111]. Мовознавці також вивчають способи розгортання епістолярного діалогу й особливості його вербального оформлення [39; 202; 374], мовні стратегії реалізації різних комунікативних інтенцій [282; 320; 353; 566], фактор адресата в листуванні, зокрема в дипломатичному [378].

Лист у контексті культури існує в різних іпостасях, деякі з них характеризує у своїй монографії «Листи і люди» М. Х. Коцюбинська: лист як документ, як творчість, лист як автопортрет, епістолярне alter ego художника, лист як епістолярна панорама свого часу, як художній феномен [214]. У більш

загальному вигляді ці іпостасі ми звели б лише до двох: 1) документ (скарга, донос, розписка тощо) і 2) мовленнєве утворення, у тому числі й художнє. Усе інше є частковими проявами двох названих сутнісних втілень листа. Їх об'єднує те, що, по-перше, він є графічною субституцією природної (усної) комунікації, результатом якої, зокрема є необхідність тією чи тією мірою змоделювати й компенсувати інформацію, втрачену при переході від усного спілкування до письмового; по-друге, орієнтація на дистанційне спілкування, яке не передбачає обов'язкової присутності комунікантів в одному місці й у той самий час. При цьому матеріальна субстанція листа може варіюватися (криптографія, звуковий лист, електронна пошта тощо), що не змінює його сутності як письмового послання.

Останнім часом з'являються наукові праці узагальненого характеру, присвячені теоретичним питанням вивчення епістолярію в сучасній лінгвістиці [288]. Зважаючи на основні дослідницькі вектори в цій галузі, Н. О. Кальонова виділяє такі аспекти вивчення листів, як літературознавчий, текстологічний, власне лінгвістичний, стилістичний, комунікативний, соціолінгвістичний, культурологічний [179, с. 97–99]. Уважаємо, що кожен із них пов'язаний насамперед із чітким уявленням про конструктивну сутність листа, його диференційні ознаки, кваліфіковані нами як конструктивні параметри листа (КПЛ), що характеризують письмове послання – особливий, унікальний спосіб людського спілкування.

1.2. Звертання до адресата в системі конструктивних параметрів листа

Кожний акт мовлення, на думку Р. Й. Якобсона, складається з низки чинників, які його формують [585, с. 197–198], із-поміж яких Делл Х. Хаймс виділяє такі, як: 1) відправник (адресант); 2) одержувач (адресат); 3) форма повідомлення; 4) канал зв'язку; 5) код; 6) тема; 7) обставини (сцена, ситуація), – при цьому зауважуючи, що набір із семи типів чинників є вихідною («етичною») системою, а в будь-якій групі ці категорії можуть бути різними за кількістю та змістом [547, с. 58–59]. Письмове монологічне мовлення

відрізняється від усного, за Л. П. Якубинським, композиційною складністю, організованістю, розумінням лише за рахунок мовленнєвих засобів [587, с. 36–37]. При усному спілкуванні комуніканти послуговуються багатьма невербальними засобами як для встановлення контакту, так і для акцентації певних стосунків між співрозмовниками (жест, міміка, погляд, дотик рукою тощо). У письмовому посланні цього немає, тому воно супроводжується, як правило, якимись дотичними до основного змісту листа словесними конструкціями – лінгвістичними фігурами, здатними змоделювати ситуацію живого спілкування. Ці фігури найчастіше мають формальний характер, але саме вони визначають специфіку листа як жанру та засобу комунікації й утворюють етикетну композиційну рамку, що складається з формул вітання в зачині листа й формул прощання в кінці його [325, с. 310] (її ще називають контактною рамкою [299, с. 47]).

На загальні формальні (зовнішні) характеристики листа, такі, як дата, місце, звідки лист відправлено, вітання, звертання, слова прощання, прохання, побажання, приписки, указують багато дослідників, зокрема Т. П. Акімова [7], А. О. Акішина й Н. І. Формановська [10, с. 4–15], А. В. Кур'янович [279, с. 6], Н. В. Льоткіна [299, с. 49], Т. В. Матвєєва [325, с. 310], О. М. Пазинич [379, с. 7–8], Є. І. Прохоров [416, с. 17–19], С. М. Реут [423, с. 116] та інші. Якщо звести ці конструктивні параметри листа в одній таблиці, матимемо таку картину (див. таблицю 1.1).

Таблиця 1.1

Перелік конструктивних параметрів листа

№ № з/п	Т.П.Акімова	А.О.Акішина, Н.І.Формановська	А.В.Кур'янович	Н.В. Льоткіна	Т.В.Матвєєва (у діловому листі)	О.М.Пазинич (у дипломатичному листуванні)	Є.І.Прохоров	С.М.Реут
1		Адреса (у діловому листі)	Зазначення адресата				Зазначення адресата	
2					Реквізити	Кутовий штамп		
3						Гриф		

№№ з/п	Т.П.Акімова	А.О.Акішина, Н.І.Формановська	А.В.Кур'янович	Н.В. Льоткіна	Т.В.Матвєєва (у діловому листі)	О.М.Пазинич (у дипломатичному листуванні)	Є.І.Прохоров	С.М.Реут
4		**Місце й дата написання (факультативно)**	**Місце написання, дата**	**Дата**			**Місце написання, дата**	**Дата, місце написання**
5		**Звертання**	**Звертання**	**Звертання**	**Звертання**	**Звертання**	**Звертання**	**Звертання**
6	Формули вітання	Вітання (факультативно)						Вітання
7					Опис приводу			
8	Змістова частина	Ділові прохання (у діловому листі)		Основна частина	Основний зміст (прохання, коментар, пропозиція, реакція на дії партнера тощо)			Основна інформативна частина
9		Припущення того, що листування буде регулярним (у діловому листі)						
10		Прохання писати						Прохання
11		Повторні вибачення, привітання, побажання.						Побажання
12		Подяки						
13		Привіти й прохання передати їх						

№№ з/п	Т.П.Акімова	А.О.Акішина, Н.І.Формановська	А.В.Кур'янович	Н.В. Льоткіна	Т.В.Матвєєва (у діловому листі)	О.М.Пазинич (у дипломатичному листуванні)	Є.І.Прохоров	С.М.Реут
14	**Формули прощання**	**Прощання й вислови, які супроводжують його**		**Кінцівка**	**Етикетне завершення (сподівання на бажане рішення тощо)**			**Прощання**
15		Запевнення в повазі, дружбі, любові						
16		Посада (у діловому листі)						
17		**Підпис**	**Підпис**	**Підпис**	**Підпис**	**Зазначення адресанта**	**Підпис**	**Підпис**
18		Дописки						Дописки

Як бачимо, надзвичайно розмаїта картина, яка вміщує від трьох досить-таки невизначених параметрів до п'ятнадцяти реквізитів різного ступеня специфіки саме листа. Дослідники неодноразово вказували на нежорстку структуру листа [423, с. 117], необов'язковість тих або тих його композиційних елементів [416, с. 19]. До того ж не всі параметри листа, як жанроутворювальні його складники, однаковою мірою є істотними. Так, Н. Бетузія зазначає, що в російському діловому листі вітання взагалі немає [48, с. 84], отже, безпідставним є включати його до системи диференційних ознак листа. Про наявність грифу (сигналу адресованості на зразок *«Секретно», «Срочно», «Лично»*) говорить лише О. М. Пазинич і тільки в дипломатичному листуванні, хоча такі позначки можуть бути й у різних типах ділових та приватних листів. Прощання й відповідні етикетні формули виділені Т. П. Акімовою, А. О. Акішиною, С. М. Реут, Н. І. Формановською, але вони не включені до переліку типових епістолярних елементів у працях А. В. Кур'янович, Н. В. Льоткіної, Т. В. Матвєєвої, О. М. Пазинич, Є. І. Прохорова. Дописки

згадані в цьому переліку лише А. О. Акішиною й Н. І. Формановською, а також С. М. Реут (див. таблицю 1.1), хоч постскриптум є специфічною саме для листів композиційною частиною. При цьому більшість з указаних авторів поряд із основною (змістовою) частиною називає такі обов'язкові компоненти структури листа, як місце й дата написання, звертання, формули прощання та підпис (у таблиці 1.1. виділено напівжирним шрифтом).

Отже, із-поміж безлічі характеристик листа вважаємо лінгвістично значущими – такими, що потребують спеціального дослідження, – ті його параметри, які можна кваліфікувати як конструктивні, оскільки вони формують композицію листа як акту письмового спілкування. Згідно із зазначеними настановами ми зараховуємо до конструктивних параметрів листа інформацію, яка супроводить основний зміст письмового послання і маркована адресантом (власноруч написану або особисто продиктовану), що й визначає жанр цього послання за його зовнішніми атрибутами. Такі параметри забезпечують фатичну метакомунікацію (за Г. Г. Почепцовим [408, с. 52–53]) і являють собою, як правило, комплекс мовних фігур, канонізованих епістолярною традицією й пов'язаних з умовами комунікації, соціальним статусом адресанта й адресата, їхніми особистісними й діловими стосунками, з інтенсивністю листування між ними, загальним призначенням листа, із певними інтенціями та волевиявленням адресанта. Цей комплекс за своїми конкретними складовими жорстко не регламентований і може бути різним, однак чітко виділяються чотири його основні типи, умовно кваліфіковані нами як стандартний комплект (аналог етичної системи за Хаймсом), розширений, редукований та комплект розширено-редукований.

Компоненти **стандартного комплекту КПЛ** визначені суто статистично й репрезентовані такими чотирма параметрами:

- Вихідні дані (час і місце написання).
- Адресація (зазначення адресата, зокрема звертання до нього).
- Заключна етикетна формула, яка завершує лист (фігура прощання).
- Підпис (зазначення адресанта).

Наприклад, у листі А. Ф. Коні Л. М. Толстому стандартний комплект КПЛ репрезентований такими складниками: вихідні дані *1902.VII.1. Майоренгов*; звертання *Дорогой, сердечно любимый Лев Николаевич*; заключна етикетна формула *Душевно Вам преданный* і підпис *А. Кони* [40ф, с. 186].

Саме такий комплект КПЛ представлений і в листі І. Бабеля М. Горькому, зміст якого подаємо повністю:

6/VII–31

***Дорогой Алексей Максимович**, я переписал еще несколько старых рассказов. (Новые не замедлят последовать.) Если будет время – прочитайте, пожалуйста.*

Ваш И. Бабель [8ф, с. 294].

Зазначений комплект конструктивних параметрів з деякими модифікаціями ми зафіксували в листах різного призначення майже всіх адресантів: О. С. Пушкіна – В. В. Ізмайлову, О. Х. Бенкендорфу, О. А. Ананьїну [78ф, с. 213, 224, 433]; Л. М. Толстого – М. М. Ге, С. Т. Семенову, Л. М. Андрєєву [90ф, т. 18, с. 121–122, 227]; О. Блока – В. П. Веригиній, Т. М. Гіппіус, В. Я. Брюсову [13ф, с. 166, 182, 183] тощо. Вихідні дані можуть бути позначені не на початку, а наприкінці листа, як, наприклад, у листах А. Ф. Коні О. С. Суворіну й П. П. Гайдебурову [40ф, с. 211, 314], а також у листі Д. Н. Маміна-Сибіряка матері [51ф, с. 347] та в багатьох інших.

Розширений комплект КПЛ – це стандартний комплект, доповнений ще якимись супроводжувальними до основного тексту листа конструктивними параметрами. Варіантами розширення є:

1. Додаткова адресація:

а) кількаразове звертання до одного й того ж адресата, наприклад, на початку листа Л. М. Толстого А. А. Коргановій: *Милостивая государыня Анна Авессаломоновна...* – і в його заключній частині: *уважаемая Анна Авессаломоновна* [90ф, т. 18, с. 323–324];

б) звертання до різних адресатів у різних частинах одного листа. Так, К. Г. Паустовський в одному зі своїх листів спочатку звертається до дружини:

Танюша, родная моя, радость моя, далі ще раз до неї ж: *Целую тебя,* ***светлая моя****, очень-очень*; потім до сина: *Алёшка!* – і далі: *Целую тебя,* ***мой мальчик***; потім до доньки: *Галка, прелесть моя* – і знову: *Целую тебя,* ***моя девочка*** [60ф, с. 320–322];

в) поєднання прямого звертання з опосередкованою адресацією. Наприклад, у листі С. О. Єсеніна спочатку адресат зазначений опосередковано: *Качалову*, потім звертанням до нього: *Дорогой Василий Иванович* [35ф, с. 208]; так само й у листі М. Горького: *Павлу Максимову. Читайте больше,* ***дружище****...* [27ф, т. 29, с. 155]; на початку іншого листа: *Товарищу Б. Полевому* – і наприкінці його: *Но – учиться надо,* ***товарищ****, учиться!* [27ф, т. 30, с. 60–62] тощо;

г) невласне звертання, тобто вставлене в лист риторичне звертання не до адресата, а до якоїсь іншої особи або предмета. Наприклад:

М. В. Гоголь у листі М. О. Максимовичу висловлює своє ставлення до народних пісень і вводить до тексту звертання ***Моя радость, жизнь моя! песни!*** *Как я вас люблю!* [24ф, с. 309]. С. О. Єсенін у листі Г. А. Панфілову використовує риторичні звертання в міркуваннях про сенс життя: ***Человек!*** *Подумай, что твоя жизнь, когда на пути зловещие раны.* ***Богач,*** *погляди вокруг тебя* [35ф, с. 101]. Подібні звертання є також у листі С. О. Єсеніна О. М. Сахарову: *Развейтесь,* ***кони!*** *Неси,* ***мой ямщик! Матушка,*** *пожалей своего бедного сына!* [35ф, с. 159].

2. Вітальні формули, наприклад:

Здравствуйте! (А. П. Чехов – О. С. Суворіну [104ф, т. 11, с. 462]);

С приездом! (А. П. Чехов – О. С. Суворіну [104ф, т. 11, с. 369]);

Христос воскресе! (М. Горький – А. П. Чехову [27ф, т. 28, с. 73]);

Здравствуйте на Западе*, любезнейший Иван Сергеевич* (О. І. Герцен – І. С. Аксакову [21ф, с. 457]);

Мир и мне прощение*, мой дорогой Евгений Петрович!* (І. І. Горбачевський – Є. П. Оболенському [26ф, с. 221]);

***Добрый день или вечер**, дорогая моя семья!* (А. П. Григоренко – родині [68ф, с. 59]);

***Добрый год**, Юрий Павлович!* (Р. Г. Баранцев – Ю.П. Лунькіну [9ф, с. 68]) тощо.

3. Постскриптум (маркований, тобто позначений літерами *P. S.*, або немаркований, навмисне не позначений; один або кілька) як частина тексту листа, розташована після підпису адресанта, якщо він є, або супроводжувальна до основного змісту листа. Приклад такого розширення є в листі М. О. Некрасова О. М. Островському:

31 янв(аря) 1866. СПб.

Многоуважаемый Александр Николаевич.

Я на Ваше письмо не отвечал, потому что дожидался, чем кончатся мои многострадальные похождения по начальству. Теперь могу сказать, что «Современник» в наступившем году авось не умрет! 1-ая книга выйдет через неделю. Вторую выдадим в феврале же. Очень рад, что Вы работаете. Кабы Вы поспели на 3-ью книжку?

Весь Ваш

Н. Некрасов.

P. S. Деньги брату Вашему уплачены [56ф, т. 15, кн. 1, с. 40].

Один маркований постскриптум, як і в попередньому прикладі, ми виявили в листах О. І. Герцена І. С. Тургенєву [21ф, с. 463–464], М. О. Некрасова М. С. Каханову [56ф, т. 15, кн. 1, с. 30], М. І. Цвєтаєвої М. П. Гронському [99ф, с. 193].

Немаркований постскриптум – у листах О. І. Герцена М. Х. Кетчеру [21ф, с. 280–283] й В. Г. Бєлінському [21ф, с. 309–310], М. О. Некрасова Г. С. Буткевичу [56ф, т. 15, кн. 1, с. 47], М. І. Цвєтаєвої М. П. Гронському [99ф, с. 191]. Наприклад:

Милый Николай Павлович!

Вы мне очень и срочно нужны. Я дома от 12 ч. до 2½ ч. и вечером от 5 до 7 ч. Дело важное. Привет.

МЦ.

Вторник

Если не спите и дома – скажите Але когда будете [99ф, с. 195].

Іноді лист доповнений двома й більше дописками. Три постскриптуми наявні в листі О. І. Герцена Н. О. Захар'їній, із них маркований літерами *P. S.* тільки другий, а після третього адресант знову ставить свій підпис [21ф, с. 240–241].

4. Вказівка адресатові (*вскрыть после..., для..., очень важно, перепечатывать запрещено, копию не снимать* тощо). Так, у листі розвідника М. І. Кузнецова, написаному перед виконанням відповідального завдання, указано: *Прочитать только после моей гибели* [23ф, с. 305]. Інші приклади:

Между нами (О. С. Пушкін – П. А. В'яземському [78ф, с. 378]);

Читай одна (Л. М. Толстой – М. Л. Толстій [90ф, т. 18, с. 208]);

Пожалуйста, полученные письма уничтожай (І. І. Горбачевський – Є. П. Оболенському [26ф, с. 132]);

Письмо это уничтожь (Л. М. Толстой – С. А. Толстій [90ф, т. 18, с. 213]);

Письмо сожги – а руку пожми (О. І. Герцен – І. С. Тургенєву (дещо екстравагантно) [21ф, с. 467]);

Этот листок только тебе (В. Г. Короленко – дружині [42ф, с. 571]);

Прочитай внимательно (І. О. Бунін – Ю. О. Буніну [16ф, т. 11, с. 275]);

Конфиденциально (К. І. Чуковський – Є. І. Зам'ятіну [106ф, т. 14, с. 511]).

Такі вказівки можуть бути адресованими також ретрансляторові – особі або установі, яка доставляє певне послання, особливо якщо це діловий лист (*лично, важно, секретно, курьером, шифром, срочно, без копии, копия такому-то* тощо). Наприклад, у посланнях Голови Ради Міністрів СРСР керівникам країн антигітлерівської коаліції, поряд із загальною кваліфікацією деяких із них як особистих або секретних, є додаткові грифи: *совершенно секретно*, *секретно и лично*, *лично*, *строго секретно* [66ф, т. 1, с. 56, 208; т. 2, с. 204].

5. Додаткова інформація для адресата, яка передує основній інформативній частині листа й забезпечує необхідну для її сприйняття пресупозицію:

Дупликат (Петро I – Р. Х. Боуру [69ф, с. 35]);

Пишу Andante (М. П. Мусоргський – М. О. Балакіреву [55ф, с. 38]);

Копия послана Эренбургу (О. Е. Мандельштам – М. О. Волошину [52ф, с. 26]);

[Nota bene] Дело с бурым углем расширяется (В. В. Дуб'янський – В. І. Вернадському [17ф, кн. 2, ч. 1, с. 145]);

Очень важное (П. І. Зайцев – В. І. Вернадському [17ф, кн. 2, ч. 1, с. 178]);

Болен. Пишу лёжа. Простите почерк и стиль (К. І. Чуковський – Р. М. Ломоносовій [106ф, т. 14, с. 618]);

Письма твоего, конечно, не сжёг, а поцеловал, не боясь никакого гриппа. Да от тебя, – бояться! (І. С. Шмельов – О. О. Бредіус-Суботіній [110ф, т. 1, с. 299]).

6. Маркування листа, зазвичай відкритого, або вказівка на його характер як послання, наприклад:

Письмо графу Л. Н. Толстому (М. Горький – Л.М. Толстому [27ф, т.28, с. 357]);

Ответ Аристиду Пратель (М. Горький – А. Пратель [27ф, т. 29, с. 153]);

Письмо «вне абонемента» (І. Северянин – А. Д. Барановій [82ф, с. 148]);

Письмо в редакцию (М. О. Булгаков – Всесоюзному товариству культурного зв'язку із закордоном [15ф, с. 211]);

Ответ Игорю Дедкову (увы, уже вослед) (В. П. Астаф'єв – І. О. Дєдкову [6ф, с. 618]).

Редукований комплект – це такий набір КПЛ, у якому немає одного або кількох параметрів стандартного комплекту, тобто випущено будь-які його компоненти, будь-якої кількості та будь-якої комбінації, аж до повної редукції їх. Так, у листі О. І. Герцена Н. О. Захар'їній від 2 березня 1838 р. є лише підпис *А. Г.* [21ф, с. 283–284], у листі О. С. Пушкіна П. А. В'яземському від 21 квітня 1820 р. – теж тільки підпис *Пушкин*; у листі М. І. Гнєдичу від 27 червня 1822 р. – підпис *Пушкин* і вихідні дані *27 июня*; ті ж самі, але інакше оформлені параметри (*А. П.* і *четверг*) є в його листі М. П. Погодіну [78ф, с. 15–16, 37–38, 294], а, наприклад, у листах О. С. Пушкіна М. В. Гоголю, О. І. Тургенєву, Н. М. Пушкіній [78ф, с. 484, 513, 579] взагалі немає жодного з конструктивних параметрів стандартного комплекту.

Розширено-редукований комплект – це найпоширеніша комбінація конструктивних параметрів листа, що поєднує редукцію деяких КПЛ і розширення їх стандартного набору. Очевидно, що розширення й редукція стандартного комплекту КПЛ не виключають одне одного, і найбільш уживаним утворенням такого типу є постскриптум у листі без вихідних даних, як це спостерігаємо, наприклад, у листах М. Ю. Лермонтова С. О. Бахметьєвій, М. О. Лопухіній, О. М. Верещагіній [45ф, с. 541–543, 550–552, 559–561], у яких опущені вихідні дані (редукція), але є постскриптум (розширення).

У листі з деякими випущеними його параметрами можуть, звісно, бути вказівки як адресатові, так і ретрансляторові. Наприклад, у наведеному вище листі М. І. Кузнєцова немає адресації й вітання. Немає звертання за наявності вітання в згаданих вище листах А. П. Чехова О. С. Суворіну. У листі О. І. Герцена М. П. Огарьову від 03.10.1869 р. відсутні адресація, заключна етикетна формула й підпис, але є маркований постскриптум і постскриптум немаркований, якому передує така інформація: *Перед обедом. Воскресенье* [21ф, с. 529–530].

У листі М. П. Мусоргського В. В. Стасову немає заключної етикетної формули й підпису, але є вихідні параметри: *Вас. остр. 5-я линия № 10. 14 окт. 75*, початкове звертання: *Дорогой мой généralissime*, а крім того, – розширення у вигляді додаткової адресації, яка являє собою в одному випадку звертання до адресата: *дорогой мой и, сдается мне, единственный меня сознающий généralissime*, а в іншому – риторичне звертання до самого себе: *Ну, стало быть,* ***Мусорянин****, за работу!* [55ф, с. 210–211].

Унікальність конструктивної організації листа полягає не лише у своєрідності комплексу його жанроутворювальних параметрів, а й у тому, що, з одного боку, тільки в листі чи його аналозі цей комплекс може бути представлений у повному обсязі, з іншого ж боку, як це не видається парадоксальним, тільки в листі можуть бути випущені будь-які компоненти такого комплексу аж до повної його редукції. Якщо не виходити за рамки стандартного комплекту КПЛ, тобто чотирьох найістотніших

жанроутворювальних параметрів листа, таких, як: 1) вихідні дані, 2) адресація, 3) заключна етикетна формула, що завершує послання, 4) підпис адресанта, – і позначити наявність відповідного параметра знаком «+», а його відсутність знаком «–» при послідовному розташуванні цих параметрів відповідно до їхніх номерів, то теоретично можна припустити, що ми отримаємо 16 варіантів можливої сполучуваності виділених вище КПЛ:

1. + + + + 2. – + + + 3. + – + + 4. + + – + 5. + + + –

6. – – + + 7. + – – + 8. + + – – 9. – + – + 10. – + + –

11. + – + – 12. – – – + 13. + – – – 14. – + – – 15. – – + – 16. – – – – .

Зазначимо відразу ж, що всі шістнадцять варіантів досить регулярно, хоч і з різною частотою використання, представлені в реальному листуванні різних комунікантів, оскільки в досліджених нами листах ми зафіксували таке:

1. Є всі параметри: Ф. І. Тютчев – М. І. Жихареву: *С.-Петербург. 30 ноября 1863. … Милостивый государь … С истинным уважением пребываю вашим покорным слугой … Ф. Тютчев* [93ф, с. 444].

2. Немає лише першого КПЛ: М. Горький – Д. М. Овсянико-Куликовському: **немає** … *Уважаемый Дмитрий Николаевич … Желаю всего доброго … А. Пешков* [27ф, т. 29, с. 251–252].

3. Немає лише другого КПЛ: М. В. Гоголь – К. І. Маркову: *Четверг …* **немає** … *Искренне благодарный за ваши заметки … Н. Гоголь* [24ф, с. 433–434].

4. Немає лише третього КПЛ: Г. О. Астахов – В. П. Потьомкіну: *12 мая 1939 г. … Уважаемый Владимир Петрович …* **немає** … *Астахов* [25ф, т. 1, с. 457–458].

5. Немає лише четвертого КПЛ: С. О. Єсенін – М. І. Лівщиць: *20/X. Тифлис* (наприкінці листа) … *Милая Рита … Целую и обнимаю Вас. 1-й Жене привет, 2-й Жене привет и 3-й Жене привет …* **немає** [35ф, с. 181–182].

6. Немає вихідних даних і адресації: М. О. Некрасов – О. М. Островському: **немає** … **немає** … *Прощайте пока … Некрасов* [56ф, т. 15, кн. 1, с. 50].

7. Немає адресації та заключної етикетної формули: О. О. Фадєєв – Військвидавництво: *30. III. 54 г.* (наприкінці листа) … **немає … немає** … *А. Фадєєв* [94ф, с. 492–495].

8. Немає заключної етикетної формули й підпису: О. С. Пушкін – С. О. Соболевському: *Москва, 9 сентября … Любезный Сергей Александрович* … **немає** … **немає** … [78ф, с. 513].

9. Немає вихідних даних і заключної етикетної формули: С. О. Єсенін – О. Б. Кусикову: **немає** … *Сандро* … **немає** … *Есенин* [35ф, с. 154].

10. Немає вихідних даних та підпису: С. О. Єсенін – Г. О. Панфілову: **немає** … *Дорогой Гриша … Пока и до свидания* … **немає** [35ф, с. 94–96].

11. Немає адресації й підпису: О. І. Герцен – І. С. Тургенєву: *28 ок. Orsett house.* … **немає** … *Прощай* … **немає** [21ф, с. 472].

12. Є один КПЛ – підпис: Л. М. Толстой – П. І. Бірюкову: **немає** … **немає** … **немає** … *Л. Толстой* [90ф, т. 18, с. 45].

13. Є лише вихідні дані: О. С. Пушкін – І. С. Деспотові-Зеновичу: *8 августа 1824* (наприкінці листа) … **немає** … **немає** … **немає** [78ф, с. 99].

14. Є лише звертання: М. Горький – Л. М. Андреєву: **немає** … *Леонид* … **немає** … **немає** [27ф, т. 29, с. 234–236].

15. Є лише заключна етикетна формула: О. І. Герцен – М. П. Огарьову: **немає** … **немає** … *Прощай* … **немає** [21ф, с. 537].

16. Немає жодного конструктивного параметра листа з їхнього набору, означеного нами як стандартний: О. І. Герцен – синові: **немає** … **немає** … **немає** … **немає**. Наведемо приклад цього листа:

Вчера у нас были моряки; Тхор‹жевский› и Чернецк‹ий› праздновали память 14 декабря. Тридцать пятый год пошёл. Заметь, что столько же времени мы идём, т. е. Ог‹арев› и я, одним путём, постоянно, с той же настойчивостью и видим, сколько силы мы приобрели именно этим постоянством [21ф, с. 457].

На парадигматичному рівні в загальній системі КПЛ жоден із них, у тому числі й адресація, як виявилося, з огляду на наведені вище конструкти, жодних

преференцій не має. Інша справа – функціональне навантаження кожного з цих параметрів як жанроутворювальних характеристик листа, ступінь їхньої обумовленості способом комунікації, частота редукції та пов'язані з нею «втрати» стилістичного й прагматичного характеру. Ось тут будь-який параметр є по-своєму унікальним, він може бути представленим абсолютно по-різному, але все ж таки лише тією мірою, яка так чи інакше корелює з адресацією листа. Зупинимося коротко на кожному КПЛ.

Вихідні дані листа є, безумовно, його специфічним, жанроутворювальним параметром. У будь-якому разі важко уявити, що за безпосереднього усного спілкування один із комунікантів своє вітання зі співрозмовником супроводжуватиме вказівкою на місце й/або час спілкування з ним. Разом з тим саме цей параметр при неофіційному листуванні найчастіше є редукованим, оскільки, мабуть, більшість адресантів уважає його незначним та навіть зайвим, якщо наявні якісь зовнішні, наприклад на конверті, реквізити письмового послання. У переважній більшості досліджених нами листів М. Горького, наприклад, цього параметра взагалі немає, однак у багатьох листах, що належать іншим авторам, місце й час якимсь чином вказані, і саме вихідні дані листа становлять ядро хронотопу створення тексту, виділеного Н. В. Глухих як один із трьох складників текстового хронотопу епістолярію, разом із хронотопом прочитання тексту й хронотопами можливих трансформацій тексту [99, с. 24]. Т. П. Акімова зазначає, що хронотоп епістолярного тексту відрізняється реальністю часу і простору, пов'язаних в листі з подіями, які справді відбувалися [9, с. 17]. Указівка на місце й час виконує фатичну функцію, забезпечує адекватну подачу ситуації спілкування адресатові, тим самим сприяє встановленню й підтримці контакту між комунікантами. Усталився своєрідний стереотип, відповідно до якого автор листа, щоб позначити своє місце знаходження під час його написання, називає населений пункт і дату (число, місяць та рік), наприклад: *Полтава, 30 июля 79 г.* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 258], *3 февраля 1858. С.П.Б.* [П. В. Анненков, 4ф, кн. 1, с. 68], *Витебск, 30.VI 912* [В. І. Вернадський, 67ф, с. 47], хоча може

бути зазначений лише один із параметрів хронотопу. Подекуди місце й час прописані на початку листа, як, наприклад, у В. Т. Шаламова [107ф, с. 14, 20, 23, 29, 32 та ін.], або наприкінці листа, як часто робить К. І. Чуковський [106ф, т. 15, с. 87–90, 95, 102–103 та ін.]; іноді вихідні дані разом зі звертанням і підписом автора утворюють своєрідне подвійне обрамлення навколо основного тексту, як у наведеному нижче листі М. П. Мусоргського М. О. Балакіреву:

Среда.

Дорогой Милий,

‹текст листа›

Душою преданный Вам

Модест.

P. S. Китоша поехал в Славянку, он завтра будет, просил Вас расцеловать. Мой поклон Софье Ивановне с семейством.

7-го января 1859 года [55ф, с. 17].

Компонент вихідних даних, який називає **місце** написання листа, зазвичай представлений одним ойконімом, однак адресант може вдатваися до більш детальної локалізації місця свого перебування: *Из деревни Танцов* [Петро I, 69ф, с. 74], *Село Ундол под Володимером* [О. В. Суворов, 87ф, с. 100], *г. Клин, Моск. губ.* [П. І. Чайковський, 101ф, с. 494], *Оллила, Финляндия* [В. І. Вернадський, 67ф, с. 8]. Досить часто автори листів зазначають лише адресу: *Петербург, Васильевский остров, 14 линия, 45* [В. І. Вернадський, 67ф, с. 30]. У разі, якщо адресант перебуває в дорозі, наприклад, під час експедиції або військових дій, він може вказувати з різним ступенем точності відстань до найближчого населеного пункту або місцезнаходження відносно нього: *С Площевицкой подставы, отъехав ото Пскова 63 версты* [Петро I, 69ф, с. 6], *Близ Нови Боско* [О. В. Суворов, 87ф, с. 347], *За Челябинском* [В. І. Вернадський, 67ф, с. 69].

Інколи ойконім може бути замінений будь-яким іншим маркуванням місця написання листа, наприклад назвами різних географічних об’єктів – рік, гір, каналів, бродів, кіс, урочищ тощо: *На Кагальнике у Песчаного брода*

[О. В. Суворов, 87ф, с. 88], *На Кагальнике повыше устья Ельбузды* [О. В. Суворов, 87ф, с. 89], *У Днепровского Лимана (Буг – Ингул) Николаев* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 260], *В море* [П. І. Чайковський, 101ф, с. 353], *Горная щель, близ Ялты* [В. І. Вернадський, 67ф, с. 82].

Залежно від ситуації та умов спілкування адресант указує місце свого знаходження в армії, військовому таборі, фортеці, обозі, вогнищі воєнних дій, хоча такі позначення, як правило, супроводжує яка-небудь топонімічна прив'язка: *Из лагору от реки Черной Напы* [Петро І, 69ф, с. 111], *В марше при Ангалы* [О. В. Суворов, 87ф, с. 90].

У деяких листах є згадка про установу, організацію, підприємство, транспортний засіб, де створено текст, або ж про людину, із якою пов'язане місце написання: *Пишу с служебного поприща* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 223], *На пароходе «Владимир»* [П. І. Чайковський, 101ф, с. 379], *Ц<арское> С<ело>, дача Эбермана* [І. Ф. Анненський, 5ф, с. 473]. Посилання на відому обом кореспондентам особу часто має приховану емоційну оцінку ситуації: *Баден-Баден и конечно у милейшей вдовы Анстетт* [П. В. Анненков, 4ф, кн. 1, с. 239].

Не менш різноманітними є способи позначення **часу** створення листа. Зазвичай це дата написання його, однак адресант може також указувати день тижня, час (астрономічний чи добовий), систему обчислення часу (новий стиль, старий стиль), точку відліку (від Різдва Христова), наприклад: *Ч. 16 сентября 1787 г. Кинбурн. Полночь* [О. В. Суворов, 87ф, с. 114], *20-го сент. 1859 года, 10½ часов (вечера)* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 21]. Деякі автори не лише виносять позначення місця й часу на окремий рядок перед або після тексту листа, але й використовують опосередковані кінеми (за О. О. Селівановою [450, с. 131]), тобто особливі графічні засоби його оформлення, як це робить, наприклад, П. В. Анненков:

$$\frac{\text{Чирьково}}{12}\ \text{октября,} \qquad \frac{\text{Генваря 1853}}{26^{\text{-го}}}$$

або:

$$\frac{\text{4 ноября}}{\text{Чирьково, Симб. губ.}}$$

[4ф, кн. 1, с. 9, 10, 15].

У деяких випадках позначення часу адресантом репрезентоване назвами православних свят: *День св. Ольги 1909* [І. Ф. Анненський, 5ф, с. 487], *30 мая 1911. Духов день* [О. О. Блок, 13ф, с. 341], причому подібне маркування не просто підкреслює вагомість такого дня, але іноді й нагадує адресатові про пов'язані з цим днем події в житті автора листа, скажімо, про день його іменин: *76 г. 15 июня. День св. Модеста* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 232]. А. О. Оболенська доповнює вказівку на час описом пов'язаних із ним подій свого життя: ***Николин день.*** *а в церковь не смогла пойти!* [86ф, с. 594].

Опис обставин написання листа, який супроводжує його вихідні дані, почасти компенсує адресатові недостатність інформації про ситуацію спілкування за відсутності візуального контакту. Наприклад, О. Блок в одному з листів не просто вказує пору доби, а й характеризує її: *30 мая 1907. Ночь (белая)* [13ф, с. 186]; П. Анненков повідомляє про погоду: *12-го июня 30° жара* [4ф, кн. 1, с. 26]; М. Мусоргський пише про рідкісне явище проходження Венери перед сонячним диском, яке петербуржці могли спостерігати в листопаді 1874 року: *27 ноября 1874 г. Венера гуляет по солнцу* [55ф, с. 190]. П. І. Чайковський на початку листа до сестри вказує на пообідній час і додає подробиці подій, які передували створенню листа: *10 марта 1861 г. После обеда. (За обедом была солянка и корюшка)* [101ф, с. 3].

Подеколи вихідні дані листа вказані неточно, однак припускаємо, що приблизність зазначеного в листі часу буває навмисною, причому така недбалість, продемонстрована адресантом, стає засобом його самохарактеристики й навіть, так би мовити, іміджевим ходом, до якого неодноразово вдавався, наприклад, М. П. Мусоргський, який писав у листі: *Середа, какое-то число июня 74*, або на початку іншого листа: *Какое-то число сент. 75 г.,* а після тексту: *Говорят, 3 окт. 75 г.* [55ф, с. 185, 208–210]. Інша творча особистість – І. М. Крамської – називає джерело відомостей про дату написання листа, тим самим підкреслюючи неістотність для нього зовнішніх обставин, про які можна навіть забути: *Оказывается из письма С[офьи] Н[иколаевны], что сегодня одиннадцатое число* [43ф, т. 1, с. 100].

Вибір мовних засобів позначення в листі часових і просторових параметрів епістолярної комунікації обумовлений як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками, пов'язаними з мовними уподобаннями автора листів, що формують його ідіостиль.

Адресант іноді включає до складу розглянутого КПЛ оцінну лексику, модальні слова, частки, детермінанти, які виражають різні модальні значення, наприклад: *13 октября (**нехорошее число** для начала)* [А. П. Чехов, 104ф, т. 11, с. 369], *Клин **(всё ещё)**, 28 августа* [П. І. Чайковський, 101ф, с. 517], *С 22 на 23 июлия, **конечно**, далеко за полночь* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 151]. Тут можлива навіть мовна гра, приклад якої знаходимо в одному з листів, датованому своєрідним ребусом:

Творник 19 яма.
213 312 [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 98].

Розшифрувати ребус, звісно, можна, лише переставивши літери відповідно до зазначених під ними цифер. Ключем є дата: *вторник 19 мая*.

Функціональне навантаження такого КПЛ, як вихідні дані листа, не обмежується його прямим призначенням. Цей параметр виконує також інші важливі, за умов письмового спілкування, функції: інформаційну (опис подій, що супроводжують епістолярну комунікацію), емотивну (емоційна оцінка ситуації спілкування), поетичну (мовна гра, текстові ремінісценції). Мовна репрезентація вихідних даних тісно пов'язана зі стилістикою листа та рештою його КПЛ, зокрема з безпосереднім предметом нашого дослідження – адресацією. Відхилення від стандарту можливе в неофіційному листуванні, наприклад, згадані раніше способи оформлення П. В. Анненковим вихідних даних зафіксовані в його листах І. С. Тургенєву, із яким адресанта пов'язувала багаторічна дружба й регулярне листування. Отже, й адресація в цих його листах має стилістичне забарвлення інтимності: *Любезный Тургенев; мой рослый друг; Любезный мой Тургенев* [4ф, кн. 1, с. 7, 19, 27]. Ребус у листі М. П. Мусоргського його близькому другові В. В. Нікольському стилістично

корелює з фамільярною тональністю адресації: *Милый дружок дяинька* [55ф, с. 98].

Заключна етикетна формула листа не в усіх своїх формах є специфічним параметром епістолярного жанру. Не менш регулярно вона в такому, наприклад, оформленні, як *Всего доброго* або *До встречи*, функціонує також в усному спілкуванні. Стилістично і прагматично, однак, значення заключної етикетної формули в листі є вагомішим, ніж за умов безпосереднього контакту співрозмовників. Це одна з лінгвістичних фігур епістолярного мовного етикету, яка сигналізує про завершення текстового спілкування.

Заключна етикетна формула, як і будь-який інший КПЛ, не має безпосереднього зв'язку зі змістом листа, часто її навіть графічно відділено від основної частини послання абзацним відступом, як це має, наприклад, місце в листі художника М. К. Клодта П. М. Третьякову:

Милостивый Государь Павел Михайлович!

Сию минуту я получил Ваше письмо и спешу уведомить Вас, что деньги 917 руб‹лей› я получил. Извините меня, пожалуйста, что я не уведомил Вас об этом сейчас же.

С истинным уважением и преданностью имею честь быть.

Барон М. Клодт. [72ф, с. 203].

Такого типу мовні звороти можуть завершувати різні за змістом послання, натомість співвіднесеність заключної етикетної формули з характером адресації листа, на наш погляд, є очевидною.

Значна частина розглянутих нами листів, які належать різним кореспондентам і репрезентують епістолярне спілкування досить великого часового періоду XVIII–XX ст., містить заключну формулу ввічливості – фігуру прощання, яка є етикетним знаком, що реалізує основні функції ритуалів, виділені К. Лоренцом і описані Н. І. Формановською стосовно до етикетної мовної поведінки: зняття агресії, позначення «своїх» і відторгнення «чужих» [541, с. 183]. Перша з цих функцій полягає в тому, що заключна формула, як правило, демонструє (іноді навіть у гіперболізованому вигляді) приязне,

доброзичливе ставлення автора листа до адресата, провокує його виявити відповідні почуття й запускає механізм психологічної проекції таким, наприклад, чином: *В прочем, прося вашего родительского благословения и желая усерднейше вашего любезного здравия, остаюсь навсегда с глубочайшим почтением, милостивый государь батюшка, ваш нижайший слуга и сын Михайло Муравьев* [71ф, с. 263]. Цю ж функцію виконують такі перформативи, як *Обнимаю, Целую, Жму руку*. Звертання до адресата, яке входить до складу заключної етикетної формули, як у наведеному прикладі, також допомагає реалізувати установку автора листа на контакт і кооперативну взаємодію з адресатом.

Заключні формули листа поєднують функції позначення «своїх» і відторгнення «чужих», оскільки вони регулюють комунікативну дистанцію між адресантом і адресатом. Аналогічно з вибором форм Ти- або Ви-спілкування адресатні займенники *Твой* або *Ваш*, які передують підпису, маркують більш-менш близькі стосунки між комунікантами, на відміну від формул *С уважением*... або *Уважающий Вас*..., які, скоріше за все, призначені для того, щоб утримати адресата на деякій відстані, у руслі описаної Л. Кастлер стратегії «негативної ввічливості», або ввічливості дистанціювання [189]. Таким чином, в умовах дистантного спілкування заключна формула листа вербалізує ситуативно важливу інформацію, яку при безпосередньому спілкуванні передають здебільшого нелінгвальні засоби.

Актуальність такої інформації для учасників спілкування є особливо значною в тих випадках, коли існує деяка невизначеність щодо специфіки цього комунікативного акту. Протиставлення приватного й ділового листування нерідко виявляється досить умовним, в одному листі можуть зачіпатися як ділові питання, так і проблеми особистого характеру, у зв’язку з чим виділяють значний пласт приватно-ділових листів, адресант і адресат яких – приватні особи, але обговорюють вони питання, пов’язані з власним бізнесом або професійною діяльністю. У листах такого типу заключна формула ввічливості, звісно, є конче необхідною: наприклад, у виданні, що містить близько трьохсот

листів художників П. М. Третьякову, зафіксовано менше десяти випадків її відсутності [72ф, с. 70, 123, 127, 133–135, 144, 147, 222]. Автор сучасного посібника з написання ділових листів М. Ю. Рогожин наголошує на тому, що заключної формули ввічливості може й не бути в офіційних листах, але вона майже завжди «підсумовує» ті з них, які мають почасти особистий характер (наприклад, лист-подяку), і цим приглушує офіційний тон наприкінці послання [426, с. 37]. Градація ступеня офіційності послання характеризує й листи, відправлені до якої-небудь організації, але адресовані конкретній особі. Незважаючи на діловий характер, вони часто закінчуються етикетною формулою. Наприклад, у листі М. Горького редактору газети «Російське слово» є і звертання *Гражданин редактор*, і заключна формула ввічливості *Приветствую* [27ф, т. 29, с. 381]. Те ж саме спостерігаємо в листі М. О. Булгакова до видавництва «С. Фішер-Ферлаг», який починається зі звертання до директора видавництва: *Многоуважаемый г. Марил!*, а завершується етикетним *Примите уверения в моем уважении* [15ф, с. 372].

Серед лінгвістів немає єдиної точки зору щодо місця етикетних формул у системі мовних одиниць. Н. І. Формановська, наприклад, з'ясовуючи питання про граматичну природу одиниць мовного етикету, пропонує розглядати їх у системі синтаксичних одиниць як фразеологізовані речення, стійкі в синтаксичній формі та постійні в лексичній представленості [539, с. 30]. В. Є. Гольдін пише, що типова формула мовного етикету «представляет собою знак-текст, соотнесенный с соответствующей ему социально типизированной ситуацией общения, компоненты которой не получают в составе формулы отдельных обозначений» [106, с. 85]. На думку Л. І. Мацько та Л. В. Кравець, лінгвокомунікативні формули реалізуються в одиницях лексичного (укр. *Дякую, Добридень*), фразеологічного (рос. *Ни пуха, ни пера*) і частково морфологічного рівнів (уживання ввічливих займенникових і дієслівних форм множини) [326, с. 139]. Н. С. Голікова та І. С. Попова пропонують розширити цей перелік фразеологізованими синтаксичними сполуками – словосполученнями й реченнями, уживаними як функціонально цілісні

утворення, але компоненти яких семантично ще «не зрослися» [102, с. 23], такими, як *Добрый вечер! Благодарю Вас за письмо* тощо.

Слід зазначити, що епістолярний етикет, будучи частиною загального мовного етикету, тобто, за визначенням Н. І. Формановської, визнаних суспільством правил мовленнєвої поведінки [540, с. 48–49], має певні особливості, які стають об'єктом лінгвістичного дослідження. О. М. Мацько, наприклад, із-поміж мовних формул, які функціонують в українському дипломатичному листуванні, розрізняє номінативні та предикативні формули мовного етикету. До останніх, на її думку, належать і композиційні мовні формули (початкові та заключні) [328, с. 7–15].

Мовний матеріал, який охоплює листування різних кореспондентів XVIII–XX століть, свідчить про те, що заключна етикетна формула в листі зазвичай являє собою висловлення, побудоване за певною моделлю з використанням мовних кліше, уживаних у суспільстві в певний період часу. Наприклад, у XVIII столітті автори листів супроводжували свій підпис апелятивом, який указував на нижчий соціальний статус адресанта порівняно з адресатом, комбінуючи його з присвійним займенником *ваш* або титулуванням адресата відповідно до «Табели о рангах». Ця формула могла ускладнюватися звертанням до адресата. За моделлю: (звертання) + іменування адресата в родовому відмінку / присвійний займенник *ваш* + іменування адресанта в називному відмінку + підпис – побудовані етикетні висловлювання: *Вашего превосходительства, милостивого государя, всепокорнейший и нижайший слуга Александр Сумароков* [71ф, с. 76], *Повергая себя к Освященнейшим стопам Всемилостивейшая Государыня! Вашего Императорского Величества всеподданнейший Граф Александр Суворов-Рымникский* [87ф, с. 252], *Я остаюсь с искреннейшим почтением и преданностию, милостивый государь батюшка, ваш нижайший сын и слуга Михайло Муравьев* [71ф, с. 292] і багато інших. Як бачимо, лексичне наповнення моделі широко варіює залежно від умов комунікації.

Структура заключних етикетних формул є різноманітною, і стандартні мовленнєві кліше: *Прощайте! До свидания; Целую; Жму руку* або хоча б елементарне *Ваш* або *Преданный Вам* – становлять ядерну частину епістолярних зворотів, які завершують лист. Вони можуть поширюватися й варіюватися за структурою та лексичним складом. Наведемо приклади з листів тільки одного автора – П. В. Анненкова, і лише етикетні формули, побудовані на основі базового кліше *Прощайте.* Заключна етикетна формула в них реалізована:

а) базовою формулою прощання: *Прощайте!* [4ф, кн. 1, с. 17];

б) однією предикативною зоною: *Затем прощайте; Прощайте покамест* [4ф, кн. 1, с. 78, 68];

в) предикативною зоною зі звертанням: *Прощайте, друг мой; Прощайте, мой любезнейший; Покамест, прощайте, друг* [4ф, кн. 1, с. 10, 42, 73];

г) кількома предикативними зонами в простому реченні: *Покамест прощайте и пишите по-прежнему ко мне*; *Полюбуйтесь нами и прощайте* [4ф, кн. 1, с. 26, 178];

д) кількома предикативними зонами в складному реченні: *Теперь прощайте и ещё раз благодарю;* [4ф, кн. 1, с. 96], *Скажите это нашим приятелям и Марье Александровне, а затем я буду ждать Вашего письма с нетерпением дружбы – и прощайте* [4ф, кн. 1, с. 98];

е) надфразною єдністю, в якій базова формула прощання може передувати якійсь іншій етикетній формулі або слідувати за нею: *Затем прощайте. Кланяюсь Тютчевым. Весь Ваш П. Анненков* [4ф, кн. 1, с. 11]; *Вдумайтесь в это и прощайте. Поклонитесь Боткину* [4ф, кн. 1, с. 62], *Жена Вам кланяется. Прощайте* [4ф, кн. 1, с. 113].

Як і в усному спілкуванні, прощання в листі, як правило, не буває несподіваним, йому передують типові для листа змістовні компоненти – це поздоровлення, побажання, привіти рідним і знайомим, прохання писати частіше тощо, наприклад: *Я надеюсь получить от Вас известие здесь и буду ожидать его.* ***Прощайте.*** *П. Анненков* [4ф, кн. 1, с. 57]. Деякі з цих

епістолярних одиниць, зокрема мовленнєві акти побажання при прощанні, ставали предметом окремих наукових розвідок [563].

Формула прощання, як бачимо, не обов'язково завершує текст листа. Вона може й починати заключну частину послання, яка містить названі вище компоненти: ***Прощайте.*** *Я теперь занят только одним – добраться до Берлина и перехватить вас на дороге.* ***Спешите отвечать мне*** [4ф, кн. 1, с. 69]. Трапляється так, що адресант вже після прощання продовжує змістову частину листа, як це, наприклад, робить О. І. Герцен у листі М. П. Огарьову: ***Прощай****. Лугин<ин> поступил, как мальчишка, – не отвечал мне насчет 500 фр<анков> С<ерно>-С<оловьевича> – Ковал<евский> здесь и никуда не показывается – на мой вопрос, «зачем он здесь?» он отвечал: «По делам». В Ницце – дела* (далі йде опис домашніх справ, милування кліматом Ніцци, а наприкінці листа немає формул етикету, навіть підпису автора) [21ф, с. 523].

Заключна етикетна формула – надзвичайно гнучка фігура. Вона може бути розчленованою на кілька етикетних кліше, порядок, структурне оформлення й лексичне наповнення яких не є чітко регламентованим і може змінюватися. Якщо ж ця формула є в листі, вона чітко виділяється із-поміж усіх інших складників заключної частини досліджуваного нами мовленнєвого утворення та є одним із функційно й лінгвістично значущих його компонентів. Заключна етикетна формула безпосередньо співвіднесена не лише з іменем адресанта, а й зі звертанням до адресата. Найчастіше заключна етикетна формула в листі передує підпису та може утворювати синтаксичну конструкцію з прізвищем адресанта: *Сердцем Ваш А. Пешков* [27ф, т. 28, с. 102]; *Вполне Вам преданный Н. Некрасов* [56ф, т. 15, кн. 1, с. 114]; *Твой В. Белинский* [12ф, т. 11, с. 420]. Функціональна близькість заключної етикетної формули й підпису виявляється в їхній синтагматиці, а також у тому, що формула ввічливості може в деяких випадках замінювати підпис, як, наприклад, у листах М. І. Пирогова дружині, багато з яких він підписував просто *Твой* [81ф, с. 160, 162, 163, 167, 168 та ін.].

Підпис – той КПЛ, який позначений максимальною облігаторністю, оскільки анонімність листа суперечить існуючим конвенціям спілкування. Природним є те, що підпису може й не бути в записках,які передають особисто, тобто коли адресанта легко встановити візуально, але звичайно автор підписує лист по-різному, залежно від того, до кого він звертається в посланні. Відповідно до правил етикету обов'язковим є також підпис після постскриптуму [517, с. 191], хоча багато авторів листів цю вимогу ігнорують. Вибір способу самонайменування є дуже важливим, оскільки він, за В. Б. Кашкіним, пов'язаний із самоусвідомленням як фундаментальною властивістю комунікативної особистості, з її самовизначенням як учасника комунікації та соціального життя [191, с. 176–177]. Підпис наприкінці листа найчастіше являє собою ім'я або аналог імені адресанта з автографом-підписом чи без нього, іноді лише автограф без імені. Найменування адресанта – це антропонім в будь-якому з його варіантів:

а) ім'я (повне, гіпокористичне, демінутив): *Михаил* [М. Булгаков, 15ф, с. 28]; *Боря* [Б. Пастернак, 62ф, с. 34]; *Твой Лёсик* [М. Горький, 65ф, т. 1, с. 63];

б) прізвище: *Булгаков* [15ф, с. 297]; *Каплер* [38ф, с. 281];

в) ім'я (навіть ініціал) й прізвище: *Михаил Булгаков* [15ф, с. 215]; *А. Пешков* [27ф, т. 28, с. 9];

г) ім'я (ініціал) і по батькові: *Ваш А. Максимыч* [М. Горький, 65ф, т. 1, с. 39];

д) ім'я, по батькові й прізвище: *Михаил Афанасьевич Булгаков* [15ф, с. 164];

е) ініціали: *Ал.*; *А.*; *А. П.* [М. Горький, 27ф, т. 28, с. 154, 156, 210]; *МЦ.* [М. І. Цвєтаєва, 98ф, т. 6, с. 149];

ж) псевдонім: *М. Горький* [27ф, т. 30, с. 214]; *А. Чехонте* [А. П. Чехов, 104ф, т. 11, с. 42];

з) прізвисько: *Мак* [М. О. Булгаков, 15ф, с. 296]; *Ваша Мадлена Трусикова-Ненадёжная* [О. С. Шиловська, 15ф, с. 298]; *Твой Шар* [О. Я. Каплер, 38ф, с. 282].

Власне ім’я може супроводжуватися соціальним або якимось іншим його атрибутом: *Профессор Василей Кирилов сын Тредиаковский* [71ф, с. 53]; *Граф Александр Суворов-Рымникский* [87ф, с. 343]; *Твой брат Михаил* [15ф, с. 17]; *нижегородский мещанин Алексей Максимов Пешков* [65ф, т. 1, с. 34]; *Твой муж товарищ Каплер*; *Твой вечный человеческий раб Васька* [38ф, с. 281, 282].

Номінативна конструкція з антропонімом нерідко поширюється не тільки етикетною формулою (про що йшлося вище), а й іншими залежними компонентами: *Всё та же Катя*; *По поручению участников т-ва «Знание», искренно уважающий Вас К. Пятницкий* [65ф, т. 1, с. 65, 136]. Супроводжувати ім’я адресанта може вставна конструкція: *Ваш Евг. Замятин. (Он же Фока)*; *Ваш М. Булгаков (бывший драматург, а ныне режиссер МХТ)* [15ф, с. 251, 295] – та навіть означальне речення: *А. Пешков, который не скоро ещё издохнет, да!»* [65ф, т. 1, с. 189].

Автор листа може означити себе без імені, натомість указавши, наприклад, свій статус, посаду або професію, іноді із самоіронією: *Профессор ЛГУ и ДВГУ. Доктор, лауреат и вообще* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 378], використавши жартівливе описове іменування: *Старый авантюрист*; *Владелец питерской квартиры* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 378; 388]; *Командировочный человек*; *Твой безымянный человек и любитель*; *Один полуинтеллигент* [О. Я. Каплер, 38ф, с. 282, 287, 290].

Адресація листа. Це найбільш значуща й найменш передбачувана – з огляду на безліч можливих її форм – категорія, певним чином пов’язана з іншими КПЛ. У різних адресантів можна зустріти екзотичні звертання – неузуальні форми імені, скажімо, *Рири* або *Ририкука* від *Ирина* [Ф. І. Шаляпін, 108ф, с. 444, 452], внутрішню риму: *Моя милая, дорогая Арина с розмарином* [Ф. І. Шаляпін, 108ф, с. 449], екзотизми, причому не тільки в неадаптованій формі їх, але й з російськомовними суфіксами, частково або повністю оформлені латинською графікою: *Дорогая Madamotchka; Дорогая Madame’очка* [Г. В. Адамович, 36ф, с. 494, 507], іншомовні вкраплення з різних мов: *Mein liber, cher, dear, amicissime, ω φίλτατε, kochany, liby и любезнейший*

Порфироносец [В. О. Ключевський, 39ф, с. 138], розмовну лексику й синтаксичні конструкції: *Паря* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 660], *Ах ты, Люба, Люба – добрая душа!* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 602], оказіоналізми: *Муценьки, куценьки, дорогусеньки* [К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 43], *Демонстранец и митинговник* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 366], дисфемізми: *Старикашка* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 379], *Злодейка* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 82], *Необыкновеннейшая дура* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 95] тощо. Персоніфікованість епістолярної комунікації зумовлює використання в листах широкого спектру суб'єктоорієнтовувальних засобів, характерне, як зазначає С. П. Кушнерук, не лише для текстів офіційно-ділових документів, до яких належать ділові листи, а й для приватного листування [290, с. 206–207]. Таким засобом є, зокрема, указання на суб'єкти комунікації – адресанта й адресата листа. Окрім зазначення адресата на конверті, у якому лист пересилають, на початку листа зазвичай є звертання до адресата. Мовознавці вважають персональне звертання літературним прийомом, який визначає композицію та стиль послання й дозволяє кваліфікувати, наприклад, текст публіцистичного відкритого листа Л. М. Толстого «Не могу молчать» саме як лист, а не статтю абощо [182, с. 46]. Звертання в листі орієнтоване на одержувача тексту й допускає вибір способу його номінації із широкого діапазону мовних засобів. Адресант може назвати ім'я адресата або використати інший вид антропоніма, означити професію, посаду, чин, звання свого кореспондента, звернутися до нього, зазначивши титули й титулування чи вказати на родинні стосунки тощо. Система звертань слугує (особливо на початковій стадії спілкування) для орієнтації щодо особистості співрозмовника та для орієнтації співрозмовника в адресантові [480, с. 55], що є справедливим і для письмової комунікації. Характер номінації адресата у звертанні вказує на значущі для автора листа риси особистості його кореспондента й задає спілкуванню певну тональність – нейтральну, офіційну, невимушену, дружню.

На думку Н. Д. Арутюнової, однією з основних умов успішної комунікації є врахування мовцем «фактору адресата», оскільки кожен

із учасників мовленнєвого акту бере участь у спілкуванні не як глобальна особистість, а як людина, параметризована за чітко визначеними аспектами її, амплуа або функціями [22, с. 357–358]. Коли автор тексту звертається до адресата, він орієнтується на істотні в певній ситуації параметри його особистості, сам же адресат, аби уникнути комунікативної невдачі, повинен адекватно сприймати ситуацію спілкування, зокрема ту соціальну роль або функцію, яку виділяє йому відправник повідомлення. В умовах дистантної комунікації, опосередкованої листом, важливим є визначити відповідні координати спілкування вже на початку його, і цю функцію перебирає на себе ініціальне звертання, яке використовується для параметризації образу адресата, зорієнтовує одержувача листа в ситуації спілкування та виконує в тексті проспективну функцію, тому що спрямовує увагу адресата на певні аспекти комунікативної ситуації.

Звертання на початку листа й підпис наприкінці його репрезентують той самий за своєю суттю об’єкт – учасника епістолярної комунікації, який по черзі виконує ролі то адресанта, то адресата, що й визначає ізоморфізм рамкових елементів листа. Звертання так само, як і підпис, структурується ім’ям адресата в тій або тій формі або його аналогом. Як і підпис, який зазвичай поширюється етикетною формулою, звертання також часто супроводжується лексикою спеціального призначення в препозиції до нього: *голубушка, друг, господин, товарищ* тощо – або детермінантами *дорогой, милый, уважаемый*: *Товарищ Воронов, Господин Михалков, Уважаемый Николай Иванович* На винятковість функційного значення в листі вітання (зі звертанням включно) та підпису як елементів, що найбільш помітно регулюють ступінь близькості між комунікантами, звертає увагу й дослідниця англійського епістолярію XIX ст. K. Patterson [601].

Із-поміж чинників, які впливають на вибір способу номінації адресата й на характер підпису та супровідної етикетної формули, найсуттєвішу роль відіграють стосунки між учасниками комунікації, і ця обставина продукує кореляцію зачину й кінцівки послання. У листах О. П. Сумарокова зі

звертанням до імператриці *Всемилостивейшая государыня* коректною є етикетна формула в підписі: *Вашего Императорского Величества всенижайший и всеподданнейший раб* [71ф, с. 94, 101–102, 110–112], тоді як при звертанні до інших адресатів *Милостивый государь* той самий автор себе іменує лише *нижайшим и покорнейшим слугою* або *всепокорнейшим слугою* [71ф, с. 90–92, 95, 112]. О. В. Суворов у листах до Г. О. Потьомкіна звертається: *Светлейший Князь, Милостивый Государь!,* а підписує текст: *Вашей Светлости нижайший слуга* [87ф, с. 120–123]; натомість у листах, адресованих титулованим особам нижчого рангу звертанню-регулятиву *Милостивый государь*, як правило, відповідає підпис *покорный (покорнейший) слуга Александр Суворов* [87ф, с. 120, 126, 190]; звертаючись у приватних неофіційних листах до доньки: *Любезная Наташа!* або *Милая моя Суворочка!*, той самий адресант називає себе відповідно: *Отец твой Александр Суворов* [87ф, с. 122, 131].

Етикетні формули є історично змінними, однак описана вище валентність форм звертання й підпису адресанта простежуться навіть через півтора століття. У приватних листах М. О. Булгакова звертанням з детермінантами *милый, дорогой* відповідає в підписі етикетне *твой* або *ваш*: *Твой Михаил, Твой М. Булгаков, Ваш М. Булгаков* [15ф, с. 53–55, 258–259, 320]; у приватно-ділових листах до О. М. Тихонова й М. Горького письменник звертається: *Уважаемый Александр Николаевич!*, *Многоуважаемый Алексей Максимович!,* – а підписується: *Уважающий Вас М. Булгаков* [15ф, с. 264, 364–365]. Така ж закономірність помітна й у листах В. В. Маяковського. Якщо до Л. Ю. Брик він звертається: *Дорогой мой, родной и милый Кашалотик* або *Дорогой, милый, родной и любимый Кис,* то й себе поет означує прізвиськом або навіть малюнком: *Весь твой Щен; Любящий родную Кису и весь твой* (малюнок) [47ф, с. 137, 108]. У листах, адресованих К. І. Чуковському й журналістові М. Ф. Чужаку-Насимовичу, Маяковський супроводжує звертання лише одним детермінантом: *Дорогой Корней Иванович...; Дорогой Чужак!* – і підпис є цілком офіційним: *Влад. Маяковский* або *Маяковский* [47ф, с. 185–186, 191–192].

Кожен із згаданих раніше конструктивних параметрів листа має своє пряме функційне призначення, яке з різних причин може бути нереалізованим або навіть незатребуваним. Якщо ж ідеться про фатичну функцію листа, вона репрезентована вже самим фактом його написання. Цілком природним, розповсюдженим, найефективнішим способом налагодження контакту адресанта зі своїм адресатом є будь-яке позначення цього адресата за допомогою лінгвістичної фігури, яка може бути не обов'язково власне звертанням, але і якимось іншим мовним утворенням, функціонально рівнозначним звертанню в різних структурних варіантах цієї граматичної категорії, мовним утворенням, кваліфікованим нами як епістолярний вокатив, на опис якого й зорієнтована дисертація.

Спочатку, однак, простежимо характер і причини редукції розглянутих нами конструктивних параметрів листа – однієї з основних його особливостей як документа та як мовленнєвого утворення.

1.3. Редукція конструктивних параметрів листа

Із листом як засобом письмового спілкування зазвичай пов'язують певні правила його оформлення, комплекс формальних компонентів, які обрамляють основний зміст послання та можуть бути кваліфіковані як диференційні ознаки листа. Однак жодна із цих ознак, зокрема й вищезазначених, не є абсолютною, тобто обов'язковою в письмовому повідомленні, хоча принаймні дві з них – вихідні дані листа й підпис – практично не супроводжують усне висловлення, а в листі заміщують відсутні візуальну й аудіоінформацію про співрозмовника та надобувають ритуального характеру, коли в такій інформації немає нагальної потреби. Таким чином, найяскравішою й парадоксальною водночас особливістю листа є те, що, з одного боку, лише він може містити, а здебільшого це так і є, усі супроводжувальні послання формальні параметри: вихідні дані, звертання до адресата, заключну формулу ввічливості, ім'я адресанта, вказівку на специфіку послання та/або постскриптум – і при цьому не бути озаглавленим словом *лист*. З іншого ж боку, обрамовувальна частина

того ж таки листа може бути як завгодно скороченою, зовсім нівелюватися чи загалом не мати жодного з формальних параметрів цього документа.

Мабуть, жоден документ не може так вільно, як лист, варіювати свої конструктивні параметри. Скажімо, навряд чи ми зреагуємо на повістку до суду, навіть якщо вона номінована, але в ній не зазначено адресата й адресанта. Ці параметри слід указати також у заяві, а для довідки абсолютно необхідною є дата її видачі. З іншого боку, на вивісці, наприклад, біля входу до будівлі університету не буде звертання до якихось конкретних осіб; перед підписом ректора в наказі по університету ми не знайдемо слів *Готовый к услугам* або *Ваш*; резолюція не матиме постскриптуму, маркованого чи немаркованого; будь-який покажчик функціонує й без вихідних даних, утім, як і без будь-яких інших супровідних листу параметрів тощо.

Таким чином, лист, незважаючи на те, що він, як правило, не має самоназви, об’єктивно протипоставляється всім іншим письмовим мовленнєвим утворенням як документам, і протиставлення це має динамічний характер, репрезентуючись комплексом формальних параметрів. Супроводжуючи лист, вони можуть реалізуватися як повним комплектом їх, так і з редукцією окремих із них, а можуть загалом не обрамляти текст послання, що, однак, не змінює його жанрової приналежності. У цьому й полягає двоїста природа листа, який є (або може стати) документом, а отже тяжіє до формалізації структури тексту, хоча він є мовленнєвим утворенням і тому допускає високий ступінь довільності у своїй структурі. До листів повною мірою можна віднести слова Ф. де Соссюра про те, що у створенні будь-якої складної мовної одиниці беруть участь два чинники: те, що закарбовано колективним звичаєм, й те, що залежить від індивідуальної волі, – у таких пропорціях, які неможливо визначити в кожному конкретному випадку [481, с. 156–157].

Редукуватися може кожен із основних конструктивних параметрів листа, але з різним ступенем регулярності. Підпис у тому або тому його вигляді (антропонім в одному з його варіантів чи розчерк), як правило, у листі є, тому

що анонімні послання, як було вже зазначено, суперечать загальноприйнятим конвенціям спілкування, які усталилися в суспільстві. Указання часу й місця створення тексту може бути випущеним у листі, оскільки, по-перше, цю інформацію легко поновити за штемпелем на конверті, а по-друге, це не завжди має принципове значення для адресата. Натомість редукція звертання й заключної етикетної формули листа відбувається за певних обставин, які супроводжують епістолярну комунікацію, тому має прагматичне значення для одержувача послання. Деякі з цих обставин, зокрема статус адресата (вищий або ні порівняно з адресантом), стосунки між учасниками листування (дружні чи офіційні), тип листа (приватний / діловий), називає сучасна хорватська дослідниця G. Stepanić у дослідженні дотримання епістолярного етикету в листах християнського гуманіста М. Марулича [604, с. 48–53]. Отже, розглянемо докладніше редукцію саме цих, тісно пов'язаних між собою конструктивних параметрів листа, здебільшого об'єднаних спільним складником, що стосується адресації листа.

Практика мовного спілкування людей протягом багатьох століть напрацювала різноманітні коди, форми й засоби комунікації, а в окремих сферах людської діяльності (військова, дипломатична, адміністративна) комунікативний процес досить жорстко регламентований. Навіть у невимушеному побутовому спілкуванні, за якого людина, здавалося б, є найбільш вільною щодо вибору мовних і паралінгвістичних засобів, усе ж таки деякі фази цього процесу регульовані конвенціями, за М. В. Колтуновою, «неписаными, но ясно сознаваемыми социализированной личностью нормативными типами и моделями речевого поведения» [203, с. 101], і насамперед це стосується початку й закінчення акту комунікації. У листі, який є графічним субститутом усного повідомлення, етикетної ритуалізації зазнали головним чином вступна й заключна частини, які оформляють «входження» комунікантів у ситуацію спілкування й «вихід» із неї. Проявом етикетної ритуалізації є використання загальноприйнятих способів звертання, а також

особливих прикінцевих епістолярних формул: *С уважением..., Преданный Вам..., Всегда Ваш.., Прощай(те), Жму руку* тощо.

Заключна етикетна формула, як було показано вище, усуває невизначеність у стосунках між комунікантами за умов формально рівнозначної суб'єктності їх. Так, у листах Петра І – репрезентантах міждержавних контактів, коли суб'єктність адресата є високою внаслідок того, що він представляє суверенну державу, – автор звертається до адресата як до потенційного союзника, тому заключна етикетна формула сигналізує про установку адресанта на зближення й налагодження контакту. Лист коронному великому гетьманові Адаму-Миколі Сенявському Петро І завершує етикетною формулою: *В чем, вашу милость обнадежа, пребывая при сем к вам всегда в приязни нашей склонный Петр*; такі етикетні знаки є й у його листі князеві Франциску Леопольду Ракочі: *И пребываем при сем светлости вашея склонный приятель П(етр)*; у листі герцогові Брауншвейг-Люнебурському Антону-Ульріху: *Пребываю при желании всякого саможелаемого благополучия вашей высококняжей светлости дружебно охотный Петр* [69ф, с. 44, 47, 142].

Релевантність експлікації комунікативної дистанції при міжособистісному спілкуванні знижується у разі, якщо високий соціальний статус адресанта унеможливлює скільки-небудь помітне зближення з ним, а отже, і заключна етикетна формула листа стає функціонально зайвою. Вона постійно редукується в листах Петра І своїм підданим, яким би високим не був статус адресата (генерал-адміралові Ф. М. Апраксину [69ф, с. 6, 16, 25, 49], царевичеві Олексію Петровичу [69ф, с. 15, 20, 39], графові Б. П. Шереметьєву [69ф, с. 17, 22, 23, 28, 141], князям В. В. Довгорукому [69ф, с. 5, 14, 37], О. Д. Меншикову [69ф, с. 17, 34, 52], Ф. Ю. Ромодановському [69ф, с. 22, 48], М. П. Гагаріну [69ф, с. 34, 57] та багатьом іншим). Редукція заключної етикетної формули, зумовлена високим соціальним статусом адресанта, реалізує так звану ввічливість дистанціювання, вона є характерною для таких форм організації суспільства, за яких роль соціальної ієрархії в стосунках між

людьми нічим не завуальована, а місце кожного на суспільно-ієрархічних сходинках досить чітко визначене.

Цікавим є те, що зберегти дистанцію при спілкуванні прагне навіть той учасник комунікації, який займає нижчий щабель у соціальній ієрархії, аніж його адресат. Відомими є кілька листів М. О. Булгакова, у яких він звертався до Й. В. Сталіна з різними проханнями: дозволити йому виїхати за кордон, пом'якшити долю драматурга М. Р. Ердмана тощо. На той час становища опального літератора і Генерального секретаря ЦК ВКП(б), який в 1930-ті роки вже зосередив у своїх руках владу над величезною країною, є абсолютно не порівнюваними, тому цілком виправданим є те, що автор починає листи стандартним і нейтрально-ввічливим *Многоуважаемый Иосиф Виссарионович!* або *Глубокоуважаемый Иосиф Виссарионович*, але завершити текст чим-небудь настільки ж стандартним, як, наприклад, *С уважением Булгаков*, не може. Будь-які вияви поваги й відданості могли бути інтерпретовані як спроба лестити, як відмова від власних етичних і творчих принципів – і Булгаков щоразу закінчує свої листи лише підписом без будь-яких етикетних знаків [15ф, с. 309, 439, 607].

Наявність або відсутність в епістолярному тексті заключної етикетної формули залежать також від ступеня офіційності спілкування, отже, і від змісту та стилістичних характеристик письмового документа. Автори одного із сучасних посібників із ведення ділового листування, окрім настанови дотримуватися нейтрального тону, сухості й строгості у викладі, застерігають від надмірного захоплення ввічливістю [195, с. 29]. Як було зазначено раніше, навіть у самому діловому листуванні тексти різні за ступенем офіційності, із чим, звісно, пов'язане протиставлення службових листів, тобто листів державних організацій, підприємств, установ, і ділових листів – листів недержавних організацій, підприємств та установ. Превалювання особистих або ділових стосунків позначене й специфікою адресації листа, тим, чи звернений він до конкретної людини, групи людей або до неперсоніфікованого адресата – організації чи установи. В останньому випадку заключної етикетної формули наприкінці епістолярного тексту найчастіше немає, зразки чого спостерігаємо в

листах В. К. Тредіаковського до Канцелярії Академії наук [71ф, с. 58, 60, 61] і до Канцелярії Морського шляхетного кадетського корпусу [71ф, с. 61], у листах О. П. Сумарокова до Канцелярії Академії наук [71ф, с. 85, 86, 114] і до Каширської воєводської канцелярії [71ф, с. 160], у листах М. О. Булгакова до Уряду СРСР і до Колегії ОДПУ [15ф, с. 287, 290], у листах О. О. Фадєєва до Управління з охорони авторських прав та до редакції міжнародного літературного журналу «Де Кім» [94ф, с. 359, 562] тощо.

Заключна формула ввічливості регулює міжособистісну комунікацію, стосунки між двома конкретними людьми, тому цілком природним є те, що у відкритих листах, які може прочитати хто завгодно, а також у листах, що мають колективного адресата або колективного адресанта, вона теж зазнає редукції, як, наприклад, у відкритому листі М. О. Булгакова, відправленому до Всесоюзного товариства культурного зв'язку із закордоном для оприлюднення, у його ж листі до редакції «Жизни замечательных людей» [15ф, с. 211–213, 400], а також у письмових зверненнях Генерального секретаря партії до членів і кандидатів Політбюро [85ф, с. 111, 295].

Відмова використовувати загальноприйняті етикетні засоби спричинена не лише високим ступенем офіційності листа, про що йшлося вище, а й, навпаки, абсолютно неофіційним, навіть інтимним характером листування, коли дотримання вимог етикету більше створює якусь небажану дистанцію між комунікантами, аніж налагоджує контакт між ними. Переважна більшість листів і записок Катерини II Г. О. Потьомкіну, написаних у 1774–1775 рр., тобто під час розвою любовного роману між ними, не має ні підпису, ні етикетних формул, що, утім, може бути спричинене ще й конспіративними міркуваннями [34ф, с. 9–88]. Наведемо приклад такого листа:

Голубчик, душа моя. Каков ты, пришли сказать, каков. Я домой пришла, и буде я тебе надобна, как и не сумневаюсь, то вели сказать, сударушка. Душа не на месте, что неможешь. Естьли теперь мне прийти нельзя, то когда можно будет, дай знать [34ф, с. 48].

Листи ж Катерини II Г. О. Потьомкіну пізнішого періоду здебільшого завершує заключна етикетна формула, наприклад: *Прощай, мой милый друг* [34ф, с. 152]; *Прощай, желаю тебе щастливого пути. Саша тебе кланяется* [34ф, с. 164]; *Прощай, будь здоров и весел и имей во всем успех* [34ф, с. 165]; *Прощай, мой друг сердечный, Бог с тобою* [34ф, с. 182]; *Прощай, мой любезный друг, Бога молю, да возстановит твое здоровье, мне столь нужное, скорее* [34ф, с. 186].

На вибір способу встановлення чи припинення вербального контакту впливає такий фактор, як емоційний стан адресанта під час написання листа. Гнів, обурення, образа чи інші негативні емоції адресанта, що стосуються адресата, нерідко спонукають автора листа порушити етикетні правила, що може виражатися, зокрема, редукцією ініціального звертання, заключної формули ввічливості, іноді й обох рамкових елементів листа. Так, наприклад, немає заключної етикетної формули в гнівному листі М. Горького Л. М. Толстому, у якому автор у 1905 році висловив свою категоричну незгоду з морально-релігійною проповіддю Толстого про необхідність самовдосконалення й відмову від ідеї боротьби людей за свої права (лист, щоправда, у свій час так і не був ні доставлений адресатові, ні надрукований). Полемічний пафос цього послання сягає свого апогею наприкінці його, коли М. Горький пише Л. Толстому про «хижаків і паразитів» країни:

И несколько дней они будут повторять Ваши слова, они схватятся за них, как утопающие за солому, и кинут в лицо честных и мужественных людей России тяжелые и обидные, ликующие и злорадные слова:

– Лев Толстой не с вами!

М. Горький [27ф, т. 28, с. 361].

Будь-яка формула ввічливості в цьому тексті, звісно, зменшила б напруження полеміки, що суперечило б комунікативному завданню, тому Горький завершує лист тільки підписом.

Також немає заключної етикетної формули в листах Л. М. Толстого І. С. Тургенєву, написаних під час конфлікту між відомими письменниками,

який ледве не закінчився дуеллю [91ф, с. 110, 112]. За подібних обставин таке завершення послання сигналізує не лише про припинення акту комунікації, а й про готовність до цілковитого розриву стосунків між учасниками спілкування.

Окрім різних нюансів, які виникають у стосунках особистого й соціального характеру між учасниками епістолярної комунікації, на спосіб оформлення ініціальної й завершальної частин послання впливають і ситуативні фактори, зокрема такі, як нестача часу, необхідність швидкого інформування про події, що відбуваються. Багато листів Г. О. Потьомкіна Катерині ІІ мають характер оперативних повідомлень із, якщо назвати це сучасною мовою, «гарячих точок», у яких йому неодноразово доводилося бувати. Усі рамкові елементи: звертання, підпис, етикетні формули – зазнають редукції в листах, написаних під час конфлікту на кордоні з Китаєм, зіткнень між православними й уніатами в прикордонних з Польщею провінціях Малоросії, збройного нападу турків і лезгинів на мешканців Грузії, російсько-турецької війни тощо [34ф, с. 200–202, 294, 335–346, 362, 421 й ін.]. Те ж саме спостерігаємо в листах О. В. Суворова, що містять звіти, накази або розпорядження, які він писав під час Італійського й Швейцарського походів [87ф, с. 336, 340, 357], наприклад:

Любезный мой генерал Кейм.

Я отправляюсь в Пиаченцу; иду разбить Макдональда. Возьмите скорее цитадель Туринскую, чтоб я не пел благодарственного молебна прежде Вас [О. В. Суворов, 87ф, с. 340].

Як було сказано раніше, є такі епістолярні тексти, які мають ознаки листа й наукової або літературно-критичної статті, публіцистичного чи художнього твору, щоденника, мемуарів. Вони часто втрачають деякі структурні ознаки листа, у тому числі й заключну етикетну формулу. Наприклад, лист, який М. О. Булгаков писав П. С. Попову протягом місяця за кілька заходів частинами, кожну з яких він маркував відповідною датою, врешті-решт набув характеру щоденника, останній запис у якому містить формули привітання й подяки, але підпис *Михаил* не супроводжується жодним із етикетних знаків

[15ф, с. 325–329]. Одне з послань А. В. Луначарського до М. Горького, написане в 1907 році, тобто на початку їхніх ділових і приватних контактів, що продовжувалися майже три десятиліття, присвячене актуальним завданням соціал-демократичного руху; за стилем воно нагадує газетну статтю, не має ні початкового звертання, ні підпису, ні відповідних етикетних формул [65ф, т. 1, с. 352–353]. Наведемо приклад листа Г. О. Потьомкіна Катерині ІІ, який за своїм змістом та жанровими особливостями власне є коротким оповіданням і навіть має такий атрибут його, як заголовок, а будь-які структурні елементи листа в ньому відсутні:

Чудесный случай

В городе восемь бим-башей над конницей их, в один день шестеро видели один сон, не зная еще о Белграде Днестровском. В ту ночь, как взят, приснилось, что пришли люди и говорят: "Отдайте Бендеры, когда потребуют, иначе пропадете. Знайте, что и в Царе Граде думают об мире". А потом во всю ночь видели по городу русских.

Они пришли к паше и объявили. И сие так вкоренилось, что при всяком случае, с нашими съезжаючись, спрашивали: есть ли о мире известие. Из сих бим-башей один, который взял Ломбарда [34ф, с. 383].

Таким чином, редукція заключної етикетної формули листа покликана, як правило, чинниками, пов’язаними з умовами комунікації: 1) винятково високим соціальним статусом адресанта за умови ієрархічних стосунків між учасниками спілкування; 2) ступенем офіційності комунікації; 3) невизначеністю адресата; 4) емоційним станом адресанта під час написання листа; 5) синкретичним щодо жанрових особливостей характером листа.

Дещо інші чинники спричиняють редукцію адресації, а отже, і відсутність у листі звертання.

Лист як документ і мовне утворення інтегрує в себе сутність практично всіх видів комунікації, письмової й усної, що, звісно, пояснює, з одного боку (про це вже говорили), наявність комплексу формальних конструктивних параметрів, які супроводжують змістову частину тексту, з іншого боку, появу

будь-яких варіантів їхньої редукції, навіть повної, якщо адресант не вводить у своє послання жодного з КПЛ, у тому числі й звертання до адресата. У такому разі той чи інший набір КПЛ, зокрема й звертання, корелює не стільки зі змістом листа, скільки з умовами спілкування (невідоме ім'я адресата, брак часу на дотримання умовностей, яких вимагає етикет, або немає на чому записати), із певними екстралінгвістичними чинниками, переважно соціального характеру (лист начальникові або поважній особі), з емоційним або фізичним станом адресанта і його ставленням до адресата (хворий, закоханий, чимось засмучений чи обурений) тощо. Регулярна редукція або модифікація окремих конструктивних параметрів листа може бути зумовленою як особистісними якостями адресанта та його манерою спілкування (хтось, наприклад, взагалі не супроводжує свого листа вихідними даними, а хтось свідомо уникає традиційних заключних формул і замінює їх якими-небудь побажаннями), так і жанром послання (у виключно ділових листах, як правило, немає розгорнутих етикетних формул), редукція ж адресації є явищем спонтанним, а тому й більш цікавим, таким, яке потребує особливої уваги й дослідження.

У багатьох листах різних адресантів ужито лише контактив, тобто загальне звертання, основною функцією якого є встановлення контакту між комунікантами. Контактив можуть супроводжувати ті або ті детермінанти, що надають йому певної конотації. В епістолярних текстах можна зустріти звертання *товарищ*, *господа* або *гражданин*, не марковані авторським ставленням до своїх адресатів, як це є, наприклад, у листах М. Горького [27ф, т. 30, с. 46, 51, 160], П. І. Чайковського [101ф, с. 4], І. О. Буніна [16ф, т. 13, с. 190], але можуть функціонувати й звертання з етикетним поширювачем: *дорогие товарищи* [М. Островський, 58ф, с. 399, 401, 402, 407], *дорогой товарищ* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 35, 221; Бунін, 16ф, т. 11, с. 338], *шановний товариш* [І. Бабель, 8ф, с. 197; М. Горький, 27ф, т. 30, с. 365] – і навіть звертання з особистісно забарвленими детермінантами: *старый, хороший товарищ*; *старый товарищ*; *милый мой товарищ* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 12, 289, 353], *милая женщина-товарищ* [М. Горький, 27ф, т. 29, с. 467] *госпожа*

хорошая [С. Єсенін, 35ф, с. 164]. Власне звертання тут, як бачимо, мінімізоване не лише формально, а й змістовно, оскільки в ньому жодним чином адресат не персоніфікований, однак адресант може взагалі не називати свого партнера в письмовій комунікації, унаслідок чого відбувається повна редукція вокатива як конструктивного параметра листа.

Аналогічну ситуацію іноді можна спостерігати при безпосередньому усному спілкуванні. В. І. Супрун пише про те, що за відсутності в сучасному російському суспільстві постійного вживання нейтральних статусних звертань адресант, не знаючи або забувши ім'я та по батькові свого співрозмовника, змушений уживати **нульовий вокатив**, оскільки будь-яке інше звертання адресат може сприйняти як іронію або недоброзичливість. У такому разі зазвичай комуніканти послуговуються етикетними формулами типу *Простите…, Извините…, Простите, я забыл Ваше имя-отчество* [501], ім'я ж адресата в листі може бути скороченим до ініціалів або іншого комплексу звуків, збережених пам'яттю адресанта, найчастіше змушеного пояснити таке скорочення, як це робить, наприклад, Ф. А. Степун у листі Р. В. Іванову-Разумнику: *Многоуважаемый Р... В...ч, имени и отчества, простите, не помню, инициалы же запомнились, так как они встречались в биографии Белого* [20ф, с. 120].

Редукція звертання в листі – явище розповсюджене й надзвичайно цікаве, яке ми спостерігаємо в епістолярії практично всіх досліджених нами адресантів, зокрема в М. П. Мусоргського [55ф, с. 25, 36, 38–39, 125, 156, 269], П. І. Чайковського [102ф, с. 4, 5, 39, 90, 113, 165, 178, 189], С. О. Єсеніна [35ф, с. 96–97, 106–107], Б. Л. Пастернака [62ф, с. 50–51, 59–60, 62–64, 65–67, 70–71, 266–267, 280, 343–347, 355–358], К. Г. Паустовського [60ф, с. 14, 16, 36, 84, 87, 89, 96, 104, 126, 258, 297, 307, 340] та інших. Звертання може бути або ні без особливих, на перший погляд, формальних підстав на те в листах одного адресанта до різних осіб, і навіть при листуванні тих самих кореспондентів, у тому числі в листах на одну й ту ж провідну тему. Наведемо кілька прикладів:

О. В. Суворов міг звернутися до Г. О. Потьомкіна так: *Светлейший Князь Милостивый Государь!* або *Батюшка Князь Григорий Александрович* [87ф, с. 156, 148], але міг написати йому, не використавши звертання [87ф, с. 44, 57, 159].

У листах Л. М. Толстого А. А. Фету є звертання *Любезный дяденька*; *Афанасий Афанасьевич*; *Любезный друг* [91ф, с. 234, 259, 272] тощо, але є й редукція адресації [91ф, с. 236, 254, 291]. Подібним чином А. А. Фет звертається до Л. М. Толстого *Дорогой граф*, але є в нього листи й без звертання до адресата [91ф, с. 377, 253].

Редукція є або її немає й у листах М. Горького А. П. Чехову – *Антон Павлович* і без звертання [27ф, т. 28, 51, с. 76]; К. П. Пєшковій – *Катеринка* й без звертання [27ф, т. 28, с. 26, 95]; А. В. Луначарському – *Дорогой Анатолий Васильевич* і без звертання [27ф, т. 29, с. 44].

Адресація є або вона редукується в багатьох листах С. О. Єсеніна, причому до одних і тих самих осіб, зокрема до його товариша Г. О. Панфілова (*Дорогой Гриша* й відсутність звертання [35ф, с. 98, 96]), до сестри Катерини (*Дорогая Екатерина* й без звертання [35ф, с. 208, 170]).

Таке ж явище зафіксоване й у дипломатичному листуванні.

Листи зі звертанням: Я. З. Суриць (посол у Франції) до М. М. Литвинова (наркома) – *Дорогой Максим Максимович*; М. М. Литвинов до Я. З. Суриця – *Дорогой Яков Захарович* [25ф, т. 1, с. 54, 72]; Г. О. Астахов (посол у Німеччині) до В. М. Молотова (наркома) – *Глубокоуважаемый Вячеслав Михайлович* [25ф, т. 2, с. 178] тощо. Листи без прямої адресації: Я. З. Суриць – до М. М. Литвинова; М. М. Литвинов – до Я. З. Суриця; Г. О. Астахов – до М. М. Литвинова; Г. О. Астахов – до В. М. Молотова [25ф, т. 1, с. 94, 127, 105; т. 2, с. 108] тощо, – листи, у яких адресант ніяк не звертається до свого, навіть високопоставленого, адресата, патрона також.

На перший погляд, тут немає ніякої системи, проте деякі закономірності щодо причин редукції звертання в листуванні можна простежити, навіть якщо не брати до уваги ту обставину, що ім’я адресата може бути зазначено не

безпосередньо в епістолярному тексті, а яким-небудь іншим способом: на конверті, на стандартному бланку, на зворотньому боці або вільному від тексту полі аркуша. Ці закономірності пов'язані головним чином із трьома основними умовами письмової комунікації: 1) її ситуативним динамізмом, 2) емоційним станом адресанта, 3) характером і ступенем визначеності як особистих, так і соціальних стосунків між адресантом і адресатом. Ось тут, особливо якщо йдеться про стосунки між комунікантами, є своя діалектика.

Оперативне листування, наприклад, термінове повідомлення про результати якої-небудь військової або медичної операції, а тим більше запит на її дозвіл або припинення з можливою дискусією з цього приводу, та ще й у досить некомфортних умовах (а телефонного зв'язку, скажімо, немає), звичайно не супроводжується формулами ввічливості й вираженням поваги, отже, і не потребує обов'язкового звертання ні в самому посланні, ні у відповіді на нього. Так, у своїх повідомленнях князеві Г. О. Потьомкіну про хід воєнних дій під час російсько-турецької війни О. В. Суворов часто випускає ім'я адресата. Наприклад:

По жестоком сражении чрез целый день союзными войсками побит Визирь! 5000 на месте, несколько сот пленных, взят обоз, множество военной амуниции, щетных 78 пушек и мортир. Наш урон мал. Варвары были вчетверо сильнее.

Александр Суворов [87ф, с. 180].

Ще приклад – листівка, написана М. О. Булгаковим у потязі:

21 июля, 9 1/4 вечера

Сменили паровоз, полетели как ветер. Целую ручки за ужин! Наслаждались цыплятами! Ах, какие цыплята! Целую! Бешено трясёт!

М. [15ф, с. 639].

Емоційний стан адресанта може порушити властиву йому манеру спілкування зі своїм адресатом. Так, при досить вираженій педантичності в листуванні Л. М. Толстой може відійти від властивої йому манери адресації й вилучити вокатив, як він це робить у листі до І. С. Тургенєва, написаному в

день сварки між письменниками, яка могла закінчитися дуеллю (про це вже говорилося) [90ф, т. 17, с. 232]. Редукція звертання в цьому листі, однак, є лише епізодом, і наступне послання Л. М. Толстого тому ж адресатові з вибаченнями й відмовою від дуелі вже розпочате традиційним *Милостивый государь* [90ф, т. 17, с. 237].

У зазначеному аспекті є і дещо виняткове, пов'язане з експресивним висловленням настійного, невідкладного прохання. Таким, наприклад, є початок листа М. Горького видавцеві І. П. Ладижникову без будь-якого звертання:

Папирос!

Вот искренний крик моей души!

І така ж кінцівка – *Папирос!* [27ф, т. 29, с. 27–28].

Включення до цього послання чого-небудь на зразок *милостивого государя* було б стилістично невиправданим, а звертання в ньому, приміром, на ім'я та по батькові нівелювало б або принаймні знизило б емоційну напругу (головне – цигарки!), а разом з цим і гостроту прохання.

Характер стосунків між адресантом і адресатом, ступінь формальної й фактичної детермінованості їх – більш тонка, якоюсь мірою навіть суперечлива, але все ж таки достатня підстава для редукції звертання в листі. Ілюстрацією кореляції редукції звертання й характеру стосунків між комунікантами, на наш погляд, доречною й показовою, є листи М. В. Гоголя до О. С. Пушкіна.

Ставлення Гоголя до Пушкіна майже трепетне, тому, приміром, такі звертання до нього, як *господин Пушкин* або *Милостивый государь*, для Гоголя є неприйнятними через відчуженість цих кліше. Дозволити собі вжити ту або ту формулу дружнього звертання Гоголь, звісно, не наважується, а бути нав'язливим у своїх почуттях, мабуть, не може й оригінальничати, слід думати, не прагне, отже, уникнувши звертання, він відразу переходить до справи. Почуття ж Гоголя до свого адресата висловлені наприкінці його листів: *Да хранит вас бог* [24ф, с. 291]; *Обнимаю вас и целую и желаю обнять скорее лично* [24ф, с. 325] – із підписом *Ваш Гоголь* або *Вечно ваш Гоголь*. Такою була

стилістика його листів саме до Пушкіна. У листуванні ж зі своїми друзями й близькими Гоголь теж досить часто випускає адресацію, як він це робить, пишучи, приміром, М. П. Погодіну [24ф, с. 303, 305, 307, 313, 331, 339, 349], але не цурається в листах до нього також звертань, які виражають певні почуття його, у тому числі звертань з вітальними словами: *Здравствуй, душа моя*; *Мой дорогой и милый Погодин*; *Здравствуй, мой дорогой друг* [24ф, с. 325, 330, 334].

У процесі розвитку та зміни характеру стосунків між учасниками листування змінюється й адресація, причому на певному етапі може відбуватися її повна редукція, як це спостерігаємо в деяких посланнях Б. Л. Пастернака М. І. Цвєтаєвій. Листування між ними тривало з 1922 року по 1935, досягло апогею в 1926 році, а згодом поступово згасло [62ф, с. 299]. У 1926 році до епістолярного діалогу Пастернака й Цвєтаєвої долучився Райнер Марія Рільке, який високо оцінював вірші російських поетів та відчував свою духовну спорідненість із ними. У конверт із листом, адресованим М. Цвєтаєвій, Рільке вкладає й послання для Б. Пастернака з обіцянкою надіслати йому збірки своїх віршів. Цвєтаєва відправила його до Москви не відразу лише з короткою припискою, у якій нічого не було сказано ні про її листування з Рільке, ні про отримані нею на прохання Пастернака книги. Пастернак сприймає це як небажання Цвєтаєвої брати участь в епістолярній комунікації, як, за його словами, «осязательное молчание её руки, повергнувшее его в тоску» [62ф, с. 337]. Стриманішою стає тональність листів поета, тому відсутня й адресація в листах Пастернака Цвєтаєвій від 23.05.1926 г., 05.06.1926 г., 07.06.1926 г. [62ф, с. 343–347, 355–357, 357–358]. Лише після отримання відповіді від Цвєтаєвої з доданими нею копіями листів Рільке до епістолярію Пастернака повертаються колишні поривчастість та захопленість, а отже, і звертання: *Марина* (10.06.1926 г.), *Мой друг* (13.06.1926 г.), *дорогая подруга* (01.07.1926 г.), *Дорогая Марина* (11.07.1926 г.) [62ф, с. 359, 361, 371, 384].

Здравствуйте без вокатива – узвичаєне привітання при постійному листуванні добре знайомих один із одним людей, так звертається, наприклад, А. П. Чехов до О. С. Суворіна [104ф, т. 12, с. 45, 159].

Ми, звісно, не можемо виключити можливості актуалізації також інших, у тому числі спонтанних причин, пов'язаних із особливостями адресації, зокрема з редукцією звертання, однак системний характер, як показує проаналізований нами матеріал, мають лише три супровідні до письмової комунікації чинники: форсована динаміка, експресія та взаємини комунікантів. Такий висновок продиктований і логікою речей – об'єктивним значенням указаних чинників у поведінці людини й у процесі її мовленнєвої діяльності (письмової включно). Відсутність звертання також є специфікою адресації, що визначає, із-поміж іншого, особливе місце листа в системі документів та мовленнєвих утворень.

1.4. Лист у системі документів і мовленнєвих утворень

Одна з актуальних проблем для фахівців – дослідників і видавців епістолярної спадщини – сформувати корпус текстів, які слід кваліфікувати як листи. У зв'язку з цим науковці наголошують на тому, що навіть в академічних виданнях нерідко в томи листів уміщено документи й матеріали, що не відповідають, на думку Л. М. Смирнової, визначенню епістолярного жанру, – це такі, наприклад, як звертання до видавців, листи до редакції, різні прохання, ділові розпорядження тощо. [472, с. 239–240]. Є. І. Прохоров, який неодноразово готував до публікації художні твори та інші тексти, що належать письменникам, звертає увагу на те, що не завжди можливо визначити чітку межу між листом у віршах і дружнім посланням як жанром ліричної поезії або між листом й офіційним документом. Говорить учений і про те, що лист, у якому письменник аналізує явища сучасної йому літератури, оцінює сюжет, композицію, стиль художнього твору, нерідко сприймається як критична стаття, тому питання про межі епістолярного жанру, на його думку, залишається відкритим, й у видавничій практиці іноді надзвичайно важко визначити, де слід друкувати той чи інший документ, навіть якщо він має всі формальні елементи листа, – серед художніх творів, критичних статей або в томах листів [416, с. 17]. У зв'язку з цим показовим є той факт, що укладачі повного зібрання творів В. Г. Бєлінського, виданого в 1953–1959 рр., не

включили до 12-го тому, в якому опубліковані листи 1841–1848 рр., текст, відомий як зальцбурзький лист Бєлінського до Гоголя від 15 липня 1847 року, хоча він був відправлений адресатові й номінований саме як лист. Цей відкритий лист, сприйнятий сучасниками як політичний документ, опублікований у X томі зібрання творів, між літературно-критичних статей і рецензій [12ф, т. X, с. 212–220], і в останньому томі його тритомного зібрання творів, у якому також уміщені статті й рецензії [11ф, с. 707–715]. До книги «Письма художников Павлу Михайловичу Третьякову» разом із листами включені й розписки про отримані гроші [72ф, с. 47, 48, 66, 177, 250 та ін.]. У тринадцятому томі повного зібрання творів В. В. Маяковського разом з листами опубліковані заяви, записки, телеграми, доручення [53ф, с. 7–138] – таких і подібних прикладів є багато.

Не випадково одним із актуальних завдань учених-словесників усе ще залишається визначення самого поняття *лист*, формування диференційних ознак, які дозволять кваліфікувати документи як такі, що належать або ні до розряду епістолярних текстів. Дефініції листа в нормативних довідково-лексикографічних виданнях різноманітні, але вони, як правило, неоднозначно й не повною мірою розкривають сутність поняття. «Толковый словарь живого великорусского языка» В. І. Даля фіксує такі значення слова *письмо*: «Граматка, уведомленье, сообщенье на бумаге, листъ *юж., зап.*, писанье, письменная речь, беседа, посылаемая от одного лица другому» [122, с. 113]. У словниках сучасної російської мови слову *письмо* відповідають кілька значень, причому першим, базовим номінативним значенням подається визначення листа як системи графічних знаків для передачі інформації, і лише якісь із наступних значень цього слова пов’язані з листом як посланням. У 17-томному виданні «Словарь современного русского литературного языка» читаємо: «**Письмо** – ... 4. Текст, посылаемый, передаваемый кому-либо с целью сообщения о чём-либо, изложения своих мыслей, выражения своих чувств. ◊ Директивное, инструктивное, циркулярное и т. п. письмо. ◊ Роман, повесть и т. п. в письмах. ◊ Возмутительное, прелестное письмо. ‖ Соответствующее

почтовое отправление. 5. Официальный документ (преимущественно денежный); письменное долговое обязательство» [467, с. 1246–1247]. До речі, «Словарь русского языка» в 4-х томах поєднує ці значення в одному лексико-семантичному варіанті й виділяє лист – ‘офіційний документ’ – лише як відтінок значення: «**Письмо** – ...3. Бумага с написанным текстом, посылаемая кому-л. для сообщения чего-л., для общения с кем-л. на расстоянии, а также соответствующее почтовое отправление. ‖ Сам такой текст. ‖ Официальный, обычно денежный документ» [466, т. 3, с. 127].

«Толковый словарь русского языка» С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведової значення слова *письмо* як послання ставить на перше місце й пояснює це слово в такий спосіб: «1. Написанный текст, посылаемый для сообщения чего-н. кому-н.» [371, с. 519]. У великому тлумачному словнику російської мови під ред. С. О. Кузнєцова читаємо: «**Письмо** – …4. Написанный текст, передаваемый, посылаемый кому-л. для какого-л. сообщения (обычно упакованный в обёртку, конверт)» [54, с. 834].

Навіть перша з наведених дефініцій повністю відповідає загальному нашому уявленню про лист як мовленнєве утворення. Вона є зрозумілою й цілком прийнятною як робоче визначення досліджуваного нами об’єкта навіть без зазначення того, що лист – це папір або поштове послання. Він має, як правило, конкретного автора, іноді колективного, є результатом інтелектуальної діяльності адресантів, продуктом їхньої творчості, отже і їхнім мовленнєвим утворенням. При цьому дефініція українського еквівалента російської лексеми *письмо* – слова *лист* – у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» фіксує можливість писаного звернення не тільки до однієї, а й до багатьох осіб, тобто для широкого розповсюдження відповідного письмового послання [75, с. 615].

Також є дефініції лексеми *письмо* як лінгвістичного терміна. В. Д. Стариченок говорить, що термін *письмо* уживають у значенні «один из продуктивных видов речевой деятельности, состоящий в умении выражать мысли в письменной форме», і зазначає, що «письмо как особый эпистолярный

жанр речи может быть деловым и частным, официальным и неофициальным, стандартным и относительно свободным» [482, с. 439]. У повному словнику лінгвістичних термінів Т. В. Матвєєвої лист визначено як «жанровый тип, характерный для разных функциональных стилей (эпистолярный жанр; от эпистола – устар. – письмо), а именно: письменный текст для общения на расстоянии» [325, с. 310].

Дещо по-іншому підходять до визначення терміна *письмо* літературознавці. У «Поэтическом словаре» О. П. Квятковського «ПИСЬМО – эпистолярный жанр литературы, стихотворное или прозаическое обращение писателя к определённому лицу с постановкой какого-либо важного вопроса. В этом отношении форма письма как жанр близка к посланию», яке, у свою чергу, являє собою «древнейший жанр монологической поэзии, большое стихотворение, в котором поэт, как бы беседуя с адресатом, высказывает свои суждения по какому-либо важному вопросу» [192, с. 212–213, 219].

Зазначені в наведених дефініціях параметри листа не завжди дозволяють однозначно протиставити власне лист іншим видам письмових документів. Наприклад, якщо йдеться про поштове відправлення, то листом можна назвати й конверт, який містить не текст, а, скажімо, малюнок або світлину. Лист може не бути офіційним або грошовим документом. Текст не обов’язково може фіксуватися на папері, раніше для цього використовували різні матеріали – від папірусу й берести до пергаменту, а в наш час кореспондентам усе частіше доводиться мати справу з електронними носіями інформації. Нівелювати багатозначність слова *письмо* почасти допомагає використання терміна *эпистолярный текст*, як це у працях Н. Ю. Бусоргіної [66], Н. В. Глухих [99], О. В. Зуєвої [167; 168], Т. М. Кабанової [177], С. І. Комарової [205], Н. В. Льоткіної [299; 300] та інших мовознавців. У такому разі необхідно розмежувати названі об’єкти, відношення між якими, очевидно, можна зіставити з антиномією «документ» – «документний текст», яку досліджував С. П. Кушнерук у зв’язку з проблемами експертної практики: протиставлення документа як об’єкта документознавства й документного тексту як об’єкта

лінгвістики [290, с. 204]. Але використання терміна *епістолярний текст* не усуває проблеми єдності корпусу досліджуваних текстів, оскільки до епістолярного стилю науковці зараховують не лише листи, а й телеграми, записки, вітальні листівки, пам'ятні написи на книгах і світлинах, щоденникові записи [446, с. 60], а також дорожні замітки, мемуари, що, на думку К. В. Ленець, так само, як і листи, яскраво характеризують особистість автора й не завжди призначені для публікації [296, с. 181]. Усі ці тексти можуть бути кваліфіковані як епістолярні, але вони не є листами в традиційному розумінні цього слова.

Ще однією обставиною, на яку слід зважати, кваліфікуючи термін *письмо*, є те, що у наведеній вище дефініції, поданій у словнику сучасної російської літературної мови, як розпізнавальну ознаку листа названо його комунікативну мету – повідомлення про що-небудь, виклад своїх думок, вираження власних почуттів, однак усі ці завдання виконують також інші види текстів: газетні статті, щоденники, мемуари тощо. Ознака «написаний» щодо тексту листа теж є нерелевантною: текст не обов'язково може бути написаним, адже існує так званий звуковий лист; якщо ж говорити про написання як процес створення тексту, то лист може бути й копією, відтворенням чужого тексту. Відсилати можна, як ми вже зазначали, не тільки лист, а й документи, наукові статті, художні тексти; навіть невідправлений лист усе-таки залишається листом.

У деяких словниках лінгвістичних термінів [див., напр.: 26, с. 323; 301, с. 375; 430, с. 207; 438, с. 205; 493, с. 87], як і в словниках енциклопедичних [53, т. 19, с. 517; 475, с. 1003], взагалі немає тлумачення слова *письмо* як послання. Вони подають лише одне значення терміна «*письмо*», інтерпретуючи його як знакову систему фіксації мовлення, що дозволяє передавати повідомлення на відстані й закріплювати його в часі, і тим самим не беруть на себе відповідальність за визначення листа ні як документа, ні як мовленнєвого утворення. Виникає парадоксальна ситуація: у лінгвістичній літературі дискутується питання про те, який термін є найбільш коректним щодо листів: епістолярний стиль, епістолярний жанр, епістолярна форма або епістолярна

манера тощо – при цьому не визначеним залишається сам предмет обговорення й не маркованим відповідний термін.

Досить різноманітні, іноді навіть суперечливі дефініції листа можна знайти в спеціальній літературі, що спричинено, на наш погляд, не тільки різними методологічними установками дослідників листів, але й жанрово-стилістичною неоднорідністю того, що кваліфікується як епістолярні тексти. Є. І. Прохоров, зокрема, говорить про вузьке й широке розуміння терміна *письмо*. У широкому розумінні лист може бути й літературно-художнім, і критико-публіцистичним твором, і діловим документом. Лист у вузькому розумінні слова – це документ приватного письмового спілкування людей. Науковець обмежує предмет дослідження останнім типом текстів і визначає листи як «письменные личные обращения автора к отдельным лицам или коллективам лиц, с обычным присутствием типично эпистолярных элементов (обращение, дата, подпись и т. п.) и предполагающие необходимость ответа (или сами являющиеся ответом)», при цьому зазначає, що лист «пишется обычно в свободной форме, в нем могут обсуждаться как личные, так и общественные вопросы, но оно (письмо – О. К.) не рассчитывается на опубликование или ознакомление с ним иных лиц, кроме тех, кому оно адресовано» [416, с. 19]. Далі вчений наголошує на тому, що названі ним ознаки не завжди наявні в листах: чимало з них написані й без звертань, без дат або без підписів; листи, адресовані одному адресату, читали й багато інших людей; приватні листи потрапляли до друку навіть за життя їхнього автора тощо. Усе це, проте, він розглядає лише як винятки із загального правила.

Вважаємо, однак, що кількість таких текстів є занадто великою, щоб кваліфікувати їх як винятки, а чітко розмежувати приватні листи й інші види їх не завжди вдається. Ще стосовно фіктивних листів (за своєю суттю епістолярної белетристики) в пізній грецькій прозі, було відзначено, що канони жанру й риторичні вимоги до листів дотримані в них настільки точно, що фіктивність їх установлено лише після кропітких досліджень змісту, лексики й стилю, зроблених у XIX і XX ст. [542, с. 162–163]. Згодом у літературі

з’явилося багато текстів, які поєднують у різних пропорціях ознаки реальних і фіктивних листів. Зберігаючи тією або тією мірою формальні характеристики листа, ці тексти, які можна назвати квазіепістолярикою, є по суті або художньою прозою, як, наприклад, «Роман в девяти письмах» Ф. М. Достоєвського й «Письма к тётеньке» М. Є. Салтикова-Щедріна, або дорожніми нарисами («Письма из Москвы в Нижний Новгород» І. М. Муравйова-Апостола, «Письма об Испании» В. П. Боткіна), філософською працею («Письма без адреса» Г. В. Плеханова), щоденником-спогадами («Кукха. Розановы письма» О. М. Ремізова) тощо. Такі тексти могли бути створеними як літературний твір, іноді вони мали складнішу генезу, як, наприклад, «Письма из-за границы» П. В. Анненкова, перші з яких не призначалися для друку, а були адресовані В. Г. Бєлінському як приватні листи. Бєлінський високо оцінив їх та опублікував у журналі «Отечественные записки», після чого, як зазначає І. М. Конобєєвська, автор продовжував цикл своїх кореспонденцій у жанрі репортажу вже з настановою на публікацію [207, с. 453–455].

Щодо квазіепістолярики, то не завжди легко визначити реальний або фіктивний характер листів. Так було, наприклад, з епістолярно-публіцистичним циклом «Письма из Сибири» М. С. Луніна. Це листи декабриста до сестри, К. С. Уварової, відібрані, оброблені й підготовлені самим Луніним із метою поширення й подальшої публікації, що стало можливим тільки після смерті автора. Основою літературного твору є справжні листи декабриста, однак автор працював над циклом протягом кількох років, уносив зміни до текстів, додавав деякі цілком фіктивні листи, які ніколи не були надіслані сестрі. Відомо кілька редакцій «Писем из Сибири», репрезентованих одмінними один від одного автографами або авторитетними списками, утім дослідники зазначають, що редагування полягало не стільки в текстуальній авторській правці, скільки в змінах складу й розміщенні листів [147, с. 362–363]. Навіть після кропіткої текстологічної роботи, виконаної укладачами під час підготовки «Писем» до

публікації, не завжди можна однозначно встановити в кожному конкретному випадку співвідношення в листі реального й фіктивного.

Окрім описаних, поширені також інші документи, які мають ознаки листа або кваліфіковані як такі (наприклад, літературні послання; комерційні рекламні тексти, надіслані поштою; лист як елемент підліткового фольклору в контексті дівочих альбомів із побажаннями тощо), але аналіз їх є темою спеціального дослідження. Що ж до послань, які аналізувалися, цілком логічними вважаємо такі висновки.

Зміст листа є практично нічим не обмеженим. Як і окреме речення з його настановою на мету висловлення, лист може бути орієнтованим на виконання будь-якого комунікативного завдання: щось повідомляти, про щось запитувати, він може містити прямий імператив, складатися з оптативних конструкцій та навіть мати характер респонсивного, за термінологією І. І. Меньшикова [341], речення, тобто бути письмовою реакцією на отриманий текст. При цьому предмет обговорення в листі також може бути яким завгодно. Тому цілком зрозумілим є те, що існуючі в спеціальній лінгвістичній літературі визначення листа, розглянутого не просто як поштове відправлення, а як епістолярний текст, умовно кажучи, виносять за дужки зміст і при цьому указують на ті або ті формальні його ознаки. Так, О. В. Зуєва визначає епістолярні тексти як «произведения письменной речи, созданные с целью осуществления дистантного общения в различных сферах межличностных отношений и потому неизбежно грамматически и прагматически ориентированные на второе лицо – конкретного адресата, обладающие стереотипной композицией, реализующие систему принятых в данное время и данным коллективом коммуникативных формул» [167, с. 137]. У дослідженні Н. А. Ковальової читаємо: «Эпистолярий – завершённый по структуре и смыслу композит, самостоятельная текстовая организация, обладающая связностью и цельностью и характеризующаяся конструктивной рамочностью – пространственно-временной ориентацией; обращением к адресату и подписью адресанта; преамбульно-резюмирующей структурой содержания» [200, с. 7–8].

Який би аспект дослідження листів не був найважливішим для авторів наведених дефініцій, як одну з головних диференційних ознак листа вони вважають особливу структурну організацію його, наявність комплексу обов'язкових елементів, до яких, зокрема, належать дата й місце написання, звертання до адресата, підпис адресанта, особливі комунікативні формули, уживані в мовному колективі. Саме ця структурна організація характеризує лист як своєрідний документ. Окрім структурності, тобто наявності низки обов'язкових або факультативних реквізитів, найважливішими ознаками документа є також атрибутивність (матеріальна форма й певний зміст) та функціональність – здатність виконувати відповідні функції, головною з яких, на думку І. Ю. Ярмульської, є збереження й передача інформації [590, с. 14–16], а лист має всі названі властивості документа.

Тлумачення листа як документа може бути різним, як і визначення самого поняття *документ*, і не суперечить уявленням про графічні засоби комунікації, у тому числі за допомогою листів або інших форм кимось одержаної або комусь відправленої інформації, тим більше що й документ може бути визначено як матеріальний об'єкт, що містить інформацію в зафіксованому вигляді, призначений для її передачі в часі й просторі, причому носієм інформації може бути папір, перфокарта, фотоплівка тощо, а документ може зберігати не тільки текст, а й зображення або звукову інформацію [53, т. 8, с. 403]. Г. Л. Акопов визначає документ як інформацію на матеріальному носії з реквізитами, що дозволяють його однозначно ідентифікувати [11, с. 240]. Документ у вужчому розумінні – це будь-який записаний на матеріальному носії осмислений текст, що має певну логічну завершеність і містить відомості про його джерело та / або автора [557, с. 209]. Якщо орієнтуватися на прагматику, документом, на думку І. І. Меньшикова, є будь-який матеріальний об'єкт, доступний його адресатові, такий, що містить інформацію, яка обумовлює поведінку адресата та / або поведінку й статус власника цього об'єкта [344, с. 364]. Зазначимо, що в певних комунікативних ситуаціях, наприклад при роботі з архівним матеріалом або при вивченні епістолярної

спадщини історичної особи, лист кваліфікують саме як документ. Будь-який лист, офіційний або приватний, стає документом, що свідчить про людей і події епохи, за якої його було створено, і може бути використаний як документ у практиці судового розслідування, експертизи, наукового вивчення тощо. Питання полягає в тому, яке місце лист займає в системі різних письмових документів і в чому його специфіка.

У доступних загальних і спеціальних лексикографічних виданнях, зокрема таких, як «Краткий словарь видов и разновидностей документов» [216] та словник-довідник «Термины и понятия лингвистики» [149], ми зафіксували номінанти понад двохсот письмових послань, які вважаємо за доцільне, поряд із власне листом, кваліфікувати як документи. Нижче подаємо перелік цих номінантів, що являє собою відкриту множину, тому що його в будь-який час можна поповнити новими документами, які з'являються відповідно до потреб суспільства:

абонемент, авизо, автобиография, автограф, автореферат, адрес, аккредитив, акт, алфавит, альбом, анкета, аннотация, анонимка, аттестат, афиша, баланс (сводный), билет, биография, больничный лист, бюджет, бюллетень, ведомость, вексель, вердикт, визитная карточка, верительная грамота, вкладыш, воззвание, вопросник, вывеска, грамота, график, дарственная, дарственная надпись, декларация, диплом, диссертация, директива, дневник, доверенность, договор, доклад, докладная записка, документ, донесение, донос, жалоба, журнал, завещание, задание, заказ, заключение, закон, законопроект, заметка, ***записка****, запись, запрос, заявка, заявление, извещение, инструкция, интервью, история болезни, кадастр, карта, карточка, квитанция, книга, книжка, кодекс, коммюнике, конвенция, конспект, конституция, контракт, лист (исполнительный), листовка, лицензия, личное дело, лозунг, мандат, манифест, мемуары, меню, надпись, наказ, накладная, направление, наряд, наставление, некролог, номенклатура, нота, обзор, обращение, обязательство, объявление, объяснительная записка, описание, опись, определение (суда), ордер, отзыв,* ***открытка****, отношение,*

отчёт, пакт, патент, перевод, перечень, петиция, ***письмо****, плакат, план, повестка, подзаконный акт, поздравление, показания, полис (страховой), положение, поручение, посвящение,* ***послание****, постановление, правила, предписание, представление, прейскурант, призыв, приказ, приказание, присяга, программа, проект, произведение (художественное, СМИ и др.), прокламация, пропуск, протокол, прошение, путёвка, разнарядка, рапорт, расписание, расписка, распоряжение, расценка, расчёт, регламент, реестр, резолюция, реклама, рекламация, рекомендация, реляция, реферат, рецензия, рецепт, решение, свидетельство, сводка, сертификат, смета, соглашение, сообщение, спецификация, список, справка, справочник, статья, стенограмма, счёт, табель, таблица, талон, тариф,* ***телеграмма****, тезисы, трактат, транспарант, требование, уведомление, удостоверение, указ, указание, указатель, ультиматум, условия (технические), устав, учётная личная карточка, фактура, формуляр, характеристика, ценник, ценная бумага, циркуляр, чек, этикетка, ярлык.*

Виділені нами терміни стосуються власне листів та їхніх аналогів. Не все з наведеного переліку прямо або опосередковано можна співвіднести з листом як із мовленнєвим утворенням, тобто результатом своєрідної творчості, із посланням, зорієнтованим на потенційного читача, проте деякі компоненти наведеної множини чітко протипоставлені один одному й не мають практично нічого спільного ні в оформленні, ні в змісті (*билет, завещание, расписание, рецепт*), у деяких, навпаки, є дуже багато спільного (*счёт, чек* і *квитанция* або *ценник, этикетка* й *ярлык*), а якісь із них, зокрема *записка*, *послание*, *открытка*, *телеграмма*, на перший погляд, взагалі мало чим відрізняються один від одного чи від листа, навіть якщо говорити про обсяг відповідних документів. Причому багато з них прямо або непрямо корелюють із листом як посланням. Подаємо лише невелику частину таких документів з лексикографічно закріпленими в «Словаре русского языка» за редакцією А. П. Євгеньєвої [466] їхніми лексичними номінаціями й дефініціями:

Акт – … протокол, запись о каком-л. юридическом факте [466, т. 1, с. 30];

Воззвание – Устное или письменное обращение к массам [466, т. 1, с. 200];

Вывеска – Доска с надписью или рисунком, обозначающими название или род деятельности предприятия, учреждения [466, т. 1, с. 247];

Доклад – Официальное устное или письменное сообщение начальству, вышестоящему лицу о служебном деле [466, т. 1, с. 419];

Документ – Деловая бумага… Письменное удостоверение… [466, т. 1, с. 421];

Записка – 1. Листок бумаги, содержащий короткое письмо, вопрос, объявление и т. п. 2. Краткое письменное изложение какого-л. дела, сообщение о чём-л. в официальной форме [466, т. 1, с. 556];

Запись – То, что является письменной передачей, изложением чего-л. [466, т. 1, с. 556];

Запрос – Официальное обращение с требованием, просьбой… [466, т. 1, с. 561];

Заявление – Просьба о чём-л., изложенная письменно… [466, т. 1, с. 599];

Извещение – Документ, содержащий сообщение о чём-л., уведомление [466, т. 1, с. 638];

Инструкция – Руководящие указания, свод правил… [466, т. 1, с. 670];

Листовка – Печатный, рукописный и т. п. листок агитационно-политического или информационного характера [466, т. 2, с. 187];

Обращение – Просьба, призыв, речь, обращённые к кому-л., к чему-л.; воззвание [466, т. 2, с. 563];

Объявление – Сообщение, извещение о чём-л., доводимое до всеобщего сведения, помещённое где-л. для широкого ознакомления [466, т. 2, с. 580];

Открытка – Специальная почтовая карточка для открытого письма [466, т. 2, с. 684];

Отношение – Деловая бумага, посылаемая официальному лицу, учреждению [466, т. 2, с. 694];

Отчёт – Официальное письменное или устное сообщение ответственному лицу, организации и т.п. о своей работе… [466, т. 2, с. 722];

Памятка – Свод кратких наставлений, правил, кратких сведений о чём-л. … Запись того, что нужно помнить [466, т. 3, с. 15];

Письмо – Бумага с написанным текстом, посылаемая кому-л. для сообщения чего-л., для общения с кем-л. на расстоянии, а также соответствующее почтовое отправление // Сам такой текст // Официальный, обычно денежный документ [466, т. 3, с. 127];

Повестка – Краткое письменное извещение о вызове куда-л. [466, т. 3, с. 158];

Послание – 1. Письменное обращение к кому-л., письмо // Официальное письменное обращение государственного или общественного деятеля (или организации) к другому деятелю (или другой организации) по какому-л. важному вопросу [466, т. 3, с. 315];

Предписание – Официальное распоряжение, а также бумага с таким распоряжением [466, т. 3, с. 368];

Приказ – Официальное распоряжение органа власти, руководителя учреждения, … // … войскового начальника подчинённым… // Бумага, на которой изложено распоряжение [466, т. 3, с. 413];

Протокол – Документ, содержащий запись всего происходящего на заседании, собрании, судебном процессе [466, т. 3, с. 536];

Рапорт – Устный или письменный официальный доклад… [466, т. 3, с. 640];

Резолюция – Письменное заключение, распоряжение должностного лица на деловой бумаге [466, т. 3, с. 700];

Свидетельство – Официальный документ, удостоверяющий какой-л. факт, имеющий юридическое значение, либо право лица на что-л. [466, т. 4, с. 49];

Список – Письменный перечень кого-, чего-л. … Документ, содержащий перечень каких-л. сведений [466, т. 4, с. 224];

Справка – Документ с краткими сведениями, данными о ком-, чём-л. [466, т. 4, с. 231–232];

Счёт – Документ с указанием суммы денег, которая должна быть уплачена за что-л. [466, т. 4, с. 320–321];

Телеграмма – Сообщение, передаваемое по телеграфу, а также бланк с таким сообщением [466, т. 4, с. 347];

Уведомление – Письменное или устное сообщение, извещение о чём-л. [466, т. 4, с. 448].

У певній комунікативній ситуації більшість із наведених, а також багато інших видів повідомлення можуть реалізуватися, навіть якщо цього й не зазначено в словнику, як в усній, так і в писемній формі (запит, інструкція, звернення, наказ тощо), але розглядаємо ми їх лише як письмові утворення, співвідносні з найбільш універсальним із них – власне листом як посланням, функціонально-прагматична орієнтація якого може виявитися ідентичною орієнтації будь-якого документа з наведеного списку. При цьому, однак, жоден інший документ, якщо він не є якимось аналогом листа або його субститутом, не має всього набору комунікативних функцій листа, це стає зрозумілим навіть із номінацій цих документів: *заявление, инструкция, объявление, отчёт, предписание, справка* тощо.

Що стосується конструктивних параметрів листа, то деякі зі стандартного комплекту їх (вихідні дані, адресація, підпис) є обов'язковими для цілої низки документів, зокрема таких, як *заявление, запрос, извещение, отношение, повестка, предписание, приказ, рапорт, уведомление*, однак заключні етикетні формули в них відсутні, а якщо така формула є, наприклад, у заяві (фрази на зразок *Прошу не отказать...*), то це сприймається, більш за все, як порушення етики ділового спілкування. *Воззвание, листовка* або *обращение* вимагають лише загальної адресації, допускають підпис, утім указувати в них вихідні дані не обов'язково. *Акт, доклад, запись, резолюция, свидетельство, справка*, навпаки, звичайно містять вихідні дані й підпис (зазначення адресанта), але не обов'язково адресовані конкретній особі або групі осіб. Факультативні для листа конструктивні параметри також неоднаково корелюють з іншими типами документів. Зазначення виду документа, як правило, анонсує різні тексти, але для листа воно є найменш характерним. Різноманітні грифи, додаткова інформація та вказівки адресатові можуть бути присутні як у листах, так і в *докладах, запросах, инструкциях, отчётах, резолюциях, справках* тощо. Натомість вітання є недоречним в більшості документів, таких, наприклад, як

заявление, инструкция, запись, протокол, резолюция, счёт. Постскриптум же специфічний тільки для листа й подібних до нього документів (*записка, открытка, послание*).

Дефініції назв документів у наведеному списку дають підстави говорити про те, що *письмо, записка, открытка, телеграмма, послание* функціонально є дуже близькими, відповідні ж лексеми на означення їх сприймаються як синонімічні й можуть застосовуватися до великого корпусу текстів; телеграма принципово відрізняється від листа лише каналом передачі; схожі й документи, кваліфіковані як лист і записка. Основною розпізнавальною ознакою їх є обсяг (записка – це короткий лист), однак чітку межу між ними, та ще й виражену кількісно, визначити вкрай важко.

Кожному з названих документів можна поставити у відповідність певний комплекс формальних і функціонально-змістових параметрів, які характеризують цей документ та зумовлюють його призначення й сферу компетенції. Для кожного з цих письмових творів, як правило, передбачена певна множина притаманних їм семантичних категорій, певний зміст. І навряд чи, працюючи з якимось набором цих документів, слід поєднувати в одну тематичну або функціонально детерміновану групу, скажімо, такі тексти, як звернення й повідомлення, листівка й звіт, запит і розпорядження, довідка й телеграма, наказ та повідомлення тощо. В одних випадках при кваліфікації типу документа превалює форма (анкета, вивіска, рахунок), в інших суттєвим є лише зміст (запис, пам’ятка, резолюція), інколи однаково значущим є те й те (заява, протокол, свідчення). Лише лист являє собою такий документ, змістові й особливо формальні параметри якого є надзвичайно різноманітними, але попри все значення їх, і як системи диференційних ознак відповідного документа також, ці параметри є не стільки необхідною, скільки потенційною його характеристикою. Проте й повний комплекс таких параметрів може бути поставлено у відповідність тільки листу. Не мають адресації протокол, список або резолюція; заключні етикетні формули недоречними є в інструкції, акті, наказі й розпорядженні; на вивісці або покажчику відсутні вихідні дані та

підпис, отже, до будь-якого із цих документів загалом не можна додати стандартного комплекту КПЛ.

Лист як мовленнєве утворення витлумачують щонайменше в двох його аспектах: як художній (публіцистичний) твір або його фрагмент і як певний твір на задану тему, тобто результат письмової творчості окремої особистості незалежно від її професійної орієнтації й настанови на публікацію.

Прикладом першого типу епістолярних текстів є згадані раніше «Роман в девяти письмах» Ф. М. Достоєвського, «Письма к тётеньке» М. Є. Салтикова-Щедріна, «Письма из Москвы в Нижний Новгород» І. М. Муравйова-Апостола, «Письма об Испании» В. П. Боткіна, «Письма без адреса» Г. В. Плеханова тощо. Щодо загальної кількості, обсяг таких листів є незначним, структурні параметри їх, як правило, відтворюють КПЛ справжнього листування.

Другий тип епістолярію репрезентований значною кількістю листів з усіма можливими варіаціями норми або відхиленнями від неї, з усіма спонтанними та індивідуально-авторськими утвореннями в системі КПЛ, зокрема й вокативними. Саме тут виявляються як загальнолінгвальні чинники письмової творчості, так і мовна свідомість окремої особистості, специфіка комунікативної ситуації. Отже, цілком природним є те, що й пропоноване дослідження базується на реальному мовному матеріалі, досить значному кількісно та різноманітному, аби виявити в ньому регулярне, типове, нормативне, з одного боку, й одиничне, неузуальне, таке, яке порушує норму, – з іншого.

Висновки до першого розділу

Писемне мовлення як особлива форма спілкування виникло завдяки настійній потребі подолати простір та час у процесі комунікації й цим суттєво розширити інформаційну складову життя та діяльності як окремої людини, так і людського суспільства в цілому. Субстанціональне вираження писемного мовлення складалося поступово та зрештою набуло сучасного вигляду – певного послання на будь-якому матеріальному носії. Найпоширенішою та

загальноприйнятою формою його став лист, спочатку як мовленнєве утворення й документ, а згодом і як об'єкт наукового аналізу, об'єкт епістолярики, становлення й розвиток якої пройшли кілька етапів – від опису типів листів, рекомендацій щодо написання їх за античних часів до сучасних теорій та концепцій, що стосуються жанрово-стилістичних особливостей письмових послань, комунікативно-прагматичних аспектів епістолярного спілкування, структури й конструктивних параметрів листа, до складу яких входить звертання адресанта до свого адресата.

Конструктивні параметри листа являють собою різні комплекти композиційних елементів, що визначають характер послання: стандартний, розширений, редукований і розширено-редукований. Стандартний комплект КПЛ містить чотири основні жанроутворювальні параметри листа: вихідні дані (час і місце написання), адресацію (зазначення адресата), заключну етикетну формулу, яка завершує лист, і підпис (зазначення адресанта). Розширення стандартного комплекту КПЛ здійснюється шляхом уведення до його складу різних грифів, вказівок адресатові, формул вітання, постскриптумів тощо. У редукованому комплекті КПЛ відсутні деякі (можливо, й усі) параметри стандартного комплекту, а в розширено-редукованому наявні обидва явища: як включення до нього додаткової інформації, так і її редукція. Найважливішим елементом у системі КПЛ листа є його адресація, оскільки саме звертання до адресата, як найпоширеніша форма адресації (прямої або непрямої), анонсує характер послання й указує на його прагматичні настанови, а також на стосунки між учасниками епістолярної комунікації.

Конструктивні параметри листа унікальні тим, що, з одного боку, жоден із канонізованих і фундаментально важливих письмових документів не може мати повного набору їх, а з іншого, – ніякий документ не допускає нормативної для листа редукції конструктивних параметрів або навіть повної відсутності їх. Унікальним є й епістолярне звертання як конструктивний параметр листа, редукція якого суттєво впливає на загальний характер послання. При цьому редукція звертання значно більше, ніж випущення будь-якого іншого

конструктивного параметра листа, має певні об’єктивні передумови, покликані характером стосунків між комунікантами, форсованою динамікою спілкування, експресією, дефіцитом часу або поля комунікації.

Лист існує й виявляє себе у двох його основних іпостасях. З погляду дослідника, він є документом, призначеним для інформування про події, факти, думки, документом, який фіксує стан речей за часу його створення, – і вже завдяки цьому має певну цінність. Водночас із цим і навіть насамперед лист – це мовленнєве утворення, яке може бути написаним адресантом будь-якого суспільного статусу, із якими завгодно особливостями його характеру, призначеним для будь-якої конкретної особи або колективу осіб, може мати різні прагматичні настанови й нічим не табуйований зміст.

Як документ, лист має тенденцію до уніфікації своєї форми. Будучи мовленнєвим утворенням, він уникає жорсткої регламентації плану вираження. У цьому виявляється діалектика листа, зокрема його конструктивних параметрів як у загальній системі їх, так і відносно прагматичних настанов та індивідуально-авторської специфіки письмового послання. Обидві зазначені іпостасі листа мають свої лінгвальні особливості, репрезентовані його конструктивними параметрами, і належать до сфери компетенції й інтересів мовознавців, які вивчають та описують мовну субстанцію письмового тексту із заданим в ньому прагматичним і стилістичним спрямуванням.

Зміст першого розділу дисертації відображений у таких публікаціях автора: [225; 226; 228–231; 234; 235; 237; 238; 241; 244; 249; 251; 253; 261; 266].

РОЗДІЛ 2
ЕПІСТОЛЯРНЕ ЗВЕРТАННЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ЙОГО ОПИСУ

2.1. Звертання як епістолярний вокатив

Епістолярний текст, як, утім, і будь-який інший, розрахований на певного адресата, і спрямованість до конкретної людини або групи людей може виражатися в тексті різними способами. Мова, однак, виробила й спеціальні засоби, призначені лише для встановлення й підтримки контакту між комунікантами. У дослідженні, присвяченому таким засобам, М. С. Скаб обґрунтовує наявність у мові специфічної функціональної сфери апеляції, тобто сукупності мовних одиниць, використовуваних для встановлення, підтримки й регулювання мовного контакту між учасниками спілкування, сфери, що являє собою семантико-граматичний комплекс, який складається із двох частин – предикатної й предметної. У свою чергу, предикатна сфера апеляції у формально-граматичному аспекті потрактована як наказовий спосіб або імператив; предметна ж сфера пов’язана з іменуванням адресата, до якого звертається мовець, і представлена насамперед звертанням [461, с. 7].

Дослідниця засобів мовного контакту в російській мові Р. М. Гайсіна відносить до них усі ті мовні елементи структури й складу речення, що вказують на наявність людини, яка сприймає мовлення. До таких елементів належать звертання, деякі розряди вставних слів (такі, як *знаете ли, понимаете ли*), дієслівні й займенникові форми другої особи, інтонація, що оформляє деякі типи висловлювань [89]. Установлено, що засоби організації спрямованості мовлення формують функціонально-семантичну категорію мовного контакту, організовану за принципом поля, у центрі якого перебуває звертання, а периферію складають інші засоби мовного контакту, зокрема непряма адресація, спеціальні метатексти, вигуки тощо [106, с. 5, 34–64]. Вони утворюють відкриту множину комунікативних елементів і можуть диференціюватися за низкою ознак, зокрема за зв’язком із обслуговуваними

сферами спілкування. Очевидно, що такі засоби привернення уваги адресатів, як *Извините, пожалуйста!, Эй, ты!, В красной кофточке!, Не могли бы Вы подойти?,* властиві для усного безпосереднього спілкування, є зовсім нехарактерними для письмового мовлення, зокрема епістолярної комунікації. Разом з цим епістолярика, настільки ж прадавня, як і загалом письмове спілкування людей, виробила свої способи й засоби адресації тексту, не використовувані при усній комунікації, такі, приміром, як розгорнуті конструкції *Милостивый Государь мой, дядюшка, Князь Василий Иванович* [П. О. Рум'янцев, 95ф, с. 221]; *Великодушнейший друг, не в меру искушаемый мною относительно терпения и снисходительности* [М. О. Некрасов, 56ф, кн. 1, с. 147] або *Милостивый государь, как явствует из приложенной газетной вырезки, каковая вырезка является совершенно бесспорным документом, кандидат педагогических наук Н. Н. Никитин* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 249].

Найбільш характерним засобом мовного контакту, що зазвичай передує текстові листа, є звертання, витлумачене лінгвістами як «имя в форме Именительного падежа, возможно – с зависящими от него словоформами, в составе предложения или в относительно независимой позиции при нём, называющее того, кому адресована речь» [437, с. 496]. Дефініції звертання нерідко вказують на його прагматику, наприклад, В. П. Пронічев розглядає звертання як «организованное по законам данного языка название реального или предполагаемого адресата речи, используемое в речевом общении с целью привлечь внимание того лица, к которому речь направлена, вызвать у него определённую реакцию на последовавшее или последующее сообщение или вынудить его к совершению действия, диктуемого разговорной ситуацией» [411, с. 3].

Морфологічні особливості, синтаксична природа й прагматичний потенціал звертання в російській мові неодноразово були об'єктом лінгвістичних досліджень. Ще М. В. Ломоносов у трактаті «Краткое руководство к красноречию» використовував термін *звертання* й указував

на його широкі комунікативні можливості: «Сею фигурою можно советовать, засвидетельствовать, обещать, грозить, хвалить, насмехаться, утешать, желать, прощаться, сожалеть, повелевать, запрещать, прощения просить, оплакивать, жаловаться, просить, сказывать, толковать, поздравлять и проч.» [306, с. 266–267].

Подальше вивчення звертання відбувалося головним чином у руслі граматичних досліджень російської мови. Синтаксичну роль звертання трактують у лінгвістичний літературі по-різному: звертання розглядають як слова й словосполучення, що не утворюють ні речень, ні частин їх [387, с. 404], як граматично незалежний та відокремлений інтонаційно компонент речення або більш складного синтаксичного цілого [438, с. 170]; іноді звертання інтерпретують як член речення, пов'язаний з ним співвідносним зв'язком [2, с. 125; 431, с. 249], як другорядний член речення, прямо не пов'язаний із жодним іншим членом, а такий, що стосується всього речення загалом [273, с. 76], як граматичний підмет [354, с. 526] і навіть як називне односкладне речення, ужите самостійно або як частина складного речення й поєднане з іншою його частиною безсполучниковим зв'язком [411, с. 88]. Л. Блумфілд розглядає звертання як субстантивну форму, що називає слухача, та вважає його окличним неповним реченням [51, с. 186]. М. В. Ляпон визначає звертання як особливу метатекстову (надтекстову) категорію, яка має незліченну кількість одиниць, що виражають адресацію у власне лексичний спосіб [312, с. 310]. На думку А. П. Загнітка, «є сенс у визначенні звертання як згорнутого висловлення, яке має потенційну предикативність, міра якої може бути різною, – навіть максимального вияву» [156, с. 591]. Науковець пропонує здійснювати послідовне розмежування вокативного підмета, який позначає потенційного суб'єкта дії, та вокативів-звертань, призначених для привертання уваги адресата.

О. О. Шахматов виділив особливий тип односкладних речень – вокативні, єдиним членом яких є звертання, що називає особу, до якої звернене мовлення [564, с. 86, 261]. А. С. Попов обґрунтував положення про те, що вокативні речення характеризуються певною комунікативною метою й сполучають назву

особи, до якої спрямовано висловлення, з передачею самого цього висловлення [403, с. 37]. О. Б. Сиротиніна включає такі речення до складу особливих синтаксичних одиниць – комунікатів, які не можуть функціонувати самостійно й у процесі спілкування завжди спираються на контекст і ситуацію [459, с. 93–94]. Вокативні речення є предметом вивчення також в україністиці [523, с. 82; 577, с. 146; 578, с. 218–228]. І. Р. Вихованець відзначав посилення супровідного емотивного значення кличного відмінка української мови, коли ця форма стоїть у позиції односкладного вокативного речення [87, с. 145]. А. П. Загнітко відносить вокативні речення, поряд з формулами мовного етикету, незакінченими (обірваними) реченнями й словами-реченнями, до еквівалентів речення [155, с. 81–84]. Показано, що вокативні речення є одним із синтаксичних засобів, які маркують вищий статус комуніканта в діаді «адресант – адресат» [113, с. 246–247].

Лінгвісти вивчають звертання як елемент мовного етикету [38; 64; 81; 94; 105; 209; 303; 310; 383; 388; 537; 538; 589], а також в історичному [375; 391; 415], соціокультурному [5; 12; 592] і компаративно-типологічному аспектах [101; 134; 298; 381; 401–403; 495; 496; 606]. Предметом лінгвістичних досліджень у різні часи були морфологічна природа звертання [349], його функційно-семантичні ознаки [308; 319; 420], прагматика [212; 380; 441; 567], комунікативні функції [30; 145; 211; 219; 447; 568]. Окрім функції привертання уваги слухача, О. М. Пєшковський виявив у звертання також функцію кваліфікації самого слухача [387, с. 407]; О. І. Єфімов виділяв поряд зі стилістично нейтральними звертання оцінно-характеристичні, яким притаманна яскраво виражена образність [142, с. 459–460]. Дослідники неодноразово зазначали, що звертання маркує не лише адресата висловлювання, а й емоційне ставлення мовця до нього, і виконує, таким чином, оцінну функцію [297, с. 81; 302, с. 85–87; 321, с. 79]. До речі, за умов безпосереднього спілкування серед усіх учасників комунікації оцінку, за даними О. Федотової, найчастіше отримує адресат мовлення [530, с. 235], і якщо припустити, що ця закономірність поширюється також на мовлення

письмове, то емоційно-оцінна функція звертання до адресата об'єктивує названу особливість мовленнєвої поведінки людей.

Як основні функції звертання В. Є. Гольдін кваліфікує функції виділення (номінації), характеристики й соціальної регуляції спілкування, яким відповідають три типи позначень осіб: номінативи (*инженер, профессор, водитель*), позначення-характеристики (*плакса, задира*) і регулятиви (*браток, дружище, старина*) [104, с. 81]. На думку А. Ф. Прияткіної, звертання, первинною функцією якого є встановлення комунікативного контакту (функція адресації), має додаткові, вторинні функції (характеристика та номінація предмета мовлення), завдяки чому виявляє тенденцію до того, щоб із позиції поза висловленням перейти на місце його компонента й навіть стати його комунікативним центром [410, с. 164–170]. Л. П. Рижова вважає, що «обращение как компонент текста (высказывания) реализует все те коммуникативные функции, которые присущи языковой системе в целом и тексту как речевому произведению», і виділяє окремим компонентом фатичної (контактовстановлювальної) функції вокативну функцію звертання, «(или функцию адресации), сущность которой заключается в привлечении внимания другого лица или побуждении его к совершению некоторого действия» [441, с. 83–84]. П. Ю. Федорченко обґрунтував тезу про функцію звертань як ключових позиційних компонентів вираження ввічливості та показав, що звертання мають значний гонорифічний потенціал [527, с. 10, 42–71].

Досліджують науковці й функціонування кличних комунікатів в епістолярних текстах. Неодноразово вони підкреслювали особливу роль початкового звертання в листах і навіть його обов'язковість як одного з етикетних елементів зачину послання [44, с. 113; 190; 550, с. 103]; наголошували також на виразності початкового звертання в тексті дружнього листа й на тому, що цей композиційний епістолярний елемент здебільшого й визначає вибір мовних засобів тексту, його стилістичну забарвленість [559, с. 163]. Мовознавці акцентують також на зв'язку епістолярних звертань з ідіостилем письменника та характером листа, саме в цьому аспекті описані

нестандартні, оказіональні, жартівливо-іронічні звертання, використовувані як засіб мовної гри, що є особливо характерним, зокрема, для індивідуального стилю А. П. Чехова [1; 162; 291]. Т. Ананьєва обґрунтувала висновок про те, що в офіційному та приватному діловому листуванні звертання слугують маркером ієрархічних стосунків між автором листа й адресатом, симетричності або асиметрії статусних ролей комунікантів [13, с. 87].

Існують різні класифікації епістолярних звертань. За структурою їх поділяють на непоширені й поширені, до складу останніх входять і фразові звертання [199, с. 127]. І. Б. Лобанов розподіляє звертання російської мови на чотири групи: 1) «Ви»-звертання, 2) «Ти»-звертання, 3) безособові звертання та 4) звертання на ім'я [304, с. 105]. У дослідженні, присвяченому проблемам функціонування звертань у дружніх листах російської інтелігенції, А. Б. Черняєва розподіляє їх залежно від функцій, виконуваних ними в листі: комунікативно-прагматичної, оцінної, емоційно-оцінної, експресивної, естетичної, – а також описує лексико-тематичні групи звертань, репрезентованих оцінними метафоричними іменниками в таких синтаксичних конструкціях, як *золото моё, радость моя, южный мой цветок* тощо [559, с. 163–168]. А. С. Куркіна поділяє неординарні звертання в листах А. П. Чехова на три групи: 1) експресивні ситуативно-оцінні звертання, 2) експресивно-оцінні звертання, не закріплені за конкретною ситуацією, 3) соціально-рольові звертання – з подальшою конкретизацією підгруп звертань за семантико-комунікативними властивостями їх [278].

До аналізу звертань у листах можна застосувати й загальні принципи їх класифікації, розроблені на мовному матеріалі не лише епістолярію, а й усного мовлення, художніх творів, спілкування в мережі Інтернет. Основні класифікаційні ознаки, що формують таксономічну організацію категорії звертання, були розглянуті Л. Я. Нагірним [361]. Щодо співвідношення звертання з комунікативною структурою, то Т. Є. Янко показала, що мовний акт звертання може бути самостійним або входити до складу мовного акту іншого типу як позаструктурний елемент [588, с. 34]. Залежно від місця в тексті

розрізняють вільні й невільні звертання. Н. І. Формановська пише, що вільним звертанням властива або препозиція, або загалом місце поза текстом; невільним – інтер- чи постпозиція. При цьому якщо вільне звертання служить для встановлення контакту й реалізує апелятивно-вокативну функцію, то невільне не може повною мірою виконувати функцію привертання уваги, оскільки її (увагу) уже привернуто й бесіда відбувається [541, с. 86–90].

Актуальним є вивчення прагматичних властивостей звертань, їхньої ролі в регулюванні комунікативного акту. Лінгвісти виявили в різних мовах групи слів, спеціалізованих у функції звертання. Такі слова в російській мові В. Є. Гольдін поділяє на дві групи: адресувальні звертання, тобто лексичні одиниці з основною номінативною, дейктичною або характеризувальною функцією, наприклад *Коля, Иван Иванович, водитель, ты, плакса*, і звертання-регулятиви, тобто позначення осіб, які виконують соціально-регулятивну функцію, «выражающие представления субъектов речи о распределении социальных ролей в конкретных ситуациях общения и побуждающие адресатов к общению в определённой тональности»: *старина, браток, голубчик, сударь, товарищ* тощо [106, с. 93]. Розвиваючи цю ідею науковця, О. О. Луцева поділяє регулятиви на соціальні (станові, службово-професійні, революційно-соціальні) і родинні (назви людей за віком, статтю, місцем проживання та емоційно-експресивні регулятиви) [310, с. 43–75].

Окрім ідеальних регулятивів, що належать до групи лексем, схарактеризованих І. Р. Вихованцем як непредикатні імена, оскільки в семантичній структурі їх немає семи ознаки [86, с. 25–30], описані й деякі групи слів перехідного характеру або марковані функціональною неоднорідністю, тобто лексем, уживаних в одних випадках із метою адресації, в інших – як регулятиви. Так, зокрема, здатні змінювати свої функції титули й титулування, які вживаються в ролі звертань (*князь, барон, граф, сиятельство, превосходительство, благородие* й інші), військові звання та військові звертання, назви деяких посад. Лексичні значення таких слів не є релятивними, адже вони містять референцію до абсолютних ознак іменованих осіб, однак

їхній соціальний статус і ролі, марковані лексичними значеннями цих слів, пов'язані з ієрархічними стосунками між членами колективу, а вживання таких лексем у ролі звертань регламентоване правилами етикету [106, с. 111–112]. Вивченню функціонування цієї групи слів присвячена кандидатська дисертація Н. Ю. Буравцової. Авторка називає такі звертання статусними й зазначає, що «в функции статусных обращений выступают слова, выражающие соотносительную позицию человека в социальной стратификации, и слова, обозначающие иерархию в той или иной системе социальных учреждений (например, армейские чины, церковные саны)» [63, с. 15]. Зараз ведеться робота зі створення ідеографічного словника російських статусних звертань [390].

Велику увагу дослідженню епістолярію письменників, зокрема питанням функціонування в листі етикетних одиниць, приділяють українські мовознавці. Структурні типи звертань в українській мові виділив М. П. Сірий [455]. М. М. Телеки й В. Д. Шинкарук розглядають звертання як синтаксичний мовний засіб реалізації функціонально-семантичної категорії ввічливості й називають основні соціальні чинники, що визначають семантичні параметри звертання. Такими чинниками є, зокрема, ситуація (офіційна / неофіційна), соціальна приналежність і соціальний статус адресантів, стосунки між ними, вік, тональність комунікації [509, с. 121]. Е. С. Вєтрова, яка вивчала звертання у функціонально-комунікативному аспекті, описала такі їхні різновиди: *ти / Ви*-форми; непрямі звертання, що ідентифікують співрозмовника як предмет мовлення; власні назви; загальні назви, із-поміж яких вирізняються: «1) назви спорідненості і свояцтва, вжиті в прямому й переносному значенні; 2) назви осіб за фахом, родом діяльності, посадою; 3) назви осіб за їхніми стосунками з іншими особами; 4) усталені в суспільстві номінації, що функціонують як етикетні; 5) кваліфікативні назви осіб, персоніфіковані найменування, що дають якісну й оцінну характеристику адресатові, виражають емоційне ставлення до нього з боку автора послання» [80, с. 5]. Н. М. Журавльова виокремлює й аналізує індивідуально-авторські й оказіональні гоноративи – етикетні ненормативні лексичні утворення [151].

У сучасній лінгвістичній літературі терміну *звертання* як синонім часто ставиться у відповідність лексема *вокатив*. Перше й основне значення слова *вокатив* – ‘кличний відмінок’, по суті, є калькою з латинського *casus vocativus*. Саме в такому значенні вживає цей термін Н. Г. Озерова, зіставляючи український вокатив і так званий «новий» вокатив у російському розмовному мовленні – усічені форми *мам, Тань, бабуль* тощо [372, с. 13–15]. У деяких мовах кличний відмінок виконує роль звертання; як відомо, він існував у давньоруській мові, але згодом був витіснений називним відмінком. П. Я. Черних зазначав, що в середині XVI ст. кличні форми в російській мові перестали сприйматися як живі, але збереглися дотепер в українській та білоруській мовах [558, с. 162–163]. Функціонально-прагматичне навантаження кличного відмінка фактично обмежене звертанням до адресата мовлення, що спричинило його ізоляцію від інших членів відмінкової парадигми та кваліфікацію як особливої кличної форми, що мало місце в 50– 80-і рр. XX ст. в україністиці. Л. А. Булаховський уживав терміни *клична форма* й *вокатив* як синонімічні [62, с. 281–284].

Дослідник кличного відмінка в староруській мові В. М. Прохоренков пише про те, що невирішені питання, пов’язані з кваліфікацією цього складного мовного явища, відображено в його неоднозначному термінологічному визначенні: клична форма, кличний відмінок, вокатив, звертання, апелятив, комунікативне звертання, комунікат [414, с. 138]. Функціональна близькість таких лінгвістичних фігур, як кличний відмінок і звертання, співвіднесеність обох цих термінів у більшості випадків із тими самими фактами мови спричинила те, що обидва явища стали позначати одним терміном – *вокатив*. Цей факт зафіксований в «Словаре-справочнике лингвистических терминов» Д. Е. Розенталя й М. О. Теленкової: «**вокатив** (лат. vocativus – звательный падеж). 1. То же, что звательный падеж. 2. То же, что обращение» [430, с. 43]. Таке ж тлумачення значення терміна *вокатив* знаходимо й у «Базовом словаре лингвистических терминов» [493, с. 25]. Як бачимо, ці словники фіксують і

друге значення у лексеми *вокатив*, із яким вона є повним синонімом до терміна *звертання*.

Аналогічно інтерпретований термін *вокатив* і в українській лінгвістиці, наприклад, «Словник лінгвістичних термінів» Є. В. Кротевича й Н. С. Родзевич витлумачує його так: «Вокатив – див. Клична форма, Звертання» [220, с. 32]. Ті ж самі значення його фіксує чотиритомне видання «Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни» А. П. Загнітка: «**Вокатив** (лат. vocativus) – 1) те саме, що кличний відмінок; 2) те саме, що звертання» [157, с. 138].

О. О. Селіванова виокремлює такі значення терміна *вокатив*: «Вокатив – 1) граматичний кличний відмінок зі значенням звертання до особи чи персоніфікованого предмета (…) Vocative case. 2) Звертання як синтаксична конструкція – слово або сполука, що позначають особу чи персоніфікований предмет, явище, до яких звертається мовець, привертаючи увагу до повідомлення, і здебільшого характеризуються граматичною незалежністю й інтонаційною та пунктуаційною відокремленістю (…) Vocative» [449, с. 73].

У «Словаре лингвистических терминов» О. С. Ахманової подана така дефініція: «**ВОКАТИВ** (звательный падеж, именительный воззвания) *англ*. vocative, *фр*. vocatif, *нем*. Vocativ, *исп*. vocativo. Формально не включенное в состав предложения слово или словосочетание, называющее того, к кому обращается говорящий, т. е. употребляющееся с целью привлечь внимание того лица, к которому обращается говорящий» [26, с. 83]. Очевидно, що вокатив за його морфологічними ознаками не пов’язаний у цьому визначенні лише з кличним відмінком, а може бути співвіднесеним також із називним звернення. Комплексом ознак, що складають цю дефініцію, є: 1) семантична ознака – іменування адресата мовлення, 2) синтаксична – граматична відокремленість від іншої частини речення та 3) функційна – призначення вокатива привернути увагу співрозмовника – характеризує звертання більше як лінгвістичну фігуру й одиницю синтаксису, а не окрему морфологічну форму відмінкової парадигми. Порівняємо наведену дефініцію з визначенням звертання в тому ж словнику: «**ОБРАЩЕНИЕ** *англ*. allocution, address, *фр*. allocution, *нем*. Anrede.

Употребление существительных, местоимений, субстантивированных прилагательных или эквивалентных им словосочетаний для называния лиц или предметов, к которым обращена речь; синтаксически обращения обычно оформляются сверхсегментными (просодическими) средствами» [26, с. 276]. Звертання тут наділене тими ж ознаками, що й вокатив, – 1) називання осіб і предметів, до яких звернене мовлення, і 2) граматична відокремленість, маркована интонаційно.

У лінгвістичних дослідженнях, присвячених проблемам адресації мовлення, терміни *вокатив* і *обращение* нерідко вживають як синоніми: В. І. Супрун, наприклад, обґрунтувавши тезу про те, що клична форма, по суті, не є відмінком, оскільки вона не організує зв'язків з іншими словами в реченні, а, навпаки, стоїть за межами речення, далі пише: «отсутствие устойчивого употребления нейтральных статусных обращений приводит к тому, что в русском узусе не закрепляется предлагаемый многими писателями, журналистами, филологами **вокатив** *сударь/сударыня*, который не может преодолеть сопротивления коммуникантов и вытеснить стремительно набравшее частотность **обращение** *мужчина/женщина*, уходящий **вокатив** *молодой человек/девушка* (его сокращение в употреблении вызвано постоянным несоответствием обращения возрасту адресата, что было многократно осмеяно в юмористических произведениях) и официальное (судебное) **обращение** *гражданин/гражданка/граждане* (виділено нами – О. К.)» [501]. Терміни *вокатив* і *обращение* в цьому тексті чергуються й позначають регулятиви, традиційно використовувані як звертання до адресата висловлення. Таке ж синонімічне вживання розглянутих термінів знаходимо в міркуванні М. Г. Баракової: «Говорящий, преследуя цель установить контакт с собеседником, привлечь или поддержать его внимание к диалогу, в зависимости от разговорной ситуации, может обращаться к адресату речи, назвав его по профессии, по должности или званию, по принадлежности собеседника к соответствующей возрастной группе или любой другой общности людей. Данное изобилие возможных вариантов **обращения** к

адресату является основой варьирования речевых форм **вокатива** (виділено нами – О. К.)» [29]. У роботі Т. В. Маркелової також ототожнюються ці терміни: «... **обращение (вокатив)** обозначает как адресата высказывания, так и отношение к нему говорящего (виділено мною – О. К.)» [321, с. 79]. В. І. Жельвіс в аналітичному огляді звертань послуговується переважно терміном *вокатив* [148, с. 57–62].

Взаємозамінними є терміни *вокатив* і *звертання* й у наукових працях українських дослідників. Наприклад, О. Г. Тулузакова в статті «Актуалізація етикетних мовних формул на позначення звертань» почергово вживає ці лексеми, характеризуючи однотипні мовні явища: «**Звертання** *пане (пані), добродію (добродійко)*, на думку Н. Поліщук, в українській мові активно використовувались з XV ст. спочатку при зверненні до високих осіб, а пізніше і до простих людей як вияв поваги... М. Білоус, В. Кононенко, С. Богдан вказують на те, що означені **вокативи** є запозиченнями з польської мови, і саме тому частотність їх уживання в західних областях України більша, ніж у східних». Далі вона пише: «На противагу **звертанням** *товаришу, товаришко* традиційний **вокатив** *товариство* фіксується в романах у високій, нейтральній, звичайній і фамільярній тональностях (виділено нами – О. К.)» [516, с. 64–65].

Дещо інше бачення цієї проблеми знаходимо в роботах М. С. Скаба. Віддаючи перевагу терміну *вокатив*, за яким зберігається первинне значення ‘кличний відмінок’, науковець пропонує взагалі вивести із синтаксичної системи мови термін *звертання* як надуманий, непотрібний елемент, що ускладнює системний опис [461, с. 5]. Шукаючи заміну традиційному терміну *звертання*, М. С. Скаб, услід за Н. Г. Озеровою, використовує терміносполучення *номінація адресата мовлення* [372; 373; 462]. Що ж стосується субстантивованих прикметників, дієприкметників, займенників, які називають адресата мовлення або вказують на нього, М. С. Скаб потрактовує їх як функціональні еквіваленти вокатива. Учений розглядає вокатив як компонент синтаксичної системи мови, що формується за активної участі

матеріальних засобів різних рівнів мови: морфологічного, синтаксичного й лексичного [460, с. 30–33].

А. В. Полонський у докторській дисертації, присвяченій проблемам категорійної та функціональної суті адресатності, виокремлює лексико-граматичний розряд **вокативів** – слів із гіперсемою особи, що реалізують адресатну семантику (*сударь, дорогуша, милочка* тощо) й мають специфічні морфологічні, синтаксичні й синтагматичні властивості. Базою формування вокативів є сімейно-рольові, соціально-стереотипні й соціально-статусні найменування адресата як спеціалізовані адресатні засоби, що обслуговують сферу соціально-рольових стосунків [397, с. 335–337]. Специфіка вокативів, на думку науковця, полягає в тому, що вони «не называют, как имена существительные, совокупности объектов внеязыковой действительности, каждый из которых имеет свои, сугубо индивидуальные признаки, а обозначают лицо как некоторую социально-ориентированную коммуникативную модель» [398, с. 164]. На цій підставі вчений ставить дискусійне питання щодо можливості розглядати вокативи як окрему самостійну частину мови.

В. І. Карасик об’єднує в клас вокативів різні мовні одиниці, що функціонують у ролі звертання, і розглядає їх як систему, парадигму вокативності. До складу їх він включає, поряд із традиційними звертаннями, вигуки, особові займенники другої особи та інші слова, які можна вживати для того, аби привернути увагу адресата. В. І. Карасик поділяє всі вокативи на стандартні, що становлять ядро цієї групи одиниць, і нестандартні – будь-які слова, які можуть використовуватися у функції звертання (іменники, прикметники та номіналізовані комплекси).

До стандартних вокативів належать два типи одиниць, схарактеризовані В. І. Карасиком як невизначені й визначені вокативи. До невизначених вокативів дослідник відносить вигуки, за допомогою яких привертають увагу людей (*Эй!*, *Ау!*), і деякі види займенників (*Всем привет!*). Визначені вокативи являють собою клас, до якого належать титули, звання, терміни спорідненості,

особові займенники другої особи, власні назви, емоційно-експресивні звертання.

Розглядаючи стандартні визначені вокативи на прикладі англійської мови, учений поділяє їх на чотири класи: статусні, дейктичні (займенники), антропонімічні (власні назви), емотивні (слова з позитивною або негативною оцінкою, наприклад *дорогая* або *негодяй*), зазначаючи при цьому, що найважливішим напрямком розгортання вокативного значення є статусний. Статусні вокативи (їх він пропонує називати також соціальними вокативами) розпадаються на дві групи: загальні та спеціальні. Загальні вокативи автор характеризує як універсальну форму етикетного контакту рівних або нерівних за статусом людей, як знак спілкування на соціальній дистанції [184, с. 195–196]. В англійській мові це такі звертання, як *Mr., Mrs, Sir, Miss*, у російській – цьому типу можна, очевидно, поставити у відповідність лексеми *господин, сударь, товарищ* тощо. «Специальные вокативы, – пише мовознавець, – приняты по отношению к лицам, занимающим престижные должности в сложных автономных общественных образованиях: в армии, в государственных учреждениях (суде, полиции и т. д.), в образовательных и медицинских учреждениях, в церкви» [184, с. 197]. Правила звертання, проте, неоднакові в різних суспільних підсистемах і в різних етнокультурних співтовариствах. В. І. Карасик обстоює думку й про те, що деякі спеціальні вокативи утворюють подвійну систему: пряму й опосередковану, наприклад, *Государь!* і *Ваше Величество!*, причому звертання в цій системі або співіснують, або кожне з них має свою сферу вживання.

Таким чином, із комунікативної точки зору, вокативи реалізують соціально-контактну складову висловлення, яку науковці розглядають у її тісному зв’язку з власне інформативною його складовою, та реалізують той варіант мовної поведінки людей, який Т. Г. Винокур називає фатичним [85, с. 108]. Л. Є. Леонтьєва визначає вокатив у лінгвопрагматичному аспекті як своєрідний мовний акт, що функціонує або самостійно, або в складі поліілокутивного висловлення, і вважає, що у функції вокатива уживаними є

різні групи лексики: антропоніми, статусні вокативи, найменування за гендерно-віковою ознакою, терміни спорідненості, меліоративи й пейоративи, зооніми, особові займенники [298, с. 5–7].

Як бачимо, термін *вокатив* мовознавці не лише вживають як суто граматичний, тобто на позначення кличного відмінка, а й широко (на нашу думку, це є цілком обґрунтованим) використовують як абсолютний синонім до терміна *обращение*. У цьому випадку вокативи можна розглядати як функціонально-семантичну категорію, оскільки кваліфікація слова або словосполучення як звертання (вокатива) залежить у першу чергу від його семантики (іменування адресата мовлення) та функції (засіб привертання уваги, установлення контакту між комунікантами). Традиційні в лінгвістиці визначення звертання фіксують і деякі його граматичні ознаки (називний відмінок, граматична відокремленість), однак лінгвісти неодноразово наголошували на тому, що в багатьох мовах (польській, французькій, іспанській, німецькій, угорській тощо) система звертання включає так звані ввічливі форми 3-ї особи [61, с. 107–108; 399, с. 62–64], які відрізняються від власне звертання за морфологічними ознаками, але виконують властиві йому функції – установлюють контакт, називають адресата мовлення й передбачають якусь реакцію з його боку.

Епістолярна комунікація за загальними своїми ознаками підлягає універсальним закономірностям, що склалися в етнолінгвальній спільноті, і залежить від правил етикету, які є невід'ємною частиною національної культури. Так, наприклад, уживання фамільярного або ввічливого займенника другої особи регулюється конвенціями, що усталилися в мовному колективі, та вузькоколективним узусом. Водночас письмова форма спілкування накладає певні обмеження на використання тих або тих мовних засобів установлення контакту. Скажімо, при усному спілкуванні, особливо при несподіваній зустрічі знайомих людей, вітання часто модифікується в його абсолютно специфічний і, як правило, експресивний субститут: *Какими судьбами! Сколько лет, сколько зим!* тощо. У письмовому посланні подібні форми вітання зустрічаються вкрай

рідко й функціонують як засіб стилізації, наприклад, у деяких листах І. О. Буніна, що починаються зворотами, характерними для усного мовлення: *Иванушка, ау! Откликнись, как живёшь?* [16ф, т. 12, с. 40]; *Федореско, где ты?* [16ф, т. 12, с. 86], або в К. І. Чуковського: *Милая Мура! Ау!* [106ф, т. 15, с. 223]. Таке проникнення засобів усного мовлення у мовлення писемне демонструє відзначене Н. С. Валгіною зближення усної та письмової форм мови [71, с. 24–25], а епістолярні тексти, зі здатністю їх до синтезу книжно-літературних і розмовних стилістичних засобів, утворюють сприятливе для такого зближення середовище.

При усному спілкуванні звертання є менш ритуальним, аніж вітання, і контактовстановлювальну функцію тут виконують передусім слова *Здравствуйте*; *Добрый вечер*; *Привет* тощо. У листі ж вітання є менш ритуальним, а в багатьох випадках взагалі зайвим. Адресант зазвичай обмежується антропонімом, апелятивом або утвореною за допомогою них вокативною конструкцією типу *уважаемый господин Волков*, що є вітальною формулою також. При письмовому звертанні істотними є насамперед форми встановлення контакту й указання на адресата. Пряме звертання, наприклад, може бути як у листі, так і при візуальному контакті людей, але непряма адресація (*Директору издательства г-ну Чернову; Членам книжного клуба «Прометей»; декану биологического факультета* тощо) наявна тільки в листах. У свою чергу, звертання, побудоване як питальне речення: *Сергей Петрович?* або *Вы водитель этой машины?* – можливе лише при безпосередньому контакті співрозмовників, і тільки за такої умови відповіддю на нього може бути зустрічне питання: *А Вы кто?* або *Что Вы хотите?*

Усне спілкування є повсякденним і функціональнішим, аніж письмове, процесом комунікації, тим більше при встановленні першого контакту з тією або тією особою, хай навіть і випадковою. Тому звертання тут здебільшого не детерміновані й можуть виражатися узвичаєними лінгвістичними фігурами, як от: *Молодой человек*; *Девушка*; *Дяденька*; рідше *Сударыня*; *Товарищи* тощо. У листі такі фігури є неприйнятними, і ними послуговуються лише в особливих

випадках, зокрема тоді, коли лист свідомо адресований кожному, до рук кого він взагалі може потрапити. Наприклад:

Дорогой товарищ!

Если ты найдёшь это письмо, когда я буду мёртв, ты должен знать правду… Я долго отстреливался, мы держали рубеж до последнего патрона. Много истребили немцев. Отстоять рубеж не удалось. Сейчас я лежу раненный в ногу. ‹...›

Я прошу тебя, ***товарищ****, напиши письмо моему отцу и семье. Я был в плену в Румынии два с половиной года и, несмотря на то, что, выйдя из лагеря, имел тяжёлые увечья, после освобождения из плена домой не пошёл… Домой я писал, из дому ответа не получил. Там отец, мать, жена и два сына, ждут, небось, чтоб вернулся. Их адрес такой: Горьковская область, Ветлужский район, Галкинский сельсовет. Несмелову Михаилу Антоновичу.*

Вот и всё. Желаю счастливо закончить войну и не попасть в такое несчастье, как я.

Прощай, ***друг****!*

Несмелов Павел М.

21.I – 45 г. [23ф, с. 459–460].

Такі форми звертання, як відомо, свого часу вживали ті, хто пережив аварію корабля: кладучи послання до пляшки, яку потім кидали в море, вони сподівалися на порятунок, чиюсь допомогу.

Звертання є традиційним елементом зачину листа, й у цій текстовій позиції воно репрезентовано різними лінгвістичними фігурами. Водночас епістолярне звертання, на відміну від усного, має низку специфічних ознак, які не дозволяють пов’язувати його лише з преамбулою листа: є велика кількість послань, на початку яких звертання немає. При цьому воно може бути всередині тексту або навіть наприкінці листа, входити до складу заключної етикетної формули його, а то й взагалі бути відсутнім.

Ураховуючи названі вище особливості письмової адресації тексту, вважаємо за можливе використовувати, поряд із терміном *звертання / обращение*, термін *вокатив*. Залишаючи за лексемою *звертання* її традиційний

зміст і сферу функціонування (у тому числі й у листах), уважаємо за більш доцільне уживати в тому ж значенні термін *вокатив* з дещо ширшим розумінням його змісту, що поєднує в цьому понятті значення різних лінгвістичних фігур, які номінують адресата мовлення й виконують функцію адресації або певним чином сигналізують про спробу якогось суб'єкта встановити контакт із об'єктом комунікації. Це може бути звертання в загальноприйнятому тлумаченні цього терміна і будь-який його функційний аналог, що не є звертанням, наприклад: *Директору ООО «Восход» товарищу Волкову*.

Термін *вокатив* має низку переваг порівняно із терміном *звертання / обращение*. По-перше, він є більше, так би мовити, «термінологічним», не має узуальних, неспеціалізованих значень, таких, наприклад, які фіксує «Толковый словарь русского языка» у лексеми *обращение*: «**ОБРАЩЕНИЕ**, -я, *ср.* 1. *см.* обратить, -ся *и* обращаться. 2. Проявление отношения к кому-чему-н. в поведении, в поступках. *Ласковое о. с ребёнком. Небрежное о. с вещами*. 3. Призыв, речь или просьба, обращённые к кому-н. *О. к народу. Выступить с обращением.* 4. Процесс обмена, оборота, участие в употреблении. *О. товаров. Вошло в о. новое слово.* 5. В грамматике: слово или группа слов, к-рыми называют того, к кому адресована речь. *О. выделяется запятыми*» [371, с. 436]. Термін *вокатив* є інтернаціональним, уживаним, зокрема, в англійській граматиці. Д. Кристал в «Кембриджській енциклопедії англійської мови» пояснює його так: «A vocative (from Latin vocare 'to call') is a name used for the person(s) to whom a sentence is addressed. It may be there to attract attention (as in *Mike, phone for you*), or to express a particular social relationship or personal attitude (as in *Doctor, I need a tonic* or *Leave it alone, imbecile!*)» [594, с. 220].

По-друге, в лінгвістичних дослідженнях широко вживаним є прикметник *вокативний*, який утворює низку термінологічних комбінацій в українській та російській мовах: *вокативное предложение* [403, с. 37–39], *вокативная функция* [440, с. 83–84], *вокативна синтаксема* [463, с. 329], *вокативная формула, вокативная единица, вокативная модель, вокативная структура*

[501], *вокативна ситуація, вокативний контекст* [212, с. 1–3] – у більшості цих терміносполучень означення *вокативний* відсилає до значення не ‘кличний відмінок’, а ‘звертання, указання на адресата мовлення’.

По-третє, лексема *вокатив*, яка є непохідною в російській та українській мовах, виявляє словотворчу продуктивність: від неї можна утворити терміни *моновокатив* (єдине звертання в листі) і *полівокатив* (кілька звертань в одному тексті послання). Слово *вокатив* входить до терміносполучення *нулевой вокатив* [Карасик, с. 203; 501], легко утворює й інші комбінації, наприклад *ускладнений вокатив, багатокомпонентний вокатив* [185, с. 56–59], а також уведене нами *епістолярний вокатив*.

За своєю суттю, епістолярний вокатив (ЕВ) – це будь-який вокатив, що функціонує в листі, він являє собою введене до письмового послання й закріплене в ньому мовленнєве утворення, за допомогою якого встановлюється контакт між комунікантами, таке, що супроводжує письмове спілкування, прямо або опосередковано анонсує характер листа, його прагматику, етику й стилістику. Таке утворення в окремих випадках, скажімо, при безпосередньому звертанні автора листа до адресата, може суттєво не відрізнятися від звертання, використовуваного при усному спілкуванні, але в цілому воно, як правило, є більш розгорнутим й конструктивно набагато різноманітнішим. Зважаючи на те, що У. Л. Чейф вважав недоліком письма, – його нездатність забезпечити швидку зміну ролей *відправник – одержувач* [553, с. 29], – можна вбачати «зворотний бік медалі» в тому, що разом з функцією адресанта чи адресата більш чітко фіксованими в писемному мовленні виявляються й характерні риси кожного з учасників спілкування.

Вокатив у листі – це все те, що пов’язане з авторською персоніфікацією адресата, безпосередньою або опосередкованою, – і пряме звертання на зразок *Пётр Сергеевич* або *Господа!* (такі мовленнєві формули досліджені детально), і будь-яка інша фігура, за допомогою якої автор листа номінує свого адресата. Вона може бути опосередненою адресацією на початку листа (*К Кисе* [В. В. Маяковський, 47ф, с. 141]; *Председателю Законодательного собрания*

Пермской области Сапиро Евгению Сауловичу [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 605]), але може бути й подібною до тієї, яку часто вживають учасники різних дискусій, коли натомість конструкції з формальним звертанням, як от: *Александр Иванович, повторите, пожалуйста, свой вопрос*, – використовується, наприклад, така фраза: *Не мог бы Александр Иванович повторить свой вопрос?*, – у якій вокатив є, а власне звертання немає. Такі конструкції переважають у листах до титулованих осіб, наприклад, у посланні О. П. Сумарокова до Г. О. Потьомкіна: *Я их* (книги – О. К.) *за восемьсот рублев продаю на сей неделе; не угодно ли* ***Вашему превосходительству*** *приказать их осмотреть, и не будут ли они достойны вашей библиотеки?* [71ф, с. 174], а також у листі П. О. Рум'янцева Катерині II: *Я осмеливаюсь* ***Ваше Императорское Величество*** *удостоверить, что еще с толиким ударом не был от наших войск рассыпан неприятель и никогда в толиком порядке и предприятии не действовал наш фронт, как при сей щастливой атаке* [95ф, с. 114].

Коли ми говоримо про адресацію письмового послання, про що вже йшлося вище, маємо на увазі не технічну його адресу, написану на конверті, або марковану в будь-який спосіб для кур'єра, або задану для якогось технічного обладнання, що розсилає повідомлення, а лише те указання адресата, яке зазначено безпосередньо в тексті листа його автором та, як правило, призначене лише для адресата. Саме такого типу адресацію кваліфікуємо як епістолярний вокатив, певну лінгвальну фігуру зі своїми мовними й позамовними параметрами, функціонально й комунікативно значущими. Визначаємо ЕВ у такий спосіб:

Епістолярний вокатив – це слово або словосполучення, яким автор листа номінує свого адресата безпосередньо в тексті письмового послання, орієнтоване на встановлення в тій або тій формі контакту з ним.

У дисертації використана також низка похідних від цього терміна понять, які будуть схарактеризовані нижче.

2.2. Пряма, опосереднена й суміщена адресація

Адресація листа є дуже різноманітною не лише за змістом, тобто наповненням вокатива лексичним матеріалом, пов'язаним тією або тією номінацією адресата, а й за планом вираження, тобто вибором адресантом формальних, граматичних засобів звертання до свого адресата, зумовлених або вимогами етикету, або умовами спілкування, або якимись іншими, найчастіше суб'єктивними причинами. І тут досить чітко протиставлені щонайменше три різні способи позначення адресата послання й відповідно три типи вокатива: прямий, опосереднений і суміщений.

Найчастіше ЕВ являє собою власне звертання, і такий вокатив ми називаємо прямим на відміну від іншої форми епістолярної адресації, не пов'язаної ні з морфологічними (називний відмінок), ні з синтаксичними (відсутність вузла в дереві залежностей речення) параметрами звертання як граматичної категорії. Таку адресацію кваліфікуємо як непрямий, або опосереднений, вокатив.

Прямий вокатив – це власне звертання в будь-якому його субстанціональному вираженні, зокрема вокативна конструкція, яка кваліфікована в загальноприйнятій системі термінів як комбінація слів, а в окремих випадках як вокативне речення. У листах О. О. Фадєєва, наприклад, фіксуємо: *Валя!*; *Алексей Николаевич!*; *Товарищ Залилова!*; *Дорогая Зоя Николаевна!*; *Линушечка моя! Любимая моя!*; *Мои дорогие друзья!* [94ф, с. 293, 345, 352, 495, 495, 558] тощо. Трапляються в епістолярії й досить оригінальні вокативні утворення: *Милый, одинокий вице-губернатор* [П. І. Чайковський, 101ф, с. 464]; *Милый друг, дорогая Madame'очка* [Г. В. Адамович, 36ф, с. 507]; *Моя милая, длиннущая дылдуха* [Ф. І. Шаляпін, 108ф, с. 456]; *Любезный брат мой по искусству Василий Максимович* [І. Ю. Рєпін, 80ф, т. 1, с. 252] та інші.

Опосереднений вокатив – це така номінація адресата в тексті листа, яка виконує, подібно до звертання, контактовстановлювальну функцію, але, на відміну від нього, виражена будь-яким непрямим відмінком імені й не є вставним компонентом, синтаксично не пов'язаним із членами речення. Можна

виділити два основні види опосередненого вокатива, один із яких являє собою адресувальний метатекст, за В. Є. Гольдіним [106, с. 52–54], характерний не лише для листів, а й для деяких офіційних документів, звернень до різних інстанцій або до їхніх офіційних представників (наприклад, у рапорті, заяві або пояснювальній записці: *Директору ЗАО «Север» Ноженко М. А.*); другий тип здебільшого властивий епістолярній комунікації, а також зустрічається при усному невимушеному безпосередньому спілкуванні людей як функціонально маркований член речення (*Пусть **моя милая супруга** знает, что я до сих пор влюблён в неё*).

Ми зафіксували такі основні різновиди опосередненого вокатива, який досить часто, слід зазначити, поєднується з вокативом прямим:

1. Пряме указання адресантом особи (осіб), установи або організації, яким його лист відправляється, наприклад: *Кн. Григорию Волконскому* [Л. М. Толстой, 90ф, т. 18, с. 357]; *В. Г. Черткову* [Л. М. Толстой, 90ф, т. 18, с. 483]; *Г. М. С. Каплану в Париже* [І. О. Бунін, 16ф, т. 15, с. 151]; *Привет 54%-му петербуржцу* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 396]; *В литературно-художественный отдел Гиза* [В. В. Маяковський, 53ф, с. 107], *Профессору Отину Евгению Степановичу* [О. М. Трубачов, 92ф, с. 336] тощо. Це може бути також позначення якого-небудь колективу людей: *нашим землякам* [О. С. Серафімович, с. 245]; *Привет петербуржцам* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 396]. Таке указання може бути єдиною адресацією послання, як, наприклад, у листах М. О. Булгакова (*В издательство Ладыжникова в Берлине* [15ф, с. 235]), В. П. Астаф'єва (*Президенту Горбачёву*; *Участникам дальневосточной конференции* [6ф, с. 465, 626]).

Цей тип адресації характерний для письмового мовлення й частіше зустрічається в ділових і приватно-ділових листах, причому завжди передує інформаційній частині їх. Такий вокатив у зачині листа може вживатися також у складі адресувальних формул «такому-то від такого-то», «від такого-то такому-то» або «такий-то – такому-то», як це має місце, наприклад, у листах М. П. Мусоргського: ***Александре Николаевне и Николаю Павловичу Молас***

от Модеста Мусоргского *Грамотка* [55ф, с. 250] – або в деяких посланнях Р. Г. Баранцева: *Привет* ***областному от краевого****!* [9ф, с. 359]; ***ушастому от ногастого*** [9ф, с. 382]. Метатекст описаного типу може поєднувати іменування адресанта й адресата або називати лише адресата листа.

Наведемо ще кілька прикладів адресувальних метатекстів у листах різного призначення:

Володымеру Васильевичу

от Мусорянина

Здравица и прославление.

Никто жарче Вас не грел меня во всех отношениях; никто проще и, следовательно, глубже не заглядывал в моё нутро; никто яснее не указывал мне путь-дороженьку [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 141];

Александр – Исааку*.*

Воспользовавшись случаем, пишу тебе маленькое посланьице, на которое, для обоюдной пользы и развлечения, рекомендую ответить [О. О. Фадєєв, 94ф, с. 289];

Безымянному другу.

Третьяго дня пришло наконец длинное письмо, я сразу ответила. «Увы, сомненья нет!» [А. О. Оболенська фон Герсдорф, 86ф, с. 566].

2. Функціональне переведення звертання в суб'єктний компонент висловлення – це етикетна форма встановлення й підтримки контакту з обраним колом осіб, що зазвичай має ту або ту модальність і на рівні плану вираження перетворює звернення на підмет, як, наприклад, у листі О. С. Пушкіна К. Ф. Рилєєву: *Мне досадно, что* ***Рылеев*** *меня не понимает* [78ф, с. 163], у листі І. Д. Якушкіна І. М. Толстому: *Если* ***Иван Николаевич*** *забыл своего старого товарища, то ему да будет стыдно* [111ф, с. 205] – або в листі П. Х. Граббе О. П. Єрмолову: *Опять огромный промежуток в переписке, в котором* ***Алексей Петрович*** *не потребует от меня оправдания* [61ф, с. 561]. Така форма звертання узвичаєна також при усній комунікації в колективі, коли пряме звертання, особливо до осіб високого соціального статусу, може бути

кваліфіковане як нетактовне, або на різних громадських заходах, зборах, конференціях тощо (наприклад, *Может быть, наша милая хозяйка позволит нам откланяться?* або *Не считает ли уважаемый докладчик, что его выводы слишком категоричны?*). Це по суті, як уже було зазначено, позначення адресата «у третій особі», подібне до особливо ввічливих форм звертання до співрозмовника в деяких мовах.

У листі етикетно-пошанівну форму використовують здебільшого при звертанні до колег, осіб, які обіймають більш високі посади, аніж адресант, чи тих, соціальний статус яких диктує певні норми контакту з ними: ... ... *статьи, о коих* ***ваше императорское величество*** *благоволили говорить со мной ...* [В. А. Жуковський, 37ф, с. 595]; *Я сие предаю на здравое ваше рассуждение, уповая, что* ***ваше превосходительство*** *меня ответом удостоите* [О. П. Сумароков, 71ф, с. 109] (збережена орфографія видань, у яких опубліковані листи). Переведення непрямого вокатива в позицію суб'єкта висловлення часто здійснюється в листах до адресата, який має значно вищий соціальний статус порівняно з адресантом, у разі, коли автор листа звертається з проханням, підкреслюючи суб'єктність особи, від якої залежить здійснення того, чого бажає адресант. Наведемо приклад із листа О. П. Сумарокова Катерині ІІ: *О, дабы всевышний вложил в сердце ваше милосердое ко мне снисхождение и оживил бы мою увядающую жизнь, подверженную жесточайшей ипохондрии! Но* ***милосердая Екатерина*** *милостию изобильна, коль изобилен я моим к ней усердием, с которым я пребуду до конца моей жизни* [71ф, с. 166]; уривок із листа О. П. Сумарокова секретареві імператриці Г. В. Козицькому: *А я в честь себе то почитаю, что меня любит и почитает* ***Гр. Вас. Козицкий****, которого есмь покорнейший слуга и верный друг* [71ф, с. 123]. Таке іменування адресата відповідає нормам епістолярного етикету XVIII–XIX століть, що склалися в листуванні нерівних за суспільним статусом комунікантів.

Опосереднений вокатив цього типу зустрічається й у листах, написаних у XX столітті, однак прагматика його інша. Так звертатися до свого адресата

можна у разі, якщо ставлення до нього особливо трепетне, ніжне, оскільки переведення вокатива в суб'єкт висловлення підвищує емоційність повідомлення, що спостерігаємо в листах К. Г. Паустовського до різних адресатів:

Маленькая хрупкая девочка *сама не знает, какая в ней сила и любовь* [60ф, с. 28];

Видишь, каким я стал мелочным, как много пишу о скучных пустяках. Но ведь я хочу, чтобы ***Кролёнок*** *знал... Ты не сердись* [60ф, с. 51];

Как было бы хорошо, если бы ***Звера*** *приехала сюда, хотя бы на два-три дня, – осень только начинается, падают первые желтые листья, дуют теплые ветры, и воздух у нас в саду и в лугах необыкновенный* [60ф, с. 145].

Один із листів Б. Пастернака до О. Фрейденберг починається так: *Это уже старая история, что в конце твоих писем к маме, где-то внизу, у края, между строк, вдруг вырастает* ***Оля*** *– вверх ногами, сдавленная и суженная. К счастью, только в письмах…* [62ф, с. 56]. Початкового звертання в ньому немає, а ім'я *Оля* є першою згадкою про адресата, отже, у такий спосіб у цьому акті спілкування встановлюється контакт.

Особливим випадком вокатива такого типу є уживання його в позиції головного члена односкладного номінативного речення: *Елене привет. И Немчика погладь, «он очень ласковый, только пахнет псиной».* ***Маленькая девчурка***, а на наступному рядку – підпис: *Кот* [60ф,с. 52]. По суті, тут має місце номінація предикатного характеру, і цілком природним було б висловлення: *Ты моя маленькая девчурка*, у якому позначення адресата опиняється в позиції предиката, а основною його функцією є експресивно-характеризувальна. За такого вживання, як у цитованому листі К. Г. Паустовського, коли іменування адресата є змістом номінативного речення, воно є функціонально рівнозначним вокативу, оскільки завершує інформаційну частину листа, передує підпису та подібно до етикетної формули прощання стає засобом припинення контакту. Водночас, на нашу думку, ототожнювати таке речення зі звертанням немає підстав: звертання призначене,

про що неодноразово говорили лінгвісти, для того, щоб привернути увагу адресата до змісту повідомлення, у цьому ж випадку зміст уже вичерпвся.

3. Переведення вокатива в об'єктний компонент висловлення, коли у відповідному реченні функціональним аналогом звертання стає прямий або непрямий додаток, наприклад: *Я* ***любезному другу Алексею Михайловичу*** *скажу, что мне очень, очень грустно, что от вас писем нет* [А. І. Плещеєва, 10ф, с. 2] (орфографія сучасна), – як бачимо, адресата позначено непрямим відмінком імені. Переведення звертання в синтаксично пов'язаний із членами речення, зокрема з присудком, компонент висловлення акцентує ставлення автора листа до свого адресата, оскільки зазначає дію, яку схотів би та зумів би виконати адресант, безпосередньо контактуючи з адресатом. Акцентується синтаксичний предикат, як правило, при звертанні до близьких людей. Адресат у цьому разі зазвичай номінується по-іншому, аніж при прямому звертанні, а вокатив розташований у середині або наприкінці листа. Проілюструємо це прикладами з листів А. П. Чехова О. Л. Кніппер: *Обнимаю, целую, ласкаю* ***мою подругу, мою жену*** (початкове звертання *Дуся, Оля милая*); *Целую* ***мою замухрышку*** *и обнимаю* (початкове звертання *Милая собака*); *Ну, целую* ***мою бабулю*** (початкове звертання: *Дуся*); *Целую* ***таракашку*** (початкове звертання *лошадка*) [104ф, т. 12, с. 427, 464, 482-483, 514-515].

Опосереднений вокатив цього типу реалізується у висловленні будь-яким непрямим відмінком іменника, зазвичай детермінованим:

И каждый день я думаю о том, что приду домой и мне передадут маленькое письмо от ***моей единственной сестрёнки****, которая далеко у моря* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 31] – вокатив у родовому відмінку,

Прежде всего – приказ ***моему дорогому, любимому свинёночку****: взять как можно скорее сочинения Берне* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 126] – вокатив у давальному відмінку,

А тебя самое обнимаю, целую крепко-крепко, ***моего ангела****, хоть заочно* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 43] – вокатив у знахідному відмінку,

А я вот думаю, что мы с тобой при писании писем должны «руководствоваться» собственным желанием, потому что когда я, например, пишу, мне самому приятно поговорить ***с моею дорогою девочкою*** [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 51] – вокатив в орудному відмінку,

После тревожных дней я остаюсь один со своими думами ***о Кролёнке маленьком и нежном*** [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 54] – вокатив у місцевому відмінку.

4. Опосередненим вокативом може бути й прикладка як детермінант члена речення, вираженого найчастіше особовим займенником. Проілюструємо це прикладом із листа В. Г. Короленка М. Ф. Анненському: *Спасибо вам всем,* ***моим друзьям****, за привет* [42ф, с. 378]. У такому випадку, щоправда, не завжди чітко виявляються наміри адресанта, особливо якщо займенник виконує функцію підмета, як, наприклад, у листі М. Горького А. С. Макаренку: *А Вы,* ***человек, делающий серьёзнейшее дело****, церемонитесь. Напрасно* [27ф, т. 30, с. 82], а також у посланні І. Ю. Рєпіна до В. В. Стасова: *Я всё ещё не верю, чтобы за это ратовали Вы,* ***наш честный, наш благородный рыцарь добра и правды*** [80ф, т. 1, с. 269]. Незважаючи на те, що синтаксичні функції найменувань адресата мовлення, виділених у наведених вище прикладах, відмінні від функцій звертання, у деяких випадках їх можна інтерпретувати двояко, як, наприклад, у такому контексті: *Знаете, что меня иногда беспокоит: отчего это Вы,* ***тёзка в квадрате генерала от фельетонов****, производите околесную шутки ради, а он – тёзка Ваш – учиняет всякую гиль в серьёзную, да вдобавок не гомерическим калибром* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 73]. Ураховувуючи паралелізм конструкцій *Вы, тёзка в квадрате генерала от фельетонов* і *он – тёзка Ваш,* виділені слова можна розглядати як поширене неузгоджене означення, але не виключати можливості трактувати цей зворот як звертання.

Перший із описаних типів опосередненої адресації є досить поширеним явищем, а відповідний вокатив – типовим в офіційному й діловому листуванні, за якого комуніканти не обов’язково мають бути особисто знайомими. Другий

тип менш поширений і регулюється певними соціальними відносинами в суспільстві та пов'язаними з ними пріоритетами. Переведення вокатива в залежний від предиката компонент речення відбувається досить рідко та стосується, як ми вже зазначали, листування лише близьких людей. Четверта ж фігура опосередненої адресації найчастіше є синкретичною й не завжди чітко визначає наміри адресанта. Лексичне наповнення всіх цих різноманітних позначень адресата в листах подібне до звертання. Опосереднений вокатив може складатися з одиночного або детермінованого антропоніма в різних його варіантах (ім'я, ім'я + по батькові, прізвисько тощо), формули титулування, апелятива, детермінованого апелятива, перифрастичної номінації.

Опосереднений вокатив у тій або тій його формі найчастіше є не єдиним авторським зазначенням адресата в листі, він сполучається з прямим вокативом, безпосередньо чи дистантно передує йому й утворює **вокатив суміщений**, наприклад:

Господам старшинам Артистического кружка в Москве.

Милостивые государи,

благодарю Вас за сочувствие опере «Борис Годунов», выраженное в любезном письме, помеченном двенадцатым числом октября 75 г.

[М. П. Мусоргський, 55ф, с. 215].

Такою ж лінгвістичною фігурою послуговуються на початку своїх листів інші адресанти, наприклад

В. І. Вернадський – О. Є. Ферсману:

***Академику А. Е. Ферсману**, Петроградская Академия наук*

Симферополь, 18. I. 921

***Дорогой Александр Евгеньевич**,..* [67ф, с. 98].

І. І. Горбачевський – М. О. Бестужеву:

Николаю Александровичу

*В прошедшее воскресенье Оскар Александрович приехал из Иркутска, – виделся там с генералом и с Петром Васильевичем Казакевичем и проч. Но не в этом дело, **любезнейший Николай Александрович!** ...* [26ф, с. 155].

П. І. Зайцев – В. І. Вернадському:

Академику В. И. Вернадскому
(от П. И. Зайцева)
Министерство Нар. Освиты
Бибик. бульв., 14

Многоуважаемый Владимир Иванович! ... [17ф, кн. 2, ч. 1, с. 178].

Наведемо ще приклади комбінації адресувального метатекста й прямого звертання на початку листа, у яких метатекст, очевидно, призначений для тих, хто має передати записку адресатові:

Татьяне Алексеевне.

Танюша, *мне стало очень плохо. Ужасные боли в груди и в сердце. Никого нет. Если что случится, солнышко мое, береги себя, Алешку и Галку.*
Очень я тебя люблю, даже сказать не могу. И Алешку и Галочку.
Не горюйте очень [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 410];

Г-ну редактору «Правительственного вестника». Милостивый государь [Л. М. Толстой, 90ф, т. 18, с. 95]; *Владимиру Григорьевичу Черткову. Дорогой друг Владимир Григорьевич* [Л. М. Толстой, 90ф, т. 18, с. 353]; *К. А. Федину, в собственный дом ... Костя, милый* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 254]; *Варя ... целую крепко-крепко,* ***моего ангела****, хоть заочно* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11 с. 41–43]; *Танюша ... целую очень-очень* ***свою Таньку*** [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 272]; *Качалову. Дорогой Василий Иванович* [С. О. Єсенін, 35ф, с. 208]; *В литературно-художественный отдел Гиза тов. Бескину ... Товарищ Осип Мартынович* [В. В. Маяковський, 53ф, с. 103], *Тов. Халатову Государственное издательство ... Уважаемый товарищ* [В. В. Маяковський, 53ф, с. 113]; *Александр – Исааку ... дружище* [О. О. Фадєєв, 94ф, с. 285].

Подібно до звертання, адресувальні метатексти й форми непрямої адресації тяжіють до положення на початку й наприкінці епістолярного тексту. Власне звертання або опосереднений вокатив нерідко вводиться адресантом у заключну етикетну формулу листа. Наприклад, лист М. П. Мусоргського починається звертанням ***Милый друг Корсинька****, ещё раз здравствуйте!*, а

завершується мовним зворотом із непрямою адресацією: *А так как можно, то нечего разводить, а поцеловать крепко* ***Корсиньку*** *могу и даже очень и пожелать ему приятного сна, ибо 2-й час ночи* [55ф, с. 94–96].

У Мусоргського може бути й зворотний порядок конструкцій: непряма адресація на початку листа, а власне звертання наприкінці його. Так, послання М. П. Мусоргського до сестер Пургольд починається зворотом ***Донне Анне-Лауре и милому Оркестру*** *ещё раз привет,* – а завершується етикетною формулою зі звертанням: *А пока крепко жму Ваши руки,* ***Донья Анна-Лаура и милый Оркестр****, и прошу отписать, а Вашим, которые меня знают, кланяюсь* [55ф, с. 100–102]. Найчастіше, однак, той самий Мусоргський, як і більшість інших адресантів, обидва такі вокативи використовує на початку свого послання:

Дяиньке Никольскому*.*

Друг, дяинька*, завтра, в субботу вечером, часам к 9-ти прибудьте слушать «Псковитянку», к[ото]рая исполниться имеет у, без всякого сомнения, Пургольд* [55ф, с. 119].

Вокативна фігура, що поєднує опосереднену адресацію та пряме звертання до адресата, – явище, швидше за все, спонтанне, пов’язане з якимись незвичними, навіть дещо форсованими умовами письмового спілкування. Із погляду прагматики таке суміщення, на нашу думку, немотивоване, хоча певний стилістичний ефект воно має, оскільки посилює контактовстановлювальну функцію вокатива.

2.3. Вокативна конструкція

Як і звертання, вокатив може бути розгорнутим і супроводжуваним різними синтаксичними поширювачами. Характерним для розгорнутого ЕВ і першим, що впадає у вічі, є його неординарність як синтаксичної конструкції, яка виявляється в найрізноманітніших комбінаціях антропонімів і апелятивної лексики, детермінованої, у свою чергу, різними, у тому числі й апозитивними, неузгодженими означеннями. Якщо пов’язувати адресацію листа з ЕВ –

способом установлення й підтримки контакту комунікантів, – можемо говорити про вокатив як будь-яку форму адресації та вокативну конструкцію як вокатив розгорнутий, що являє собою певну семантико-синтаксичну єдність.

Вокативна конструкція (ВК) в листі – це окремий тип вокатива, своєрідна синтаксична група слів, за І. І. Мєщаніновим [348, с. 142, 218], яка є вокативним утворенням, що складається з кількох компонентів. Цим утворенням може бути власне звертання з детермінантами до нього, а також до його детермінантів (*милая мама; дорогой мой и незабвенный Иван Иванович; бесконечно дорогая моя Аннушка*), звертання до кількох осіб з детермінантами чи без них (*дамы и господа*; *брат мой, сестра и милая мамочка*), звертання із зазначеним за допомогою апелятивів соціальним або іншим статусом іменованої особи, також із детермінантами чи без них (*уважаемый господин редактор*; *товарищ полковник*), і, нарешті, різні комбінації антропоніма та супровідних апелятивів, які акцентують або приписують певні особливості та якості особі, до якої звертається адресант. Наведемо приклад такого звертання О. В. Суворова до Г. О. Потьомкіна (орфографія сучасна): *Высокородный и превосходительный г. генерал-майор и кавалер государь мой* [87ф, с. 26] – і ВК в одному листі М. П. Мусоргського, адресованому відразу трьом особам: приятелеві композитора П. Наумову, його синові й невістці: *Дорогая Тётя, милейший Папхен и Сергушек прекрасный, здравствуйте...* [55ф, с. 258].

Вокативна конструкція може бути **елементарною**, тобто такою, що складається з двох компонентів: власне звертання та якого-небудь детермінанта або апозитива до нього (*милая Надя* [М. О. Булгаков, 15ф, с. 12]; *многоуважаемый Алексей Сергеевич* [І. М. Крамської, 43ф, т. 2, с. 96]; *дорогие детишки* [Ф. І. Шаляпін, 108ф, с. 471]; *друг Огарёв* [О. І. Герцен, 21ф, с. 245]) тощо, **розгорнутою**, побудованою більше, аніж із двох компонентів, які утворюють певну синтаксичну конструкцію (*Милая моя Сонечка* [І. М. Крамської, 43ф, т, 1, с. 32]; *Уважаемые руководители писательской организации! Старшие товарищи по труду!* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 159]), і **розчленованою**, – такою, що містить комплекс звертань до одного або кількох

адресатів. Звертання в такому комплексі поєднані, як правило, сурядним зв'язком, причому кожне з них може бути як елементарною (*Милый отесинька и милая маменька* [І. С. Аксаков, 1ф, с. 3]; *Милостивый государь и дорогой сотрудник* [М. О. Некрасов, 56ф, кн. 2, с. 7]), так і розгорнутою ВК (*Любезная, милая тётенька Фавста Васильевна и мой друг Михаил Иванович* [М. О. Добролюбов, 32ф, с. 172]; *Дорогие домашние хозяйки и их домашние хозяева* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 291], *Господин хороший и дорогой друг души моей растрёпанной* [М. Горький, 27ф, т. 28, с. 207]), а також непоширеним вокативом, наприклад: *Душа, друг и брат* [О. Г. Грибоєдов, 28ф, с. 75]; *Дяденька и тётенька* [М. О. Добролюбов, 32ф, с. 184]; *Отче, друже и брате* [М. О. Некрасов, 56ф, кн. 1, с. 113]; *Мадам и Жорж* [Г. В. Адамович, 36ф, с. 489]; *Маня и ребята* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 33].

Елементарні вокативні конструкції за своєю структурою стереотипні, натомість компонентами розгорнутої ВК можуть бути різні комбінації антропонімів та апелятивів, здебільшого розміщених у довільному порядку їх та з різною прагматичною орієнтацією, із різним, про що вже говорили дослідники епістолярики, функціональним призначенням [80, с. 4–10; 199, с. 129; 559, с. 99–136]. Основними ж функціями компонентів розгорнутої ВК, на нашу думку, є такі:

1. Вираження адресантом свого ставлення до адресата, тобто емоційно-експресивна функція, яку реалізують слова з емоційними й оцінними конотаціями, метафоричні номінації адресата, наприклад: ***мои милые, родные мои*** *папаша и мамаша, которых так много* ***люблю и почитаю*** *я во глубине души моей* [М. О. Добролюбов, 32ф, с. 36]; *Друг мой, Оля,* ***сердце моё родное, дивная моя*** [І. С. Шмельов, 110ф, т. 3, с. 45]; ***злой, недобрый мой*** *Оболенский* [І. І. Горбачевський, 26ф, с. 137]; ***коварный, ветреный, но все-таки прелестный и дорогой*** *друг мой, Катерина Сергеевна* [Ап. Григор'єв, 29ф, с. 204]; *Боткин –* ***чудовище! Старый развратник, козёл грехоносец!*** [В. Г. Бєлінський, 11ф, т. 12, с. 81]; ***необыкновеннейшая дура*** [І. Е. Бабель, 8ф,

с. 95]; ***дорогие*** *москвичи, приютившие триаду нахальных провинциалов* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 235].

2. Акцентування заслуг, суспільного стану й соціальної значущості адресата (*Сиятельнейший* ***граф****, Высокоповелительнейший господин* ***генерал-фелтьмаршел и разных ординов ковалер****, премилосердный государь и патрон!* [О. І. Рум'янцев, 95ф, с. 172], ***Ваше высокопревосходительство*** *милостивый государь* [О. О. Корнілович, 41ф, с. 268] тощо). Такі вокативи виконують комунікативно-прагматичну й соціально-регулятивну функції.

3. Експлікація комунікативної дистанції, офіціалізація або, навпаки, інтимізація стосунків між адресантом та адресатом (***Милостивый Государь*** *Василий Андреевич* [Ф. І. Тютчев, 93ф, с. 378]; ***Великодушнейший друг****, не в меру искушаемый мною относительно терпения и снисходительности* [М. О. Некрасов, 56ф, кн. 1, с. 147]; ***Голубчик*** *наш Прокопий Герасимович* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 273]; ***Старый друг, милый учитель мой*** [М. Горький, 27ф, т. 29, с. 447]; *Дорогой* ***товарищ*** *Александр* [М. О. Островський, 58ф, с. 422]). Такого типу вокативні конструкції містять компоненти, які ми, дещо розширивши функції регулятива (термін В. Є. Гольдіна), назвали б контактивами, розглядаючи при цьому контактив лише як функціональне поняття. Контактиви можуть бути загальними, такими, що не вимагають будь-якої диференціації адресатів (*Дорогая* ***товарищ*** *Васева* [О. О. Фадєєв, 94ф, с. 543], *Уважаемая* ***госпожа*** *Рейнгардт* [М. О. Булгаков, 15ф, с. 505], *Милые* ***девушки*** *Мария и Марина* [М. О. Островський, 58ф, с. 411]), і орієнтованими, уживаними при спілкуванні з обмеженим колом осіб певного соціуму (***Голубушка*** *Вы моя, дорогая барыня* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 192]; *Дорогой мой, любимый, славный* ***братушка*** *Митя* [М. О. Островський, 58ф, с. 348]; ***друг*** *мой,* ***друг*** *далёкий* [І. О. Бунін, 16ф, т. 14, с. 18]; *Олюшка, дорогая моя* ***сестра*** [Б. Л. Пастернак, 62, с. 75]); *Дорогой* ***коллега*** *Михаил Михайлович* [О. К. Глазунов, 22ф, с. 369].

Зазначені функції компонентів вокативної конструкції так чи по-іншому реалізуються вже в початковому вокативі листа, який опосередковано анонсує

основну мету послання, те, заради чого цей лист був написаний і надісланий певному адресатові. Розгорнутий вокатив функціонує, як правило, при прямому звертанні й без особливих на те причин не використовується при опосередненій адресації. Типовими є звертання *Милая Надюша! Дорогой Константин Сергеевич!* [М. О. Булгаков, 15ф, с. 15, 318], але навряд чи без якогось особливого підтексту був би вжитий вокатив *Милой Надюше* або *Дорогому Константину Сергеевичу*.

Звичайним у письмових посланнях є й змінний порядок компонентів розгорнутого вокатива. У досліджених нами листах є вокативні конструкції *милый друг мой* і *мой милый друг* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 246–247]; *Голубушка моя дорогая, Людмила Ивановна* і *Дорогая моя голубушка, Людмила Ивановна* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 252–253]; *мой ангел, моя бесценная Варичка* і *моя бесценная, мой ангел Ляличка* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 28, 30]; *Танюш, моя родная* і *родная моя Танька* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 290, 323]. Функціонують в епістолярії звертання *Милый и дорогой мой Юринька* і *мой дорогой и милый Юринька* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 203, 207]; *моя душечка Катенька* і *душенька моя Ниночка* [М. О. Добролюбов, 32ф, с. 211, 232] тощо. Існує, проте, певна ієрархія в лінійній структурі вокативних конструкцій, обумовлена як планом їхнього змісту, так і планом вираження. Правила світської чемності в дореволюційній Росії рекомендували звертатися до князів і графів *Ваша Светлость* або *Ваше Сиятельство*, а вже потім використовувати інші ввічливі звертання, у тому числі й на ім’я та по батькові [28, с. 483, 492]. Попри нормативність і широку уживаність такої конструкції, як *милостивый государь господин редактор*, у двадцяти п’яти тисячах досліджених нами листів ми не зустріли, та навіть не можемо собі уявити реального вживання конструкції *господин милостивый государь редактор*. Дуже рідко допускається інверсія в таких конструкціях, як *Милый друг Арсений* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 241], *Дорогой товарищ Климович* [О. О. Фадєєв, 94ф, с. 363], *Многоуважаемый Константин Сергеевич* [М. О. Булгаков, 15ф, с. 299] (порівн.: у конструкціях *милая Варя* і *Варя, милая* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 50,

70], *дорогой Саммир* і *Саммир, дорогой* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 447–448] інверсія є цілком можливою). Ієрархічні відношення в системі компонентів розгорнутого вокатива зумовлені, слід думати, не лише етикетом або традицією вживання, а й прямим функціональним призначенням цих складників ВК.

Розчленована вокативна конструкція поєднує кілька звертань до одного або різних адресатів, і загалом її можна тлумачити як поєднання одиночних вокативів, елементарних і/або розгорнутих конструкцій, наприклад: *Дорогие Митя, Катя и старичок батько* [М. О. Островський, 58ф, с. 362]; *Мудрый дяденька, суровый писатель длинных писем прямыми буквами* [М. Горький, 27ф, т. 28, с. 229]; *Милые и дорогие мои мамочка, Людочка и Оличка* [В. В. Маяковський, 53ф, с. 25]. Порядок компонентів, які утворюють розчленовану ВК, може змінюватися, і навіть у різних листах одного адресанта до тих самих адресатів зустрічаються варіанти, по суті, однієї й тієї ж конструкції: *Дорогие мои тётя Ася и Олюшка* и *Дорогие мои Олюшка и тётя Ася* [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 124, 126]. У кожному випадку порядок компонентів розчленованої конструкції визначається, очевидно, екстралінгвістичними чинниками, такими, як соціальний статус кожного з адресатів, ставлення до них автора листа, вимоги етикету.

Розчленована ВК може являти собою опосереднений вокатив метатекстового характеру, який адресує послання двом різним суб’єктам комунікації. Такий вокатив представлений прийменниково-іменниковою конструкцією з прийменником *для*, що в свою чергу може входити до складу іншої конструкції та поєднуватися з іншим засобом вираження адресації, як це бачимо, наприклад, у листі Л. М. Толстого В. Ю. Шимановському: перша адресація – *Леониду Шимановскому для передачи В. Ш.*, лише далі інша – звертання *Милостивый государь* [Л. М. Толстой, 90ф, т. 18, с. 464].

Компоненти розчленованої ВК можуть бути ізоморфними за структурою, наприклад: *Дорогая Личика, дорогой Оська!* або *Дорогой, дорогой Лилик! Милый, милый Осик!* [В. В. Маяковський, 53ф, с. 27, 28], і такий паралелізм, на нашу думку, підкреслює існуючу або демонстровану в листі однакову

значущість адресатів для того, хто пише. Структура складників ВК, однак, може бути різною, як, наприклад, у звертаннях: *Милый Миша и маленькая!* [М. О. Островський, 58ф, с. 402], *Олечка, дорогой мой друг, и Вы, дорогая тётя Ася* [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 130] тощо. При цьому компоненти розчленованої ВК можуть поєднуватися спільним детермінантом, зокрема й апозитивом: *Милые Петя и Муся!* [М. О. Островський, 58ф, с. 363], *Любезный сват и кум* [В. О. Ключевський, 39ф, с. 129], *Дорогие Женечка и Боря* [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 97], *Милостивые государи, папенька Григорий Никифорович и маменька Марья Ивановна!* [В. Г. Бєлінський, 11ф, т. 11, с. 9], *Дорогие мои землячки Золотухина и Долгополова* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 155] тощо, однак у деяких випадках детермінант синтаксично пов'язаний лише з одним із компонентів ВК, наприклад: *Дорогой Митя и отец!* [М. О. Островський, 58ф, с. 381], або ж він повторюється у складі кожного чи кількох складників конструкції: *Милый отесинька и милая маменька, милая Олинька и все прочия братья и сестры* [І. С. Аксаков, 1ф, с. 3]. Кожен із компонентів розчленованої ВК має структуру, аналогічну іншим типам вокатива, розглянутим раніше, і може функціонувати в листі (часто й функціонує) як самостійне звертання.

2.4. Моновокатив і полівокатив

Автор листа звертається до свого адресата з наміром установити з ним контакт, як правило, на самому початку листа й найчастіше лише один раз, як, наприклад, у листах І. Е. Бабеля [8ф, с. 6, 7, 8, 11, 21, 23, 242, 243], Р. Г. Баранцева [9ф, с. 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16], О. К. Глазунова [22ф, с. 23, 28–29, 33, 36, 37, 52–57, 61–62], О. С. Грибоєдова [28ф, с. 12, 19, 41–44, 49, 60, 92, 115], М. О. Некрасова [56ф, с. 8, 10, 11, 12, 19, 20, 23, 24], П. О. Рум'янцева [95, с. 202, 203–204, 205, 206, 207]. Приклад такої композиції фіксуємо в листі М. О. Булгакова М. Горькому:

Многоуважаемый Алексей Максимович!

При этом письме посылаю Вам экземпляр моей пьесы «Мольер» с теми поправками, которые мною сделаны по предложению Главного Репертуарного

Комитета.

В частности, предложено заменить название «Кабала святош» другим.

Уважающий Вас (М. Булгаков) [15ф, с. 319],

Для реалізації контактовстановлювальної функції звертання цього цілком достатньо, навіть якщо вокатив перенесений до середини листа, як, наприклад, в епістолярних творах О. С. Грибоєдова [28ф, с. 64] і Б. Л. Пастернака [62ф, с. 19, 58], або розміщений наприкінці послання, як у листах І. Ф. Анненського [5ф, с. 466], А. О. Оболенської фон Герсдорф [86ф, с. 526] та П. І. Чайковського [100ф, с. 123–124, 231–232, 269–270]. Наведемо приклад одиничного звертання, яке не винесене в зачин листа, а вміщене усередину його інформаційної частини:

Так как существование «Очерка» уже не подлежит сомнению (я слышал, что Вы его на днях читали), то мы наверное рассчитываем на него для № 4-го. Не обманите надежд наших, ***Николай Герасимович****! Пришлите с подателем.*

Мы просим Вас и прозой и стихами:

Сжальтесь над нами!

bis…

Не перестающий надеяться

Н. Некрасов [56ф, т. 15, кн. 1, с. 9].

У листі Б. Л. Пастернака Ользі Фрейденберг наявне єдине звертання, яке вжите тільки наприкінці тексту:

Москва

Да? Ну что же делать, – я передам Тоне. Бабушка говорила мне о каком-то предполагавшемся письме твоём; как хорошо, что ты прекратила моё ожидание своей милой открыткой. Да, это действительно Меррекюль. Я думал, что наши приедут 15-го. Твоё сообщение неприятно поразило меня: ещё 5 дней одиночества! С моим уроком ничего не вышло, условия неподходящи, так что я не смогу быть в Петербурге. Да, понимаешь ли, ***Оля****, у меня болят зубы. О, как больно!!*

Борис [62ф, с. 53].

Такі одноразові звертання в листі ми називаємо **моновокативом** незважаючи на їхню структуру, яка може виявитися надзвичайно складною та навіть розгорнутою й/або розчленованою ВК, як, наприклад, у листах Петра I (*Пресветлейший, державнейший король и курфирст, любезнейший брат, друг и сосед* [69ф, с. 84]), К. М. Леонтьєва (*Милый и дорогой мой батюшка по благодати и по сану, сынок по возрасту и умственному сродству* [44ф, с. 222]), І. Е. Бабеля (*Милая и достолюбезнейшая сердцу моему А. Г.* [8ф, с. 291]) або К. Г. Паустовського (*Дорогая Алла, дорогая «обыкновенная девчонка из маленького городка Спас-Клепики»* [60ф, с. 416]). Головним тут є те, що адресат названий лише один раз, однак у багатьох листах різних адресантів звертання в одному посланні фігурує з тих або тих причин більше одного разу. Наведемо як приклад невеликий епістолярний текст із двома звертаннями до адресата:

***Танюша, радость моя**, 8-го в 6 часов вечера я уже прилетел в Турин (с пересадками в Праге, Цюрихе и Милане). Летели над Монбланом. Турин похож на огромную клумбу цветов. Живу за городом, в предгорьях Альп, в монастырской гостинице Эремо. Дышу очень легко.*

Здесь Ивашкевич, усталый и добрый. Очевидно, завтра поеду на курорт Сен-Присенте (50 км от Турина). Жара.

Все баснословно дорого. Купил плащ за 5 тысяч лир. Телеграмма в Москву обошлась в 7 тысяч лир.

*Завтра опять напишу. Целую тебя, **единственный мой человек**. Поцелуй Алешку. Галку. Женю.*

Твой Костенька [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 404].

У наступному тексті вже три різні звертання:

*Получил, **милый трибун**, спешное письмо, очень меня обрадовавшее. Живу здесь хорошо, купаюсь и греюсь под солнцем, которое тебе, **озябшая моя московская душа**, не часто снится. Все было бы хорошо, если бы мне не приходилось возить по всем городам глупые мои нервы, не умеющие работать и не умеющие спать. Я их обучаю этим ремеслам, но со средним успехом.*

Деньги переведу тебе телеграфно не позже второго июня. Думаю, что это не будет слишком поздно. Живи хорошо, человек затем и родился на божий свет.

Любящий тебя, ***душенька моя***

И. Б. [І. Е. Бабель, 8ф, с. 90].

Є послання, які містять понад десять звертань, як, наприклад, лист М. П. Огарьова нареченій (він звертається до дівчини одинадцять разів, причому називає її тільки на ім'я), листи М. Г. Чернишевського до його дружини [50ф, с. 240–242, 284–286], деякі листи І. О. Буніна [16ф, т. 11, с. 32–33], М. О. Добролюбова [32ф, с. 212–214], І. М. Крамського [43ф, с. 34–35], Н. Ф. фон Мекк [100ф, с. 126–132, 143–148, 185–190] тощо.

При цьому утворюється дуже цікава розчленована лінгвістична фігура, яку ми називаємо **полівокативом**. Нею послуговується більшість адресантів, чия епістолярна творчість проаналізована в дисертації, зокрема Г. В. Адамович [36ф, с. 465–466, 472, 480–481, 488–489, 504–505], І. Е. Бабель [8ф, с. 12–14, 17–19, 20, 23–26, 27–29, 29–30], В. О. Ключевський [39ф, с. 22–30, 39–46], М. П. Мусоргський [55ф, с. 15–16, 17, 18, 21, 23–24, 25–26, 27–28], К. Г. Паустовський [60ф, с. 9–10, 11–12, 21–23, 23–25, 25–27, 28–31, 32–33, 57–59 та ін.], П. І. Чайковський [100ф, с. 14–18, 20–22, 22–23, 28, 29–30, 31–32, 34–36, 41–42, 42–44], К. І. Чуковський [106ф, т. 14, с. 161, 168, 184–185, 197–198, 542– 544], Ф. І. Шаляпін [108ф, с. 333–334, 343–346, 354–357] і багато інших.

Полівокативи поділяються на три основні типи: 1) рамковий полівокатив, що складається із двох звертань, які утворюють рамку, усередині якої розміщений основний текст листа; 2) розсіяний полівокатив, що складається із двох і більше (іноді понад десять) окремих вокативів, певним чином розподілених по тексту листа, та 3) комбінований полівокатив, що складається мінімум із трьох звертань, перше з яких служить засобом установлення контакту між комунікантами, останнє ж ужите наприкінці листа, зазвичай воно супроводжує заключну етикетну формулу.

Рамковий полівокатив найчастіше обрамовує текст листа, ним починається й завершується відповідне послання. Типовими щодо цього є

послання О. В. Суворова Г. О. Потьомкіну, які починаються вокативом *Светлейший Князь, Милостивый Государь!* і закінчуються таким самим указанням названого адресата *Светлейший Князь Милостивый Государь!,* із заключною формулою *Вашей Светлости всенижайший слуга* й підписом *Александр Суворов* [87ф, с. 37, 62, 63, 64, 80, 83, 84]. Різними можуть бути варіанти такого вокатива, скажімо, у листах Суворова О. І. Іловайському вони такі: перший вокатив *Милостивый Государь мой Алексей Иванович!*, другий – без імені та по батькові: *Милостивый Государь мой!* [87ф, с. 88, 90 та ін.]. Лист І. Е. Бабеля дружині починається звертанням *Тату*, а другий вокатив супроводжує заключну етикетну формулу: *Целую тебя, **моя душа**, прошло всего два дня, и вот ты уже кажешься мне чудной и доброй* [8ф, с. 54–55]; в іншому його листі початковий вокатив *Татушенька*, а формула прощання – *До свидания, **душенька*** [8ф, с. 26–27]. Перший компонент рамкового полівокатива не обов'язково передує власне тексту послання, наприклад, один з листів І. О. Буніна не містить початкового звертання, і лише наприкінці листа він двічі апелює до свого адресата: *Я, ей-богу, так истомился этими разлуками, **милый, ненаглядный мой зверочек**, что просто, как воздуха, жду увидать тебя!.. Только как же это увидимся? На час? Ради Бога, устрой это подольше, т. е. не час-то. До скорого свидания, **деточка, милая, дорогая моя**!* [16ф, т. 11, с. 93]. Рамковий характер полівокатива пов'язаний насамперед із його функціональним призначенням: перше звертання, де б воно не знаходилося – на початку або (рідше) в середині листа, – служить для встановлення контакту між комунікантами, друге ж звертання, яке супроводжує заключну етикетну формулу й передує підписові, разом із цими компонентами епістолярної рамки слугує для припинення контакту. На підтримання ж контакту адресанта з адресатом значно більше, ніж рамковий, орієнтований розсіяний полівокатив.

Розсіяний полівокатив може поєднувати кілька (два або більше) компонентів без будь-яких чітко виражених функціональних преференцій і експресивних нюансів. Так, у листах різних авторів ми виявили трикомпонентні полівокативи: *друг Огарёв ... брат ... Огарёв ...* [О. І. Герцен, 21ф, с. 245–247],

дорогой Милий ... дорогой мой ... Милий [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 29], *Любезный Тургенев ... Тургенев ... Тургенев ...* [П. В. Анненков, 4ф, кн. 1, с. 10–11], *Милая Аня! ... Аня! ... Милая Аня! ...* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 214]. До складу розсіяного полівокатива можуть уходити й два компоненти, якщо другий із них не завершує послання, а введений відразу після першого (як, наприклад, в одному з листів К. Г. Паустовського: ***Валюха**, сегодня получил твоё письмо из Москвы, написанное в день приезда. Спасибо, **зверь** ...* [60ф, с. 135]) або знаходиться будь-де всередині листа [О. І. Герцен, 21ф, с. 261–263, 463; І. Е. Бабель, 8ф, с. 50, 68, 149–150, 265–266] і просто підтримує контакт комунікантів. Майже нічим не відрізняються від описаних і деякі чотирьохкомпонентні полівокативи (скажімо, у листах тих самих кореспондентів: *Дорогой Милий ... Милий ... Милий ... милейший ...* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 23–24], *Голубушка Аня! ... Аня ... душечка моя ... голубушка ...* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 220–221]), але при збільшенні числа компонентів розсіяного полівокатива кількісні його характеристики все сильніше й сильніше корелюють із якісними параметрами листа, його стилістикою й прагматикою. Проілюструємо цю тезу прикладами з послань А. Г. Достоєвської до Ф. М. Достоєвського:

Лист від 26.VII.1873 р.:

*Как мне тебя жаль, **мой дорогой и милый Федичка**! Ты в таком унынии и в таком тяжелом настроении духа (сужу по полученному сегодня письму), что если б была какая возможность, я непременно бы приехала тебя повидать. Успокойся, **дорогой мой Федя**! Дети совершенно здоровы, и Федя в ночь с субботы на воскресенье не падал с 4-го этажа, а спал преблагополучно в постельке. **Милый мой**, прошу тебя, не верь ты снам и предчувствиям; будь спокоен, у нас все будет благополучно... **Милый мой**, мы ведь опять скоро будем вместе и заживем семьей, дай только ребятишек немножко вылечить... А знаешь, **мой дорогой дружок**, мне все кажется, что ты приедешь в это воскр<есенье>, хотя ты этого не обещаешь? А как бы было хорошо...* [33ф, с. 82].

Звичайний лист дружини своєму чоловікові, звичайні ласкаві звертання, кожне з яких могло б функціонувати як моновокатив, а поєднуючись ще з одним, – як вокатив рамковий.

Приблизно те ж саме, але з іншою позицією першого вокатива, спостерігаємо й у листі від 7.II.1875 р.:

... ***мой милый и дорогой Федя*** ... ***дорогой мой Федичка*** ... ***мой дорогой Федя*** ... [33ф, с. 147].

Іншу тональність має розсіяний вокатив у її ж листі до чоловіка від 10.II.1875 р., листі емоційному з елементами тривоги:

Милый, дорогой мой Федичка*, ты меня положительно напугал твоим последним письмом, рассказав, как сильно действует тиф.* ***Голубчик мой****, ради самого бога, поспеши устроить дела и приезжай домой...* ***Бедный мой Федя****...* ***Милый мой****...* ***Голубчик мой****...* ***Голубчик****...* ***Федя***… [33ф, с. 151–152].

У цьому полівокативі вже шість компонентів, але їх може бути й вісім, як, наприклад, у листі І. Е. Бабеля Т. В. Кашириній [8ф, с. 80–82], й одинадцять [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 32–33], п’ятнадцять [Н. Ф. фон Мекк, 100ф, с. 96–101] та навіть більше. Самі ж складові будь-якого полівокатива за своєю суттю є – про це ще неодноразово говоритиметься – звичайними моновокативами, різноманітними за структурою, з повним комплексом лексем, які реально або потенційно можуть наповнювати відповідні моделі.

Комбінований полівокатив поєднує параметри рамкового й розсіяного; він є рамкою, у яку вміщено кілька звертань, що утворюють розсіяний вокатив.

Детальніше основні типи полівокатива, структуру й функції рамкового, розсіяного та комбінованого полівокативів буде схарактеризовано в розділі 4.

2.5. Моделювання типологічно значущих вокативних утворень

Листи, як природний засіб дистантного спілкування в різних сферах людського буття, із поширенням грамотності й розвитком освіти, про що вже йшлося вище, стали й найбільш масовим видом мовленнєвої творчості людей. Тому на сьогодні є величезна, як суб’єктивно, так і об’єктивно неозора

кількість письмових послань, а відповідно й різноманіття тих компонентів листа, які ми кваліфікуємо як його конструктивні параметри, зокрема, різноманіття засобів та способів адресації, вокативних утворень і їх моделей. Звідси постає проблема відбору з усього доступного дослідникові й контрольованого ним значного обсягу листів репрезентативного фактичного матеріалу для відповідних типологічних розвідок, проблема типологічної значущості тих або тих вокативних утворень. Спосіб відбору й реєстрації фактів є дуже важливою методологічною проблемою [146, с. 22–23; 393, с. 161–162; 433, с. 53–55], не розв'язавши яку, неможливо побудувати хоча б будь-яку налагоджену систему, яка презентує реальні зв'язки й відношення між фактами, що стали предметом нашого дослідження, оскільки кожний новий лист, залучений до аналізу, кожний новий вокатив у ньому може суттєво змінювати або навіть руйнувати систему. Зважаючи на це, доречним є згадати вислів О. О. Потебні, неодноразово цитований лінгвістами: «Наука раздробляет мир, чтобы сызнова сложить его в стройную систему понятий; но эта цель удаляется по мере приближения к ней, система рушится от всякого не вошедшего в неё факта, а число фактов не может быть исчерпано» [406, с. 177].

Відомі мовознавці наголошували на тому, що мова як складний об'єкт пізнання потребує для всебічного її вивчення використовувати різні методи й підходи (В. М. Русанівський [435, с. 4–6], Б. О. Серебренников [454, с. 269–274]). У лінгвістиці існують різні, хоча й пов'язані між собою підходи до типологічних досліджень, у зв'язку з чим В. Скалічка виділяє п'ять окремих трактувань типології мов, а звідси й п'ять основних концепцій відповідних досліджень:

1. Класифікаційна – мови групуються в окремі типи;

2. Характерологічна – виділяються істотні ознаки мов;

3. Концепція, що ґрунтується на групуванні окремих явищ;

4. Концепція, яка утворює східчасту типологію й забезпечує зв'язок мов, що знаходяться на різних щаблях своєрідних сходів;

5. Концепція, яка встановлює відношення між окремими явищами [464, с. 25].

Зазначені підходи є досить універсальними й, на наш погляд, актуальними не лише для вивчення загальної типології мов, а й для вирішення часткових лінгвістичних завдань, зокрема тих, які пов'язані з епістолярикою й окремими її фрагментами. На ці ж підходи спирається описана нижче типологія епістолярного вокатива.

У формулі звертання автора листа до свого адресата, поряд із загальноприйнятою для такого типу лінгвістичних фігур лексикою, що характеризує адресата й демонструє ставлення до нього адресанта, лексикою компліментарною, покликаною етичними нормами епістолярики, у багатьох випадках наявне те, що певним чином пов'язує лише конкретних комунікантів, виділяє, отже, в якийсь спосіб персоніфікує не лише одного з них, а найчастіше обох. І. Ю. Рєпін, наприклад, звертається до Д. І. Яворницького: *Дорогой, глубокоуважаемый маститый* ***академик*** *Дмитрий Иванович* [80ф, т. 2, с. 397], підкреслюючи соціальний статус адресата й лише його. У листі ж І. І. Шишкіна В. М. Васнецову вокативна конструкція *Многоуважаемый и высокочтимый, знаменитый* ***мой земляк*** *Виктор Михайлович* [109ф, с. 215] за допомогою слова *земляк* передає ще й пов'язану з адресатом інформацію про адресанта. І. П. Павлов при прямому звертанні до М. Бєлінського теж використовує вокативну конструкцію, яка вказує на певні його стосунки з адресатом: *многоуважаемый* ***товарищ по жизненному пути*** [64ф, с. 374], а в листі до М. Д. Зелінського він уживає вокатив: *Горячо приветствую глубокоуважаемого моего Николая Дмитриевича как одного из* ***столпов родной химии*** [64ф, с. 191] – вокатив опосереднений, апелятивний складник якого вже не співвіднесений виключно з автором листа. Вокативна конструкція в посланні М. Горького до О. Д. Гриневицької наповнена компліментарною атрибуцією: *Милостивая государыня,* ***многоуважаемая, искренно чтимая,*** *а говоря проще –* ***добрая и славная*** *Александра Дмитриевна* [27ф, т. 28, с. 125]; полівокатив у його ж листі К. С. Станіславському містить кілька вокативних апелятивів, а тому передає ще більш різноманітну компліментацію: *Дорогой Константин Сергеевич...* ***прекрасный и тонкий артист****... Константин*

Сергеевич... дорогой Константин Сергеевич ... ***красавец-человек, великий артист и могучий работник, воспитатель артистов*** [27ф, т. 30, с. 276–277]. Такі звертання реалізують мовленнєві тактики похвали й симпатії, які, за спостереженнями О. С. Снитко, є об'єктивацією комунікативної стратегії заохочення [474, с. 24]. Уживанням компліментарних звертань адресант заохочує адресата продовжити комунікацію, створює атмосферу спілкування, сприятливу для подальшої співпраці з ним.

Дуже багато індивідуального й неповторного ми виявили в епістолярних текстах при звертанні адресанта до близьких людей, особливо до коханих, як, утім, і до будь-якого адресата із акцентовано емоційним ставленням до нього автора листа. Наведемо кілька ілюстрацій. І. О. Бунін в одному з листів коханій дівчині називає її: *Милая и дорогая моя, радость и скорбь моей жизни, незабвенный и мучительно родной друг* [16ф, т. 11, с. 248]. К. І. Чуковський, настійливо запрошуючи І. Ф. Анненського приїхати на засідання Куоккальського гуртка співбесідників, звертається до нього на початку листа: *Дорогой Иннокентий Фёдорович*, а далі: *Миленький, дорогой, золотой, бриллиантовый И. Ф.* [106ф, т. 14, с. 190]. Багато лагідних звертань є й у листах Ф. І. Шаляпіна до дочки: *Дорогая моя Ципуленька, Аринушка-любимушка*; *Дорогая моя дочура, милая Арина моя*; *Моя сладкая Аринка* [108ф, с. 446, 455, 469] тощо; у листі П. І. Чайковського Н. Ф. фон Мекк: *Лучший друг мой, моё провидение и утешение* [100ф, с. 139].

Які з цих звертань слід кваліфікувати як репрезентативні лінгвістичні фігури, що визначають суть епістолярного вокатива й можуть характеризувати як типологічно значущі не лише загальні, нормативно-регулярні моделі вокативних утворень у російськомовній епістолярії, а й певну множину нестандартних вокативних моделей, використовуваних або в якихось специфічних умовах письмової комунікації, або якимось обмеженим колом осіб, або, зрештою, з орієнтацією на об'єктивно або суб'єктивно задану прагматичну настанову? Виникає проблема формування корпусу вокативів і вокативних конструкцій як вихідного фактичного матеріалу для власне

типологічних досліджень, зважаючи на те, що, як зазначав В. А. Звегінцев, в індуктивних міркуваннях висновки прямо залежать від фактів [163, с. 227]. При цьому найбільш істотними, на нашу думку, є два аспекти цієї проблеми: 1) той, що пов'язаний зі ступенем регулярності, тобто частотою вживання певного явища, з обсягом вибірки та її характером (як і при будь-яких дослідженнях, у яких застосовується статистичний апарат), 2) той – це є вже специфікою безпосереднього предмета нашого дослідження, – який стосується компонентів опосередненої адресації та полівокатива, а також комплексу безпосередніх складників різних вокативних конструкцій.

Щодо першого із зазначених аспектів, то науковці здійснювали статистичні дослідження епістолярики, щоправда, такі розвідки здебільшого мали частковий характер й охоплювали невеликий за обсягом фактичний матеріал. Так, результати кількісних підрахунків різних мовних форм звертань у листах В. С. Висоцького подала у своїй статті А. В. Кур'янович [285, с. 177]. Статистика різних структурних типів звертань у листах І. С. Тургенєва й уживання в них низки лексем представлена у роботі Н. В. Климової, причому звертанням, часто повторюваним, протипоставлені оригінальні, неповторювані звертання, такі, наприклад, як *Милый толстяк; Батюшка и милостивец; О жрец чистого искусства; Милый, умный, как день умный Фёдор Иванович* тощо [198, с. 127–132]. Авторка зафіксувала 41 оригінальне звертання з 4234-х, які, відповідно до її підрахунків, використав письменник у листах, зібраних у п'ятнадцятьох книгах «Писем» І. С. Тургенєва.

Ми не знайшли, однак, жодної переконливої кількісної характеристики конструктивних параметрів листа, зокрема системи адресації, яку можна було б екстраполювати на ввесь обсяг російськомовних листів чи його частину, а тому запропонуємо деякі власні прагматично зорієнтовані міркування щодо принципів виділення вокативних утворень, які можна було б визнати регулярними, типовими для російськомовного письмового спілкування. Утім, зазначимо, що наше дослідження спрямоване не на опис статистичних параметрів епістолярного вокатива, який вимагав би застосовувати спеціальний

і досить складний математичний апарат, а на опис типології вокативних утворень та типологічно значущих моделей їх. Суть застосованих нами процедур описана далі.

Усі вокативи, відібрані з понад 25 тисяч досліджених нами листів близько п’ятисот адресантів (вважаємо це генеральною сукупністю) були поділені на дві порівнянні за обсягом підмножини. Перша підмножина – це **системна вибірка,** що містить близько 20 тисяч вокативів і вокативних конструкцій та являє собою суцільну вибірку з приблизно 16 тисяч листів сорока адресантів, головним чином діячів науки, літератури й мистецтва XVIII–XX ст. (фрагмент системної вибірки вокативів – десять персоніфікованих підвибірок, різних за обсягом, – наведений у Додатку 2), друга – **спорадична вибірка**, яку утворюють ще близько 10 тисяч вокативів із листів понад 460 адресантів. На основі системної вибірки був сформований маркований статистичним порогом **генеральний масив** вокативів, до якого входить основний фактичний матеріал, вагомий для концептуальних висновків, а тому укладений із дотриманням трьох обов’язкових вимог, що забезпечують показовість і типологічну значущість вокативних утворень. Ці вимоги здебільшого мають технічний характер і стосуються переважно відбору адресантів:

1. Кількість вокативних утворень у листах кожного адресанта має бути досить великою, щоб можна було персоніфікувати сукупність їх, виділити в ній щось загальне й специфічне. Мінімальна кількість таких утворень в епістолярії одного адресанта, як це прийнято в пропонованій дисертації після попереднього аналізу епістолярних текстів, залучених як матеріал дослідження, має бути не меншою, ніж сто. Максимальна кількість вокативів для авторів листів, які включені до генерального масиву, загалом не обмежена, однак верхня межа (1500 вокативів) все-таки встановлена, оскільки в окремих адресантів надзвичайно великий обсяг листування (наприклад, у повному зібранні творів А. П. Чехова близько 4500 листів; у Л. М. Толстого їх понад 9000, і складають ці листи 32 томи), й увесь список використаних ними вокативів із їхніми статистичними параметрами нівелював би багато чого, а в

деяких випадках практично все більш-менш специфічне для вокативних утворень інших комунікантів, перу яких належить лише кілька сотень або десятків листів.

2. Значна частина листів кожного адресанта (навіть більшість їх) обов'язково має бути відправленою різним адресатам, щоб уникнути впливу особистісних комунікативних переваг або принаймні звести його до мінімуму (такі переваги, як правило, спостерігаємо в листах одного автора до якогось одного або кількох адресатів), а відповідно виключити й можливість привілеювання тих або тих вокативних моделей, узвичаєних, наприклад, при звертанні до батьків або дітей, близьких людей, до осіб із високим соціальним статусом тощо. У генеральному масиві, на наш погляд, мінімально необхідний ступінь різноманітності адресатів забезпечено в переважної більшості адресантів, а тим більше в адресантів з великим обсягом листування. Це гарантує достатній ступінь різноманітності адресації, а отже, і типологічну репрезентативність наявних у генеральному масиві вокативних моделей.

3. Модель вокатива як складова генерального масиву має бути регулярною, тобто частота її вживання повинна подолати в листах принаймні одного з адресантів системної вибірки одновідсотковий статистичний поріг, установлений у пропонованій дисертації, що корелює з мінімальною кількістю вокативів у посланнях авторів, які увійшли до системної вибірки. Така модель може бути зафіксованою не лише в адресантів з великим обсягом листування, а й у листах адресантів із мінімально припустимою кількістю вокативних утворень, якщо цю модель ними використано не менше двох разів у діапазоні від 101 до 200 вокативів. Перевага в такому разі, як цього вимагає загальна настанова нашого дослідження, надається не стільки кількісним характеристикам тих або тих вокативних моделей, скільки їхній різноманітності при визначеному статистичному порозі.

За слушним зауваженням Р. М. Фрумкіної, яка застосовувала статистичні методи у лексикологічних дослідженнях, обсяг вибірки визначається передусім фізичними можливостями дослідника [546, с. 16]. У деяких адресантів

із генеральної сукупності опубліковано лише один або кілька листів, і ця обставина вже накладає обмеження на те, щоб включити до системної вибірки дібрані з таких листів вокативи. Сорок персоніфікованих підвибірок вокативних утворень, які складають системну вибірку, задовольняють описаним вище вимогам до генерального масиву вокативів. Перевіримо, однак, чи є достатньою кількість відібраних авторів для того, щоб можна було стверджувати, що висновки, зроблені на основі аналізу системної вибірки, поширюються на всю генеральну сукупність.

Обчислимо вибіркову дисперсію генеральної сукупності за формулою $D_w = w(1-w)$, де $w = \frac{m}{N}$. У нашому випадку $m = 40$, $N = 500$, отже $w = \frac{m}{N} = \frac{40}{500} = 0{,}08$, $D_w = 0{,}08 \cdot 0{,}92 = 0{,}0736$.

Тоді знайдемо мінімальний обсяг вибірки **n** за формулою [88, с. 61]:

$$n = \frac{D_w \cdot t^2}{\Delta^2 + \frac{D_w \cdot t^2}{N}}.$$

Якщо гранична помилка вибірки $\Delta = t \cdot \mu$, де середня помилка вибірки $\mu = 0{,}05$, $t = 2$ за ймовірності 0,954 (сполучення величин, широко застосовуване статистикою [88, с. 60]), то $n \approx 28$.

Таким чином, для генеральної сукупності листів 500 адресантів репрезентативною можна вважати вибірку, яка складається з 28 підвибірок листів різних авторів. Однорідність вибірки забезпечується насамперед жанрово-стильовою однорідністю досліджуваних текстів. Але, ураховуючи те, що підвибірки відрізняються за обсягом (це зумовлено специфікою доступних друкованих джерел фактичного матеріалу), ми збільшили кількість підвибірок до 40. Отже, із загальної множини досліджених нами вокативів до генерального масиву моделей російського епістолярного вокатива згідно з зазначеними вимогами увійшли всі запорогові вокативні утворення (понад 15000), вибрані з листів 40 адресантів. Цей масив зведений нами у списки – по кожному

адресантові окремо та в узагальненому вигляді – у наступному розділі дисертації.

Друга підмножина – це **спорадична вибірка** вокативів, масив із дещо розширеними часовими межами епістолярного матеріалу, менш жорсткими, порівняно з генеральним масивом, вимогами та обмеженнями щодо відбору включеного до нього матеріалу й без будь-яких регламентацій стосовно особистості адресанта та умов комунікації. У спорадичному масиві, поряд із власне звертаннями, представлені й окремі субститути вокатива, унікальна адресація, неузуальні вокативні утворення, різноманітніші, аніж у генеральному масиві, а тому в окремих адресантів можна виявити не тільки гнучкість або нестійкість етичних норм російської епістолярики, а й навіть ігнорування їх. Водночас у спорадичному масиві, попри різного роду відхилення від певного стандарту, цілком виразно простежується переконливе, статистичне також, підтвердження функціонування практично всіх нормативних і регулярних засобів епістолярної адресації. Ця обставина, зокрема, робить вокативні утворення спорадичного масиву типологічно не менш значущими, аніж канонізовані вокативи масиву генерального. Спорадичний масив головним чином створений на базі відібраних зразків листування, – опублікованих листів низки адресантів із заданою видавцями таких публікацій тематикою й настановою («Любовные письма великих (Любовь в письмах выдающихся людей XVIII и XIX веков)»; «Письма художников Павлу Михайловичу Третьякову»; «Просим освободить из тюремного заключения (письма в защиту репрессированных)»; «Говорят погибшие герои. Предсмертные письма советских борцов против немецко-фашистских захватчиков (1941–1945 гг.)»), а також листів того ж характеру, що й у генеральному масиві, з подібним соціальним статусом їх авторів, у разі, якщо ми не мали в розпорядженні достатньої кількості відповідних письмових послань російською мовою (Лермонтов М. Ю. Собр. соч. в 4 т. Т. 4. Проза. Письма; Серно-Соловьевич Н. А. Публицистика. Письма; Погорельский А. Сочинения. Письма) або ці послання не мали належної кількості різних

адресатів (Достоевский Ф. М., Достоевская А. Г. Переписка; Екатерина II и Г. А. Потемкин: Личная переписка 1769–1791 гг.; Переписка А. П. Ермолова с П. Х. Граббе; Чайковский П. И. Переписка с Н. Ф. фон-Мекк). До спорадичного масиву залучені й вокативи з епістолярію деяких респондентів, що надали в наше розпорядження свої листи та листування родичів чи знайомих, однак, з умовою не називати їхніх імен, що не дало нам можливості широко використовувати цей матеріал, а дозволило лише епізодично звертатися до нього з метою проілюструвати окремі факти як такі, що взагалі можливі у писемному мовленні. (Зауважимо, що використання інформантів як джерела мовного матеріалу в лінгвістичних дослідженнях обґрунтовано в роботах Ю. М. Караулова [186], А. Мустайоки [359] та ін.) У спорадичному масиві наявна більшість як регулярних, так і епізодично використовуваних різними адресантами моделей генерального масиву, але особливо вирізняються неузуальні вокативні утворення їхньою нестандартністю, своєрідними й найчастіше неповторними індивідуально-авторськими лінгвістичними фігурами встановлення контакту, отже, і звертання до адресата.

У дисертації цей масив представлений ілюстративно конкретними прикладами різноманітних вокативних утворень.

Щоб статистично підтвердити типологічну значущість тієї або тієї вокативної моделі в генеральному масиві, можна використати не один статистичний поріг, спільний для всіх зафіксованих у цьому масиві вокативів та вокативних конструкцій, а комплекс таких порогів, кожний із яких співвіднесений лише з якоюсь однією підмножиною відповідних лінгвістичних фігур, сформованою на основі вокативних утворень, уживаних у листах конкретного адресанта. Щодо другого аспекту зазначеної проблеми, тобто типологічної значущості компонентів форсованої адресації, то ми вважаємо за необхідне сказати таке.

Опосереднений вокатив як спосіб адресації є своєрідною структурно мінімізованою передумовою для появи звертання прямого з усіма його різноманітними варіантами (раніше вже йшлося про конструкції з прямим

звертанням типу *дорогой господин Волков* та про можливі їхні опосереднені кореляти *господину Волкову* або *Волкову*, але вже без епітета *дорогому*). Щоправда, при суміщеній адресації є й факти протилежного характеру. Так, у листах, адресованих науково-педагогічним працівникам, більш розгорнутим, порівняно з прямим вокативом, може бути вокатив опосереднений, що передує прямому. Спочатку, наприклад, автор звертається: *Доктору филологических наук профессору Голиковой Анне Ефимовне*, і лише потім використовує прямий вокатив *Анна Ефимовна* або *Уважаемая Анна Ефимовна, Дорогая Анна Ефимовна* тощо. В обох випадках, однак, можуть актуалізуватися будь-які вокативні фігури, які функціонують при прямому звертанні, а сам опосереднений вокатив як спосіб адресації функціонально, а відповідно й типологічно значущим може виявитися, очевидно, лише за умови відсутності в листі прямого звертання, проте якоїсь особливої форми опосередненого вокатива, а тим більше його моделі, в дослідженому масиві листів нами не зафіксовано. Тому ми не бачимо необхідності в тому, аби формувати окремо список опосереднених вокативних утворень або будь-яким чином маркувати моделі в ньому статистично, оскільки все, що в нашій вибірці було актуалізоване опосередненим звертанням, повною мірою презентоване множиною прямих вокативів. Це дозволило уникнути деяких статистичних некоректностей, зокрема штучного збільшення відносної кількості високочастотних вокативних утворень як у листах окремих адресантів, так і в загальній масі вокативів.

Ще більш прозорим порівняно зі співвідношенням прямого й опосередненого вокативів видається нам співвідношення всіх компонентів полівокатива з прямим вокативом, зокрема з моновокативом, оскільки кожен із цих компонентів як за планом вираження, так і за планом змісту найчастіше є самостійним та цілком самодостатнім звертанням, яке не менш регулярно, аніж будучи в складі полівокатива, уживається як моновокатив із тим же функціональним призначенням. Яких-небудь принципових модифікацій того або того моновокатива при його використанні в складі полівокатива ми не

зафіксували, а сам полівокатив власне є комбінацією окремих звертань, кожне з яких кваліфікуємо як самостійний вокатив та включаємо до загального корпусу вокативних утворень; а за умови, що вони відповідають зазначеним раніше параметрам, – і до генерального масиву вокативів. Сформувати повний список моделей полівокатива практично неможливо, тому що немає замкненої множини різних компонентів, які можуть входити до складу полівокатива, а тим більше – набору всіх можливих комбінацій їх.

Важко уявити собі й загальну модель розчленованої вокативної конструкції, будь то звертання автора листа до кількох адресатів, тобто почерговість звертань на зразок *Дорогой дядя Всеволод и супруга его* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 264], *Дорогие Мария Михайловна и Густав* [Ф. А. Степун, 86ф, с. 146], або конструкція з двома чи й більше вокативними фігурами, що позначають одного адресата: *Верочка, китайское чудовище и ведьма* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 350], *Таратуточка, милая дамочка, воздушная красавица, трибун моей жизни* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 36]. Існують розчленовані вокативні конструкції з більш складною номінацією й набагато більшою кількістю компонентів: *будущие доктора, инженеры, танкисты, поэты, лётчики, педагоги, артисты, изобретатели, геологи* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 421]. І кожен з таких складників, подібно до компонентів полівокатива, вважаємо за необхідне кваліфікувати як окреме самостійне звертання, при цьому атрибуцію певної послідовності антропонімів й апелятивів формально співвідносимо тільки з одним із них – вокативом, що контактує зі своїми детермінантами, або (за відсутності контакту) найближчим до них.

Отже, типологічно значущими вокативними утвореннями вважаємо три вокативні фігури, які подолали одновідсотковий статистичний поріг принаймні в одного адресанта, вокативи з листів якого були включені до сформованого нами генерального масиву. Такими є: 1) усі моновокативні утворення, що являють собою непоширені звертання, а також елементарні й розгорнуті вокативні конструкції; 2) усі компоненти полівокатива, що є будь-якою з вокативних фігур першої позиції; 3) усі звертання, що функціонують у складі

суміщеного вокатива при опосередненій адресації. Якщо ж ми будуємо моделі РЕВ, то слід це робити, очевидно, опираючись головним чином на ті мовні фігури, які кваліфіковані як типологічно значущі вокативні утворення.

У зв'язку з тим, що є різниця між стійкими мовними формулами, які мовець не може ніяким чином змінити, та вільними висловами, О. Єсперсен зазначав: «Создавая предложение, говорящий опирается на определённый образец. Независимо от того, какие слова он подбирает, он строит предложение по этому образцу» [141, с. 16–17]. Ця думка мовознавця є слушною також стосовно вокативних утворень, тобто, створюючи звертання в конкретній мовленнєвій ситуації, мовець або використовує готову формулу (наприклад, *Милостивый государь*), або будує вокативну конструкцію за певним зразком чи моделлю (наприклад, *Дорогой* + *Имя*). Лексичне наповнення формули звертання може варіюватися залежно від умов комунікації, соціальних та особистісних стосунків комунікантів, а також від часу й традицій епістолярного спілкування, що склалися в ту чи іншу епоху. Структура ж цієї формули є своєрідною константою, в чому знаходить своє вираження єдність мовної системи, про яку свого часу писав Л. В. Щерба [580, с. 27–29]. Деякі типи ЕВ залишаються незмінними протягом цілих сторіч (у листах батькам, родичам, іншим близьким людям), хоча частота вживання окремих формул (моделей) звертання може значно коливатися. Оскільки ж, як свого часу писав Е. Сепір, мова є продуктом історії [453, с. 116–150], то існують і такі моделі звертання, які є характерними для якогось тимчасового, іноді не досить тривалого періоду життя суспільства: вони з'являються й відразу зникають, так і не ставши нормою. Наприклад, після Лютневої революції 1917 р. у російській мові активізувалося вживання лексеми *гражданин* та моделей вокатива *гражданин* + *фамилия, гражданин* + *должность* у функції звертання, однак, як пише А. Г. Балакай, після 1917–1918 рр. апелятив *гражданин* на противагу звертанню *товарищ* набуває ідеологічного значення «не свій», згодом сфера його застосування звужується до практики судово-правових відносин [28, с. 133]. Надзвичайна різноманітність лексичних засобів, уживаних у вокативній

функції, була сформована, як і система матеріальних засобів мови загалом, у процесі використання мови в живому спілкуванні [370, с. 9], отже, і пояснити цю різноманітність можна лише з урахуванням потреб комунікації у людському суспільстві.

РЕВ функціонує в трьох основних видах, він являє собою або якийсь антропонім, або апелятив, або комбінацію антропоніма й апелятива. При цьому кожне зі звертань може бути детермінованим, а тому утворює комплекс синтаксичних конструкцій, стрижневим компонентом яких воно і є. У свою чергу, кожна з таких конструкцій, а також її синтаксична домінанта, що виконує функцію самостійного вокатива, інтерпретується як окрема модель вокатива із різним лексичним наповненням.

Усю номенклатуру різних способів та форм письмового звертання з конкретним лексичним наповненням відповідних вокативних утворень побудувати, очевидно, просто неможливо хоча б уже тому, що безліч листів, написаних російською мовою, або навіть значна у відсотковому відношенні частина їх дослідникові недоступна й такою, мабуть, залишиться. Звідси й наша настанова на певного роду узагальнення й виділення в системах адресації найбільш характерних і значущих для російської епістолярики її жанроутворювальних параметрів. Реалізувати ж її можна, на нашу думку, лише перейшовши від конкретних вокативних утворень на рівень їх моделей.

Моделювання широко застосовується в лінгвістиці для опису різних об’єктів – від моделей комунікативного акту [585, с. 198] та мовної системи загалом [329; 369, с. 44–91] до моделей речення [334; 337; 360] і матричних моделей окремого концепту, представлених графічно [56, с. 34–47, 195, 233]. Значущими й досить перспективними в лінгвістичному моделюванні вважаємо загальні теоретичні розробки І. Й. Ревзіна [421], стемми Л. Теньєра [510], трансформаційну граматику Н. Хомського [549], семантичні мережі Г. Скрегга [465], методику семантико-когнітивного метафоричного моделювання, розроблену й успішно застосовану Ю. В. Кравцовою [215, с. 69–109], графи І. П. Севбо як стилістичну діагностику [444], аналітичні конструкти

Т. П. Ломтєва, які описують структуру речення [307], моделі лексико-семантичної деривації Л. О. Кудрявцевої [271] тощо. Комунікативне моделювання було застосовано А. О. Шмаковим до вивчення текстів із звертанням в Інтернет-комунікації [569].

Загальновизнаним у мовознавстві є тлумачення моделі як системи деяких об'єктів, структура або поведінка якої відтворює структуру або поведінку іншої системи об'єктів, що є предметом дослідження [389, с. 16; 489, с. 106]. Ця дефініція передбачає існування відповідного конструкта в двох його основних іпостасях: метамови, яка визначає правила й процедуру моделювання в заданій галузі знань, на що вказував Ч. Хоккет [599, с. 210–234], та власне аналога досліджуваного явища, як це, наприклад, у В. О. Штоффа [574, с. 19]. Багато науковців розуміють модель як структурний або функціональний аналог досліджуваного об'єкта, його зразок, схему [159, с. 107; 176, с. 182; 206, с. 313; 523, с. 339]. За визначенням Ю. В. Кравцової, «языковая модель понимается как искусственно создаваемое реальное или мысленное устройство, воспроизводящее языковое явление в несколько упрощенном, схематизированном виде, как общая схема описания системы языка или какой-либо его подсистемы» [215, с. 50]. На думку Л. О. Кудрявцевої, поняття моделі можна тлумачити в статичному або динамічному плані. У першому випадку моделлю є схематичний образ об'єкта, у другому – при динамічному підході, термін *моделювання* вказує на утворення, формування якої-небудь мовної одиниці [272, с. 295]. В. М. Солнцев співвідносить моделі (конструкції) речення з глибинними структурами, явищами глибинного синтаксису [478, с. 301]. Ще в 60-ті рр. минулого сторіччя Ф. Данеш кваліфікував формулу речення, яка, по суті, є його моделлю, як мінімальну комунікативну одиницю [595, с. 225–241]. Розвинувши цю ідею, І. І. Меньшиков показав, що лінгвістична модель може функціонувати і як власне лінгвістична одиниця [342; 346, с. 121–123]. Наприклад, **ПС** і **МПС** як моделі простого словосполучення, що складається з прикметника та іменника (*новое время*), і складного словосполучення, утвореного ад'єктивним займенником, прикметником та іменником (*его новый*

роман), у системі якихось інших моделей можна кваліфікувати як синтаксичні одиниці, що функціонують на рівні мови [343, с. 226].

Саме на це розуміння моделі, тобто на модель як лінгвістичну одиницю, зокрема одиницю епістолярного вокатива, таку, наприклад, як **ИО** (*Виктор Петрович; Анна Ивановна*), **дорогой ИО** (*дорогой Сергей Николаевич; дорогая Нина Петровна*), орієнтуємося в нашому дослідженні, при цьому розрізняючи базові й похідні моделі вокатива. Базова модель вокатива має одну синтаксичну домінанту, у якої може бути один або кілька залежних компонентів (**И; глубокоуважаемый ИО; милый и дорогой мой И**). Похідна ж модель побудована на основі двох або кількох базових, вона має дві й більше синтаксичні домінанти, поєднані сурядним зв'язком (**милый ИО, И и И; дорогая тётя И и И, моя любимая сестра**). Виділяючи базові моделі ЕВ, дотримуємося таких принципів.

Власні імена в найрізноманітніших їх варіантах зведені до трьох основних видів: індивідуальне ім'я (И), по батькові (О), прізвище (Ф) – або до типових для російської мови антропонімічних формул: ім'я+ по батькові (ИО), ім'я+прізвище (ИФ), ім'я+по батькові+прізвище (ИОФ). Ця символіка узагальнює й різні види абревіатур, скорочення, демінутиви, аугментативи, гіпокористичні імена, а також прізвиськові номінування людей.

У системі апелятивів і детермінантів, які супроводжують стрижневий компонент конструкції, узагальнюємо різні граматичні форми однієї лексеми, такі, як *господин / господа; милый / милая; добрый / добрейший*; базові твірні лексеми та їхні деривати з модифікаційними словотвірними значеннями типу *сударь / сударыня; голубчик / голубушка; друг / дружок / дружище; мама / мамочка / мамчик / мамуленька / мамаша* тощо. Наприклад, вокативам *любезный Иван Николаевич* і *любезнейший Пётр Сергеевич* відповідає одна базова модель **любезный ИО**, а звертанням *милый друг* и *милый дружочек* – модель **милый друг**.

Вокативи зі зміненим порядком їхніх компонентів, але з тотожними граматичними відношеннями між ними, незмінним лексичним складом,

враховуючи описані раніше перетворення, поєднуємо в одну модель. Отже, вокативам *милый и дорогой друг* та *дорогой и милый друг* відповідає одна базова модель. За однією моделлю побудовані також вокативи *дорогой и добрый Виктор Петрович* и *добрейшая, дорогая Юлия Андреевна* тощо.

Розчленовану вокативну конструкцію, яка поєднує два або більше звертань до різних адресатів, кожен із яких номінований окремо, розглядаємо як низку окремих вокативів, елементарних або розгорнутих конструкцій. Ці складники розчленованої вокативної конструкції можуть будуватися за різними базовими моделями, так, звертання *дорогие мои мамочка, Людочка и Серёжа* містить три вокативи, яким відповідають дві базові моделі: 1) **дорогая моя мама** й 2) **И**. Те ж саме стосується й розчленованих вокативних конструкцій, які являють собою звертання до одного адресата й містять кілька вокативів з різними стрижневими компонентами, поєднаних сурядним зв'язком. Наприклад, вокативну конструкцію в листі М. Горького О. М. Калюжному *Старый друг, милый учитель мой* [27ф, т. 29, с. 447] розглядаємо як поєднання двох вокативів і, відповідно, двох моделей: 1) **старый друг**, 2) **милый мой учитель**.

Висновки до другого розділу

Адресованість епістолярного тексту виражається не лише позначенням одержувача листа на конверті, а й авторською персоніфікацією адресата, реалізованою різними способами в тексті послання. Ця персоніфікація може мати як традиційну форму початкового звертання в зачині листа чи звертань інтратекстових (одного або кількох), включених до його основної частини, так і за допомогою інших лінгвальних засобів, зокрема метатекстової або опосередненої адресації. Отже, виникає необхідність для вивчення та опису епістолярної адресації увести більш загальне, аніж *звертання*, поняття, а відповідно й термін. У дисертації ми пропонуємо термін *епістолярний вокатив* (ЕВ), який позначатиме слово або словосполучення, котрим автор листа номінує свого адресата безпосередньо в тексті письмового послання,

орієнтоване на встановлення в тій або тій формі контакту з ним. ЕВ може бути виражений непоширеним антропонімом чи апелятивом, а також будь-якою вокативною конструкцією (ВК).

Вокативна конструкція в листі – це епістолярний вокатив, що складається з кількох компонентів. Такими компонентами, окрім власне звертання, можуть бути різні детермінанти до нього, звертання до кількох осіб, звертання із супровідними апелятивами, які вказують на соціальний або інший статус названої особи й, нарешті, різні комбінації самих ВК, що акцентують або приписують певні особливості та якості особі, до якої звертається адресант. Вокативна конструкція являє собою семантико-синтаксичну єдність. За своєю структурою вона може бути 1) **елементарною**, тобто такою, що складається з двох компонентів: власне звертання й будь-якого детермінанта чи апозитива до нього, 2) **розгорнутою**, побудованою більше ніж із двох компонентів, які утворюють певну синтаксичну конструкцію, і 3) **розчленованою** – такою, що містить комплекс звертань до одного або кількох адресатів. У такому комплексі звертання поєднані, як правило, сурядним зв'язком, причому кожне з них може бути як елементарною, так і розгорнутою ВК, а також окремим вокативом. Компоненти розчленованої ВК можуть бути ізоморфними за структурою або побудованими за різними синтаксичними схемами. Кожен зі складників розчленованої ВК має структуру, аналогічну до інших типів вокатива, і може функціонувати в листі як самостійне звертання.

Ураховуючи те, що адресант має змогу вибирати формальні, граматичні засоби апелювання до свого адресата, ЕВ буває трьох типів: прямий, опосереднений і суміщений. **Прямий** вокатив – це власне звертання в традиційному його розумінні. **Опосереднений** вокатив – така номінація адресата в тексті листа, яка виконує, подібно до звертання, контактовстановлювальну функцію, але, на відміну від нього, виражена будь-яким непрямим відмінком імені та не є вставним компонентом, синтаксично не пов'язаним із членами речення. Опосереднений вокатив являє собою або функціональне переведення звертання в суб'єктний чи об'єктний компонент

висловлення, або прикладку, як правило, до особового займенника другої особи, або метатекстову адресацію. Комбінація прямого й опосередненого вокативів при звертанні до адресата в одному листі утворює вокатив **суміщений**.

Єдине в листі звертання до адресата, або **моновокатив**, протиставлено **полівокативу** – розчленованій лінгвістичній фігурі, що являє собою комплекс звертань до адресата в тексті одного листа. Полівокатив може бути рамковим, розсіяним і комбінованим. Рамковий полівокатив складається з двох вокативів, перший із яких установлює контакт між комунікантами, другий, як правило, супроводжує заключну етикетну формулу та припиняє контакт, завершуючи змістову частину листа. Розсіяний полівокатив складається з двох і більше звертань, які певним чином розміщені в тексті листа, але не завершують послання. Комбінований полівокатив складається з трьох і більше звертань, перше з яких служить для встановлення контакту між комунікантами, а останнє зазвичай супроводжує заключну етикетну формулу, що знаходиться наприкінці листа. При цьому між першим та останнім звертаннями в змістовій частині листа автор уживає ще кілька вокативів, прямих або опосереднених. Будь-який із компонентів полівокатива за структурою подібний до моновокатива, хоча ці компоненти, якщо вони утворюють комплекс, дещо по-особливому організовані, а виконувані ними функції відрізняються залежно від типу полівокатива.

Різноманітність вокативних утворень, як наслідок справді величезної кількості письмових послань, ставить дослідника перед необхідністю розв’язати складну методологічну проблему – відібрати з безлічі листів репрезентативний фактичний матеріал для типологічних розвідок. Типологічно значущі параметри РЕВ, які дозволяють будувати його моделі, а відповідно й типологію, забезпечено такими вимогами до масиву листів, залучених як джерела відбору фактичного матеріалу:

- велика кількість вокативних утворень у кожного окремого адресанта (не менше ста), яка дає змогу персоніфікувати їхню сукупність;

- різноманітність адресатів, що виключає або принаймні мінімізує суто особистісні комунікативні переваги;
- регулярність використовуваних адресантом вокативних моделей, забезпечена встановленим у дисертації одновідсотковим статистичним порогом, що корелює з мінімальною в кожного адресанта кількістю вокативів.

Дотримання зазначених вимог надає можливість, відповідно до загальної установки лінгвістичної типології, класифікувати вокативні утворення, описати характер їх та відношення між ними, а також узагальнити й згрупувати різноманітні за структурою та лексичним складом звертання в певні інформативні, лінгвістично значущі моделі.

Структурна типологія ЕВ, представленого надзвичайно різноманітним мовним матеріалом великого обсягу, будується з орієнтацією на моделювання як ефективний метод (на думку деяких мовознавців, прийом [100, с. 35; 169, с. 55]) вивчення й опису тих явищ і процесів у навколишньому світі, зокрема й у мові, кількісні та субстанціональні параметри яких не можуть контролюватися нашою свідомістю. Мовна модель виявляється в кількох іпостасях, одна з яких є структурним аналогом змодельованого лінгвістичного феномена, водночас і лінгвістичною одиницею з усіма її основними характеристиками, у тому числі й структурними.

Моделі ЕВ розподіляються на базові й похідні. При цьому типологічно значущі вокативні утворення системно представлені в базових вокативних моделях, кожна з яких є синтаксичною одиницею з однією домінантою – власне звертанням, яке може супроводжуватися одним або кількома граматично залежними від нього словами. Похідна вокативна модель – це будь-яка комбінація базових моделей або їх функціональних домінант із різними варіаціями їх, а також з варіаціями детермінантів до власне звертання.

Як компоненти базових вокативних моделей кваліфікуємо:

- антропонім, маркований символами **И** (особисте ім’я), **О** (по батькові), **Ф** (прізвище), **ИО** (ім’я та по батькові), **ИФ** (ім’я й прізвище), **ИОФ** (ім’я, по батькові та прізвище);
- апелятив, представлений з усіма його похідними однією лексемою (*господин / госпожа; друг – дружок, дружище, дружочек; мама – мамочка, мамчик, мамахен, мамуленька* тощо);
- детермінант, який супроводжує антропонім або апелятив, також представлений в усіх його граматичних формах та з усіма похідними однією лексемою (*добрый – добрейший; милый – миленький, милейший*).

Зміст другого розділу дисертації відображений у таких публікаціях автора: [227; 232; 233; 236; 239; 240; 242; 246; 252; 253; 268].

РОЗДІЛ 3
СТРУКТУРНІ ТИПИ ЕПІСТОЛЯРНОГО МОНОВОКАТИВА

3.1. Генеральний масив епістолярних звертань

Загальні принципи та вся конкретика епістолярної адресації, що стосуються побудови вокативних фігур, чітко й наочно можуть виявлятися лише в досить великому масиві листів, причому листів різних адресантів до різних адресатів. Такий масив був сформований, зважаючи на зазначені в попередньому розділі принципові міркування щодо генерального масиву вокативів. Корпус цих утворень, які функціонують у російськомовній епістоляриці, являє собою перелік моделей, тобто комплекс різних за структурою вокативів і вокативних конструкцій, використовуваних адресантами нашої системної вибірки, таких, які перейшли в кожного з них одновідсотковий статистичний поріг. Базою для формування зазначеного корпусу була епістолярна спадщина багатьох видатних особистостей XVIII–XX ст., а відповідно й список регулярно вживаних ними вокативних моделей, укладений за принципом **адресант** – використані ним **вокативні моделі**. Нижче наведений список, що являє собою генеральний масив із зазначенням у ньому загальної кількості вокативів у кожного адресанта, кількості запорогових вокативів, запорогових моделей та реалізацій кожної з них.

Г. В. Адамович – 314 вокативів, запорогових – 267 **(**85%**)** / 11 моделей:

Дорогой ИО – 150
Дорогая Мадам – 38
Мадам – 29
И – 10
Глубокоуважаемый ИО – 8
Дорогой друг Мадам – 7
Cherie – 6
Дорогой друг – 6
ИО – 5
Дорогая душка – 4
Amie – 4

В. П. Астаф'єв – 880 вокативів, запорогових 750 (85,2%) / 6 моделей:

Дорогой И – 370
И – 185
Дорогой ИО – 118
ИО – 43

Уважаемый ИО – 20

Брат – 14

І. Е. Бабель – 477 вокативів, запорогових 320 (67,1%) / 14 моделей:

И – 100

Дорогой ИО – 59

Милый И – 44

Милый ИО – 26

ИО – 16

Душа моя – 15

Друг (дружок) мой – 12

Ф – 12

Милый мой – 8

Mon vieux – 7

Друг (дружок, дружочек) – 6

Милый мой друг – 5

Душа – 5

Дорогой мой – 5

Р. Г. Баранцев – 358 вокативів, запорогових 330 (92,2%) / 8 моделей:

И – 105

Дорогой ИО – 100

Дорогой И – 48

ИО – 38

Глубокоуважаемый ИО – 23

Сударь – 7

Альтер – 5

Старик – 4

О. О. Блок – 491 вокатив, запорогових 444 (90,4%) / 14 моделей:

Мама – 113

Дорогой ИО – 77

Многоуважаемый ИО – 61

Милый И (И *милый*) – 52

Милый ИО – 33

Милый – 27

Глубокоуважаемый ИО – 20

Милый папа – 15

Милый друг – 10

Многоуважаемый и милый ИО – 8

ИО – 8

И – 8

Мой милый – 7

Глубокоуважаемый и дорогой ИО – 5

М. О. Булгаков – 406 вокативів, запорогових 370 (91%) / 12 моделей:

Дорогой И – 148

Дорогой ИО – 79

ИО – 38

И – 36

Многоуважаемый ИО – 16

Милый И – 14

Мой друг – 9

Уважаемый ИО – 6

Милый ИО – 6

Дорогой друг – 6

Уважаемый господин Ф – 6

Многоуважаемый господин Ф – 6

І. О. Бунін – 1383 вокативи, запорогових 953 (68,9%) / 20 моделей:

Дорогой ИО – 171
И – 160
Многоуважаемый ИО – 75
Милый – 68
Дорогой друг – 58
Милый И – 56
Дорогой мой – 55
Дорогой – 48
Дорогой И – 35
Брат – 34
ИО – 33
Милый друг – 24
Милый и дорогой И – 20
Голубчик – 23
Деточка – 21
Зверочек – 16
Уважаемый ИО – 14
Дорогой О – 14
Милый и дорогой друг – 14
Драгоценный мой – 14

О. І. Герцен – 128 вокативів, запорогових 87 (68%) / 16 моделей:

И – 19
Ф – 12
ИО – 8
Друг мой – 6
Друг – 5
Ангел – 5
Ангел мой – 5
Друг Ф – 5
Любезный Ф – 4
Любезнейший ИО – 3
Почтеннейший ИО – 3
Брат – 3
Милостивый государь – 3
Любезный И – 2
Милый И – 2
Милый – 2

О. К. Глазунов – 278 вокативів, запорогових 259 (93%) / 11 моделей:

Дорогой ИО – 140
Многоуважаемый ИО – 55
Дорогое Маэстро – 30
Милый И – 6
Дорогой И – 5
Многоуважаемый и дорогой ИО – 5
Глубокоуважаемый ИО – 4
Дорогой дядя И – 3
Милый ИО – 3
Многоуважаемый и милый ИО – 3
Глубокоуважаемый и дорогой ИО – 5

М. В. Гоголь – 108 вокативів, запорогових 51 (47,2%) / 13 моделей:

Почтеннейшая маменька – 15
Дражайший папенька – 8
ИО – 6
Душа моя – 3
Милостивый государь ИО – 3
Добрейший мой ИО – 2

Маменька – 2
Друг – 2
Мой друг – 2
Брат – 2
Любезные родители – 2
Дражайшие родители – 2
Моя добрая – 2

І. І. Горбачевський – 179 вокативів, запорогових 157 (88%) / 20 моделей:

Любезный ИО – 29
ИО – 26
Мой ИО – 16
Мой любезный ИО – 10
Любезный Ф – 9
И – 8
Мой И – 7
Мой любезный Ф – 6
Мой любезный И – 6
Добрый ИО – 6
Мой дорогой, любезнейший ИО – 6
Друг мой – 5
Ф – 5
Мой дорогой ИО – 4
Любезный И – 3
Милостивый государь ИО – 3
Добрейший мой, любезнейший ИО – 2
Милый мой И – 2
Добрый мой И – 2
Мой добрый ИО – 2

М. Горький – 1445 вокативів, запорогових 1010 (69,9%) / 17 моделей:

Дорогой ИО – 312
ИО – 239
Уважаемый ИО – 87
Дорогой друг – 82
Товарищ – 35
Многоуважаемый ИО – 30
Дорогой мой ИО – 28
Дорогой мой друг – 28
И – 25
Друг мой – 22
Дорогой Ф – 22
Дорогой товарищ – 20
Сударь (-ыня) – 19
Дорогой мой – 16
Дорогой и уважаемый ИО – 15
Дорогой товарищ Ф – 15
Товарищ Ф – 15

С. О. Єсенін – 180 вокативів, запорогових 157 (87,2%) / 17 моделей:

Дорогой ИО – 36
Милый И – 30
ИО – 20
И – 19
Дорогой И – 15
Дорогой мой – 6
Уважаемый ИО – 4
Брат – 4

Милый – 4
Мой друг – 3
Дорогой – 3
Старик – 3
Милый ИО – 2
Мой милый И – 2
Милый, милый И – 2
Голубчик – 2
Дорогой товарищ Ф – 2

В. А. Жуковський – 136 вокативів, запорогових 111 (81,6%) / 23 моделі:

Любезный И – 17
Брат – 10
Любезный ИО – 9
Милый друг – 8
Любезный друг – 7
Милостивый государь ИО – 7
Почтеннейший ИО – 5
Мой милый И – 5
Милый мой ИО – 4
Друг – 4
Милый мой друг – 4
Милостивый государь – 4
ИО – 3
Милый И – 3
Любезный Ф – 3
Милый мой Ф – 3
Милый – 3
Милый ИО – 2
И – 2
Милый брат – 2
Моя душа – 2
Голубчик – 2
Мой милый – 2

В. О. Ключевський – 130 вокативів, запорогових 107 (82,3%) / 19 моделей:

Многоуважаемый ИО – 27
Милостивый государь ИО – 10
И – 9
Любезный ИО – 8
Глубокоуважаемый ИО – 7
Тётенька / тётушка – 6
Дорогой ИО– 6
ИО – 5
Друг мой – 5
Брат – 4
Carissime Porphyri! – 3
Милый И – 3
Мой И – 2
Carissime – 2
Братец ты мой – 2
Дружище – 2
Любезный И – 2
Ваше высокопреподобие – 2
Глубокоуважаемый граф ИО – 2

А. Ф. Коні – 288 вокативів, запорогових 242 (84%) / 13 моделей:

Глубокоуважаемый ИО – 105
Дорогой ИО – 51
Многоуважаемый ИО – 33
Дорогой и глубокоуважаемый ИО – 18
Дорогой и сердечно любимый ИО – 6
Милостивый государь ИО – 6
Дорогой друг ИО – 5
ИО – 3
Душевноуважаемый ИО – 3
Дорогой и многоуважаемый ИО – 3
Дорогой друг мой – 3
Сердечный друг мой – 3
Милый друг – 3

В. Г. Короленко – 517 вокативів, запорогових 421 (81,4%) / 15 моделей:

Дорогой ИО – 80
Дорогой мой И – 78
Многоуважаемый ИО – 56
И – 52
Мой дорогой – 27
Дорогой И – 22
Милостивый государь – 18
Голубчик / голубушка – 18
ИО – 14
Брат – 14
Милостивый государь ИО – 12
Глубокоуважаемый ИО – 9
Мамаша (*мамахен...*) – 8
Дорогая мамаша – 7
Мой милый И – 6

І. М. Крамською – 774 вокативи, запорогових 656 (84,8%) / 15 моделей.

Многоуважаемый ИО – 270
Глубокоуважаемый ИО – 50
Дорогой мой ИО – 46
Милостивый государь ИО – 38
Дорогой ИО – 37
Добрый мой ИО – 33
Милый мой – 32
Дорогой мой – 32
Уважаемый ИО – 28
ИО – 25
И – 18
Милый мой И – 15
Голубчик мой – 14
Голубчик – 10
Добрый ИО – 8

М. С. Лєсков – 374 вокативи, запорогових 298 (79,7%) / 10 моделей:

Уважаемый ИО – 105
ИО – 50
Достоуважаемый ИО – 50
Милостивый государь ИО – 37
Любезный / любезнейший ИО – 14
Достойнейший ИО – 13

Любезный друг ИО – 9
Многоуважаемый ИО – 8
Высокочтимый ИО – 8
Досточтимый ИО – 4

Ю. М. Лотман – 783 вокативи, запорогових 717 (91,6%) / 9 моделей:

Дорогой ИО – 353
Дорогой И – 129
И – 88
ИО – 64
Милый И – 34
Друг мой – 20
Дорогой мой друг – 13
Сударь – 8
Мама (мамочка) – 8

В. В. Маяковський – 192 вокативи, запорогових 132 (68,8%) / 17 моделей:

И – 37
Дорогой И – 15
Детка / детик – 12
Дорогая мамочка – 11
Мама / мамочка – 10
Уважаемый товарищ – 7
Товарищ – 7
Родной / родненький – 7
Милый и дорогой И – 4
Дорогая моя мамочка – 4
Милый И – 3
Дорогой ИО – 3
Милая дорогая мамочка – 3
Солнышко – 3
Дорогой-дорогой, любимый-любимый, милый-милый И – 2
Кисит – 2
Маленький – 2

М. П. Мусоргський – 668 вокативів, запорогових 458 (68,6%) / 23 моделі:

И – 62
Дорогой мой – 48
Голубчик / голубушка – 42
Друг / друже – 34
Дорогой И – 33
Дорогой мой généralissime – 28
Родной – 22
Милый – 21
Дорогая моя голубушка ИО – 20
Généralissime – 19
ИО – 16
Дорогая моя голубушка – 12
Моя голубушка – 12
Дорогой – 11
Милейший ИО – 10
Голубчик ИО / *голубушка* ИО – 10
Милостивый государь ИО – 9
Родной мой – 9
Милый мой И – 8
Дорогой généralissime – 8

Милый друг – 8

Мой милый друг И – 8

Ваше сиятельство – 8

О. М. Островський – 1033 вокативи, запорогових 980 (94,9%) / 8 моделей.

Любезный друг ИО – 343

Любезнейший ИО – 41

Многоуважаемый ИО – 342

Милый И – 26

Милостивый государь ИО – 147

Милейший ИО – 17

ИО – 50

Любезный друг – 14

І. П. Павлов – 174 вокативи, запорогових 158 (90,8%) / 15 моделей:

Глубокоуважаемый ИО – 42

И – 3

Дорогой ИО – 30

Глубокоуважаемый и дорогой ИО – 3

Многоуважаемый ИО – 21

Многоуважаемый товарищ – 3

Милый И – 21

Мой дорогой И – 2

Милый мой И – 14

Мой милый – 2

Дорогой И – 5

Милостивый Государь ИО – 2

Милый дорогой И – 4

Глубокоуважаемый товарищ – 2

Ваше высочество – 4

Б. Л. Пастернак – 230 вокативів, запорогових 201 (87,4%) / 10 моделей:

Дорогой И – 86

Дорогая тётя И – 6

И – 45

Родной И – 4

Дорогой ИО – 25

Дорогой мой друг – 4

Дорогой мой И – 12

Мой дорогой – 4

ИО – 11

Тётя И – 4

К. Г. Паустовський – 559 вокативів, запорогових 393 (70,3%) / 13 моделей:

И – 127

Зверь – 13

Дорогой ИО – 93

Девочка – 13

Дорогой И – 57

Кролик, родной – 11

Кролик – 22

Родной мой И – 10

Милый И – 17

Маленькая моя – 10

И, *моя радость* – 8
Дорогой товарищ Ф – 6
Миледи – 6

О. С. Пушкін – 635 вокативів, запорогових 465 (73,2%) / 14 моделей:

Милостивый государь ИО – 122
Милостивый государь – 75
Мой ангел – 43
Душа моя – 37
Жена – 34
Мой милый – 34
Любезный ИО – 31
Мой друг – 21
Милый – 19
Милостивый государь граф ИО – 14
Душа – 12
Моя радость – 9
Милый ИО – 7
Милый Ф – 7

І. Ю. Рєпін – 720 вокативів, запорогових 597 (82,9%) / 10 моделей:

Дорогой ИО – 366
ИО – 82
Многоуважаемый ИО – 60
Дорогой глубокоуважаемый ИО – 21
Глубокоуважаемый ИО – 20
Милостивый государь ИО – 12
Милый ИО – 10
И – 10
Добрый ИО – 8
Милый И – 8

О. С. Серафимович – 330 вокативів, запорогових 273 (82,7%) / 18 моделей:

Дорогой ИО – 78
Милый – 24
Милый И – 22
Дорогой И – 18
Милый ИО – 16
Брат – 16
ИО – 15
Друг – 14
И – 12
Многоуважаемый ИО – 11
Голубчик – 11
Дорогой, милый друг – 8
Мой дорогой – 6
Милый мой ИО – 5
Родной – 5
Уважаемый ИО – 4
Милый мой И – 4
Милый О – 4

Ф. А. Степун – 202 вокативи, запорогових 180 (89%) / 9 моделей:

Дорогой ИО – 110
Многоуважаемый ИО – 24
ИО – 10
Дорогой И – 8
Милый друг И – 7
И – 6

Дорогой господин Ф – 5
Дорогой – 5
Родная – 5

О. В. Суворов – 978 вокативів, запорогових 773 (79%) / 13 моделей:

Милостивый государь – 186
Милостивый государь мой – 170
Милостивый государь мой ИО – 121
Светлейший князь – 106
ИО – 46
Милостивый государь мой граф ИО – 33
Сиятельнейший граф – 25
Всемилостивейший государь / Всемилостивейшая государыня – 22
Милостивый государь граф ИО – 16
О – 14
И – 13
Сиятельнейший князь – 12
Милостивый государь ИО – 9

О. П. Сумароков – 167 вокативів, запорогових 162 (97%) / 8 моделей:

Милостивый государь – 51
Всемилостив(ейш)ая государыня – 43
Государыня – 27
Милостивый государь мой, ИО – 24
Сиятельн(ейш)ий граф – 8
Милостивый мой государь – 7
Светлейший князь – 2

С. І. Танєєв – 209 вокативів, запорогових 195 (93,3%) / 9 моделей:

Милый ИО – 92
ИО – 56
Многоуважаемый ИО – 14
Милая мамаша – 8
Милый друг ИО – 8
Глубокоуважаемый ИО – 6
Милые родители – 5
Дорогой мой ИО – 3
Милостивый государь ИО – 3

Л. М. Толстой – 539 вокативів, запорогових 461 (85,5%) / 20 моделей:

Дорогой ИО – 124
ИО – 60
Милостивый государь ИО – 38
Любезный ИО – 33
Милый ИО – 24
Милый друг – 24
Милый И (И *милый*) – 18
Милостивый государь – 16
Многоуважаемый ИО – 15
Голубчик – 15
И – 14
Уважаемый ИО – 12
Любезный друг ИО – 12
Дорогой друг – 11

Милый друг И – 10
Любезный друг И – 10
Милый друг ИО – 7
Любезный друг – 6
Душа – 6
Дорогой друг И – 6

О. О. Фадєєв – 219 вокативів, запорогових 191 (87,2%) / 19 моделей:

Дорогой ИО – 46
Дорогой И – 43
Уважаемый ИО – 17
Милый И – 16
Дорогой товарищ Ф – 12
Уважаемый товарищ Ф – 11
И – 5
Дорогой мой И – 5
Милый мой И – 5
Дорогой мой ИО – 4
ИО – 3
Милый ИО – 3
Родной мой И – 3
Дорогой ИФ – 3
Дорогой друг – 3
Милая мама – 3
Родной – 3
Родной мой – 3
Товарищ Ф – 3

П. І. Чайковський – 481 вокатив, запорогових 433 (90%) / 13 моделей:

И – 64
Милый И – 60
Голубчик (голубушка) И – 59
Дорогой ИО – 46
Добрейший ИО – 44
ИО – 37
Милый ИО – 34
Голубчик – 25
Милый мой И – 19
Многоуважаемый ИО – 12
Многоуважаемый и добрейший ИО – 10
Милый друг И – 14
Милый друг ИО – 9

А. П. Чехов – 762 вокативи, запорогових 500 (65,6%) / 13 моделей:

Дорогой ИО – 129
Многоуважаемый ИО – 105
Милый И – 53
Уважаемый ИО – 45
Милый ИО – 36
И – 31
Добрейший ИО – 29
Дуся моя – 15
ИО – 13
Дуся – 11
Голубчик – 11
Радость моя – 11
Милостивый государь ИО – 11

К. І. Чуковський – 1085 вокативів, запорогових 935 (86,2%) / 12 моделей:

Дорогой ИО – 562
Многоуважаемый ИО – 102
Милый И – 57
Дорогой И – 40
Милый ИО – 31
Глубокоуважаемый ИО – 27
И – 26
ИО – 25
Милый друг – 22
Милый – 16
Дорогой друг – 16
Дорогой Ф – 11

Ф. І. Шаляпін – 419 вокативів, запорогових 287 (68,5%) / 21 модель:

Дорогой ИО – 42
Милый мой И – 33
Дорогой мой И – 31
Милый И – 18
Мой дорогой – 17
Дорогой – 15
Дорогой мой ИО – 15
И – 14
Дорогой И – 14
Моя милашка – 9
ИО – 9
Милый ИО – 8
Дорогой, глубокоуважаемый ИО – 8
Моя дочурка – 8
Мой И – 7
Моя дорогая, милая И – 7
Моя дорогая дочурка – 7
Детка моя дорогая – 7
Мой милый друг – 6
Дорогой О – 6
Глубокоуважаемый ИО – 6

І. І. Шишкін – 222 вокативи, запорогових 194 (87,4%) / 17 моделей:

Любезные родители Тятинька и Маминька – 26
Брат – 23
Многоуважаемый ИО – 22
Милостивый государь ИО – 17
Добрый ИО – 17
ИО – 15
Любезные родители – 14
Тятинька – 12
Любезный Ф – 11
Любезный ИО – 7
И – 6
Милый ИО – 6
Ф – 4
Милый И – 4
Брат Ф – 4
Брат ИО – 3
Многоуважаемый граф ИО – 3

Підсумуємо: усього в нашій системній вибірці 40 адресантів, які використали 19453 вокативи, у тому числі 15675 запорогових вокативів, що ввійшли до генерального масиву. Серед них, проте, є такі звертання, що більшою мірою характеризують індивідуальні мовленнєві переваги, ніж загальномовні закономірності, – це ті вокативи, які перейшли статистичний поріг лише в одного автора, наприклад, *Мадам* у Г. В. Адамовича, *Кролик* або *Миледи* в К. Г. Паустовського, *Généralissime* у М. П. Мусоргського, *Дуся моя* в А. П. Чехова, *Моя милашка* у Ф. І. Шаляпіна, *Альтер* у Р. Г. Баранцева, *Досточтимый ИО* в М. С. Лєскова, *Кисит* у В. В. Маяковського тощо. Таких звертань є багато з досить помітним перепадом частоти їхнього вживання в різних адресантів. Так, на ім'я до свого адресата Б. Л. Пастернак звертається 45 разів (це кожна п'ята модель із його 230 вокативів), тоді як І. П. Павлов – лише 3 рази при загальній кількості вокативів 174. Вокатив *мама* О. О. Блок використовує 113 разів (загальна кількість вокативів у нього – 491), а В. Г. Короленко – лише 8 разів з варіантами *мамаша* й *мамахен* із такої ж приблизно, як у Блока, кількості їх.

Спостереження за персоніфікованими підвибірками вокативів дали нам підстави висунути гіпотезу, яка полягає в тому, що для російської лінгвокультурної спільноти найбільш природними й характерними є моделі звертання з домінантою – ім'ям або ім'ям та по батькові адресата (можливо, у супроводі детермінантів *дорогой, милый, уважаемый* тощо), і потребує перевірки та статистичного обґрунтування відповідних висновків. Міркування щодо цього припущення разом з кількісними даними будуть наведені у наступних підрозділах дисертації.

При суто формальному зіставленні листів, наприклад, Пушкіна й Серафимовича помічаємо, що субстантив *милый* як звертання уживаний Серафимовичем удвічі частіше, ніж Пушкіним, але так само можуть звертатися до свого адресата, проте з різною частотою, і багато інших авторів листів, зокрема Блок, Бунін, Герцен, Єсенін, Жуковський, Мусоргський, Чуковський. Відповідно й корпус вокативних утворень, що функціонують у російськомовній

епістоляриці, як реальний та репрезентативний матеріал для наукового аналізу й типологічних досліджень і узагальнень повинен містити та систематизувати насамперед різні форми звертання, а через них і різні моделі відповідних лінгвістичних фігур, отже, являти собою список, побудований за принципом **вокативна модель – адресанти**, які використовують цю модель, тобто по суті це список моделей РЕВ із їхніми статистичними параметрами, що ми кваліфікуємо як робочий масив РЕВ.

3.2. Робочий масив моделей російського епістолярного вокатива

До генерального масиву моделей РЕВ ми включили, як це вже було зазначено вище, усі вокативні утворення, що перейшли одновідсотковий статистичний поріг принаймні в одного з адресантів системної вибірки. Вхід до генерального масиву був від адресанта, якому поставлено у відповідність список використаних ним вокативних моделей.

На основі генерального масиву вокативів сформований робочий їх масив, а вхід до нього здійснюється від вокативних моделей, кожна з яких супроводжується частотно-розподільними характеристиками [14, с. 84–86; 340, с. 239], тобто зазначенням абсолютної частоти уживання вокативної моделі (перше число) і через дріб – кількості адресантів, у чиїх листах ця модель зафіксована як така, що перейшла визначений статистичний поріг із конкретизацією в круглих дужках відповідних персоналій. До робочого масиву увійшли ті моделі звертання, які були зафіксовані як запорогові не менше, ніж у двох адресантів системної вибірки, тобто з нього вилучені спонтанні й персоніфіковані вокативні утворення, характерні для ідіостилю лише одного автора листів. Робочий масив фіксує досліджувані нами вокативні моделі й служить матеріалом для подальших узагальнень та висновків, що стосуються вирішення поставлених у дисертації завдань.

Побудований нами в порядку зменшення частоти тієї або тієї моделі робочий масив РЕВ, а відповідно й корпус вокативних утворень, що функціонують у російськомовних листах, має такий вигляд:

Дорогой ИО – 3423 / 28 (Адамович, Астаф’єв, Бабель, Баранцев, Блок, Булгаков, Бунін, Глазунов, Горький, Єсенін, Ключевський, Коні, Короленко, Крамською, Лотман, Маяковський, Павлов, Пастернак, Паустовський, Рєпін, Серафимович, Степун, Толстой, Фадєєв, Чайковський, Чехов, Чуковський, Шаляпін).

Многоуважаемый ИО – 1359 / 21 (Блок, Булгаков, Бунін, Глазунов, Горький, Ключевський, Коні, Короленко, Крамською, Лєсков, Островський, Павлов, Рєпін, Серафимович, Степун, Танєєв, Толстой, Чайковський, Чехов, Чуковський, Шишкін).

И – 1319 / 32 (Адамович, Астаф’єв, Бабель, Баранцев, Блок, Булгаков, Бунін, Герцен, Горбачевський, Горький, Єсенін, Жуковський, Ключевський, Короленко, Крамською, Лотман, Маяковський, Мусоргський, Павлов, Пастернак, Паустовський, Рєпін, Серафимович, Степун, Суворов, Толстой, Фадєєв, Чайковський, Чехов, Чуковський, Шаляпін, Шишкін).

ИО – 1092 / 34 (Адамович, Астаф’єв, Бабель, Баранцев, Блок, Булгаков, Бунін, Герцен, Гоголь, Горбачевський, Горький, Єсенін, Жуковський, Ключевський, Коні, Короленко, Крамською, Лєсков, Лотман, Мусоргський, Островський, Пастернак, Рєпін, Серафимович, Степун, Суворов, Танєєв, Толстой, Фадєєв, Чайковський, Чехов, Чуковський, Шаляпін, Шишкін).

Дорогой И – 1091 / 18 (Астаф’єв, Баранцев, Булгаков, Бунін, Глазунов, Єсенін, Короленко, Лотман, Маяковський, Мусоргський, Павлов, Пастернак, Паустовський, Серафимович, Степун, Фадєєв, Чуковський, Шаляпін).

Милый И – 567 / 23 (Бабель, Блок, Булгаков, Бунін, Герцен, Глазунов, Єсенін, Жуковський, Ключевський, Лотман, Маяковський, Островський, Павлов, Паустовський, Рєпін, Серафимович, Толстой, Фадєєв, Чайковський, Чехов, Чуковський, Шаляпін, Шишкін).

Милостивый государь ИО – 486 / 18 (Гоголь, Горбачевський, Жуковський, Ключевський, Коні, Короленко, Крамською, Лєсков, Мусоргський, Островський, Павлов, Пушкін, Рєпін, Суворов, Танєєв, Толстой, Чехов, Шишкін).

Милый ИО – 366 / 19 (Бабель, Блок, Булгаков, Глазунов, Єсенін, Жуковський, Мусоргський, Островський, Пушкін, Рєпін, Серафімович, Танєєв, Толстой, Фадєєв, Чайковський, Чехов, Чуковський, Шаляпін, Шишкін).

Любезный друг ИО – – 364 / 3 (Лєсков, Островський, Толстой).

Милостивый государь – 353 / 7 (Герцен, Жуковський, Короленко, Пушкін, Суворов, Сумароков, Толстой).

Уважаемый ИО – 342 / 11 (Астаф'єв, Булгаков, Бунін, Горький, Єсенін, Крамськой, Лєсков, Серафимович, Толстой, Фадєєв, Чехов).

Глубокоуважаемый ИО – 327 / 13 (Адамович, Баранцев, Блок, Глазунов, Ключевський, Коні, Короленко, Крамськой, Павлов, Рєпін, Танєєв, Чуковський, Шаляпін).

Дорогой мой – 216 / 10 (Бабель, Бунін, Горький, Єсенін, Короленко, Крамськой, Мусоргський, Пастернак, Серафимович, Шаляпін).

Милый – 184 / 9 (Блок, Бунін, Герцен, Єсенін, Жуковський, Мусоргський, Пушкін, Серафимович, Чуковський).

Дорогой друг – 182 / 7 (Адамович, Булгаков, Бунін, Горький, Толстой, Фадєєв, Чуковський).

Милостивый государь мой – 177 / 2 (Суворов, Сумароков).

Любезный ИО – 175 / 9 (Герцен, Горбачевський, Жуковський, Ключевський, Лєсков, Пушкін, Островський, Толстой, Шишкін).

Голубчик (голубушка) – 159 / 10 (Бунін, Єсенін, Жуковський, Короленко, Крамськой, Мусоргський, Серафимович, Толстой, Чайковський, Чехов).

Милостивый государь мой ИО – 145 / 2 (Суворов, Сумароков).

Мама – 141 / 5 (Блок, Гоголь, Короленко, Лотман, Маяковський).

Дорогой мой И – 128 / 5 (Короленко, Павлов, Пастернак, Фадєєв, Шаляпін).

Брат – 124 / 10 (Астаф'єв, Бунін, Герцен, Гоголь, Єсенін, Жуковський, Ключевський, Короленко, Серафімович, Шишкін).

Милый мой И – 113 / 11 (Горбачевський, Єсенін, Жуковський, Короленко, Крамськой, Мусоргський, Павлов, Серафимович, Фадєєв, Чайковський, Шаляпін).

Добрый ИО – 112 / 6 (Горбачевський, Крамськой, Рєпін, Чайковський, Чехов, Шишкін).

Светлейший князь – 108 / 2 (Суворов, Сумароков).

Друг мой – 105 / 10 (Бабель, Булгаков, Герцен, Гоголь, Горбачовський, Горький, Єсенін, Ключевсьий, Лотман, Пушкін).

Дорогой мой ИО – 100 / 6 (Горбачевський, Горький, Крамськой, Танєєв, Фадєєв, Шаляпін).

Милый друг – 99/7 (Блок, Бунін, Жуковський, Коні, Мусоргський, Толстой, Чуковський).

Милый мой – 85/6 (Бабель, Блок, Жуковський, Крамськой, Павлов, Пушкін).

Дорогой – 82/5 (Бунін, Єсенін, Мусоргський, Степун, Шаляпін).

Друг – 67/7 (Бабель, Герцен, Гоголь, Жуковський, Ключевський, Мусоргський, Серафимович).

Всемилостивейший государь (всемилостивейшая государыня) – 65/2 (Суворов, Сумароков).

Глубокоуважаемый и дорогой ИО – 60/6 (Блок, Глазунов, Коні, Павлов, Рєпін, Шаляпін).

Душа моя – 57/4 (Бабель, Гоголь, Жуковський, Пушкін).

Дорогой мой друг – 48/4 (Горький, Коні, Лотман, Пастернак).

Ангел мой – 48/2 (Герцен, Пушкін).

Товарищ – 42/2 (Горький, Маяковський).

Родной – 42/5 (Маяковський, Мусоргський, Серафимович, Степун, Фадєєв).

Добрый мой ИО – 37/3 (Гоголь, Горбачевський, Крамськой).

Дорогой товарищ Ф – 35/4 (Горький, Єсенін, Паустовський, Фадєєв).

Сударь – 34/3 (Баранцев, Горький, Лотман).

Ф – 33/4 (Бабель, Герцен, Горбачевський, Шишкін).

Детка – 33/2 (Бунін, Маяковський).

Дорогой Ф – 33/2 (Горький, Чуковський).

Сиятельнейший граф – 33/2 (Суворов, Сумароков).

Милый друг И – 31/3 (Степун, Толстой, Чайковський).

Милостивый государь граф ИО – 30/2 (Пушкін, Суворов).

Зверь – 29/2 (Бунін, Паустовський).

Милый и дорогой И – 28/3 (Бунін, Маяковський, Павлов).

Любезный Ф – 27/4 (Герцен, Горбачевський, Жуковський, Шишкін).

Любезный друг – 27/3 (Жуковський, Островський, Толстой).

Голубчик мой / голубушка моя – 26/2 (Крамською, Мусоргський).

Любезный И – 24/4 (Герцен, Горбачевський, Жуковський, Ключевський).

Милый друг ИО – 24/3 (Танєєв, Толстой, Чайковський).

Душа – 23/3 (Бабель, Пушкін, Толстой).

Милый и дорогой друг – 22/2 (Бунін, Серафимович).

Дорогой О – 20/2 (Бунін, Шаляпін).

Радость моя – 20/2 (Пушкін, Чехов).

Дорогая мама – 18/2 (Короленко, Маяковський).

Товарищ Ф – 18/2 (Горький, Фадєєв).

Мой И – 16/3 (Горбачевський, Ключевський, Шаляпін).

Любезные родители – 16/2 (Гоголь, Шишкін).

Милый мой друг – 15/3 (Бабель, Жуковський, Шаляпін).

Родной мой И – 13/2 (Паустовський, Фадєєв).

Родной мой – 12/2 (Мусоргський, Фадєєв).

Милая мама – 11/2 (Танєєв, Фадєєв).

Многоуважаемый и милый ИО – 11/2 (Блок, Глазунов).

Мой милый ИО – 9/2 (Жуковський, Серафимович).

Дорогой и многоуважаемый ИО – 8/2 (Глазунов, Коні).

Почтенный ИО – 8/2 (Герцен, Жуковський).

Старик – 7/2 (Баранцев, Єсенін).

Таким чином, усього ми зафіксували 71 різну форму звертання, а відповідно й 71 регулярну модель російського епістолярного вокатива. За цими моделями побудовано 14684 вокативні утворення, які визначають структуру, типологію й стилістику РЕВ. Функціональне навантаження та ступінь регулярності моделі РЕВ і комплексу репрезентованих нею конкретних мовленнєвих фігур можуть бути різними. Для того, щоб зіставити спостережувані частоти реалізації регулярних моделей РЕВ, для кожної з них було обчислено відносну похибку (δ) за формулою, наведеною В. І. Перебийніс:

$$\delta = \frac{1.96}{\sqrt{m}}$$ [385, с. 29],

де m – абсолютна частота, або кількість реалізацій кожної моделі в системній вибірці. За цією формулою, інколи з деякими її модифікаціями, відносна похибка обчислюється також у роботах Б. М. Головіна [103, с. 56], І. І. Меньшикова [337, с. 54] та ін.

Відносна похибка у верхній частині наведеного реєстру коливається в межах від 0,034, або 3,4%, для моделі **Дорогой ИО** до 0,3, або 30%, для звертань **Товарищ** і **Родной** із абсолютною частотою кожного з них 42. На думку В. В. Левицького [293, с. 112] та В. І. Перебийніс, [385, с. 30], такі значення відносної похибки є прийнятними для лінгвістичних досліджень, зважаючи на нежорсткий динамічний характер мовної системи. Відносна похибка для моделей другої частини реєстру, від **Добрый мой ИО** до **Старик**, суттєво вища й коливається у межах від 32% до 74%, що свідчить про значно меншу ймовірність реалізації цих моделей в епістолярних текстах. Нижчий рівень уживаності вокативних моделей другої половини реєстру пояснюється певними обмеженнями комунікативного, стилістичного або етичного характеру. Скажімо, звертання *Милая мама, Дорогая мама* адресант може вжити в листах лише до однієї людини; звертання *Старик* стилістично забарвлене приналежністю до усно-розмовного стилю й не є типовим для письмових послань, моделі **Ф** і **Дорогой Ф** суперечать етичним нормам

російської лінгвокультури, для носіїв якої більш прийнятним є звертання не на прізвище, а на ім'я або ж ім'я та по батькові.

Модель звертання завдяки обсягу фактичного матеріалу, що наповнює її лінгвістично, мабуть, є більш значущою порівняно з будь-яким вокативом, який реалізує її, та будь-якою підмножиною їх у межах відповідного комплексу.

Найчастіше вживаною формою звертання в генеральному масиві є *Дорогой ИО* – складова близько 23% усіх запорогових вокативних утворень у нашому робочому масиві. Перші ж три форми звертання: *Дорогой ИО, Многоуважаемый ИО, И* – покривають уже понад 40% усіх вокативів, які перейшли установлений статистичний поріг, а разом ще з двома: *ИО* й *Дорогой И* – більше половини. Далі спостерігаємо поступове зменшення кількісної реалізації наступних моделей, а відповідно й зменшення їхньої функціональної значущості.

Найпоширеніші форми звертання, отже, і вокативні моделі, уживані більшістю адресантів нашої генеральної вибірки, – це *ИО* (34 адресанти), *И* (32), *Дорогой ИО* (28), *Милый И* (23), *Многоуважаемый ИО* (21). Більше десяти адресантів використовують моделі *Милый ИО* (19), *Дорогой И* (18), *Милостивый государь ИО* (18), *Глубокоуважаемый ИО* (13), *Уважаемый ИО* (11), *Милый мой И* (11).

Таким чином автори листів насамперед послуговуються антропонімами і лише потім апелятивами (зокрема й субстантивованими прикметниками). Загальних назв – складників різних вокативних моделей, – проте, набагато більше, аніж форм власних імен. Утім, кількість моделей із домінантою антропонімом чи домінантою апелятивом, як буде показано нижче, є цілком порівнюваною.

Побудований нами робочий масив РЕВ, уважаємо, є цілком адекватним: він дає необхідний та досить інформативний матеріал для типологічних узагальнень, зокрема для формування системи базових моделей РЕВ різного рівня узагальнення, навіть максимального.

3.3. Базові моделі російського епістолярного вокатива

3.3.1. Кількісні параметри базових моделей російського епістолярного вокатива

Подібно до будь-якої лінгвістичної моделі, модель якогось вокативного утворення є насамперед структурним або функціональним аналогом конкретних мовленнєвих фігур. Максимально узагальнене (за відповідної прагматичної настанови) подання цих фігур на базі тієї або тієї домінанти (антропоніма, апелятива чм комбінації їх) кваліфікуємо як базову модель РЕВ. Такі звертання, як *дорогой Илья Ильич, дорогой Пётр Иванович, дорогой Пётр Ильич* и *дорогой Илья Иванович,* репрезентують одну спільну для них базову модель **дорогой ИО**. Подібним чином побудовані моделі **дорогой И**, **дорогой Ф**, **дорогой О** тощо. Найбільш загальною моделлю такого типу є **дорогой Ан**, де **Ан** – це будь-який антропонім. У такому ж розрізі можна говорити про моделі **Милый ИО, Любезный ИО, Уважаемый ИО, Почтенный ИО**, а також **Милый Ф, Любезный Ф, Уважаемый Ф, Почтенный Ф** із різними детермінантами однієї й тієї ж вокативної домінанти, на основі якої (так само, як і на основі інших домінант, у тому числі й апелятивів (**Ап**)) сформована група базових вокативних моделей. Нагадаємо, що базовими в дисертації, про що вже йшлося, вважаємо вокативні моделі, побудовані на основі антропоніма, апелятива або якоїсь комбінації цих двох домінант, що являють собою загальний вид відповідного вокативного утворення, різні похідні варіанти якого матеріалізуються за умови лексичного наповнення відповідної моделі, як власне вокативної домінанти її, так і супровідних компонентів.

Отже, як вокативні домінанти, а відповідно й стрижневі компоненти вокативних конструкцій як синтаксичних одиниць, кваліфікуємо лінгвальні фігури, що й самі по собі функціонують або можуть функціонувати як звертання з будь-якою його прагматичною настановою. Найчастіше це якийсь антропонім або його аналог, зокрема псевдонім або прізвисько, скажімо *Волкач* у звертанні І. І. Шишкіна до І. В. Волковського [109ф, с. 93, 107]; *Порфироносец* – похідне від імені Порфирій у листі В. О. Ключевського

П. П. Гвоздьову, іменованому адресантом: *Mein liber, cher, dear, amicissime, ω φίλτατε, kochany, liby і любезнейший Порфироносец!* [39ф, с. 138]. Жорстких регламентацій щодо характеру похідних від антропоніма та детермінації їх передбачити неможливо; кількість же самих антропонімів із різними їхніми матеріально вираженими експонентами, нормативно закріпленими, є об'єктивно обмеженою.

Апелятив як власне звертання і вокативна домінанта також є високочастотним явищем, до того ж репрезентованим надзвичайно великою множиною вокативів із майже нічим не регламентованою кількістю та характером її елементів. Детермінація вокативного апелятива теж є довільною, хоча вона може прямо залежати від його семантики (є прогнозовані епітети до слів *друг, любовь, душа, ангел*), а також від здатності його до субстантивації (*дорогой, милый, родной*), що не потребує оцінних епітетів.

Комбінація антропоніма з апелятивом репрезентована в робочому масиві значно меншою, ніж моделі з домінантами антропонімом або апелятивом, кількістю моделей, що є цілком природним, оскільки адресант відразу ж, як правило, іменує адресата одним найбільш значущим вокативним утворенням. Сполучуваність цієї фігури з детермінантами обмежена специфікою апелятива, а в багатьох випадках й офіційністю звертання, такого, наприклад, як *Многоуважаемая гражданка Скороходова* [І. П. Павлов, 64ф, с. 377].

Базові моделі РЕВ формуються на основі всіх трьох зазначених вище типів їх вокативних домінант. Вибирає яку-небудь з них саме адресант, і цей вибір навряд чи можна жорстко пов'язувати з прагматикою стосунків адресанта й адресата. У будь-якому разі, часто в листуванні тих самих осіб із різних приводів трапляються абсолютно різні форми адресації. Наприклад, М. П. Мусоргський звертається до А. А. Голенищева-Кутузова, використовуючи різноманітні комбінації антропонімів та апелятивів: *Арсений Аркадьевич*; *милейший граф Арсений Аркадьевич*; *милейший*; *Ваше сиятельство*; *милый мой Арсений*; *мой милый друг Арсений*; *родимый*; *господин Граф*; *друг*; *друг мой*; *дорогой мой Арсений* [55ф, с. 148–215]. Як бачимо, тут є

практично все із зазначеного: різні варіанти антропоніма (ім'я, ім'я та по батькові), апелятив *друг*, титулування *Ваше сиятельство,* субстантивати (*милейший, родимый*), різні вокативні конструкції, що поєднують регулятив і титул (*господин Граф*), комбінація антропоніма та апелятива з детермінантами (*мой милый друг Арсений*).

У кожного адресанта нерідко можна зустріти щось своє, оригінальне й специфічне, таке, що суперечить загальній статистиці й виходить за межі традиції, що усталилася в епістолярії, тим більше якщо адресант є неординарною особистістю. У дисертації, досліджуючи типологічний аспект вокативних утворень, акцентуємо не стільки характер конкретного регулярно використовуваного адресантом антропоніма (імені, імені та по батькові або, скажімо, тільки прізвища) чи апелятива (*голубчик, любезный, милый мой, коллега, сударыня* тощо), скільки загальні параметри структурної типології РЕВ, пов'язані, по-перше, із вибором однієї з трьох названих вище лінгвістичних фігур, які є домінантами моделей російського епістолярного вокатива, а по-друге, із характером вокативних моделей, за якими побудовані епістолярні звертання. Якщо не конкретизувати лексемный склад вокативних утворень, а їхні моделі кваліфікувати залежно від характеру відповідних вокативних домінант, то презентовані в робочому масиві моделі РЕВ можна представити в узагальненому вигляді й виділити три групи їх як три типи базових моделей епістолярного звертання: 1) моделі РЕВ, побудовані на основі антропоніма (Ан), 2) моделі РЕВ, побудовані на основі апелятива (Ап), і 3) моделі, стрижневим компонентом яких є комбінація апелятива та антропоніма (АпАн). Отримаємо три списки відповідних моделей РЕВ, що включають детермінанти до власне звертання. Власне ім'я адресата виконує функцію звертання при епістолярній адресації найчастіше, і в переважній більшості вокативів його супроводжує який-небудь детермінант, як правило, із позитивною конотацією. Базові моделі РЕВ із домінантою антропонімом, зафіксовані в генеральному масиві, наведені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Частота реалізації базових моделей РЕВ із домінантою антропонімом

№№	Базова модель	Кількість зафіксованих реалізацій моделі	Форми антропоніма
1	Дорогой Ан	4567	(ИО, И, Ф, О)
2	Ан	2444	(И, ИО, Ф)
3	Многоуважаемый Ан	1359	(ИО)
4	Милый Ан	933	(И, ИО)
5	Уважаемый Ан	342	(ИО)
6	Глубокоуважаемый Ан	327	(ИО)
7	Дорогой мой Ан	228	(И, ИО)
8	Любезный Ан	226	(ИО, И, Ф)
9	Милый мой Ан	122	(И, ИО)
10	Добрый Ан	112	(ИО)
11	Глубокоуважаемый и дорогой Ан	60	(ИО)
12	Добрый мой Ан	37	(ИО)
13	Милый и дорогой Ан	28	(И)
14	Мой Ан	16	(И)
15	Родной мой Ан	13	(И)
16	Многоуважаемый и милый Ан	11	(ИО)
17	Почтенный Ан	8	(ИО)
18	Дорогой и многоуважаемый Ан	8	(ИО)

Усього запорогових вокативних утворень – 10841, їхніх моделей – 18. За першими двома моделями побудовані понад 64% запорогових, отже, типових для російськомовних листів, загальноприйнятих вокативних утворень із домінантою антропонімом. Причому друга з цих моделей – антропонім без детермінанта – зафіксована практично в усіх адресантів (як запорогової, її немає лише в Глазунова, Пушкіна й Сумарокова). За чотирма першими моделями (це менше чверті відповідних вокативних моделей) утворені вже 86%

різних вокативів цієї групи, представлених у генеральному масиві. Як бачимо, попри можливість обрати спосіб безпосередньої адресації, у більшості адресантів переважають загальновживані вокативні моделі певного типу.

Апелятивів, уживаних у функції епістолярного звертання, у кілька разів більше порівняно з формами власних назв, тому очікуваною є також суттєво більша кількість відповідних вокативних моделей. Фактично ж базових моделей РЕВ із домінантою апелятивом, представлених у таблиці 3.2, менше, аніж моделей із домінантою антропонімом, описаних вище.

Таблиця 3.2

Частота реалізації базових моделей РЕВ із домінантою апелятивом

№№	Базова модель	Кількість зафіксованих реалізацій моделі
1	Ап	1320
2	Мой Ап	746
3	Дорогой Ап	200
4	Милый Ап	110
5	Светлейший Ап	108
6	Всемилостивейший Ап	65
7	Дорогой мой Ап	48
8	Любезный Ап	43
9	Сиятельнейший Ап	33
10	Милый и дорогой Ап	22
11	Милый мой Ап	15

Усього запорогових вокативів-апелятивів – 2710, їхніх моделей – 11. За першими двома з цих моделей побудовані близько 76% усіх вокативних утворень цієї групи, за першими трьома, які складають приблизно чверть від загальної кількості моделей цього класу, – 83,6%.

Найуживанішою базовою моделлю є апелятив без детермінанта, хоч сумарна кількість реалізацій моделей із детермінованим апелятивом практично така ж, як і з недетермінованим. У системі базових моделей РЕВ із домінантою-

апелятивом, на відміну від моделей попереднього списку, домінує конструкт із загальною назвою без детермінанта, що є цілком закономірним. Антропонім не має постійної власної семантики, тому будь-яка його актуалізація при звертанні може вимагати, а найчастіше й вимагає якогось супроводу, скажімо, слів-детермінантів, які вказували б на ставлення автора листа до свого адресата принаймні в ритуально-етичному плані. Звідси, мабуть, й означення на зразок *дорогой, милый, любезный, почтенный, глубокоуважаемый.* Щодо апелятива, то він, функціонуючи в ролі звертання, значно меншою мірою, ніж антропонім, потребує спеціальної детермінації, оскільки вже своєю лексичною семантикою визначає поле потрібної адресантові конотації або загалом виключає її, як це зазвичай відбувається, якщо у вокативних конструкціях уживаються регулятиви.

Ще менше вокативних конструкцій, а отже, і їхніх моделей, побудованих на базі тієї або тієї комбінації апелятива з антропонімом, зафіксовано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Частота реалізації базових моделей РЕВ на основі комбінації апелятива й антропоніма

№№	Базова модель	Кількість зафіксованих реалізацій моделі
1	Ап Ан	504
2	Любезный Ап Ан	364
3	Мой Ап Ан	145
4	Милый Ап Ан	55
5	Дорогой Ап Ан	35
6	Ап Ап Ан	30

Усього запорогових вокативів із комбінацією апелятива й антропоніма – 1133, їхніх моделей – 6. За першими двома моделями побудовані близько 77% усіх вокативних утворень цього типу. Ці ж дві моделі складають лише одну третю частину від загальної кількості базових моделей, вибудуваних на основі комбінації антропоніма й апелятива. Знову спостерігаємо зменшення загальної кількості моделей, а отже, збільшення навантаження на них.

У п’яти моделях із шести є детермінанти, але всі вони супроводжують тільки апелятивний складник відповідних вокативних утворень, що загалом підтверджує висловлені раніше міркування щодо частоти й умотивованості поширення антропонімів та апелятивів означеннями до них.

Таким чином, на приблизно рівні частини різних груп моделей (першу за частотою їхніх реалізацій чверть або в останньому випадку третину) припадає в кожному з трьох наведених списків основна маса вокативних утворень, зокрема кількість їх у відсотках така: зі стрижневим компонентом антропонімом – 86%, зі стрижневим компонентом апелятивом – 83,6%, комбінованих апелятивом та антропонімом – 77%.

Загальна кількість вокативних утворень робочого масиву, узагальнених у списках базових моделей, – 14684. Вони побудовані за 35 моделями, що являють собою максимально, на наш погляд, прийнятне (при заданих статистичних порогах) узагальнення основних лінгвістичних фігур російського епістолярного вокатива. При цьому за двома найчастіше вживаними моделями: **дорогой Ан** і **Ан** – побудовано 7011 вокативних утворень, тобто близько 48% (а це майже половина всіх запорогових вокативів). За першими чотирма, із яких одна – **многоуважаемый Ан** – утворена на основі антропоніма й інша – **Ап** – на основі апелятива, побудовані 9690 епістолярних вокативів, що становить 66% від загальної кількості їх, зафіксованої в робочому масиві. За першими вісьмома моделями (із них чотири сконструйовані на основі антропоніма та по дві на основі апелятива й комбінації антропоніма з апелятивом), що становлять знову ж таки лише одну четверту частину від загальної кількості їх, створені 12237 різних вокативних утворень, тобто понад 83% від загальної їх кількості. Переважна ж більшість запорогових моделей РЕВ (22 з 35-ти) співвіднесена менше, ніж з одним відсотком конкретних вокативних фігур, які, утім, так само, як і допорогові, варіюються у разі, коли адресант уживає якусь нову комбінацію власне звертання із супровідними означеннями, у тому числі апозитивними. Ці означення, проте, за наявності високочастотної (понад один відсоток уживань) підмножини їх: *глубокоуважаемый, дорогой, любезный,*

милый, многоуважаемый, мой, уважаемый – також унікальні як у листах кожного окремого автора, так і в загальному масиві вокативних утворень і можуть по-різному поєднуватися одне з одним.

Зроблені узагальнення й підрахунки свідчать про те, що базові моделі звертання з домінантою антропонімом переважають кількісно, зокрема за лексичною різноманітністю детермінантів вокативних конструкцій і за числом реалізацій таких моделей: за ними побудовано 10841 звертання, що становить 74% загальної кількості регулярних вокативних утворень робочого масиву (відносна похибка становить 1,9 %). Отже, можна вважати статистично підтвердженим твердження про те, що для російської лінгвокультурної спільноти найбільш природними й характерними є моделі звертання з домінантою – ім'ям або ім'ям та по батькові адресата (можливо, у супроводі детермінантів *дорогой, милый, многоуважаемый* тощо).

Теоретично можливе ще одне узагальнення, при якому до однієї домінанти зведені всі форми звертання автора листа до свого адресата, а конструкції *дорогой Фёдор, дорогой Константин Сергеевич, дорогой друг, дорогая мама* тощо репрезентовані однією моделлю **дорогой Об**, де **Об** – єдина домінанта РЕВ, яка в такого типу конструкціях є власне звертанням. Подібним чином, вокативні утворення: *милый Фёдор, милый Константин Сергеевич, милый друг* і *милая мама* – репрезентує модель **милый Об.** Особливих проблем при цьому, здавалося б, не виникає, однак – і це суттєво – актуалізований тут уже зовсім інший диференційний параметр вокативної конструкції, яким стає не власне звертання в тій або тій його матеріальній субстанції, а якийсь атрибут, що супроводжує його. До того ж, якщо в системі вокативів на рівні їхніх моделей не розрізняти загальні та власні назви, поза нашою увагою опиниться весь комплекс дуже продуктивних, цікавих і лінгвістично досить значущих вокативних утворень, що являють собою ту або ту комбінацію антропоніма та апелятива, оскільки ми не зможемо формалізувати й протиставити іншим моделям вокативні фігури третього списку (таблиця 3.3).

Таким чином, описуючи базові моделі РЕВ, ми не будемо виходити за рамки сформованої нами системи, у якій ці моделі поділяються на три основні типи.

Далі проаналізуємо якісні параметри базових моделей РЕВ із точки зору їхнього функціонального навантаження, що прямо залежить від характеру вокативної домінанти.

3.3.2. Базові моделі російського епістолярного вокатива з домінантою антропонімом

Власна назва на позначення адресата в будь-якій її мовній реалізації є звичайним, найпоширенішим і, мабуть, найбільше варійованим типом епістолярного вокатива. Варіювання це припускає не тільки вибір комунікантами будь-якої з шести основних форм антропоніма: 1) ім'я; 2) ім'я та по батькові; 3) ім'я й прізвище; 4) ім'я, по батькові та прізвище; 5) прізвище; 6) по батькові (сьомої з теоретично можливих форм, тобто по батькові й прізвище, ми не зафіксували, і вона навряд чи може бути більш-менш регулярною), – а й можливість реалізації різноманітних модифікацій антропоніма, особливо власного імені, прізвища, а також імені та по батькові. Такими модифікаціями є абревіації, як от: *Д. А.* (Далмат Александрович), *А. П.* (Алексей Павлович) [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 6, 9], *Б.* (Боткін) [В. Г. Бєлінський, 12ф, т. 11, с. 465], *Эм Бе* (Марія Борисівна) [К. І. Чуковський, 106ф, т. 15, с. 83]; скорочення (*Ал. Ив.* (Александр Иванович) [Ф. І. Тютчев, 93ф, с. 450], *На? Ва?*, *Гр. Ник. и Ник. Ник.* (Надежда Васильевна, Григорий Николаевич и Николай Николаевич) [В. Хлєбников, 97ф, с. 164, 188], *Ник. Сам.!* (Николай Самойлович) [М. Горький, 27ф, т. 28, с. 381], *Саммир* (Самуил Миронович) [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 448], *Евгъ* (Евгений) [К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 464], *Бор. Фед.* і *БорФед* (Борис Фёдорович) [Ю. М. Лотман, 49ф, с. 123, 135–139]), і спонтанні словотворчі експромти, у тому числі й ті, які не ввійшли навіть до вузькоспеціалізованих словників, наприклад, словників російських особових імен. Якщо Н. О. Петровський в «Словаре русских личных имён» фіксує тільки сім похідних від імені *Лилия*: *Лиля*, *Лила*, *Лилюня*, *Лилюся*,

Лилюха, *Лилюша*, *Лия* [386, с. 142], – то В. В. Маяковський, звертаючись у своїх листах до Лілії Брик, використовує інші похідні від її імені, значно різноманітніші, називаючи адресата *Лилик*, *Лилёнок*, *Лилёночек*, *Лилёк*, *Лилятик*, *Лилёчек*, *Линочек*, *Личик*, *Личика*, а також співзвучними з іменем прізвиськами *Лучик*, *Лисик*, *Лисёк*, *Лисёныш*, *Лисятик*, *Лисит*, *Лисятитик* тощо [47ф, с. 111–174]. У виданні «Словарь русских личных имён» О. М. Тихонова наведені 23 похідні від імені *Лилия* [511, с. 542], і лише одне з них (*Лилёк*) є в листах Маяковського.

М. С. Гумільов називає Анну Ахматову *Аника*, а Ларису Рейснер – на ім'я *Лери* [30ф, с. 172, 197], якого немає поміж 37 похідних від імені Лариса, зафіксованих у словнику О. М. Тихонова [511, с. 536].

К. Г. Паустовський звертається до Миколи Миколайовича Нікітіна *Дорогой Ник Никльби* [60ф, с. 240], а в листах до дружини Тетяни називає її, використовуючи не лише демінутиви *Танюша, Танюшка, Танечка, Танюшенька*, пейоративи *Танька, Танюша*, а й розмовні кличні форми із усіченим кінцевим голосним *Тань, Танюш* чи оказіональні новотвори: *Танок, Танюшок, Тануш-Тануш, Танка, Таню-Танюша, Тань-Тань, Тануша, Танушка* [60ф, с. 270–327]. В епістолярії І. Е. Бабеля знаходимо п'ять модифікацій імені Тамара: *Тату*, *Татуша*, *Татушенька*, *Таратута*, *Таратуточка* [8ф, с. 27–124], – жодної з яких немає в словниках російських особових імен [385, с. 206; 511, с. 629], хоча вони фіксують іменоформи *Тата* й *Татуся*. Від *Тата* за продуктивними моделями Бабель утворив демінутиви *Татуша* й *Татушенька*, від *Татуша* усіченням основи – форму *Тату*, від якої шляхом редуплікації першого складу й епентези складу *-ра-* з повтором голосного утворена форма *Таратута*, а від неї – демінутив *Таратуточка*.

А. Погорєльський у листах до свого племінника Олексія Толстого називає його: *Алёша, Алёшка, Алёшинька, Алёшечка, Алехашка, Алеханчик, Алеханочка, Ханчик, Ханочка, Хануля, Хашка* [75ф, с. 416–430].

Наведені приклади підтверджують спостереження А. Вежбицької щодо широкого діапазону можливостей експресивного словотвору особових імен

у російській мові. Свобода вибору з численних експресивних можливостей, на думку дослідниці, впливає на загальну атмосферу спонтанності й емоційного багатства, що характеризує слов'янські мови і слов'янські взаємовідношення взагалі [73, с. 198]. Як бачимо, автори листів послуговуються всілякими, практично непередбачуваними модифікаціями, спрогнозувати й відстежити які лексикографія, звісно, не в змозі. О. Блок, наприклад, у листах до Л. Д. Блок звертається: *моя маленькая Бо* та *моя маленькая Бу* [13ф, с. 469, 496]. М. О. Булгаков називає свою дружину Олену Сергіївну не тільки повним іменем *Елена*, а й похідними від нього *Люсенька, Люси, Люкси, Лю,* і вигаданими іменами *Ку, Купа, Куква, Кукочка, Клюник, Купик* [15ф, с. 617–635]. У М. Горького в листі до В. В. Іванова є спонтанне утворення *«Сиволод»* – фонетичний варіант імені Всеволод [27ф, т. 30, с. 352]. А. П. Чехов, звертаючись до Л. С. Мизинової називає її не лише *Лика*, як це було прийнято в близькому оточенні дівчини, а й ім'ям одного з персонажів трагедії Гільпарцера «Сафо» – *Мелита* [104ф, т. 11, с. 544].

Деякі з наведених вище модифікацій імен можна кваліфікувати як прізвиська, тобто, за визначенням Н. В. Подольської, «дополнительное неофициальное имя, данное человеку окружающими людьми в соответствии с его характерной чертой, сопутствующим его жизни обстоятельством, по какой-либо аналогии, по происхождению и другим мотивам» [394, с. 115]. Дослідники їх виділяють відіменні (відпроприальні) та відапелятивні прізвиська (прізвиська-характеристики), утворені за ознаками, які характеризують людину, й різними асоціаціями [356, с. 225–228; 427, с. 28; 494, с. 9–10; 499, с. 487–495], проте, навіть зважаючи на такий загальний розподіл, не завжди можна однозначно віднести прізвисько до однієї з цих груп: наприклад, якщо людину на прізвище *Воробьёв* називають *Воробей*, то це відіменне прізвисько збігається за формою з апелятивом і пов'язане з ним у свідомості мовців асоціативно. Неоднозначною є й проблема диференціації відіменних прізвиськ і таких оцінних форм імені, як *Димон, Вован, Толян*, на що неодноразово вказували фахівці з ономастики [356, с. 225; 428, с. 31; 485, с. 48], які запропонували певні

критерії розмежування прізвиськ і варіантів канонічного імені, при цьому суттєвою ознакою прізвиськ вважали їх усталеність.

О. В. Суперанська наголошує на тому, що прізвиська виникають і функціонують у колективі: шкільному класі, вузівській групі, цеху, гуртожитку, родині тощо [499, с. 485–486]. А. В. Занадворова описала функціонування прізвиськ-звертань у сімейному мовленнєвому спілкуванні [160]. На думку Т. Т. Денисової, індивідуальність прізвиська обов'язково має бути підкріпленою колективним визнанням, тобто суспільним схваленням [131, с. 7]. Досліджуваний нами матеріал – листи – здебільшого не дає змоги чітко визначити, чи є прізвиськом ужита автором нестандартна форма іменування адресата, адже невідомо, наскільки усталеною є ця форма, чи використовували її в усному спілкуванні, чи послуговувалися нею інші члени колективу. Щоб це з'ясувати, слід залучити широкий соціолінгвістичний контекст епістолярної комунікації, що, по-перше, не завжди можна зробити, а по-друге, виходить за межі завдань нашого дослідження. Саме тому ми не беремо на себе відповідальність за те, щоб напевне визначити в кожному конкретному випадку, що перед нами – відіменне прізвисько чи оказіональна, нестандартна форма імені, відапелятивне прізвисько чи апелятив-характеристика, який зберігає властивості загальних назв. Не виділяючи прізвиська як окремий клас антропонімів, кваліфікуватимемо будь-які похідні від імені, прізвища або по батькові адресата як вокативи-антропоніми, а похідні від апелятивів на зразок *зверунья, звeруша, звэра* та власне апелятиви, ужиті метафорично для іменування адресата, – як вокативи-апелятиви.

Автори листів утворюють різнотипні похідні не лише від особових імен, а й від прізвищ. Так, М. Ю. Лермонтов у листі до О. І. Бібікова називає свого адресата *милый Биби* [45ф, с. 625]; В. А. Жуковський іменує М. В. Гоголя *любезнейший Гоголёк* і *мой милый Гоголёк* [37ф, с. 527, 530], а М. І. Гнєдича – *любезнейший Гнедок* та *любезный Гнедко*, а також, звертаючись до нього, утворює псевдопатронім від імені Гомер: *мой милый Николай Гомерович* [37ф, с. 574, 587, 592]. С. А. Ауслендер апелює до М. С. Гумільова *милый Гуми* [30ф,

с. 240]; К. І. Чуковський – до А. В. Руманова: *милый Рум* [106ф, т. 14, с. 183]. А. П. Чехов подекуди звертається до свого брата не на його справжнє прізвище, а утворюючи вигадані прізвища – похідні від іменника *гусь*: *Гусев*, *Гусиных*, *Гусиади* [104ф, т. 11, с. 148, 151, 190]. М. Горький у листі Л. А. Сулержицькому вживає вокатив *Милый мой Сулер* [27ф, т. 29, с. 118] із модифікацією прізвища, досить часто використовуваною при усному спілкуванні. І. Е. Бабель називає Т. Каширіну *Каширочка* [8ф, с. 45], І. О. Бунін у листі до О. М. Федорова утворює вокатив *Федореско* [16ф, т. 12, с. 86]. В. П. Астаф'єв, звертаючись до родини, називає дітей похідним від свого прізвища іменником *астафьята*: *Дорогая Маня и* ***астафьята****, здравствуйте!* [6ф, с. 38].

Спеціальних словників таких варіацій російських прізвищ ми не виявили. Немає, очевидно, також лексикографічних видань із різними модифікаціями по батькові як частини російського повного імені, на що, звісно, є об'єктивні причини, насамперед відсутність необхідного для таких видань обсягу фактичного матеріалу.

Розглядати окремо кожну з таких модифікацій як особливу структурну ланку антропоніма навряд чи доцільно, оскільки навіть спрогнозувати, якою буде й скільки нараховуватиме повна номенклатура їх, просто неможливо, оскільки в листі, як і в усному спілкуванні, може бути вживаною будь-яка трансформована власна назва особи як з позитивною, так і з негативною конотацією, що підсилює або послаблює (за бажанням адресанта) емоційно-оцінне забарвлення, яке вже асоційоване з відповідним антропонімом. Наприклад, М. П. Мусоргський у листах називає М. А. Римського-Корсакова похідним від його прізвища *Корсинька* [55ф, с. 70–72, 75–78 та ін.], І. Е. Бабель утворює вокатив *Зозулечка* від прізвища Зозуля [8ф, с. 181], М. П. Чехова в листі звертається до І. О. Буніна: *милый Букишончик* [16ф, т. 13, с. 70], утворюючи дериват від придуманого А. П. Чеховим прізвиська *Букишон*. Сам письменник в одному з листів до своєї дружини О. Л. Кніппер ласкаво називає її *Книпуша* [104ф, т. 12, с. 489].

Усі субстанціональні варіації конкретного імені як конструктивного параметра листа в дисертації зведені до одного класу власних імен, що належить, разом з усіма іншими онімами такого ж типу, до загальної системи РЕВ, а отже, й до відповідної множини або підмножини вокативних конструкцій з домінантою, репрезентованою однією із шести згаданих вище форм антропоніма. Виконувати функції антропоніма в листах може не лише особове ім'я або прізвище, а й прізвисько, псевдонім і, звісно, будь-який апелятив, якщо він персоніфікований та іменує конкретного індивідуума.

Особове найменування в тому чи іншому його субстанціональному вияві є, як уже було зазначено, найпоширенішим типом вокатива в листах різного призначення й різних жанрів; лише деякі з основних форм антропоніма, зокрема поєднання імені, прізвища й по батькові або лише особове ім'я, статистично все-таки тяжіють до певних жанрових різновидів письмових послань.

Вокатив, виражений особовим ім'ям, характерний насамперед для листів до родичів, друзів і близьких людей. На ім'я *Иван* звертається О. В. Суворов до свого родича І. П. Суворова [87ф, с. 101]. М. Горький називає на ім'я Ф. І. Шаляпіна [27ф, т. 28, с. 174, 389, 391 та ін.]. Трапляється такий вокатив і в листах до незнайомих чи малознайомих осіб у разі, якщо адресант співчуває тому, кому пише, прагне через ті або ті обставини показати свою прихильність до адресата або демонструє в якійсь формі бажання перейти до більш довірливих стосунків із ним. При цьому водночас можуть обговорюватися питання професійного й особистого характеру, як, наприклад, у листах М. Горького Л. М. Андреєву, до якого частіше, аніж до інших письменників, адресант звертається тільки на ім'я – *Леонид* [27ф, т. 29, с. 191, 199, 234, 242]. Зауважимо, що в деяких посланнях до інших осіб, наприклад, до К. П. П'ятницького, Горький також називає Л. М. Андреєва лише на ім'я [27ф, т. 29, с. 28–29].

По-різному називає свого брата Юлія Олексійовича Буніна в листах до нього І. О. Бунін: *дорогой Юринька*; *милый Юринька*; *драгоценный Юринька*;

Юричка; *милый, незаменимый мой, дорогой мой Юричка*; *милый и дорогой Юлинка*; *дорогой Юлий*; *мой милый и уважаемый Юринька*; *милый, родимый Юричка*; *Юынка* (імітація дитячої вимови); *драгоценный Люкася* («лепетне» ім'я); *Юлий*; *милый, дорогой Юрий* [16ф, т. 11, с. 14, 18, 19, 98, 147, 183, 184, 189, 210, 219, 246, 278, 292] тощо.

Дуже часто особове ім'я починає фігурувати як звертання лише після досить тривалого листування комунікантів, яке в перших посланнях супроводжували інші, більш офіційні вокативи. Це відбувається тоді, коли ділові й партнерські стосунки кореспондентів переростають у дружні, а іноді й у більш значущі, що ми зафіксували в багатьох листах чоловіка до жінки, які ілюструють певні етапи становлення й розвитку їхніх почуттів. Скажімо, якщо в перших листах до О. Л. Кніппер А. П. Чехов використовує лише ввічливий вокатив *милая актриса* [104ф, т. 12, с. 319, 348, 354], компліментарні вокативи *милая актриса, хороший человечек*; *милая актриса, очаровательная женщина* [104ф, т. 12, с. 327, 342] або ж загалом уникає звертання [104ф, т. 12, с. 299, 303], то в розпал їхнього листування він уживає вокативні конструкції на зразок *Милая моя Оля, радость моя*; *Милюся моя ангел мой*; а згодом і полівокатив *собака Олька ... дуся ... Олька* [104ф, т. 12, с. 380, 381, 407].

Схожі з описаними вище й умови, за яких можливе звертання до адресата на прізвище. До такого вокатива вдаються в листуванні з близькими за духом і добре знайомими людьми, коли час обмежений і немає необхідності особливо церемонитися. Так, на прізвище звертається О. С. Пушкін до В. Ф. Раєвського [78ф, с. 34], П. В. Анненков до І. С. Тургенєва [4ф, т. 1, с. 22, 23, 42 та ін.]. Вокативом *Канищев!* починається лист О. В. Суворова до свого управителя [87ф, с. 59]. Із прізвища-вокатива починаються листи О. І. Герцена до М. І. Астракова, В. Г. Бєлінського й М. П. Огарьова [21ф, с. 285, 299, 309]. Прізвище виконує функцію звертання в посланні Л. М. Толстого до М. О. Некрасова [90ф, т. 17, с. 181] й у листі В. В. Маяковського художникові О. М. Родченку [53ф, с. 65]. Досить часто прізвище-вокатив супроводжується якимсь означенням, своєрідним постійним епітетом: *мой любезнейший, дорогой*

Пущин; *мой любезный Оболенский* [І. І. Горбачевський, 26ф, с. 141, 142]; *мой милый Щербатов* [І. Д. Якушкін, 111ф, с. 204]; *дорогой Оцуп* [М. С. Гумільов, 30ф, с. 220]; *уважаемая Каширина* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 78]; *милый Берестов* [К. І. Чуковський, 106ф, т. 15, с. 349].

Прізвище як вокатив може мати семантику сукупності, якщо адресант звертається до членів однієї родини: *Дорогие Смоличи* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 457], *Здравствуйте, Черненки* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 20] тощо.

Ще рідше російський епістолярний вокатив виражений ім'ям та прізвищем – формою, нехарактерною для письмового звертання. Так, ми зафіксували незвичне для епістолярного стилю звертання *Мирон Антонов* у листі О. В. Суворова до його кріпака [87ф, с. 101]. Такий вокатив є в листах О. О. Фадєєва до осіб інших національностей: до М. Є. Маркарян він звертається *Дорогая Маро Маркарян!*, до Л. Стоянова – *Дорогой Людмил Стоянов!* [94ф, с. 562, 565]. Звертання цього типу є в листі Л. М. Толстого до Генріка Сенкевича [90ф, т. 18, с. 401], у посланнях М. Горького до Стефана Цвейга, Ромена Ролана й Бернарда Шоу [27ф, т. 29, с. 416, 413, 345], у листах К. Г. Паустовського Назиму Хікмету [60ф, с. 412], В. П. Астаф'єва Ніколі Христову [6ф, с. 243]. Епізодично, звісно, тоді, коли адресант не знає по батькові адресата, ім'я та прізвище в ролі вокатива трапляється й у листах до осіб з російськими іменами, наприклад, в епістолярії М. Горького є випадок, коли тексту передує опосереднений вокатив *Галине Грековой* [27ф, т. 30, с. 336], в листі В. П. Астаф'єва – початкове звертання: *Дорогая Ирина Стрелкова!* [6ф, с. 186]. Такі звертання, як правило, детерміновані, вони є складниками більшої за обсягом вокативної конструкції. Іноді адресант, перепрошуючи, пояснює, чому він був змушений використати неузвичаєну форму вокатива-антропоніма: *Ивану Шмелёву – извините, – отчество Ваше забыл!* [Горький, 27ф, т. 29, с. 109]; *Павлу Максимову, – сообщили бы отчество, неловко писать – Павлу* [Горький, 27ф, т. 29, с. 168]; *Льву Никулину (Отчества не знаю по его вине)* [Горький, 27ф, т. 30, с. 199]; *Дорогой Евгений Лебедев! (Извините, что запамятовал Ваше отчество)* [Астаф'єв, 6ф, с. 183].

А. П. Чехов використовує ім’я й прізвище Віктора Крилова (*Новый Виктор Крылов!*), називаючи так свого брата Ал. П. Чехова, звісно, з певним підтекстом [103ф, т. 11, с. 333].

К. І. Чуковський звертається до О. О. Благініної, поєднуючи ім’я з похідним від прізвища прізвиськом: *Милая Леночка! Дорогая Благиша!* [106ф, т. 15, с. 606].

Найнижчий рівень регулярності в системі антропонімів РЕВ, мабуть, у вокатива, вираженого повним трикомпонентним ім’ям, а саме ім’ям, по батькові й прізвищем. Дуже рідко трикомпонентна форма імені є прямим звертанням до адресата: *Дорогой Пётр Васильевич Митурич* [В. Хлєбников, 97ф, с. 213]. Вона може бути зручною в разі, коли адресат груповий – наприклад, сім’я, означувана спочатку сукупно, тобто за прізвищем, а потім персоніфіковано, названа на ім’я та по батькові кожного з її членів: *Дорогие Смоличи – Елена Григорьевна и Юрий Корнеевич!* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 300].

Тут, однак, інші, ніж при звертанні на ім’я й прізвище, передумови вживання. Повна форма імені функціонує в складі опосередненого вокатива, що реалізує метатекстову адресацію в офіційних і приватно-ділових листах, у таких, наприклад, як послання В. Хлєбникова: *Роста. Владимиру Владимировичу Маяковскому* [97ф, с. 204]. Опосереднений вокатив з переведенням імені адресата в позицію суб’єкта висловлення О. П. Сумароков увів до складу завершальної етикетної формули листа – трикомпонентна форма імені, яка реалізує вокатив, у цьому випадку підкреслює шанобливе ставлення автора послання до свого адресата – секретаря Катерини ІІ Г. В. Козицького: *А я в честь себе то почитаю, что меня любит и почитает* ***Гр. Вас. Козицкий****, которого есмь покорнейший слуга и верный друг А. Сумароков* [71ф, с. 123].

В одному з листів М. П. Мусоргского повне трикомпонентне ім’я в складі опосередненого вокатива в зачині листа реалізує зовсім іншу стилістику. Формула *Вещему* ***Володимиру Васильевичу Стасову*** *от Мусорянина послание* [55ф, с. 136] задає жартівливо-піднесений тон усьому листу, і цей тон

композитор витримує, використавши застарілий фонетичний варіант імені *Владимир* та внутрітекстові звертання *мой дорогой вещун, мой вещун*.

Звертання в листі лише по батькові – це обмежена сферою вживання й функціонально маркована форма адресації, покликана, як посвідчує оброблений нами матеріал, дуже довірливим й особливо пошанівним ставленням адресанта до адресата, у разі, якщо другий є наставником, колегою, досвідченішим або старшим від автора листа, чи коли щось дуже важливе пов'язувало їх у минулому. Тому цілком природним є те, що уживають такий вокатив у письмовому спілкуванні (в усному мовленні, а особливо в сільській місцевості, він вельми розповсюджений) значно рідше, аніж інші узвичаєні форми звертання. По батькові *Евгеньич*, зокрема, звертається М. Горький у 1911 році в листі до М. Є. Буреніна [27ф, т. 29, с. 185], який п'ятьма роками раніше супроводжував письменника в його подорожі по Америці. Є в М. Горького вокативи *дорогой Ильич* і *дорогой мой Ильич* [27ф, т. 30, с. 293, 352]. Звертаючись у листі лише по батькові, кореспонденти переважно використовують типову для усного розмовного мовлення синкоповану форму по батькові: *Матвеич* [О. В. Суворов, 87ф, с. 94]; *Палыч* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 364]; *Митрич*; *дорогой Алексеич*; *дорогой Митрофаныч* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 272; т. 12, с. 89, 99], навіть *Юлликсеич* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, з. 223] – розмовний варіант усічених імені та по батькові брата письменника Юлія Олексійовича. Іноді прізвище адресата може трансформуватися у форму псевдопатроніма. Так, М. Горький у листі звертається до С. М. Прохорова *милый мой Прохорыч* [27ф, т. 29, с. 131], а С. О. Єсенін називає І. В. Євдокимова *милый Евдокимыч* [35ф, с. 214].

Звертання на ім'я та по батькові адресата як ЕВ – це найпоширеніша лінгвістична фігура, регулярно використовувана в листах, різних за призначенням і характером їх, адресованих особам, із якими адресант може перебувати в різних стосунках: дружніх, ділових, начальницьких, службових тощо, – або загалом не бути особисто знайомим із ними.

Такий вокатив трапляється навіть тоді, коли автор послання звертається до родичів, до чоловіка або дружини, які є соціальною або віковою нерівнею йому, а також якщо він бажає підкреслити особливу повагу до свого адресата, що має місце, наприклад, у листі командира партизанського загону В. А. Шиманського дружині, до якої він звертається *Дорогая Эсфирь Харитоновна*, удаючись, щоправда, далі в тексті листа до ніжніших слів: *Дорогая Фирочка*, – проте закінчує лист більш стримано, уживаючи вокатив *дорогая, любимая, искренне уважаемая Эсфирь Харитоновна* [23ф, с. 283–284]. Іноді ініціали (скорочене ім'я та по батькові) є, очевидно, лише результатом економії зусиль; так нерідко звертався в листах до своєї дружини Марії Борисівни К. І. Чуковський: *Милая М. Б.*; *Дорогая М. Б.* [106ф, т. 15, с. 201, 208, 233, 236, 298 та ін.], хоча водночас він називає її й по-іншому: *дорогая*; *милая*; *милая Машенька*; *Машенька*; *дорогая Машенька* [106ф, т. 15, с. 176, 195, 205, 217, 334] тощо. В одному з листів Чуковського звертання до дружини на ім'я та по батькові – це спосіб емоційно та дещо іронічно висловити своє обурення з приводу того, що довго не було листів від неї: ***Отвратительная Марья Борисовна****! Как же ты смела так долго не писать!!! Я не знал, что и думать* [106ф, т. 15, с. 196].

Ім'я та по батькові як епістолярний вокатив досить часто функціонує без будь-яких до нього означень, як, наприклад, у листах О. І. Герцена М. Х. Кетчеру й М. О. Маркович [21ф, с. 276, 452], у посланнях Д. Н. Маміна-Сибіряка до М. М. Слєпцової [51ф, с. 386], С. О. Єсеніна – до О. О. Блока [35ф, с. 113] і багатьох інших. Частіше, однак, ім'я та по батькові супроводжується означенням, як правило, традиційним на зразок *дорогой*, *любезный*, *уважаемый*, *многоуважаемый* тощо, яке виражає ставлення автора листа до адресата, трапляються в епістолярних текстах і розгорнуті конструкції, наприклад: *Добрый, хотя часто сердитый (и иногда понапрасну) Михаил Петрович* [Ап. Григор'єв, 29ф, с. 239]. Г. В. Плеханов в одному з листів звертається до М. Горького так: *Глубокоуважаемый и всегда дорогой мне, – хотя лично и мало знакомый, – Алексей Максимович* [74ф, т. 2, с. 516].

Жорсткої кореляції тієї або тієї форми антропоніма-вокатива й особистості адресата, на нашу думку, немає, оскільки до одного адресата автор листа може звертатися (і фактично звертається) по-різному, наприклад, почергово вживаючи різні антропоніми, різні апелятиви й усі можливі комбінації їх, послуговуючись вокативом з іронічним забарвленням або будь-якою іншою конотацією, яка нерідко в тексті змінюється на протилежну. Якщо ж в окремих адресантів усе-таки переважає той або той тип антропоніма чи базової моделі вокатива, то це найчастіше залежить від комунікативних чинників, таких, як певне коло кореспондентів, особистість адресанта, характер листування тощо.

Антропонім є цілком природною лінгвістичною фігурою при звертанні до знайомої людини, фігурою стилістично нейтральною, якщо ім'я адресата не супроводжується якимись форсованими детермінантами, а через це й досить тривіальною. Апелятив же в усіх його проявах – набагато складніша, як функціонально, так і за своїм лексичним наповненням, фігура, що вимагає більш детального опису.

3.3.3. Базові моделі російського епістолярного вокатива з домінантою апелятивом

Загальні назви у функції вокатива є широко розповсюдженим явищем, тим більше якщо апелятив певним чином детермінований і входить до складу синтаксичної конструкції, утвореної на базі іншого апелятива або власного імені: *Мама*; *Дорогие друзья*; *Уважаемый господин управляющий*; *Товарищ Володин*; *Милый мой брат Саша* тощо. Водночас вокативний апелятив є дуже складним конструктом з особливою функціональною й прагматичною значущістю, адже на відміну від вокатива-антропоніма кількість та характер його ядерних компонентів практично нічим не регламентовані. Звідси надзвичайна різноманітність як плану вираження, так і плану змісту реалізованих за тією або тією базовою моделлю вокативних утворень.

Як епістолярно-етична норма апелятив, якщо його не супроводжує власне ім'я, виконує функцію звертання найчастіше тоді, коли ім'я адресата авторові листа невідоме або воно вже назване при опосередкованій адресації, наприклад, спочатку *Г-же Л. Никифоровой*, а лише потім *Сударыня!* чи *Вере Евгеньевне Гаккель-Аренс*, далі *Сударыня!* [М. Горький, 27ф, т. 29, с. 90, 333], або це є не функціональним і не суттєвим для певної комунікативної ситуації, скажімо, коли автор апелює до якого-небудь колективу осіб. Так, О. О. Фадєєв звертається до секретаріату Спілки радянських письменників: *Дорогие товарищи* [94ф, с. 428]; М. Горький у листі піонерам заполярного міста Ігарки послуговується вокативом *будущие доктора, инженеры, танкисты, поэты, лётчики, педагоги, артисты, изобретатели, геологи*, а далі називає дітей: *милые ребята* [27ф, т. 30, с. 421–424]. В особливих випадках адресант може вибачитися перед адресатом, як це робить, наприклад, М. Горький, коли звертається до М. Д. Красова одним словом *Уважаемый*, пояснюючи вільність таким чином: *а имени и отчества Вашего не могу вспомнить, Вы извините меня за это* [27ф, т. 29, с. 46]. Схожа ситуація репрезентована й у листі В. П. Астаф'єва до Красноярського крайкому комсомолу, який починається вокативом: *Дорогой товарищ секретарь! (Извините, не знаю ни фамилии Вашей, ни имени-отчества)* [6ф, с. 202].

У листах особам, імена яких адресант знає, але не називає, вокативний апелятив, зокрема контактив, як правило, є своєрідною фігурою дистанціювання й указує або на офіційність цього послання, нерідко з елементами відчуженості, або на завуальовану, іноді навіть неприховану ворожість автора листа до свого адресата. При цьому форми апелятива можуть бути різноманітними та навмисне не виявляти намірів адресанта, не показувати справжнього його ставлення до адресата. Такі апелятиви (*Ваше величество*, *Ваше высокопревосходительство*, *Ваше высокопреподобие*) автори листів до добре знайомих, але високопоставлених осіб уживають, аби уникнути підозри у фамільярності чи панібратстві, що, наприклад, простежуємо в листах О. С. Пушкіна імператорові Миколі І: *Всемилостивейший государь* [78ф,

с. 209], М. Ю. Лермонтова Великому князеві Михайлу Павловичу: *Ваше императорское высочество* [45ф, с. 618], В. Г. Бєлінського В. Ф. Одоєвському: *Князь* [12ф, т. 12, с. 58]. За допомогою титулів і титулувань можна також передати особливо пошанівне й доброзичливе ставлення адресанта до адресата, як це робить, наприклад, О. С. Пушкін, який у листах до В. Ф. В'яземської й до В. Ф. Одоєвського звертається *Ваше сиятельство* [78ф, с. 246, 455]. Титул також може супроводжувати інший вокативний апелятив, як, скажімо, у конструкції *Ваше превосходительство, Милостивый государь* [М. Ю. Лермонтов, 45ф, с. 615].

Апелятив (як власне звертання і як певна ВК) в писемному мовленні, будучи конструктивним параметром листа, функціонально є настільки ж значущим, як і власне ім'я, тому дуже часто використовується як форма адресації в листах, що з якихось причин не вимагають звертання до адресата на ім'я, або в листах, у яких можна випустити власне ім'я, не порушивши будь-яких етичних норм, приміром, його немає при вокативі *сударыня* в посланні А. П. Чехова до О. М. Шаврової [104ф, т. 11, с. 491].

Відволікаючись від протиставлення загальних та власних назв в суто лінгвістичному аспекті, можна стверджувати, що принципова різниця між вокативним апелятивом і вокативним антропонімом у функціональному аспекті виявляється в тому, що апелятив як метамовна категорія являє собою звертання, яке можна кваліфікувати як звертання максимально узагальненого характеру. Це означає, що лист із відповідною адресацією, зокрема з тим самим апелятивом, може призначатися для будь-якого адресата (принаймні для досить широкого кола осіб), тоді як лист із вокативним антропонімом адресується лише якійсь конкретній особі. Уживання того чи іншого власного імені у функції звертання для окремого класу листів або для якої-небудь множини адресатів, очевидно, неможливе.

Милостивый государь, наприклад, у Л. М. Толстого – це звертання до редакторів різних газет [90ф, т. 18, с. 83, 95, 155], а також до О. В. Зенгера, Е. Рейхеля [Толстой, т. 18, с. 387, 391] та ін. *Дорогой друг* у листах М. Горького

– це звертання до І. П. Ладижникова й до Ромена Ролана [27ф, т. 29, с. 359, 458], а ось *Демьян Иванович* він використовує, лише звертаючись до Д. І. Семенова, так само, як *Александр Сергеевич* – тільки до О. С. Черемнова [27ф, т. 29, с.125, 144]. Одним і тим самим власним ім'ям можуть, звісно, позначатися різні адресати, але це абсолютно інша проблема, пов'язана з об'єктивною причиною, а саме можливістю антропоніма називати різних осіб і різні об'єкти та явища незалежно від того, чи функціонують вони в ролі адресата.

Апелятив, виконуючи функцію звертання загального чи вибіркового, що стосується обмеженого кола осіб, може використовуватися в листах до одних і тих самих осіб, будучи водночас канонізованим, якщо його вживання відповідає етичним нормам, тобто він є загальноприйнятою в епістоляриці фігурою (*Милостивый государь*; *сударыня*; *князь*; *голубчик*; *голубушка*; *товарищи*; *друг*; *милая мамочка*; *дорогая тётя*), і неканонізованим, якщо сам апелятив або вокативна конструкція, базовим компонентом якої він є, суттєво відрізняється від традиційних форм звертання й уживається лише конкретним адресантом або вузьким колом їх. Це вокативні апелятиви на зразок *голубонька* [К. П. Волжина (Пєшкова), 65ф, т. 1, с. 68], *голубёночек* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 51], *братка* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 18], *дорогая мамахен* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 340], *папхен* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 260], *Мадемуазель сестра* [А. П. Чехов, 104ф, т. 11, с. 229], *госпожа хорошая* [С. О. Єсенін, 35ф, с. 164], а також метафоризовані звертання на зразок *душа моя*, *солнышко* або, як у листі О. С. Пушкіна до Л. С. Пушкіна, *моя прелесть* і *моя радость* у його ж посланні В. П. Горчакову [78ф, с. 48, 49].

Як звертання ситуативне апелятив може мотивуватися з різним, щоправда, ступенем прозорості певними якостями адресата або подіями, до яких він був причетним, чи обставинами, за яких відбувалася комунікація (в О. С. Пушкіна, наприклад, *житель свободной Англии* в листі до М. І. Кривцова та *любимец муз* до П. А. В'яземського [78ф, с. 13, 207]; *карантинно-таможенный человече* в посланні А. П. Чехова до брата, який у

той час служив на таганрозькій митниці [104ф, т. 11, с. 85] тощо), і бути немотивованим, тісно не пов'язаним із якими-небудь об'єктивно існуючими чинниками (*дорогой женераль* у листі М. П. Мусоргського до В. В. Стасова, який не мав генеральського звання [55ф, с. 111], *уважаемая красавица* в І. Е. Бабеля [8ф, с. 72]). Апелятив, виконуючи функції епістолярного вокатива, може уподібнюватися до власного імені, тобто персоніфікуватися, уживатися лише при звертанні конкретної особи до конкретного ж адресата, наприклад: *Многоуважаемый, хотя и молодой изверг* у листі М. Горького Л. М. Леонову [27ф, т. 30, 195]; *Дура моя – ягодка* у листі С. О. Єсеніна до А. Б. Марієнгофа [35ф, с. 165]; *коренник* у листі М. П. Мусоргського до І. Ю. Рєпіна [55ф, с. 145]; *зверочек* у посланнях І. О. Буніна до В. В. Пащенко [16ф, т. 11, с. 56, 58] тощо.

Субстанціонально вокативний апелятив – явище надзвичайно різноманітне, особливо тоді, коли його не супроводжує жодна з варіацій власного імені. До свого адресата автор листа може звернутися як до родича, указавши на характер родинних стосунків: *мама*, *кузина*, *дядя*, *сестра*, *бабушка* (таких слів-апелятивів кілька десятків), як до людини певної професії, такої, яка обіймає певну посаду або має той чи той офіційний / неофіційний статус, можливо, титулованої: *уважаемый учёный секретарь*, *господин прокурор*, *товарищ вице-адмирал*, *князь, полковник*, *профессор* (таких загальних назв у функції звертання, вираженого різними іменниками і субстантивними словосполученнями, – сотні). Зрештою, у ролі вокатива в листі може функціонувати те або те авторське найменування адресата, яке входить до корпусу нормативної й загальновживаної лексики російської мови (*Любезнейшая Пчела* [О. С. Грибоєдов, 28ф, с. 150]; *Оркестр* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 99]; *клопик*, *собака*, *лошадка* [А. П. Чехов, 104ф, т. 12, с. 455, 459, 510]; *Кардинал* [І. О. Бунін, 16ф, т. 14, с. 57]; *Кролик*, *Зверушка* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 70, 144]; *подсолнушек*, *птичка*, *одуванчик*, *Зайчик-Убегайчик* [О. М. Ремізов, 79ф, с. 81, 116, 142, 107]) або до складу лексики, не зафіксованої у словниках (*зверочек*, *зверёнка*, *свинёночек* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 56, 122, 123]; *нежняночка*, *пташенька*, *большеротик* [О. Е. Мандельштам,

52ф, с. 49, 57, 61]; *Бубуня*, *Кукуня*, *кисуня-мяуня*, *запыхуня, побегуня* [О. М. Ремізов, 79ф, с. 85, 318, 113, 322]; *Альтер* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 357] тощо). Якщо розглядати текст як «створений мовною особистістю продукт, у якому виявляються основні характеристики тезауруса особистості», за визначенням О. А. Семенюка [451, с. 2], то слід зауважити, що лексеми останнього типу яскраво характеризують не лише номіновану ними особу, а й їхнього творця як мовну особистість. Такі авторські номінації адресата представлені вже тисячами різноманітних лексичних одиниць, якими різні адресанти регулярно послуговуються або використовують їх лише епізодично стосовно конкретного адресата й лише за певних умов комунікації. Як приклад, наведемо фрагмент повного переліку вокативних апелятивів (з урахуванням функціональної субстантивації), дібраних нами з листів системної вибірки, де зазначені адресанти, які використовують відповідні лексеми з тією або тією субстанціональною варіацією їх:

автор (Бунін), *агге* (Пушкін), *адмірал* (Суворов), *академик* (Рєпін), *акмеист* (Бунін), *актриса* (Чехов), *Альтер / Аль(к)тер / Alter* (Баранцев), *ангел* (Адамович, Бабель, Блок, Бунін, Герцен, Лєсков, Пушкін, Чайковський, Чехов), *ангелочек* (Островський), *артист* (Горький), *архи-пенси-тектор* (Баранцев), *астафьята* (Астаф’єв), *бабочка* (Бабель), *бабушка* (Толстой, Чехов), *барин* (Бунін), *барон* (Герцен, Пушкін, Суворов, Толстой), *барыня* (Мусоргський), *барышня* (Бунін, Толстой), *батенька* (Астаф’єв, Лотман, Серафимович), *батюшка* (Астаф’єв, Горький, Короленко, Крамськой, Мусоргський, Пушкін, Серафимович, Суворов), *бедная* (Крамськой), *бедненький* (Чайковський), *бедняга* (Шаляпін), *бедняжка* (Бабель, Шаляпін), *безалаберный* (Пушкін), *бес* (Паустовський), *бесстыдник* (Бунін, Чуковський), *бестия* (Серафимович), *бесценная* (Бунін), *благовеститель* (Чехов), *благодетель / благодетельница* (Бабель, Лєсков, Мусоргський, Пушкін, Суворов, Чехов), *благоприятель* (Лєсков), *благоразумный* (Пушкін), *близкий* (Бунін, Єсенін, Чуковський), *блондиночка* (Чехов), *бобёр* (Бунін), *боец* (Горький, Жуковський), *болезный* (Мусоргський), *борода* (Шаляпін), *брат* (Астаф’єв, Бабель, Блок, Булгаков,

Бунін, Герцен, Гоголь, Горький, Єсенін, Жуковський, Ключевський, Короленко, Крамськой, Лєсков, Паустовський, Пушкін, Рєпін, Серафимович, Суворов, Толстой, Фадєєв, Чехов, Шаляпін, Шишкін), *братан* (Астаф'єв), *братец* (Астаф'єв, Ключевський, Шишкін), *братишка* (Бунін), *братка* (Бунін), *братья-социалисты* (Горький), *брюнетка* (Пушкін), *буся* (Блок), *бяшка / бяшечка* (Чайковський), *Ваше благородие* (Лотман), *Ваше величество* (Бунін, Толстой), *Ваше высокоблагородие* (Чехов), *Ваше высокопревосходительство* (Рєпін, Суворов, Сумароков), *Ваше высокопреподобие* (Ключевський, Толстой), *Ваше высочество* (Крамськой, Павлов, Толстой), *Ваше императорское величество* (Толстой), *Ваше императорское высочество* (Рєпін), *Ваше литературное высокопревосходительство* (Герцен), *Ваше превосходительство* (Короленко, Крамськой, Лєсков, Мусоргський, Островський, Суворов, Чехов), *Ваше сиятельство* (Глазунов, Ключевський, Крамськой, Мусоргський, Островський, Пушкін, Рєпін, Суворов, Толстой, Шишкін), *Ваше Целомудрие* (Чехов), *ведьма* (Горький), *вельможа* (Горький), *венгерец* (Чехов), *веснушечка* (Паустовський), *вещун* (Мусоргський), *височки* (Паустовський), *Владыка / владыко* (Степун, Чехов), *внучка* (Бабель), *воспитатель* (Горький), *Всемилостивейший государь* (Пушкін, Суворов), *генерал* (Дашкова, Лєсков, Суворов, Танєєв), *генерал-майор* (Суворов), *геолог* (Горький), *герой (труда)* (Горький), *глава* (Лєсков), *глазы* (Бунін), *глупая* (Короленко), *глупенькая* (Чехов), *голубарь* (Єсенін), *голубёночек* (Бунін), *голубочка* (Бунін), *голубчик / голубушка* (Адамович, Астаф'єв, Бабель, Булгаков, Бунін, Горький, Єсенін, Жуковський, Коні, Короленко, Крамськой, Лотман, Мусоргський, Пушкін, Серафимович, Суворов, Толстой, Чайковський, Чуковський, Чехов, Шаляпін, Шишкін), *голубь* / *голубка* (Бабель, Короленко, Серафимович), *господин / госпожа* (Булгаков, Бунін, Герцен, Глазунов, Горький, Єсенін, Короленко, Крамськой, Островський, Павлов, Паустовський, Степун, Суворов, Сумароков, Фадєєв, Чуковський), *гость* (Гоголь), *государь / государыня* (Горький, Жуковський, Рєпін, Суворов, Сумароков, Толстой), *государь император* (Суворов), *гражданин / гражданка* (Бабель, Булгаков, Бунін, Горький, Короленко, Павлов), *гражданочка* (Бабель), *граф / графиня*

(Бунін, Горбачевський, Горький, Ключевський, Коні, Мусоргський, Островський, Пушкін, Рєпін, Суворов, Сумароков, Танєєв, Толстой, Шишкін), *губернатор* (Суворов), *дадя* (Єсенін), *дама* (Бабель, Пушкін, Рєпін), *дамочка* (Бабель), *девица* (Горький), *девочка* (Бунін, Горький, Короленко, Лотман, Паустовський, Фадєєв, Чехов, Чуковський), *девулечка* (Чуковський), *девулька* (Чуковський), *девуля* (Чуковський), *девушка* (Горький), *девчура* (Шаляпін), *девчурка* (Шаляпін), *девчурочка* (Бунін), *дедушка* (Баранцев, Бунін, Пушкін), *демон* (Бунін), *демонстранец* (Баранцев), *детвора* (Шаляпін), *детёнки* (Шаляпін), *детёныш* (Шаляпін), *детёнышек* (Шаляпін), *дети* (Адамович, Горький, Лєсков, Павлов, Пушкін), *детик* (Маяковський), *детишки* (Шаляпін), *детка* (Адамович, Короленко, Маяковський, Шаляпін), *деточка* (Бунін, Короленко, Крамськой, Серафимович), *детуха* (Шаляпін), *детушки* (Герцен, Шаляпін), *детушки-мелкота* (Герцен), *директор* (Булгаков), *дитя* (Бабель, Горький), *добрый* (Гоголь, Горький, Крамськой, Рєпін), *доверенная* (Бабель), *доктор* (Герцен, Горький, Степун, Чехов, Чуковський), *докторчик* (Лотман), *домосед* (Баранцев), *домочадцы* (Чехов), *донна / донья* (Мусоргський), *дорогаечка* (Бунін), *дорогой* (Астаф'єв, Бабель, Блок, Бунін, Гоголь, Горький, Єсенін, Короленко, Крамськой, Мусоргський, Пастернак, Рєпін, Серафимович, Степун, Толстой, Чайковський, Чехов, Чуковський, Шаляпін), *дорогусеньки* (Чуковський), *достопочтенный* (Горький), *доча* (Шаляпін), *доченька* (Короленко), *дочка* (Короленко, Шаляпін), *дочура* (Шаляпін), *дочурка* (Шаляпін), *дочь* (Бабель, Толстой, Чехов), *драгоценная* (Бунін, Чехов, Шаляпін), *драматург* (Чехов), *друг / друже* (Адамович, Астаф'єв, Бабель, Баранцев, Блок, Булгаков, Бунін, Герцен, Глазунов, Гоголь, Горбачевський, Горький, Єсенін, Жуковський, Ключевський, Коні, Короленко, Крамськой, Лєсков, Лотман, Мусоргський, Островський, Пастернак, Пушкін, Рєпін, Серафимович, Суворов, Танєєв, Толстой, Фадєєв, Чайковський, Чехов, Чуковський, Шаляпін), *другаре* (Паустовський), *дружище* (Баранцев, Горький, Ключевский, Короленко, Чайковський), *дружок* (Бабель, Мусоргський, Чайковський, Чуковський), *дружочек* (Бабель, Шаляпін), *дрянь* (Короленко),

дура (Бабель, Єсенін), *дурёха* (Шаляпін), *дуся* (Чехов), *душа* (Астаф'єв, Бабель, Булгаков, Герцен, Гоголь, Горький, Єсенін, Жуковський, Короленко, Лєсков, Лотман, Пушкін, Суворов, Толстой, Чайковський), *душенька* (Бабель, Мусоргський, Чуковський), *душечка* (Бабель, Горький, Чайковський), *душка* (Адамович, Чайковський, Шаляпін), *дылдуха* (Шаляпін), *дяденька / дяинька* (Горький, Мусоргський), *дядя* (Бабель, Блок, Бунін, Глазунов, Гоголь, Горький, Єсенін, Маяковський, Островський, Паустовський, Суворов, Толстой, Фадєєв, Чехов), *европеец* (Пушкін), *единственная* (Блок, Чуковський), *енисейцы* (Астаф'єв), *еретица* (Горький), *жена* (Крамською, Пушкін, Чехов, Чуковський), *женераль* (Мусоргський), *женщина* (Горький, Чехов), *жертва* (Чайковський), *жёночка* (Бунін), *жёнушка* (Короленко), *жизнь* (Бунін), *жилец* (Чехов), *жинка* (Чуковський), *житель* (Баранцев, Пушкін, Чайковський), *житомирец* (Астаф'єв), *журналист* (Горький), *зайчик* (Паустовський), *заяц* (Лотман), *зарапортовавшийся* (Баранцев), *заступница* (Бабель), *зауральцы* (Астаф'єв), *защитник* (Бабель), *зверь / Зверуня / Зверунья / зверуша / Звэра / звера / Зверюшка / Зверушка* (Паустовський), *зверок / зверёк / зверочек / зверёнок / зверёнка* (Бунін), *земляк / землячка* (Астаф'єв, Бабель, Гоголь, Горький, Рєпін, Чехов, Шишкін), *землячок* (Горький), *злодей / злодейка* (Бабель, Лотман, Чуковський), *зодчие* (Гоголь), *зоил* (Бунін), *золото* (Пастернак), *золотой* (Пастернак), *зять* (Суворов), *идол* (Серафимович), *изверг* (Горький), *изобретатель* (Горький), *именинник / именинница* (Короленко, Крамською, Рєпін), *именинничек* (Баранцев), *императрица* (Сумароков), *инвалид* (Бабель), *инженер* (Горький), *инсценировщик* (Астаф'єв), *инфузория* (Чехов), *кавалер* (Мусоргський, Суворов), *казак* (Рєпін), *кактус* (Горький), *камергер* (Пушкін), *канашечка* / *канашка* (Шаляпін), *канцелярист* (Суворов), *капитан* (Чехов), *кардинал* (Бунін), *касатка* / *касатушка* (Шаляпін), *кисица* (Маяковський), *кисочка* (Серафімович), *киц* (Паустовський), *классик* (Астаф'єв), *клопик* (Лєсков, Чехов), *князь / княгиня* (Бунін, Герцен, Глазунов, Горбачевський, Дашкова, Жуковський, Коні, Островський, Пушкін, Рєпін, Степун, Суворов, Сумароков, Толстой), *ковырятель* (Мусоргский), *коллега* (Глазунов, Лєсков,

Павлов, Степун, Чехов), *конопляночка* (Чехов), *коренник* (Мусоргський), *корреспондент / корреспондентка* (Бабель, Ключевський), *котёнок* (Маяковський), *красавец / красавица* (Бабель, Блок, Горький, Пушкін), *красавчик* (Бунін), *красивая* (Рєпін), *красота* (Пушкін), *крикунья* (Паустовський), *критик* (Астаф'єв), *кролик / крол / кролёнок* (Паустовський), *крошка* (Блок, Шаляпін), *кузен* (Блок), *кузнечик* (Гоголь), *кукс-мукс* (Паустовський), *кум / кума* (Горький, Ключевський, Лєсков, Островський, Суворов, Чехов), *куценьки* (Чуковський), *лапочка* (Пушкін), *лапушка* (Паустовський), *ласточка* (Шаляпін), *лётчик* (Горький), *лжедраматург* (Чехов), *лис* (Маяковський), *(доверенное) лицо* (Бабель), *лошадка* (Чехов), *любезный / любезнейший* (Жуковський, Пушкін, Шишкін), *любимец* (Пушкін), *любимушка* (Шаляпін), *любимый* (Бунін, Горький, Фадєєв, Чуковський), *любовь* (Бабель, Блок, Крамской), *Мадам / Мадамочка* (Адамович), *майор* (Островський), *маленький* (Маяковський, Паустовський), *мальчик* (Горький, Паустовський, Серафимович, Чайковський), *мама / мамочка* (Бабель, Блок, Булгаков, Лотман, Маяковський, Пастернак, Паустовський, Фадєєв, Чехов, Чуковський), *мамахен* (Бабель, Короленко), *мамаша* (Короленко, Танєєв), *мамашенька* (Бабель, Короленко), *маменька / маминька* (Гоголь, Шишкін), *мастер* (Горький), *матресса* (Чайковський), *матушка* (Пушкін, Суворов, Толстой, Чехов), *мать* (Бабель, Крамською), *маха* (Лотман), *маэстро* (Глазунов, Рєпін), *меньшонок* (Шишкін), *мерзавец* (Чехов), *милачок* (Шаляпін), *милаша / милашка / милашенька* (Шаляпін), *миледи* (Паустовський), *миленький* (Бабель, Маяковський, Мусоргський, Чехов), *милостивый государь / милостивая государыня* (Бабель, Блок, Бунін, Герцен, Глазунов, Гоголь, Горбачевський, Горький, Дашкова, Єсенін, Жуковський, Ключевський, Коні, Короленко, Крамською, Лєсков, Лотман, Мусоргський, Островський, Павлов, Пушкін, Рєпін, Суворов, Сумароков, Танєєв, Толстой, Чайковський, Чехов, Чуковський, Шишкін), *милочка* (Бабель, Крамською, Островський), *милушка* (Коні, Мусоргський), *милый / милейший* (Астаф'єв, Бабель, Блок, Бунін, Герцен, Гоголь, Горький, Єсенін, Жуковський, Коні, Короленко, Крамською, Лєсков,

Маяковський, Мусоргський, Павлов, Пушкін, Рєпін, Серафимович, Степун, Суворов, Толстой, Чайковський, Чехов, Чуковський, Шаляпін), *милюся* (Чехов), *мистер* (Паустовський), *митинговник* (Баранцев), *многоуважаемый* (Чуковський), *молодая* (Чуковський), *молодёжь* (Горький), *молчальник* (Баранцев), *монарх* (Суворов), *мопс* (Лотман), *моралист* (Горький), *москвич* (Бабель, Баранцев), *мошенник* (Чехов), *муценьки* (Чуковський), *мученица* (Бабель, Пастернак), *мэтр* (Горький), *мятежник* (Горький), *начальник* (Чайковський), *невгородец* (Баранцев), *недруг* (Лєсков), *нежный* (Паустовский), *немилостивый государь* (Островський), *немочка* (Чехов), *ненаглядная* (Бунін, Шаляпин), *неоперабеленец* (Баранцев), *низ-частный* (Баранцев), *новосёл* (Бабель), *обезьяночка* (Бунін), *областной* (Баранцев), *однополчанин* (Астаф'єв), *опёнок* (Астаф'єв), *оркестр* (Мусоргський), *орлы-курортники* (Астафьев), *отец* (Бунін, Жуковський, Крамською, Лєсков, Пушкін, Чехов), *отрок* (Чайковський), *отшельница* (Паустовський), *очаровательная* (Островський, Чехов), *пан* (Бунін, Островський), *папа* (Блок, Бунін), *папенька* (Гоголь), *папхен* (Мусоргський), *парижанин* (Бабель), *паря* (Астаф'єв), *пастор* (Лєсков), *патриот* (Бунін), *певец* (Пушкін), *певунья* (Паустовський), *педагог* (Горький), *петербуржец* (Баранцев), *писатель* (Астаф'єв, Бунін, Горький, Жуковський, Короленко, Чуковський), *плакса* (Островський), *племянничек* (Шишкін), *поверенная (души моей)* (Ключевський), *покровитель* (Бабель), *поляк* (Бунін), *попечитель* (Горький), *пособитель* (Мусоргський), *потребитель* (Астаф'єв), *почтенный / почтеннейший* (Лотман, Пушкін), *поэт* (Бунін, Горький, Пастернак, Пушкін), *правнучки* (Рєпін), *председатель* (Короленко, Павлов), *прелесть* (Паустовський, Пушкін, Серафимович), *прибежище* (Бабель), *принц* (Суворов), *принцесса* (Бунін), *приятель* (Горький, Суворов), *прокурор* (Астаф'єв), *протектор* (Лєсков), *профессор* (Танєєв), *псковичъ* (Баранцев), *пупсик* (Чехов), *путешественник* (Бунін, Горький), *работник* (Горький), *радость* (Бунін, Крамською, Пушкін, Рєпін, Серафимович, Чехов), *разберлинец* (Герцен), *разбойник* (Чехов), *ребята* (Астаф'єв, Горький, Шаляпін), *редактор* (Астаф'єв, Бабель, Булгаков, Бунін, Глазунов, Горький, Короленко, Маяковський, Павлов,

Серафимович, Толстой, Фадєєв), *редакция* (Астаф'єв, Баранцев), *родимый* (Бунін, Мусоргський), *родители* (Гоголь, Танєєв, Шишкін), *родичи* (Лотман), *родненький* (Маяковський), *родной* (Астаф'єв, Блок, Бунін, Гоголь, Горький, Єсенін, Крамськой, Маяковський, Мусоргський, Пастернак, Паустовський, Серафимович, Фадєєв, Чайковський, Чуковський, Шаляпін), *родственник* (Бабель), *романтик* (Горький), *ротмистр* (Суворов), *руководитель* (Астаф'єв, Лєсков), *рыбоуди* (Бунін), *Рыжий* (Єсенін), *рыжик* (Паустовський), *рыцарь* (Рєпін), *самодержец* (Суворов), *сверчок* (Жуковський), *свет* (Серафімович), *светик* (Чехов), *светлый* (Паустовський), *свинёнок / свинёночек* (Бунін), *Святый отец* (Лотман), *секретарь* (Астаф'єв, Чехов), *сельдюк* (Астаф'єв), *семейство* (Лотман), *сеньор* (Горький), *сердце* (Бунін, Паустовський), *сердечко* (Паустовський), *сердечный* (Мусоргський), *сестра / сестрица* (Бунін, Герцен, Гоголь, Короленко, Пастернак, Суворов, Чехов, Шишкін), *Сибирь* (Горький), *сила* (Бабель), *силач* (Жуковський), *синьор* (Бабель, Горький, Паустовський), *скорбь* (Бунін), *славный* (Горький, Мусоргський), *сладкая* (Шаляпін), *слушатель* (Чехов), *собака* (Чехов), *собрат* (Астаф'єв, Бунін, Горький, Пушкін), *советник* (Сумароков), *сокол* (Мусоргський), *сокровище* (Мусоргський), *солдат* (Астаф'єв), *солник* (Маяковський), *солнце* (Бабель), *солнышко* (Бабель, Маяковський, Паустовський), *соотечественник* (Бабель, Герцен, Горький), *соплеменник* (Бунін), *соратник* (Горький), *сосед* (Бабель), *спаситель / спасительница* (Бабель), *старик* (Баранцев, Єсенін), *старикашка* (Баранцев), *старина* (Астаф'єв), *старичок* (Астаф'єв, Баранцев), *старичонка* (Астаф'єв), *старушек* (Бунін), *старшина* (Мусоргський), *старый* (Лєсков), *столп* (Суворов), *странник* (Булгаков), *стрекоза* (Шаляпін), *сударь / сударыня* (Адамович, Бабель, Баранцев, Горький, Єсенін, Лотман, Паустовський, Чехов, Шишкін), *супруга* (Астаф'єв, Горький, Лотман, Чехов), *счастливчик* (Баранцев), *сын* (Бунін, Горький, Жуковський, Лєсков, Серафимович, Фадєєв, Чехов), *сынок* (Шаляпін), *сынух* (Шаляпін), *сэр* (Баранцев, Лотман, Паустовський, Чуковський), *таёжник* (Бунін), *талантливый / талантливейший* (Рєпін, Чехов), *танкист* (Горький), *творец* (Глазунов), *тёзка* (Бунін, Мусоргський),

тётя (Астаф'єв, Бунін, Мусоргський, Пастернак, Суворов, Чуковський), *тётенька* (Ключевський), *тётушка* (Ключевський), *тигр* (Бунін), *товарищ* (Адамович, Астаф'єв, Бабель, Булгаков, Бунін, Глазунов, Горький, Єсенін, Короленко, Лєсков, Маяковський, Павлов, Паустовський, Рєпін, Серафимович, Фадєєв, Чехов, Чуковський), *толстейшая (из всех заматорелых старых дев)* (Чайковський), *торговец* (Горбачевський), *транда* (Бунін), *трибун* (Бабель), *тунгус* (Чехов), *тятинька* (Шишкін), *уважаемый* (Горький), *ударник* (Горький), *узница* (Бабель), *умная* (Рєпін), *умница* (Мусоргський, Чехов), *урбанист* (Паустовський), *утешение* (Бабель), *учитель* (Глазунов, Горький, Короленко, Павлов), *ушастый* (Баранцев), *феномен* (Бабель), *филистер* (Пушкін), *француз* (Горький), *фрау* (Астаф'єв), *хан* (Суворов), *химик* (Бунін), *хлебопашец* (Горбачевський), *хозяин / хозяйка* (Бабель, Горбачевський), *хозяюшка* (Короленко), *хорошенькая* (Пушкін), *хороший* (Бунін, Горький, Єсенін, Крамськой, Пастернак, Рєпін, Фадєєв, Чехов), *хохулишня* (Бунін), *художник / художница* (Бунін, Горький, Чехов), *цапуха* (Шаляпін), *царица* (Пушкін), *цветочек* (Шаляпін), *цыплёнок* (Шаляпін), *чадо* (Лотман), *человек / люди* (Астаф'єв, Бунін, Горький, Жуковський, Короленко, Островський, Рєпін, Чайковський, Чехов, Шаляпін), *человечек* (Горький, Паустовський, Чайковський), *человечище* (Горький), *чёрт* (Горький, Серафимович), *чёртик* (Жуковський), *чинодрал* (Бунін), *читатель* (Бунін, Чехов), *чудак* (Паустовський, Серафимович), *чудная* (Чуковський), *чудовище* (Горький), *чудо-черкес* (Пушкин), *шантажист* (Чехов), *шафер* (Герцен), *штабс-капитан* (Чехов), *ЭКГ-шник* (Баранцев), *экземпляр* (Суворов), *эконом* (Горбачевський), *эксарх* (Баранцев), *эпистолянец* (Баранцев), *юбиляр* (Глазунов, Горький), *юность* (Бунін, Фадєєв), *юноша* (Горький, Крамськой, Чайковський), *ягодка* (Єсенін), *aestuosissime* (Ключевський), *ami* (Бабель, Бунін), *amici carissimi* (Лотман), *belle dame* (Пушкін), *caro mia* (Герцен), *carissime* (Ключевський, Лотман), *cher* (Бунин, Герцен), *cher Maitre* (Бунин), *enfants* (Бабель), *Herr* (Герцен), *idol mio* (Пушкін), *generalissime* (Мусоргский), *monsieur* (Бунін, Короленко), *ocule mi* (Ключевський), *prince* (Бунін), *pane professore*

(Мусоргський), *sire* (Чехов), *studiosus* (Герцен), *staruszki* (Бунін), *Trepleau* (Чуковський), *très fraternelle* (Коні), *vieux* (Бабель), *vita mea* (Ключевський).

Сам список відповідних слів жодним чином не виявляє специфіки вокативного апелятива, окрім того, що цю лінгвальну фігуру може змоделювати будь-який загальний іменник (у спеціальних словниках те ж саме, що апелятив [26, с. 52; 325, с. 25]) і будь-який субстантивований ад'єктив або інша частина мови при її функціональному переході до розряду іменників. Досить часто трапляються в епістолярних текстах вокативи *милый* [О. С. Пушкін, 78ф, с. 105, 195], *милая* [Л. М. Толстой, 90ф, т. 17, с. 582], *миленькая* [А. П. Чехов, 104ф, т. 12, с. 398], *мой милый* [О. С. Пушкін, 78ф, с. 100, 126, 170], *милая моя* [А. П. Чехов, 104ф, т. 12, с. 399], але є й такі звертання, як *милый и почтенный*, *любезный и почтенный*, *безалаберный* або, наприклад, *Любезнейший из дядей-поэтов здешнего мира* (у листі О. С. Пушкіна до В. Л. Пушкіна) [78ф, с. 218, 59, 238, 10] тощо. В одному з послань, наданих нам респондентами, ми зафіксували таке звертання: *Моя жестокая и упрямая НИКОГДА!*

Субстантивати, однак, мають свою специфіку щодо сполучуваності з ад'єктивами. Субстантивовані прикметники в складі вокативної конструкції зазвичай сполучаються з присвійними займенниками першої особи: *мой родной, милая моя, дорогой наш* – завдяки тому, що в подібних комбінаціях займенники десемантизуються, вони вже більше сигналізують про зменшення комунікативної дистанції між адресантом і адресатом, а не вказують на приналежність. Такого типу вокативні конструкції в листах – явище не рідкісне. У Буніна, наприклад, ми виявили звертання: *милая, драгоценная моя*; *моя ненаглядная*; *дорогая моя*; *бесценная моя*; *милая, хорошая моя* [16ф, т. 11, с. 8, 22, 24, 45, 50] тощо. Субстантивати можуть іноді сполучатися з поширювачами адвербіального характеру (*мой навсегда любимый* або *бесконечно родной*), причому такі детермінанти підсилюють семантику ознаки, вираженої стрижневим словом. Субстантивований ад'єктив у формі вищого ступеня порівняння може поширюватися родовим відмінком іменника з прийменником

из, як, наприклад, у листі Ап. Григор'єва до В. П. Боткіна: *О трусливейший из могикан!* [29ф, с. 118] або В. Г. Бєлінського до А. О. Краєвського: *О грубейший из всех директоров, когда-либо существовавших в сем печальном мире* [12ф, т. 12, с. 165]. Субстантиват, проте, не можна детермінувати іншим прикметником; не трапилися в нашому матеріалі, та й навряд чи можливі такі комбінації: **дорогая ненаглядная, *умный любимый, *любезный милый* тощо. Очевидно, семантика ознаки, яка зберігається в субстантивованого ад'єктива, обмежує його сполучуваність, оскільки немає потреби означувати його іншим словом із тією ж семантикою ознаки. Один з небагатьох винятків у нашій вибірці – це вокатив *Милый Рыжий* у листі С. О. Єсеніна А. Б. Марієнгофу [35ф, с. 171], і він створений, мабуть, лише тому, що субстантиват *Рыжий* у такому слововживанні ближчий до антропоніма-прізвиська, аніж до апелятива. Ще одним із винятків такого типу є вокатив у листі О. Я. Каплера до Ю. В. Друніної: *Моя бесконечная дорогая* [38ф, с. 284], бо саме завдяки ефекту незвичайності, який виникає внаслідок порушення узусу, формується експресивність цього звертання.

Щоб слушно говорити про специфіку й основні типи вокативного апелятива як одного з різновидів епістолярної адресації, спробуємо узагальнити дібраний нами фактичний матеріал: мотивовано рубрикувати його й виділити основні лінгвістично значущі типи звертань, виражених загальними назвами та маркованих як структурно (із чітко визначеним набором експонентів), так і функціонально, (пряма або опосереднена адресація). Такі спроби, звісно, були, однак часто без чіткого зазначення підстави відповідних класифікацій (у тому числі й перехресних), а тому із зайвим, на наш погляд, ступенем конкретизації особливостей вокатива характером лексико-семантичних груп слів, що його наповнюють, і водночас із недостатньою вмотивованістю здійснених узагальнень.

Докладно розробленою на матеріалі українського епістолярію є класифікація звертань, запропонована М. М. Телеки та В. Д. Шинкаруком, які виділяють поряд з антропонімами загальні звертання (*товарищ, мама, папа,*

сын, брат, жена, друг, юноша, побратим тощо), спеціальні, до яких належать посади та звання (*господин профессор, господин редактор*), соціальні гоноративи (*Ваше превосходительство*, *князь, господин, многоуважаемый*), емоційні звертання (*дорогой, милый, ангел, радость моя, несравненная, голубушка* і т. ін.), індивідуально-авторські (укр. *женомашиннице! машинопишичице!*), компліментарні (*наша надежда и сила*) [509, с. 113–121]. Уважаємо, одначе, що віднесення до одного класу загальних звертань таких апелятивів, як *товарищ, друг, юноша,* з одного боку, і *мама, папа, сын, жена,* з іншого, є досить проблематичним. Якщо вокативи *товарищ* або *друг* із тими або тими їх детермінантами можуть бути використані в листах до дуже широкого кола осіб, отже й кваліфіковані як загальні, то *мамой, папой, сыном, женой* називають, як правило, тільки конкретних і визначених осіб. Індивідуально-авторські звертання зазвичай є емоційними. Окрім того, практично кожне із включених до різних рубрик звертань, будучи детермінованим, може сприйматися і як емоційне, і як компліментарне, а в багатокомпонентній вокативній конструкції до того ж можуть поєднуватися будь-які з описаних типів звертання, по-різному комбіновані, у тому числі й з антропонімом, наприклад: *Голубчик Граф Валериан Александрович* [О. В. Суворов, 87ф, с. 322]; *Любезный мой зять Граф Николай Александрович* [О. В. Суворов, 87ф, с. 315]; *Почтеннейший, истинный мой благодетель граф Иван Федорович* [О. С. Грибоєдов, 28ф, с. 140]; *Наш светлый друг, графиня Ольга Андреевна* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 227]; *Cher Maitre, дорогой Егор Викторович, глубокоуважаемый брат генерала* [І. О. Бунін, 16ф, т. 13, с. 123] тощо.

Є також інші класифікації епістолярних звертань, зокрема типологія стилістично забарвленої лексики у вокативному вживанні, розроблена в кандидатській дисертації А. Б. Черняєвої. Дослідниця розрізняє оцінні й емоційно-оцінні іменники та прикметники, а також «комбіновану» лексику. А. Б. Черняєва виділяє такі лексико-тематичні групи звертань, репрезентованих метафоричними оцінними іменниками: 1) людина – явища природи, 2) людина

– небесні тіла, 3) людина – біблійні персонажі, 4) людина – соціальний статус у суспільстві, 5) людина– птахи, 6) людина – риби, 7) людина – тварини, 8) людина – рослини, 9) людина – коштовності. Характеризуючи емоційно-оцінну лексику в функції звертання, авторка зазначає, що відповідні лексико-тематичні групи її «выражают главным образом чувства, эмоциональное состояние адресанта: радость, счастье, любовь, грусть, ликование, жалость, скорбь, восторг, блаженство и др.», а також містять народно-поетичні метафори, як-от: *лебёдушка, голубушка, зазнобушка* тощо [559, с. 163–164].

У нас до опису вокативного апелятива інший підхід, більш загальний, не пов'язаний жорстко з якоюсь конкретною лексикою або певною лексико-семантичною групою слів, оскільки те й те в різних адресантів і в різних комунікативних ситуаціях може бути найрізноманітнішим, а подекуди неочікуваним і не прогнозованим, – і по-різному прагматично зорієнтованим, унаслідок чого вважаємо неприпустимим (про це вже йшлося раніше) вводити план змісту до системи конструктивних параметрів листа в цілому, а тим більше – до системи диференційних ознак звертання, у тому числі й вокативного апелятива. Головне, із чим ми пов'язуємо той або інший тип апелятива як певний різновид одного з конструктивних параметрів листа, – це чим і ким для адресанта є адресат і як у цьому разі автор листа реалізує контактовстановлювальну функцію звертання.

Досліджені нами епістолярні тексти, зокрема системна вибірка їх, у якій зафіксовано понад п'ятсот вокативних апелятивів, дали змогу побудувати типологію цієї лінгвальної фігури, де апелятиви при письмовому звертанні ми поділяємо на чотири основні типи: 1) **загальний** апелятив, тобто той, який може бути використаний для встановлення контакту при звертанні до будь-якого адресата (*господин, сударыня, товарищ, милостивый государь, голубчик, друг*), або якийсь контактив; 2) **вибірковий** апелятив, використовуваний автором листа при звертанні лише до певного соціально значущого, хоча й досить широкого кола осіб, які мають відповідним чином регламентований суспільний статус (*барон, полковник, профессор, Ваше превосходительство*);

3) **конситуативний** апелятив, жорстко не пов'язаний із прийнятими в суспільстві соціальними або навіть етичними нормами спілкування, тобто апелятив, уведений адресантом і використовуваний ним при звертанні лише до обмеженого кола осіб, які мають певну особливість, зумовлену ситуацією спілкуваннння й важливу для адресанта (*дылдуха, земляк, поэт, киевлянин, собрат, однополчанин, хозяйка*); 4) **персоніфікований** апелятив, використовуваний, як і власне ім'я, у письмовому звертанні лише до одного адресата й тільки одним (за окремими винятками) адресантом (наприклад, чеховські звертання типу *собака, инфузория, лошадка, венгерец; еретица* в М. Горького; *Кролёнок* і *Звэра* в К. Г. Паустовського тощо).

Кожний із названих чотирьох типів вокативного апелятива може репрезентуватися якимись його варіаціями із деякими особливостями й нюансами. Перші два, залежно від ступеня їхньої нормативності, підрозділяємо на апелятиви канонізовані, тобто загальноприйняті, і неканонізовані, використовувані лише окремими адресантами. Третій та четвертий типи, залежно від характеру мотивації використання їх, поділяємо на об'єктивно мотивовані, коли є якісь об'єктивні причини для вибору адресантом саме цього вокатива, і суб'єктивно мотивовані, тобто такі, які певним чином кваліфікують адресата тільки так, як воліє автор листа. Усього, таким чином, ми виділили вісім різновидів вокативного апелятива, розуміючи, однак, те, що через складність, надзвичайну різноманітність предмета нашого дослідження, багатоплановість його змістового складника, а іноді й цілковиту непередбачуваність його субстанціонального наповнення, не завжди чітко й однозначно можна визначити межі кожної із восьми лінгвальних фігур, кваліфікованих нами як вокативні апелятиви. Ця неоднозначність, утім, є характерною для такого способу групування об'єктів, як типологія, при побудові якої, на думку Г. Я. Мартиненка, сконструйований дослідником тип може реалізуватися у практично чистому вигляді, але може мати й перехідні форми, які акумулюють властивості

кількох типів [322, с. 430]. Загалом пропонована типологічна структура епістолярних звертань має такий вигляд.

1. Загальний канонізований апелятив – це загальноприйнята й побудована відповідно до чинних норм письмового спілкування лінгвальна фігура, основне призначення якої полягає в тому, щоб, не називаючи імені, усе-таки позначити адресата й привернути його увагу до тексту послання. Адресатом при цьому може виявитися будь-яка особа, яка перебуває в тих або тих стосунках з адресантом. До списку загальних канонізованих апелятивів, що функціонують як вокативи, ми включаємо кліше-словосполучення, як-от *милостивый государь* [О. І. Герцен, 21ф, с. 389], *сударь мой* [М. Горький, 27ф, т. 29, с. 175], *уважаемые товарищи* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 274], спеціальну клішовану лексику, яка виконує роль одиночних неперсоніфікованих звертань або входить до складу різних вокативних конструкцій, тобто апелятиви на зразок *господин / госпожа, сударь / сударыня, товарищ, дама* й деякі інші, зокрема поширені в епістолярії: *голубчик* [П. І. Чайковський, 101ф, с. 44; І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 22], *голубушка* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 128; П. І. Чайковський, 101ф, с. 79], *друг* [С. О. Єсенін, 35ф, с. 103; М. П. Мусоргський, 55ф, с. 202]. Активність уживання мовцями цих лексем змінюється в часі й залежить від лінгвокультури комунікантів та російського суспільства в цілому в певний період його історії.

За багатьма такими лексемами закріплена лише вокативна функція, тому без якої-небудь додаткової конотації чи детермінантів, що їх конкретизують, вони, як правило, не функціонують у позиціях головних або другорядних членів речення. Лінгвісти, зокрема, указували на функціональну своєрідність слів, спеціалізованих саме в ролі звертань, їхню відмінність від ідентифікувальних і предикатних іменників [106, с. 94–96]. Фрази, як-от: *Я познакомился с милостивым государем* або *Господин был вчера в театре* – у такому вигляді навряд чи є прийнятними й можуть бути комунікативно значущими, якщо їх, наприклад, модифікувати так: *Я познакомился с этим вашим «милостивым государем»* і *Этот господин был вчера в театре*.

Звичайно загальний канонізований апелятив не маркує ні характеру послання, ні особливостей стосунків між адресантом та адресатом, ні соціального статусу комунікантів, ні їхніх особистісних якостей, хоча такі кліше, як *милостивый государь, сударь мой, товарищ*, досить часто надають листу офіційності та навіть деякої відчуженості, що простежуємо, наприклад, у листі М. П. Мусоргського, який звертається до старшин Артистичного гуртка в Москві: *Милостивые государи* [55ф, с. 215], або у зверненні М. О. Булгакова до відповідального секретаря Спілки радянських письменників О. С. Щербакова, що починається зі звертання *Уважаемый товарищ!* [15ф, с. 524].

Загальний канонізований апелятив може також супроводжуватися ще якоюсь апелятивною лексикою та, відповідно, бути складником вокативної конструкції, побудованої з двох чи більше загальних іменників, що належать до будь-якого з чотирьох зазначених вище типів вокативного апелятива. Наведемо кілька прикладів: *Ваше превосходительство* ***Милостивый государь*** [О. О. Корнилович, 41ф, с. 262]; *Сиятельнейший граф, Высоко-превосходительный* ***господин*** *генерал-аншеф и кавалер* ***милостивый государь*** *мой!* [П. О. Рум'янцев, 95ф, с. 163]; ***Милостивый государь господин*** *редактор* [Л. М. Толстой, 90ф, т. 18, с. 409]; *Дорогие мои друзья,* ***товарищи*** *и лучшие мои соседи в мире* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 169]; *Дорогой, любимый* ***товарищ****, превосходный человек* [А. П. Чехов, 104ф, т. 12, с. 496]; ***голубчик*** *мой, сокол ясненький* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 61].

Загальний канонізований апелятив найчастіше буває складником вокативної конструкції ще й тому, що не кожний загальний іменник може функціонувати в ролі вокатива без детермінантів, які маркують характер комунікативної ситуації. Автор може розпочати лист вокативним апелятивом *Друг* і вокативною конструкцією *Дорогой друг* або *Любезный друг*, вокативом *Голубушка* та ВК *Голубушка ты моя* – у будь-якому випадку контакт установлений, проте набагато виразніше він буде позначений, якщо адресант скористається конструкціями, до складу яких уходить детермінований апелятив, зокрема із займенником *мой* (*Друг мой* або *Голубушка ты моя*), без

якого відчутною є якась неповнота не лише самого звертання, а й його конотації.

Широко вживаним у складі різних ВК, у тому числі й у комбінації з апелятивами, які належать до інших типів (вибірковий, спонтанний, персоніфікований апелятив), є іменник *друг*: *брат и* ***друг*** *любезнейший*; *любезный* ***друг*** *и благодетель*; *сердечный* ***друг***; *дражайший* ***друг*** [І. В. Лопухін та ін., 10ф, с. 18, 37, 49, 50]; *любезный* ***друг*** [Л. М. Толстой, 90ф, т. 17, с. 396]; ***Друг,*** *дяинька* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 119]; *наш светлый* ***друг*** [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 227]; *Дорогой мой редактор,* ***друг*** *и благодетель* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 269]; *милый брат и* ***друг*** [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 232]; *милая и дорогая моя, радость и скорбь моей жизни, незабвенный и мучительно родной* ***друг*** [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 248]; *Милая Сестрица, дорогой* ***Друг*** [І. О. Бунін, 16ф, т. 13, с. 89]; *мой дорогой поэт и* ***друг*** [І. О. Бунін, 16ф, т. 13, с. 99]; *Дорогой* ***друг*** *и неутомимый боец* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 308]; *Господин хороший и дорогой* ***друг*** *души моей растрёпанной* [М. Горький, 27ф, т. 28, с. 207] тощо. Н. Ф. фон Мекк звертається до П. І. Чайковського: *мой драгоценный* ***друг***; *мой несравненный* ***друг***; *бесценный* ***друг*** *мой*; *мой на этот раз недобрый* ***друг***; *мой бесподобный* ***друг*** [100ф, с. 206, 428, 436, 462]. І. О. Бунін у листі до В. Пащенко послуговується вокативом *мой ненаглядный* ***друг*** [16ф, т. 11, с. 119]; І. С. Шмельов до Ольги Бредіус-Суботіної звертається: *нежный* ***друг*** *мой* [110ф, т. 1, с. 60].

В епістолярії М. П. Мусоргського апелятив *голубушка* функціонує в складі таких ВК, як *дорогая моя* ***голубушка***; ***голубушка*** *моя бедовая*; *родная моя* ***голубушка***; *вы необыкновенная* ***голубушка***; ***голубушка*** *Вы моя, хорошая*; ***голубушка*** *моя, барыня* [55ф, с. 192, 216, 232, 238, 243, 218] та ін.

Загальний канонізований апелятив – це фігура, на наш погляд, формальна, вона не має постійної конкретної прагматики й не пов’язана з тими чи іншими умовами комунікації. Це власне контактив, яким може послуговуватися будь-який адресант, звертаючись до будь-якого адресата, при цьому не зважаючи на ту обставину, що адресант має можливість також

скористатися у звертанні антропонімом, уживання якого жодним чином не табуйоване.

2. Загальний неканонізований апелятив – це звертання без антропоніма, також використовуване стосовно будь-якого адресата, але вживане лише за певних, заздалегідь спрогнозованих умов комунікації, зокрема доречним він є, коли автор послання звертається до когось із обмеженого кола осіб, з якими він має певні стосунки, або до адресата, якому автор листа вважає за необхідне показати своє до нього ставлення. Цілком природним тому є те, що загальний неканонізований апелятив функціонує у вужчому, аніж апелятив канонізований, комунікативному просторі, проте він дає адресантові можливість бути більш вільним, жорстко не регламентованим щодо вибору форми встановлення контакту з адресатом, – це такі, наприклад, апелятиви: *гражданочка* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 85], *дружок* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 83], *другаре* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 367], *дружище* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 356], *голубёночек* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 126], *старик* [С. О. Єсенін, 35ф, с. 200] та ін. Очевидно, до цієї ж групи належать й емоційно-оцінні іменники в метафоричному вживанні їх: *радость, счастье, прелесть, солнышко* тощо.

До загальних неканонізованих апелятивів можна віднести також контактиви, узвичаєні в інших культурно-мовних спільнотах (*сэр, мадам, миледи, пани* та под.), уживання яких при спілкуванні людей – представників російської лінгвокультури, можливо, лише завдяки нестандартності таких вокативів завжди є стилістично й прагматично забарвленим. Так, в одному з листів І. О. Бунін звертається до Б. К. Зайцева: *Дорогой мой ясновельможный* ***пан*** [16ф, т. 14, с. 24] – Бунін часто дражнив Зайцева ясновельможним паном, через те, що бабуся Б. К. була полькою. Подібний вокатив є й у листі І. Е. Бабеля С. М. Ейзенштейну, до якого письменник звертається: *Превосходнейший и гениальнейший* ***синьор*** [8ф, с. 343].

У листі А. П. Чехова до його сестри М. П. Чехової ми виявили звертання: *благосклонные* ***читатели*** *и благочестивые* ***слушатели*** [104ф, т. 11, с. 124], а в листі Бабеля до коханої жінки – *уважаемая* ***корреспондентка*** [8ф, с. 84].

Апелятиви *читатель, корреспондент* можуть використовуватися стосовно будь-якого адресата – учасника листування, але вони не канонізовані, не закріплені етикетом у функції епістолярного вокатива.

До загальних вокативних апелятивів, на нашу думку, слід віднести й лексеми *девочка, мальчик, девушка, юноша, молодой человек, женщина, мужчина* й т. ін., оскільки можливість їх співвіднесення з тією або тією людиною обмежена лише її статтю та (досить умовно) віком. Уживання таких вокативів, однак, не є загальноприйнятим в епістоляриці, лексеми ці не спеціалізовані у функції звертання, якщо ж їх все-таки використовують у листах, то, як правило, у складі вокативних конструкцій, таких, як *хорошая моя* ***девочка***; *милый мой* ***мальчик*** [П. І. Чайковський, 101ф, с. 309, 42]; ***девочка*** *моя святая*; ***девочка*** *моя прелестная* [І. С. Шмельов, 110ф, т. 1, с. 117, 125]; *милый* ***юноша***; *сердитая* ***женщина***; *многоуважаемый* ***молодой человек***; *Премудрая, уважаемая и нелепая* ***девушка*** *в очках*; *Уважаемая*, *окаянная и проклятая* ***девушка*** [М. Горький, 27ф, т. 29, с. 147; т. 30, с. 62, 208, 249, 406] тощо.

Описана фігура є менш формалізованою, ніж загальний канонізований вокатив, тому що її використання пов’язане, як ми вже зазначали, із проявом певного ставлення адресанта до його адресата, яке він може висловити в будь-який спосіб, не будучи обмеженим інституційним характером комунікації, отже, й регламентованим набором лексики.

3. Вибірковий канонізований апелятив – фігура, яка вказує на якісь суттєві особливості адресата (родинні стосунки з адресантом, соціальний статус, титул, посаду, персональне звання тощо), використовувана стосовно лише того кола осіб, яке обов’язково вимагає саме цієї, причому канонізованої форми звертання. Це кліше на зразок *Ваше превосходительство*, *Ваша светлость*, *Ваше Высокопреосвященство*, звертання *граф / графиня*, *барон*, *князь / княгиня*, *барыня*, *капитан*, *профессор*, *редактор* тощо, які можуть бути детермінованими (*дорогой мой барон*) або поєднуватися з яким-небудь контактивом (*товарищ капитан*, *господин профессор*), а також звертання до

родичів у традиційній формі: *мама*, *папа*, *отец*, *дедушка*, *бабушка*, *брат*, *сестра*, *тётя*, *дядя* та ін.

Адресант може знати адресата, і, звертаючись до нього, указувати на його станову приналежність, підкреслюючи таким чином значущість для себе соціального статусу адресата, його відповідальності перед суспільством, водночас і перед адресантом, що у свою чергу вимагає, принаймні на думку автора листа, більш уважного його прочитання й, очевидно, уможливлює очікувану адресантом реакцію на своє послання. Найчастіше такий апелятив уживають у листах до людей з вищим, порівняно з адресантом, соціальним або службовим статусом. Так, наприклад, О. В. Суворов звертається до Павла І: *Всепресветлейший Державнейший Великий Государь Император Самодержец Всероссийский Государь Всемилостивейший* [87ф, с. 319]; П. О. Рум'янцев – до Павла І: *Всемилостивейший государь!* [95ф, с. 167]; М. О. Некрасов – до М. С. Волконського: *Князь* [56ф, т. 15, кн. 1, с. 173]; М. О. Булгаков – до директора видавництва Конрада Марила: *Глубокоуважаемый господин директор* [15ф, с. 231], В. С. Арцимович – до В. І. Вернадського: *Глубокоуважаемый Профессор* [17ф, кн. 1, с. 94].

Вибірковий канонізований апелятив є уживаним при листуванні добре знайомих людей або ж родичів, наприклад, І. О. Бунін звертається до свого брата Юлія: *брат* [16ф, т. 11, с. 210], О. І. Герцен – до друга юності М. Х. Кетчера: *Барон!* [21ф, с. 303]. У такому разі апелятив може супроводжуватися нестереотипними детермінантами, вибір яких мотивований актуальними обставинами, такими, як у листі І. Е. Бабеля В. П. Полонському: *Дорогой мой, замученный мною редактор* [8ф, с. 173].

Академік Л. А. Орбелі у листі на захист репресованого професора Є. М. Крепса так звертається до заступника народного комісара внутрішніх справ В. В. Чернишова: *Глубокоуважаемый тов. Комдив*. Характерним є те, що адресант завершує лист підписом: *Академик Див[изионный] врач Л. Орбели* [76ф, с. 124], тобто з низки звань і посад, які він обіймав у різний час, обирає лише одне, наголошуючи на тому, що служив дивізійним лікарем, та

підкреслюючи свою приналежність до тієї ж соціальної ланки, що й адресат, який посідає чільне місце в ній.

Вибірковий канонізований апелятив функціонує в системі звертань, загальноприйнятих у різних соціальних підсистемах, – в академічній, військовій, богословсько-церковній сферах, – наприклад, у складі вокативних конструкцій *Ваше Высокопреосвященство, Милостивейший Архипастырь и Отец!* або *Почтеннейший Отец Архимандрит, Возлюбленный о Господе брат!* [І. Брянчанінов, 14ф, с. 63, 192].

Вибірковий канонізований апелятив є значущою фігурою щодо її змісту, адже він має чітку прагматичну настанову на регулювання реакції адресата на лист, подібно до того, як може бути, за Л. Блумфілдом, визначеною й скорегованою в тому або тому напрямку реакція слухача при усному спілкуванні [51, с. 37].

4. Вибірковий неканонізований апелятив – це вільне й не регламентоване жорсткими нормами етикету звертання адресанта до обмеженого кола осіб, апелятив, також зазвичай використовуваний у листах до родичів та близьких людей (і навпаки, до тих, які перебувають із автором листа в складних та навіть ворожих стосунках), коли адресант за допомогою звертання може не тільки якимсь чином назвати особу, якій адресований лист, але й виразити, прямо чи опосередковано, свою симпатію або антипатію до неї.

Такими можуть бути, звісно, і звертання до родичів, і традиційні вокативні апелятиви, як-от: *государь, Ваше Величество, царица* тощо, які є неканонізованими у разі, якщо вони або не відповідають справжньому статусу адресата, призначенню послання та його стилю, або вжиті з тими чи тими індивідуально-авторськими, навіть жаргонними, субстанціональними варіаціями, у тому числі й емоційно-експресивного характеру. Наприклад, ми виявили в листі М. О. Добролюбова батькам початковий вокатив *мои милые* ***папашенька*** *и* ***мамашенька*** [32ф, с. 120]. Такими є й звертання *мамчик* і *мамуленька*; *братан, братка, брательник*; *папанечка, папенька, папулечка* та ін., зафіксовані, зокрема, у Словнику російського мовленнєвого етикету [28,

с. 682–700], *отесинька* в листах І. С. Аксакова батькові [2ф, с. 19], *папхен* у М. П. Мусоргського [55ф, с. 260], *бабенька* в М. О. Добролюбова [32ф, с. 132], *милый* ***братка*** в І. О. Буніна [16ф, т. 11, с. 37], *дорогая* ***мамахен*** або *бесценная* ***мамашенька*** в І. Е. Бабеля [8ф, с. 340, 321]. У ролі вибіркового не канонізованого апелятива можуть функціонувати й будь-які інші загальні іменники, що вказують на певний статус адресата, якщо вони в чомусь не відповідають офіційній номінації такого статусу або подані не російською мовою. Так, скажімо, А. П. Чехов називає в листах свою дружину О. Л. Кніппер, молоду тридцатип'ятирічну жінку: *бабуня*, *бабуся моя*, *милая моя бабуля*, *бабушка* [104ф, т. 12, с. 468, 473, 487, 508]. О. Е. Мандельштам звертається до дружини: *дочурка*, *дочурочка*, *доченька*, *сестричка* [52ф, с. 58–61]; І. О. Бунін використовує терміни спорідненості, звертаючись до людей, які не є його родичами, наприклад, у листі до Н. О. Теффі – *Дорогая Сестрица!* [16ф, т. 13, с. 82], до Б. К. Зайцева – *папочка* [16ф, т. 14, с. 25], до Б. Г. Пантелеймонова – *Милый дедушка* [16ф, т. 15, с. 42]. У посланні до сина-студента О. І. Герцен уживає вокатив: *Любезнейший studiosus* [21ф, с. 455]. М. П. Мусоргський звертається до М. О. Балакірева, запрошеного до Праги, аби він керував постановкою опер М. І. Глинки, *pane professore*, до В. В. Стасова – *généralissime* [55ф, с. 62, 135], надаючи перевагу саме такому іменуванню, а не усім іншим, у тому числі й будь-якій варіантній формі антропоніма.

Можливі й ситуації, коли адресатові жартома надається статус, якого насправді в нього немає. Так, в епістолярії Пушкіна ми виявили вокативний апелятив *царица*, але не як звертання до імператриці, а як до звичайної людини – дружини поета [78ф, с. 576]. Не була титулованою особою В. В. Пащенко, яку у своєму листі І. О. Бунін номінував *Ваше Величество* [16ф, т. 11, с. 100], не мала титулів й О. А. Бредіус-Суботіна, яку І. С. Шмельов називав *моя Царица!*, а трохи далі – *царевна!* [110, т. 1, с. 117]. Також не мав статусу, який відповідав би вокативу *Sire!*, узвичаєному при звертанні до монарха, В. В. Білібін, пошанований так А. П. Чеховим у листі до нього [104ф, т. 11, с. 69]. Звертаючись до письменника І. Л. Леонтьєва-Щеглова, Чехов часто

використовував апелятив *капитан* [104ф, т. 11, с. 192, 232, 334], хоча його адресат такого військового звання не мав, а свого брата Олександра він називав *Велемудрый секретарь* чи навіть, як духовну особу, – *Владыко* [104ф, т. 11, с. 313; т. 12, с. 62]. Лист І. О. Буніна письменникові Б. К. Зайцеву починається з вокатива *Дорогой Кардинал* [16ф, т. 14, с. 57]. У таких випадках, на нашу думку, вибірковий вокатив слід кваліфікувати як неканонізований.

Подібна ситуація виникає з термінами спорідненості, які функціонують у ролі вокатива. Деякими з них кореспонденти традиційно послуговуються як в усному, так і в писемному мовленні, використовуючи їх стосовно людей, які не мають родинних зв'язків із адресантом, причому коло цих людей надзвичайно широке, що ілюструють наведені вище приклади. На подвійну природу апелятивів *отец, брат, тётя, дядя, мамаша* та ін. указував В. Є. Гольдін, який зазначав, що ці іменники, ужиті з метою номінувати родичів, за своєю функцією є звертаннями-індексами; якщо ж їх використали як звертання до чужих людей, то вони є регулятивами [106, с. 108–110]. Саме це є підставою для того, аби кваліфікувати такі лексеми як вибіркові канонізовані апелятиви, якщо вони вжиті в основній їхній функції, або як вибіркові неканонізовані, якщо вони означують неродичів.

Вибірковий неканонізований апелятив може фігурувати не лише при звертанні до добре знайомих людей, а й до малознайомої та навіть сторонньої особи, за умови, якщо адресант прагне показати їй своє бажання чи небажання продовжувати контактувати з нею в заданій його посланням тональності. Такими універсальними апелятивами, використовуваними у функції епістолярного вокатива, є слова на зразок *благодетель* у листах Бабеля, Лєскова, Пушкіна, Суворова, Чехова, *попечитель* – у Горького. До вибіркових неканонізованих апелятивів слід віднести, очевидно, й жартівні модифікації офіційних вокативних конструкцій, такі, наприклад, як *Ваше Флегмородие* (із листа О. С. Грибоєдова С. Н. Бегічеву [28ф, с. 11]), *Ваше Целомудрие* (із листа А. П. Чехова до брата [104ф, т. 11, с. 112]) або *Ваше Литературное*

Высокопревосходительство (із послання О. І. Герцена І. С. Тургенєву [21ф, с. 428]). Такі вокативи вибірковими є більше за формою, аніж за своєю суттю.

Вибірковий неканонізований апелятив є також фігурою неуніверсальною, синкретичною як за змістом, так і за його прагматичною настановою.

5. Конситуативний об'єктивно мотивований апелятив – це той, який не обмежений жодною регламентацією субстанціонального, а найчастіше й етичного характеру; апелятив не канонізований, але мотивований якимись об'єктивними причинами й використовуваний у листуванні осіб, які мають постійні, зазвичай близькі стосунки, а також у посланнях, заздалегідь зорієнтованих на певну, прогнозовану автором їх реакцію адресата.

Це значна кількість слів і словосполучень, що утворюють відкриту множину найрізноманітніших лінгвістичних фігур із різною конотацією. Вони можуть бути пов'язані з ситуативними чинниками: умовами життя адресата, його професійною або суспільною діяльністю, характером, манерою поведінки, якимись особистісними рисами тощо. М. В. Гоголь, наприклад, звертаючись до М. С. Щепкіна, використовує апелятив *земляк* [24ф, с. 333], О. І. Герцен у листі до М. П. Боткіна вживає звертання *соотечественник* [21ф, с. 447]. Мотивування очевидне навіть у його семантичних нюансах, що вказують на регіон і на країну. О. С. Пушкін у листах до К. Ф. Рилєєва використовує вокатив *поэт* [78ф, с. 118, 144], при цьому він не фантазує, а керується цілком об'єктивними реаліями; до П. А. В'яземського він звертається: *милый европеец* [78ф, с. 82], – таке іменування прозоро натякає на суспільно-політичні погляди й літературні пристрасті адресата. Апелятив може мотивуватися професією, рисами характеру, зовнішністю людини чи іншими параметрами адресата, зокрема родом діяльності, місцем його проживання тощо, наприклад: ***Поэт!*** [І. О. Бунін, 16ф, т. 13, с. 34], *дорогой* ***писатель*** *и* ***Химик*** [І. О. Бунін, 16ф, т. 15, с. 41], *мой итанцинский* ***хлебопашец*** [І. І. Горбачевський, 26ф, с. 135], *любезный мой* ***тёзка*** [О. С. Грибоєдов, 28ф, с. 101], *дорогой* ***Сребоволосый автор*** [І. О. Бунін, 16ф, т. 15, с. 44], *мой милый* ***киевлянин*** [П. І. Чайковський, 101ф, с. 56], *милые мои* ***москвичи*** [І. Е. Бабель, 8ф, с. 220], *незабываемые и*

любезные сердцу ***парижане*** [І. Е. Бабель, 8ф, с. 321], *дорогие мои* ***зауральцы*** [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 595], *Здравствуйте,* ***псковичи****!* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 247], *Здравствуй,* ***петербуржец****!* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 380], *лучшие мои* ***соседи*** *в мире* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 169], *милые* ***соотечественники*** [І. Е. Бабель, 8ф, с. 242], *дорогие* ***земляки*** [І. Е. Бабель, 8ф, с. 290], *дорогие и незабываемые* ***хозяева*** [І. Е. Бабель, 8ф, с. 350], *моя гостеприимная, милая* ***хозяйка*** [П. І. Чайковський, 100ф, с. 377] тощо. *Милая* ***Царскосельская узница*** – так звертається І. Е. Бабель до своєї дружини, змушеної постійно перебувати в Царському Селі після народження дитини [8ф, с. 118]; вибір апелятива в цьому разі мотивований ситуацією, у якій учасники листування опинилися всупереч їхнім бажанням, що знаходить пояснення також у контексті самого послання. М. Горький неодноразово звертався до різних адресатів-письменників, використовуючи загальну назву «собрат»: *дорогой* ***собрат*** – у листі до Шолома Алейхема, *уважаемый* ***собрат*** – до А. Ширванзаде й А. Барбюса [27ф, т. 29, с. 189; т. 28, с. 350, 403]. До цього ж типу можна віднести й звертання *дорогой* ***однополчанин***; *дорогой мой* ***собрат по войне***; *дорогие и теперь уже далёкие* ***друзья-софронтовики*** в листах В. П. Астаф'єва [6ф, с. 443, 560, 615].

Конситуативний об'єктивно мотивований апелятив є фігурою вибірковою, зі змістовою значущістю, із прагматичною настановою підкреслити певні деталі, персоніфікуючи адресата або нагадуючи про них, а також показати особисте ставлення автора листа до адресата.

6. Конситуативний суб'єктивно мотивований апелятив – це вокативна конструкція, у якій апелятив безпосередньо не пов'язаний із чимось таким, що об'єктивно, а не на розсуд адресанта, вказувало б на ті або ті особистісні риси адресата. Автор листа сам обирає звертання, зважаючи на те, як він кваліфікує особистість свого адресата і як він – і лише він – хочє іменувати його в кожному конкретному випадку, залежно від умов спілкування, які визначилися ще до моменту написання листа, або від його думки про адресата. Так, М. Горький звертається в листі до К. А. Тімірязєва: *дорогой* ***учитель*** [27ф, т. 29, с. 156] – письменник сам обрав, кого й чому вважати своїм учителем.

У посланні О. І. Герцена до друга родини М. К. Рейхель є звертання: *Милые вы мои* ***проповедницы*** *осторожности* [21ф, с. 410], – яке ситуативно обумовлене лише в контексті їхнього листування, а також мотивоване суб'єктивним поглядом адресанта на справжній стан речей.

Як бачимо, у ролі звертання тут також функціонує ціла низка слів як з позитивною, так і з негативною конотацією, а ставлення автора листа до адресата виявляється дещо завуальовано. Наведемо кілька прикладів.

А. П. Чехов у листі до свого брата називає його: *Инфузория* [104ф, т. 11, с. 396]; С. О. Єсенін до М. К. Вержбицького звертається: *Дорогая дадя Коля* [35ф, с. 199], обігруючи граматичну категорію роду.

Конситуативний суб'єктивно мотивований апелятив є фігурою вибірковою, за змістом значущою чи малозначущою. Коли І. Е. Бабель звертається до своєї знайомої А. Г. Слонім, яка неодноразово надавала йому допомогу й підтримувала його в скрутних життєвих ситуаціях, словами *бедная моя* ***спасительница*** [8ф, с. 225], навряд чи можна говорити саме про порятунок у буквальному значенні цього слова, однак вибір такого вокатива стає найкращим способом, аби висловити щиру вдячність адресатові, отже, цей вибір є значущим для адресата, оскільки він дає можливість відчути ставлення до нього автора листа, його суб'єктивне сприйняття ситуації спілкування.

Певна умовність існує також при вживанні лексем з негативною оцінною конотацією у функції звертання. Ю. М. Тинянов зазначав, що використання лайливих слів, наприклад, в ораторському мовленні або в газетній статті є стилістичним прийомом, бо такі слова привертають увагу читача та знижують тональність спілкування [520, с. 239–240]. Так само і в епістолярних звертаннях лайливі слова не слід сприймати буквально, вони виконують стилістичну функцію та сигналізують про неофіційні, досить близькі стосунки між комунікантами. В. Г. Бєлінський розпочинає лист М. Х. Кетчеру вокативом *Уродина Кетчер, чудовище нелепости!* [12ф, т. 12, с. 59], ситуативно виправданим, але не таким, який виявляє справжню думку літературного критика про свого адресата; у цьому ж посланні автор передає йому

пропозицію видавця А. О. Краєвського переїхати до Петербурга, аби працювати там перекладачем із трьох мов у двох журналах: «Отечественные записки» та «Сын отечества». І. Северянин в листі до поетеси І. К. Борман використовує вокатив: *Миленькая* ***невежа****!* [82ф, с. 253], хоча зміст його текстів не дає підстав підозрювати адресата в неосвіченості. Якщо ж письменник звертається до коханої жінки, називаючи її то *милая дура,* то *уважаемая дура,* то *необыкновеннейшая дура* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 94, 95, 98], звісно, тут не йдеться про оцінку розумових здібностей адресата, а тому змістова значущість апелятива є мінімальною, проте для вираження емоційного ставлення автора листа стилістична маркованість вокатива є безсумнівною, а отже, і значущою. Прагматична зорієнтованість тут не акцентована, але вона є, – адресант показує своє ставлення до адресата в прямій або завуальованій формі.

7. Персоніфікований об'єктивно мотивований апелятив – це звертання, узвичаєне в найвузчому колі близьких людей, іноді можливе лише за умови спілкування двох конкретних осіб; апелятив, що є своєрідним функціональним аналогом власного імені адресата, близьким до псевдоніма або прізвиська, характер якого може мати, а найчастіше й має якесь об'єктивно існуюче підґрунтя в таких, наприклад, вокативних конструкціях, як *ЭКГ-шник и неоперабеленец*, або *демонстранец и митинговник,* або *именинничек* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 349, 366, 390].

Персоніфікований апелятив найчастіше має ознаки оказіонального слова, він може виявитися навіть штучним композитом, як-от: *Кисица* – в одному з листів В. В. Маяковського, адресованих Лілії Брик, – утворене шляхом усічення фінальної частини першого компонента складного слова (Киса) та ініціальної частини другого компонента (Лисица), або *Дорлил* (дорогой Лилёк) [47ф, с. 154, 134] – з усіченням кінцевих складів компонентів складного слова. Про те, як у його мовотворчості з'явився неологічний вокатив *Кисица*, сам автор пояснює, що зробив він його із *Киса* та *Лисица*. Звісно, тут виявляється асоціативна залежність словотвірного потенціалу й номінативної структури твірних мовних одиниць та похідного слова.

У листі А. П. Чехова є *Миша-терентиша* при звертанні до М. П. Чехова [104ф, т. 11, с. 55]. М. О. Булгаков в одному зі своїх послань називає дружину Олену Сергіївну *Дорoлю* [15ф, с. 633] – «дорогая Люся». Р. Г. Баранцев створює вокатив *архи-пенси-тектор* [9ф, с. 349], звертаючись до свого друга А. П. Копилова – архітектора, що досяг пенсійного віку. Як бачимо, усі вокативи-оказіоналізми мотивовані, оскільки виникли на базі асоціативно-метафоричного поєднання твірних основ.

Наведемо кілька прикладів звертань-прізвиськ, зафіксованих нами в листах М. П. Мусоргського. Своїх знайомих – виконавицю партій Лаури й Донни Анни в опері О. С. Даргомижського «Кам'яний гість» Олександру Пургольд та її сестру піаністку Надію Пургольд – у листах він неодноразово називає *Донна Анна-Лаура и милый Оркестр* [55ф, с. 99–107], і семантична мотивація тут є досить прозорою. До І. Ю. Рєпіна композитор звертається: *коренник* [55ф, с. 145–147]. Відомим є той факт, що Мусоргський називав «трійкою» Рєпіна, Антокольського та себе, причому «корінником», центральною фігурою цієї трійки він уважав саме Рєпіна.

Композитор О. К. Глазунов у листах, адресованих своєму вчителеві й другові М А. Римському-Корсакову, звертався до нього: *Дорогое Маэстро* [22ф, с. 205, 226, 255, 256, 277, 278, 286, 290, 293, 299 та ін.] – семантична мотивація апелятива *маэстро* в цій вокативній конструкції є очевидною. Персоніфікований характер його підтверджується ще й тим, що Глазунов так не звертався до жодного іншого музиканта чи композитора, із якими він листувався, хоч поміж ними, звісно, було чимало гідних цього звання.

Персоніфікований об'єктивно мотивований апелятив є фігурою вибірковою, її змістова значущість синкретична, а прагматична настанова яскраво не виражена.

8. Персоніфікований суб'єктивно мотивований апелятив – це також звертання до вузького кола адресатів і якийсь аналог власного імені, але він прямо не співвіднесений з об'єктивною реальністю. Мотивація такої назви, як і спонтанного апелятива, суб'єктивна, хоча для самого адресанта вона може бути

й чимось обумовленою. Персоніфікований апелятив, чим би він не мотивувався, на відміну від метафоричних звертань, як-от: *солнышко*, *ангел мой*, *радость моя*, *родной мой* і подібних, що практично стали вже клішованими, – призначений, як і власне ім'я, для позначення конкретного індивідуума незалежно від рис його характеру або інших якостей з тією, однак, різницею, що в нього закладена певна експресія, яка супроводжує також і багато онімів, похідних від особових імен. Як показано В. А. Масловою, вибір автором тексту експресивних засобів значною мірою залежить від уявлення про адресата [554, с. 188], і саме ця закономірність детермінує високий ступінь експресивності персоніфікованих вокативних апелятивів. Персоніфікований суб'єктивно мотивований апелятив адресант обирає лише за власним бажанням та на власний розсуд, не зважаючи на етикетні приписи, як це ілюструють наведені нижче приклади, що, на нашу думку, є показовими.

До своєї дружини О. Л. Кніппер Чехов звертається: *клопик мой*; *таракашка*; *лошадка моя, венгерец мой хороший*; *милая собака*; *милая моя конопляночка* [104ф, т. 12, с. 455, 515, 512, 464, 533], а В. В. Маяковський називає свою кохану *кашалотик* [47ф, с. 137].

К. Г. Паустовський у листах до своєї родини називає дружину К. С. Загорську-Паустовську *Крол*, *Кролёнок*, пасинка С. М. Навашина – *Серый бес* [60ф, с. 60, 51, 140], а В. В. Навашину – *Зверушка*, *Зверунья-певунья*, *звeруша*, *Звэра*, *Звэрунья-кукунья* [60ф, с. 144, 157, 158, 165, 175]; у цих текстах, звісно, не йдеться про фауну.

Безліч різних прізвиськ-оказіоналізмів, які виконують функцію вокатива, знаходимо в листах О. М. Ремізова, адресованих Н. В. Кодрянській: *пытунья, зыбуня, кукуня-квакуня, латуня, стрекозуня, летуня, воркотуня, ладуня-бубуня, кукуня, скрытуня, запыхуня, озябуня, веснуня, торопуня, побегуня* тощо [79ф, с. 113–348]. Частина їх має затемнену, незрозумілу мотивацію, семантична мотивація інших є досить прозорою, проте всі ці мовні знаки мають високий ступінь довільності, що виявляється в абсолютно непередбачуваному виборі ознаки, яка стала основою мотивації деривата. Саме ця непередбачуваність і

спричиняє суб'єктивний характер умотивованості персоніфікованих апелятивів. Суб'єктивність їх є очевидною також у бунінських вокативних конструкціях *седой канадский тигр* [16ф, т. 13, с. 181] і *дорогой Серебристый Канадский бобёр* [16ф, т. 15, с. 45].

Персоніфіковані та – меншою мірою – конситуативні вокативні апелятиви формують той «спільний мовленнєвий код», про який А. В. Бєлова пише як про важливий засіб створення емоційно-інтимної тональності комунікації [39, с. 20]. Персоніфікований суб'єктивно мотивований апелятив є фігурою вибірковою, яка не має змістової значущості, й емоційно-експресивною, з варійованою прагматичною настановою.

3.3.4. Базові моделі російського епістолярного вокатива на основі комбінації апелятива й антропоніма

Власне ім'я, супроводжуване яким-небудь апелятивом, – це, мабуть, найприродніший тип епістолярного вокатива, що функціонує майже в усіх жанрах письмового послання, яке може бути кваліфіковане як лист і предмет нашого дослідження. Водночас це й досить різноманітна як у структурному, так і у функціональному плані лінгвістична фігура, часом досить оригінальна, як, наприклад, така незвично оформлена вокативна конструкція в листі М. Ю. Лермонтова С. О. Бахметьєвій:

Ваше Атмосфераторство!

Милостивейшая государыня,

София, дочь Александрова! [45ф, с. 540].

Оригінальне звертання, що поєднує імена власні й загальні, ужите І. О. Буніним у листі, адресованому сибірякові, ученому, хіміку, письменнику, мисливцеві, що полює в тайзі, та мандрівникові Б. Г. Пантелеймонову: *Дорогой Таёжник, Пантелей Менделевич, Миклухо Маклай* [16ф, т. 13, с. 185].

Комбінація апелятива й антропоніма трапляється також у складі опосередненого вокатива. Так, лист М. П. Мусоргського до В. В. Васильєва розпочинається звертанням *Дон Хуану, боярину Матуте, Михайле Туче (сыну*

посадничьему), князю Шуйскому, Самозванцу и многих других орденов кавалеру, Василию Васильевичу Васильеву [55ф, с. 121], у якому перелічені ролі, виконані оперним співаком, і лише потім назване його повне ім'я.

Різноманіття вокативних конструкцій, утворених поєднанням апелятива й антропоніма, обумовлене, з одного боку, комбінаторикою різних типів онімів та апелятивів, які належать до різних семантичних полів, досить часто ускладнених якимись детермінантами, з іншого боку, тим, що вокативна конструкція може містити кілька апелятивів: *Друг мой сердечный Князь Григорий Александрович* [Катерина II, 34ф, с. 242]; *Милостивый государь дедушка Афанасий Николаевич* [О. С. Пушкін, 78ф, с. 347]; *Ваше превосходительство, достопочтеннейший кум и отец-командир Михайло Петрович!* [Ап. Григор'єв, 29ф, с. 72]; *Ваше Преподобие! Честнейший и Возлюбленнейший о Господе Отец Варфоломей!* [І. Брянчанінов, 14ф, с. 121]; *Дорогой друг и учитель мой Александр Мефодиевич* [М. Горький, 27ф, т. 29, с. 446] тощо.

Такі конструкції мають певні синтаксичні особливості, обумовлені наявністю або ж ні уподібнення одна до одної граматичних форм антропоніма й апелятива (*лейтенант Храмов*; *профессор Сергеева*; *в городе Великие Луки*) і пов'язані з кваліфікацією якогось одного із зазначених компонентів вокативної конструкції, що являє собою словосполучення прикладкового типу (*полковник Генерального штаба Алексеев*; *Никита, первый ученик класса*; *река Волга*; *Днепр, наш кормилец*; *Казбек-гора*), як синтаксичної домінанти, а інших – як залежних від неї слів. Відповідну проблематику лінгвісти розглядали, що відображено, зокрема, в граматиках російської мови [109, с. 551–558; 437, с. 352–355 та ін.], і одне з запропонованих рішень полягало в тому, щоб кваліфікувати як прикладку той і тільки той компонент конструкцій зазначеного типу, який перебуває в апозиції. У наведених ілюстраціях це *Храмов*, *Сергеева*, *Великие Луки*, *Алексеев*, *ученик*, *Волга*, *кормилец*, *гора*, незалежно від того, чи є цей компонент власним ім'ям, чи загальним, і, якщо це власне ім'я, незалежно від того, позначає воно людину, предмет або явище

[343, с. 36–37]. Стрижневими компонентами таких конструкцій є слова *лейтенант*, *профессор*, *в городе*, *полковник*, *Никита*, *река*, *Днепр*, *Казбек*, а це як власні назви (антропоніми, гідроніми, топоніми), так і будь-які загальні іменники.

Із цією думкою можна погодитися, якщо йдеться лише про синтаксичну домінанту. При звертанні, однак, а тим більше при звертанні епістолярному, з'являються дещо інші пріоритети й інше функціональне навантаження компонентів ЕВ. Автор листа не тільки не вступає у візуальний контакт зі своїм адресатом, який може бути як близькою йому людиною, так і зовсім незнайомою особою, а й загалом може не мати жодного уявлення про адресата як про особистість, окрім його повного або часткового імені та соціального статусу, до того ж не обов'язково справжнього й сприйманого як такий. Якщо ж адресант звертається до адресата на ім'я в різних формах його (а такого звертання він міг би й уникнути, маючи нормативно прийнятну можливість використовувати у функції вокатива лише апелятив), то саме антропонім, обраний автором листа, вважаємо за домінанту відповідної вокативної конструкції, найбільш функціонально значущий її компонент. Усе інше супроводжує цей антропонім і, маючи ту або ту прагматичну настанову, надає йому певного інформаційного та стилістичного навантаження.

У системі апелятивів, які супроводжують антропонім-вокатив, також існує своя ієрархія, зумовлена характером та ступенем значущості стосунків між адресантом і адресатом, хоча жодна з описаних вище груп апелятивів не являє собою абсолютно ізольованої системи. Вони перетинаються, навіть може статися так, що окремі компоненти їх через ті або ті причини (зазвичай за особливих, форсованих умов листування) можуть і не мати властивих для всієї групи ознак, такі, скажімо, загальні апелятиви, як *сударь*, або вибіркові апелятиви *брат, матушка* тощо. Саме в цьому, у можливості перейти від однієї лінгвістичної фігури до іншої, навіть різко протилежної, або загалом уникнути її, і виявляється, як ми вже говорили, одна зі знакових властивостей епістолярики як жанру письмового мовлення.

У російських епістолярних текстах абсолютно нормативними й прийнятними майже в будь-яких комунікативних ситуаціях є всі три типи вокативної домінанти: антропонім, апелятив і комбінація апелятива з антропонімом; найбільш уживаними є найпростіші форми їх, як-от: *Аркадий Павлович*; *Милостивый государь*; *Милостивый государь Аркадий Павлович* – і такі, що мають дещо іншу емоційну тональність: *Анюта*; *дорогой друг*; *милый мой старый друг Семён Павлович* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 129, 254, 119].

Власне ім'я як одну з форм звертання та вокативний апелятив як іншу його форму можна, очевидно, уважати формально полярними лінгвістичними фігурами адресації, що вказують на різні взаємини між адресантом і адресатом, а певною мірою й на характер самого послання. Комбінація ж власного імені із загальними іменниками у вокативній конструкції усуває або в усякому разі нівелює цю полярність, за бажанням адресанта акцентуючи довірливе (*душа моя Катенин* [О. С. Грибоєдов, 28ф, с. 14], *голубчик Юричка* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 193], *милый дружок Шура* [М. О. Островський, 58ф, с. 378]) або відчужене ставлення комунікантів один до одного (*Милостивый Государь Фаддей Венедиктович* [О. С. Грибоєдов, 28ф, с. 78], *Уважаемый товарищ Беляев!* [О. О. Фадєєв, 94, с. 429]). У цьому разі апелятиви (тим більше детерміновані), які супроводжують власне ім'я, є значущими як за змістом, так і стилістично: вони фіксують суттєві особистісні характеристики адресата, підкреслюючи цим повагу до нього автора листа чи визнання ним заслуг і соціального статусу адресата (що не виключає, звісно, елементів лестощів або підлабузництва).

За спостереженнями І. І. Меньшикова, існують певні переваги у сполученні окремих апелятивів з різними формами антропонімів [345, с. 97]. Теоретично кожен із восьми виділених нами вище типів вокативного апелятива, а також будь-яка використана в листі комбінація їх може супроводжувати власне ім'я як ЕВ. Так, загальний канонізований апелятив *милостивый государь* функціонує в листах паралельно з вокативом *милостивый государь дядюшка Степан Иванович* [О. О. Корнилович, 41ф, с. 247], вибірковий

канонізований апелятив *доктор* – поряд з таким, наприклад, словосполученням, як *доктор Чехов* [М. Горький, 27ф, т. 28, с. 82], конситуативний об'єктивно мотивований апелятив, як-от: *земляк* (*землячка*), – може входити, наприклад, до конструкції *Многоуважаемый и высокочтимый, знаменитый мой земляк Виктор Михайлович* [І. І. Шишкін, 109ф, с. 215] або *Дорогие мои землячки Золотухина и Долгополова* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 155]. Навіть суто персоніфіковані апелятиви досить часто супроводжують той або інший антропонім: наприклад, у листах А. П. Чехова, адресованих О. Л. Кніппер, як уже було зазначено вище, є вокативи *лошадка* й *милая собака*, але є й ВК *собака Олька* та *Оля милая, собака* [104ф, т. 12, с. 510, 464, 407, 437].

Поширеною, надзвичайно простою та найчастіше стилістично нейтральною ВК, яка поєднує в собі апелятив і антропонім, є комбінація власного імені адресата із загальним канонізованим апелятивом, тобто з функціонально маркованим класом іменників типу *сударыня*, *господин*, *товарищ*, *милостивый государь, гражданин* тощо. Ці лексеми вживаються в ролі вокатива й без антропоніма (а деякі з них, наприклад, *сударь* і *сударыня*, здебільшого без антропоніма), але можуть тяжіти до різних форм власного імені: деякі до прізвища (*уважаемая* ***г-жа*** *Рейнгардт* [М. О. Булгаков, 15ф, с. 457]; *многоуважаемый и почтенный* ***гражданин*** *Ямамото* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 208]; *дорогой* ***товарищ*** *Скороходова* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 334]), деякі до імені та по батькові (***Милостивый государь*** *Иван Михайлович* [О. С. Пушкін, 78ф, с. 258]), інші лише до імені (***друг*** *Арсений* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 247]), хоча жорсткої кореляції між тим або тим контактивом та формою антропоніма немає. Так, апелятив *товариш* може сполучатися не тільки з прізвищем, як показано раніше, а й з ім'ям (*дорогой товарищ Ира* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 372]; *милый товарищ Анна* [М. О. Островський, 58ф, с. 383]), з ім'ям по батькові або з ім'ям і прізвищем (*товарищ Лев Захарович*; *уважаемый товарищ Сулейман Стальский* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 385, 384]).

У складі вокативної конструкції зазвичай прізвищу передує контактив: *Товарищ Львов* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 75], *Дорогая тов. Новикова* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 349]; *тов. Михайлова* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 203]; *Глубокоуважаемый тов. Дьяков* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 341], *Уважаемый товарищ Горбачёв* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 170], а іноді й будь-який інший апелятив: *Милый дружочек Каширина* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 14]. Але навіть при використанні таких ВК виявляється неуніверсальність звертання на прізвище у стилістичній системі російської мови, яка іноді спонукає адресанта до того, щоб пояснити свій вибір саме цього способу номінації, як це робить, наприклад, В. П. Астаф'єв: *Дорогой тов. Непомнящий! (Простите за невежество, но я не знаю Вашего имени-отчества)* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 450]. Звертаючись до інокультурних адресатів, автор листа може використовувати контактив, який закріплено їхніми національними традиціями спілкування, наприклад: *Уважаемая фрау Розел* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 428]; *Дорогой другаре Сивриев*; *Дорогой мистер Коллинз*; *Дорогой синьор Вигорелли* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 367, 437, 457], – або більш нейтральне *господин / госпожа*: *Дорогой господин Коэн*; *Дорогая госпожа Вильерс* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 467].

Власному імені, однак, в епістолярному вокативі можуть передувати також апелятиви всіх інших семантичних полів: *Любезный брат Юрий Алексеич!* [І. О. Бунін, 16ф, т. 12, с. 11], *Ваше сиятельство, бесценнейший граф Иван Фёдорович* [О. С. Грибоєдов, 28ф, с. 100], *Славный юбиляр, глубокочтимый и дорогой Леонид Витальевич* [О. К. Глазунов, 22ф, с. 371], *Душа Носков* [О. І. Герцен, 21ф, с. 239]. План вираження таких вокативів досить стабільний, він допускає варіанти переважно супроводжуючих антропонім компонентів, тобто параметрів, які характеризують адресата. Сам же адресат, як би його не називали в листі або в усій множині розрахованих на нього листів, залишається однією й тією самою особою. Наведемо приклади кількох ВК із листів Ф. М. Достоєвського до його дружини: *милый мой ангел Нютя*; *голубчик, радость моя Аня*; *милый друг мой Аня*; *любезный друг Анна*

Григорьевна; *милочка моя Аня* [33ф, с. 29, 48, 54, 73] тощо. У листах М. Горького до молодого літератора-початківця В. Т. Жакової антропонім у ВК супроводжується словами чи сполученнями їх: дитя (*Верочка, дитя моё*), девица (*Внимание, девица Жакова, Вера!*), дорогая девушка (*Дорогая девушка Жакова Вера!*) та навіть китайское чудовище й ведьма (*Верочка, китайское чудовище и ведьма*) [27ф, т. 30, с. 346, 315, 345, 350]. І. С. Шмельов у посланнях до О. Бредіус-Суботіної, листування з якою тривало понад десять років, утворює безліч ВК, поєднуючи ім'я в різних його варіантах із апелятивами: *добрый друг, Ольга Александровна*; *милый друг Ольга Александровна*; *ми-лая нимфа, Олёль, моя леснушка*; *детулька, Олёль моя*; *Оля моя, Солнце моё!*; *моя голубка, Оля моя далёкая*; *Оля, дорогая, сердечко моё, свет мой вечный* [110ф, т. 1, с. 29, 45, 134, 137, 140, 177, 183], *Олька, милочка*; *Олёлька-девуленька*; *Оля, милка*; *Олюлька-свет*; *Ольгуночка-дорогушка*; *Олёчек, миленькая моя бедняжка* [110ф, т. 2, с. 10, 38, 41, 75, 112, 134] та ін.

Антропоніму може бути поставлено у відповідність і кілька (більше двох) апелятивів, наприклад: *Милостивый Государь мой, дядюшка, Князь Василий Иванович!* [П. О. Рум'янцев, 95ф, с. 221], *Милостивая государыня матушка сестрица, Федосья Никитишна!* [М. Н. Муравйов, 71ф, с. 269].

Такого типу конструкції різняться не лише набором своїх компонентів, а й порядком їхнього розташування щодо один одного та супроводжуваного ними антропоніма. В основному комплекс апелятивів може передувати імені (*Почтеннейший друг и тюремный товарищ, Степан Ларионович* [О. С. Грибоєдов, 28ф, с. 113]), розташовуватися в постпозиції до нього (*Таратуточка, милая дамочка, воздушная красавица, трибун моей жизни* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 36]) чи обрамовувати антропонім (*Радость моя! Смешная Танька! И единственный родной человек на этой земле* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 280]), особливо при опосередкованій адресації (*Академику В. И. Вернадскому г-ну Председателю Комиссии по Высшей школе* [М. П. Василенко, 17ф, кн. 1, с. 264]). Подекуди апелятиви можуть розміщуватися в рамці, утвореній редуплікованим ім'ям: *Марина, золотой мой*

друг, изумительное, сверхъестественно родное предназначенье, утренняя дымящаяся душа моя, Марина [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 309]. Та й самі апелятиви, які супроводжують власне ім'я, найчастіше не мають чітко організованої лінійної послідовності ні з погляду їхньої соціальної значущості, ні стилістичної ієрархії їх.

Супроводжувати антропонім можуть як стилістично нейтральні апелятиви (***друг*** *мой Тамара* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 99]; *Маша,* ***жена*** *моя!* [К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 53]; *Олюшка, дорогая моя* ***сестра*** [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 75]; *дорогой* ***земляк*** *– Саша Щербаков!* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 153]), так і апелятиви з акцентованою негативною або позитивною конотацією (*милый,* ***красавчик*** *мой Валюк* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 162]; *брат наш* ***мерзавец*** *Александр Павлович* [А. П. Чехов, 104ф, т. 1, с. 87]) і з яскраво вираженим експресивно-емоційним навантаженням (*милая* ***милюшечка*** *Гришенька* [Катерина II, 34ф, с. 19]; ***Солнышко*** *моё, Оля* [І. С. Шмельов, 110ф, т. 1, с. 172]). Як бачимо, адресат листа тут чітко означений певним антропонімом або його аналогом, а всі супроводжувальні антропонім апелятиви є своєрідними обертонами, які надають листу якогось специфічного звучання, індивідуалізують характер його, указуючи на реальні, прогнозовані або бажані автором листа стосунки з адресатом послання.

Важливу роль у вокативній конструкції як одному з найбільш значущих структурних параметрів листа, що прогнозує характер того або того послання, відіграє також детермінація складників цієї конструкції – антропоніма й апелятива. Цілком природним є те, що насамперед ця детермінація регулюється самим означуваним словом, меншою мірою антропонімом із будь-яким епітетом до нього і значно більшою мірою – апелятивом, лексичне значення якого об'єктивно, хоч і з деякою дифузністю, окреслює поле атрибутів, що сполучаються з ним. Ад'єктивні детермінанти можуть означувати кожен із компонентів третьої базової ВК: антропонім, апелятив чи обидва компоненти разом, наприклад: ***любезный*** *друг Павел Христофорович* [О. П. Єрмолов, 61ф, с. 543]; *Милостивый Государь,* ***любезнейший*** *Андрей Иванович*

[О. С. Грибоєдов, 28ф, с. 49]; ***дорогой*** *Николай Прокофьевич,* ***дорогой любимый*** *друг* [В. І. Вернадський, 17ф, кн. 1, с. 422].

Таким чином, усі описані нами вокативні конструкції, утворені за трьома базовими моделями їх, є функціонально значущими й продуктивними в епістолярії. Усі вони об'єктивно маніфестують не тільки структурне й лексичне різноманіття в мовленнєвій їх реалізації, а й можливості російської мови, а також словотворчість осіб, які є її носіями.

Висновки до третього розділу

Структура російського епістолярного вокатива репрезентована в пропонованій дисертації комплексом регулярно використовуваних різними адресантами вокативів та вокативних конструкцій, зафіксованих у нашій системній вибірці, яка містить близько 16000 листів сорока адресантів і дає можливість сформувати корпус російських вокативних утворень, кваліфікований нами як генеральний масив їх, що складається з 15675 вокативів. На його основі був сформований робочий масив із 14684 різноманітних форм звертань, утворених за 71 моделлю, вокативними домінантами яких є антропонім (Ан), апелятив (Ап) або якась комбінація апелятива й антропоніма (АпАн) в узагальненому їх вигляді. Звідси й три основні типи базових моделей РЕВ, кожна з яких із певним лексичним наповненням її компонентів може бути основою для творення численних вокативних фігур, а отже, і цілої низки похідних вокативних моделей.

Узагальнивши фактичний матеріал, ми виділили у генеральному масиві 18 базових вокативних моделей з домінантою антропонімом (найпродуктивніші з них: *Дорогой Ан, Ан, Многоуважаемый Ан*), з домінантою апелятивом – 11 моделей (найпродуктивнішими є: *Ап, Мой Ап, Дорогой Ап*), з комбінацією цих вокативних домінант – 6 моделей (найпродуктивніші: *АпАн, Любезный АпАн, Мой АпАн*). Таким чином, усього ми зафіксували 35 моделей, тобто значно менше, аніж уся загальна кількість моделей РЕВ, представлених

у генеральному масиві, що є прямим результатом узагальнень, зроблених згідно із загальною концепцією дисертації.

Сукупна кількість реалізацій перших шести за частотою їх уживання вокативних моделей (**Дорогой ИО, Многоуважаемый ИО, И, ИО, Дорогой И, Милый И**) складає в нашому матеріалі 8851, тобто понад 56 % запорогових вокативних утворень генерального масиву. Базові моделі звертання з домінантою-антропонімом переважають кількісно, зокрема за лексичною різноманітністю детермінантів вокативних конструкцій і за числом реалізацій таких моделей: у нашій вибірці за ними побудовано 10841 звертання, що становить 74% від загальної кількості регулярних вокативних утворень. Отже, статистично підтверджено гіпотезу, що для російської лінгвокультурної спільноти найбільш природними й характерними є моделі звертання з домінантою – ім'ям або ім'ям та по батькові адресата (можливо, у супроводі детермінантів *дорогой, милый, многоуважаемый* тощо).

Характер базових моделей із вокативною домінантою – антропонімом або комбінацією апелятива й антропоніма – цілком прогнозований, а звідси й мало інформативний лінгвістично, якщо говорити про адресацію письмового послання. До того ж лексичне наповнення антропоніма загалом є доступним для огляду й легко контрольованим. Статистичні переваги вибору тієї або тієї форми антропоніма (а тим більше супутнього йому визначення) при звертанні до певної групи адресатів, як-от родичів, колег, керівників по роботі, звісно, є, проте абсолютизації якихось варіацій власного імені у функції вокатива в заданих або заздалегідь спрогнозованих умовах письмової комунікації ми не зафіксували, навіть у разі, якщо антропоніму передує апелятив. У вокативних конструкціях, утворених на основі комбінації апелятива й антропоніма, функціонально значущим є власне ім'я, що дає нам можливість, створюючи типологію, вважати такі ВК структурним різновидом вокативів зі стрижневим компонентом – антропонімом.

Типологія моновокатива в її структурно-функціональному аспекті – це головним чином типологія вокативних утворень із домінантою апелятивом.

Вони класифіковані за характером апелятива, переважно використовуваного при звертанні до окремої групи адресатів.

У пропонованій дисертації виділено чотири основні типи апелятива при письмовому звертанні: 1) **загальний** апелятив, який може бути використаний при звертанні до будь-якого адресата (*господин, товарищ, милостивый государь, голубчик, друг*); 2) **вибірковий**, уживаний автором листа при звертанні лише до якогось соціально значущого, хоча й досить широкого кола осіб, які мають чітко означений і певним чином регламентований суспільний статус (*князь, генерал, полковник, профессор, редактор*); 3) **конситуативний**, жорстко не пов'язаний з прийнятими суспільством нормами спілкування, мотивований контекстом та / або комунікативною ситуацією, уведений адресантом і використовуваний ним при звертанні до обмеженого кола осіб, які мають певну особливість, важливу для адресанта (*земляк, поэт, киевлянин, собрат, однополчанин, хозяйка*); 4) **персоніфікований** апелятив, використовуваний, подібно до власного імені, у письмовому звертанні лише до одного адресата й лише одним (за винятком деяких) адресантом (чеховські звертання на зразок *собака, инфузория, лошадка, венгерец; Кролёнок* і *Звэра* в К. Г. Паустовського та ін).

Перші два із зазначених чотирьох типів вокативного апелятива, залежно від ступеня їхньої нормативності, розподілено на апелятиви канонізовані, тобто загальноприйняті (*друг, товарищ, графиня, редактор, бабушка*), і неканонізовані, якими послуговуються лише деякі з адресантів (*другаре, дружище, пани, мадам, мамахен*). Третій та четвертий типи, залежно від характеру мотивації використання їх, поділяємо на об'єктивно мотивовані, у разі, якщо є якісь об'єктивні передумови вибору адресантом певного типу вокатива (*соотечественник, тёзка, псковичи, ЭКГ-шник и неоперабеленец*), і суб'єктивно мотивовані, тобто ті, які певним чином кваліфікують адресата тільки з волі й бажання автора листа, іноді набуваючи ознак прізвиська (*спасительница, невежа, кашалотик*).

Структурну типологію епістолярного моновокатива подано в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Структурна типологія епістолярного моновокатива

Моновокатив									
Зі стрижневим компонентом – антропонімом		Зі стрижневим компонентом – апелятивом							
Антропонім	Комбінація апелятива й антропоніма	Загальний		Вибірковий		Конситуативний		Персоніфікований	
		Канонізований	Неканонізований	Канонізований	Неканонізований	Об’єктивно мотивований	Суб’єктивно мотивований	Об’єктивно мотивований	Суб’єктивно мотивований

Зміст третього розділу дисертації відображений у таких публікаціях автора: [243; 253; 254; 256; 263; 265; 269].

Розділ 4
ПОЛІВОКАТИВ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ТЕКСТІ

4.1. Полівокатив як фігура з повторною номінацією адресата

Основною функцією звертання в листі є, як було вже зазначено, установлення контакту між адресантом та адресатом, що має відбуватися, як правило, на початку листа й лише один раз, подібно до того, як це зазвичай комуніканти роблять, вітаючись, при візуальному, прямому спілкуванні, що не вимагає монологу як окремого жанру усного мовлення. При писемному спілкуванні, проте, адресант часто через ті чи інші причини або за особливих умов комунікації не обмежується єдиною, а тим більше лише початковою номінацією свого адресата й кількаразово звертається до нього (а це щоразу привертає й перемикає увагу адресата!) в тексті листа, якщо він великий за обсягом, у полемічно загострених посланнях або в листах з особливим емоційно-експресивним навантаженням, тобто таких, які за своєю стилістикою близькі до живого спілкування людей. При цьому адресант може використовувати абсолютно різні форми звертання або просто варіювати усі раніше використані ним вокативні конструкції чи окремі компоненти їх. Наведемо приклади:

1. Д. І. Абрикосов у листі В. О. Маклакову використовує два вокативи: *Милостивый государь Василий Алексеевич ... милостивый государь* [103ф, Кн. 1, с. 15–22].

2. У посланні М. С. Лєскова до П. К. Щебальського при кількаразовому звертанні змінюється лише залежний компонент вокативної конструкції: *Драгоценнейший мой Пётр Карлович! ... дорогой Пётр Карлович* [46ф, т. 10, с. 342–345].

3. І. Ю. Рєпін на початку одного зі своїх листів звертається до М. О. Морозова: *Дорогой Николай Александрович*, – а прощаючись із ним, наприкінці цього ж послання – *милый, дорогой именинник* [80ф, т. 2, с. 310–311].

4. Ф. І. Шаляпін звертається до М. Горького в одному листі тричі: *Дорогой Максимыч ... милый мой Алекса ... дорогой мой* [108ф, с. 348–349].

5. М. Горький в одному зі своїх послань до В. С. Миролюбова багаторазово звертається до свого адресата, щоразу називаючи його по-новому: *Мой большущий и свирепый человек! ... Виктор Сергеевич ... брат ... Виктор Сергеевич! Дружище! ... родной мой!* [27ф, т. 28, с. 222–223]. Тут наявні звертання на ім'я та по батькові, непоширений апелятив, вокативна конструкція з домінантою апелятивом, субстантивований ад'єктив та комбінація антропоніма й апелятива.

Такі вокативи являють собою комплекси адресувальних номінацій, що пронизують увесь текст послання, залишаючись при цьому єдиним конструктивним параметром листа. Це своєрідний **полівокатив**, який ми визначаємо як вокативне утворення, побудоване з двох і більше розташованих у різних місцях послання звертань автора листа до свого адресата. Полівокатив може складатися зі звертань до одного адресата, як у наведених прикладах, але може бути й комплексом звертань до різних адресатів в одному епістолярному тексті. Так, Л. М. Толстой у листі Т. О. Єргольській і С. М. Толстому звертається спочатку до своєї тітки, а в другій частині його – до брата: *Chère tante! ... Mère tante ... Серёжа ... Прощай, мизантроп любезный...* [90ф, т. 17, с. 145–146]. М. П. Мусоргський на початку свого листа до М. І. Федорової та Петра й Сергія Наумових використовує розчленовану вокативну конструкцію: *Дорогие мои тётя, Папхен и Сергушок*, – далі ж адресує окремі частини тексту кожному зі своїх кореспондентів, звертаючись до них так: *Папхен ... дорогая тётя*, – а наприкінці листа знову до всіх разом: *друзья* [55ф, с. 260–266]. У таких випадках звертання маркують описану О. Д. Шмельовим зміну адресації в межах комунікативного акту [570, с. 137].

Полівокатив формується не з якихось особливих мовних фігур, а з таких звертань, які реально функціонують у листах. При цьому кожне з них як відповідний конструкт може вживатися (а найчастіше й уживалося) як окремий самостійний моновокатив не лише в листах того самого адресанта, причому до

одного чи різних адресатів, а й в епістоляріях абсолютно різних кореспондентів, які жили в різні часи та писали з різними комунікативними настановами. Порівняймо кілька полівокативів, дібраних нами із листів С. О. Єсеніна: *Дорогой И ... И* [35ф, с. 92–94]; *Милый И ... брат ... И ... И ... И* [35ф, с. 99–102]; *Дорогой ИО ... ИО ... ИО ... ИО* [35ф, с. 115–116]; *Милый И ... дорогой ... дорогой мой ... брат ... брат* [35ф, с. 137–139]; *Милый ИО ... милый, милый ИО* [35ф, с. 162–164]; *Милая И ... дорогая И* [35ф, с. 183–184], – із поданими нижче прикладами звертань – компонентів цих полівокативів, – виявлених у листах того ж таки Єсеніна та інших авторів системної вибірки, у яких вони функціонують як моновокативи:

Дорогой И [І. Е. Бабель, 8ф, с. 43; М. О. Булгаков, 15ф, с. 21; О. К. Глазунов, 22ф, с. 159; С. О. Єсенін, 35ф, с. 89; М. П. Мусоргський, 55ф, с. 18; К. Г. Паустовський, 60ф, с. 20; Ф. А. Степун, 86ф, с. 537; К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 411];

И [І. Е. Бабель, 8ф, с. 7; С. О. Єсенін, 35ф, с. 154; М. П. Мусоргський, 55ф, с. 17; К. Г. Паустовський, 60ф, с. 6; К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 37];

Дорогой ИО [І. Е. Бабель, 8ф, с. 21; О. К. Глазунов, 22ф, с. 42; С. О. Єсенін, 35ф, с. 122; К. Г. Паустовський, 60ф, с. 57; Ф. А. Степун, 86ф, с. 31; К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 75];

ИО [О. К. Глазунов, 22ф, с. 39; М. Горький, 27ф, т. 28, с. 5; С. О. Єсенін, 35ф, с. 111; М. П. Мусоргський, 55ф, с. 120; К. Г. Паустовський, 60ф, с. 27; К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 236];

Дорогой мой [І. Е. Бабель, 8ф, с. 203; М. П. Мусоргський, 55ф, с. 120; К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 397];

Милый И [М. О. Булгаков, 15ф, с. 12; С. О. Єсенін, 35ф, с. 175; М. П. Мусоргський, 55ф, с. 58; К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 144];

Милый ИО [М. О. Булгаков, 15ф, с. 163; С. О. Єсенін, 35ф, с. 156; О. С. Пушкін, 78ф, с. 46; Чуковський, т. 14, с. 93];

Брат [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 284];

Дорогой [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 294; К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 329].

Ті самі компоненти полівокативів функціонують як єдине звертання і в багатьох листах спорадичної вибірки, наприклад, в епістоляріях М. О. Некрасова, О. Е. Мандельштама, Р. В. Іванова-Разумника: *ИО* [56ф, кн. 1, с. 12], *Дорогой И* [52ф, с. 14], *И* [52ф, с. 21], *Дорогой ИО* [20ф, с. 54; 52ф, с. 17; 56ф, кн. 1, с. 99], *Милый И* [56ф, кн. 1, с. 111], *Милый ИО* [20ф, с. 52].

Ще приклад. У листі А. Г. Горавського до П. М. Третьякова використаний полівокатив *Добрейший ИО ... дорогой ИО ... дорогой ИО* [72ф, с. 80–82], а компоненти його функціонують як єдині звертання до того ж адресата в листах Л. Ф. Лагоріо [72ф, с. 79, 83, 87, 105], А. М. Мокрицького [72ф, с. 73, 87, 94], М. В. Неврева [72ф, с. 134], О. А. Ріццоні [72ф, с. 149, 157, 170] (*добрейший ИО*); А. Г. Горавського [72ф, с. 10, 14, 16, 18, 34, 36, 41], О. А. Ріццоні [72ф, с. 175, 198, 203, 206] (*дорогой ИО*). Як бачимо, навряд чи можна виявити якісь жорсткі обмеження щодо використання моновокативів як компонентів полівокатива, проте характер номінації адресата при багаторазовому до нього звертанні все-таки має деякі особливості.

Досліджуючи залежність номінації від її синтаксичної позиції в реченні, Н. Д. Арутюнова вказує на функціональну неоднозначність звертання, яке, з одного боку, дає можливість адресатові ідентифікувати себе як одержувача повідомлення, з іншого – допомагає мовцеві висловити своє ставлення до адресата. Унаслідок цього звертання «создают промежуточную между идентифицирующей и предикатной номинацией зону семантики, сочетающей черты этих двух принципиально разных классов имён. Они осуществляют переход от идентифицирующей, объективной семантики к семантике субъективного типа, соответствующей номинациям, употреблённым в позиции предиката» [21, с. 344]. Сказане вище може відноситися практично до кожного зі звертань, які функціонують у складі полівокатива. Специфіка ж компонентів полівокатива виявляється, насамперед, у різних способах первинної номінації адресата й повторного його іменування в тому самому тексті, що уможливлює вибір засобів словесної заміни для вже названого суб’єкта й підкоряється

загальним закономірностям кореферентних замін у тексті, які, зокрема, називає Т. М. Ніколаєва [368, с. 6].

Первинна (або інтродуктивна) номінація, як перше позначення у тексті особи чи предмета, за З. Я. Тураєвою [518, с. 37], здійснюється в листі при першому встановленні контакту з адресатом за допомогою моновокатива або першого з компонентів полівокатива. Як правило, первинна номінація адресата реалізується ініціальним вокативом, який зазвичай є в зачині листа, хоча перше або загалом єдине в тексті звертання до адресата може розміщуватися не лише на початку, а й у середині чи навіть наприкінці листа. Повторна номінація має місце в другому та наступних компонентах полівокатива, які являють собою внутрішньотекстові звертання. Науковці характеризують повторну номінацію як неавтономну, пов'язану з первинною, унаслідок чого вона може не виконувати ідентифікувальної функції, оскільки референт уже названий; а також наголошують на тому, що повторна номінація дає можливість мовцеві максимально варіювати спосіб найменування. Вона, окрім прямої номінації, може експонувати й усі типи непрямої номінації: абстрактну, переносну, займенникову, експресивно-забарвлену тощо [584, с. 287–288]. Який би тип лексичної заміни автор тексту не обрав, на думку Н. С. Валгіної, повторні номінації виконують текстотвірну функцію: вони тематично й граматично зв'язують компоненти висловлень, надфразних єдностей [72, с. 35]. Співвідношення первинної та повторної номінації назв особи в художньому тексті на матеріалі оповідань А. П. Чехова дослідила С. С. Гусєва [120]. На думку О. Шнітке, яка простежувала на матеріалі побутового монастирського листування закономірності вибору номінації осіб при першому в тексті їх згадуванні, у кожному найменуванні закодована певна інформація, яка стосується самого референта, мовленнєвої ситуації або комунікативних намірів автора тексту [573, с. 356].

Ми зіставили вокативи й вокативні конструкції, які реалізують первинну та повторну номінації адресата, на прикладі кількох масивів епістолярних текстів М. П. Мусоргського, адресованих його кореспондентам, листування

з якими було найбільш інтенсивним та регулярним [55ф]. Відібраний матеріал поданий у таблицях 4.1–4.3. Тотожні первинні й повторні номінації виділено напівжирним шрифтом. Вокативні конструкції з однаковим лексичним складом, але з різним порядком слів (наприклад, *Дорогой мой Милий* та *Мой дорогой Милий*) уважаємо варіантами однієї й тієї ж номінації.

Таблиця 4.1

Номінація адресата в листах М. П. Мусоргського М. О. Балакіреву (60 листів)

Первинна номінація		Повторна номінація	
Вокатив	Кількість реалізацій	Вокатив	Кількість реалізацій
Дорогой И	26	**Дорогой И**	6
И	21	**И**	32
Мой дорогой И	1	**Дорогой мой И**	2
Милейший	1	**Милейший**	1
Прекраснейший ИО	4	Родный ты мой	1
Драгоценнейший И	2	Болезный	1
Драгоценнейший ИО	1	Милый	1
Милый И	1	ИО	1
Дорогой Милий-Чешский, pane professore тож	1	Друг	1
		Друг мой	1
Голубчик мой, сокол ясненький	1	Дорогой	1
		Душенька	1

Таблиця 4.2

Номінація адресата в листах М. П. Мусоргського В. В. Стасову (55 листів)

Первинна номінація		Повторна номінація	
Вокатив	Кіль-кість ре-алізацій	Вокатив	Кіль-кість ре-алізацій
Дорогой мой généralissime	21	**Дорогой мой généralissime**	4
Дорогой généralissime	5	**Дорогой généralissime**	2

Первинна номінація		Повторна номінація	
Вокатив	Кіль-кість ре-алізацій	Вокатив	Кіль-кість ре-алізацій
Дорогой мой	4	**Дорогой мой**	27
Généralissime	3	**Généralissime**	15
ИОФ	1	Дорогой Вы мой	3
ИО	1	Милейший / Милый	3
Вещий ИОФ	1	Мой дорогой вещун	2
Дорогой ИО	1	Дорогой	1
Дорогой женераль	1	Ваша милость	1
Дорогой мой женераль	1	Мой вещун	1
Прелестнейший généralissime	1	Славный Вы мой	1
		Мой славный	1
Милый généralissime	1	Дорогой мой и милейший	1
Милый, славный, славнейший généralissime	1	Милейший мой généralissime	1
Мой хороший généralissime	1	Милейший généralissime	1
Мой чудесный généralissime	1	Дорогой мой и, сдаётся мне, единственный меня сознающий généralissime	1
Славный мой généralissime	1		
Дорогой Вы мой généralissime	1		
Мой дорогой и милейший généralissime	1		
Славный и дорогой мой généralissime	1		
Дорогой мой и всегда дорогой généralissime	1		
Наипревосходнейший, бесподобнейший в мозгах моих			

Первинна номінація		Повторна номінація	
Вокатив	Кіль-кість ре-алізацій	Вокатив	Кіль-кість ре-алізацій
преизрядный ковырятель и к вящему оных усовершенствованию пособитель	1		
Дорогой Вы мой, славный мой	1		
Ваше превосходительство	1		

Таблиця 4.3

Номінація адресата в листах М. П. Мусоргського Л. І. Шестаковій (44 листи)

Первинна номінація		Повторна номінація	
Вокатив	Кіль-кість реалі зацій	Вокатив	Кіль-кість реалі-зацій
Голубушка моя дорогая, ИО	17	**Дорогая моя голубушка, ИО**	1
Голубушка ИО	5	**Голубушка ИО**	2
Голубушка моя, ИО	4	**Голубушка моя ИО**	1
Голубушка моя	2	**Голубушка моя**	4
Дорогая ИО	1	**Дорогая ИО**	3
Голубушка дорогая ИО	2	**Голубушка, дорогая ИО**	2
Дорогая Вы моя, голубушка	1	**Дорогая Вы моя, голубушка**	1
Голубушка наша ИО	1	Голубушка	35
Дорогая наша голубушка, ИО	4	Родная	21
Голубушка наша, дорогая и славная ИО	1	Родная моя	6
		Дорогая моя голубушка	10
Голубушка Вы моя дорогая, ИО	1	Дорогая	4
		Моя голубушка	3
Дорогая Вы моя и хорошая,		Дорогая моя	2

Первинна номінація		Повторна номінація	
Вокатив	Кількість реалізацій	Вокатив	Кількість реалізацій
голубушка ИО	1	Дорогая голубушка	2
Моя голубушка, моя дорогая	1	Сердечная	1
Ах, Вы, голубушка моя		Моя милушка, моя родная	1
бедовая	1	Дорогая наша ИО	1
Многоуважаемая ИО	1	Родная моя голубушка	1
Благодетельница ты наша, ИО		Дорогая Вы наша	1
– по муже Шестакова	1	Родная Вы наша	1
		Родная Вы моя	1
		Голубушка Вы наша, ИО	1
		Голубушка Вы моя, хорошая	1

Нескладно помітити, що, порівнюючи способи первинної й повторної номінації адресата, ми виявили більше випадків розбіжності їх, ніж повтору. Так, у листах М. П. Мусоргського М. О. Балакіреву з 18 різних номінацій адресата зафіксовані лише чотири такі, що реалізують як ініціальний, так і внутрішньотекстовий вокатив, причому виключно як непочаткові компоненти полівокатива функціонують такі: *родный ты мой, болезный, милый, Милий Алексеевич, друг, друг мой, дорогой, душенька*.

У листах, адресованих В. В. Стасову, із 35 різних номінацій також лише чотири функціонують і як моновокатив, і як компоненти полівокатива, при цьому тільки у складі полівокатива вжито такі: *дорогой Вы мой, мой дорогой вещун, милый (милейший), дорогой, Ваша милость, мой вещун, славный Вы мой, мой славный, дорогой мой и милейший, милейший мой généralissime, милейший généralissime*, *дорогой мой и, сдаётся мне, единственный меня сознающий généralissime*.

У посланнях М. П. Мусоргського до Л. І. Шестакової з 33 різних номінацій повторюються сім таких, які функціонують і як моновокатив, і як

компоненти полівокатива, проте лише у складі полівокатива (як непочаткові його компоненти) вживаються такі: *голубушка; родная; родная моя; дорогая моя голубушка / голубушка моя(,) дорогая / моя дорогая голубушка; дорогая; моя голубушка; дорогая моя; дорогая голубушка; сердечная; моя милушка, моя родная; дорогая наша ИО; родная моя голубушка; дорогая Вы наша; родная Вы наша; родная Вы моя; голубушка Вы наша, ИО; голубушка Вы моя, хорошая*.

Вокативні конструкції є різними й за лексичним складом. Так, початкове звертання в листі регулярно формують антропоніми (И, ИО, ИОФ), форми суперлатива (*прекраснейший, драгоценнейший, наипревосходнейший, славнейший, милейший, прелестнейший, бесподобнейший*) і комплекс детермінантів із сурядним зв'язком і контактуванням – синтаксичним зв'язком між неоднорідними узгодженими означеннями [347, с. 74] (*Милый, славный, славнейший; Мой дорогой и милейший; Славный и дорогой мой; Дорогой Вы мой, славный мой; Дорогой мой и милый; Дорогая и славная; Дорогая Вы моя и хорошая*). Таким чином, ініціальний вокатив, з одного боку, чітко й недвозначно окреслює адресата, з іншого боку, він є дещо надлишковим у позитивних оцінках, спрямованих, певно, на те, аби сформувати в адресата настанову на бажане чи спрогнозоване автором сприйняття змістової частини тексту листа.

Внутрішньотекстові звертання як компоненти полівокатива значно частіше, порівняно з ініціальним вокативом, представлені апелятивами (у тому числі детермінованими) без антропоніма. У такому разі полівокатив зазвичай формують регулятиви на зразок *друг, голубушка, душенька*; субстантивовані прикметники або їх комбінації *родная моя; дорогой; милый; мой славный* тощо, а також вокативні конструкції з особовим займенником, як-от: *родная Вы моя; дорогая Вы наша; милый ты мой*.

Зіставне дослідження моновокатива й полівокатива в листах І. О. Буніна також показало, що недетерміновані апелятиви, такі, як *деточка, голубчик, братка, братишка, зверочек, девочка, зверёнок, свинёночек, голубёночек, дорогаечка, обезьяночка, мама, папа, мамочка, папочка*, найчастіше

функціонують у складі полівокатива; для моновокатива така номінація адресата не характерна. Як компоненти полівокатива регулярно вживаються вокативні конструкції з субстантивованим ад'єктивом: *бесценная моя; милая, драгоценная моя; моя ненаглядная; дорогая моя, хорошая; бесценная, хорошая моя; милая и хорошая моя* тощо.

Існують деякі відмінності й у функціонуванні антропонімів у моно- і полівокативах: автори листів значно частіше уводять недетермінований антропонім до складу полівокатива, а не використовують його як єдине звертання в епістолярному тексті. Так, у 886 посланнях І. О. Буніна [16ф] антропоніми в тій або тій їх формі, із детермінантами чи без них, ужиті в 382 моновокативах і в складі 351 компонента різних полівокативів. У тому числі недетермінованих антропонімів-моновокативів ми зафіксували 39, що становить 10% від указаної раніше їх кількості. Недетермінованих антропонімів, які функціонують у складі полівокативів, – 165, або 47% від загальної кількості компонентів полівокатива із домінантою антропонімом, отже відносна частота вживання недетермінованих антропонімів як компонентів полівокатива у п'ять разів більша (47% і 10%), аніж коли вони є одиничним звертанням в епістолярному тексті.

Модифікацію компонентів полівокатива обумовлює зміна адресата послання. Полівокатив зі звуженням адресата являє собою звертання до групи осіб на початку листа й звертання до когось одного з них у середині або наприкінці, наприклад, у Б. Л. Пастернака: *Дорогие мои Олюшка и тетя Ася!* – и *Напиши мне, **Оля**, туда, если будет охота...* [62ф, с. 126–127]. Трапляються також в епістолярних текстах і полівокативи з переадресацією тексту, коли на початку листа його автор звертається до одного адресата, а наприкінці – до іншого. Так, одне зі своїх послань до сестри М. О. Булгаков починає вокативом: *Дорогая Надя*, а в дописці звертається до її чоловіка: ***Андрей**, не сердись, что я к тебе не пришел* [15ф, с. 154–155].

Таким чином, коли люди вступають у мовний контакт – письмовий або усний, – вони найчастіше не обмежуються якоюсь однією формою вокатива, а

багаторазово й по-різному звертаються один до одного. При безпосередньому спілкуванні звертатися мають обидва комуніканти, а в листі звертання здійснюється лише в одному напрямку – від адресанта до адресата, не вимагаючи при цьому зворотного зв'язку – негайної відповіді, реакції кореспондента. Звідси й усвідомлене або неусвідомлене прагнення автора листа забезпечити максимально надійний і неперервний зв'язок зі своїм адресатом, такий, який можна підтримувати – і це найпростіший спосіб, – дублюючи звертання або багаторазово використовуючи різні його варіації. Саме це обумовлює функціонування різних структурних типів самого полівокатива та різноманітність його складників в окремих вокативних утвореннях, що формують той або той полівокатив, тобто фігуру багаторазового письмового звертання, – від одиночного антропоніма або апелятива (*Федя, брат, любимая*) до багатокомпонентної вокативної конструкції будь-якої складності, як-от: *милая ... милая ... драгоценная моя ... Ляличка ... бесценная, милая Варенька ... дорогая моя ... о, моя бесценная, дорогая моя, жизнь моя, Варенька ... деточка ... Варенька! Бесценная! ... милая, бесценная моя ... Варюшечка* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 32–33]. Власне ж полівокатив чітко структурований, і досліджений нами епістолярний матеріал дає можливість, залежно від кількості звертань, які утворюють полівокатив, та принципу групування й розміщення їх у тексті листа, пов'язаного, у першу чергу, із функціональним призначенням вокативів та прагматичною зорієнтованістю їх, виділити три основні типи цієї вокативної фігури: рамковий, розсіяний і комбінований полівокативи.

Як рамковий полівокатив кваліфікуємо (про це вже йшлося раніше) вокативну фігуру, що обрамовує письмове послання та складається з двох звертань, одне з яких розпочинає лист, тому є ініціальним, а друге входить до завершальної формули листа і, як правило, передує підпису адресанта. При цьому ініціальне звертання може бути дубльованим і замикати рамку або ж заміненим якоюсь його модифікацією чи навіть іншим вокативом. Рамкова конструкція чітко окреслює межі змістової частини листа й визначає обсяг епістолярного тексту. Наведемо типові приклади рамкового полівокатива:

М. В. Гоголь – В. О. Гоголеві:

Дражайший папенька!

‹…›

Прощайте, ***дражайший папенька!***

Ваш послушнейший и покорнейший сын

Николай Гоголь-Яновский [24ф, с. 262];

Л. М. Толстой – М. О. Некрасову:

Милостивый государь!

‹…›

С чувством совершенного уважения, имею честь быть, ***милостивый государь,*** *ваш покорный слуга Л. Н.* [90ф, т. 17, с. 63];

І. М. Крамської – Г. Г. Мекленбург-Стрелицькому:

Ваше Высочество!

‹…›

Примите, ***Ваше Высочество****, мою искреннюю и глубокую благодарность и позвольте пожелать Вашему Высочеству всего лучшего на свете.*

С глубокой почтительностью остаюсь И. Крамской [43ф, т. 2, с. 145].

У цих прикладах повторна номінація адресата дублює первинну, незалежно від типу апелятива: чи він загальний канонізований – *Милостивый государь*, чи вибірковий канонізований – титулування *Ваше Высочество*, чи вибірковий неканонізований – *папенька.* Однак первинна номінація адресата у складі полівокатива може бути повтореною також у скороченому вигляді, як, наприклад, у листі О. С. Пушкіна Л. В. Дубельту:

Милостивый государь Леонтий Васильевич,..

‹…›

С глубочайшим почтением и совершенной преданностию честь имею быть, ***милостивый государь,*** *Вашим покорнейшим слугою.*

Александр Пушкин [78ф, с. 465].

Перше звертання рамкового полівокатива може розташовуватися не лише на початку послання, а й у змістовій його частині, як, наприклад, у зовсім короткому посланні О. В. Суворова до П. І. Турчанинова:

Худо с большими людьми вишенки есть: бомбардированье началось, и с получения я, жена, дочь – в один день в публичной горячке.

Прости, ***мой благодетель!***

Всегда с совершенным почтением

Милостивый Государь мой!

Ваш покорнейший слуга

Александр Суворов [87ф, с. 48].

Первинна номінація адресата в цьому полівокативі – це емоційне звертання, до складу якого входить конситуативний суб'єктивно мотивований апелятив *благодетель*, повторна ж номінація в заключній етикетній формулі має форму цілком офіційного звертання *Милостивый Государь*. Другий компонент рамкового полівокатива найчастіше, як у наведених вище прикладах, входить до складу заключної етикетної формули листа, однак у деяких випадках може передувати їй, супроводжуючи інші типові елементи завершальної частини епістолярного тексту, як-от: подяка, побажання, привіти спільним знайомим, вираження сподівання на швидку зустріч тощо. Приклад рамки такого типу в листі М. П. Мусоргського до М. О. Балакірева:

Прекраснейший Милий Алексеевич!

‹...›

Ещё раз благодарю Вас, ***Милий Ал.****, и жду в четверг непременно. Брат мой свидетельствует Вам своё наиглубочайшее почтение.*

Ваш Модест Мусоргский [55ф, с. 10–11].

Другий компонент рамкового полівокатива іноді включений до постскриптуму – маркованого або немаркованого, який, якщо він є, разом із підписом та заключною етикетною формулою, є елементами, що структурують кінцівку листа. У цьому разі вокативна рамка може набувати такого вигляду, як у листі О. М. Фрейденберг Б. Л. Пастернаку:

Дорогой Боря, *спасибо за Отелло.*

‹…›

Обнимаю вас.

Твоя Оля.

Боря, *Саянов уже не имеет отношения к Звезде, а к Друзину у меня нет хода. Мой адрес на обороте. С канала дом закрыт* [62ф, с. 232–233].

Розсіяний полівокатив цілком входить до тексту послання, тому він не визначає меж листа. Його призначення – лише підтримати контакт, звідси й кількісні параметри: мінімум два компоненти, максимум – стільки, скільки треба для того, аби імітувати живе спілкування. Подібне явище в усному мовленні – повтор, тобто одночасне вживання кількох вокативів в одній репліці, – було означене дослідницею сучасного повсякденного мовлення В. К. Харченко терміном *вокативний ряд* [548, с. 80].

Приклади розсіяного полівокатива в письмовому мовленні:

Natalie ... друг мой ... ангел мой ... Наташа ... ангел мой ... (О. І. Герцен – Н. О. Захар'їній [21ф, с. 260–261]);

... Гриша ... друг ... (С. О. Єсенін – Г. О. Панфілову [35ф, с. 87–89]);

Милая Лика ... очаровательная ... Лика ... друг мой ... Лика ... (А. П. Чехов – Л. С. Мізиновій [104ф, т. 12 с. 31–32]).

В усіх наведених полівокативах первинна номінація адресата представлена його ім'ям і виконує ідентифікувальну функцію, повторна ж номінація здійснюється різними способами: за допомогою антропоніма, апелятива, субстантива, досить часто емоційно забарвлених (*ангел мой, очаровательная*).

Останнім у розсіяному полівокативі звертанням лист не завершується ні формально, ні за змістом. Якщо ж третє чи будь-яке наступне звертання розсіяного полівокатива, як і рамкового, завершує лист або входить до його заключної частини, то утворюється конфігурація, яку ми кваліфікуємо як полівокатив комбінований, за структурою та функціями подібний до рамкового полівокатива, оскільки він обрамовує епістолярний текст, і до розсіяного

полівокатива як кількаразового звертання, що пронизує змістову частину листа. Приклади комбінованого полівокатива:

О. С. Пушкін – П. А. В'яземському:

... ***милый Асмодей*** ... ***милый мой аристократ*** ...

Прощай, ***моя прелесть*** *– вперёд буду писать тебе толковее* [78ф, с. 63].

Г. В. Адамович – І. В. Одоєвцевій:

Chere Madamotchka!

… Мадам … сударыня …

До свидания, ***Мадам и Жорж*** [36ф, с. 488–489].

О. О. Фадєєв – О. Ф. Колесниковій:

Милая Ася!

... ***милая Ася*** ... ***милая Ася!*** ... ***милая Ася!*** ...

Целую Вас, ***моя далёкая юность***...

Саша [94ф, с. 377–378].

Як бачимо з наведених ілюстрацій, полівокатив (і рамковий, і розсіяний, і комбінований), використовується в листуванні багатьох адресантів, а різні його типи функціонують не лише в текстах різних авторів, а й у листах одного адресанта до одного й того ж кореспондента. Повторна номінація адресата в складі полівокатива може дублювати первинну, але частіше вона варіює спосіб найменування, уносить додаткові емоційні обертони в епістолярний діалог, відображує пошук адресантом потрібного вокатива, який би якомога точніше виражав його ставлення до адресата, скажімо, як в останньому з наведених вище прикладів, де повторюване кілька разів цілком стереотипне звертання *милая Ася* автор замінив у заключному компоненті полівокатива метафоричним експресивним словосполученням *моя далёкая юность.*

Полівокатив – це, по суті, не лексичний повтор (хоча він може бути також), а дублювання в тексті листа звертання як граматичної одиниці. Типи та функції повторів у художньому тексті неодноразово були предметом лінгвістичних досліджень [171; 276; 277; 490, с. 6–21], однак звукові, лексичні або граматичні рефрени також відіграють важливу роль в організації будь-якого

іншого тексту, на що вказував А. Є. Супрун: «Функционально повторы служат структурированию текста и обеспечивают тем самым его цельность и единство» [500, с. 139]. Лінгвісти часто вказували на те, що різні повтори є конекторами, які забезпечують зв'язність тексту (І. К. Білодід [42, с. 21–24]; А. П. Загнітко [153, с. 74–76]; О. Л. Каменська, [180, с. 59]; О. І. Москальська, [357, с. 27]; Є. А. Реферовська, [424, с. 51]; Г. Я. Солганик [476, с. 80; 477, с. 21–22]). В епістолярному тексті повтор звертання виконує ще одну важливу функцію – конструктивну: він структурує текст послання, що й забезпечує особливе значення полівокатива в системі конструктивних параметрів листа.

Розглянемо тепер детальніше виділені нами типи полівокатива й укажемо на ті їхні параметри, які є, на наш погляд, найсуттєвішими.

4.2. Структурні типи епістолярного полівокатива

4.2.1. Рамковий полівокатив

Під рамковим полівокативом, як ми вже зазначали, розуміємо бінарну фігуру, що складається із двох звертань, одне з яких відкриває послання, а друге завершує його. Це своєрідна рамка, в яку адресант уміщує текст свого листа, що ми простежували у наведених раніше прикладах з епістолярій О. С. Пушкіна, Н. В. Гоголя, Л. М. Толстого, І. М. Крамського, а також у листах, подібних до послання О. С. Грибоєдова А. І. Рихлевському:

Милостивый Государь Андрей Иванович.

‹…›

С отличной преданностью остаюсь,

Милостивый Государь,

ваш покорнейший

А. Грибоедов [28ф, с. 52], –

або в листі М. Г. Чернишевського дружині:

Милый друг мой, Оленька,

‹…›

Тысячи и тысячи раз обнимаю тебя и целую, ***моя милая***.

Твой Н. Чернышевский [50ф, с. 287–288].

Ситуація, коли компоненти рамкового полівокатива розподілені між зачином і кінцівкою, утворюючи, разом із заключною етикетною формулою й підписом адресанта, конструктивну рамку листа, є цілком типовою, зважаючи на що, Т. В. Радзієвська вважає за основну структурно-композиційну особливість листа його рамкову конструкцію, у якій рамкою слугують ініціальне й фінальне звертання [419, с. 114]. Роль вокативної рамки, однак, виявляється в тому, що вона є не лише композиційним параметром листа, відповідно й адресації, а й параметром, який визначає обсяг листа, указує на його межі, на певну комунікативну ситуацію, а також на емоційний стан адресанта.

Наведемо ще приклад рамкового полівокатива із листа С. О. Єсеніна, якому передує звертання *Милая Галя!*, а друге звертання включене до складу заключної етикетної формули: *Прощайте, **милая**, и писать не могу. Горько, обидно, хоть плачь. Сергей* [35ф, с. 177]; із послання К. Г. Паустовського, у якому звертання розміщені в зачині листа: ***Танюша, родная моя**, – все-таки решился и послал тебе телеграмму о деньгах*, – і в кінцівці його: *Обнимаю тебя, **золотой мой человек**. Поцелуй всех. Твой Котя* [60ф, с. 272–273].

Два звертання в тексті листа можуть розташовуватися й по-іншому: перший вокатив – займати позицію в середині або навіть наприкінці послання, а другий – замикати текст разом із заключною етикетною формулою, як, наприклад, у листі І. О. Буніна до В. В. Пащенко:

Нынче приехал в Орел. Н<адежда> А<лексеевна> осталась в Туле, чтобы не встречаться с Померанцевой, которая, она думала, здесь. Но Помер<анцевой> не оказалось, не оказалось и Б<ориса> П<етровича>.

Сказал, что уехал в Тулу, но в Тулу ли? Поэтому не знаю буду ли 5-го? Приди во всяком случае, как писала, в сад в 3 часа. Может быть, Б<орис> П<етрович> вернется или завтра приедет Н<адежда> А<лексеевна>, которой я пишу сейчас о таких qui pro quo ... тогда можно будет уехать. ‹...› *Если вдруг не приеду (на что, впрочем, 5 шансов из ста), не подумай, что я мог стать небрежным к нашим встречам. Я, ей-богу, так истомился этими разлуками, **милый, ненаглядный мой зверочек**, что просто, как воздуха, жду*

увидать тебя!.. Только как же это увидимся? На час? Ради Бога, устрой это подольше, т. е. не час-то. До скорого свидания, ***деточка, милая, дорогая моя****!*

Искренно и горячо любящий тебя И. Бунин [16ф, т. 11, с. 92–93].

Таке розташування компонентів рамкового полівокатива знаходимо в низці листів І. Е. Бабеля [8ф, с. 5–6; 120–121], О. М. Фрейденберг [62ф, с. 36–41], М. П. Мусоргського [55ф, с. 148–149], П. І. Чайковського [102ф, с. 35–38] й інших адресантів. Традиційного зачину зі звертанням у них загалом немає або ж він не містить жодних форм адресації, і лише десь у третьому – четвертому абзацах чи навіть далі автор нарешті називає адресата, а наприкінці листа знову звертається до нього.

Іноді (про це ми вже говорили) другий компонент рамкового полівокатива розпочинає постскриптум або приписку, розміщену після підпису адресанта, також утворюючи рамку навколо основного тексту, наприклад:

Голубушка Аня!

‹…›

Засим крепко обнимаю. Всем твоим поклоны. Надеюсь, что ты уже совсем здорова.

[П. Чайковский]

Аня, Аня*, если кончу, славная будет опера* [102ф, с. 238].

При цьому обидва компоненти полівокатива можуть бути не лише прямими звертаннями, як у наведеному прикладі, а й комбінацією прямої та непрямої адресацій, як, наприклад, у К. Г. Паустовського, який на початку листа звертається: ***Танюша****, я только что получил твою телеграмму. Спасибо,* – а наприкінці його пише: *Целую очень, очень,* ***свою Таньку****. Котя* [60ф, с. 272]. Лист Є. І. Замятіну М. О. Булгаков також починає з прямого звертання: *Дорогой Агасфер!* – а закінчує вітанням з опосередненим вокативом: *Итак,* ***семейству Агасферовых*** *привет!* [15ф, с. 323–324].

Другий компонент рамкового полівокатива найчастіше є засобом розширення заключної етикетної формули, що, як правило, передує підписові адресанта в листі та має характер мовного кліше на зразок: *С уважением...,*

Ваш..., Преданный Вам... тощо. Проте такі усталені в мові формули в епістолярних текстах нерідко зазнають різноманітних трансформацій: комбінуються, поєднуючись у висловленні, наприклад *Обнимаю, целую, жду*; редукуються, як в одному з листів М. П. Мусоргського, що завершується вигуком *До!* [55ф, с. 177] натомість узуального, як для такої ситуації, *До свидания*; або, навпаки, поширюються уведеними детермінантами, характер та кількість яких може варіюватися, однак, мабуть, найбільш регулярним засобом розширення заключної формули листа є саме вокатив у формі прямого звертання до адресата або непрямої адресації.

Із точки зору структури рамковий полівокатив, як показує досліджений нами матеріал, являє собою чотири основні типи співвідношення початкового й завершального звертань, що дає нам підстави поділити його на дублювальний, редукований, розширений та модифікований. У **дублювальному** полівокативі наприкінці епістолярного тексту повторюється перше звертання. Так, лист М. О. Булгакова матері починається зі звертання: *Дорогая мама*, – і завершується формулою прощання, до якої включена ця вокативна конструкція: *Целую Вас, **дорогая мама**, крепко. Тася также. Всех целуем. Михаил* [15ф, с. 36–40]. Найчастіше повторюється антропонім, наприклад: *Ах, Владимир Васильевич!* ‹...› *До свидания, **Владимир Васильевич*** [І. Ю. Рєпін, т. 1, с. 50–51]; *Добрейшая Юлия Петровна!* ‹...› *Будьте здоровы, **добрейшая Юлия Петровна!** Ваш П. Чайковский* [102ф, с. 346–347]; *Дорогой Всеволод!* ‹...› *Пиши, **дорогой Всеволод**. А. Фадеев* [94ф, с. 347–348]; ***Танюша**, посылаю два выправленных экземпляра «Броска на юг».* ‹...› *Целую тебя, **Танюша*** [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 390].

Форма антропоніма при цьому може змінюватися: в інтимному та дружньому листуванні, скажімо, використовуються різні варіанти імені, домашні імена, прізвиська: *милая Тамара ... милая Тамарочка* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 86–87], *Крол ... Кролик* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 108–109], *Зверунья-певунья ... звeруша* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 157–158], – і в спорадичній вибірці: *любезный Оболенский ... любезный Евгений* [І. І. Горбачевський, 26ф,

с. 139]. У дублювальному полівокативі антропонім може детермінуватися ад'єктивами на зразок: *милый, дорогой, милейший, добрейший*. Також ми зафіксували ВК з регулятивом *голубушка* або словосполученням *милый друг*, які передують антропоніму. Нечисленними прикладами в проаналізованому матеріалі представлений дублювальний полівокатив без антропоніма, компонентами якого є повторюваний контактив *милостивый государь* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 181], статусне звертання *Всемилостивейшая Государыня* [О. В. Суворов, 87ф, с. 119–120], ВК, до складу якої входять контактив і статусне звертання *Сиятельнейший Граф Милостивый Государь* [О. В. Суворов, 87ф, с. 31–32, 34], *Сиятельнейший Князь Милостивый Государь* [О. В. Суворов, 87ф, с. 35], детерміновані апелятиви *милейшая барыня* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 192], *мой друг* [М. Горький, 27ф, т. 28, с. 355–357] або субстантивований ад'єктив *дорогой мой* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 116–117]. Слід зазначити, що конструкції, які утворюють дублювальний полівокатив, найчастіше є елементарними та досить стереотипними.

Окремим випадком дублювального полівокатива є повтор ВК зі зміненим порядком її компонентів, але збереженим лексичним складом, наприклад: *дорогой мой ... мой дорогой* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 134–135]; ***Мой любый Арсений**, я был уверен в содеявшемся. ‹...› Ну, вольным сердцем шлю привет Тебе, **любый мой Арсений**, и во здравицу Твою!* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 199–200]. Рамковий вокатив такого типу є й в одному з листів Б. Пастернака, адресованому сестрі, тексту якого передує звертання ***Дорогая Оля!,*** а постскриптум починається так: ***Олечка, дорогая**, и если только это возможно, то не откладывай поездки в долгий ящик...* [62ф, с. 96–97].

У **редукованому** рамковому полівокативі друге звертання – це, по суті, скорочене перше, із якого вилучені деякі компоненти вокативної конструкції: детермінанти власне звертання або домінанта вокативної конструкції, з різними варіаціями здійснюваної редукції. Таким чином, другий компонент полівокатива повторює ініціальне звертання, але вже в усіченій формі його, як, наприклад, у листі художника В. Г. Худякова до П. М. Третьякова: ініціальний

вокатив – *Милостивый Государь Павел Михайлович*, а в заключній етикетній формулі – звертання без антропоніма: *Примите уверение в истинном моем к Вам уважении, имею честь быть Вам,* ***Милостивый Государь****, покорный слуга В. Худяков* [72ф, с. 6].

Найчастіше редукуються детермінанти, які поширюють антропонім у складі вокативної конструкції, унаслідок чого усікається другий компонент рамкового полівокатива, а тому він являє собою антропонім, у більшості випадків – особове ім'я або ім'я та по батькові: ***Многоуважаемый Пётр Ильич****.* ‹...› *До свидания,* ***Пётр Ильич****, может быть, до скорого... Остаюсь уверенный в успехе «Вакулы» ученик Ваш С. Танеев* [102ф, с. 13]. Редукований рамковий полівокатив, у якому детермінантом ВК є ад'єктив, може мати такий вигляд: *милый ИО ... ИО; дорогой ИО ... ИО; многоуважаемый ИО ... ИО; дорогой мой ИО ... ИО; прекраснейший ИО ... ИО; добрейший ИО ... ИО; добрый и милый ИО ... ИО; дорогой И ... И; дорогой мой И ... И; милый И ... И; милый мой И ... И; И, родной, маленький ... И; И, родной ... И; И, родной мой ... И; И, дорогой ... И; И, дорогой мой ... И* тощо. Функцію детермінанта можуть виконувати також регулятиви: *милостивый государь ИО ... ИО; милостивая государыня ИО ... ИО; голубушка И ... И; голубчик И ... И; И, голубушка ... И; милый друг И ... И.* При цьому форма антропоніма може бути різною в першому та другому компонентах рамкового полівокатива, як, наприклад, у листі М. О. Булгакова до дружини: *дорогая Лю* й *Куква* [15ф, с. 630].

Якщо вокативна конструкція – перший компонент рамкового полівокатива – містить два або більше детермінантів, то редукції може зазнати лише один із них: *Многоуважаемая и добрейшая Юлия Петровна!* ‹...› *До свиданья,* ***добрейшая Юлия Петровна****! Кланяюсь всем вашим* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 294–295]; *Мой милый Пётр Ильич ... милый Пётр Ильич* [С. І. Танєєв, 102ф, с. 42–46]. Іноді в складі рамкового полівокатива редукуються й детермінанти стрижневого слова – апелятива: *голубушка моя ... голубушка* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 216–217]; *Милая мама! ... мамочка* [О. О. Фадєєв, 94ф, с. 336–337].

Антропонім, будучи домінантою вокативної конструкції, вилучається із другого компонента редукованого полівокатива значно рідше, ніж детермінанти, але такі приклади в епістолярних текстах є: ***Дорогой Милий*** ‹...› *Крепко целую Вас,* ***дорогой****, и прошу не вменять в обвинение мне моего отказа. Ваш Модест* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 96–97]. При цьому в другому компоненті полівокатива залишається субстантивований ад'єктив, що ми простежуємо в листі С. Єсеніна до А. Марієнгофа, який починається вокативною конструкцією з домінантою-прізвиськом *Милый Рыжий,* а завершується формулою прощання, до складу якої входить звертання-субстантиват: *До свидания,* ***милый*** [35ф, с. 171–172]. Подібні приклади ми зафіксували й у листах К. Г. Паустовського синові: *Ах ты,* ***Алешка, мой маленький мальчик****!* ‹...› *Целую тебя,* ***маленький мой****. Твой папа* [60ф, с. 304]; О. М. Фрейденберг – Б. Л. Пастернаку: *Да,* ***родной Боря****, в какие дни мы встречаемся!* ‹...› *Обнимаю тебя,* ***родной****... Твоя Оля* [62ф, с. 184–186] та ін.

Якщо ініціальна вокативна конструкція являє собою комбінацію апелятива й антропоніма, то другий компонент полівокатива з редукцією антропоніма представлений апелятивом, причому поширювачі його також можуть випускатися: ***Голубушка дорогая, Людмила Ивановна****.* ‹...› *Здравствуйте,* ***голубушка****, и да здравствует пророк великий Глинка! Ваш Мусинька* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 278]; ***Дорогой мой друг Роллан*** – ‹...› *Будьте здоровы,* ***дорогой мой друг****, крепко жму Вашу руку. М[арии] П[авловне] сердечный привет. М. Горький* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 434–435].

Редукція антропоніма або апелятива – опорних слів ВК – іноді супроводжується функціональною переорієнтацією тих її компонентів, які залишаються, та зміною місця їхнього розташування в тексті. Так, у першому складнику рамкового полівокатива *Милый друг, Корсинька ... друг милый* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 118] лексеми *друг, милий* детермінують власне звертання *Корсинька*, тоді як опорним словом другої складової полівокатива є апелятив *друг*. Наведемо ще один приклад редукованого полівокатива з перестановкою лексем у вокативних конструкціях, що утворюють його:

Дорогая моя голубушка, Людмила Ивановна! ... голубушка моя [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 191]. Функціональна переорієнтація компонентів ВК відбувається у полівокативі: *Дорогой, старый друг мой ... дорогой мой* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 434–435], у першій частині якого всі ад'єктиви детермінують іменник *друг*, у другій – ад'єктив *дорогой* субстантивований, а займенник *мій* стає його детермінантом.

Розширений рамковий полівокатив – це два звертання, друге з яких містить якісь доповнення до першої номінації адресата, наприклад: ***Таня,*** *сейчас четыре часа ночи, мертвая тишина, только стучат часы...* ‹...› *Не сердитесь на меня,* ***Таня, милая****. Ваш К. Паустовский* [60ф, с. 231–232]. Наприкінці листа В. І. Вернадського О. Є. Ферсману ініціальний вокатив *Дорогой Александр Евгеньевич!* повторюється з розширеням: *Ну, всего лучшего,* ***мой дорогой друг Александр Евгеньевич****. Ваш В. Вернадский* [67ф, с. 95]. Ця ж модель рамкового полівокатива функціонує в листі К. Р. Дашкової: *милый сын ... мой милый сын* [31ф, с. 241–245]. При цьому перший компонент полівокатива більшою мірою відповідає вимогам етикету та виконує фатичну функцію; до складу другого компонента входять емоційно-оцінні прикметники *милый, дорогой* або присвійний займенник *мой*, уживання якого у складі звертання скорочує комунікативну дистанцію між адресантом та адресатом. У такому разі, очевидно, можна говорити про те, що сам акт епістолярної комунікації створює передумови для емоційного зближення її учасників, що й виражається в семантиці другого компонента рамкового полівокатива.

Найбільш численними й різноманітними в дослідженому нами матеріалі є приклади **модифікованого** рамкового полівокатива з повною або частковою заміною початкового звертання, як-от: ***Господин пастор!*** ‹...› *Ваш,* ***милостивый государь****, покорный слуга Н. Лесков* [46ф, т. 10, с. 293–294]; ***Достоуважаемый Алексей Феофилактович!*** ‹...› *До свидания,* ***учителю благий****... Ваш Н. Лесков* [46ф, т. 10, с. 345–347]; ***Танюша, радость моя****, 8-го в 6 часов вечера я уже прилетел в Турин...* ‹...› *Целую тебя,* ***единственный мой человек*** [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 404]; ***Дорогой Саша!*** ‹...› *Пиши,* ***милый****.*

Твой Александр [О. С. Серафимович, 83ф, с. 473]. Ап. Григор'єв починає лист до М. П. Погодина офіційним: *Ваше превосходительство, милостивый государь, достопочтеннейший Михайло Петрович!* – а закінчує своє послання з благанням позичити грошей: *Выручите,* ***отец и благодетель!*** [29ф, с. 76]. О. С. Камінський на початку листа звертається до П. М. Третьякова: *Почтеннейший Павел Михайлович!* – а завершує лист так: *Прощайте,* ***добрейший Павел Михайлович****. Остаюсь с истинным уважением. Преданный Вам Каминский* [72ф, с. 74]. Замінюватися можуть як залежний, так і стрижневий компонент словосполучення, наприклад, М. О. Булгаков спочатку звертається до адресата: *дорогой Яков Леонтьевич*, – а потім: *дорогой друг* [15ф, с. 545–546]. Таким чином, модифікація полівокатива – це заміна детермінанта у ВК, або повна заміна звертання, або часткова заміна його зі збереженням окремих компонентів конструкції.

Заміна детермінанта може відбуватися, як правило, у ВК, що являє собою детермінований антропонім або комбінацію антропоніма й апелятива, у цьому разі антропонім повторюється як у першому, так і в другому компонентах рамкового полівокатива, наприклад: *милый Пётр Ильич ... дорогой Пётр Ильич* [С. І. Танєєв, 102ф, с. 53–56]; *Дорогая Юлия Петровна ... добрейшая Юлия Петровна* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 351]; *Добрейшая, милая Юлия Петровна ... добрейшая, дорогая Юлия Петровна* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 299–300]; *Костя, дорогой ... Костя, родной* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 266–267]; *Уважаемый Юрий Викторович ... почтенный Юрий Викторович* [М. Горький, 27ф, т. 29, с. 357–358]. В епістолярних текстах трапляються й інші моделі рамкового модифікованого полівокатива із заміненим детермінантом, як-от: *милый ИО ... голубчик ИО; друг мой ИО ... милый ИО; многоуважаемая ИО ... добрейшая ИО; многоуважаемая, добрейшая ИО ... дорогая ИО; добрейшая ИО ... многоуважаемая ИО; милая, добрейшая ИО ... дорогая ИО; добрейшая ИО ... милая ИО; дорогая ИО ... милая ИО; дорогая ИО ... добрая ИО; многоуважаемая, добрейшая ИО ... милая ИО; добрейшая ИО ... милейшая ИО; дорогая ИО ... бедная, добрейшая ИО; дорогой И ... милейший И; милая И ...*

голубушка И; голубушка И ... И, дорогая; голубушка И ... милая И; голубушка И ... бедная, милая И; голубчик мой И ... милый мой И; милый друг И ... милый мой И; И, милый ... И, дорогой тощо.

Часом заміна детермінанта супроводжується варіюванням форми імені, як, наприклад, у листі І. Е. Бабеля, у якому першим компонентом рамкового полівокатива є *Милая Татушенька*, а другим – *голубушка моя Тамара* [8ф, с. 43].

У разі заміни вокативної конструкції з частковим збереженням її компонентів, у складі рамкового полівокатива повторюється детермінант, а опорне слово ВК замінюється іншим, наприклад: *Дорогой Александр Валентинович ... дорогой, любимый и уважаемый человек* [М. Горький, 27ф, т. 29, с. 288–289]; *Дорогой Роллан ... дорогой друг* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 15–16]. Найчастіше в компонентах рамкового полівокатива залишаються ад'єктиви *милый, дорогой, мой*, апелятиви *друг, голубчик, голубушка*. Повтор лексем із семантикою позитивної оцінки актуалізує конотативний компонент, «стертий» унаслідок етикетного їх уживання, а також експлікує бажання адресанта організувати комунікативний простір у найбільш комфортний для адресата спосіб, підкреслити значення цих взаємин.

У модифікованому рамковому полівокативі антропонім, який точно позначує адресата (що є суттєвим для встановлення контакту), як правило, є в першому компоненті рамкового полівокатива, але часто він випущений у другому, коли контакт уже встановлений, наприклад: *Дорогой мой Отец Иосиф* і *голубчик* [К. М. Леонтьєв, 44ф, с. 255–256], *дорогая Люсенька* і *мой друг* [М. О. Булгаков, 15ф, с. 616–617], *дорогой мой друг Олюшка* і *моя хорошая* [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 219] тощо. Як зазначає Л. П. Рижова, звертання в тексті реалізує всі ті комунікативні функції, які властиві мовній системі загалом [440, с. 84], – ця думка, вважаємо ми, є слушною й по відношенню до епістолярного вокатива. Ієрархія його функцій, однак, може варіюватися: якщо для початкового вокатива основною функцією є фатична, то для другого звертання в листі – оцінно-характеризувальна, а лише потім фатична – підтримання контакту між комунікантами. Другий компонент рамкового

полівокатива часто являє собою субстантивований ад'єктив: *дорогой мой, мой славный, моя милая, маленький мой, родная моя, родимый* тощо. Трапляються в цій позиції також описові номінації перифрастичного типу: *милый мой пинтенбрюрский житель* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 266], *мальчик, мой «рыжик»* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 416].

Як бачимо, епістолярний вокатив – це не просто звертання як елемент зачину листа, а набагато складніша лінгвальна фігура. Її будова визначається як структурою власне вокативної конструкції, так і співвідношенням різних видів адресації (прямої та опосередкованої), а також характером повторної номінації адресата в епістолярному тексті.

4.2.2. Розсіяний полівокатив

Рамковий полівокатив, розглянутий нами вище, є типовим різновидом бінарного полівокатива, що складається з двох звертань, дистантно розташованих у листі. Не завжди, однак, обидва звертання обрамляють епістолярний текст. Компоненти такого полівокатива можуть бути розташовані на початку листа, наприклад, у такий спосіб: *Здорово,* ***молчальник!*** *Ты что-то,* ***Женя,*** *как в воду канул...* [О. М. Трубачов, 92ф, с. 287]. Подібне – два вокативи одночасно вживаються майже на початку листа І. І. Шишкіна В. Д. Полєнову:

Многоуважаемый Василий Дмитриевич!

Ваше великодушие, ***добрейший Василий Дмитриевич****, сделало меня Вашим должником.*

‹...›

Остаюсь уважающий Вас

И. Шишкин [109ф, с. 171].

Таким чином, другий компонент може й не завершувати послання, а перебувати в середині листа на будь-якій відстані від першого. У такому разі повторне звертання або просто підтримує вербальний контакт адресанта з адресатом, або виконує функцію звертання-регулятива, у тому числі й регулятива, за визначенням В. Є. Гольдіна, ідеального, як-от: *браток,*

дружище, голубчик тощо [106, с. 110], що ми простежуємо, наприклад, у листах М. П. Мусоргського [55ф, с. 128, 174, 175, 191, 216–217, 226, 229, 278], П. І. Чайковського [102ф, с. 14–15, 35–38, 40–41, 69–70, 89, 122, 128–129, 132, 136–137, 139, 143–144, 169–170, 217, 232] та ін.

Комбінацію з двох звертань, які не утворюють рамки навколо листа, ми розглядаємо як один із окремих випадків розсіяного полівокатива. Із огляду на структуру й лексичний склад такої комбінації іменування адресата, виділяємо ті самі її типи, які ми виділили й описали вище для рамкового полівокатива. Бінарний розсіяний полівокатив також може бути дублювальним: ***Матвеич****! Будь осторожен.* ‹...› *Из моих денег купи,* ***Матвеич****, и отправь винные казаны в Рождествено...* [О. В. Суворов, 87ф, с. 94]; редукованим: ***Дорогая Юлия Петровна!*** ‹...› *Знаете ли,* ***Юлия Петровна****, что я пишу Вам в состоянии какого-то лихорадочного возбуждения, и потому не удивляйтесь особливой бессвязности письма...* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 308–309]; розширеним: ***Дорогой мой généralissime****, дрянь дело.* ‹...› *Приступал к письму с поганым тоскливым чувством какой-то долгой разлуки с Вами,* ***дорогой мой, и, сдаётся мне, единственный меня сознающий généralissime****. И ведь в ту же минуту о диспуте российских мужей мечтания пошли – как только поотлегло* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 210–211] – і модифікованим: ***Дорогая Лидия Николаевна!*** ‹...› *Что касается псевдонима,* ***моя отшельница****, то Вы совершенно правы...* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 399–401]. Проте такий вокатив не обрамовує основний текст листа.

Розсіяний полівокатив – це фігура, утворена шляхом багаторазового (від двох і більше разів), звертання автора листа до свого адресата, обумовленого, як ми вже говорили, особливим призначенням листа, його обсягом, емоційним станом адресанта й низкою інших чинників, пов’язаних з умовами комунікації. Такий полівокатив є комплексом адресувальних номінацій, що пронизує весь текст письмового послання. Так, Л. М. Толстой, неодноразово звертаючись до своєї дружини, щоразу називає її по-іншому: ... *милый друг* ... *душенька* ... *голубчик мой, Соня* ... *душа моя милая* ... Закінчує письменник свій лист

прощальною формулою без вокатива й без підпису: *Прощай, пора идти по делам* [90ф, т. 17, с. 280–282]. Розсіяний полівокатив в одному з листів І. О. Буніна виглядає так: *... Деточка! ... Варичка ... ты, близкая моя, друг мой! ... О зверочек мой! ... зверочек ... Варенька ... Варенька ... Девочка! Милая! ...* [16ф, т. 11, с. 70–72].

Наведемо приклад тексту листа з розсіяним полівокативом білоруського підпільника Г. Фалевича нареченій, написаному в 1942 році незадовго до його загибелі у фашистських катівнях:

Милая, *как жаль, что отсюда нельзя писать – я бы тебя завалил письмами.*

Родная, *как мне хочется видеть тебя и поцеловать, прижать к сердцу. Но, увы, всё это невозможно ни сейчас, ни в будущем.* ***Нинок,*** *постарайся как-либо передать записочку, хотя пару слов.* ***Дорогая,*** *передачи, хоть для виду, но передавай каждый день, мне это будет очень отрадно. Скажи моим, пусть передадут что-либо в субботу с 3-х до 5-ти, в это время принимают передачи. Вообще говоря, передавать можно каждый день, но надо постоять.*

Поцелуй за меня мою маму! Вера Игнатьевна пусть простит меня за всё – поцелуй и её.

Хочу курить!

Ещё раз целую.

Жорж.

Скажи дома, что записка в кальсонах зашита [23ф, с. 232].

Як бачимо, у цьому зовсім невеликому за обсягом листі юнак чотири рази вживає звертання до дівчини, що створює ефект постійного контакту із близькою людиною. У багатьох посланнях різних авторів, написаних за схожих умов, що вимагають найвищої напруги душевних сил, також є кількаразові звертання до адресата [13ф, с. 247, 270–271, 350, 424–425, 482 та ін.].

Компоненти розсіяного полівокатива можуть повторюватися, однак багаторазове дублювання будь-якого з них не типове і стосується, як правило, лише антропоніма. М. П. Мусоргський, наприклад, в одному з листів тричі

однаково називає свого адресата: *дорогая Людмила Ивановна* [55ф, с. 85–88], І. Е. Бабель використовує полівокатив *Тамара ... Тамара ... Тамара ...* [8ф, с. 161–164, 207–209], К. Г. Паустовський – *Таня ... Таня ... Таня ...* [60ф, с. 233–236]. У посланні М. П. Огарьова до нареченої, а згодом дружини, М. Л. Рославлевої багаторазовий повтор звертання до неї на ім'я, як анафоричний елемент речення, є потужним стилістичним засобом увиразнення тексту: *Наша любовь, **Мария**, заключает в себе зерно освобождения человечества. Гордись ею! Наша любовь, **Мария**, это страж нашей добродетели на всю жизнь. Наша любовь, **Мария**, это залог нашего счастья. Наша любовь, **Мария**, это самоотречение, истина, вера в наших душах. Наша любовь, **Мария**, будет пересказываться из рода в род, и все грядущие поколения будут хранить нашу память, как святыню. Я предрекаю тебе это, **Мария**, ибо я пророк, ибо чувствую, что Бог, живущий во мне, предначертывает мне мою участь и радуется моей любви к тебе. Прости. Приди в мои объятия* [50ф, с. 242].

Значно частіше в межах одного листа спосіб номінації адресата змінюється. При цьому характер розсіяного полівокатива визначається не стільки кількістю номінацій адресата, які входять до його складу (їх може бути дуже багато), скільки різноманітністю їх та домінантою – антропонімом або апелятивом. Якщо один із цих компонентів з'являється в листі частіше від інших, кваліфікуємо його як домінанту, хоча в розсіяному полівокативі її може й не бути.

У пропонованій нижче класифікації розсіяного полівокатива виділяємо два основні типи його: гомогенний і гетерогенний. Перший складається з вокативів одного класу: лише з антропонімів із якимись модифікаціями їх, з детермінантами або без них (*Добрейшая и многоуважаемая Юлия Петровна! ... добрейшая Юлия Петровна ... добрейшая Юлия Петровна ... многоуважаемая Юлия Петровна!* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 302–303]), чи тільки з апелятивів, знову ж таки детермінованих або ні (*Драгоценная моя ... голубёночек мой ... ненаглядная моя ... деточка ...* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 51–

52]). До складу другого типу – гетерогенного розсіяного полівокатива – входять і антропоніми, і апелятиви (*Сергей Иванович ... почтенный коллега ... Сергей Иванович* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 6–7]).

Гомогенний розсіяний полівокатив із домінантою антропонімом має у своєму складі непоширені або детерміновані антропоніми. Ця модель із варійованою кількістю компонентів трапляється в листах різних авторів: *Natalie ... Наташа ... Наташа ...* [О. І. Герцен, 21ф, с. 254–255], *Лика ... Лика ... Лика ...* [А. П. Чехов, 104ф, т. 11, с. 544], *Милый Сергей Иванович ... Сергей Иванович ... Сергей Иванович ... Сергей Иванович ...* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 76–78]. Структуру типового гомогенного полівокатива з домінантою – іменем адресата – в узагальненому вигляді можна репрезентувати так: *И... И... И...*, або *ИО ... ИО ... ИО ...*, або *Ф... Ф... Ф...* і т. п. із різними комбінаціями компонентів. Основна функція гомогенного полівокатива такого типу – установити й підтримати контакт із адресатом.

Найбільш уживаною модифікацією цього полівокатива є комбінація детермінованого антропоніма при першому звертанні з подальшим кількаразовим повтором в епістолярному тексті імені адресата. Типовими моделями такого полівокатива є: *многоуважаемый ИО ... ИО ... ИО ... ИО ...* [О. С. Серафимович, 83ф, с. 374–376], *дорогой ИО ... ИО ... ИО ...* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 30–32; Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 449–451, 454–456], *дорогой И ... И ... И ...* [С. О. Єсенін, 35ф, с. 98; Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 517; М. П. Мусоргський, 55ф, с. 13–14], *родная И ... И ... И ... И ... И ...* [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 27–34], *И, родная ... И ... И ...* [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 514–515], *дорогая, дорогая И ... И ... И ... И ...* [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 102–103]. В ініціальній вокативній конструкції антропонім може супроводжуватися й кількома детермінантами, наприклад: *Мой дорогой, мой неоценённый, мой, мой и мой Евгений Петрович ... Евгений Петрович ... Евгений Петрович ...* [І. І. Горбачевський, 26ф, с. 196–200], що є цілком закономірним: установлюючи контакт, адресант робить комплімент адресатові, емоційно-оцінним прикметником підкреслюючи його кращі риси та даючи позитивну оцінку цих якостей, і тим самим створює

сприятливі умови для подальшого спілкування. Далі він лише підтримує контакт, для чого достатньо назвати адресата на ім'я. Перший компонент розсіяного полівокатива такого типу має більш вагоме функціональне навантаження, аніж інші: він виконує, окрім фатичної, ще й емоційно-експресивну функцію, що обумовлено семантикою його детермінантів, інші ж компоненти полівокатива підтримують контакт між комунікантами.

Досить часто гомогенний полівокатив із домінантою антропонімом, однак, у своєму складі має детермінанти, які супроводжують власне ім'я та займають різні позиції щодо нього, наприклад: *Милый И ... милый И ... И ...* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 52–54]; *И ... И ... И ... И ... И ... И, родная ...* [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 42–47] та ін. При цьому детермінанти можуть дублюватися або варіюватися, ім'я адресата може поширюватися не лише ад'єктивами, а й апелятивами, унаслідок чого виникає багато найрізноманітніших комбінацій: *Милостивая государыня Любовь Ивановна ... Любовь Ивановна ... Любовь Ивановна ...* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 186–187]; *Дорогая моя голубушка, Людмила Ивановна ... голубушка, дорогая Людмила Ивановна ... дорогая голубушка, Людмила Ивановна ...* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 276]; *Олюшка, дорогая моя сестра ... дорогая Оля ... Оля* [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 75–77]. У межах одного такого комплексу номінацій змінюються як детермінанти, так і форми антропоніма, наприклад: *Милый, дорогой Колечка! ... Колечка ... милый, дорогой, хороший Николаша ...* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 264]; *Дорогая Розалия Самойловна! ... Дорогая Розалия Самойловна! ... товарищ Землячка ...* [О. О. Фадєєв, 94ф, с. 299–300]; *Танюша, радость моя ... Танушка моя ... Тань-Тань ...* [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 295–297]. Отже, такий полівокатив є динамічним: він експлікує високе емоційне напруження стосунків між комунікантами й упродовж усього акту спілкування підтримує заданий заздалегідь рівень емоційного контакту.

Дещо по-іншому функціонує в епістолярних текстах гомогенний розсіяний полівокатив з домінантою апелятивом. Такий полівокатив структурується повторюваною кілька разів однією лексемою (навіть по-різному

детермінованою) чи кількома різними словами, які називають адресата. Повтор одного й того самого апелятива на позначення адресата в листі є явищем досить рідкісним і презентований в зібраному нами матеріалі нечисленними прикладами, як-от: *брат ... брат ... брат ...* [В. А. Жуковський, 37ф, с. 492–497], *Государыня! ... государыня ... государыня ...* [К. Р. Дашкова, 31ф, с. 272], причому зазвичай вокативні конструкції в складі такого полівокатива різняться принаймні детермінантами: *мой милый друг ... милый друг ... милый друг ...* [В. А. Жуковський, 37ф, с. 511–512], *глубокоуважаемая матушка! ... матушка, дорогая матушка ... матушка* [О. Й. Корнілович, 41ф, с. 256–257]. Значно частіше полівокатив цього типу поєднує різні апелятиви, деякі з них, як правило, мають детермінанти, наприклад: *милая моя жёнка ... ангел кротости и красоты ... мой друг ...* [О. С. Пушкін, 78ф, с. 551–552]; *милый друг ... силач ... милый брат по Аполлону ...* [В. А. Жуковський, 37ф, с. 510–511]; *драгоценная моя ... голубёночек мой ... ненаглядная моя ... ты моя бесценная, хорошая, умная девочка ... деточка ...* [І. О. Бунін, 16ф, т. 11, с. 51–52]; *бесстыдница! ... друг мой ... мой добрый гений ...* [Ап. Григор'єв, 29ф, с. 196–199]. Багато різноманітних, а часом досить екзотичних, звертань до дружини містять листи А. П. Чехова: *супружница моя славная ... клопик мой ... дусик мой ...* [104ф, т. 12, с. 455–456], *милая, драгоценная, великолепная актриса ... моя верная спутница на Ай-Петри и в Бахчисарай ... моя радость ... милая актриса ...* [104ф, т. 12, с. 309–310] тощо. Розсіяний полівокатив цього типу є максимально персоніфікованим: з одного боку, такому способу іменування адресата надають перевагу лише деякі автори листів, зокрема, О. С. Пушкін та А. П. Чехов, з іншого боку, навіть у цих авторів апелятив домінує в листуванні з дуже обмеженим колом адресатів, із якими їх пов'язують досить близькі стосунки. Гомогенний полівокатив із домінантою апелятивом виконує не лише фатичну та емоційно-експресивну функції, а й поетичну (за Р. О. Якобсоном [585, с. 202–203]), оскільки він вирізняється з-поміж інших типів образністю: до складу його входять епітети, метафори, перифрази, що засвідчує творче використання адресантом мовних засобів.

Субстантивовані ад'єктиви, як домінанта гомогенного полівокатива, репрезентовані в аналізованому матеріалі значно менше порівняно з власне іменниками. Кілька прикладів: *Моя милая ... моя милая ...* [О. О. Блок, 13ф, с. 244–245]; *Милая ... милая ... милая моя ...* [О. О. Блок, 13ф, с. 411]; *Милый ... милый ... милый ...* [А. Бєлий, 54ф, с. 172–173]; *Дорогая ... дорогая ... милая, бедная и бесконечно счастливая, тем, что осязательно-грустная ...* [І. Ф. Анненський, 5ф, с. 481–482]; *... Дорогая ... дорогая ...* [І. Ф. Анненський, 5ф, с. 479]. Об'єктивним чинником, який обмежує використання субстантива в ролі звертання, є, очевидно, недостатня інформативність його для того, аби іменувати адресата, а також те, що він, як ми вже зазначали, не детермінується іншим ад'єктивом, за винятком хіба що присвійного займенника *мой / наш*, отже, на його базі не можуть створюватися розгорнуті вокативні конструкції.

Нечисленними в досліджуваних епістолярних текстах є й приклади гомогенного розсіяного полівокатива з домінантою-контактивом. Їх ми зафіксували, зокрема, у листуванні П. О. Рум'янцева та П. В. Завадовського: *Милостивейший Государь ... Милостивейший Государь ...* [95ф, с. 223]; *Милостивый государь ... Милостивый государь ...* [95ф, с. 235]. Абсолютна специфікація такого типу мовних кліше, які в листах виконують функцію звертання, робить їх недостатньо інформативними щодо характеристики об'єкта номінації. Саме ця властивість визначає нормативність, узвичаєність таких кліше при безпосередньому спілкуванні, особливо коли виникає необхідність звернутися до незнайомої чи малознайомої людини, однак епістолярна комунікація уникає їх, таким чином мінімізуючи невизначеність щодо способів репрезентації умов спілкування, зокрема й чіткого позначення адресата в листі принаймні один раз.

Гетерогенний полівокатив містить у собі антропоніми й апелятиви (кожний із цих компонентів може супроводжуватися детермінантами), наприклад: *Уважаемый трибун ... голубушка моя ... Тамарочка ... Тамара ... уважаемый трибун ... злодейка ... душенька ... Татушенька ...* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 80–82]. Домінантою полівокатива цього типу можна вважати той його

компонент, який кількісно переважає, але, не зважаючи на це, вибір апелятива або форми антропоніма однаковою мірою репрезентує різні емоційно-оцінні характеристики міжособистісних стосунків адресанта й адресата. Наведемо приклади гетерогенного полівокатива з домінантою антропонімом: *Милая Наточка! ... Наточка ... Ната ... Наточка ... Наточка ... голубушка...* [П. І. Чайковський, 102ф, с. 364–365]; *пожарный Саша ... Сашечка ... Саша ... Саша ... душенька ... душенька...* [А. П. Чехов, 104ф, т. 11, с. 540–541]; *милый Абрамыч ... дружок ... Абрамыч...* [О. С. Серафимович, 83ф, с. 539–540]; *Олечка, дорогой мой друг, и Вы, дорогая тётя Ася ... Оля ... Оля ... тётя Ася ... тётечка...* [Б. Л. Пастернак, 62ф, с. 130–132] – і з домінантою апелятивом: *Мой милый Арсений ... мой милый друг ... друг...* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 202]; *брат наш мерзавец Александр Павлыч ... скотина ... брат ... брат...* [А. П. Чехов, 104ф, т. 11, с. 33–35], *дорогая дадя Коля ... душа моя ... старик ... старик ... старик...* [С. О. Єсенін, 35ф, с. 199–201]. Як бачимо, незалежно від характеру домінанти, початкове звертання здебільшого у своєму складі має ім'я адресата, інші ж компоненти гетерогенного полівокатива комбінуються в різний спосіб.

Досить часто гетерогенний розсіяний полівокатив утворюється комбінацією антропоніма й субстантивованого ад'єктива: *Дорогой Милий ... дорогой мой ... Милий...* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 29]; *Милая Лика ... очаровательная ... Лика ... Лика...* [А. П. Чехов, 104ф, т. 12, с. 31–32]; апелятива й субстантивованого ад'єктива: *мой милый ... мой милый ... радость моя...* [О. С. Пушкін, 78ф, с. 326–327]; *Мой дорогой generalissime ... дорогой мой ... дорогой мой...* [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 147–148].

У гетерогенному розсіяному полівокативі нерідко поєднуються абсолютно різні способи іменування адресата – він може являти собою комбінацію антропоніма, апелятива й субстантивованого ад'єктива чи побудованих на їх основі різноманітних вокативних конструкцій: *милый Шура ... дорогой ... дорогой мой ... брат ... брат...* [С. О. Єсенін, 35ф, с. 137–139];

Хатидже ... Хатидже ... миледи ... Хатидже, родная моя ... моя чуткая нежная сестрёнка ... девочка ... родная... [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 28–31].

Важливим для характеристики розсіяного полівокатива є такий параметр, як співвідношення первинної та повторної номінації адресата в межах одного тексту. Так, наприклад, у листах М. П. Мусоргського дуже часто функціонує розсіяний полівокатив (як гомогенний, так і гетерогенний), у якому первинну номінацію здійснює детермінований антропонім, інші ж звертання повторюють перше, проте в редукованому вигляді, причому редукції можуть зазнавати як детермінанти (усі або деякі), так і антропонім. Наведемо приклади вокатива описаного типу із листів, адресованих різним особам: ***дорогой Милий*** *... Милий ... Милий...* [55ф, с. 13–14], ***дорогой Милий-Чешский, pane professore тож*** *... Милий ... Милий ... Милий ... Милий...* [55ф, с. 62–64], ***милостивая государыня Любовь Ивановна*** *... Любовь Ивановна ... Любовь Ивановна...* [55ф, с. 186–187], ***мой милый, страждущий друг Арсений*** *... друг ... милый друг Арсений ... друг мой...* [55ф, с. 209–210] тощо. Особливим випадком є гомогенний полівокатив з домінантою апелятивом, наприклад: ***мой дорогой généralissime*** *... дорогой мой ... дорогой мой* [55ф, с. 147–148]. Саме такий полівокатив, як правило, дає можливість широко використовувати різні способи повторної номінації адресата в межах його розсіяного типу. При цьому первинна номінація задає лексичну домінанту полівокатива – слово, яке неодноразово повторюється в кількох його компонентах. Показовим є й те, що лексична домінанта повторюється в різних листах одного автора, звернених до одного й того ж адресата. Так, у посланнях М. П. Мусоргського до М. О. Балакірева такими домінантами є дві лексеми: ім’я *Милий* (92 випадки уживання одиночного імені або в комбінації з різними детермінантами в 60 листах) і ад’єктив *дорогой* (37 уживань); у його ж листах, адресованих В. В. Стасову, ми виявили три слова-домінанти: прізвисько *généralissime* (63 уживання в 55 листах) та детермінанти *дорогой* (79 уживань) і *мой* (76); у посланнях до Л. І. Шестакової – апелятив *голубушка* (105 уживань у 44 листах), антропонім *Людмила Ивановна* (50) з детермінантами *моя* (63), *дорогая* (42) и *родная* (32); у листах

А. А. Голенищеву-Кутузову – апелятив *друг* (42 уживання в 27 листах), ім'я *Арсений* (30) і детермінант *милый / милейший* (35); в епістолярних текстах, адресованих М. А. Римському-Корсакову, – прізвисько *Корсинька* (13), апелятив *друг / дружок* (14) і детермінант *милый* (14). Деякі лексичні домінанти повторюються в листах до різних адресатів, але комбінація їх у кожному разі є своєрідною. Характер домінант визначається ставленням адресанта до адресата й узусом, прийнятим у їхній комунікації; він є одним із тих засобів, які поєднують листи, адресовані автором одному кореспондентові, в єдиний епістолярний дискурс.

Розсіяний полівокатив, як бачимо, – це регулярно використовувана в епістолярії лінгвістична фігура зі своїм особливим структурним та функціональним маркуванням, що є одним із найсуттєвіших параметрів листа як документа й мовленнєвого утворення. Хоча вокатив у листі служить насамперед для встановлення контакту між комунікантами, його прагматичний потенціал є значно ширшим, що обумовлене, зокрема, різноманітністю структурно-семантичних моделей полівокатива. Розсіяний полівокатив підтримує контакт, активізує увагу адресата під час прочитання ним листа. Коли людина пише, будучи в стані афекту, сильного емоційного чи фізичного напруження (наприклад, потрапивши на війну, перед боєм, після якого вона може не вижити, чи в ситуації, коли їй загрожує смертельна небезпека), звертання, яке повторюється багато разів, не просто виражає любов, але й створює ілюзію близького контакту, нерозривного зв'язку між автором листа й адресатом, як, наприклад, в одному з листів героя оборони Києва старшого лейтенанта М. З. Войтко: *Здравствуйте, дорогие Клавочка, Валечка и Жанночка, папа и мама!... Клава ... Клава! ... Клава, береги детей!...* [68ф, с. 186]. У посланні розвідниці О. Д. Ржевської до матері, написаному в гестапівських катівнях, пряме звертання до адресата починається словами *Здравствуй, милая мама,* а через кілька слів – *мама, родная ... мама, милая ... милая мамочка ... мама ... милая мама ... милая мама ... мама ... мама ... мама, милая ... милая мама ... милая мама ... мама ... милая мама ... мама ... мама*

милая ... милая моя родная ... мама ... мама ... мама ... [23ф, с. 270–271]. Двадцять разів у листі авторка повторює увесь час одне й те саме звертання.

Звертання повторюється в листі неодноразово, або в незмінному вигляді, або з варійованими лексичним складом та синтаксичною структурою, лише в тих випадках, коли сильне емоційне напруження адресанта спричинене його ставленням до адресата. Наведемо приклад із листа І. О. Буніна до В. В. Пащенко, написаного в украй несприятливих умовах – на залізничній станції, під час зупинки потяга, коли в автора було обмаль часу для того, аби це зробити, про що ми довідуємося з тексту. У кількох рядках автор листа тричі звертається до свого адресата:

Драгоценная моя! *пишу тебе на станции, пользуясь пятиминутною стоянкою. Я не могу не сказать тебе в эту минуту, что вся моя душа переполнена тобою.* ***Варя! дорогая моя!*** *ты друг мне, ты моя милая, близкая, любимая!.. Прости мне, ради Бога, прости мою давешнюю маленькую вспышку, мое недовольство.*

Если мучимый страстью мятежной
Позабылся ревнивый твой друг
И в душе его кроткой и нежной...

Варя, милая! *Звонок!* [16ф, т. 11, с. 69–70].

«Нашпигованість» епістолярного тексту звертаннями до співрозмовника свідчить про підвищену емоційність спілкування, що частіше виникає в тому разі, коли предметом повідомлення є емоційний стан адресанта, глибокі переживання, якісь душевні протиріччя, поривання, пов’язані з важливими для нього подіями. Більшість листів П. І. Чайковського й Н. Ф. фон Мекк початкового етапу їхнього листування, що охоплює 1876–1878 роки, містять полівокативи, які складаються з десяти та більше компонентів. Така інтенсифікація фатики в комунікації пов’язана з предметом спілкування. Наприклад, лист-сповідь, у якому Н. Ф. фон Мекк розповідає П. І. Чайковському історію свого життя, водночас наголошуючи на своїх моральних переконаннях та естетичних ідеалах, таким чином створюючи для

свого адресата певний психологічний автопортрет, містить шістнадцять (!) вокативів [100ф, с. 126–132]. В іншому тексті, висловлюючи занепокоєння з приводу стану здоров'я свого кореспондента, фон Мекк в одному реченні звертається до нього навіть двічі: *Меня очень беспокоит,* ***Пётр Ильич****, что Ваше здоровье так дурно, и мне кажется, что, предполагая пожить в Италии некоторое время, было бы хорошо обратиться к лучшему итальянскому доктору, которые хотя вообще очень плохи, но лучше других знакомы с местными условиями, но, конечно, употребить это как временную меру, а потом,* ***Пётр Ильич****, посоветуйтесь в Вене с доктором внутренних болезней* [100ф, с. 96]. Интровертність тексту, звернення адресанта до свого внутрішнього світу й переживань спонукає його шукати ближчого контакту з адресатом, а засобом підтримання його в листі стає розсіяний вокатив. Навпаки ж, екстравертний характер листа виявляється в тому, щоб описати якісь події та обставини життя або вирішити нагальні питання, і послаблює потребу в ілюзії постійного контакту між комунікантами. Ілюстрацією до цієї тези може слугувати лист П. І. Чайковського до фон Мекк від 17.06.1878 р. За змістом він поділяється на дві частини. Перша – це розповідь про труднощі, які виникають у стосунках автора з його дружиною, та пошук можливостей розлучитися з нею, тому адресант послуговується полівокативом *бесценный и добрый друг мой... дорогая моя... друг мой...* [100ф, с. 410–412]. У другій частині цього листа мова йде про родину сестри композитора, про сільськогосподарські турботи, пов'язані з вирощуванням буряка, – звісно, тут загалом немає звертань до адресата. І лише в заключній етикетній формулі листа автор знову звертається до фон Мекк, після чого ставить підпис: *До свиданья,* ***дорогая моя****. Ваш П. Чайковский* [100ф, с. 414].

Внутрішньотекстові компоненти розсіяного полівокатива сугестивно впливають на адресата, тобто адресант прагне переконати його в щирості своїх намірів, нав'язати йому думку про необхідність виконання тих або тих дій, викликати довіру, передати свій емоційний стан. Розподіл компонентів розсіяного полівокатива в тексті листа також підпорядкований певним

закономірностям, пов'язаним із загальною структурою епістолярного дискурсу. Досліджуючи листи в аспекті дискурсивного аналізу, Н. В. Павлик виділяє в них дискурсивні одиниці, тобто текстові одиниці, які мають комунікативно-прагматичне значення лише в соціально значущій ситуації спілкування. До специфічних для епістолярію дискурсивних одиниць належать, на її думку, стандартизовані формули звертання й вітання, а також прощальні, як-от вираження вдячності, побажання, прохання продовжувати комунікацію тощо [377, с. 5, 14]. Багато дискурсивних одиниць співвідносні з первинними (за М. М. Бахтіним [35, с. 252]) мовленнєвими жанрами. Зважаючи на те, що, за слушним зауваженням Ф. С. Бацевича, критерії виокремлення мовленнєвих жанрів нерідко є суперечливими, тому потребують уточнення й уніфікації [37, с. 71–76], та орієнтуючись на класифікацію мовленнєвих жанрів, запропоновану Т. В. Шмельовою [571, с. 91–92; 572, с. 25], опрацьовувану Г. І. Богіним [52, с. 18–20], А. Вежбицькою [74, с. 102–107], В. В. Дементьєвим [124; 125], Л. Р. Дускаєвою й Н. А. Корніловою [135], О. О. Покровською, Н. В. Дудкіною, К. В. Кудіновою [396], Н. О. Сєдовою [445], М. Ю. Федосюком [528; 529], В. Б. Черник [556] та ін., а стосовно епістолярного тексту – А. В. Кур'янович [279, с. 56–63], спробуємо довести, що комплекс інтратекстових звертань у листі, тобто полівокатив, пов'язаний із реалізацією в епістолярному дискурсі таких мовленнєвих жанрів, як вибачення, подяка, комплімент, прохання.

Етикетний мовленнєвий жанр **«вибачення»** формується, як правило, дієсловами *извините, простите*, й автор листа вводить у висловлення вокатив, який розміщує близько від цих дієслів: *Милый, хороший друг мой ... Пётр Ильич* ‹...› ***Извините, Пётр Ильич****, что я так заговорилась о реализме, но это вопрос, который меня лично трогает ... Пётр Ильич ... мой милый, единственный друг* [Н. Ф. фон Мекк, 100ф, с. 96–101]; *Мой дорогой друг ... Пётр Ильич* ‹...› ***Извините, пожалуйста, мой дорогой, снисходительный друг*** *... мой хороший друг ... дорогой Пётр Ильич...* [Н. Ф. фон Мекк, 100ф, с. 126–132]; *Милый, дорогой мой друг ...* ***Простите, друг мой****, что я не писал Вам в*

Петербург ... мой милый и добрый друг... [П. І. Чайковський, 100ф, с. 398–401]; *Добрейший дорогой Павел Михайлович! ...* ***Извините, добрейший Павел Михайлович****, что надоедаю Вам поручением, но в деле, для меня важном, не могу иначе обращаться, как к Вам...* [О. А. Ріццоні, 72ф, с. 201] тощо. Комунікативна мета людини, яка просить вибачення, полягає в тому, щоб компенсувати адресатові завдані йому неприємності (поставивши його в незручне становище через неправильно підібрані слова чи в неслушну мить сказані, невдалий жарт, учинок тощо), уникнути конфлікту, продовжити спілкування, тому цілком закономірним є використання вокатива як одного з найважливіших мовних засобів, що виконують функцію встановлення й підтримання контакту.

Етикетний мовленнєвий жанр **«подяка»** також експонується полівокативом, як-от: *Милый, хороший друг мой ...* ***Благодарю Вас очень, Пётр Ильич****, за присланный мне портрет Вашей жены ... Пётр Ильич ... дорогой мой Пётр Ильич* ‹...› [Н. Ф. фон Мекк, 100ф, с. 96–101]; *Очень, очень* ***благодарю Вас, мой милый, бесценный друг****, за сообщение мне процесса композиции ... дорогой мой ... мой милый, хороший* ‹...› [Н. Ф. фон Мекк, 100ф, с. 423]; *Милостивый Государь Павел Михайлович ...* ***Благодарю Вас, Павел Михайлович****, за Ваше любезное приглашение, непременно попользуюсь...* [О. А. Ріццоні, 72ф, с. 125]; *Дорогой друг Павел Михайлович! ...* ***Спасибо Вам, бесценный друг****, ещё раз за хлопоты по моим делам...* [О. А. Ріццоні, 72ф, с. 225] та ін. Вокатив, розміщений у реченні після слова, яке вказує на жанроутворювальну інтенцію (*благодарю, спасибо*), підсилює емоційність подяки, у чому й виявляється прагматичне значення звертання до адресата у висловленнях цього типу.

Уживання полівокатива пов’язане також із мовленнєвим жанром **«комплімент».** За О. С. Іссерс, головною функцією компліментів є встановлення контакту й підтримання добрих стосунків, тому характерною рисою компліменту можна вважати демонстрацію інтенції мовця – його бажання сказати щось приємне співрозмовникові [173, с. 178]. Ці ознаки

компліменту наявні у висловленнях, до складу яких входить звертання – компонент розсіяного полівокатива: *Дорогой мой Пётр Ильич ... дорогой друг мой ... Пётр Ильич ... А вот я люблю Направника, очень люблю Рубинштейна (Антона) и обожаю Вас,* ***мой милый друг*** ‹...› [Н. Ф. фон Мекк, 100ф, с. 143–145]; *Мой милый, бесценный друг! ... Вообще, Ваши сочинения,* ***мой милый друг****, отличаются необыкновенным изяществом, так что, если даже и встречаются какие-нибудь обыкновенные вещи, то они всегда сказаны с таким достоинством, что уже перестают быть обыкновенными ... Пётр Ильич* ‹...› [Н. Ф. фон Мекк, 100ф, с. 404]; *Моя милая, добрая хозяйка ... Да,* ***друг мой****, нигде так ясно, как в Браилове, я не чувствую, с какой силой я люблю Вас, не сознаю всё значение того счастья, которое доставляет мне Ваша дружба ... мой дорогой друг* ‹...› [П. І. Чайковський, 100ф, с. 451]. Позитивна емоційна оцінка адресата, вираження власних почуттів у жанрі компліменту спрямовані на поліпшення міжособистісної комунікації, а очікуваний адресантом ефект посилюється завдяки уведенню до складу вокатива емоційно-оцінних прикметників *милый, дорогой, несравненный* і под. Зважаючи на те, що мовний повтор загалом, як показала Н. В. Слухай, має значний сугестивний потенціал [468, с. 119–127], можна стверджувати, що повтор звертання в акті письмової комунікації є прагматично значущим і сприяє тому, щоб адресант досяг своєї комунікативної мети.

Розсіяний полівокатив в епістолярних текстах регулярно супроводжує імперативний мовленнєвий жанр **«прохання»**. Він, як правило, реалізується в ситуації, коли адресат може вчинити що-небудь, у чому зацікавлений адресант, але не зобов’язаний цього робити. За спостереженнями О. В. Рум’янцевої, в усних російськомовних висловленнях із значенням прохання мовці регулярно вживають звертання до співрозмовника як актуалізатор увічливості [434, с. 170]. У листах замість імператива для вираження прохання адресанти часто використовують мовленнєвий зворот з дієсловом *прошу* в дійсному способі (за І. І. Меньшиковим, невиражений імператив [339, с. 47–48]). Задля того, аби в інтересах прохача репрезентувати

ситуацію спілкування таким чином, щоб максимально солідаризуватися з адресатом, створивши відчуття близькості позицій та спільних інтересів, автор листа вживає полівокатив, який сприяє тому, щоб скоротити комунікативну дистанцію між кореспондентами: *Мой милый, несравненный друг ... дорогой мой ... Поэтому* ***прошу Вас, милый друг мой****, адресовать мне отныне в Женеву, poste restante ... друг мой* ‹...› [Н. Ф. фон Мекк, 100ф, с. 435]; *Дорогой Пётр Ильич ... милый друг мой* ‹...› *Пожалуйста,* ***Пётр Ильич****, уведомьте меня в Женеву, всё ли Вы получите...* [Н. Ф. фон Мекк, 100ф, с. 437–438]; *Дорогой Павел Михайлович! ...* ***Прошу Вас, Павел Михайлович****, написать мне несколько строчек, если Вы только не очень заняты* [О. А. Ріццоні, 72ф, с. 133]; *Милостивый Государь Павел Михайлович! ...* ***Прошу Вас покорнейше, Павел Михайлович****, напишите мне в самом скорейшем времени и деньги мне нужны – чем скорее, тем лучше* [М. К. Клодт, 72ф, с. 150–151] тощо. Вокатив у цих висловленнях так само, як і в розглянутих раніше дискурсивних одиницях інших мовленнєвих жанрів, завжди знаходиться поряд із жанроутворювальним дієсловом та разом із ним виконує функцію маркера, який акцентує увагу адресата в мить, коли змінюється авторська інтенція.

Компоненти розсіяного полівокатива в тексті листа функціонально нерівнозначні. Початкове звертання виконує передусім фатичну функцію; інтратекстові звертання не лише підтримують контакт між адресантом і адресатом, а й маркують дискурсивні одиниці, що реалізують мовленнєві жанри вибачення, подяки, прохання, компліменту. Зважаючи на те, що успіх комунікації багато в чому залежить від правильного сприйняття адресатом комунікативної мети адресанта, а лист як гіпержанр поєднує в собі висловлення, які реалізують різні інтенції, розсіяний полівокатив стає засобом, що спрямовує увагу адресата на ті фрагменти епістолярного тексту, де відбувається зміна комунікативного наміру, а це й обумовлює прагматичне значення внутрішньотекстового епістолярного звертання.

Розсіяний полівокатив є своєрідним способом підтримання вербального контакту автора листа зі своїм адресатом та подовження його в часі. Головним

чином він реалізує певні потреби самого адресанта, наприклад, продемонструвати свої почуття, у чомусь переконати адресата або виправдатися перед ним, зрештою, просто висловитися. Виникають такі потреби, звісно, тоді, коли автор листа перевантажений емоційно та / або перебуває в якихось екстремальних для нього умовах. У такому разі повторюване багато разів звертання не просто виражає емоції, а й створює ілюзію близькості, нерозривного зв'язку між автором листа та його адресатом.

Отже, ми переконані, що в усіх цих випадках має місце суб'єктивна обумовленість використання розсіяного полівокатива комунікативними потребами самого адресанта.

4.2.3. Комбінований полівокатив

Традиційні й певною мірою загальноприйняті норми спілкування, у тому числі й письмового, поєднуються – часом досить жорстко – із певним ритуалом, обумовленим, про що вже йшлося вище, особистісними та соціальними стосунками між комунікантами, а також умовами, за яких відбувається процес комунікації. При цьому дотримання ритуалу може бути значущим не лише для встановлення контакту на етапі привітання, а й у заключній стадії спілкування – завершальній комунікації та прощанні. Цього вимагає етикет: звертання до адресата починає епістолярний текст, звертання ж і закінчує його, що є елементарним виявом ввічливості. При безпосередньому візуальному спілкуванні такий етикет може виявлятися по-різному: мовленнєвим зворотом, уклоном, жестом, зняттям або підняттям головного убору тощо. У письмовому посланні можна говорити лише про вербальне звертання, вербальне вітання та маркування завершення листа, яке досить часто містить у собі вокатив, проте такий, який є компонентом більш складної лінгвістичної фігури, кваліфікованої нами як полівокатив, зокрема, полівокатив рамковий. Він обрамовує собою або текст усього послання, як, наприклад, у листі А. П. Чехова, адресованому О. Л. Кніппер, що починається вокативом ***Милая актриса*** й закінчується фразою *Будьте здоровы,* ***ангелочек***, до складу

якої уведений другий вокатив, та підписом *Ваш А. Чехов* [104ф, т. 12, с. 319–320], або лише якусь важливу за змістом його частину. Остання виділяється в тексті за наявності, скажімо, постскриптуму або будь-якого іншого доповнення до послання, навмисне не позначеного як обов'язковий реквізит, наприклад, у листі А. П. Чехова до того ж адресата, на початку якого є вітання *Здравствуй, **милая моя Олюша**, как поживаешь?,* а наприкінці – завершальна етикетна формула *Ну, будь здорова, **радость моя**, да хранит тебя бог. Не забывай. Обнимаю тебя и целую*. Етикетні формули, до складу яких входить звертання до адресата, навмисне або мимоволі маркують прагматичний складник написаного. Далі автор ставить не зовсім звичний підпис *Твой немец Ant.* і дописує ще три рядки, які починаються проханням: *Скажи Маше, что...* [А. П. Чехов, 104ф, т. 12, с. 432–433].

Один із листів О. І. Герцена нареченій, який він писав, їдучи битим шляхом із В'ятки до Володимира Великого протягом кількох днів, складається із п'яти частин, кожна з яких відділена від інших датою, звертанням та заключною етикетною формулою як відносно самостійний, або, за визначенням І. Р. Гальперіна, автосемантичний фрагмент тексту [90, с. 98]. Полівокатив при цьому має такий вигляд:

Яранск, 30 декабря 1837

*... **Ангел мой** ‹...› Прощай, **ангел, сестра Наташа**!*

Нижний-Новгород. 1 января 1838

*... **О милая Наташа**! ‹...› Прощай, **мой ангел** ...*

3 января. Владимир

*Здравствуй, **ангел мой** ... **Ангел мой** ... **ангел** ... **милый друг** ‹...›*

Прощай, нет – до свиданья,

Твой Александр.

***Наташа** ‹...›*

3-го вечером

*... **ангел** ...*

4-го, вторник

Прощай, ***друг милый****.* ‹...› *Прощай же,* ***ангел****,*

твой Александр [21ф, с. 277–280].

Як бачимо, перша й друга частини листа обрамовані бінарним полівокативом, у третій частині також є рамка, усередину якої уміщено ще кілька звертань, у четвертій частині – лише один вокатив *ангел*, а в п’ятій, завершальній, – знову два звертання, які обрамовують текст, проте обидва вони супроводжують формулу прощання.

Таким чином, дещо може вийти за окреслену адресантом рамку листа, але вона сама залишається, а іноді навіть акцентується редуплікацією заключної формули виходу з послання, як у наведеному нижче прикладі з листування А. П. Чехова та О. Л. Кніппер:

Милая дуся, *сейчас уезжаю к Толстому.* ‹...›

Итак, до свиданья, ***дуся моя!*** ‹...›

Итак, ***жена****, до свиданья!* ‹...› [104ф, т. 12, с. 443].

Функції й прагматика розсіяного полівокатива, у тому числі й такого, що складається лише з двох звертань, розташованих на початку (всередині) та наприкінці (всередині) листа, є менш важливими, а основне завдання такого вокатива, про що йшлося в попередньому підрозділі, – підтримати контакт адресанта з адресатом, причому тільки з волі автора листа й лише такою мірою, якої він зажадає та яку набагато частіше, ніж при рамковому полівокативі, диктують особистісні, а не соціальні взаємини комунікантів, що не потребують обов’язкового дотримання норм етикету, а отже, і формального маркування завершальної частини епістолярного тексту. Звідси й така кількість нічим не регламентованих звертань до адресата в одному до нього посланні, тоді як усі інші жанрово й за змістом значущі конструктивні параметри листа, окрім хіба що маркованого постскриптуму, у звичайних умовах комунікації фіксуються в ньому по одному разу, хоч окремо кожний із них може являти собою дуже складну багатокомпонентну конструкцію.

Комбінований полівокатив – це певним чином обрамований розсіяний полівокатив, що складається з кількох звертань (понад двох), останнє з яких

формально, як і в рамковому полівокативі, завершує послання та, як правило, співвідноситься з першим звертанням, що іменує адресата, якому це послання призначене і який, прочитавши його, відразу усвідомлює, що він є тим, кому цей лист адресований. Якщо рамковий полівокатив можна кваліфікувати як своєрідний мінімум узвичаєної етикетної норми письмового спілкування, то полівокатив комбінований є розширеною фігурою контакту, яка містить і компоненти його пролонгації, і засоби, які маніфестують завершення цього акту комунікації. Звідси й загальний характер структурних параметрів комбінованого полівокатива. У тій його частині, яка утворює обрамлення, ці параметри майже такі, як і в полівокативі рамковому, а одна й та сама рамка може, таким чином, репрезентувати власне рамковий або комбінований полівокатив. Так, в епістолярії О. В. Суворова ми виявили рамковий полівокатив, утворений редуплікованим у зачині та в кінцівці листа звертанням *Светлейший Князь Милостивый Государь!*, а в іншому посланні – комбінований полівокатив, компоненти якого: *Светлейший Князь* і *Милостивый Государь*, ужиті в тексті листа окремо, уміщені в таку ж рамку, як у попередньому листі [87ф, с. 198–199].

Дещо схоже простежується й у наповненні рамки листа. В основному воно може бути аналогічним і навіть ідентичним наповненню розсіяного полівокатива. Так, у листі, адресованому О. А. Безбородку, К. Р. Дашкова використала розсіяний полівокатив із повторюваним звертанням *милостивый государь* [31ф, с. 280–281]. Це звертання тричі ужите й у посланні Дашкової до Г. О. Потьомкіна, проте востаннє уведене до складу заключної етикетної формули листа: *Остаюсь с совершеннейшим почтением и уважением к вам,* ***милостивый государь****, вашей светлости нижайшая и покорнейшая слуга княгиня Дашкова* [31ф, с. 246] – отже, цей полівокатив є комбінованим.

Комбінований полівокатив, однак, має певну специфіку його матеріальної організації, зокрема це стосується звертання, яке замикає рамку, адже лексичний діапазон його суттєво ширший порівняно з полівокативом рамковим, і на те є лінгвістичні причини.

У рамковому полівокативі перше звертання вже продукує ті значущі компоненти вокатива, які, на думку адресанта або відповідно до норм етикету, ідентифікують адресата, і зазвичай не виникає особливої необхідності міняти ці компоненти. Через це звертання, яке замикає рамку, у більшості випадків просто дублює перше звертання чи якусь його частину (*Дорогая Лидия Максимовна* і *Дорогая моя Лидия Максимовна* [В. Т. Шаламов, 107ф, с. 174–176]; *Милостивый государь Михайло Петрович* і *милостивый государь* [Ап. Григор'єв, 29ф, с. 69–70] тощо) або дещо модифікує його (*Почтенный Павел Христофорович* и *Почтенный Граббе* [О. П. Єрмолов, 61ф, с. 538]). У комбінованому полівокативі після першого звертання в епістолярному тексті є ще кілька звертань, частіше різних. Повтор якогось із них у заключній частині послання може бути невиправданим з огляду на прагматичні настанови листа або його стилістику. Звідси, очевидно, і намагання автора ввести нове вокативне утворення, у тому числі й таке, що певним чином співвідноситься з уже використаним, але все ж таки більш доречне та навіть обов'язкове саме для завершальної частини послання. Проілюструємо цю думку такими прикладами:

В одному з листів, адресованому Ользі Кніппер, А. П. Чехов вперше звертається до неї лише в середині послання *милая актриса*, удруге – *о змея* – трохи далі, і нарешті – втретє – у заключній частині його перед підписом: *Ну-с, жму Вашу руку, низко кланяюсь, стукаюсь лбом о пол,* ***многоуважаемая*** [104ф, т. 12, с. 317–318].

Напевно, Чехов не міг завершити лист коханій жінці звертанням *змея*, а повторюючи перше – *милая актриса,* – не зумів би надати йому негативної емоційності, вираженої в ужитому з іронією офіційному субстантиваті *многоуважаемая*.

У листі М. Горького А. П. Васильєву є ініціальне звертання *Андрей Парфёнович*. Далі письменник ще двічі звертається до адресата, називаючи його тільки по батькові, – … *Парфёныч*… *Парфёныч*… Завершує ж Горький свого листа фразою *Крепко жму руку,* ***старый приятель****, желаю доброго*

здоровья [27ф, т. 30, с. 342]. Саме в ній ужите звертання, яке характеризує те, якими насправді є взаємини автора листа й адресата, недостатньо чітко означені першими трьома вокативами.

У комбінованому полівокативі звертання, яке завершує лист, звісно, може повторити в тій або іншій формі уже використані в тексті вокативи, проте найчастіше той із них, який краще, аніж інші, репрезентує настанову послання та його емоційну тональність. Так, комбінований полівокатив у листі О. С. Серафимовича до Г. І. Успенського утворений чотирма звертаннями: ініціальним – *Дорогой Глеб Иванович*, другим, розміщеним за ним, – *дорогой мой*, третім – *Глеб Иванович* і заключним звертанням *дорогой мой*, ужитим відразу після слова *прощайте* [83ф, с. 378–379]. Саме останнє звертання дублює другий вокатив і набагато виразніше, порівняно з цілком офіційними першим і третім звертаннями, передає особисте ставлення Серафимовича до його адресата. У посланні цього ж автора до О. А. Кіпена дещо інша послідовність звертань у комбінованому полівокативі: *Милый мой дорогой Абрамыч ... друг ...* ***друже*** *... дорогой мой*, – а завершує лист побажальна формула: *Ну,* ***друже****, будь здоров. Крепко тебя обнимаю. Твой Олександр* [83ф, с. 524–525]. Останнім компонентом полівокатива є навіть не *друг*, а звертання ***друже***, оскільки воно більш довірливе та семантично місткіше, аніж конкретний антропонім, навіть якщо його супроводжують детермінанти *милый* і *дорогой*.

У звертанні, яке завершує листа, опосереднений вокатив не використовується, адже він часто відкриває в комбінованому поливокативі рамку, якщо вживається на позначення якого-небудь колективу. Наведемо приклад його із листа М. Горького:

Литературному кружку школы Ф. С. У.

Спасибо, ***товарищи****, за письмо ваше.*

‹...›

Будьте здоровы, ***товарищи!*** *Желаю вам хороших успехов в науке и хорошей дружбы* [27ф, т. 29, с. 461].

Як правило, не повторюється початкове звертання у заключній частині послання, якщо воно являє собою суто прагматичний опосереднений вокатив, не супроводжений епітетами, які виявляють ставлення автора листа до свого адресата. Так, у М. Горького є багато листів із позначеною ним адресацією на зразок: *Ирине Рыбаковой*; *О. Скороходовой*; *Тов. Щербакову А. С.* [27ф, т. 30, с. 374, 433, 370] тощо, але немає конструкцій, приміром, *дорогой Ирине Рыбаковой*, а тим більше – *милому товарищу А. С. Щербакову*, тому якусь оцінку адресатові у такому разі можна дати (якщо цього побажає автор послання) лише в одному з наступних – прямих звертань, зокрема повторно номінуючи адресата в одному чи кількох компонентах такого полівокатива. Деякі складові полівокатива при цьому так чи по-іншому вказують на належність адресата до того ж соціального кола, що й автор листа. Саме ці компоненти, а не перший вокатив, зазвичай замикають контактну рамку, проте нерідко лист завершує й особливе, раніше не використане вокативне утворення. Наведемо ще приклади комбінованих полівокативів із епістолярію М. Горького:

Д. И. Ширину-Юреневскому.

... дорогой товарищ ...

Будьте здоровы, ***товарищ****, крепко жму руку* [27ф, т. 30, с. 35–36].

Останнє звертання є контактивом, але передує йому контактив детермінований.

Анне Агапкиной.

... Анюта ... Анна Агапкина ... т. Анна ...

А Вам – сердечное спасибо за письмо, ***т. Анна*** [27ф, т. 30, с. 129–130].

Замикає рамку антропонім із контактивом – формула, яка в цьому листі вже використовувалася. Вибір саме такої форми звертання як завершальної не випадковий: Горький підкреслює, що адресат для нього, письменника зі світовим ім’ям, – це не просто молода дівчина, сількор «Крестьянской газеты», яка поки що лише опановує мистецтво слова, а передусім товариш по перу.

Дещо іронічним, але таким, що краще пошановує адресата – А. Г. Колпакова, учня другого класу гімназії, який видавав рукописний журнал

«Гном» і звернувся до Горького з проханням написати для цього журналу оповідання або казку, є комбінований полівокатив:

Аркадию Гавриловичу Колпакову, редактору-издателю журнала «Гном».

Многоуважаемый Аркадий Гаврилович!

... Аркадий Гаврилович ... дорогой Аркадий Гаврилович ... милый Аркадий Гаврилович ...

Крепко жму Вашу огромную лапу ... Всего хорошего, ***Аркадий Гаврилович*** [27ф, т. 29, с. 111–112].

Адресант може неодноразово звертатися до свого адресата на ім'я, але в завершальному компоненті комбінованого полівокатива використати апелятив, оскільки він порівняно з антропонімом значно інформативніший щодо вираження почуттів та вияву стосунків між комунікантами. Так, О. І. Герцен в одному з листів чотири рази звертається до своєї нареченої на ім'я й лише одного разу на ім'я, детермінановане апелятивом, наприкінці ж послання він використовує розчленовану вокативну конструкцію, що вказує на особливе місце, яке посідає адресат у житті автора листа, – *Ангел мой Наташа ... Наташа ... Наташа ... Наташа ...* ***друг, сестра, моя поэзия, моя святая*** [21ф, с. 269–273]. Такого типу комбінованими полівокативами послуговуються різні адресанти: *Дорогой Лилёнок ... Лилёк ... Лилёк ...* ***родное, милое и любимое Солнышко*** [В. В. Маяковський, 53ф, с. 68–69]; *милый мой Толунок ... Тола ...* ***мой мальчик*** [О. С. Серафимович, 83ф, с. 468–469]; *Танюшенька моя ... Тань-Тань ...* ***моя родная*** [К. Г. Паустовський, 60ф, с. 326–327].

У нашій спорадичній вибірці також багато полівокативів цього типу. Наприклад, в одному з послань Ф. М. Достоєвського до дружини ми виявили: *Аня ... ангел ... бесценная моя, друг мой вечный, ангел мой небесный ... Аня ... Аня ... Аня ... Аня ... Аня ... ангел мой ... Аня, Аня ... Аня ... Аня ... Аня ... Аня ... ангел-хранитель мой ... Аня ... Аня ... Аня ... Аня ... Аня ...* ***Аня, радость моя вечная, одно впредь моё счастье*** ... [33ф, с. 38–41] – двадцять одне звертання в одному, щоправда, досить великому за обсягом листі з постскриптумом.

Більшість із цих звертань являють собою лише ім'я, є кілька вокативних конструкцій з апелятивом *ангел*, – і, нарешті, завершує лист компонент полівокатива, що поєднує антропонім та апелятиви в одній розгорнутій вокативній конструкції, яку можна назвати емоційною кульмінацією всього комплексу звертань.

І. І. Горбачевський на початку листа від 8.07.1840 р. звертається до свого адресата на прізвище, далі на ім'я та по батькові, щоразу супроводжуючи антропонім різними детермінантами, і нарешті знаходить ту форму вокатива, яка, на його думку, найбільше відповідає жартівливо-іронічній тональності послання: *злой, недобрый мой Оболенский ... друг мой Евгений Петрович ...* ***граф и князь итанцинский*** [26ф, с. 137].

Трапляється й різко протилежна ситуація, коли адресант у звертанні неодноразово використовує регулятив, але потім персоніфікує свого адресата, називаючи його ім'я в завершальному компоненті комбінованого полівокатива, наприклад: *... брат ... брат ... Прощайте,* ***Николай Христофорович****, больше не буду писать, довольно с вас* [О. І. Герцен, 21ф, с. 273–276]. Те саме простежуємо й у листі О. І. Герцена М. П. Огарьову: *... друг ... друг ... caro* (італ. дорогой) *... мой* ***Николай*** [21ф, с. 289–293]. В епістолярних текстах зі спонтанної вибірки також є приклади комбінованого полівокатива, який містить спочатку різноманітні вокативні конструкції, утворені на базі апелятивної лексики, а в останньому компоненті – антропонім, як-от: *... моя милая ... друг мой ... милая ... моя любезная ... моя милая ... моя милая, добрая* ***Жозефина*** [О. О. Корнілович, 41ф, с. 282–284].

Комбінований полівокатив, як і розсіяний, також буває гомогенним, який об'єднує лише антропоніми та утворені на їх основі вокативні конструкції (*Таратуточка ... Каширочка ... милый, чудный мой друг Каширочка ... Татушенька ... Татушенька* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 27–29]) або тільки апелятивну лексику (*царица моя ... моя прелесть ... мой друг* [О. С. Пушкін, 78ф, с. 576–577]), і гетерогенним, що складається з антропонімів та апелятивів (*Голубушка моя, Людмила Ивановна ... моя голубушка ... родная Вы моя ... голубушка ...*

голубушка моя ... дорогая наша Людмила Ивановна [М. П. Мусоргський, 55ф, с. 203–204]).

Щодо структурної типології комбінованого полівокатива, суттєвим є характер відношень останнього звертання в листі з попередніми компонентами полівокатива. За характером замикання рамки можна виділити два типи комбінованого полівокатива: а) з дублюючим компонентом, який замикає рамку, тобто з повтором наприкінці листа вже використаного раніше в цьому ж листі звертання до адресата – початкового або непочаткового, і б) з модифіцикацією компонента, який замикає рамку, тобто з новим, не використовуваним раніше звертанням як фінальним компонентом комбінованого полівокатива.

Як приклади уживання першого типу комбінованого полівокатива з повтором наприкінці листа початкового звертання можуть слугувати полівокативи в листах К. І. Чуковського до М. О. і М. С. Волошиних: ***Дорогие мои*** *... дорогой Макс. Ал. ... Ну, до свидания,* ***дорогие мои*** [106ф, т. 14, с. 542–544], В. Г. Короленка до доньки: ***Дорогая моя Сонюшка*** *... Сонюшка ... Сонюшка ... Ну,* ***дорогая моя Сонюшка****, до свидания* [42ф, с. 506–507] та ін.

Комбінований полівокатив з повтором наприкінці листа одного із внутрішньотекстових звертань є в листах І. І. Шишкіна до Є. О. Васильєвої: *Милая Женя ...* ***Женька*** *... брат ... Женюшка ... милая Женька ... Меньшонок ... брат Женя ...* ***Женька*** [109ф, с. 122–123], І. М. Крамського до Ф. О. Васильєва: *Дорогой мой Фёдор Александрович ...* ***дорогой мой*** *... голубчик мой ... Итак, до свидания,* ***дорогой мой*** [43ф, т. 1, с. 102–103], П. І. Чайковського до С. І. Танєєва: *Сергей Иванович ...* ***Серёжа*** *... Прощайте,* ***Серёжа****!* [102ф, с. 20–21], І. Е. Бабеля – Т. В. Кашириній: *Тамара ...* ***мой друг*** *... Тамара ... Тамара ... До свиданья,* ***друг мой*** [8ф, с. 173–176] та ін.

Комбінований полівокатив другого типу – з новим, раніше не вживаним звертанням як компонентом, що замикає рамку, – ми виявили в листах І. М. Крамського до С. М. Крамської: *Милая моя Соня! ... Сонечка ... милая моя ... Тебя,* ***мой друг,*** *целую крепко-крепко* [43ф, т. 1, с. 22–23]; *Моя милая и*

дорогая Сонечка! ... милая моя ... милая моя ... Целую тебя, ***моя именинница****!* [43ф, т. 1, с. 24–25], у посланнях В. Г. Короленка до дружини: *Милый мой Дуниар ... Дунька ... милая моя, дорогая Дуня ... Дунешка моя ... голубушка ... глупая ... Целую тебя,* ***дрянь ты моя*** [42ф, с. 132–135], Г. В. Адамовича – до І. В. Одоєвцевої: *Chere Madamotchka ... chere Madame ... До свидания,* ***голубой и дальний друг*** [36ф, с. 496–497]; В. О. Ключевського – до П. П. Гвоздьова: *Carissime Porphyri! ... мой милый корреспондент ... Прощай,* ***друг мой*** [39ф, с. 39–46] та ін.

Комбінований полівокатив у листуванні є уживаним вокативним утворенням, надзвичайно різноманітним за структурою й дуже цікавим не лише з точки зору його лінгвістичних параметрів, а й з огляду на особливості епістолярики загалом, зокрема типологію епістолярного вокатива, одного з найважливіших жанроутворювальних конструктивних параметрів листа.

Найбільш значущим лінгвістичним параметром комбінованого полівокатива, поряд з полівокативами рамковим та розсіяним, на нашу думку, слід вважати його структурну співвіднесеність на метамовному рівні з усіма іншими синтаксичними конструктами в площині як комунікативних, так і докомунікативних одиниць. Якщо ж у російському синтаксисі є протиставлення, наприклад, простого й складного речень, складного речення мінімальної конструкції й ускладненого типу, простого й складного словосполучень, простого й складного присудків, а в системі вставних конструкцій – вставні та вставлені слова, словосполучення та речення, то, зважаючи на достатній, на нашу думку, ступінь статистично забезпеченого матеріалу (нехай навіть лише епістолярного, хоч у ньому, очевидно, немає нічого суперечливого тому, що може бути зафіксованим в усному мовленні), цілком логічним є порушити питання про входження вокативної адресації до системи вставних конструкцій із дихотомією **простий/складний**. У такому разі моновокатив, репрезентований одним словом або будь-якою конструкцією, і вокативне речення також, є простим звертанням, а полівокатив – складним. Ареал функціонування моновокатива можна означити одним реченням,

а полівокатива – текстом, тобто будь-яким, за І. І. Меньшиковим, нормативним і формально завершеним мовленнєвим утворенням, що містить прагматично орієнтовану інформацію [343, с. 207], яким, безумовно, і є лист.

Висновки до четвертого розділу

Полівокатив є своєрідною й дуже поширеною в листах різного призначення лінгвістичною фігурою, що являє собою багаторазове звертання автора послання до свого адресата в одному епістолярному тексті. Це низка вокативних утворень, використовуваних адресантом не лише для встановлення контакту з адресатом, а й для вербальної підтримки його та продовження в часі. Полівокатив поєднує первинну й повторну номінацію адресата, а лексичне наповнення його компонентів визначається вже суттю та функціями цих двох видів номінації. Первинна номінація призначена для того, щоб ідентифікувати одержувача листа (найнадійніший ідентифікатор – антропонім), установити з ним контакт (для оптимізації якого широко використовуються лексеми з позитивною оцінною конотацією), повторна ж номінація зорієнтована на те, щоб підтримати вже встановлений контакт, тому вона частіше презентована апелятивами, субстантиватами, недетермінованими антропонімами тощо.

Автор листа може кілька разів звертатися до особи, якій він пише, із різних причин і за різних умов та обставин комунікації. При цьому прагматика полівокатива, як правило, об’єктивно та / або суб’єктивно мотивована, а його компоненти пов’язані між собою конструктивно й за змістом. Вони утворюють три основні типи цієї фігури, які ми кваліфікуємо як рамковий, розсіяний та комбінований полівокативи.

Рамковий полівокатив – це конструкт, утворений лише за допомогою двох звертань, перше з яких іменує адресата на початку листа, друге завершує лист, будучи складником етикетної формули його заключної частини. Рамковий полівокатив, як правило, об’єктивно мотивований етичними нормами письмового спілкування, від яких без вагомих причин відступати не прийнято.

Залежно від характеру співвідношення в його компонентах первинної та повторної номінацій адресата рамковий полівокатив може бути дублювальним (друге звертання повторює перше), редукованим (у другому звертанні випущені деякі компоненти першого), розширеним (до другого звертання автор щось додає) і модифікованим (компоненти полівокатива зовсім різні). Для модифікованого полівокатива прийнятною є також часткова заміна компонентів вокативної конструкції. Замінюватися можуть як залежний, так і опорний компоненти словосполучення, однак рамка завжди є, і в неї уміщений текст послання.

Розсіяний полівокатив може складатися не лише з двох, а й із більшої кількості звертань, «розсіяних» по тексту послання, тобто розміщених у різних частинах листа, але таким чином, щоб не закінчувати його, не сигналізувати про завершення основного змісту послання. Використання розсіяного полівокатива може бути об'єктивно мотивованим у разі, коли обсяг листа дуже великий і автор його змушений щоразу нагадувати про те, кому він адресований; чи суб'єктивно мотивованим, тобто залежати від емоцій адресанта, або те й те одночасно. Розсіяний полівокатив може мати різний вигляд, адже й складники його – звертання – можуть бути різними (вокативами, вираженими як антропонімами, так і апелятивами, детермінованими або ні), при цьому по-різному поєднуватися один з одним і в будь-якій послідовності розміщуватися в тексті.

Поділяється розсіяний полівокатив, залежно від його лексичного наповнення, на два основні типи: гомогенний, що складається зі звертань одного класу – антропонімів або апелятивів, і гетерогенний, який включає й антропоніми, і загальні іменники, зокрема різні субстантивати.

Комбінований полівокатив – це поєднання рамкового та розсіяного полівокативів, будучи по суті обрамленим розсіяним полівокативом, що складається, як мінімум, із трьох (двох звертань, які утворюють рамку, і ще одного, уміщеного в середину неї) та більше звертань (з кількома, що знаходяться усередині рамки), останнє з яких формально завершує основну

частину послання. Загалом комбінований полівокатив мотивований як об'єктивно (лист відповідає узвичаєним етичним нормам письмового спілкування), так і суб'єктивно (залежить від емоційного стану адресанта, характеру стосунків між комунікантами тощо).

Комбінований полівокатив поєднує функціонально значущі параметри рамкового й розсіяного полівокативів, але має деякі специфічні властивості. Він містить великий і різноманітніший лексичний матеріал, набагато повніше й наочніше, ніж інші вокативні утворення, демонструє потенційні структурні та змістовні особливості письмової адресації та зрештою дає більше можливостей для того, щоб реалізувати прагматичні настанови адресанта, який, послуговуючись цією фігурою, отримує значну кількість ефективних засобів репрезентації як характеру стосунків між автором листа і його адресатом, так і певних індивідуальних особливостей кожного з комунікантів.

Таким чином, полівокатив є узвичаєною фігурою письмового спілкування, не лише функціонально й прагматично значущою, а й досить різноманітною за своєю матеріальною організацією. Типологія російського епістолярного полівокатива базується в дисертації на таких засадах:

1) кількість звертань у складі полівокатива (два – у рамковому полівокативі, два й більше – у розсіяному, три й більше – у комбінованому), їх розташування в тексті листа;

2) ступінь ідентичності лексичного наповнення полівокатива (гомогенний або гетерогенний);

3) характер співвідношення першого компонента полівокатива з іншими його складниками (дублювальний, редукований, розширений і модифікований).

Зазначені три параметри є теоретичною передумовою для виділених нами й описаних вище основних типів епістолярного полівокатива, яка й визначила типологію цієї вокативной фігури як певного комплексу моновокативів. Усі сформовані типи полівокатива подані у вигляді схеми (Таблиця 4.4).

Таблиця 4.4

Структурна типологія епістолярного полівокатива

<table>
<tr><td colspan="10">Полівокатив</td></tr>
<tr><td colspan="4">Рамковий
(2 компоненти)</td><td colspan="2">Розсіяний
(2 й більше
компонентів)</td><td colspan="4">Комбінований
(3 й більше компонентів)</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Дублювальний</td><td rowspan="2">Редукований</td><td rowspan="2">Розширений</td><td rowspan="2">Модифікований</td><td rowspan="2">Гомогенний</td><td rowspan="2">Гетерогенний</td><td colspan="2">Гомогенний</td><td colspan="2">Гетерогенний</td></tr>
<tr><td>З дублюючим компонентом, який замикає рамку</td><td>З модифікацією компонента, який замикає рамку</td><td>З дублюючим компонентом, який замикає рамку</td><td>З модифікацією компонента, який замикає рамку</td></tr>
</table>

Полівокатив з усіма його типами й різновидами природно доповнює описану в попередніх розділах дисертації типологію моновокатива та дає можливість створити типологію російського епістолярного вокатива з максимальним рівнем узагальнення вокативних утворень та їх моделей, вибудуваних на основі трьох вокативних домінант: антропоніма, апелятива чи комбінації їх. Загальною типологією РЕВ уважаємо систему, представлену всіма основними типами моновокатива, співвіднесеними з типологією полівокатива, до складу якого ці типи входять. Загальна схема структурної типології російського епістолярного вокатива з функціональною конкретизацією найбільш проблематичної й найцікавішої з його форм – вокативного апелятива – наведена в таблиці 4.5 (с. 327).

Зміст четвертого розділу дисертації відображений у таких публікаціях автора: [222; 245; 247; 248; 250; 253; 255; 258; 229; 264].

Таблиця 4.5

Загальна схема структурної типології російського епістолярного вокатива

Російський епістолярний вокатив																					
Моновокатив										**Полівокатив**											
Зі стрижневим компонентом – антропонімом		**Зі стрижневим компонентом – апелятивом**								**Рамковий**				**Розсіяний**		**Комбінований**					
		Загальний		**Вибірковий**		**Конситуативний**		**Персоніфікований**													
Антропонім: *Танюша; Дорогой Иван Петрович; Евгеньич; Милый Берестов; Д. А.* (Далмат Александрович); *Эм Бе* (Мария Борисовна); *Милый Гуми* (Гумилёв); *Тань-Тань; Дорогой Ник Никльби*	**Комбінація апелятива й антропоніма:** *Милостивый государь Иван Павлович; Господин Волков; Товарищ Анна; Друг мой Валюша; Верочка, дитя моё*	**Канонізований:** *господин / господжа, сударь / сударыня, товарищ, дама; голубчик; друг*	**Неканонізований:** *гражданочка, другаре, старик, радость, солнышко, сэр, мадам, девушка*	**Канонізований:** *Ваша светлость, барон, князь, профессор, редактор, капитан, мама, сестра*	**Неканонізований:** *отесинька, мамчик, мамахен, мамашенька, Ваше Целомудрие, général issime*	**Об'єктивно мотивований:** *земляк, киевлянин, соотечественник, поэт, европеец, хлебопашец, однополчанин*	**Суб'єктивно мотивований:** *милая дура, Инфузория, спасительница, дорогой учитель, проповедницы осторожности*	**Об'єктивно мотивований:** *Маэстро; ЭКГ-шник и неопаборабленец; милый Оркестр; Кисица* (Киса + Лисица)	**Суб'єктивно мотивований:** *клопик мой; зверушка; Зверунья-певунья; Серый бес; озябуня; ладуня-бубуня*	**Дублювальний:** *Танюша ... Танюша; Дорогая мама ... дорогая мама; милая Тамара ... милая Тамарочка; дорогой мой ... мой дорогой*	**Редукований:** *Многоуважаемый Пётр Ильич ... Пётр Ильич; Дорогой Милий ... дорогой; Голубушка Людмила Ивановна ... голубушка*	**Розширений:** *Таня ... Таня, милая; Дорогой Александр Евгеньевич ... мой дорогой друг Александр Евгеньевич*	**Модифікований:** *Господин пастор! ... милостивый государь; Танюша, радость моя ... единственный мой человек*	**Гомогенний:** *Милый Сергей Иванович ... Сергей Иванович ...; бесстыдница! ... друг мой ... мой добрый гений ...*	**Гетерогенний:** *Мой милый Арсений ... мой милый друг ... друг...; Пожарный Саша ... Сашечка ... Саша ... Саша ... душенька ... душенька...*	**З дублюючим компонентом, який замикає рамку:** *Дорогая моя Сонюшка ... Сонюшка ... Сонюшка ... Сонюшка ... дорогая моя Сонюшка*	**З модифікацією компонента, який замикає рамку:** *Дорогой Лилёнок ... Лилёк ... Лилёк ... родное, милое и любимое Солнышко*

Розділ 5
СТИЛІСТИКА ЕПІСТОЛЯРНИХ ЗВЕРТАНЬ ЯК КОМПЛЕКС ЇХНІХ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ ПАРАМЕТРІВ

5.1. Стилістичні параметри вокативних утворень

У попередніх розділах дисертації ми вибудували структурну типологію російського епістолярного вокатива, зважаючи головним чином на певні статистичні параметри засобів і способів звертання авторів листів до своїх адресатів у спеціально сформованому нами масиві письмових послань. Ці побудови представлені комплексом моделей, що описують основні, регулярно використовувані більшістю російськомовних адресантів, отже, нормативні, характерні для російської мови лінгвістичні фігури, які функціонують у листах у ролі звертання. Лист, проте, – це не лише документ, не просто один із засобів комунікації, а й певного типу мовленнєве утворення, підвладне вимогам жанру, яке має, як правило, свого конкретного, позначеного в тексті автора, котрий і визначає характер листа та повністю відповідає за прагматику й за стилістику свого послання.

Стилістика як розділ мовознавства має багатоаспектний предмет дослідження з дуже широким спектром наукових розвідок, спрямованих, зокрема, як зазначає Ю. А. Бєльчиков, на вивчення та опис функціонування (або способів використання) мовних одиниць і категорій у межах літературної мови відповідно до її функціональної диференціації в різних умовах мовного спілкування [438, с. 334]. Залежно від тих або тих преференцій дослідника різні науковці поділяють стилістику на такі її різновиди, як описова, функціональна, практична, стилістика художнього мовлення [482, с. 623]; стилістика мовних одиниць, тексту, художнього (або поетичного) мовлення, функціональна, практична [438, с. 334–336]; дескриптивна, текстова, історична, практична, функціональна, стилістика від автора (генетична), стилістика від адресата, зіставна стилістика [301, с. 492–493]; функціональна, стилістика мовних ресурсів, граматична, фоностилістика, словотворча, лексична, фразеологічна,

стилістика художньої літератури, лінгвостилістика [523, с. 600–601]; функціональна, зіставна, стилістика індивідуального мовлення, стилістика тексту, стилістика декодування, теоретична, практична, історична [449, с. 693–694]; мовна, функціональна, стилістика художнього мовлення, практична [325, с. 462–463]. Щодо предмета нашого дослідження, то ми б виділили два, на наш погляд, найбільш значущі лінгвістичні аспекти відповідних розвідок, що стосуються, по-перше, проблематики жанру та, по-друге, індивідуально-авторських особливостей побудови вокативних утворень та їх моделей. На цих аспектах, і більше на другому з них, ми й зосередимо далі свою увагу.

У теоретичному плані проблему кваліфікації епістолярних текстів як особливого жанру ми вже розглядали раніше, але незалежно від того, як вирішують цю проблему деякі вчені, напрямки або школи, певна лінгвістична специфіка епістолярних текстів, і в першу чергу їхніх конструктивних параметрів, усе-таки є. Вона обумовлена, по-перше, особливостями письмової комунікації, яка вимагає вербальної заміни багатьох дій та обставин, що супроводжують природнє спілкування, по-друге, двоякою природою листа як мовленнєвого утворення та документа, отже, і комплексом регламентованих та спонтанних зворотів мовлення, а по-третє, описаними вище лінгвістичними фігурами, які репрезентують жанроутворювальні параметри листа, зокрема його вихідними даними, підписом автора послання, характером його звертання до адресата тощо.

Одним з основних аспектів стилістики є, що зазначено в багатьох нормативно-довідкових виданнях, її зосередженість на творчій манері, індивідуально-авторських особливостях того або того мовленнєвого утворення, тому слушно говорити про стилістику мови письменника, яка вивчає індивідуальні художні особливості творів різних авторів [325, с. 463]; про функціональні особливості мови художньої літератури й індивідуальний стиль письменника [482, с. 623]; про будову різних типів авторської оповіді [438, с. 335]; індивідуальну манеру виконання мовленнєвих актів [301, с. 492]; про цілеспрямований вибір мовних засобів, що відповідає стильовим і стилістичним

нормам [523, с. 600]; про своєрідність вибору й комбінації мовних засобів [108, с. 145]. Зазначений аспект стилістики безпосередньо стосується опису мовної особистості, тобто, за визначенням Т. В. Матвєєвої, людини як носія певних мовних пріоритетів, знань та умінь, настанов і поведінки, визначених на основі текстів, створюваних нею, які разом характеризують мовні можливості індивіда, його уявлення про світ і своє місце в цьому світі [325, с. 552]. Мовну особистість лінгвісти витлумачують також як іманентну ознаку особистості – носія мови та комуніканта, – що характеризує його мовну й комунікативну компетенцію та її реалізацію в процесах продукування, сприйняття, розуміння й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, у комунікативній взаємодії також [449, с. 445]; як сукупність здатностей і характеристик людини, які обумовлюють генерування нею мовленнєвих утворень (текстів) [188, с. 3; 311, с. 260]. Надзвичайно важливим для характеристики мовної особистості в соціальному й інтелектуальному аспектах є аналіз створених нею письмових текстів, причому першочергове значення, на думку В. В. Наумова, при побудові тексту мають мотивовані переваги у виборі певних граматичних категорій, способи синтаксичного зв’язування реплік, лінійні параметри письмових конструкцій [364, с. 222].

Певні переваги, а відповідно і стилістичні особливості, що виявляються на рівні конкретних мовних, у тому числі й вокативних утворень, зафіксовані в листах практично всіх адресантів, тексти яких ми досліджували, що відображено як у генеральній, так і в робочій вибірках звертань. Однак якою б не була конкретика, вона не завжди може персоніфікувати мовну особистість, оскільки, з одного боку, регулярне й навіть дуже часте використання якихось лінгвістичних фігур людиною не може заборонити чи принаймні обмежити іншим комунікантам використовувати такі самі фігури. З іншого боку, ігнорування кимось із авторів послань певних форм і моделей письмового звертання в жодному разі не забороняє іншим адресантам включати їх у свої листи. Статистичні ж параметри таких конструктів, якщо йдеться про засоби та способи спілкування між людьми, особливо письмової комунікації, не

завжди є надійними й переконливими, оскільки поміж них є значна кількість близькопорогових утворень, які не можуть корегуватися більшим обсягом вибірки, що часто продукує суб'єктивну мотивацію узагальнень та висновків. Так, одна з найпоширеніших моделей звертання – ИО – не ввійшла у деяких авторів нашої системної вибірки (Глазунова, Павлова, Пушкіна, Паустовського) до групи моделей, які подолали одновідсотковий статистичний поріг і сформували генеральний масив вокативів, проте функціонує в їхніх листах як близькопорогова, тобто представлена у вибірці кількістю реалізацій, дещо меншою, ніж 1%. Вокатив *голубчик / голубушка*, що подолав одновідсотковий поріг у десяти із сорока адресантів системної вибірки, зустрічається також у листах інших авторів, у яких він або функціонує без будь-яких детермінантів (наприклад, в Адамовича, Бабеля, Булгакова, Коні, Лотмана, Чуковського та ін.), або входить до складу різних вокативних конструкцій, жодна з яких також не перейшла встановлений статистичний поріг, скажімо, у посланнях Горького.

Не враховувати конкретики в стилістичних дослідженнях, звісно, не можна, але поряд із описом окремих мовних фактів слід використовувати також інші методи та прийоми лінгвістичного аналізу, більш об'єктивні, а отже, складніші, результативніші принципи персоніфікації, зокрема атрибуції текстів, у тому числі й методи прикладної лінгвістики, якими послуговувалися у своїх наукових працях М. О. Марусенко [323, с. 466–479], В. І. Перебийніс та інші фахівці в галузі лінгвістичної стилістики [483].

Особистість адресанта та його ставлення до адресата виявляються тією чи іншою мірою в усьому тексті листа та в окремих його фрагментах, таких, як заключна етикетна формула виходу з листа, що передує підпису або аналогам його (*Вашего Высокоблагородия покорнейший слуга Александр Суворов* [87ф, с. 257]; *Ваш душой Ив. Бунин* [16ф, т. 11, с. 400]) чи вказує соціальний статус автора послання (*Генерал Граф Александр Суворов-Рымникский* [87ф, с. 355]; *Любящий Вас член союза Работпрос № 3929 И. Б.* [І. Е. Бабель, 8ф, с. 27]). Як бачимо, тут, як і в тексті листа, є своя стилістика, свої індивідуально-авторські особливості, які можуть, про що свідчить досліджений матеріал, постійно

варіюватися, а разом формувати антропоцентричність епістолярного дискурсу, зосереджену на адресантові. На думку О. О. Селіванової, іншою стороною антропоцентричності дискурсу є підкатегорія адресатності, оскільки позиція адресата є частиною макрознака тексту відповідно до авторської концепції адресованості його [448, с. 231]. Говорячи про систему конструктивних параметрів листа, слід зауважити, що найкраще адресант виявляє себе як особистість у тому, як він звертається до свого адресата, навіть незалежно від змісту та призначення листа. У такому разі актуалізуються не лише загальні, а й специфічні характеристики епістолярного вокатива в кожного адресанта, що дає можливість зафіксувати цілу низку поодиноких, спонтанних вокативних утворень позасистемного характеру, які визначають і мовний потенціал розглянутого параметра епістолярики, і вокативний ресурс окремої мовної особистості.

Схематично загальна типологія російського епістолярного вокатива представлена в розділі 4 з позначенням його частотно-розподільних характеристик у поданому раніше сумарному списку вокативних утворень, які подолали одновідсотковий статистичний поріг принаймні в двох адресантів із генеральної вибірки (с. 199–202 дисертації). У цьому списку нараховуємо всього 71 модель вокатива, із яких лише п’ять регулярно використовуваних більшістю (понад двадцятьма із сорока) авторів проаналізованих листів: **ИО** – 34 адресанти, **И** – 32, **дорогой ИО** – 28, **милый И** – 23, **многоуважаемый ИО** – 21 адресант. Наступними за частотою їх уживання йдуть такі вокативні утворення з варіантними формами роду та числа: **милый ИО** – 19 адресантів, **милостивый государь ИО** – 18, **дорогой И** – 18, **глубокоуважаемый ИО** – 13, **уважаемый ИО** – 11, **милый мой И** – 11, **голубчик / голубушка** – 10, **дорогой мой** – 10, **брат** (частіше як регулятив) – 10, **друг мой** – 10, **милый** – 9, **любезный ИО** – 9, **милостивый государь** – 7, **милый друг** – 7, **друг** – 7 і т. д. Останніми в цьому списку стоять моделі, зафіксовані лише кілька разів, але уживані хоча б двома адресантами, як, наприклад, звертання *Милая мама*,

кваліфіковане як регулярне в С. І. Танєєва та О. О. Фадєєва, *Почтенный ИО* – в О. І. Герцена й В. А. Жуковського, *Старик* – у С. О. Єсеніна та Р. Г. Баранцева.

Однак майже кожний адресант із генеральної вибірки використовує також вокативи, які подолали одновідсотковий статистичний поріг лише в його текстах, тобто регулярні тільки в його епістолярній творчості, отже, такі, що характеризують саме його індивідуальний стиль, як, наприклад, А. Ф. Коні, єдиного в нашій вибірці автора, який неодноразово використовував у ролі звертання запорогову вокативну конструкцію *Дорогой и сердечно любимый ИО* [40ф, с. 249, 251, 263 та ін.]. Не ввійшли до сумарного списку базових моделей вокатива конструкція *Голубчик И (голубушка И)*, зафіксована нами 59 разів в епістолярії П. І. Чайковського; звертання *Жена*, ужите 34 рази О. С. Пушкіним, але таке, яке не подолало статистичний поріг в жодного з інших адресантів генеральної вибірки; вокативи *Достоуважаемый ИО* і *Достойнейший ИО* в М. С. Лєскова, *Дражайший папенька* в М. В. Гоголя, *Дорогой друг* у Л. М. Толстого, *Тятинька* в І. І. Шишкіна, *Дорогой товарищ* у М. Горького, *Дорогая Мадам* у Г. В. Адамовича, *Дуся моя* в А. П. Чехова, *Драгоценная моя* в І. О. Буніна, *Друг Ф* і *Ангел* в О. І. Герцена, *Девочка* та *Миледи* в К. Г. Паустовського, *Моя дочурка* в Ф. І. Шаляпіна, *Уважаемый господин Ф* у М. О. Булгакова, *Дорогой-дорогой, любимый-любимый, милый-милый И* у В. В. Маяковського тощо. У генеральному масиві вокативних утворень ми нарахували 174 моделі вокатива, із них 103, а це більше, аніж половина (59%), подолали одновідсотковий поріг у листах лише одного адресанта, тому не були включені до робочого масиву вокативів. Загалом серед письмових звертань кількісно переважають моделі не загальноприйнятих, а персоніфікованих і конситуативних вокативних утворень.

Матеріалу для певних висновків щодо загальної типології російського епістолярного вокатива вже цілком, на наш погляд, достатньо, але абсолютизувати судження щодо специфіки вокатива, характеру та ступеня регулярності вокативних утворень, репрезентованих лише одним-двома звертаннями, уживаними лише одним адресантом і, можливо, лише в одному

з його листів, підстав, звісно ж, мало. Ми зафіксували оригінальні вокативні конструкції в Г. В. Адамовича: *Шер мадам, а также Жорж, не желавший дважды поклониться по свойственной ему гордости* [36ф, с. 484], у М. Горького: *Уважаемая, окаянная и проклятая девушка* [27ф, т. 30, с. 406], в А. П. Чехова: *Бесшабашный шантажист, разбойник пера и мошенник печати* і *Лжедраматург, которому мешают спать мои лавры* [104ф, т. 11, с. 243, 344], у Ф. І. Шаляпіна: *Моя милашка-канашка* [108ф, с. 443]. У листах О. К. Толстого, адресованих О. М. Жемчужникову, є звертання *Ах ты этакий сякой комаринский мужик* [88ф, с. 387–388], а в посланнях О. В. Суворова, поряд із розгалуженими, але все-таки ритуальними звертаннями на зразок: *Всепресветлейший, державнейший Великий Государь Император Павел Петрович самодержец Всероссийский Государь Всемилостивейший*, функціонує навіть така неканонізована вокативна конструкція: *Экземпляр вельмож Оттоманской Порты, столп великого народа магометанского, трапезондский и эрзерумский губернатор, Хаджи Али-паша и адмирал морского флота Гассан-паша, знаменитые и степенные приятели мои, которых конец да будет благ* [87ф, с. 353, 49].

Можна, звичайно, скласти список таких вокативних конструкцій, навіть виявити певні лінгвістично значущі параметри їх, можна захоплюватися їхнім образно-естетичним потенціалом або не зважати на нього, однак можливості вибудувати на такому матеріалі будь-яку адекватно інтерпретовану типологію, на наш погляд, немає. У цьому разі кількість не в змозі передати суть досліджуваного явища, отже, на відміну від принципів побудови загальної типології РЕВ, не може перейти в якість.

Вивчення й опис індивідуально-авторських вокативних утворень як реальної або можливої персоніфікації ЕВ – визначення загального та специфічного в епістоляріях різних адресантів – вимагає, очевидно, спеціальної методики, яка дасть змогу узагальнити не лише статистично марковані факти, а й ті, кількість уживання яких через певні причини не зафіксована. Цей матеріал по суті має спонтанний характер, хоча сумарно він

являє собою досить великий масив вокативних конструкцій, кількість моделей яких може значно перевищувати кількість моделей регулярних вокативних утворень за будь-якого заздалегідь заданого статистичного порогу. Отже, вважаємо за правильне керуватися тим, що за наявності певних канонів та етичних норм письмової комунікації в кожного автора письмового послання, тим більше якщо це творча особистість, є свій, індивідуальний, часто неповторний стиль і свої преференції у виборі тієї або тієї лінгвістичної фігури для звертання до адресата. Так, із усього масиву досліджених нами листів найпоширенішим вокативом є, безумовно, антропонім (детермінований або ні), комбінований з ім'ям та по батькові чи представлений лише іменем. Саме такий вокатив, а не апелятив кількісно переважає в листах більшості адресантів. У когось із них антропонім як домінанта вокатива вживається більше, ніж апелятив, у два рази, у когось – у три-чотири рази, а, наприклад, у Лотмана та Чуковського – в сім, в Астаф'єва – у вісім, у Чайковського – у дев'ять разів, у Лєскова, Танєєва й Баранцева – вдесятеро, в Островського ж – у двадцять (!) разів. Використовуючи антропонім у ролі письмового звертання, адресант досить чітко визначає свої пріоритети. Ім'я як вокатив превалює, наприклад, у листах Бабеля, Булгакова, Герцена, Маяковського, Мусоргського, Паустовського, особливо Пастернака (із 230 уживаних ним вокативів 42 – це ім'я та по батькові, 149 – лише ім'я). На ім'я та по батькові до своїх адресатів переважно звертаються Блок, Гоголь, Островський, Пушкін, Серафимович, Толстой, Чехов, а з багаторазовою кількісною перевагою домінанти ИО – Танєєв (із 210 вокативів 177 – ім'я та по батькові, один вокатив – лише ім'я), Лєсков (із 370 вокативів 266 – ім'я та по батькові й лише 2 вокативи – ім'я) та Горький (із 1162 вокативів 691 – ім'я та по батькові, 24 – ім'я). Разом з тим може й не бути помітної переваги однієї з двох розглянутих домінант, як це має місце в листах Буніна, Жуковського, Єсеніна, Короленка й Фадєєва, хоч, безумовно, вибір однієї з форм імені залежить від кола адресатів та характеру стосунків між учасниками листування.

У листах багатьох адресантів у системі вокативних апелятивів також свої переваги, причому суто функціональні, не обумовлені особливостями адресата. Якщо не зважати на листи до родичів із прямим до них звертанням, як-от *мама, дядя, сестра* в будь-якому із варіантів цих лексем (*маменька, мамочка, сестрёнка* тощо), то в більшості авторів листів уживанішими є іменникові звертання *друг, брат, голубчик*, а також субстантивати *дорогой* і *милый*, із різною відносною частотою вживання кожного з цих апелятивів. Розбіжності кількісних показників частоти вживання лексем іноді є досить істотними. Так, у листах Серафимовича (330 вокативів) ми зафіксували всі зазначені домінанти з такою абсолютною частотою їх: *милый* – 24, *друг* – 22, *брат* – 16, *голубчик* – 11, *дорогой* – 6, а в листах Паустовського (598 вокативів, тобто набагато більше, аніж у Серафимовича) жоден із цих апелятивів не подолав статистичного порога. У таблиці 5.1 показано частоту вживання цих апелятивів у різних адресантів із приблизно однаковою загальною кількістю вокативних утворень.

Таблиця 5.1

Зіставлення частоти вживання вокативних апелятивів в епістоляріях різних адресантів

Апелятив	Частота				
	Бабель (477 вокативів)	Блок (491 вокатив)	Короленко (517 вокативів)	Чайковський (481 вокатив)	Шаляпін (419 вокативів)
Брат	1	немає	14	немає	1
Друг	33	10	2	6	12
Голубчик / голубушка	3	немає	18	25	1
Дорогой	5	немає	27	1	32
Милый	11	34	6	2	6

Як бачимо, не збігаються, навіть жодним чином не схожі розглянуті характеристики вокативів у різних адресантів. Так, у листах Бабеля домінує звертання *друг*, у Блока – *милый*, у Короленка й Шаляпіна – *дорогой*, у Чайковського – *голубчик*.

Помічені нами преференції при виборі засобів та способів адресації обумовлені низкою чинників, насамперед такими спільними для всіх конструктивних параметрів листа, як особистість адресата, ставлення до нього автора послання та характер (прагматика) самого листа. Досить вагомими є особистісні риси автора листів, адже саме вони визначають співвідношення часткового й загального, індивідуального та соціального, дозволеного та прийнятного. Лише автор листа може визначити або принаймні якимось чином запропонувати партнерові з письмового спілкування той або той ступінь довірливості, звернутися до свого адресата не офіційно (скажімо, на ім'я та по батькові), а, наприклад, на ім'я, зважаючи при цьому не тільки на своє потрактування особистості адресата, а й на самооцінку, власні амбіції, настанови щодо перспективи листування та його передбачуваних практичних результатів.

У такому разі, ми переконані, стають досить інформативними, стилістично значущими та функціонально вибірковими як у загальному масиві листів, так і в епістолярії будь-кого з адресантів рідко використовувані в ролі звертання лінгвістичні фігури, тобто спонтанні вокативні утворення, які лише своєю появою хоча б в одному з листів адресанта здатні характеризувати особистість його автора і так само, як і регулярно використовувані вокативи, указувати на ставлення адресанта до адресата, обставини й умови, за яких відбувається комунікація. Щоб аргументувати цю тезу, наведемо кілька прикладів з актуалізованою емоційністю вокативних конструкцій, їх суб'єктивно-оцінним складником, гумористичною настановою тощо.

У листах Пушкіна: *любезнейший из всех дядей-поэтов здешнего мира*; *моя плотненькая брюнетка*; *ангел кротости и красоты* [78ф, с. 10, 438, 551].

У листах Ключевського: *Милый мой стоик; Повереннaя души моей* [39ф, с. 29, 104].

У листах Чехова: *детородный чиновник*; *мой добрый, горячо любимый благовеститель*; *талантливейший из всех архитекторов мира* [104ф, т. 11, с. 64, 76, 119].

У листах Коні: *старый, добрый и честный друг мой* [40ф, с. 101].

У листах Рєпіна: *наш честный, наш благородный рыцарь добра и правды; казак; прекрасная дама сердца; дорогой маэстро* [80ф, т. 1, с. 269, 344; т. 2, с. 102, 173].

У листах Горького: *мудрый дяденька, суровый писатель длинных писем прямыми буквами*; *господин хороший и дорогой друг души моей растрёпанной* [27ф, т. 28, с. 229, 207].

У листах Серафимовича: *радость ты моя неизречённая, прелесть несказанная, свет Леонидушко*; *пентюх неповоротливый* [83ф, с. 433, 485].

У листах Фадєєва: *моя далёкая юность*; *мой умный, скромный, независимый и беззаветно преданный своему делу дружок* [94ф, с. 378, 402].

У листах Єсеніна: *дура моя – ягодка* [35ф, с. 165].

У листах Маяковського: *дорогой, дорогой, миллион раз милый и один раз и навсегда любимый Кисит* [53ф, с. 78].

У листах Астаф'єва: *Иванушка, сельдюк ты мой, Любезный «потребитель продукции»; Дорогой мой лесной опёнок; Молодой че-а-ек, Дорогой мой собрат по войне; Брат мой окопный; Брат по единой земле и жизни; Дорогие и теперь уже далёкие друзья-софронтовики, Паря* [6ф, с. 107, 226, 243, 328, 560, 576, 619, 615, 660].

У цих та інших одиничних вокативних побудовах усе-таки є, як це неважко помітити, і щось спільне, і щось виключно індивідуальне. Якщо ж такі конструкції вважати типологічно значущими для РЕВ або принаймні брати їх до уваги, то постає питання про те, як ураховувати такі характеристики вокатива, які прямо або опосередковано базувалися б не лише на регулярних, а й на спонтанних лінгвістичних фігурах адресації.

Різних деталей, які характеризують живе людське мовлення, у тому числі й письмове, велика кількість, і всі вони, звісно ж, описаними бути не можуть. Саме цим покликані найважливіші в нашому дослідженні теоретичні настанови для лінгвістично значущих типологічних пошуків – точна фіксація, раціональне групування й адекватне узагальнення досліджуваних фактів та явищ. Ці

настанови дали можливість нам у попередніх розділах дисертації означити загальну систему адресації письмового послання, сформувавши поняття епістолярного вокатива, описавши різні типи цієї лінгвістичної фігури та побудувавши її базові моделі. При цьому узагальнення фактичного матеріалу, яким ми оперували, та перехід від конкретних мовних ланцюгів до їх моделей, отже, і до певного типу мовних конструктів є найважливішою ланкою наших процедурних викладок і отриманих предметних знань. Особливе значення ця ланка може мати при персоніфікації стилістики листів, зокрема, при персоніфікації епістолярного вокатива в загальному контексті його типології, а також із огляду на використовувані для письмового звертання мовні засоби як своєрідний вокативний ресурс з певним комплектом основних його складників. Інструментарій такої персоніфікації – індексування вокативного ресурсу адресантів, реєстрація динаміки розбіжності допорогових і запорогових вокативних моделей, контамінування образів вокативних фігур.

5.2. Індексування вокативного ресурсу адресантів

Цілком логічним є, на наш погляд, зважати на те, що кожен автор будь-якого письмового послання в своєму розпорядженні має об’єктивно наданий цілий комплекс мовних засобів, потрібних для оформлення його, зокрема й для створення різних лінгвістичних фігур, пов’язаних з адресацією листа та позначенням його адресата. Інша справа – що і як саме адресант обирає із цього комплексу, наскільки вміло, ефективно, раціонально й адекватно автор листа оперує ним. До чинників, що обумовлюють вибір адресантом загальноприйнятого вокатива або звертання з яскраво вираженим індивідуалізованим характером, належать, як уже ми зазначали, особистісні риси автора листів, коло його адресатів, обставини, за яких написаний епістолярний текст, обсяг послань, а також кількість вокативів, інтенсивність листування адресанта загалом або лише з окремою особою тощо. Будь-який із названих чинників може вказувати на певні особливості вокативних утворень кожного з адресантів, проте стилістично персоніфікувати вокатив в окремого

автора листів у цілому найбільш адекватно й об’єктивно здатний, очевидно, не один чинник, а увесь комплекс їх, а також комплекс якихось інших характеристик вокатива, які представлені набором своєрідних засобів індексування різних аспектів формалізації й субстанціональної репрезентації епістолярного вокатива.

Можна, наприклад, позначити яким-небудь індексом загальну кількість вокативів або кількість лише різних вокативів, тобто їх моделей, у того або того автора листів, що є одним із суттєвих параметрів його листування (скажімо, 100 вокативів і 10 моделей їх в одного адресанта та 150 вокативів і 25 моделей в іншого). Очевидно, що якийсь один такий індекс (100 і 150 вокативів, а відповідно – 10 і 25 моделей) жодної цінної інформації, яка б стосувалася персоніфікації вокативних утворень у кожного з цих двох адресантів, нам не надає, однак разом ці два індекси уже щось диференціюють і дають можливість, наприклад, зробити висновок щодо середньої наповнюваності вокативних моделей у листах різних адресантів, тобто середньої кількості звертань, побудованих за якоюсь однією моделлю, представленої як в абсолютних величинах (в одного адресанта – 100 : 10 = 10, у другого – 150 : 25 = 6), так і у відсотках від загальної кількості вокативів у них (відповідно 10% в одного та 4% в іншого), із чого, у свою чергу, випливає, що наповнення вокативних моделей у наших адресантів різне, а вокативи, якими послуговується другий адресант, різноманітніші, аніж вони є в першого.

Цю інформацію можна вже змістовно інтерпретувати при персоніфікації вокативних утворень, адже ми можемо не лише вказувати на загальну кількість вокативів та моделей їх, а й увести як один зі стилістичних параметрів письмового звертання індекс вокативного ресурсу, у цьому разі – **індекс наповнення** (ІН) як певну пропорцію вокативів, побудованих за різними моделями, та загальної кількості вокативних утворень у якомусь масиві листів. ІН виражений у відсотках, а теоретично його числове значення може варіюватися від одиниці або числа, близького до нуля (якщо загальна кількість вокативів досить велика – не менше ста – і всі вони побудовані за однією

моделлю), до 100% у разі, коли всі вокативи певного масиву листів побудовані за різними моделями. ІН, звісно ж, не єдиний параметр, який може персоніфікувати вокативні утворення, оскільки майже в усіх адресантів є ціла низка таких стилістичних особливостей їхніх вокативів, які можуть маніфестуватися й іншими індексами. Систему їх опишемо нижче.

Звертання автора письмового послання до свого адресата можуть бути різноманітними як за своєю структурою, так і за лексичним наповненням вокативних конструкцій, оскільки будь-який адресант, про що ми вже говорили, потенційно має у своєму розпорядженні майже необмежений лінгвальний ресурс, що дає йому змогу не лише урізноманітнити форму звертання залежно від конкретних умов комунікації та свого ставлення до адресата, а й загалом уникнути вокатива. Цілком природним є те, що ступінь різноманітності конструкцій зі звертанням у різних адресантів може бути дуже різним та навіть не вкладатися в якісь заздалегідь окреслені рамки, проте є реальна можливість досить об'єктивно, на наш погляд, схарактеризувати важливий аспект адресації, а саме – реалізований адресантом лінгвістичний потенціал способів і засобів адресації в кожного з авторів якої-небудь множини листів, якщо для опису типології ЕВ використати не один індекс вокативного ресурсу, подібний до ІН, а певну систему таких індексів як якийсь числовий, умовно кажучи, вектор. Спочатку, проте, з'ясуємо суть та детальніше схарактеризуємо стилістичне навантаження першого введеного нами індексу – індексу наповнення.

Отже, будь-який адресант об'єктивно має у своєму розпорядженні необмежений ресурс вокативних фігур, і, вірогідно, кожне письмове звертання він може презентувати якоюсь новою, раніше не вживаною ним конструкцією, новою формою вокатива, навіть, якщо формалізувати проблему, просто нумеруючи своїх адресатів, позначених лише одним звертанням (*уважаемый адресат № 1*, *уважаемый адресат № 2*, …, *уважаемый адресат № 67*, …, *уважаемый адресат № 2094,* …). Насправді ж немає необхідності послуговуватися такими побудовами, тому множина потенційно можливих

вокативів набагато більша, аніж множина тих, які адресант уже використав або ще тільки може використати, листуючись із якою завгодно кількістю адресатів, а обсяг лінгвального ресурсу для різних форм звертання набагато більший від обсягу вжитих певним адресантом звертань у всьому його епістолярії. Якщо ж автор якоїсь множини листів повною мірою використовує наданий у його розпорядження вокативний ресурс, тобто кожне звертання до свого адресата він будує за новою моделлю, то ІН, про що ми вже говорили, матиме максимальне значення 100, тобто становитиме 100%.

Якщо ж модель якогось вокатива повторюється, а побудоване за цією моделлю звертання вживалося раніше, то це може посвідчувати те, що адресант не знайшов ще чогось із матеріалу, який він мав у розпорядженні, або не вважав за потрібне використати його для моделювання інших вокативних утворень, і навіть та частина матеріалу, яку міг би використати адресант у множині побудованих ним конструкцій зі звертанням, реалізована не повною мірою. За однією моделлю адресації в досить великому масиві листів зазвичай побудовано більше, аніж одне звертання, і чим більшим є масив листів, чим частіше функціонують у них вокативи, тим більшим стає розрив між загальною кількістю вокативів та кількістю їхніх моделей. Отже, зі збільшенням потоку листів значення ІН буде зменшуватися, хоча жорсткої прямої залежності тут, звісно, немає.

Індекс наповнення, як ми вже зазначали, являє собою відсоткове співвідношення кількості різних форм, тобто моделей прямого звертання, до загальної кількості відповідних вокативних утворень. Цей індекс указує на те, яку частину мовного потенціалу, наданого йому в розпорядження, адресант реалізував у своїй мовленнєвій творчості. Отже, ІН є загальним індикатором ступеня різноманітності вокативних утворень у їхній мовленнєвій репрезентації.

Проілюструємо принципи індексації й насамперед процедуру визначення індексу наповнення в двох порівнянно однакових за обсягом, невеликих, а тому

доступних для огляду масивах листів історика В. О. Ключевського та фізіолога І. П. Павлова – видатних науковців, які жили приблизно в один і той самий час.

В 120 опублікованих листах Ключевського [39ф] ми, не конкретизуючи вжиті адресантом антропоніми, але позначивши їх, як ми це робили раніше, прописними буквами И (будь-яке ім'я), ИО (ім'я та по батькові), *Ф* (прізвище), зафіксували такі звертання: *многоуважаемый ИО* – 27, *милостивый государь ИО* – 10, *И* – 9, *любезный ИО* – 8, *глубокоуважаемый ИО* – 7, *тётенька / тётушка* – 6, *дорогой ИО* – 6, ИО – 5, *друг мой* – 5, *брат* – 4, *carissime Porphyri* – 3, *милый И* – 3, *мой И* – 2, *carissime* – 2, *братец ты мой* – 2, *дружище* – 2, *любезный И* – 2, *Ваше высокопреподобие* – 2, *глубокоуважаемый граф ИО* – 2 та по одному разу використані 22 вокативи (*бесподобнейший И*; *милая тётенька*; *мой милый и достолюбезный И*; *мой милый стоик И*; *милый мой стоик*; *мой стоик*; *мой милый корреспондент*; *бесценнейший мой И*; *поверенная души моей*; *добрый друг мой*; *любезный сват и кум*; *vita mea*; *ocule mi*; *mein liber, cher, dear, amicissime, ω φίλτατε, kochany, liby и любезнейший Порфироносец*; *aestuosissime*; *уважаемый ИО*; *высокоуважаемый ИО*; *ваше сиятельство, милостивый государь граф ИО*; *добрый ИО*; *добрейший и любезнейший ИО*; *многоуважаемый и любезный ИО*; *милостивый государь*).

Усього в досліджуваному епістолярії функціонують 129 вокативів, із яких різних, тобто таких, що репрезентують різні конструктивні утворення, різні моделі, – 41. Середня наповнюваність однієї вокативної моделі певними формами звертання така: 129 : 41 = 3,1, проте число це, як і будь-яке інше, отримане таким чином, стабільно корелює тільки із загальним обсягом фактичного матеріалу, по суті жодним чином його не персоніфікуючи. Значущими в цьому аспекті можуть бути лише відносні величини, які марковані саме індексом наповнення. Ураховуючи дане: 129 – 100%, а 41 – *x* %, отримаємо числове значення ІН, яке дорівнюватиме **31,8**.

У 187 опублікованих листах Павлова [64ф] ми зафіксували 174 вокативні утворення: *глубокоуважаемый ИО* – 42, *дорогой ИО* – 30, *многоуважаемый ИО* – 21, *милый И* – 21, *милый мой И* – 14, *дорогой И* – 5, *милый дорогой И* – 4,

ваше высочество – 4, *И* – 3, *глубокоуважаемый и дорогой ИО* – 3, *многоуважаемый товарищ* – 3, *мой дорогой И* – 2, *мой милый* – 2, *милостивый государь ИО* – 2, *глубокоуважаемый товарищ* – 2; по одному разу використано 16 вокативів (*высокоуважаемый ИО; многоуважаемый ИО*; *многоуважаемый дорогой ИО*; *ИО*; *дорогой товарищ ИО*; *многоуважаемая гражданка Ф*; *многоуважаемая госпожа Ф*; *милостивый государь*; *милостивый государь господин председатель*; *дорогой учитель*; *высокоуважаемый господин редактор*; *милый*; *многоуважаемые господа*; *глубокоуважаемый коллега*; *многоуважаемый товарищ по жизненному пути*; *дети*).

Вокативів, побудованих за різними моделями, виявили 31. У середньому одна модель репрезентована (174 : 31) = 5,6 звертаннями. Індекс наповнення дорівнюватиме числу **17,8**, майже вдвічі меншому, аніж у Ключевського.

Величина ІН залежить від низки як лінгвістичних, так і екстралінгвальних чинників, від того, наприклад, що характеризує адресанта як мовну особистість у разі, якщо кожне його звертання є особливою, раніше не використаною ним формою адресації. З іншого ж боку, якщо зважати на стилістику та образно-естетичні нюанси послання, можна говорити про те, що ІН як компонент вокативного ресурсу, як можливість при кожному випадку звертання до свого адресата знайти особливий, змістовно або емоційно більш насичений вокатив, практично не може в досить великому (скажімо, кілька десятків) масиві листів реалізуватися повною мірою, тобто на сто відсотків. Причиною цього, очевидно, є не лише ступінь лінгвальної поінформованості адресанта або його природне прагнення по можливості уникати непотрібної багатослівності, а й те, що нераціонально, навіть не завжди етично при тривалому листуванні будь-якого адресанта з тим самим адресатом (родичем, другом, товаришем по службі, діловим партнером тощо) звертатися до нього щоразу по-новому, як до якоїсь іншої особи. Відступати від цього правила автор можле, але його дії завжди прагматично мотивовані. Наприклад, різноманіття вокативних конструкцій у Ключевського напевно пов’язане з регулярним листуванням його з Порфирієм Гвоздьовим, другом юності, звертаючись до якого, він майже

щоразу знаходить якісь особливі слова: *мой милый и достолюбезный Порфирий*; *мой милый стоик Порфириус*; *carissime Porphyri*; *друг мой*; *мой милый корреспондент*; *брат*; *любезный сват и кум*; *vita mea*; *ocule mi* та ін. В опублікованих листах Павлова такого адресата немає, отже, немає й потреби урізноманітити експресію звертань. Це, мабуть, і визначило нижчий, порівняно з Ключевським, ІН.

Кількісне значення індексу наповнення, зважаючи на наші міркування та узагальнення, обумовлене двома величинами, які можуть варіюватися: загальною кількістю вокативів у досліджуваній множині листів цього адресанта та кількістю вокативних моделей, тобто різних у тій самій множині форм звертання. У наведених ілюстраціях ми не співвідносимо те або те значення ІН з якимись достоїнствами листа або його автора чи з відсутністю їх, а лише показуємо, як цей індекс визначити та яким він може бути у різних адресантів. Граничні значення ІН, як ми вже зазначали, коливаються від нуля до ста. І те, й те можливе в певній закритій множині листів, обмеженій для вивчення різними причинами як об'єктивного характеру (більше таких листів уже немає), так і суб'єктивного (такі листи в поле зору дослідника не потрапляли). Реальний, статистично мотивований діапазон цього індексу набагато менший, а при мінімальному його значенні, як правило, більше одного (у нашій генеральній вибірці ІН не менше п'яти), максимальне його значення в жодного з адресантів основної вибірки не було більшим, аніж сорок п'ять.

Індекс наповнення залежить, хоч і не прямо, від особистості адресанта, зокрема, як зазначалося раніше, від рівня його лінгвальної компетенції та інтенсивності листування комунікантів, особливо близьких осіб або родичів, звертання до яких досить часто являє собою свєрідне кліше на зразок *милая мамочка*, *дорогие родители*, від норм етикету та низки інших обставин, за яких відбувається письмова комунікація. Однак сам ІН, якщо він є єдиним показником специфіки вокативних утворень будь-кого з авторів, не завжди може персоніфікувати вокативні ресурси різних адресантів, оскільки в багатьох із них (навіть у разі суттєвої розбіжності більшості чи й усіх параметрів, які

визначають специфіку адресації) співвідношення загальної кількості вокативів та кількості тих, що побудовані за різними моделями, може давати близькі кількісні величини ІН. Наприклад, у Буніна ми зафіксували 1383 вокативи, а в Коні значно менше – 288, проте індекси наповнення в них майже однакові: 17,5 і 17,7. Водночас ми виявили й контрастні значення цього індексу, скажімо, 44,8 у Маяковського при порівняно невеликій вибірці (192 вокативи) та 5,6 в Островського при значно більшій вибірці (1033 вокативи).

Таким чином, індекс наповнення прямо не залежить від обсягу вибірки і дає можливість зіставити масиви, що нараховують яку завгодно кількість вокативних утворень, а ось кореляція між ІН та середнім наповненням однієї вокативної моделі її мовленнєвими реалізаціями є – обернено пропорційна залежність їх: наскільки різноманітніші вокативи в адресанта, настільки менше їх припадає на одну використовувану модель, і навпаки. Показники середньої кількості реалізованих у досліджуваному масиві листів вокативів на одну модель такі: Маяковський – 2,2; Коні – 5,6; Бунін – 5,7; Островський – 17,8. З іншого ж боку, індекс наповнення, якщо він є єдиним параметром персоніфікації засобів та способів письмового звертання, не дає можливості зробити хоча б якісь адекватні висновки ні щодо специфіки вокативних утворень, ні щодо вокативного ресурсу, яким оперує той або той адресант. Цілком вірогідно, що обов’язковими є й інші параметри, які індексують стилістику РЕВ, зокрема, індекси, які фіксують ступінь регулярності використовуваних у російській епістоляриці форм прямої адресації, коло яких обмежене уведеним нами раніше статистичним порогом. Щодо цього маємо такі міркування.

Звернення до статистичного порогу при дослідженні вокативного ресурсу адресанта дає можливість, а зважаючи на теоретичне підґрунтя нашого дослідження, робить украй необхідним увести ще деякі індекси, орієнтовані на пріоритети регулярних вокативних утворень, які разом з індексом наповнення визначають співвідношення загальної кількості вокативів, а також загальної кількості моделей вокативних утворень і тих із їх конструктів, які

переходять установлений статистичний поріг. У цьому аспекті ми вважаємо за доцільне актуалізувати відразу два індекси, один із яких кваліфікуємо як **індекс включення** (ІВ), другий – як **індекс стабільності** (ІС). ІВ указує на обсяг і характер вокативного матеріалу, уведеного, згідно встановленого статистичного порогу, до множини описуваних у нашому дослідженні вокативів і вокативних конструкцій. І якщо індекс наповнення ми пов'язуємо з усією кількістю різних вокативів та їхніх моделей у певному масиві листів, то індекс включення маніфестує в загальній множині вокативів більш-менш регулярні форми звертання, тобто лише ті вокативні утворення, які подолали заданий статистичний поріг. Величина ІВ визначається відсотком вокативів, що перейшли статистичний поріг, від загальної кількості конструкцій зі звертанням, і ця величина є показником меж робочої множини вокативних утворень, у якій розглядається й вирішується поставлене дослідником завдання. В описаних вище масивах листів Ключевського та Павлова індекс включення як один із параметрів, що персоніфікують вокативи, при одновідсотковому статистичному порозі визначається так.

Ключевський: усього вокативів – 129, запорогових – 107, ІВ, таким чином, дорівнює (107×100 : 129) числу **82,9**. Павлов: усього вокативів 174, запорогових вокативних утворень 158, отже ІВ = **90,8**. Індекс включення у Павлова, як бачимо, трохи більший від числового значення такого ж індексу в Ключевського, а це свідчить про те, що в листах Ключевського регулярних форм звертання, тобто таких, якими він весь час послуговувався, менше (у відносних характеристиках), аніж у листах Павлова. Отже, більшим у нього буде відсоток одиничних, у тому числі й неузуальних вокативних утворень.

Дещо по-іншому репрезентований у цих адресантів індекс стабільності, що демонструє відносну частоту вживання вокативних моделей, яким кожний із них надає перевагу. Так, у Ключевського всього вокативних моделей – 41, одновідсотковий статистичний поріг подолали 19 моделей, що становить 46,3% від їхньої загальної кількості. Павлов: усього 31 модель, подолали зазначений статистичний поріг – 15, тобто 48,4%. Отже, індекси стабільності в цих авторів

– 46,3 та **48,4**, а це значить, що обидва вони дублюють, тобто використовують понад один раз, менше, аніж половину утворених ними вокативних моделей. При цьому кореляції можливого та реального чітко не проступають. Потрібен, як мінімум, ще один індекс, який в системі певних вокативних моделей співвідносив би наявний в адресанта потенціал із конструктами, які в його листах мають максимальне функціональне навантаження завдяки тому, що адресант використовує їх із максимальним ступенем регулярності.

Кількість використаних у ролі звертання лінгвістичних фігур у різних адресантів може по-різному співвідноситися з кількістю можливих при заданих умовах комунікації вокативних моделей, і для того, щоб показати цей аспект вокативного ресурсу, виявивши ступінь розбіжності реального та можливого, ми й уводимо **індекс реалізації** (ІР), який маркує ресурс вокативних лінгвістичних фігур, а відповідно й стилістику вокативних утворень. Цей індекс указує на відношення кількості реалізованих запорогових моделей вокатива щодо максимально можливої в досліджуваному масиві листів кількості вокативних моделей. Це, мабуть, найбільш інформативний, найважливіший для персоніфікації вокативних утворень індекс. З'ясуємо зміст і функціональне призначення ІР, зіставивши його з відповідними параметрами трьох попередніх: індексу наповнення, індексу включення та індексу стабільності.

Факт використання максимально можливої кількості моделей як один із показників вокативного ресурсу адресанта міг би мати місце лише за умови, якщо всі вокативи в досліджуваному масиві листів побудовані за різними моделями, що є цілком вірогідним для одного або навіть кількох послань, але виключено, коли масив сформований на реальному фактичному матеріалі, є відносно великим (принаймні він нараховує кілька десятків листів) та досить показовим. Індекс наповнення при абсолютному максимумі кількості моделей дорівнюватиме ста відсоткам, а про будь-який статистичний поріг чи обмеження матеріалу дослідження регулярними вокативними утвореннями в такому разі не має сенсу говорити, оскільки кількість реалізацій кожної моделі з цього масиву однакова.

Якщо ж хтось з адресантів за різними моделями побудував не всі, а лише якусь частину своїх вокативних утворень, то слід говорити про якісні відмінності мовних моделей, які багаторазово реалізувалися в мовленнєвій творчості адресанта й відтворення яких здебільшого не виключає мовного автоматизму, від вокативів одиничних або дуже рідкісних, конситуативних, які виникають спонтанно, оказіонально, «на випадок чогось», наприклад, у зв'язку з якоюсь важливою подією в житті адресата, та втрачають свою актуальність відразу після того, як цей лист адресант напише. Для характеристики індивідуального стилю комуніканта важливими є ті й ті, але увагу дослідників найчастіше привертають саме одиничні, індивідуально-авторські звертання, позначені, як правило, яскравою образністю, проте навряд чи можна дати об'єктивну характеристику індивідуальному стилю адресанта, не врахувавши специфіки використання ним регулярних вокативних моделей, наданих у його розпорядження мовою. Щоб ґрунтовно вивчити такі вокативи, обов'язково означити межі відповідної множини їх, що й було зроблено в дисертації введенням статистичного порогу.

Одновідсотковий статистичний поріг, що залишає в списках вокативів Ключевського та Павлова лише ті звертання, які вони вживали не менше двох разів (в інших адресантів абсолютне значення статистичного порога може бути й набагато більшим), дає можливість нам виділити множину вокативів, побудованих за регулярно використовуваними кожним автором моделями. Запорогових вокативів, нагадаємо, у Ключевського ми виявили лише 107, у Павлова – 158. Отже, максимально можлива кількість моделей вокатива у виділеній множині, при середньому наповненні їх двома в цьому разі звертаннями, у Ключевського дорівнюватиме (107 : 2) числу 53 при 19-ти моделях, які подолали одновідсотковий статистичний поріг, у Павлова – (158 : 2) числу 79 при 15-ти запорогових вокативних моделях. Отже, ІР, як відсоток запорогових вокативних моделей від максимально можливої кількості їх у листах Ключевського ми вирахуємо таким чином: 53 – це 100%, 19 – *x* %;

$x = (19 \times 100) : 53 =$ **35,8**. Цей індекс у Павлова, обчислений у такий самий спосіб, дорівнює **19**.

Інтерпретація розглянутого індексу реалізації в контексті загального тлумачення поняття вокативного ресурсу природно доповнює наведену вище формулу функціонального призначення та інформативності комплексу попередніх трьох індексів і дозволяє репрезентувати її, послідовно викладаючи такі судження.

Індекс наповнення вказує на ступінь різноманітності використаних адресантом звертань за всіма побудованими ним вокативними моделями, а також (в обернено пропорційній залежності) на середню наповнюваність цих моделей конкретними лінгвістичними фігурами, а звідси й на їхню функціональну значущість у певному масиві листів. ІН, звісно, є інформативним, але він дає лише загальне уявлення про наповнюваність вокативних моделей і не завжди може персоніфікувати вокативні утворення адресанта, оскільки числове значення ІН може збігатися при різних пропорціях у різних адресантів кількості вокативів і кількості їх моделей. Співвідношення це може бути, скажімо, таким: 100 і 10, 160 і 16, 1140 і 114 тощо.

Індекс включення фактично має таке ж, як і індекс наповнення, функціональне призначення, але вказує він на співвідношення кількості всіх вокативів у тому чи тому масиві листів і тих, які подолали установлений статистичний поріг. Диференціювальні можливості цього індексу також не дуже значущі, але вони дещо більші, ніж в ІН, тому що навіть при абсолютно пропорційному співвідношенні в різних адресантів загальної кількості вокативних моделей та самих вокативів частота якихось мовних конструктів і відповідних вокативних утворень може бути різною, що нівелює негативні наслідки утвореної пропорції. ІВ визначає від усього обсягу в загальній вибірці частку тих вокативів і вокативних конструкцій, які, будучи часто уживаними, розглядаються як вагомий фактичний матеріал, на основі якого можна робити певні узагальнення стилістичного характеру, у тому числі й щодо персоніфікації засобів та способів адресації. ІВ також непрямо указує на частку

одиничних, унікальних або рідко використовуваних адресантом вокативів: чим він нижчий, тим частіше автор послуговується різними оказіональними або нетиповими для його мовної творчості вокативними утвореннями. ІВ у Павлова – 90,8, одиничних вокативів у загальній множині їх 16; ІВ у Ключевського нижчий – 82,9 (при меншій загальній кількості вокативів у його вибірці), а одиничних, нерегулярних вокативних утворень у листах цього адресанта більше, ніж у Павлова, – 22, у тому числі й таких нестандартних, як *поверенная души моей*; *милый мой стоик*; *mein liber, cher, dear, amicissime, ω φίλτατε, kochany, liby и любезнейший Порфироносец* та ін.

Індекс стабільності, указуючи на відношення кількості регулярно використовуваних адресантом вокативних моделей, тобто таких, що подолали в нього заданий статистичний поріг, до загальної кількості їх у цього адресанта, певною мірою вже персоніфікує особливості вокативних утворень у відповідному масиві листів. Чим більший ІС, тим більше регулярних вокативних утворень в епістолярії адресанта.

Індекс реалізації змістовно підсумовує інформацію, актуалізовану трьома попередніми індексами, й опосередковано маніфестує реальний вокативний ресурс адресанта як кількісно визначену частину усіх позначених ним форм звертання, які на рівні їхніх моделей він міг би більш-менш регулярно використовувати.

Досліджений нами матеріал засвідчує: якщо й може бути пряма залежність між кількістю конкретних вокативів і кількістю їх моделей, то, очевидно, лише в окремій вибірці письмових послань, суцільній (із листів кількох адресантів) або фрагментарній з тими або тими заздалегідь визначеними її параметрами: один лист, один автор, один адресант, якась комбінація їх тощо. Логіка тут проста. Раз за разом звертаючись до своїх адресатів, а тим більше розширюючи коло їх, автор листів не має змоги скоротити кількість уживаних ним раніше вокативних моделей, проте може використати якусь нову модель. Питання, однак, у тім, яка кількість вокативів, побудованих за вжитими адресантом раніше моделями, може або повинна

передувати появі в його епістолярії нової вокативної моделі. Ця кількість може бути дуже великою при постійному в адресанта характері листування, зокрема при стабільному колі адресатів або форсованій прагматиці його послань, і мінімальною, коли автор листа звертається до нової, та ще й надзвичайно значущої для нього особи, з якою він раніше не листувався, коли адресант змінює настанову своїх послань (скажімо, інформацію або поздоровлення на прохання про допомогу), дотримується нещодавно змінених або варійованих етикетних норм звертання (*милостивый государь, сударь, господин, товарищ* і знову *господин*) тощо. У будь-якому разі в системі вокативних утворень є ті, якими може оперувати адресант як носій російської мови та суб'єкт епістолярної творчості, але є й такі, яким автор листа через ті чи інші причини надає перевагу, регулярно використовує їх, звертаючись до своїх адресатів. У першому випадку це представлений кимось із адресантів російський епістолярний вокатив або його фрагмент. У другому – це вокативні утворення, яким цей адресант надає перевагу, тому саме вони стилістично персоніфікують форми його письмового звертання, але персоніфікують їх не цілим списком, нехай навіть якимось чином упорядкованим, конкретних лінгвістичних фігур, уживаних одним або кількома авторами листів, а опосередковано, у загальному вигляді, указуючи на специфіку співвідношення потенційного та реалізованого в усій системі вокативів певного адресанта.

Обчислені при одновідсотковому статистичному порозі індекси вокативного ресурсу в листах Ключевського та Павлова наведені в таблиці 5.2 (с. 353).

Зіставивши числові значення чотирьох уведених нами індексів вокативного ресурсу – індексів наповнення, включення, стабільності та реалізації, – можемо дійти досить об'єктивних висновків щодо стилістики вокатива, а саме виявити й кількісно означити низку особливостей вокативних утворень у різних адресантів, особливостей, які стосуються як узвичаєних вокативних моделей з відповідним лексичним наповненням їх, так і різних спонтанних лінгвістичних фігур.

Таблиця 5.2

Зіставлення індексів вокативного ресурсу в масивах листів В. О. Ключевського та І. П. Павлова

Адресант	Індекси вокативного ресурсу			
	Індекс наповнення	Індекс включення	Індекс стабільности	Індекс реалізації
Ключевський	31,8	82,9	46,3	35,8
Павлов	17,8	90,8	48,4	19

1. Вищий індекс наповнення в Ключевського засвідчує те, що він, порівняно з Павловим, використовує набагато більше *різних* моделей персональної адресації, отже, і більше мовних засобів письмового звертання.

2. Величина індексів включення показує, що в листах Ключевського менше, ніж у Павлова, запорогових (регулярно використовуваних ним) вокативних утворень. Отже, звертаючись до своїх адресатів, Ключевський більше урізноманітнює свою мовленнєву творчість, частіше застосовує у ролі вокатива конситуативні та персоніфіковані лінгвістичні фігури, що повною мірою співвідноситься з індексом наповнення.

3. Індекс стабільності вказує на те, що відношення запорогових вокативів і загальної кількості вокативних утворень на рівні їхніх моделей у Ключевського й Павлова суттєво не відрізняється, кількість одиничних вокативних утворень у кожного з них більша, ніж моделей, ужитих неодноразово.

4. Індекс реалізації, так само, як і індекс наповнення, у Ключевського майже вдвічі вищий, аніж у Павлова, що обумовлене не стільки обсягом та різноманітністю всього використаного автором листів вокативного матеріалу, скільки його функціональною значущістю, тобто тим, яку частину вокативних моделей із максимально можливої при встановленому статистичному порозі їх кількості фактично реалізовано адресантом. ІР показує, що в епістолярії

Ключевського навіть регулярні моделі вокативних утворень виявляють більше лексичне та структурне різноманіття, порівняно з моделями в Павлова. Це не тільки кількісний, а також якісний параметр стилістики епістолярного вокатива, що визначає обсяг множини реалізованих автором листів вокативних моделей як функціональної підмножини всіх моделей, потенційно можливих за певних умов комунікації. Вокативний ресурс реалізований Ключевським у його листах майже вдвічі ефективніше, аніж Павловим.

Послідовність індексів наповнення, включення, стабільності й реалізації ми кваліфікуємо як числовий вектор, що демонструє кількісну, умовно кажучи, вагу (числове значення) зростаючої лінгвістичної значущості та диференціювальних можливостей кожного з наступних компонентів цього вектора як одного з параметрів персоніфікації вокативних утворень. Відповідні параметри характеризують різні аспекти письмового звертання та різні преференції авторів листів, тому цілком зрозуміло, що числові значення індексів у когось із адресантів не можуть бути постійно тільки більшими або меншими порівняно з числовими значеннями їх в іншого адресанта. У нашій таблиці, зокрема, величина індексів наповнення та реалізації в Ключевського є значно більшою, аніж у Павлова. Щодо індексів включення й стабільності, то ситуація тут інша. Кожний з індексів вокативного ресурсу, залежно від свого призначення, указує на щось специфічне в автора листів і, як правило, доповнює певними деталями систему пріоритетів адресанта у виборі мовних засобів установлення письмового контакту та дозволяє дослідникові сформувати досить повне уявлення про стилістику основних вокативних утворень як в окремого автора, так і в будь-якій іншій, у певний спосіб сформованій множині листів. У такому разі цілком об’єктивно визначається та або та стилістична домінанта (скажімо, привілеювання одиничних, нерегулярних вокативних утворень і водночас різноманітність постійно вживаних моделей вокатива в епістолярії Ключевського), яка не лише персоніфікує систему вокативів як лінгвістичних фігур у певному аспекті, а й

визначає їх мовленнєвий статус у загальній системі засобів адресації російської мови.

Щодо опису параметрів стилістики російського епістолярного вокатива, то індекси вокативного ресурсу певною мірою диференціюють ті з них, які стосуються кількості й різноманітності окремих форм і моделей звертання в епістолярній спадщині адресанта. Кожний із цих індексів має своє призначення та сферу компетенції в загальній стилістиці РЕВ, однак ми можемо розглядати їх як щось ціле, як комплекс певних параметрів письмового звертання. Такий комплекс ми можемо репрезентувати своєрідним числовим вектором, який, фіксуючи всі чотири уведені в цьому дослідженні індекси, на метамовному рівні матиме такий вигляд: (ІН, ІВ, ІС, ІР). Узявши до уваги обчислені значення цих індексів та округливши дроби, отримаємо два різні вектори: у Ключевського вектором вокативного ресурсу буде послідовність чисел (32, 83, 46, 36), у Павлова цей вектор буде іншим: (18, 91, 48, 19).

Функціональне призначення вектора вокативного ресурсу, як і будь-якого окремо взятого індексу, виявляється в тому, щоб окреслити й описати певні аспекти співвідношення всього вокативного матеріалу, використаного якимось автором листів у ролі звертання до свого адресата, і тих вокативних утворень, які домінують у його епістолярній творчості та разом зі звертаннями, створеними іншими адресантами, формують загальну систему російського епістолярного вокатива. При цьому кожному з досліджених нами епістоляріїв різних авторів ставиться у відповідність однаковий за його призначенням і порядком розташування набір зазначених індексів; специфіку ж вокативних утворень конкретного адресанта, за окремими характеристиками форм звертання, виявляють числові значення індексів вокативного ресурсу, здебільшого абсолютно різні в різних авторів письмових послань.

Далі опишемо епістолярії інших адресантів, визначивши в них числові значення введених нами індексів вокативного ресурсу, сформувавши відповідні векторні системи, та зіставимо вектори вокативного ресурсу як показники певних індивідуально-авторських особливостей вокативних утворень.

Проаналізуємо, однак, у цьому аспекті вже досить великі масиви листів, і в першу чергу тих адресантів нашої системної вибірки, епістолярна спадщина яких дійшла до нас опублікованою в повному або достатньому для відповідних висновків обсязі. Якщо не надавати переваги авторові листів, який жив у певний період часу або, скажімо, працював (якщо йдеться про письменника) в якомусь одному жанрі, то буде цілком логічним, як нам здається, зважаючи на оброблений нами матеріал, розглянути в цьому аспекті вокативні фігури, які функціонують у листах десяти адресантів із нашої генеральної вибірки: О. С. Пушкіна, О. М. Островського, І. М. Крамського, М. П. Мусоргського, І. Ю. Рєпіна, М. Горького, І. О. Буніна, К. І. Чуковського, Ю. М. Лотмана та В. П. Астаф'єва.

Пушкін. Усього вокативів – 635, вокативів, що подолали одновідсотковий статистичний поріг, – 465, загальна кількість вокативних моделей – 118, запорогових – 14. Максимально можлива кількість вокативних моделей, які долають одновідсотковий статистичний поріг (запорогових), – 66.

Островський. Загальна кількість вокативів – 1033, запорогових – 980, усього вокативних моделей – 58, запорогових – 8. Максимально можлива кількість запорогових моделей – 89.

Крамськой. Загальна кількість вокативів – 774, запорогових 656, усього вокативних моделей – 73, запорогових – 15. Максимально можлива кількість запорогових моделей – 82.

Мусоргський. Загальна кількість вокативів – 668, запорогових – 458, усього вокативних моделей – 140, запорогових – 23. Максимально можлива кількість запорогових моделей – 65.

Рєпін. Загальна кількість вокативів – 720, запорогових 597, усього вокативних моделей – 82, запорогових – 10. Максимально можлива кількість запорогових моделей – 75.

Горький. Вокативних утворень – 1445, перейшло статистичний поріг – 1010. Вокативних моделей – 222, запорогових – 17. Максимально можлива

кількість запорогових моделей – 67.

Бунін. Загальна кількість вокативів – 1383, запорогових – 953, усього вокативних моделей – 242, запорогових – 20. Максимально можлива кількість запорогових моделей – 68.

Чуковський. Загальна кількість вокативів – 1085, запорогових 935, усього вокативних моделей – 96, запорогових – 12. Максимально можлива кількість запорогових моделей – 85.

Лотман. Загальна кількість вокативів – 783, запорогових 717, усього вокативних моделей – 48, запорогових – 9. Максимально можлива кількість запорогових моделей – 89.

Астаф'єв. Загальна кількість вокативів – 880, запорогових 750, усього вокативних моделей – 90, запорогових – 6. Максимально можлива кількість запорогових моделей – 83.

Таким чином, вибірка репрезентує різні мовні епохи, різні професійні преференції, різний соціальний статус і, звісно, різне коло адресатів, отже, можемо прогнозувати й різні кількісні показники обчислюваних індексів вокативного ресурсу.

Спочатку розглянемо наведені вище абсолютні величини, що характеризують актуалізовані в цьому дослідженні параметри листа. Діапазон цих величин, як бачимо, справді дуже великий, кожна з них сама по собі мало про що говорить і, на наш погляд, ніякої лінгвістично або конструктивно значущої інформації для того, щоб виявити особливості письмового звертання в того чи того конкретного адресанта, не дає. Справді, числа, скажімо, 465 і 14; 980 і 8; 1010 і 17 у Пушкіна, Островського та Горького, як і наведені вище числа 107 і 19; 158 і 20, що визначають ті самі параметри в листах Ключевського та Павлова, лише фіксують певні кількісні показники деякого масиву листів, що, у свою чергу, також може бути дуже різним за обсягом.

Обчислимо тепер індекси вокативного ресурсу десяти зазначених адресантів та побудуємо із цих індексів відповідні числові вектори, округливши значення компонентів, із яких складаються ці вектори, до цілих чисел, і визначивши середнє в цих адресантів значення кожного індексу як своєрідну норму (Таблиця 5.3).

Таблиця 5.3

Числові значення вектора вокативного ресурсу у персоніфікованих масивах листів

Адресант	Індекси вокативного ресурсу			
	Індекс наповнення (ІН)	Індекс включення (ІВ)	Індекс стабільності (ІС)	Індекс реалізації (ІР)
Пушкін	19	73	12	21
Островський	6	95	14	9
Крамськой	9	85	21	18
Мусоргський	21	69	16	35
Рєпін	11	83	12	13
Горький	15	70	8	25
Бунін	17	70	8	29
Чуковський	9	86	13	14
Лотман	6	92	19	10
Астаф’єв	10	85	7	7
Середнє значення	12	81	13	18

Для перевірки істотності розходження відсоткових показників (оскільки всі індекси обчислюються як відсоткові співвідношення різних числових величин) було застосовано методику, описану В. І. Перебийніс [385, с. 82–85]. Істотність розходження між відсотковими показниками ми визначали за формулою:

$$t = \frac{|p_1 - p_2|}{\text{Sed}\,\%},$$

де $\mathbf{p_1}$ – індекс наповнення (відсотковий показник) першого адресанта, $\mathbf{p_2}$ – другого. **Sed%** обчислюється за формулою:

$$\text{Sed}\,\% = \sqrt{PQ\left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}\right)},$$

у якій $\mathbf{n_1}$ – обсяг першої вибірки, а $\mathbf{n_2}$ – обсяг другої вибірки. Символ **P** означає середній для двох вибірок відсотковий показник, який обчислюється за формулою:

$$P = \frac{p_1 n_1 + p_2 n_2}{n_1 + n_2}.$$

$$Q = 100\,\% - P.$$

За В. І. Перебийніс, розходження не може бути значимим при $t < 1{,}96$ [385, с. 84]. Обчислене за описаною методикою для індексів наповнення $t < 1{,}96$, якщо різниця між ІН двох адресантів не перевищує 2. Наприклад, порівняння ІН Горького (15) і Буніна (17) дає $t = 1{,}06$, отже таке розходження показників ІН не буде значущим при порівнянні параметрів індивідуальних стилів. Якщо ж різниця між ІН адресантів 3 й більше, таке розходження є значущим. Наприклад, при різниці 3 в Островського (6) і Крамського (9) $t = 2{,}46$; при різниці 4 у Рєпіна (11) і Горького (15) $t = 2{,}53$; при різниці 8 у Пушкіна (19) і Рєпіна $t = 4{,}21$; при різниці 15 у Лотмана (6) і Мусоргського (21) $t = 8{,}47$. Таким чином, при зростанні величини різниці між $ІН_1$ та $ІН_2$ значущість розходження зростає.

Зіставлення числових значень вектора вокативного ресурсу дає можливість зробити низку ґрунтовних висновків щодо специфіки вокативних утворень у листах десяти зазначених адресантів.

Перше, на що хотілося б звернути увагу, – це наявність у системі індексів вокативного ресурсу різних авторів не лише очікуваного та цілком прогнозованого контрасту (Островський і Лотман – Пушкін і Мусоргський за індексом наповнення; Островський і Астаф’єв – Мусоргський і Бунін за

індексом реалізації), а й майже однакових величин (Рєпін і Астаф'єв за індексом наповнення, Крамською і Чуковський за індексом включення, Рєпін і Чуковський за індексом реалізації) чи навіть абсолютного збігу числових значень деяких індексів (Горький та Бунін за індексами включення й стабільності, Крамською і Чуковський, Островський і Лотман за індексом наповнення). У цілому за вектором можна простежити специфічні цифрові показники в Островського й Лотмана (індекс наповнення в них найнижчий, а індекс включення, навпаки, найвищий) та в Мусоргського (найвищі показники за індексами наповнення й реалізації, а індекс включення найнижчий).

Головне, від чого залежить величина кожного індексу вокативного ресурсу, – це не стільки обсяг вокативів (він може бути різним, і в наших метамовних побудовах ми визначили його мінімум в 100 вокативів, причому лише для генеральної статистичної вибірки), скільки співвідношення між загальною кількістю звертань у того або того адресанта та кількістю звертань, регулярно використовуваних ним, а отже, і співвідношення між загальною та запороговою кількістю вокативних моделей. Це друге, на чому ми хотіли б наголосити.

І третє: саме відносні характеристики часткового й загального, індивідуального й канонізованого, у зіставленні з відповідними середніми значеннями індексів вокативного ресурсу, персоніфікують систему вокативних лінгвістичних фігур автора певного масиву листів та вказують на особливості його вокативної, умовно кажучи, стилістики. Так, побудовані вище вектори дають нам цілком об'єктивну й лінгвістично інтерпретовану інформацію про вокативний ресурс кожного адресата, зокрема:

Пушкін – ІН перевищує середню його величину. Це означає, що для форм епістолярного звертання автор використовує більшу, порівняно зі середньостатистичною, відносну кількість вокативних моделей, отже, його мовний потенціал ширший, аніж, наприклад, в Островського або Лотмана. Відповідно значно (більше, аніж удвічі) вищий у нього також ІР. А ось ІВ та ІС у Пушкіна нижчі від ІВ та ІС в Островського й Лотмана, тобто в епістолярії

О. С. Пушкіна ми зафіксували відносно велику кількість рідко використовуваних ним вокативів, таких, які не подолали одновідсоткового порогу.

Островський – абсолютно унікальний автор, оскільки лише ІС в нього близький до середнього значення цього параметра вокативного ресурсу. ІН та ІР удвічі менші від їхніх середніх величин. ІВ, навпаки, суттєво перевищує і його середню величину, і його значення в кожного з наших адресантів. Ступінь різноманітності як регулярних, так і нерегулярних вокативних утворень в листах Островського мінімальний.

Мусоргський є повною протилежністю Островському, а за ІР він суттєво відрізняється й від інших адресантів. У листах Мусоргського ми виявили максимальну різноманітність як реалізованих ним вокативів загалом, так і регулярно використовуваних вокативних моделей. Це пов'язане, перш за все, із тим, що в його епістолярії ми зафіксували велику кількість персоніфікованих та конситуативних вокативних утворень, а по-друге, із тим, що в колі адресатів композитора було кілька постійних його кореспондентів, у спілкуванні з якими він нерідко вдавався до мовленнєвої творчості, при цьому регулярного характеру могли набувати й неканонічні, і персоніфіковані вокативні апелятиви.

Рєпін – усі показники в нього близькі до середньостатистичних, що свідчить, на нашу думку, про збалансованість одиничного, унікального й регулярного, постійного в сфері вокативної творчості цього адресанта.

Горький і Бунін. ІВ та ІС в обох письменників збігаються і є суттєво нижчими, аніж середні їхні показники, проте ІР у них високий, тобто ступінь різноманітності як регулярних, так і нерегулярних вокативних утворень у цих адресантів дуже великий, що можна пояснити не лише надзвичайно широким колом їхніх адресатів, із частиною яких листування було інтенсивним протягом деякого часового періоду, а й епохою, у яку жили Горький та Бунін. Так, Горький, що жив в останню третину XIX – перші десятиліття XX-го сторіччя, активно займався як літературною творчістю, так і суспільною діяльністю за

часів існування двох різних соціальних і державних систем з різними етичними нормами спілкування, у тому числі й письмового. Бунін також є письменником «зламу» епох, який пережив круті повороти своєї долі, що міняли й коло його адресатів, і тональність спілкування з ними.

Своєрідна система індексів в Астаф'єва: три показники з чотирьох менші від середніх значень, причому ІС та ІР нижчі вдвічі й більше. Це обумовлене дуже малою кількістю запорогових, регулярних моделей, на яку припадає, однак, значне число їх реалізацій, і тому досить високим у цього письменника є ІВ. При цьому ІН близький до середнього значення, що визначається великою кількістю спонтанних, одиничних вокативних утворень.

Інтерпретація того або того вектора вокативного ресурсу може бути різною залежно від того, що цікавить і на що зорієнтовані наукові або практичні пошуки дослідника російського епістолярного вокатива. При цьому акцентуються й різні аспекти дослідження; як лінгвістично значущу можна кваліфікувати ту інформацію, яку містять числові показники індексів, може виникати також необхідність увести до вектору вокативного ресурсу ще якісь індекси або, навпаки, вилучити щось із нього. Сам цей вектор, безумовно, є інформативним та, як метамовна побудова, необхідним.

5.3. Динаміка утворення й модифікації вокативних моделей

Теоретично можна припустити, що в певному масиві листів одного адресанта, причому незалежно від обсягу його, різною може бути кількість як власне вокативів у якій-небудь із їхніх форм, так і вокативних моделей, за якими побудовані конкретні звертання. Наприклад, 230 вокативів у листах Пастернака утворені за десятьма запороговими моделями, а Фадєєв для конструювання 219 своїх звертань (менше, ніж у Пастернака) використав удвічі більше таких моделей – 19, із них п'ять таких самих, як і в Пастернака, а чотирнадцять абсолютно інших. Однакову кількість запорогових вокативних моделей (по тринадцять), звертаючись до своїх адресатів, використали Гоголь (усього 108 вокативів), Коні (288 вокативів) і Чехов (762 вокативи). При цьому

моделями **ИО** та **Милостивый государь ИО** послуговувалися всі ці автори, моделями **Дорогой ИО** й **Многоуважаемый ИО** – лише Коні та Чехов, а більшість із 13 запорогових вокативних моделей уживав лише один адресант.

На практиці найчастіше існує пряма, хоч іноді й нечітко виражена кореляція обсягу листування певного адресанта та кількості вживаних ним вокативних фігур. Пишучи нові листи, адресуючи їх новим кореспондентам, автор у своїх посланнях може використовувати (а часто й використовує) нові форми звертання, отже, і нові моделі вокативних утворень. У такому разі простежується певна динаміка. Виявляються не лише якісь аспекти авторської своєрідності адресації листів, а й дуже цікаві, на наш погляд, загальні закономірності формування та функціонування вокативного ресурсу російської епістолярики.

Щоб проаналізувати цю динаміку, зіставимо перші вісім найчастіше вживаних вокативних моделей в епістоляріях чотирьох адресантів: О. В. Суворова, О. С. Пушкіна, О. М. Островського та М. Горького, відштовхуючись від того, що мінімальна кількість таких моделей в одного з них (Островського) – вісім.

Суворов

Милостивый государь – 186
Милостивый государь мой – 170
Милостивый государь мой ИО – 121
Светлейший князь – 106
ИО – 46
Милостивый государь мой граф ИО – 33
Сиятельнейший граф – 25
Всемилостивейший государь / Всемилостивейшая государыня – 22

Пушкін

Милостивый государь ИО – 122
Милостивый государь – 75
Мой ангел – 43
Душа моя – 37
Мой милый – 34
Жена (жёнка) – 34
Любезный ИО – 31
Мой друг – 21

Островський

Любезный друг ИО – 343

Горький

Дорогой ИО – 312

Многоуважаемый ИО – 342	ИО – 239
Милостивый государь ИО – 147	Уважаемый ИО – 87
ИО – 50	Дорогой друг – 82
Любезнейший ИО – 41	Товарищ – 35
Милый И – 26	Многоуважаемый ИО – 30
Милейший ИО – 17	Дорогой мой ИО – 28
Любезный друг – 14	Дорогой мой друг – 28

На наш погляд, постає досить цікава картина: різні особистості, різна доба їхньої епістолярної творчості, а звідси, звісно, і різні комплекти власне звертань та вокативних моделей, за якими вони побудовані. За логікою речей, проте, в системі адресації все-таки повинні бути якісь домінанти, якісь загальноприйняті та регулярно вживані в різний час та всіма або принаймні більшістю авторів листів лінгвістичні фігури, що функціонують як вокативні моделі, а тим більше, якщо йдеться про найуживаніші мовні конструкти. Порівнявши наведені вище комплекти регулярних вокативних моделей, ми отримали такі результати.

Спільної для всіх чотирьох зазначених адресантів запорогової вокативної моделі ми взагалі не виявили. Лише одну спільну модель **ИО** зафіксували у трьох із чотирьох авторів досліджених письмових послань (Суворова, Островського й Горького). Ще чотири однакові вокативні моделі **Милостивый государь** (Суворов, Пушкін), **Любезный / любезнейший ИО** (Островський, Пушкін), **Милостивый государь ИО** (Островський, Пушкін) і **Многоуважаемый ИО** (Островський, Горький) використали, як бачимо, два адресанти. Уживання всіх інших вокативних фігур було пов’язане лише з одним адресантом і при встановленому однопроцентному статистичному порозі по суті є унікальним, а отже, і стилістично значущим. Звичайно, пояснити такі розбіжності мовних пріоритетів Суворова, Пушкіна, Островського й Горького нескладно, зважаючи на те, що вони належали до різних епох і різних суспільних верств, тому й не слід очікувати, що в епістоляріях Суворова або Пушкіна буде регулярно вживатися звертання *Товарищ*, а в Горького –

Милостивый государь, *Светлейший граф* або *Сиятельнейший князь*. Тому проведемо ще одне порівняння, зіставивши запорогові моделі вокатива знову ж таки в чотирьох адресантів із системної вибірки: К. І. Чуковського, В. В. Маяковського, Б. Л. Пастернака та С. О. Єсеніна. Усі вони належать до одного покоління, пов'язані фахом, їхні життєві й творчі шляхи неодноразово перетиналися. Наведемо перші за частотою їх реалізації 10 моделей вокатива (саме стільки запорогових моделей у нашій вибірці з епістолярію Пастернака).

Чуковський	**Маяковський**
Дорогой ИО – 562	И – 37
Многоуважаемый ИО – 102	Дорогой И – 15
Милый И – 57	Детка / детик – 12
Дорогой И – 40	Дорогая мамочка – 11
Милый ИО – 31	Мама / мамочка – 10
Глубокоуважаемый ИО – 27	Уважаемый товарищ – 7
И – 26	Товарищ – 7
ИО – 25	Родной / родненький – 7
Милый друг – 22	Милый и дорогой И – 4
Милый – 16	Дорогая моя мамочка – 4
Пастернак	**Єсенін**
Дорогой И – 86	Дорогой ИО – 36
И – 45	Милый И – 30
Дорогой ИО – 25	ИО – 20
Дорогой мой И – 12	И – 19
ИО – 11	Дорогой И – 15
Дорогая тётя И – 6	Дорогой мой – 6
Родной И – 4	Уважаемый ИО – 4
Дорогой мой друг – 4	Брат – 4
Дорогой мой – 4	Милый – 4
Тётя И – 4	Мой друг – 3

Тут, зрозуміло, збігів ми зафіксували більше порівняно з попередньою групою адресантів. Дві моделі вокатива – **И** та **Дорогой И** – є спільними для

всіх чотирьох адресантів. У трьох із них ми виявили моделі **ИО** та **Дорогой ИО** (Чуковський, Пастернак, Єсенін), у двох – моделі **Дорогой мой** (Пастернак та Єсенін) і **Милый И** (Чуковський та Єсенін). Проте відмінностей все ж таки набагато більше, аніж збігів. Вісім із десяти запорогових моделей Маяковського в жодного з порівнюваних тут адресантів не функціонують як регулярні. Половина запорогових моделей Пастернака й Чуковського також не повторюються в інших авторів, та й загалом набір регулярно використовуваних моделей вокатива є унікальним у кожного адресанта.

Моделей, які б подолали одновідсотковий статистичний поріг, набагато менше, аніж допорогових, і якщо стилістику вокативних утворень пов'язувати не лише з регулярно вживаними, найчастішими й етично нормованими формами звертання, а й з персоніфікованими вокативними фігурами (що вважаємо цілком логічним), то запорогові моделі вокатива слід обов'язково співвідносити з вокативними моделями, які не пройшли встановлений статистичний поріг, але таким чином, щоб не виходити за межі прийнятого в цьому дослідженні рівня узагальнення засобів та способів адресації й не намагатися перерахувати всі оригінальні й незвичні вокативні конструкції в окремих адресантів. Зробити це можна, якщо простежити динаміку появи нових вокативів і нових моделей за поступового збільшення загального обсягу листів будь-кого з адресантів. Покажемо цю динаміку на фактичному матеріалі, дібраному з опублікованого епістолярію А. Ф. Коні та В. Г. Короленка – адресантів із приблизно середньою в системній вибірці кількістю листів.

Побудуємо таблицю, у першому стовпчику якої зазначимо порядковий номер листа, у другому – вокативні моделі в цьому листі, у третьому – номери цих моделей, а в четвертому – кількість вокативів, побудованих за кожною моделлю. Номери листів, у яких немає вокативів зовсім або немає нових, раніше не вживаних моделей, пропускаємо, тому в першому стовпчику номери частини листів у кожного адресанта відсутні.

Отже, у Коні 266 листів, 288 вокативів, їхня динаміка показана в таблиці 5.4 (напівжирним шрифтом виділені запорогові вокативні моделі).

Таблиця 5.4

Динаміка утворення вокативних моделей в епістолярії А. Ф. Коні

№ листа	Модель вокатива	№ моделі	Кількість реалізацій моделі
1	**многоуважаемый ИО**	1	33
2	милый и дорогой друг мой ИО	2	1
	милый друг	3	3
	мой дорогой друг	4	3
3	любезный друг ИО	5	1
4	**глубокоуважаемый ИО**	6	105
5	**милостивый государь ИО**	7	6
9	**дорогой ИО**	8	51
13	дорогой и душевнолюбимый ИО	9	2
	мой дорогой ИО	10	2
14	друг мой хороший	11	1
18	**дорогой друг ИО**	12	5
	голубчик	13	2
19	дорогой друг	14	1
20	дорогой и сердечный друг мой	15	2
34	**ИО**	16	3
37	чудесный И	17	1
	милый мой друг	18	1
38	сердечный друг	19	1
	голубчик мой милый	20	1
	мой голубчик	21	2
39	дорогой сердечный друг	22	1
	милый голубчик	23	1
40	**сердечный друг мой**	24	3

№ листа	Модель вокатива	№ моделі	Кількість реалізацій моделі
	мой дорогой	25	2
41	добрейший ИО	26	1
42	милый мой ИО	27	1
43	мой старый испытанный друг	28	1
45	старый добрый и честный друг мой	29	1
58	мой друг	30	1
68	**дорогой и глубокоуважаемый ИО**	31	18
71	дорогая моя милушка	32	1
	милая моя	33	1
84	высокоуважаемый ИО	34	1
102	**дорогой и многоуважаемый ИО**	35	3
103	душевночтимый мой ИО	36	1
114	**дорогой и сердечно любимый ИО**	37	6
118	глубокочтимый и дорогой ИО	38	2
136	милостивый государь	39	1
137	глубокоуважаемый граф ИО	40	1
154	дорогой и несравненный ИО	41	1
163	дорогой и сердечно уважаемый ИО	42	1
182	глубокочтимый ИО	43	1
196	**душевноуважаемый ИО**	44	3
199	дорогая très fraternelle	45	2
226	милостивый государь князь ИО	46	1
247	милая И	47	1
248	сердечночтимый и дорогой князь ИО	48	1
253	дорогой и сердечночтимый ИО	49	1
256	дорогие и сердечноуважаемые ИО и ИО	50	1

№ листа	Модель вокатива	№ моделі	Кількість реалізацій моделі
258	душевночтимый и дорогой ИО	51	1

Усього в листах Коні ми зафіксували 51 вокативну модель, за якими побудовані 288 звертань; 13 моделей подолали одновідсотковий статистичний поріг, за ними побудовані 242 вокативні утворення. При цьому простежується загальна закономірність збільшення обсягу лінгвістичних вокативних фігур, уживаних адресантом. Кількість різних спонтанних вокативних утворень, у тому числі й моделей одноразового використання, зростає набагато швидше, отже, і таких моделей значно більше, аніж моделей запорогових, значна частина яких реалізована вже в першій сотні листів, іноді, якщо маємо справу з великими масивами листів, – у двох сотнях. Щоправда, нові вокативні моделі можуть з'являтися й у середині, і навіть на заключній стадії листування адресанта, але на це є свої причини, як правило, екстралінгвістичного характеру (зміна соціального статусу комунікантів, поява нового адресанта тощо). У листах Коні, наприклад, переважна більшість запорогових моделей реалізована в перших 114 з 266 його листів і лише одна з них – **душевноуважаемый ИО** (остання з побудованих Коні запорогових моделей вокатива) – у 196-му листі.

Схожу, але дещо іншу картину простежуємо в листах В. Г. Короленка. Усього з епістолярної спадщини цього письменника ми проаналізували, у тому ж, що й в А. Ф. Коні, аспекті, 306 опублікованих листів, а отримані результати звели в таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Динаміка утворення вокативних моделей в епістолярії В. Г. Короленка

№ листа	Модель вокатива	№ моделі	Кількість реалізацій моделі
1	**мои дорогие**	1	27
	мамаша	2	8
	И	3	52

№ листа	Модель вокатива	№ моделі	Кількість реалізацій моделі
2	дорогие мои сестрицы	4	1
	милые дорогие мои	5	1
3	**дорогой мой И**	6	78
	моя милая дорогая И	**7**	6
	моя бедная И	8	1
4	моя дорогая хорошая И	9	1
5	моя дорогая, милая мамаша / мамашенька, дорогая моя, милая	10	2
	дорогой И	11	22
7	дорогие мои именинницы	12	1
	моя дорогая мамаша (мамахен)	13	3
11	**брат**	14	14
13	Ваше превосходительство	15	1
14	дружище И	16	2
15	**дорогая мамаша (мамахен)**	17	7
18	**многоуважаемый ИО**	18	56
19	**дорогой ИО**	19	80
23	милая моя И	20	5
24	**милостивый государь ИО**	21	12
27	**ИО**	22	14
32	**голубушка (голубчик) / голубка**	23	18
33	батюшка ИО	24	1
39	**милостивый государь**	25	18
48	И, милая моя девочка	26	1
	моя И	27	5
50	И, голубушка	28	2
	моя милая жёнушка	29	1

№ листа	Модель вокатива	№ моделі	Кількість реалізацій моделі
51	милая моя хорошая И	30	1
	глупая глупая ИО	31	1
	подлая ты душа	32	1
	голубушка моя	33	2
52	глупая	34	1
	дрянь ты моя	35	1
53	И, голубушка моя	36	1
55	дорогая сестра	37	3
57	дорогой и многоуважаемый ИО	38	1
58	дружище	39	1
	друг ты мой, И	40	1
	друг ИО	41	1
72	дорогой наш ИО	42	2
	голубчик, дорогой ИО	43	1
77	дорогая моя голубушка И	44	1
80	милые девочки	45	1
	милые мои девочки	46	2
85	милая моя	47	5
	милая И	48	3
86	милая мамашенька	49	1
	милые вы мои	50	2
98	милая	51	1
150	**глубокоуважаемый ИО**	52	9
156	дорогая моя, милая моя И	53	2
170	девочки	54	1
175	мой дорогой старый друг	55	1
182	дорогие мои девочки	56	2

№ листа	Модель вокатива	№ моделі	Кількість реалізацій моделі
187	деточка	57	2
190	моя девочка	58	2
200	милостивый государь господин редактор	59	2
208	monsieur	60	1
222	дорогой, искренно уважаемый ИО	61	1
225	милая ИО	62	1
	милая хозяюшка этой дачи	63	1
230	дорогие мои дочки	64	2
238	моя доченька	65	1
	моя дорогая детка	66	1
241	господа молодые писатели	67	1
245	глубокоуважаемый и дорогой ИО	68	1
249	дорогой, глубокоуважаемый и любимый ИО	69	1
	дорогой мой учитель	70	1
	истинно дорогой человек	71	1
252	дорогая моя, милая доченька	72	1
273	многоуважаемый господин Ф	73	2
287	уважаемый господин председатель	74	1
291	милостивый государь гражданин редактор	75	1
292	дорогая моя, любимая жёнушка	76	1
294	душа моя	77	1
296	дорогой И (а может быть, и И)	78	1
303	товарищ	79	1

Загальна кількість вокативів – 517, вокативних моделей – 79, вокативів, що подолали статистичний поріг, – 421, запорогових моделей – 15, причому 14

із них реалізувалися в перших сорока листах, і лише одна – **глубокоуважаемый ИО** – у 150-му. Взагалі, як бачимо, різниця в динаміці наростання різних моделей і форм звертання й тих вокативних утворень, які формують підмножину регулярних, тобто запорогових, конструктів, та сама, що в епістолярії Коні, але ще більш контрастно виражена.

Динаміку наростання моделей, що подолали статистичний поріг, та моделей допорогових в епістоляріях Коні й Короленка унаочнює такий графік. На горизонтальній вісі позначена кількість листів (крок – п’ятдесят послань), на вертикальній вісі – кількість реалізованих у них моделей вокативних утворень. Суцільною лінією позначене зростання загальної кількості моделей вокатива, пунктирною – запорогові моделі (Рис. 5.1).

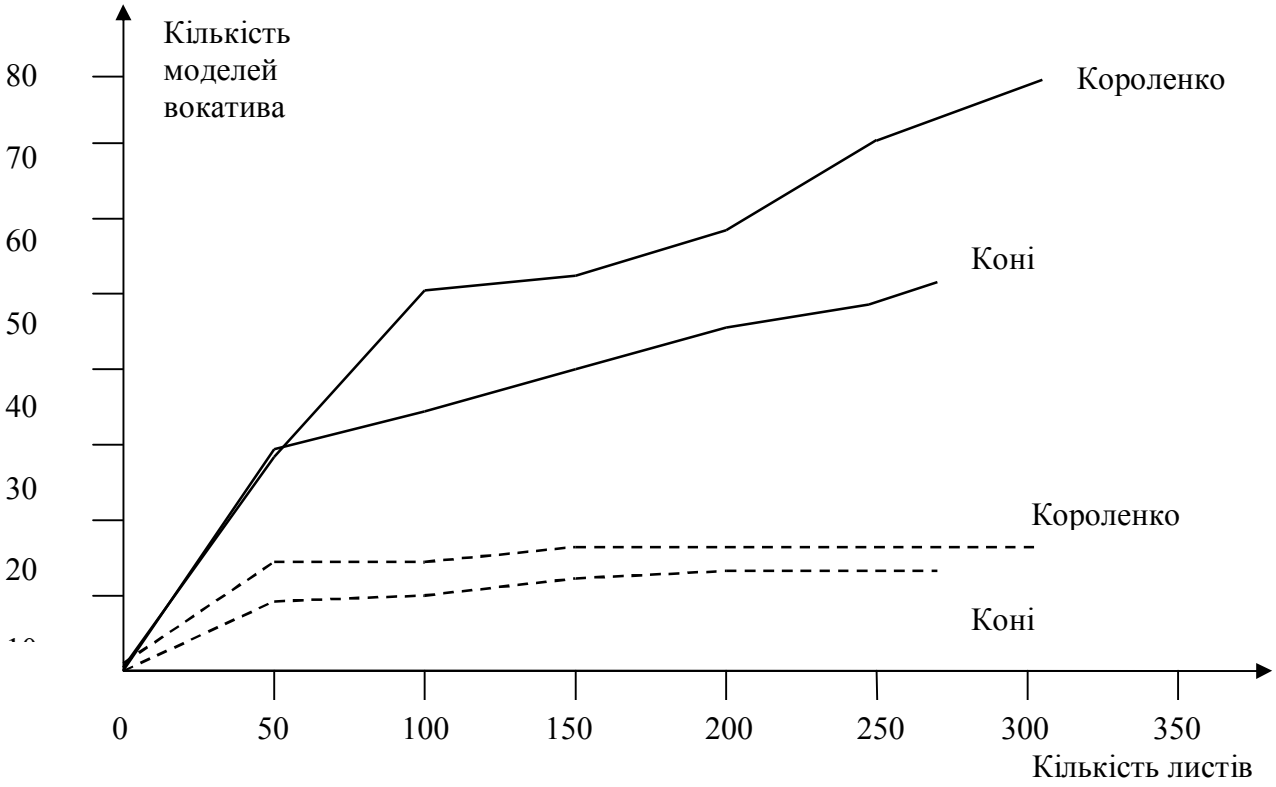

Рис. 5.1. Динаміка утворення вокативних моделей в епістоляріях А. Ф. Коні й В. Г. Короленка

У перших п’ятдесяти листах Коні та Короленка характер кривих практично ідентичний, а далі стабільність простежується лише в регулярно вживаних моделей. Різка розбіжність виявляється між кількістю реалізованих усіх моделей (дві верхні лінії) та моделей запорогових (дві нижні лінії). Усі запорогові моделі вичерпані в перших двох сотнях листів. При цьому динаміка

запорогових вокативних утворень у Короленка й Коні дуже схожа. Особливості її, певним чином детерміновані особистістю адресанта, виявляються лише на рівні загальної системи вокативів, формування якої жодним чином не залежить від статистичного порогу.

Побудуємо ще один графік аналогічної динаміки вокативних конструкцій у листах І. М. Крамського та І. Ю. Рєпіна – сучасників, які майстерно володіли словом, що виявилося як у їхніх художньо-критичних статтях, так і в епістолярній спадщині, і водночас людей, чия професійна діяльність не була пов'язана з літературною творчістю (Рис. 5.2).

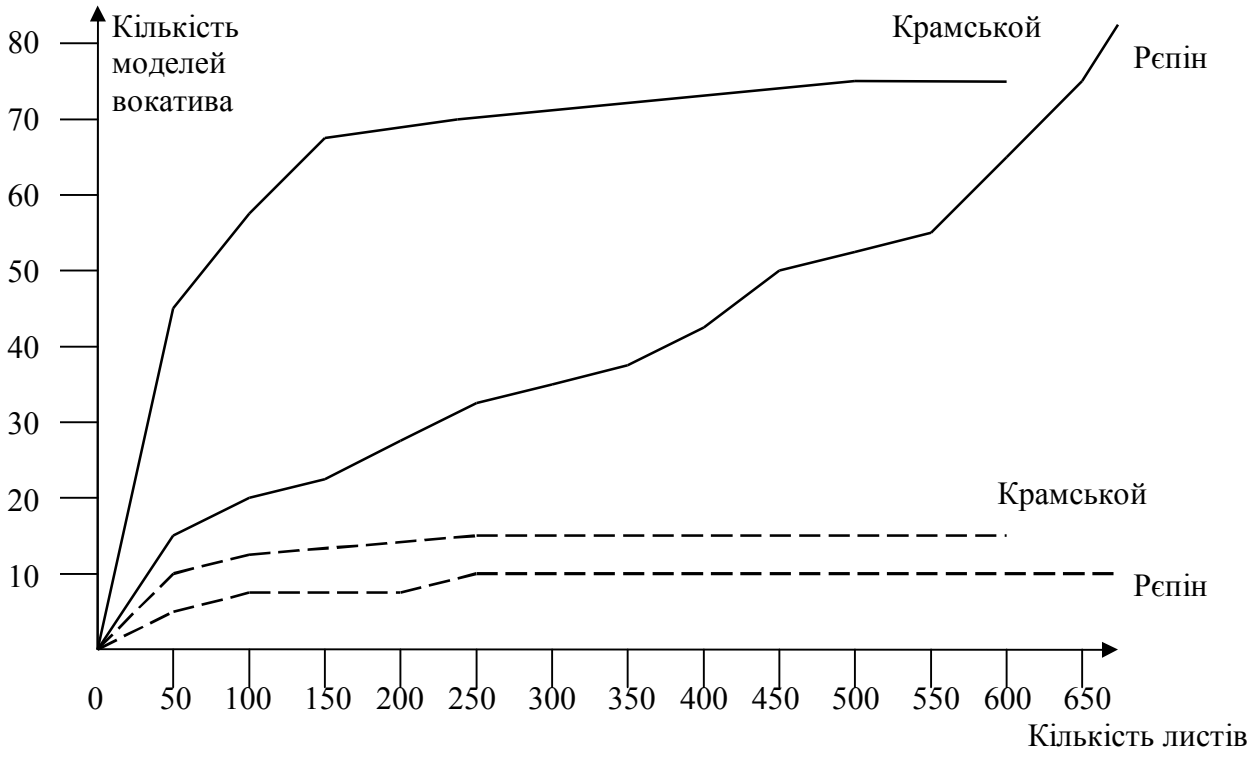

Рис. 5.2. Динаміка утворення вокативних моделей в епістоляріях І. М. Крамського та І. Ю. Рєпіна

Обидва адресанти регулярно листувалися із широким колом кореспондентів, серед яких багато видатних людей, у тому числі письменники Л. М. Толстой, В. М. Гаршин, А. П. Чехов; науковці Д. І. Менделєєв, І. П. Павлов, Д. І. Яворницький; художники Ф. О. Васильєв, М. М. Ге, В. Д. Полєнов, В. О. Сєров, І. І. Шишкін; колекціонер і художній діяч П. М. Третьяков; критик, історик мистецтва В. В. Стасов та ін. Опубліковані

двотомні зібрання листів містять 600 листів І. М. Крамського та 671 лист І. Ю. Рєпіна, у яких ми зафіксували відповідно 774 і 720 вокативів і вокативних конструкцій.

Уся вокативна творчість Крамського репрезентована 75 моделями, Рєпіна – 82. Як бачимо, цифри знову ж таки цілком порівнювані. При цьому частота реалізації тих або інших моделей в епістолярному дискурсі кожного адресанта може суттєво різнитися. Так, у листах Крамського модель **многоуважаемый ИО** реалізована 270-ма вокативними конструкціями; Рєпін її використав 60 разів, а найчастіше – 366 разів – він послуговувався моделлю **дорогой ИО** (більше, аніж у половині своїх листів!). З іншого боку, є й одиничні вокативи – унікальні моделі, репрезентовані лише одним звертанням. У Крамського такими, наприклад, є вокативи *Друг мой Михаил Борисович; Моя именинница; Радость моя Сонечка; Любовь моя дорогая и чистая; Жена моя милая, мать детей моих; Любезнейший Михаил Борисович; Золотой мой юноша; Мой благородный друг; Мой дорогой друг Фёдор Александрович; Батюшка* [43ф, т. 1, с. 11, 25, 52, 57, 89, 123, 124, 194; т. 2, с. 80] та ін. Одиничні вокативні конструкції є й у листах Рєпіна: *Несказанно добрый Адриан Викторович; Мой хороший Адриан Викторович; Моя радость; Наивный человек; Любезный брат мой по искусству Василий Максимович; Наш честный, наш благородный рыцарь добра и правды; Умная – добрая – красивая Татьяна Львовна; Приветливая – талантливая графиня; Прекрасная дама сердца; Мой прелестный Василий Васильевич; Дорогой маэстро; Милый, дорогой именинник; Друг милый мой, дорогой казаче Николай Дмитриевич* [80ф, т. 1, с. 24, 27, 101, 145, 252, 269; т. 2, с. 3, 102, 159, 173, 311, 365] та ін.

Як це було оговорено вище, регулярними в епістолярному дискурсі кожного адресанта вважаємо вокативні моделі, число реалізацій яких становить не менше одного відсотка від загальної кількості вокативних утворень, – у такому разі в епістоляріях І. М. Крамського та І. Ю. Рєпіна статистичний поріг дорівнюватиме 8. При цьому у Крамського долають його 15 моделей вокатива (у дужках зазначена частота їхньої реалізації): **многоуважаемый ИО**

(270), **глубокоуважаемый ИО** (50), **дорогой мой ИО** (46), **милостивый государь ИО** (38), **дорогой ИО** (37), **добрый мой ИО** (33), **милый мой** (32), **дорогой мой** (32), **уважаемый ИО** (28), **ИО** (25), **И** (18), **милый мой И** (15), **голубчик мой** (14), **голубчик** (10), **добрый ИО** (8). У листах Рєпіна 10 запорогових вокативних моделей: **дорогой ИО** (366), **ИО** (82), **многоуважаемый ИО** (60), **дорогой, глубокоуважаемый ИО** (21), **глубокоуважаемый ИО** (20), **милостивый государь ИО** (12), **милый ИО** (10), **И** (10), **добрый ИО** (8), **милый И** (8).

Простежимо динаміку появи регулярних вокативних моделей в епістолярних дискурсах Крамського та Рєпіна. Уже в першій десятці листів Крамського реалізовано п’ять із п’ятнадцяти запорогових моделей вокатива: у першому листі – **дорогой мой ИО**; у третьому – **дорогой ИО**; у п’ятому – **милый мой**; у шостому – **ИО**; у дев’ятому – **добрый мой ИО**. У перших сорока листах реалізовані вже десять запорогових моделей, тобто дві третини від усіх його регулярних вокативів. Решта п’ять з’являються далі з інтервалом у кілька десятків листів, причому остання з них модель – **уважаемый ИО** – у 220-му із шестисот його листів.

Схожі тенденції щодо послідовності появи регулярних вокативних утворень спостерігаємо й в епістолярних текстах Рєпіна. У перших тридцяти листах ним використані шість із десяти запорогових моделей; у межах першої сотні листів – уже вісім, а остання, десята регулярна модель – **дорогой, глубокоуважаемый ИО,** – уперше реалізується в 241-му листі. В інших понад чотирьохстах листах, якщо й з’являються нові моделі вокатива, то це головним чином спонтанні одиничні утворення або нерегулярно вживані цим адресантом моделі.

Зовсім інші результати дає порівняльний аналіз динаміки розгортання всієї системи вокативних моделей в епістоляріях обох адресантів. У перших п’ятдесяти листах Крамський реалізував 45 моделей вокатива – більшу частину всього їхнього корпусу. У наступних п’ятдесяти листах він використав ще 13 нових моделей, далі наростання вокативних моделей в епістолярному дискурсі

адресанта вповільнюється, і в наступних 50 листах ми виявили всього 10 нових моделей; кожні наступні півсотні листів поповнюють вокативний ресурс лише однією – двома не використаними раніше моделями вокатива, причому з усіх цих моделей тільки одна (про що ми вже говорили) стає регулярною в його вокативній творчості. Такий розподіл вокативного ресурсу пов'язаний з екстралінгвальними чинниками, зокрема з особливостями кола адресатів, яке з часом у Крамського, звісно, змінювалося. Початок його листування припадає на 1862–1866 роки, і багато листів цього періоду адресовані С. М. Крамській – нареченій, а згодом дружині художника. Форсована динаміка наростання вокативів в епістолярії цього автора значною мірою пов'язана з емоційним ставленням Крамського до коханої жінки, яка стала матір'ю його дітей. Він з ніжністю звертається до Софії Миколаївни, іноді по кілька разів в одному до неї листі: *Моя дорогая Соня; Милая моя, дорогая; Друг мой дорогой и милый, Соня; Милый друг мой Соня, Голубчик Соня, Сонечка милая; Милочка моя; Родная моя Соня; Хорошая моя; Милая жена моя; Добрая моя* [43ф, т. 1, с. 6, 17, 18, 21, 32, 52, 56, 58, 63]. Пізніше, у 1870-ті роки, коли коло кореспондентів Крамського розширилося, листування з деякими з них, зокрема з П. М. Третьяковим, О. В. Нікітенком, Ф. О. Васильєвим, В. Д. Полєновим, І. Ю. Рєпіним, стає регулярним, а обговорювані з ними питання мають важливе для суспільства значення та стосуються завдань мистецтва, призначення художника, долі російської реалістичної школи живопису, а також актуальних політичних подій, Крамській переважно послуговується стереотипними формулами звертання, більше характерними для приватно-ділового листування: **Многоуважаемый ИО, Глубокоуважаемый ИО, Милостивый государь ИО** тощо.

В епістолярії Рєпіна динаміка розгортання вокативних моделей суттєво відрізняється від описаної вище. Кількість різних уживаних автором моделей збільшується поступово та досить рівномірно протягом усього часу його листування, яке продовжувалося понад шістдесят років. Починаючи з п'ятдесятого листа, у кожних наступних п'ятдесяти з них автор додає до вже

реалізованих, як правило, від двох до шести нових вокативів. Сплески вокативної творчості художника припадають на фрагменти епістолярного дискурсу, які охоплюють листи від 550-го до 600-го й від 600-го до 650-го (у них ми нарахували по одинадцять нових вокативних моделей). Це обумовлене, по-перше, розширенням кола кореспондентів Рєпіна у зв'язку з появою в ньому нових адресатів, до яких він і звертається по-новому, наприклад, до Ф. І. Шаляпіна: *Неизречимо дорогой и бесконечно обожаемый Фёдор Иванович*; до М. А. Гедройца – *Многоуважаемый князь Николай Антонович*; до М. М. Климентової-Муромцевої – *Дорогая, Вещая, Могучая Мария Николаевна*; до І. К. Григоровича – *Ваше высокопревосходительство, милостивый государь Иван Константинович* [80ф, т. 2, с. 292–296], а по-друге – змінами обставин та умов спілкування. Так, у післяреволюційні роки Рєпін в одному з листів до майбутніх інженерів, учнів технікуму точної механіки й оптики звертається так: *Молодые товарищи* [80ф, т. 2, с. 343], слідуючи, звісно ж, новим етичним нормам спілкування. Коли Д. І. Яворницькому було присвоєне звання члена-кореспондента Всеукраїнської Академії наук, Рєпін урочисто та навіть дещо пафосно звертається до нього: *Дорогой, глубокоуважаемый маститый академик Дмитрий Иванович* [80ф, т. 2, с. 397].

У наведеному вище графіку (Рис. 5.2) представлені ті ж закономірності, що й у попередньому. Криві, які демонструють зростання кількості різних вокативних моделей в епістолярній творчості Крамського й Рєпіна, значно розходяться, отже, виявляють специфіку стилістики кожного автора. Криві ж, що фіксують динаміку запорогових вокативних моделей, лише трішки розходяться спочатку, а далі йдуть майже паралельно, оскільки ці моделі здебільшого з'являються на самому початку листування, причому обидва адресанти вичерпують свій ресурс регулярних вокативних утворень уже на початку третьої сотні листів. Якщо згодом цей ресурс і поповнюється новими моделями, що стають продуктивними в епістолярії цього адресанта, то це відбувається вкрай рідко та буває покликане, що ми проілюстрували вище, змінами умов спілкування та розширенням кола кореспондентів.

Проілюструємо наші міркування ще одним графіком із таким самим кроком – 50 листів. Він побудований на двох вибірках значно більшого обсягу, порівняно з попередніми, – 1165 епістолярних текстів О. М. Островського [57ф] та 1195 – М. Горького [27ф]. При майже однаковій кількості листів загальна кількість вокативів у цих адресантів суттєво відрізняється: 1033 звертання в Островського та 1445 – у Горького. Ще більшою є розбіжність кількості моделей вокатива: в Островського їх 58, у Горького – 222, тобто в чотири рази більше. Запорогових моделей у Горького – 17, що вдвічі більше, аніж 8 запорогових моделей вокатива в Островського. Динаміка наростання їх в епістоляріях Горького та Островського має такий вигляд (Рис. 5.3).

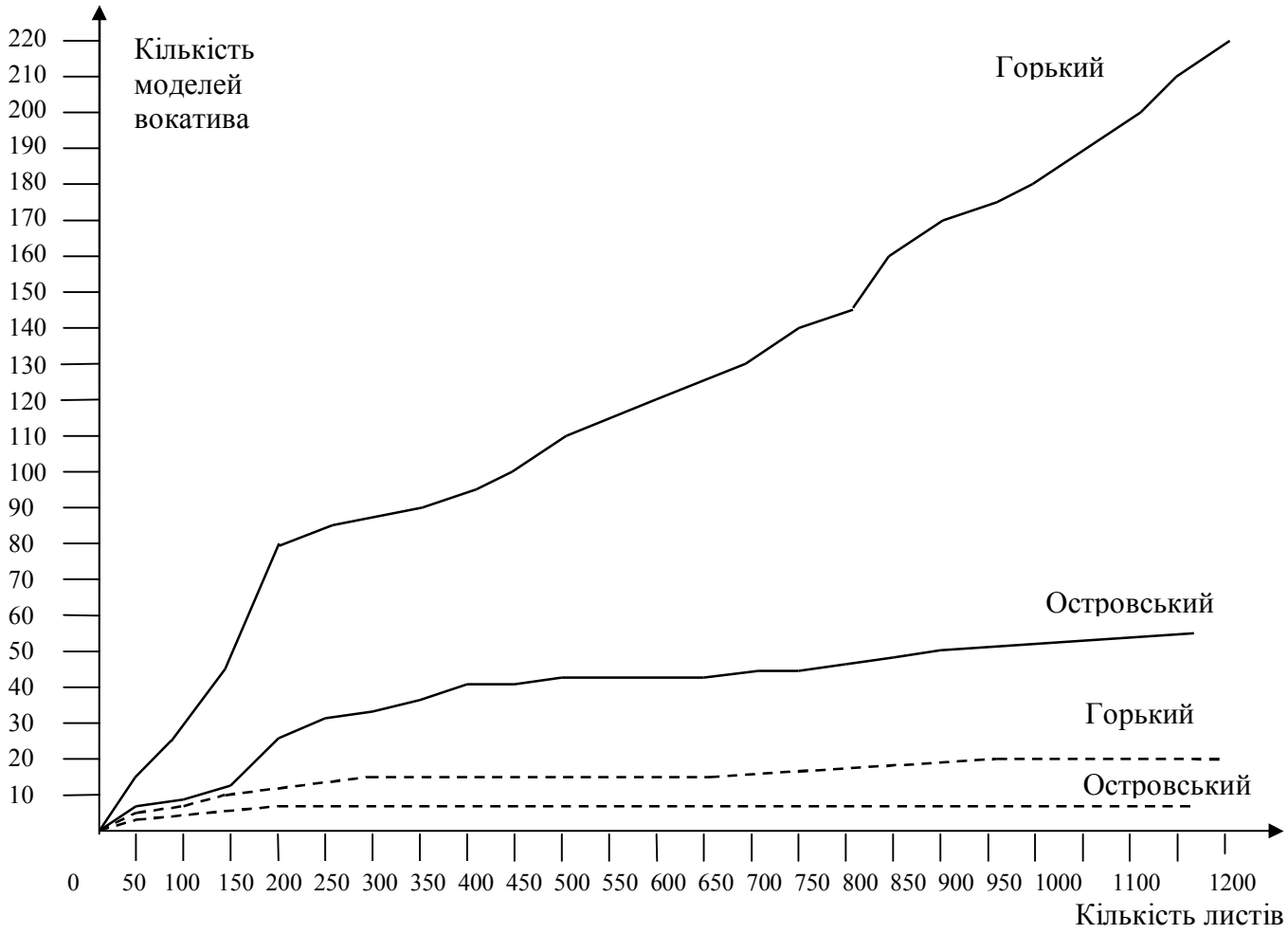

Рис. 5.3. Динаміка утворення вокативних моделей в епістоляріях М. Горького й О. М. Островського

Як бачимо, тут простежується така ж закономірність, яку демонстрували й перші два графіки: динаміка збільшення запорогових вокативних моделей в

епістолярному дискурсі різних адресантів схожа: більша частина запорогових моделей, регулярно вживаних у мовотворчості кожного адресанта, зазвичай реалізована вже в перших двох-трьох сотнях листів і далі суттєво не змінюється. У динаміці ж загального корпусу моделей вокатива в кожного з авторів виявляються індивідуальні особливості використання потенційно можливого вокативного ресурсу. Ця закономірність, очевидно, має практично абсолютний характер і суттєво не корегується обраним кроком, тобто проміжком у кількості листів, через який фіксується збільшення числа використаних адресантом моделей вокатива.

Щоб підтвердити цю тезу, наведемо графік із меншим кроком фіксації кількості вокативів (1 поділка – 10 листів), показавши на ньому динаміку наростання моделей вокатива у відносно невеликих масивах листів, – 160 послань О. І. Герцена [21ф], 117 – С. О. Єсеніна [35ф] та 128 листів В. В. Маяковського [53ф] (Рис. 5.4).

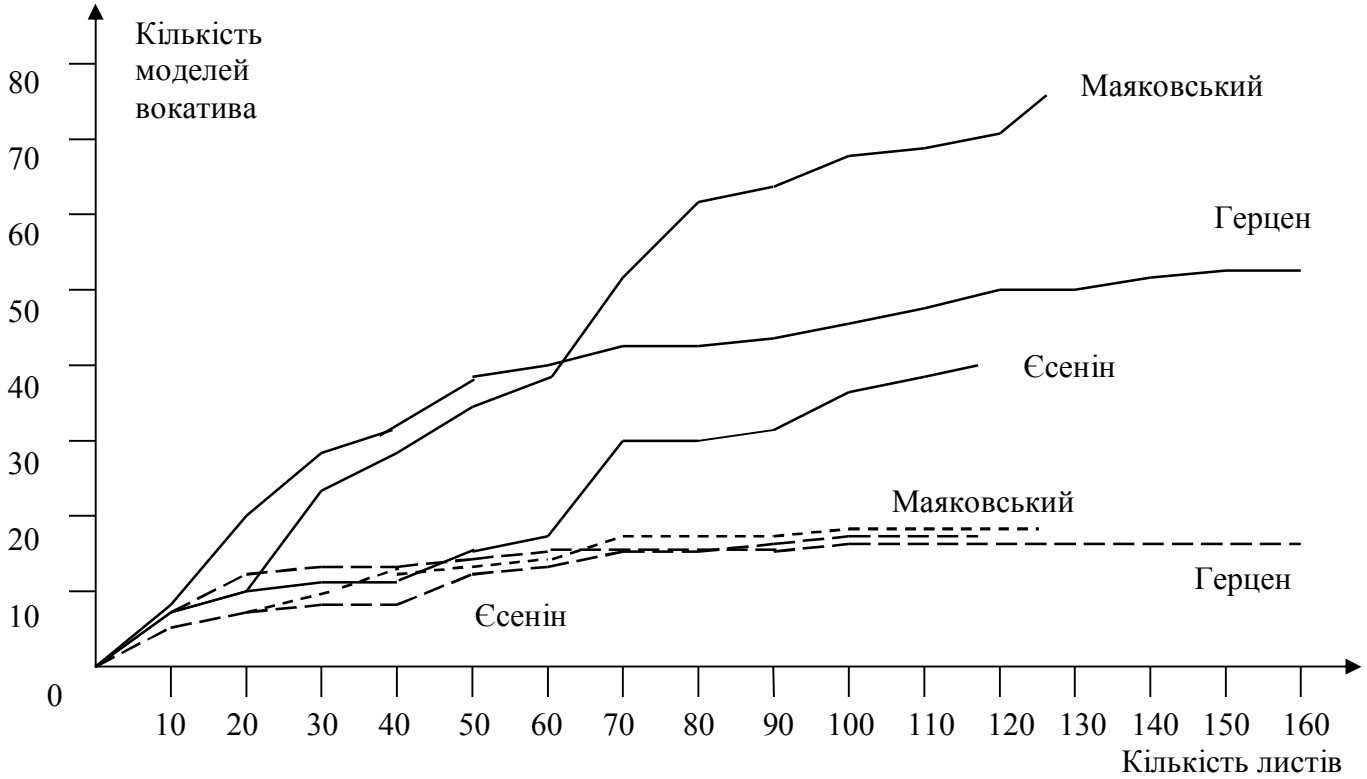

Рис. 5.4. Динаміка утворення вокативних моделей в епістоляріях О. І. Герцена, С. О. Єсеніна й В. В. Маяковського

Загальна картина тут аналогічна: слова різні, наповнення моделей різне, самі моделі різні, а ось закономірності використання їх багато в чому, як це

чітко видно на всіх побудованих нами графіках, схожі. Отже, можна стверджувати, що на початку листування (перші сто–двісті листів) практично всі досліджені нами адресанти послуговуються зазвичай нормативними й загальновживаними вокативними фігурами, а ті або ті індивідуальні форми звертань вони вводять у тексти своїх послань поступово й реалізують їх у допорогових моделях. При цьому формуються принаймні два функціональні ешелони епістолярного вокатива: універсальний, у якому переважають загальноприйняті нормативні звертання (позначені пунктирними лініями), та специфічний, до складу якого входять довільні, спонтанні вокативи та вокативні конструкції (виділені суцільними лініями). Динаміка зростання кількості регулярних вокативних утворень значною мірою підлягає якимось загальним закономірностям мовлення, поява ж в епістолярному дискурсі довільних та спонтанних вокативів залежить від цілої низки зазначених вище екстралінгвальних чинників і маркує нюанси індивідуального стилю адресанта.

5.4. Лексичне наповнення моделей епістолярного звертання

Власне звертання у вокативному утворенні кваліфікуємо, відповідно до наших попередніх міркувань, як його структурний складник, який визначає тип моделі російського епістолярного вокатива, лише за умови максимального рівня узагальнення синтаксичної домінанти, що в результаті являє собою: 1) який-небудь антропонім із шести реально можливих у російській мові нормативних його форм, 2) будь-який апелятив незалежно від його лексичного значення та сфери переважного вживання, а також 3) ту чи іншу комбінацію різних антропонімів й апелятивів. Якісь індивідуально-авторські особливості прямої адресації при такому узагальненні визначити практично неможливо, оскільки семантична конкретизація антропоніма не має сенсу, стосовно ж апелятива, то така конкретизація є досить проблематичною. До того ж, якщо говорити про апелятиви, у високочастотній зоні відповідних вокативних утворень більшість загальних іменників формують схожі комплекси лексем у багатьох адресантів.

Якщо оперувати абстракціями, а це обов'язково відбувається при моделюванні, то не слід забувати про те, що, як зазначає В. М. Солнцев, у семіотичних системах, до яких належить мова, сітка відношень між ідеальними (значеннєвими) елементами завжди обтяжена матеріальною субстанцією, тому вивчення семіотичних систем поза їхньою матеріальною субстанцією можливо лише в певних межах і лише абстрактно розглядаючи відношення між елементами [478, с. 28]. Тому опис базових моделей вокатива слід доповнювати аналізом можливого їхнього лексичного наповнення, тобто тієї матеріальної субстанції, у якій ці моделі реально втілені та функціонують.

Цілком очевидно, що різноманітні звертання на зразок: *Иван Сергеевич* або *Фёдор*; *мама* або *капитан*; *господин Павлов* або *милостивый государь Николай Алексеевич* – не є чимсь унікальним, їх, залежно від тих або тих умов комунікації, можуть використовувати різні адресанти. Навряд чи такі звертання можуть засвідчувати щось більш-менш суттєве, що стосується адресанта як особистості, у тому числі й мовної, або специфіки адресації в усій множині листів із такого типу вокативами. Інша річ, коли власне звертання, навіть найневибагливіше, із волі адресанта супроводжується означеннями епітетального характеру, такими, наприклад, як у конструкціях: *Голубой и дальний друг* [Г. В. Адамович, 36ф, с. 497], *Болезный, но не сдающийся человек* [В. П. Астаф'єв, 6ф, с. 106], *Красивая Маша! Круглолицая Маша! Длинноногая Маша!* [К. І. Чуковський, 106ф, т. 15, с. 636], *Дорогая, Вещая, Могучая Мария Николаевна* [І. Ю. Рєпін, 80ф, т. 2, с. 294]. Ось тут уже не стрижневий компонент вокативної конструкції визначає її стилістику й прагматичну настанову, а комплекс епітетів, які входять до складу цієї конструкції, в тому числі епітетів постійних, комплекс, сформований автором листа, отже, такий, що вказує на певні аспекти індивідуального стилю адресанта, на особливості лексичного наповнення детермінантного компонента моделей використовуваних ним вокативних утворень.

Характер і специфіку лексичного наповнення моделей РЕВ як вияв індивідуально-авторських особливостей побудови вокативних конструкцій,

можна описати за допомогою апарата моделі контамінованих образів, цікавої та, на наш погляд, дуже ефективної метамовної побудови, уведеної І. І. Меньшиковим у практику лінгвістичних досліджень у 70-ті роки минулого сторіччя [330–332]. Суть цієї моделі полягає в тому, що певна множина тих або тих конструктивних утворень (речень, словосполучень чи навіть слів як послідовності морфем або фонем) зводиться в один аналітичний вираз (аналітичну модель за класифікацією лінгвістичних моделей Ю. Д. Апресяна [19, с. 106–108]), своєрідну загальну формулу досліджуваної мовної одиниці, або модель речення, модель словосполучення, модель слова чи будь-якого іншого конструкта. Багато лінгвістів широко використовували модель контамінованих образів, вирішуючи найрізноманітніші завдання, пов'язані з дослідженням великих масивів текстового матеріалу. О. Г. Акастелова, наприклад, описала конструктивний синтаксис російської поетичної мови [6], Л. П. Столярова – структуру субстантивного словосполучення [492]. Л. С. Кривош, досліджуючи атрибуцію текстів, довела, зокрема, що є вагомі підстави вважати, що статті «Русский театр», уміщені до журналів «Молва» за 1833 та 1835 рр. під криптонімом П. Щ., написані різними авторами – М. І. Надєждіним (1833) і С. Т. Аксаковим (1835) [217]. І. С. Попова звернулася до апарату моделі контамінованих образів, описуючи фундаментальні категорії метамови українського синтаксису [404]. Є й деякі інші аспекти застосування моделі контамінованих образів, особливо в жанрово-стилістичних дослідженнях [335; 338], тому вважаємо, що апарат цієї моделі дасть і нам можливість, персоніфікуючи вокативні утворення в листах різних адресантів, певним чином конкретизувати загальну систему запорогових вокативних моделей в аспектах їхнього лексичного наповнення та сполучуваності слів.

У моделі контамінованих образів дві основні операції: операція проекції множини слів на множину класів, тобто заміна слова символом класу, до якого воно належить, та операція контамінування образів, тобто зведення їх в один аналітичний вираз таким чином, щоб компоненти відповідної конструкції займали відведені їм позиції та розташовувалися в стовпчик у порядку

зменшення їхньої частоти вживання. При цьому факультативні, тобто необов'язкові для цієї конструкції, класи слів беремо в круглі дужки, кількість яких, у свою чергу, вказує на різний ступінь факультативності [333, с. 27–32].

Нехай, наприклад, у листах когось із адресантів ми зафіксували таку послідовність вокативів: *милый Федя; дорогой Иван Иванович; многоуважаемый Сергей Петрович; милый мой Павлов; дорогой, глубокоуважаемый Фёдор Михайлович; моя дорогая, очаровательная Лика.*

Оскільки нас цікавить лексичне наповнення зафіксованих вокативних моделей, то операцію відображення ми, звісно, можемо застосувати тільки до антропоніма, позначивши клас таких слів символом **Ан.** Детермінант антропоніма у такому разі буде репрезентований відповідною лексемою. Таким чином, одержуємо шість конструкцій: *милый Ан; дорогой Ан; многоуважаемый Ан; милый мой Ан; дорогой, глубокоуважаемый Ан; моя дорогая, очаровательная Ан.*

Стрижневим компонентом усіх цих конструкцій є антропонім **Ан**, безпосередньо ліворуч від нього розташовані ад'єктиви *милый, дорогой, многоуважаемый, мой, глубокоуважаемый, очаровательная*. Найчастіше вживається прикметник *дорогой*, його ми й ставимо першим у стовпчику безпосередньо ліворуч від антропоніма (позиція "–1"), а під ним усі інші в порядку зменшення їхньої частоти вживання у вокативних конструкціях. Отже, маємо таку схему:

дорогой	
милый	
мой	***Ан***
многоуважаемый	
глубокоуважаемый	
очаровательный	

Цей стовпчик означень є обов'язковим, оскільки всі антропоніми в нашому прикладі супроводжуються яким-небудь детермінантом.

Щодо наступних лівобічних позицій детермінантів (“–2” та “–3”), то в деяких вокативів вони не зайняті, а отже, факультативні. Увесь другий стовпчик, сформований детермінантами *дорогой* та *милый*, беремо в круглі дужки. Тоді наша модель матиме такий вигляд:

(*дорогой* / *милый*)	*дорогой* *милый* *мой* *многоуважаемый* *глубокоуважаемый* *очаровательный*	***Ан***

Зрештою, у позиції –3 стоїть лише один детермінант *мой*, який теж є факультативним у наших вокативних конструкціях, тому його також візьмемо в круглі дужки. Таким чином, ми одержуємо аналітичний вираз:

((*мой*) *дорогой* / *милый*)	*дорогой* *милый* *мой* *многоуважаемый* *глубокоуважаемый* *очаровательный*	***Ан***

Ось це і є лексично наповнена модель вокатива, побудована на матеріалі наведених вище шести вокативних фігур.

Наведемо ще один приклад описуваної процедури, здійсненої на реальному фактичному матеріалі, дібраному з листів О. К. Толстого. У них ми зафіксували та розмістили в порядку зменшення їхньої частоти такі вокативні конструкції, сформовані на базі антропоніма: *любезный ИО; многоуважаемый ИО; дражайший ИО; мой милый Ф; мой дорогой Ф; любезный и многоуважаемый ИО; милый и добрый ИО; добрый, хороший, милый, любезный ИО* [88ф, с. 287–389]. Якщо замінити кожний антропонім у наведених вокативних конструкцях символом **Ан,** дотримуючись описаних вище правил контамінування образів, то матимемо такий аналітичний вираз:

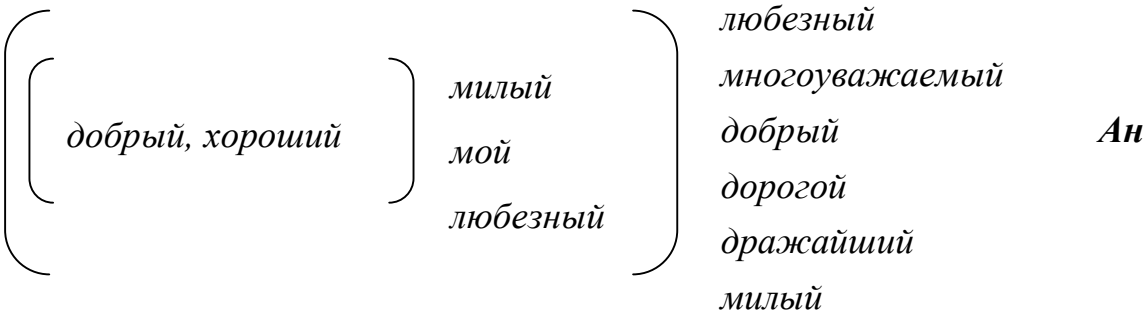

У цьому контамінованому образі, як нам здається, досить наочно й чітко виражені різноманіття й пріоритети, у тому числі й позиційні, лексичної атрибуції власного імені у разі, якщо адресант використовує його у функції звертання в письмових посланнях до різних адресатів.

Такого ж типу аналітичні вирази можна будувати для вокативних конструкцій, стрижневим компонентом яких є будь-який апелятив. Так, замінивши в двох зафіксованих у листах О. К. Толстого вокативних конструкціях *мой друг* та *любезный друг* [88ф, с. 280, 384, 286] загальний іменник символом **Ап,** їх можна представити одним дуже простим аналітичним виразом

мой

Ап

любезный

За необхідності наведені або будь-які інші контаміновані образи – аналітичні вирази – можна репрезентувати, якщо не надавати особливого значення наочності, навіть у лінійному вигляді, тобто коли компоненти того або того стовпчика виписують у рядок, відділяючи їх один від одного комами та беручи в квадратні дужки [333, с. 60–62]. У лінійному поданні дві побудовані нами моделі вокативних конструкцій, якими послуговується у своїх листах О. К. Толстой, матимуть такий вигляд:

((*добрый, хороший*) [*милый, мой, любезный*]) [*любезный, многоуважаемый, добрый, дорогой, дражайший, милый*] *Ан*

[*мой, любезный*] *Ап*

Кожна пара квадратних дужок виділяє компоненти відповідного стовпчика (позиції –1, –2. –3 і т.д.), розташовані в порядку зменшення частоти використання адресантом лексем у функції означення.

Звернемося тепер до більш широкого матеріалу, зафіксованого в нашій системній вибірці, і подамо у вигляді контамінованих образів вокативні конструкції, уживані різними адресантами, зокрема тими, чиї листи були проаналізовані нами з метою виявити в них певні раніше позначені стилістичні параметри. Щоб надати більш повну й об'єктивну інформацію стосовно характеру лексичного наповнення вокативних моделей, побудованих на основі антропоніма, спочатку вибірково наведемо десять конструктів з повним набором детермінантів, які є стилістично найбільш значущими компонентами епістолярного вокатива. У відповідних контамінованих образах напівжирним шрифтом ми виділили ті їхні фрагменти, які складаються лише із запорогових, отже, найбільш уживаних у листах певного адресанта означень. Лексично наповнений контамінований образ базової моделі, побудованої на основі антропоніма, в О. С. Пушкіна має такий вигляд:

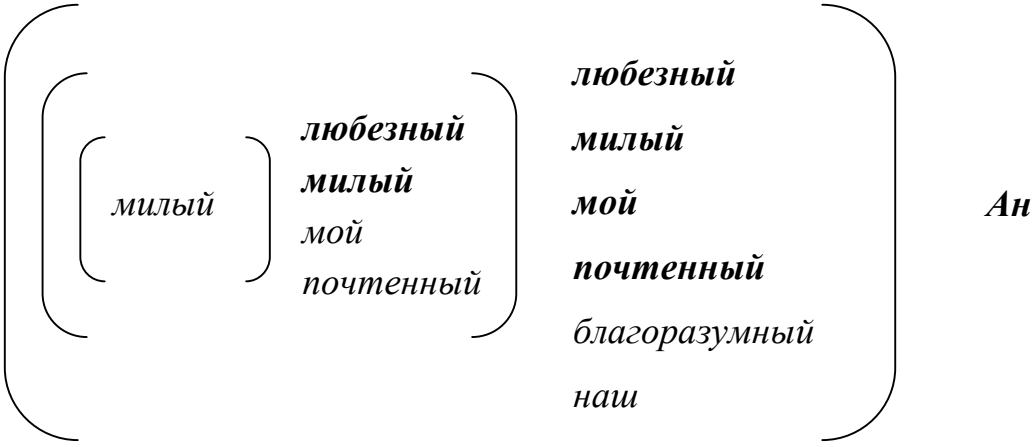

Щоб зекономити місце, подамо цей аналітичний вираз і всі наступні конструкти в лінійному записі[3].

Пушкін – (((*милый*) [***любезный, милый****, мой, почтенный*]) [***любезный, милый, мой, почтенный****, благоразумный, наш*]) Ан.

[3] Інші приклади моделей контамінованих образів епістолярного вокатива наведено у Додатку 3.

Далі маємо:

Островський – (([*любезный, любимый, дорогой, милый, многоуважаемый*]) [***многоуважаемый, любезный, милый,*** *уважаемый, мой, многолюбимый, почтенный, любимый, хороший, глубокоуважаемый, бедный, очаровательный*]) Ан.

Рєпін – ((([*умный, дорогой*]) [***дорогой****, милый, хороший, многоуважаемый, добрый, мой, вещий*]) [***дорогой, многоуважаемый, глубокоуважаемый, милый, добрый****, мой, уважаемый, любезный, красивый, обожаемый, глубокочтимый, прелестный, могучий, изящный, милостивый, драгоценный, ласковый*]) Ан.

Крамськой – ((((*мой*) [*милый, добрый*]) [***дорогой, добрый, милый****, хороший, мой, родной*]) [***многоуважаемый, мой, глубокоуважаемый, дорогой, уважаемый, добрый****, милый, любимый, любезный, снисходительный*]) Ан (*мой*).

Чайковський – (((*милый*) [***милый, многоуважаемый,*** *дорогой*]) [***милый, дорогой, добрый, мой, многоуважаемый***]) Ан.

Короленко – ((((*дорогой*) [***мой****, милый, дорогой*]) [***дорогой, милый****, мой, глупый, глубокоуважаемый*]) [***дорогой, мой, многоуважаемый, глубокоуважаемый****, хороший, милый, уважаемый, бедный, глупый, любимый*]) Ан.

Шаляпін – (((((*мой*) [*мой, родной, дорогой*]) [*мой, милый, дорогой*]) [***милый, дорогой****, мой, родной, любимый, глубокоуважаемый, славный, сладкий*]) [***дорогой, мой, милый, глубокоуважаемый,*** *многоуважаемый, ненаглядный, любимый, несравненный, уважаемый, золотой, славный, сладкий*]) Ан.

Горький – (((*дорогой мой*) [***дорогой****, милый, добрый, славный, мой, многоуважаемый*]) [***дорогой, уважаемый, многоуважаемый, мой****, милый, глубокоуважаемый, добрый, славный, почтенный, любимый, замечательный*]) Ан .

Чуковський – (([*дорогой, многоуважаемый, милый*]) [***дорогой, многоуважаемый, милый, глубокоуважаемый***, *мой, уважаемый, родной, драгоценный, бриллиантовый, несправедливый, злейший, изумительный, отвратительный, единственный, глубокочтимый, любимый, красивый, круглолицый, длинноногий*]) Ан (*противный*).

Астаф'єв – (((*дорогой*) [*дорогой, мой*]) [***дорогой, уважаемый***, *мой, многоуважаемый, глубокоуважаемый, болезный, весь, далёкий*]) Ан (*милый*).

Перше, на що слід звернути увагу, – це кількісне наповнення наведених конструктів як у тій частині їх, яка стосується характеру горизонтальних позицій, тобто сполучуваності детермінантів власне звертання, так і в тій, яка вказує на різноманітність цих детермінантів у кожній (насамперед безпосередньо ліворуч від власне звертання) із зафіксованих позицій. Ось тут картина вимальовується досить різноманітна і, умовно кажучи, по горизонталі, і по вертикалі.

Антропонім у ролі звертання може функціонувати без будь-яких супровідних йому означень. Досить часто він детермінується одним атрибутивним складником ВК, разом із яким утворює просте словосполучення. Часто в таких конструкціях заповнені, як, наприклад, в Островського, лише дві лівих позиції детермінанта. У багатьох адресантів власне звертанню можуть передувати три та більше детермінантів (у Чайковського, Рєпіна, Пушкіна, Короленка). Горький (це ми показали в наведеній моделі) уживає конструкції із чотирма препозитивними означеннями до антропоніма: *дорогой мой, мой славный Фёдор* [27ф, т. 28, с. 174]. Є такі конструкції й у Шаляпіна: *Моя милая, славная, любимая Иринка*; *Мой милый, сладкий, любимый Иринон* [108ф, с. 460, 468]. У нього ж ми зафіксували ВК, яка містить п'ять препозитивних означень до власного імені: *моя дорогая, моя милая, ненаглядная Аринушка* [108ф, с. 451]. У нашій вибірці вокативів траплялися навіть більш розгорнуті конструкції, як, скажімо, в листі В. В. Маяковського до Л. Ю. Брик: *дорогой-дорогой, милый, милый, милый и любимейший мой Лилёнок* [53ф, с. 77].

Не можна заперечувати й той факт, що якісь детермінанти антропоніма можуть займати позиції праворуч від власне звертання або по обидва боки від нього, таким чином утворюючи інвертовані, а також рамкові конструкції, що ми простежували в наведених вище вокативних моделях, побудованих за вибірками з листів Чуковського (два означення ліворуч та одне праворуч від антропоніма), Астаф'єва (три означення в препозиції, одне в постпозиції) і Крамського (чотири – у препозиції, одне – у постпозиції). Варіювання позицій означень, які супроводжують антропонім, пов'язане, як правило, з особливою актуалізацією детермінанта вокативної конструкції. Так, звертання на зразок: *дорогой Александр Сергеевич*, навіть *дорогой мой Александр Сергеевич* або *мой дорогой Александр Сергеевич* – являють собою звичайну й регулярно використовувану без особливого вияву почуттів увічливу форму звертання до добре знайомого адресата. Максимальне змістове навантаження в них має антропонім. В інвертованому ж вокативному утворенні *Александр Сергеевич, дорогой мой* більш значущими, аніж власне ім'я, стають його детермінанти, що обумовлене, очевидно, простеженою Ю. С. Степановим [488, с. 183–184], А. Л. Пумпянським [417, с. 220] та деякими іншими лінгвістами загальною закономірністю побудови висловлення в російській мові, що виявляється в лінійній подачі інформації, коли мовець найсуттєвішу інформацію розміщує після менш важливої [336, с. 37]. Не виключаємо при цьому й певного типу експресії, коли функційне навантаження вокатива переноситься з його інформативної на емоційну складову. У такий спосіб, насамперед завдяки набору й характеру епітетів, виявляється не лише власне лінгвістична персоніфікація адресанта, а й ставлення його до свого адресата.

Щодо кількості та різноманітності означень до власне звертання-антропоніма, то, попри наявність загального й типового, тут дуже багато індивідуально-авторського як у всій множині використовуваних тим або тим адресантом детермінантів, так і в домінантній, як правило, максимально наповненій позиції узгодженого означення, тобто в лівобічній позиції безпосередньо до означуваного антропоніма. Так, якщо в листах Пушкіна та

Чайковського в домінантній позиції детермінанта ми зафіксували по п’ять означень (із загальної їх кількості 10 і 9 відповідно), то у Рєпіна в цій позиції – 17 детермінантів із 26-ти, у Чуковського – 19 із 23-х. При цьому в Пушкіна та Чайковського в цій позиції ми виявили лише два спільні означення *милый* і *мой*, а в Рєпіна та Чуковського – вісім: *дорогой, многоуважаемый, глубокоуважаемый, милый, мой, уважаемый, красивый, драгоценный*, із яких вони послуговуються лише двома такими самими, як і Пушкін та Чайковський. Є також персоніфіковані, незвичні для епістолярики визначення типу *благоразумный* (Пушкін) і *болезный* (Астаф’єв). Специфічними в листах Рєпіна є такі детермінанти, як *вещий*, *могучий, изящный*, а в листах Чуковського – *несправедливый, отвратительный, круглолицый, длинноногий*.

Усе це, звісно, характеризує не стільки специфіку епітетальної творчості авторів цих письмових послань, скільки особливості епістолярної особистості кожного з них, зокрема манеру письмового спілкування за різних умов комунікації з різними адресатами та по-різному вираженим ставленням до них. Слід також зазначити, що всі ці особливості, суто індивідуально-авторські вокативні утворення поступово нівелюються, якщо означити статистичний поріг і збільшити обсяг вибірки. Актуалізується типове й значуще як у системі вокативних моделей, так і в лексиці, яка наповнює ці моделі, й особливо в детермінантах, що являють собою статистично замкнену множину, і в переважній більшості листів мають яскраво виражену позитивну конотацію. У запорогових моделях вокатива наших десяти адресантів у першій лівобічній позиції функціонують ад’єктиви *дорогой, любезный, милый, уважаемый, глубокоуважаемый, многоуважаемый, добрый, почтенный, мой*, у другій позиції – *дорогой, любезный, милый, многоуважаемый, добрый*, у третій – *мой* (вони виділені напівжирним шрифтом у побудованих вище моделях контамінованих образів). Усього в масиві з восьми тисяч вокативів (сума десяти аналізованих вибірок) ми нарахували лише дев’ять різних, але з максимальним функційним навантаженням, детермінантів.

Описану вище закономірність проілюструємо ше одним прикладом. Із системної вибірки візьмемо вісім адресантів, у чиїх листах кількість вокативів є мінімально припустимою, – від ста до двохсот. Сформуємо контаміновані образи запорогових вокативних моделей, утворених цими адресантами на основі антропоніма:

Гоголь (108 вокативів) – (*добрый мой*) Ан.

Герцен (128 вокативів) – ([*любезный, почтенный, милый*]) Ан.

Єсенін (180 вокативів) – ((*[милый, мой*]) [*дорогой, милый, уважаемый*]) Ан.

Жуковський (136 вокативів) – (([*мой, милый*]) [*любезный, милый, почтенный, мой*]) Ан.

Ключевський (130 вокативів) – ([*многоуважаемый, любезный, глубокоуважаемый, дорогой, милый, мой*]) Ан.

Маяковський (192 вокативи) – ((*милый*) [*дорогой, милый*]) Ан.

Павлов (174 вокативи) – (([*милый, глубокоуважаемый, мой*]) [*глубокоуважаемый*, *дорогой, многоуважаемый, милый, мой*]) Ан.

Сумароков (167 вокативів) – запорогових конструктів розглянутого типу не зафіксовано.

У наведених моделях повторюються ті самі дев’ять ад’єктивів, що супроводжують домінанту вокативної конструкції, які стоять лише в препозиції до імені адресата.

У наступних двох групах листів адресантів із кількістю вокативів від двохсот до трьохсот (у Танєєва – 209, Фадєєав – 219, Шишкіна – 222, Пастернака – 230, Коні – 288) та від трьохсот до чотирьохсот (в Адамовича – 314, Серафимовича – 330, Баранцева – 358, Булгакова – 373, Лєскова – 374) ми нарахували по десять різних означень звертання-антропоніма, більшість із яких є тотожними з такого роду означеннями в попередніх ілюстраціях. Нижче подамо списки таких ад’єктивів, у яких виділені детермінанти, не зафіксовані в описаних вище вокативних конструкціях:

дорогой, милый, любезный, родной, мой, уважаемый, многоуважаемый, глубокоуважаемый, добрый, ***душевноуважаемый;***

дорогой, любезный, мой, уважаемый, глубокоуважаемый, ***достойный,*** *многоуважаемый,* ***достоуважаемый, досточтимый, высокочтимый.***

Лінгвістичний зміст зазначеного явища виявляється не у формальній близькості чи подекуди навіть ідентичності комплексу детермінантів – складників розглянутих конструктів, адже статистичні підрахунки не дають чіткого уявлення про ті або ті мовні факти, але є допоміжним засобом опису й характеристики їх. Особливим є функціональне призначення самого російського епістолярного вокатива, який з волі адресанта виявляє себе відразу ж і якомога в найбільш значущих та прагматично зорієнтованих своїх формах. І ця його здатність повністю узгоджується з описаною в попередньому підрозділі динамікою використання вокативних утворень при пролонгованому листуванні, коли вже в перших одній-двох сотнях своїх епістолярних текстів адресант (див. графіки й таблиці співвіднесеності кількості запорогових моделей та загальної кількості їх у Коні, Короленка, Рєпіна, Крамського, Островського, Горького, Герцена, Єсеніна, Маяковського) використовує на рівні моделей практично весь свій вокативний ресурс та лише епізодично послуговується новими конструктами, які дуже рідко долають установлений одновідсотковий статистичний поріг і тільки у разі появи (про це ми говорили вище) якихось нових обставин чи умов письмової комунікації.

Вагоме стилістичне навантаження можуть мати й окремі детермінанти в базових моделях, побудованих на основі апелятива. За змістом та виконуваними функціями воно є не настільки значущим, як у моделях з домінантою-антропонімом, оскільки сам апелятив (тим більше такий, як *ведьма* [М. Горький, 27ф, т. 30, с. 249], *молчальник* [Р. Г. Баранцев, 9ф, с. 363], *злодей* [К. І. Чуковський, 106ф, т. 14, с. 373] тощо), на відміну від антропоніма, маркований семантично, що й обумовлює певні його конотації, отже, він значно менше, аніж власне ім’я, потребує змістової конкретизації в якомусь заданому контексті або за заздалегідь означених умов комунікації.

Покажемо це на прикладі найуживаніших таких утворень – вокативних конструкцій зі стрижневим компонентом – іменником *друг* – у листах тих

самих десяти адресантів, чиї вокативні конструкції з домінантою-антропонімом були проаналізовані вище. Розглянемо список вокативних утворень зі стрижневим компонентом *друг*, розташованих у порядку зменшення абсолютної частоти вживання їх у кожного з адресантів:

Пушкін – ***мой*** *друг;* ***мой милый*** *друг;* ***милый*** *друг; храбрый друг; единственный деятельный друг;* ***мой*** *друг барон; друг* ***мой*** *жёнка.*

Островський – *любезный друг;* ***мой*** *друг;* ***дорогой*** *друг* ***мой****; друг.*

Рєпін – ***мой*** *друг;* ***дорогой*** *друг;* ***милый*** *друг;* ***милый*** *друг* ***мой****;* ***милый дорогой*** *друг* ***мой****.*

Крамськой – ***милый мой*** *друг;* ***дорогой мой*** *друг;* ***мой дорогой*** *друг; друг* ***мой****; лучший друг;* ***мой*** *благородный друг;* ***мой дорогой, мой*** *благородный друг.*

Чайковський – ***милый*** *друг; друг;* ***мой*** *друг.*

Короленко – *дружище****; мой дорогой*** *старый друг.*

Шаляпін – ***мой милый*** *друг;* ***дорогой мой*** *друг; друг,* ***милый*** *друг;* ***дорогой*** *друг.*

Горький – ***дорогой*** *друг;* ***дорогой мой*** *друг; друг* ***мой****; друг;* ***милый*** *мой друг; старый друг;* ***милый*** *друг; славный* ***мой*** *друг; хороший* ***мой*** *друг; друг* ***мой*** *хороший; близкий* ***мой*** *друг;* ***дорогой*** *и уважаемый друг;* ***дорогой*** *старый друг* ***мой****;* ***дорогой мой*** *и хороший друг;* ***милый мой*** *старый друг; друг* ***мой*** *добрый и умный;* ***мой*** *славный,* ***мой*** *добрый друг; старый уважаемый друг;* ***дорогой****, чудесный* ***мой*** *друг.*

Чуковський – ***милый*** *друг;* ***дорогой*** *друг; друг* ***мой****; друг.*

Астаф'єв – *друг;* ***дорогой*** *друг; друг* ***мой****;* ***дорогой мой*** *друг; сердечный друг* ***мой****.*

Відразу зазначимо, що практично всі адресанти системної вибірки здебільшого використовують одні й ті самі означення (вони виділені напівжирним шрифтом) до домінанти – звертання *друг*, однак у багатьох із них є також досить суттєві відмінності як у кількості вокативних моделей, побудованих на базі апелятива *друг*, так і в наповненні цих моделей епітетальною лексикою. У листах В. Г. Короленка, наприклад, ми виявили

лише дві моделі з домінантою *друг*, причому одна з них недетермінована. Відповідно контамінований образ має такий вигляд:

(*мой, дорогой, старый*) ***друг***

О. С. Пушкін уживає значно більше вокативних утворень з домінантою *друг*, і складнішим буде контамінований образ їх:

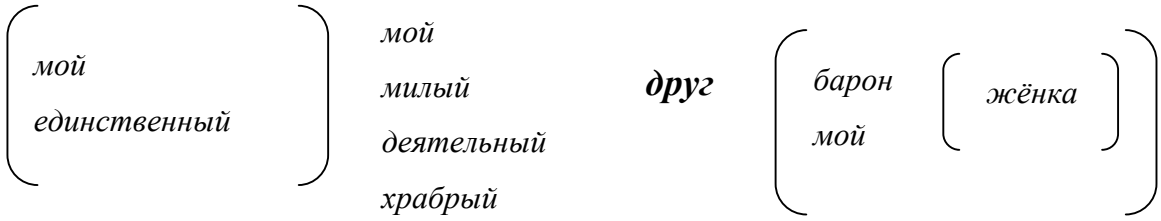

Використовувані М. Горьким епітети супроводжують домінанту *друг* у такий спосіб:

Узагальнивши моделі наведених вокативних утворень, одержимо в лінійному записі такі їх контаміновані образи.

Пушкін – ([*мой, единственный*]) [*милый, мой, храбрый, деятельный*] Ап ([*барон, мой*] (*жёнка*))

Островський – ([*любезный, мой, дорогой*]) Ап (*мой*)

Рєпін – (*милый*) [*мой, милый, дорогой*] Ап (*мой*)

Крамськой – ((*мой дорогой*) [*милый, дорогой, мой*] [*мой, дорогой, лучший, благородный*] Ап (*мой*)

Чайковський – ([*милый, мой*]) Ап

Короленко – (*мой, дорогой, старый*) Ап

Шаляпін – (([*мой, дорогой*]) [*милый, мой, дорогой*]) Ап

Горький – ((((*мой*) [*дорогой, милый, славный*]) [*мой, милый, дорогой, славный, близкий, чудесный, хороший, старый*]) [*мой, дорогой, милый, старый, хороший, уважаемый, добрый*]) Ап (*мой* ([*добрый, хороший*] (*умный*)))

Чуковський – ([*милый, дорогой*]) Ап (*мой*)

Астаф'єв – ((*дорогой* [*дорогой, мой, сердечный*]) Ап (*мой*)

На наш погляд, у наведених контамінованих образах чітко протиставлений характер детермінації апелятива характеру означень антропоніма в аналізованих вокативних конструкціях, і насамперед із огляду на різноманітність детермінантів та кількість їхніх позицій у моделях, побудованих на основі власного імені й на основі загального іменника. У конструкціях із домінантою-апелятивом позицій, які займають різні детермінанти, як правило, менше порівняно з конструкціями з домінантою-антропонімом. І це ще раз доводить, що функціональне навантаження складових компонентів РЕВ різне: у вокативних утвореннях на базі антропоніма комплекс детермінантів, який супроводжує власне звертання, домінує в аспекті функціональної, а деякою мірою й прагматичної значущості, у вокативних конструкціях з домінантою-апелятивом максимальне функціональне, а отже, змістове й прагматичне навантаження має загальний іменник.

У побудованих контамінованих образах – аналітичних моделях РЕВ – стилістично інформативним та лінгвістично значущим є як горизонтальне, так і вертикальне наповнення їх. Перше визначає межі атрибутивного розширення звертання, максимальну, умовно кажучи, довжину використовуваних адресантом вокативних конструкцій та їхню лінійну організацію. Саме тут ми простежуємо різні пріоритети у різних адресантів при детермінації як антропонімів, так і апелятивів. Навіть одне й те ж звертання різні адресанти

можуть супроводжувати різною кількістю атрибутів. Вертикальне наповнення побудованих аналітичних виразів демонструє обсяг та різноманітність епітетального матеріалу, який наповнює кожну з позицій, зафіксованих у цих контамінованих образах. Найбільш наповненою й різноманітною в усіх досліджених нами адресантів є, що цілком природно, препозиція детермінанта безпосередньо до власне звертання, позиція –1, незалежно від того, власним чи загальним іменником вона маркована. У цій позиції (що показано в побудованих раніше моделях) репрезентований, як правило, увесь арсенал детермінантів, що функціонують у вокативних конструкціях того чи того адресанта. Винятків небагато, вони, як правило, стоять у позиції –2, як, наприклад, *единственный, барон, женка* у Пушкіна, *милый* у Крамського або *славный, близкий, чудесный* у М. Горького. Інші позиції (ліворуч і праворуч) заповнені вже використаними в першій позиції лексемами.

Контамінований образ може мати дві та більше синтаксичні домінанти, як це у змодельованих апелятивом та антропонімом вокативних конструкціях. Якщо взяти за приклад вокативні утворення з апелятивом *друг*, скомбінованим із власним ім'ям, ужиті в листах із нашої системної вибірки, із максимальною (понад тисяча) кількістю вокативів, як, скажімо, в Островського, Горького й Чуковського, одержимо такі конструкти:

Островський – *любезный друг ИО; любезный друг И; милый друг мой И; милый друг мой ИО; дорогой друг мой ИО; любезный друг мой ИО.*

Горький – *дорогой друг ИО; милый друг ИО; добрый мой друг ИО; друг И; друг ИО; старый друг ИО; милый друг мой ИО; милый мой старый друг ИО; дорогой мой друг Ф.*

Чуковський – *дорогой друг ИО, милый друг ИО, дорогой друг Ф, дорогой друг М-r ИФ.*

Контаміновані образи відповідних вокативних конструкцій, якщо замінити всі види антропоніма символом **Ан**, апелятивів, що супроводжують іменник *друг*, – символом **Ап**, тобто провести операцію відображення, матимуть в їх структурному поданні такий вигляд:

Островський:

любезный
милый ***друг*** (*мой*) *Ан*
дорогой

Чуковський:

дорогой
друг *(Ап)* *Ан*
милый

Горький:

(*милый*) *дорогой* *мой* ***друг*** (*мой*) *Ан*
мой *милый*
добрый *дорогой*
старый

Як бачимо, наповнення по суті однієї й тієї ж моделі зовсім різне як по горизонталі (кількість та характер позицій детермінантів), так і по вертикалі (різноманітність атрибутивих компонентів). Антропонім при цьому, як правило, замикає такі конструкції, оскільки власне ім'я адресата за своєю природою є пріоритетним за змістом і прагматично значущим, що цілком узгоджується із загальною закономірністю побудови висловлення в російській мові, яка (що вже було відзначено раніше) виявляється в тому, що в природних умовах спілкування важливіша в певній комунікативній ситуації інформація розміщується після менш значущої. Звідси й лінійна регулярність таких конструкцій, як-от: *милый друг Маша* [Л. М. Толстой, 90ф, т. 17, с. 91], *моя дорогая дочь Олечка* [О. Борканюк, 23ф, с. 195], *мой любимый брат Степан* [О. Борканюк, 23ф, с. 196], хоча досить часто трапляються в досліджуваному епістолярії й інвертовані в розглянутому аспекті конструкції на зразок: *Таня, милый друг* [Л. М. Толстой, 90ф, т. 17, с. 399], або *Соня, дорогая моя сестрёнка* [Л. Кур'їн, 23ф, с. 313]. Таке звертання, проте, може бути й повторною номінацією, що не нівелює функціонального навантаження та актуалізації вокатива-антропоніма.

Контаміновані образи вокативних утворень – це своєрідні доповнення до комплексу індексів вокативного ресурсу, це інший, більш конкретний апарат репрезентації індивідуально-авторських особливостей письмового звертання. Такі аналітичні вирази дають можливість унаочнити й осмислити аспекти стилістики, отже, і персоніфікації російського епістолярного вокатива, експоновані конкретною лексикою, яка наповнює конструкції зі звертанням і маніфестує не лише загальні лінгвістичні параметри цієї фігури, на які вказують компоненти вектора вокативного ресурсу, а й цілу низку її індивідуально-авторських особливостей змістового характеру. Так, наприклад, побудовані нами контаміновані образи цілком виразно показують, що атрибутивна лексика вокативних конструкцій за наявності в наших статистичних узагальненнях з одновідсотковим статистичним порогом її спільного, причому не дуже великого шару, який формує всі три основні типи РЕВ, по-різному використовується окремими авторами письмових послань і по-різному розподіляється відносно базових складників вокативних конструкцій – антропоніма й апелятива.

Висновки до п’ятого розділу

Епістолярний вокатив є складною, надзвичайно різноманітною формально та змістовно, багатоаспектною функціонально й прагматично, динамічною мовленнєвою фігурою. І цілком логічим є те, що лише залучивши весь комплекс лінгвістично значущих та узагальнених характеристик епістолярного вокатива, таких, як індекси вокативного ресурсу, динаміка наростання регулярних і спонтанних моделей вокатива, контаміновані образи вокативних конструкцій, можна достатньою мірою, а головне, адекватно описати ті аспекти російського епістолярного вокатива, які визначають специфіку цієї лінгвістичної фігури в російській епістолярициі загалом і в тій або тій заданій підмножині листів, які належать комусь одному з адресантів або групі їх. Функціональні пріоритети та стилістична орієнтація запропонованого в дисертації комплексу характеристик ЕВ визначаються так.

Вектор вокативного ресурсу будується із чотирьох індексів, які вказують на такі особливості епістолярного звертання: 1) наповнюваність моделей вокативних конструкцій певними вокативними утвореннями (індекс наповнення – відсоткове відношення кількості різних моделей звертання до загальної кількості вокативних утворень); 2) ступінь регулярності окремих вокативних фігур та їх моделей (індекс включення – відсоток вокативів, що подолали статистичний поріг, від загальної кількості звертань, та індекс стабільності – відсоток вокативних моделей, що подолали статистичний поріг, від загальної кількості вокативних моделей у деякому масиві листів) і 3) рівень реалізації потенційно наданого мовою в розпорядження адресанта вокативного ресурсу (індекс реалізації – відношення регулярно використовуваних адресантом вокативних моделей до максимально можливої кількості їх в епістолярії цього адресанта при заданому статистичному порозі). У кожного автора свої числові значення цих індексів, які вказують на той аспект специфіки його вокативної творчості, що стосується головним чином проблеми співвідношення можливостей мови та реалізації їх конкретною мовною особистістю.

Динаміка збільшення кількості регулярних і спонтанних вокативних моделей, репрезентована у відповідних графіках, ілюструє характер і темпи реалізації автором листів у системі використовуваної ним адресації загальноприйнятих, запорогових вокативних утворень та індивідуально-авторських конструктів, побудованих лише ним. Ми з’ясували, що на початку листування практично в усіх адресантів актуалізуються узвичаєні лінгвістичні й етичні норми письмового звертання, а в разі пролонгованого характеру спілкування в суцільному потоці листів виявляються індивідуально-авторські особливості вокативної творчості цих авторів: до епістолярію вони можуть уводити та нерідко вводять нестандартні, часом оригінальні, навіть екзотичні вокативні утворення, а отже, і моделі їх. Утворюється принаймні два функціональні ешелони епістолярного вокатива: універсальний, до складу

якого входять переважно загальноприйняті нормативні звертання, та специфічний – сформований із довільних і спонтанних вокативів.

Контамінований образ дає можливість виявити специфіку вокативних фігур у кожного з авторів тієї чи тієї множини листів, описавши аналітичні моделі, які демонструють три основні конструктивні особливості вокативних утворень: 1) здатність власне звертання розгортатися по горизонталі, що вказує на лінійні параметри вокативної моделі, тобто на максимальну кількість у цій моделі компонентів із чітко визначеною позицією їх перед її синтаксичною та змістовою домінантою або після неї, 2) характер та обсяг вертикального наповнення кожної позиції певним лексичним матеріалом і 3) ступінь обов'язковості чи факультативності кожного компонента в моделі відповідного вокативного утворення.

Контаміновані образи вокативних конструкцій доповнюють вектор вокативного ресурсу, оскільки вони є тим апаратом, за допомогою якого можна точніше й краще репрезентувати індивідуально-авторські особливості письмового звертання. Такі аналітичні вирази унаочнюють і дають можливість глибше осмислити аспекти стилістики, а отже, і персоніфікації російського епістолярного вокатива, марковані лексикою, яка наповнює вокативні конструкції та визначає не лише загальні лінгвістичні параметри епістолярного звертання, але й цілу низку його індивідуально-авторських особливостей змістовного характеру. Так, наприклад, побудовані нами контаміновані образи цілком виразно показують, що атрибутивна лексика вокативних конструкцій, за наявності в наших статистичних викладках із одновідсотковим статистичним порогом її спільного, причому не дуже значного за обсягом шару для всіх трьох основних типів епістолярного вокатива, розподілена по-різному не лише в окремих авторів письмових послань, а й у різних позиціях щодо базових складників вокативних конструкцій – антропоніма й апелятива.

Зміст п'ятого розділу дисертації відображений у таких публікаціях автора: [224; 253; 257; 260; 262].

ВИСНОВКИ

Лист як певне послання є унікальним і водночас найпоширенішим засобом дистанційної комунікації, яким люди послуговуються в різних сферах життя та діяльності. Унікальність листа виявляється в тому, що він є і своєрідним **мовленнєвим утворенням**, яке може створити будь-який із адресантів, зважаючи на певні комунікативні завдання його, і **документом,** тобто матеріальним об'єктом із зафіксованою в ньому інформацією, яку він зберігає й передає в часі та просторі. Лист діалектично поєднує, з одного боку, найрізноманітніший, нічим не табуйований зміст і формально-мовні засоби його передачі, з їхньою специфікою, яка виявляється в кожної мовної, а тим більше творчої особистості, з іншого – канонізовану структуру епістолярного тексту із жорстко регламентованим набором необхідних конструктивних елементів, а отже, і досить жорстке регламентування жанроутворювальних характеристик листа як документа. Комплекс конструктивних параметрів його може бути стандартним, редукованим, розширеним і розширено-редукованим.

До стандартного жанроутворювального комплекту конструктивних параметрів листа належать 1) його вихідні дані (час та місце написання), 2) адресація, у тому числі звертання до адресата, 3) заключна етикетна формула та 4) підпис адресанта. Цей набір КПЛ може як розширюватися, так і редукуватися. У розширеному комплекті до основних КПЛ за бажанням адресанта можуть входити: 5) додаткова адресація, яка супроводжує початкове звертання, 6) авторське вітання, 7) приписи адресанта адресатові й / або посередникові, який доставляє лист, 8) постскриптум, маркований, тобто позначений літерами PS, або немаркований, 9) авторське визначення характеру листа (відкритий, лист-відповідь тощо), а також 10) те, що, на думку адресанта, є суттєвим для комунікантів за певних умов спілкування (наприклад, гриф в офіційних листах). Усі зазначені параметри можуть бути предметом наукових досліджень. При цьому з усіх відомих нам документів лише лист (або його аналог, наприклад, записка) може мати, а здебільшого й має повний набір його

конструктивних параметрів, принаймні якщо йдеться про стандартний комплект КПЛ, і лише лист можуть супроводжувати різного ступеня редуковані варіанти цього набору, навіть до вилучення всіх названих компонентів.

Регулярно вживаним і найстійкішим КПЛ є **адресація**, позначена автором письмового послання безпосередньо в тексті його. У цьому параметрі насамперед виявляються унікальність та діалектика листа. Характер адресації певною мірою визначає вибір засобів мовного оформлення інших КПЛ, найчастіше анонсуючи прагматичну настанову та стилістику епістолярного тексту.

Найтиповішою та найуживанішою формою адресації є звертання автора листа до свого адресата. Епістолярне звертання як певний конструкт є надзвичайно різноманітним за способами його реалізації, які далеко не завжди співпадають з метамовними побудовами, зазвичай декларованими як нормативні щодо власне звертання в синтаксисі російської мови. Тому в пропонованому дослідженні ми послуговуємося не лише терміном *звертання*, а широко використовуємо термін *вокатив* та його похідні: *епістолярний вокатив, моновокатив, полівокатив, вокативне утворення, вокативна конструкція, вокативна домінанта* тощо, якими позначені різні форми й способи звертання в листах та які, незважаючи на специфічні й дещо звужені умови їхнього функціонування, утворюють разом із лексемою *звертання* один синонімічний ряд.

Епістолярний вокатив – це слово або словосполучення, яким автор листа номінує свого адресата безпосередньо в тексті відповідного письмового послання, орієнтоване на встановлення контакту з адресатом. Вокатив може бути *прямим*, якщо це власне звертання у формі називного відмінка, *опосередненим* (непрямим), якщо він виражений яким-небудь функціонально маркованим членом речення, в якому здійснюється переведення звертання в суб’єктний або об’єктний компонент висловлення, і *суміщеним*, що поєднує пряме й опосередковане позначення адресата.

Вокативну конструкцію кваліфікуємо як власне звертання з усіма синтаксично залежними від нього словами, а також вокативне речення й яку-небудь комбінацію двох або кількох звертань. Вокативна конструкція функціонує в трьох її різновидах: елементарна (двокомпонентне звертання), розгорнута (багатокомпонентне звертання) і розчленована (комплекс звертань до одного або кількох адресатів).

Незалежно від типу звертання епістолярний вокатив може функціонувати як *моновокатив* у разі, якщо він – єдине звертання в цьому листі, і як *полівокатив*, коли один лист містить комплекс (два й більше) звертань до одного або різних адресатів.

Дослідивши значний і репрезентативний фактичний матеріал – двадцять п’ять тисяч послань, написаних у XVIII–XX ст., – ми створили типологію епістолярного вокатива. Епістолярні тексти ми об’єднали в дві підмножини: **системну вибірку**, в якій представлено приблизно 16000 листів 40 адресантів з великим обсягом листування й відповідно з великою в кожного з них загальною кількістю вокативів, та **вибірку спорадичну**, яка нараховує близько 9000 листів понад 460-ти адресантів без регламентації кількості в кожного з них листів або партнерів по комунікації. Проаналізовано понад 30000 звертань – як узвичаєних, побудованих за продуктивними базовими вокативними моделями, так і унікальних, характерних для епістолярної творчості одного автора та навіть одиничних. Типологія РЕВ базується на трьох основних принципах:

1) системність фактичного матеріалу,
2) його субстанціональна й функціональна детермінованість,
3) маркування кількісних і якісних параметрів його.

Цей епістолярний матеріал дав нам можливість виділити три типи базових вокативних моделей, конструктивними центрами яких є 1) антропонім (Ан), 2) апелятив (Ап) і 3) комбінація апелятива й антропоніма (АпАн). Корпус персоніфікованих базових моделей російського моновокатива складається з 71 конструкта, регулярно реалізованого в епістолярних звертаннях. Зрештою, ми сформували таку систему:

І. Моделі з домінантою антропонімом, що являє собою різні види власного імені адресата (детермінованого або ні), у тому числі й імені, модифікованого адресантом так або інакше. За частотою їх уживання в усьому масиві досліджених нами епістолярних текстів (в порядку її зменшення) це: ім’я та по батькові; ім’я; прізвище; ім’я й прізвище; по батькові; ім’я, по батькові й прізвище.

ІІ. Моделі з домінантою апелятивом, тобто будь-яким загальним іменником, що виконує функцію звертання. Залежно від того, як він пов’язаний з особистістю адресата та його стосунками з адресантом, вокативний апелятив поділяється на такі різновиди:

1. **Загальний апелятив**, використовуваний при звертанні до будь-якого адресата. Він може бути канонізованим (загальноприйнятим) і неканонізованим (індивідуально-авторським).

2. **Вибірковий апелятив**, яким автор послуговується, звертаючись до певного соціально або професійно маркованого кола осіб, канонізований або неканонізований.

3. **Конситуативний апелятив** – зумовлене контекстом та / або ситуацією спілкування авторське звертання до людини із вузького кола осіб, добре знайомих адресантові Таке звертання може бути об’єктивно мотивованим властивостями особистості адресата або подіями його життя та суб’єктивно мотивованим ставленням до нього автора листа.

4. **Персоніфікований апелятив** – також авторське звертання, використовуване певним адресантом у спілкуванні лише з певним адресатом. Уживання його також покликане об’єктивними або суб’єктивними чинниками, проте мотивація не завжди є очевидною.

ІІІ. Моделі з комбінацією апелятива й антропоніма – вокативні конструкції, до складу яких входить будь-який із описаних різновидів вокативного апелятива, супроводжуваний антропонімом у тій чи іншій його матеріальній репрезентації.

Узагальнивши досліджуваний матеріал із системної вибірки, ми виявили 18 базових вокативних моделей із домінантою антропонімом (найпродуктивніші: *Дорогой Ан, Ан, Многоуважаемый Ан*), із домінантою апелятивом – 11 (найпродуктивніші: *Ап, Мой Ап, Дорогой Ап*), із комбінацією цих вокативних домінант – 6 (найпродуктивніші: *АпАн, Любезный АпАн, Мой АпАн*). Таким чином, усього 35 моделей. Базові моделі епістолярного вокатива з домінантою антропонімом переважають як за частотою їхньої реалізації у текстах, так і за лексичною різноманітністю детермінантів вокативних конструкцій. Статистично підтверджено, що для російської лінгвокультурної спільноти найбільш природними й характерними є моделі звертання з домінантою – ім'ям або ім'ям та по батькові адресата (можливо, у супроводі детермінантів *дорогой, милый, многоуважаемый* тощо).

Базові моделі вокатива є основою для продукування практично необмеженої кількості різних звертань щонайменше трьома способами: 1) варіюванням лексичного наповнення конструктивних центрів, 2) детермінацією семантико-синтаксичних домінант, а також їхніх поширювачів, 3) поєднанням двох або більше базових моделей з можливим варіюванням їх лексичного складу та / або детермінацією компонентів.

Саме ці 35 моделей РЕВ являють собою конструктивне ядро епістолярного вокативного ресурсу російської мови, ядро, лексичне наповнення якого може варіюватися залежно від комунікативної ситуації, від обставин, умов, стилістики й прагматики письмового спілкування. Відповідні вокативні утворення можуть уводитися до тексту листа в різній кількості та розміщуватися в якому завгодно місці його.

Якщо адресант в одному посланні неодноразово звертається до свого адресата, такі звертання утворюють комплекс адресувальних номінацій, кваліфікований у нашому дослідженні як **полівокатив**. Він поєднує первинну й повторну номінації адресата, тому лексичне наповнення компонентів полівокатива детерміноване, передусім, змістом та функціями цих двох видів номінації. Первинна номінація призначена для того, щоб ідентифікувати

одержувача листа (надійний ідентифікатор – антропонім), установити з ним контакт (для оптимізації якого широковживаними є лексеми з позитивною оцінною конотацією); повторна ж номінація – щоб підтримати цей контакт, найчастіше вона реалізується апелятивами, субстантиватами, недетермінованими антропонімами. Полівокатив є продуктивним вокативним утворенням у листах із підкресленою повагою до адресата або з підвищеною експресією, іноді в листах, написаних в екстремальних умовах, а також у великих за обсягом посланнях.

Полівокатив – це специфічний насамперед для письмового мовлення засіб підтримання контакту автора листа з адресатом, а також засіб перемикання уваги адресата з одного обговорюваного предмета на інший. Якщо при усному, візуальному спілкуванні контакт між комунікантами може підтримуватися різними, у тому числі й невербальними способами (поглядом, мімікою, емоційною реакцією, жестом, дотиком тощо), то при листуванні можливий лише один універсальний і результативний варіант – багаторазове використання в епістолярному тексті тієї або тієї форми звертання, тобто полівокатив як з однаковим, так і з різним стилістичним забарвленням його складників.

Типологію епістолярного полівокатива побудовано на основі таких його характеристик: кількість звертань у складі полівокатива, їх розташування в тексті листа, ступінь ідентичності лексичного наповнення полівокатива та характер співвідношення першого звертання в листі з наступними. Виділено три структурні типи полівокатива: рамковий, розсіяний і комбінований.

Рамковий полівокатив складається лише з двох звертань, перше з яких звичайно починає лист, називає адресата й установлює контакт між ним і автором листа, друге супроводжує заключну етикетну формулу та підпис адресанта, разом з ними завершуючи послання, і служить для того, щоб пошанувати адресата. При цьому текст листа вміщений в своєрідну рамку, основною функцією заключного компонента якої є відключити увагу адресата від змісту послання. Рамковий полівокатив може бути дублювальним (у разі,

якщо обидва звертання однакові), редукованим (у другому звертанні випущені якісь із компонентів першого), розширеним (у друге звертання додані якісь компоненти) та модифікованим (компоненти полівокатива зовсім різні).

Розсіяний полівокатив складається з двох або більше звертань, розподілених в епістолярному тексті, причому останній компонент полівокатива не належить до завершальних композиційних елементів листа. Розсіяний полівокатив буває гомогенним (складається з однотипних звертань) або гетерогенним (утворюється зі звертань різних типів). Основним призначенням розсіяного полівокатива є пролонгувати спілкування з адресатом, сформувати в нього, так само, як і в адресанта, відчуття безпосереднього контакту при спілкуванні, а також перемкнути увагу адресата на іншу проблему, сигналізувати про зміну прагматичної настанови автора листа.

Комбінований полівокатив утворюється трьома й більше звертаннями (максимальна кількість їх необмежена), він поєднує компоненти рамкового та розсіяного полівокативів і суміщує їхні функції. За своєю суттю це вокативна рамка, усередині якої розміщений текст листа з інтратекстовими звертаннями, що утворюють у певному його фрагменті розсіяний полівокатив; з іншого боку, це багатокомпонентний розсіяний полівокатив, останнє звертання якого завершує лист. Підставою для структурної типології комбінованого полівокатива є характер співвідношення заключного звертання в листі з тими, які передують йому в цьому ж тексті.

Запропонована в дисертації структурна типологія епістолярного вокатива побудована на основі деякої множини вокативів, утворених конкретними адресантами, кожний з яких, будучи особистістю, зокрема особистістю мовною, має свій мовленнєвий потенціал, який містить не тільки загальноприйняті форми й способи звертання до адресата, регульовані лінгвістичними та етичними нормами спілкування, але й спонтанні вокативи, ужиті лише одним автором і навіть у єдиному його листі. У багатьох адресантів кількість спонтанних вокативних утворень значно перевищує кількість базових моделей вокатива, якими вони регулярно послуговуються в листуванні.

Методика персоніфікації вокативів як спосіб опису стилістичних параметрів листа дає можливість виявити індивідуально-авторські особливості системи звертань в епістолярному дискурсі адресанта, схарактеризувати співвідношення загального й окремого в його вокативній творчості, позначити ті способи встановлення й підтримання дистанційного контакту, яким він надає перевагу.

Особливості вокативних утворень у листах конкретного адресанта, а відповідно й стилістику російського епістолярного звертання ми дослідили, використовуючи спеціальну методику, яка складається з трьох процедур: формування **вектора вокативного ресурсу**, визначення **динаміки розгортання вокативних моделей** в епістолярії адресанта та побудови **контамінованих образів** певного класу вокативних утворень.

Вектор вокативного ресурсу складається із чотирьох ресурсних індексів: **індексу наповнення**, що визначає відсоткове співвідношення вокативів, побудованих за різними моделями, і загальної кількості вокативних утворень у тому або тому масиві листів; **індексу включення**, який указує у відсотках на обсяг вокативного матеріалу, що перейшов у листах окремого адресанта встановлений статистичний поріг і належить до описуваної множини вокативів; **індексу стабільності**, який визначає відсоток вокативних моделей, що подолали статистичний поріг, від загальної кількості їх в епістолярії адресанта; **індексу реалізації**, що демонструє співвідношення кількості максимально можливих вокативних моделей у певному масиві листів і кількості вокативних моделей, наявних у цьому масиві, тобто відсоток реалізованих моделей звертання від потенційно можливої загальної кількості їх. Отже, вектор вокативного ресурсу будується з чотирьох величин, що послідовно вказують на числове значення індексів наповнення, включення, стабільності та реалізації. Вони головним чином характеризують кількісні параметри вокативних утворень, уживаних у листах різних адресантів, параметри, які вказують на співвідношення загального та специфічного у вокативній творчості окремих авторів послань, а звідси й на їхні уподобання щодо вибору способів установлення та підтримання дистанційного контакту.

Зі збільшенням обсягу листування в того чи іншого адресанта звичайно зростає кількість використовуваних ним вокативних моделей. Переважну більшість регулярних запорогових вокативних утворень адресанти використовують, а найчастіше й вичерпують на початку їхнього листування, у перших сотнях листів (від однієї до трьох залежно від загальної кількості генерованих ними послань і вокативів). У наступних посланнях нові запорогові моделі зазвичай з'являються у разі, коли змінюються умови письмової комунікації та стереотипи листування: новий адресат, змінений особистісний або соціальний статус уже знайомих один одному комунікантів, емоційний стан адресанта, обставини спілкування, необхідність у конспірації тощо.

Динаміка розгортання системи вокативних моделей в епістолярному дискурсі показує, що на початку листування практично в усіх адресантів актуалізуються загальноприйняті лінгвістичні й етичні норми письмового звертання, а згодом виявляється індивідуально-авторська специфіка вокативної творчості, реалізована в нестандартних, оригінальних вокативних утвореннях. Формуються принаймні два функціональні **ешелони епістолярного вокатива**: універсальний, до складу якого переважно входять загальноприйняті нормативні звертання, і специфічний, сформований із включенням у нього довільних і спонтанних вокативів і вокативних конструкцій.

Особливості лексичного наповнення моделей вокативних конструкцій, утворених різними адресантами, відображено в позиційному узагальненні детермінуючої лексики в аналітичних виразах, побудованих у вигляді контамінованих образів цих конструкцій. Контаміновані образи вокативних конструкцій демонструють, яким лексичним матеріалом і в якій його позиції щодо стрижневого компонента розгорнутого вокатива супроводжується власне звертання. При цьому виявлено як загальні для російського епістолярного звертання, так і індивідуально-авторські переваги у відборі лексичних засобів установлення й підтримки письмового контакту.

Отже, епістолярний вокатив є важливою й функціонально значущою лінгвістичною фігурою, типологію якої побудовано на базі персоніфікованого

комплексу вокативних моделей і форм їх реалізації в епістолярних текстах із урахуванням структурних ознак і функціональної специфіки вокативних утворень.

Перспектива проведеного дослідження пов'язана з розширенням комплексу конструктивних параметрів листа, які потребують детального аналізу й опису, а також з орієнтацією на зміну характеру епістолярики, зумовлену практикою письмової комунікації за допомогою різних електронних пристроїв, що вимагають інших етичних приписів і норм, зумовлених іноді необхідністю економії мовних засобів, а звідси зміною навантаження на конструктивні параметри листа, які частково можуть бути автоматизованими й зазнавати стандартизації. При цьому потрібне регулювання основних процедур і компонентів уніфікації та припустимої редукції конструктивних параметрів листа. Такі процедури мають спиратися на досвід традиційної епістолярики, який потребує ретельного вивчення й узагальнення.

Є певні перспективи також у запропонованій нами методиці стилістичних досліджень. Індивідуально-авторський стиль мовної особистості потрібно вивчати не лише з настановою на те, щоб виявити специфічне, унікальне, але й урахувати співвідношення регулярних, загальномовних засобів із оригінальними, нестандарними утвореннями в текстах, створених тим або тим автором. Для цього, на наш погляд, можуть бути використані (із певною адаптацією) прийоми та процедури, пов'язані з вивченням динаміки вокативного ресурсу та контамінування образів деякого класу синтаксичних конструкцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абашина В. Н. Обращение в эпистолярии А. П. Чехова // Русский язык в поликультурном мире: IV Междунар. науч.-практ. конф. (7–10 июня 2010, г. Ялта): сб. науч. работ. К., 2011. С. 6–10.
2. Абрамова А. Т. К вопросу об обращении в современном русском языке // Славянский сборник. II выпуск филологический. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1958. С. 109–125.
3. Аверинцев С. С. Введение. Древнегреческая поэтика и мировая литература // Поэтика древнегреческой литературы. М.: Наука, 1981. С. 3–14.
4. Агафонова А. М. Термінологічне співвідношення антропозорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2015. Вип. 18. Т. 1. С. 4–6.
5. Айсакова Е. А. Социальная и социокультурная дифференциация обращений в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Елена Алексеевна Айсакова. М., 2008. 24 с.
6. Акастелова О. Г. Конструктивний синтаксис поетичної мови (на матеріалі російської поезії): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.02 – російська мова / Олена Григорівна Акастелова. Дніпропетровськ, 1996. 16 с.
7. Акимова Т. П. Тенденции использования эпистолярных формул приветствия и прощания в бытовых письмах русских писателей XIX–XX веков // Современный русский язык: динамика и функционирование / Всероссийская Интернет-конференция. – 2009. URL: http://linguaconf2009.flybb.ru/archive/o_t/t_35/start_0/ index.html (дата звернення: 07.04.2013).
8. Акимова Т. П. Отражение конвенций эпистолярного общения в русском частном письме: опыт коммуникативно-прагматического описания // Учёные записки Забайкальского государственного гуманитарно-педагогического университета имени Н.Г. Чернышевского. Серия: Филология, история, востоковедение. № 2(37). 2011. С. 7–10.

9. Акимова Т. П. Хронотоп эпистолярного текста (на материале писем А. С. Пушкина и М. Горького) // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2. Языкознание. 2011. № 2 (14). С. 17–22.
10. Акишина А. А., Формановская Н. И. Этикет русского письма. М.: Русский язык, 1981. 200 с.
11. Акопов Г. Л. Правовая информатика: современность и перспективы: учеб. пос. Ростов н/Д.: Феникс, 2005. 320 с.
12. Ананьева Л. Г. Обращение как элемент национальной культуры // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2010. № 5(36). С. 183–185.
13. Ананьева Т. К вопросу о систематизации эпистолярных источников // Студії з архівної справи та документознавства. 2004. Т. 12. С. 85–89.
14. Андреев Н. Д. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языковедении. Л.: Наука, 1967. 404 с.
15. Андреева О. Н. Стратегия убеждающей речи в эпистолярных текстах (на материале писем в защиту) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота. 2014. № 1 (31): в 2-х ч. Ч. 1. С. 24–27.
16. Андрианова И. С. Эпистолярный роман Ф. М. и А. Г. Достоевских // Неизвестный Достоевский: междунар. науч. журн. / Петрозаводский гос. ун-т. 2015. № 1. 9 с. URL: http://old.unknown-dostoevsky.ru/andrianova-i-s-epistolyarnyiy-roman-f-m-i-a-g-dostoevskih/ (дата звернення: 15.09.2017).
17. Античная эпистолография: очерки / отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек. М.: Наука, 1967. 286 с.
18. Антоненко С. В. Структура писем А. С. Пушкина (Лингвостилистика текста). К. : Знання, 2000. 154 с.
19. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики: краткий очерк. М. : Просвещение. 1966. 302 с.
20. Артемьева Т. В. Утешительные письма // Фигуры Танатоса. Вып. 3. Тема смерти в духовном опыте человечества: Материалы I междунар. конф., С.-Петербург, 2–4 ноября 1993 г. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1993. С. 77–85.

21. Арутюнова Н. Д. Номинация и текст // Языковая номинация: Виды наименований / отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева. М.: Наука, 1977. 359 с.
22. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // Изв. АН СССР. Серия литературы и языка. Т. 40. 1981. № 4. С. 356–367.
23. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. М.: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
24. Аспекты общей и частной лингвистической теории текста / АН СССР; ред. колл. : Н. А. Слюсарева, Ф. М. Березин, Н. Н. Трошина. М. : Наука, 1982. 192 с.
25. Атанасова-Соколова Д. «Говоря с тобою чрез письмо...»: Письма М. Н. Муравьева (Ч. 1.) // Новый филологический вестник / Ин-т филологии и истории РГГУ. 2006. № 1. URL: http://ifi.rsuh.ru/vestnik_2006_1_3.html (дата звернення: 23.03.2017).
26. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М.: Сов. энцикл., 1966. 608 с.
27. Базванова Т. Н., Орлова Т. К. Бизнес-корреспонденция: пособие по обучению деловому письму для изучающих русский язык как иностранный. 3-е изд., испр. М.: Русский язык. Курсы, 2014. 152 с.
28. Балакай А. Г. Словарь русского речевого этикета: ок. 6000 этикетных слов и выражений. 3-е изд., испр. и доп. М.: Астрель: АСТ: Хранитель, 2007. 767 с.
29. Баракова М. Г. Вокативы и этикетные средства речи. URL: http://www.bestreferat.ru/referat-101093.html (дата звернення: 23.09.2017).
30. Баракова М. Г. Лингвистическая природа и прагмакогнитивные функции обращения: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / Мадина Георгиевна Баракова. М., 2005. 19 с.
31. Баранов С. Ю. Популярная проза XVIII века // Повести разумные и замысловатые: Популярная проза XVIII века. М.: Современник, 1989. С. 3–28.
32. Бараночникова Л. В. Вводные и вставные компоненты в поэтическом, прозаическом и эпистолярном наследии А. С. Пушкина // Язык. Текст.

Дискурс: Научный альманах Ставропольского отд. РАЛК / под ред. проф. Г. В. Манаенко. Вып. 8. Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2010. С. 522–528.

33. Барсукова Е. В. Языковая личность как категория исторической культурологии (на материале «Архива князя Воронцова»): автореф. дисс. … канд. культурологии: 24.00.01– теория и история культуры / Елена Викторовна Барсукова. М., 2007. 22 с.
34. Баршт К. А. «Маленькая рама» эпистолярного романа. Ранние письма Ф. М. Достоевского и «Бедные люди» // Литературная учёба. 1982. № 4. С. 172–177.
35. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров. 2-е изд. М.: Искусство, 1986. С. 250–296.
36. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 281 с.
37. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології: навч. пос. К.: ВЦ «Академія», 2006. 248 с.
38. Безноса А. П. Граматичні індикатори вираження ввічливості (з історії вивчення питання) // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Вип. 17 / укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк: ДонНУ, 2008. С. 176–181.
39. Белова А. В. Лингвопрагматическая характеристика обратимой эпистолярной коммуникации (на материале переписки Ал. П. Чехова и А. П. Чехова): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Анна Владимировна Белова. СПб, 2005. 23 с.
40. Белодед И. К. Контакты украинского языка с другими славянскими и унификация его устной литературной формы: доклады Советской делегации на VI Международном съезде славистов (Прага, август 1968 г.). К.: Наукова думка, 1968. 36 с.
41. Білодід І. К., Їжакевич Г. П., Франко З. Т. Співвідношення стилів української літературної мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими в період творення національних літературних мов. К.: Вид-во АН УРСР, 1963. 40 с.

42. Білодід І. К. Стилістика великих синтаксичних сполук // Українська мова і література в школі. 1970. № 12. С. 16–26.

43. Белунова Н. И. Искусство эпистолярия и художественное произведение // Русский язык в школе. 1995. № 5. С. 77–82.

44. Белунова Н. И. Дружеские письма творческой интеллигенции конца XIX – начала XX в. (Жанр и текст писем). СПб: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2000. 140 с.

45. Белунова Н. И. Дружеское письмо в функционально-стилистическом аспекте / Н. И. Белунова // Русский язык в школе. 2000. № 1. С. 75–78.

46. Белунова Н. И. Текст дружеского письма творческой интеллигенции конца XIX – первой четверти XX в. как объект лингвистического исследования (коммуникативный аспект): дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Нина Иосифовна Белунова. СПб., 2000. 475 с.

47. Берестовская Д. С., Синичкин А. В. Духовный облик В. И. Вернадского: культурологический анализ эпистолярного наследия: монография. Симферополь: ИТ «Ариал», 2013. 212 с.

48. Бетузия Н. Особенности текстов эпистолярного жанра // Русский язык за рубежом. 1984. № 3. С. 81–84.

49. Билецкая О. П. Письмо как межстилевой тип текста // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. Мориса Тореза. Вып. 250. Номинация и коммуникация. М.: МГПИИЯ им. М. Тореза, 1985. С. 93–101.

50. Блинохватова В. М. Русско-французский билингвизм российского дворянства первой половины XIX века (на материале писем): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – теория языка / Варвара Михайловна Блинохватова. Ставрополь, 2005. 179 с.

51. Блумфилд Л. Язык / пер. с англ. Е. С. Кубряковой и В. П. Мурат; под ред. и с предисл. М. М. Гухман. М.: Прогресс, 1968. 608 с.

52. Богин Г. И. Речевой жанр как средство индивидуации текста // Жанры речи. Саратов: Колледж, 1997. С. 12–22.

53. Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. Изд. 3-е. / гл. ред. А. М. Прохоров. Т. 8. М.: Сов. энцикл., 1972. 592 с.; Т. 19. М. : Сов. энцикл., 1975. 648 с.

54. Большой толковый словарь русского языка / РАН; Ин-т лингв. исследований; гл. ред. С. А. Кузнецов. СПб.: «Норинт», 2000. 1536 с.

55. Большой филателистический словарь / под общ. ред. Н. И. Владинца и В. А. Якобса. М.: Радио и связь, 1988. 320 с.

56. Бондаренко Е. В. Матричное моделирование. Дуальность времени в англоязычной картине мира: монография. – Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина, 2014. 304 с.

57. Братаніч О. В. Лінгвостилістика епістолярію Г. П. Кочура (на матеріалі листування 60–80-х рр. XX століття): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Оксана Василівна Братаніч. К., 2004. 215 с.

58. Бубликова О. В. Писательский эпистолярий как вид литературного текста и объект исследования // Профессор Л. А. Шеляховскаяның 85 жылдығына арналған «Орыс тіл білімі: теория және лингводидактика» атты халықар. ғыл.-теор. конф. жинағы = «Русское языкознание: теория и лингводидактика»: Труды Междунар. науч.-теорет. конф., посвященной 85-летию проф. Л. А. Шеляховской. Алматы : КазНПУ им. Абая, 2013. С. 248–251.

59. Буланин Д. М. Письмовники // Словарь книжников и книжности Древней Руси (вторая половина XIV–XVI вв.). Л.: Наука, 1989. Вып. 2. Ч. 2. Л–Я. С. 188–193.

60. Булах О. Н. Епістолярний стиль чи епістолярний жанр // Мовознавство. 1982. № 1(91). С. 66–69.

61. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. К.: Радянська школа, 1959. 308 с.

62. Булаховський Л. А. Історичний коментар до української літературної мови // Булаховський Л. А. Вибрані праці в 5 т. Т. 2. Українська мова / ред. кол.: І. К. Білодід, Т. Б. Лукінова, М. М. Пещак. К. : Наук. думка, 1977. С. 217–569.

63. Буравцова Н. Ю. Национально-культурные особенности статусных обращений в русском языке: история и современность: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Надежда Юрьевна Буравцова. М., 2006. 182 с.
64. Бурас М. М., Кронгауз М. А. Обращения в русском семейном этикете: семантика и прагматика // Вопросы языкознания. 2013. № 2. С. 121–131.
65. Бурдина Е. А. Лексическая экспликация образа времени в эпистолярном наследии Н. В. Гоголя // Мова і культура. 2011. Вип. 14. Т. 2. С. 35–42.
66. Бусоргина Н. Ю. Эпистолярный текст как составляющая ритуального и этикетного дискурса (на материале английского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / Наталья Юрьевна Бусоргина. Самара, 2006. 20 с.
67. Буторина Е. П. Конвенции в деловой Интернет-коммуникации // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. № 9 (27): в 2-х ч. Ч. II. С. 54–56.
68. Бухаркин П. Е. Образ адресата в письмах Д. И. Фонвизина из Франции к П. И. Панину // Вестник Ленинградского университета. Серия истории, языка, литературы. 1980. № 20. Вып. 4. С. 40–45.
69. Бухаркин П. Е. Письма русских писателей XVIII века и развитие прозы (1740-ые – 1780-ые годы): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01 – русская литература / Пётр Евгеньевич Бухаркин. Л., 1982. 21с.
70. Бушев А. Б. Эго-документы: мемуарное письмо // Текст. Язык. Человек: сб. науч. тр. В 2 ч. Ч. 1 / УО МГПУ им. И. П. Шамякина; редкол.: С. Б. Кураш (отв. ред.) и др. Мозырь, 2015. С. 42–45.
71. Валгина Н. С. Активные процессы в русском языке. – М.: Логос, 2001. 304 с.
72. Валгина Н. С. Теория текста: учеб. пос. М.: Логос, 2003. 313 с. URL: http://www.e-reading.club/book.php?book=136078 (дата звернення: 14.05.2016).
73. Вежбицкая А. Личные имена и экспрессивное словообразование // Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: пер. с англ. / отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой. М.: Русские словари, 1996. С. 89–200.

74. Вежбицка А. Речевые жанры // Жанры речи. Саратов: Колледж, 1997 С. 99–111.

75. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. 1728 с.

76. Величко Н. В. Самономинации и самохарактеристики в письмах А. П. Чехова ялтинского периода (сентябрь 1898 – апрель 1899 гг.) // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Т. 20(59). 2007. № 4. С. 420–424.

77. Величко Н. В. Крым в языковом сознании А. П. Чехова (на материале эпистолярного наследия писателя: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 – русский язык / Наталья Валентиновна Величко. Симферополь, 2012. 223 с.

78. Величко Н. В. Языковая личность А. П. Чехова в эпистолярных текстах крымского периода // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. 2013. Вип. 27. С. 202–206.

79. Веселов П. В. Современное деловое письмо в промышленности. 3-е изд., доп. М.: Изд-во стандартов, 1990. 160 с.

80. Вєтрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст.: автореф. дис. ... канд. філол.. наук: 10.02.01 – українська мова / Ельвіра Сабурівна Вєтрова. Донецьк, 2004. 20 с.

81. Вєтрова Е. Умови вибору етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Вип. 16 / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк: ДонНУ, 2008. С. 158–162.

82. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. М.: ГИХЛ, 1959. 655 с.

83. Виноградова Е. М. Эпистолярные речевые жанры: прагматика и семантика текста: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Елена Михайловна Виноградова. М., 1991. 22 с.

84. Винокур Г. О. Пушкин-прозаик // Винокур Г. О. О языке художественной литературы / сост. Т. Г. Винокур. М.: Высшая школа, 1991. С. 179–194.

85. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения / вступ. ст. Л. П. Крысина. Изд. 3-е. М.: Изд-во ЛКИ, 2007. 176 с.

86. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. К.: Наукова думка, 1983. 220 с.

87. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. К.: Наукова думка, 1987. 232 с.

88. Воронин В. Ф., Жильцова Ю. В. Статистика: учеб. пос. М.: Экономистъ, 2004. 302 с.

89. Гайсина Р. М. Средства речевого контакта в современном русском языке: автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Рейда Миргалеевна Гайсина. Саратов, 1967. 23 с.

90. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Изд. 5-е, стереотипное. М.: КомКнига, 2007. 144 с.

91. Ганжа С. А. Фразеологія епістолярної спадщини (на матеріалі приватного листування українських письменників-класиків XIX – початку XX століття): навч. пос. Дніпропетровськ: Пороги, 2010. 192 с.

92. Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка. Изд. 2-е. М.: Учпедгиз, 1955. 463 с.

93. Гиндин С. И. Биография в структуре писем и эпистолярного поведения // Язык и личность. М.: Наука, 1989. С. 63–77.

94. Глинкина Л. А. Речевой этикет: «ты» и «вы» // Русская речь. 1984. № 2. С. 62–67.

95. Глинкина Л. А. «Весь ваш без церемоний...»: Речевой этикет в частных письмах XIX в. // Русская речь. 1985. № 1. С. 39–45.

96. Глинкина Л. А. Проблема эпистолярного идиостиля в русистике // Семантика слова, образа, текста: тезисы междунар. конф. / отв. ред. А. А. Камалова. Архангельск: Изд-во Поморского междунар. педуниверситета, 1995. С. 13.

97. Глинкина Л. А. Языковая личность в зеркале частного письма // Язык, система, личность: тез. докл. и сообщений межд. симпозиума / Урал. гос. пед. ун-т; отв. ред. Т. А. Гридина. Екатеринбург, 1996. С. 12–13.

98. Глухих Н. В. Деловой эпистолярий конца XVIII – начала XIX вв.: к проблеме квалификации // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение: научный журнал. Вып. 19. 2008. № 9(110). С. 19–24.

99. Глухих Н. В. Деловой эпистолярный текст конца XVIII – начала XIX в. в аспекте русской исторической стилистики (по скорописным архивным материалам Южного Урала): автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Наталья Владимировна Глухих. Челябинск, 2008. 48 с.

100. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура // Мовознавство. 2010. № 6. С. 32–44.

101. Годрати А. Личные местоимения и звания в роли обращения в русском и персидском языках // Молодой учёный. № 10 (144). Казань, 2017. С. 472–474.

102. Голікова Н. С., Попова І. С. Етикет і культура мовного спілкування у вищій школі: навч.-метод. пос. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2009. 160 с.

103. Головин Б. Н. Язык и статистика. М.: Просвещение, 1971. 190 с.

104. Гольдин В. Е. Регулятивные обозначения лиц в «Словаре Академии Российской» (1789–1794) // Проблемы развития языка: межвуз. науч. сб. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1981. С. 78–94.

105. Гольдин В. Е. Речь и этикет. М.: Просвещение, 1983. 109 с.

106. Гольдин В. Е. Обращение: теоретические проблемы. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. 128 с.

107. Горнфельд А. Г. Эпистолярная литература // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. СПб.: Брокгауз-Ефрон. 1890–1907. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/119253/Эпистолярная. (дата звернення: 23.06.2013).

108. Горшков А. И. Русская стилистика. Стилистика текста и функциональная стилистика. М.: АСТ: Астрель, 2006. 367 с.

109. Грамматика русского языка. Т. 2. Ч. 1. М.: Изд-во АН СССР, 1960. 703 с.

110. Грамматика современного русского литературного языка / отв. ред. Н. Ю. Шведова. М.: Наука, 1970. 768 с.

111. Грамотки XVII – начала XVIII века / издание подгот. Н. Г. Тарабасова, Н. П. Панкратова; под ред. С. И. Коткова. М.: Наука, 1969. 416 с.

112. Граудина Л. К., Миськевич Г. И. Теория и практика русского красноречия. М.: Наука, 1989. 255 с.

113. Гринишин М. Вокативні речення в асиметричних ситуаціях спілкування // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Вип. 15 / укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк: ДонНУ, 2007. С. 243–247.

114. Гулякова И. Г. Конец жанра // Glossos / The Slavic and East European Language Resource Center. Issue 2, Winter 2002. URL: http://seelrc.org/glossos (дата звернення: 17.07.2011).

115. Гулякова И. Г. Языковая личность в эпистолярном тексте в аспекте категории многоканальности (на материале переписки А. Борщаговского и В. Курбатова) // Русская литература в формировании современной языковой личности: сб. материалов конгресса (Санкт-Петербург, 24–27 октября 2007 г.): в 2-х т. Т. 2. СПб, 2007. С. 29–36.

116. Гурвич-Лищинер С. Д. Эпистолярные формы в творчестве А. И. Герцена 60-х годов: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01 – русская литература. М., 1964. 23 с.

117. Гурочкина А. Г. Диалогический дискурс как среда и результат межличностного взаимодействия // Studia linguistica XVIII. Актуальные проблемы современного языкознания. СПб.: Политехника-сервис, 2009. С. 43–48.

118. Гусева С. В. Перифрастика в эпистолярном дискурсе А. П. Чехова // II Международные Бодуэновские чтения. Казанская лингвистическая школа:

традиции и современность (Казань, 11–13 декабря 2003 г.): Труды и материалы: в 2 т. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2003. Т. 1. С. 42–45.

119. Гусева С. В. Текстообразующие факторы и их функционирование в эпистолярном дискурсе А. П. Чехова: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Светлана Владимировна Гусева. Йошкар-Ола, 2006. 156 с.

120. Гусева С. С. Средства первичной и повторной номинации персонажа (на материале текстов А. П. Чехова) // Мир русского слова / Общество преподавателей русского языка и литературы (Санкт-Петербург). 2015. № 3. С. 71–78.

121. Давтян О. С. Этикет делового письма. СПб.: Инпредсервис, КОСТА, 2016. 121 с.

122. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 3. М.: Русский язык, 1980. 555 с.

123. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / пер. с англ.; вступ. ст. Ю. Н. Караулова, В. В. Петрова. Благовещенск: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. 308 с.

124. Дементьев В. В. Фатические и информативные коммуникативные замыслы и коммуникативные интенции: проблемы коммуникативной компетенции и типология речевых жанров // Жанры речи. Саратов: Колледж, 1997. С. 34–43.

125. Дементьев В. В. Фатические речевые жанры // Вопросы языкознания. 1999. № 1. С. 37–55.

126. Дементьев В. В. Теория речевых жанров. М.: Знак, 2010. 600 с.

127. Деметрий. О стиле // Античные риторики / под ред. А. А. Тахо-Годи. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. С. 237–285.

128. Дёмин А. С. Русские письмовники XV–XVII веков (К вопросу о русской эпистолярной культуре): автореф. дисс. ... канд. фил. наук: 10.02.01 – русский язык / Анатолий Сергеевич Дёмин. Л., 1963. 20 с.

129. Дёмин А. С. Вопросы изучения русских письмовников XV—XVII вв. (Из истории взаимодействия литературы и документальной письменности) //

Труды отдела древнерусской литературы. М., Л.: Изд-во АН СССР, 1964. С. 90–99.

130. Дёмин А. С. О литературном значении русских письмовников // Русская литература. 1964. № 4. С. 165–170.

131. Денисова Т. Т. Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Татьяна Тимофеевна Денисова. Смоленск, 2007. 22 с.

132. Дмитриева Е. Е. Эпистолярный жанр в творчестве А. С. Пушкина: автореф. дисс.... канд. филол. наук: 10.01.01 – русская литература. М., 1986. 16 с.

133. Доминенко Н. В. Эпистолярные типы и принципы их классификации // Вестник Севастопольского государственного технического университета. Севастополь: Изд-во СевГТУ, 2003. Вып. 45: Филология. С. 148–154.

134. Дохова З. Р. Лингвистический статус обращения (на материале русского и кабардино-черкесского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – теория языка / Залина Руслановна Дохова. Нальчик, 2007. 22 с.

135. Дускаева Л. Р., Корнилова Н. А. Этикетные речевые жанры в газетном дискурсе // Вестник Пермского университета. Серия: Российская и зарубежная филология. Вып. 3(19). 2012. С. 177–185.

136. Евтушенко О. В. Сотвори себе адресата: о дискурсивной практике преобразования ты в Ты в письмах М. И. Цветаевой А. А. Бахраху // Логический анализ языка. Адресация дискурса / отв. ред Н. Д. Арутюнова. М.: Изд-во «Индрик», 2012. С. 382–390.

137. Елина Е. Г. К теории эпистолярия // Поэтика и стилистика. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1980. 26–34.

138. Елина Е. Г. Эпистолярные формы в творчестве М. Е. Салтыкова-Щедрина. Саратов: Изд-во Саратов, ун-та, 1981. 91 с.

139. Емельянов В. А. Письмо как форма документально-психологической прозы В. Розанова // Гуманитарные исследования: Журнал фундаментальных и прикладных исследований. 2010. № 3(35). С. 122–128.

140. Ерёменко И. А. Фразеотворчество Л. Толстого как составляющая его эпистолярного идиостиля // Мова. 2014. № 21. С. 195–200.

141. Есперсен О. Философия грамматики / пер. с англ. В. В. Пасека и С. П. Сафроновой; под ред. и с предисл. Б. А. Ильиша. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1958. 404 с.

142. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. Изд. 2-е, доп. и перераб.. М.: Изд-во МГУ, 1961. 520 с.

143. Ефимов А. И. Стилистика русского языка / подгот. к печати А. В. Степанов. М.: Просвещение, 1969. 262 с.

144. Ефременко Э. Л. Вопросы комментирования эпистолярных текстов // Принципы издания эпистолярных текстов: Вопросы текстологии. Вып. 3. М.: Наука, 1964. С. 138–181.

145. Ефремова Л. В. Функция обращения в предсказательных конструкциях // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. № 5 (35): в 2-х ч. Ч. II. С. 79–81.

146. Єрмоленко С. Я. Лінгвістичні теорії і конкретні методи дослідження // Мовознавство. 1981. № 4. С. 14–24.

147. Желвакова И. А., Эйдельман Н. Я. Литературное наследие М. С. Лунина. Состав издания. Текстология // Лунин М. С. Письма из Сибири. М.: Наука, 1988. С. 353–369.

148. Жельвис В. И. Эмотивный аспект речи: Психолингвистическая интерпретация речевого воздействия. Ярославль, 1990. 82 с.

149. Жеребило Т. В. Термины и понятия лингвистики. Общее языкознание. Социолингвистика: словарь-справочник. Назрань: Пилигрим, 2011. 279 с.

150. Жирмунский В. М. Избранные труды. Байрон и Пушкин. Пушкин и западные литературы. Л.: Наука, 1978. 423 с.

151. Журавльова Н. М. Індивідуально-авторські та оказіональні гоноративи в епістолярному стилі XIX – початку XX ст. // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: материалы II Междунар. науч. конф. (Днепропетровск, 14–15 апреля 2005 г.). Днепропетровск: Пороги, 2005. С. 149–153.

152. Заболотна Т. В. Епістолярна спадщина В. Винниченка: адресування і стиль: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література / Тетяна Валентинівна Заболотна. К., 2005. 189 с.

153. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: теорія і практикум. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2007. 313 с.

154. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: монографія. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2007. 219 с.

155. Загнітко А. Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. Анатолій Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2009. Вип. 19. С. 79–91.

156. Загнітко А. П. Звертання, його статус і функції // Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. С. 590–594.

157. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Т. 1. А–Й. Донецьк: ДонНУ, 2012. 402 с.

158. Зайцева С. В. Лексико-стилістичні та словотвірні особливості україномовного блогу: автореф. дис … канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Світлана Валеріївна Зайцева. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.

159. Заморин А. П., Марков А. С. Толковый словарь по вычислительной технике и программированию. М. : Русский язык, 1988. 221 с.

160. Занадворова А. В. Прозвище и обращение в семейном речевом общении // Русский язык сегодня: сб. статей / РАН. Ин-т русского языка имени В. В. Виноградова; отв. ред. Л. П. Крысин. М.: Азбуковник, 2001. С. 260–276.

161. Зарецкая Е. Н. Деловое общение: учебник: в 2 т. Т. 2. М.: Дело, 2002. 720 с.

162. Захарова В. Е. О функциях и структуре начального обращения в частных письмах А. П. Чехова // Языковое мастерство А. П. Чехова / отв. ред. Л. В. Баскакова. Ростов н/Д.: Изд-во Ростовского ун-та, 1988. С. 110–115.

163. Звегинцев В. А. Теоретическая и прикладная лингвистика. М.: Просвещение, 1967. 336 с.

164. Земская Е. А. Михаил Булгаков и его родные: Семейный портрет. М.: Языки славянской культуры, 2004. 360 с.

165. Зорина Т. П. К проблеме эпистолярного жанра // Ученые записки МГПИИЯ им. М. Тореза. Вопросы романо-германской филологии. Т. 55. М., 1970. С. 38–44.

166. Зуева О. В. Византийские и древнерусские эпистолярные формулы: опыт сопоставления // Язык и межкультурные коммуникации: сб. науч. ст. / БГПУ; отв. ред. В. Д. Стариченок. Минск: Изд-во БГПУ им. М. Танка, 2007. С. 36–38.

167. Зуева О. В. О проблемах лингвистического изучения эпистолярных текстов Средневековой Руси // В. А. Богородицкий: научное наследие и современное языковедение: труды и материалы Междунар. науч. конф. (Казань, 4–7 мая 2007 года) / под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. Казань: Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина, 2007. Т. 1. С.137–139.

168. Зуева О. В. Стиль эпистолярных текстов XI–XVII веков и его место в истории русского литературного языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 – русский язык / Ольга Владимировна Зуева. Минск, 2009. 26 с.

169. Иванова Л. П. Методы лингвистических исследований. К.: ИСИО, 1995. 87 с.

170. Иванова Н. Г. Метафорическое наименование в эпистолярном наследии А. С. Пушкина // Мова. 2012. № 17. С. 107–109.

171. Иванчикова Е. А. Лексический повтор как экспрессивный прием синтаксического распространения // Мысли о современном русском языке: сб. ст. / под ред В. В. Виноградова; сост. А. Н. Кожин. М.: Просвещение, 1969. С. 126–139.

172. Ильинская И. О языке писем Грибоедова // Литературное наследство. Т. 47– 48. А. С. Грибоедов. М.: Изд-во АН СССР, 1946. С. 285–296.

173. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Изд. 5-е. М.: Изд-во ЛКИ, 2008. 288 с.

174. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. М.: Наука, 1965. 600 с.

175. Исупова М. М. Когнитивное взаимодействие в деловом общении (на материале англоязычных и русских коммерческих писем): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – теория языка / Марина Михайловна Исупова. Тверь, 2003. 196 с.

176. Інформатика та обчислювальна техніка: Короткий тлумачний словник / за ред. В. П. Гондюла. К.: Либідь, 2000. 320 с.

177. Кабанова Т. Н. Эпистолярный текст частной переписки в аспекте теории речевого общения (На материале рукописных и опубликованных текстов XX в.): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Татьяна Николаевна Кабанова. Челябинск, 2004. 210 с.

178. Калёнова Н. А. «Расти большая. Твой С. Есенин»: смысловая реализация фразеологических единиц в источниках личного происхождения // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2012. № 7 (18): в 2-х ч. Ч. II. С. 89–92.

179. Калёнова Н. А. Текстология частного письма // Текст как единица филологической интерпретации: сб. статей II Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием (20 апреля 2012 г., г. Куйбышев). Новосибирск: Изд-во ООО «Немо Пресс», 2012. С. 96–101.

180. Каменская О. Л. Текст и коммуникация. М.: Высш. шк., 1990. 152 с.

181. Карамалак О. А. Письменная коммуникация как среда интерактивных взаимодействий // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. № 4 (22): в 2-х ч. Ч. I. С. 77–80.

182. Карасёв П. С. Открытое письмо – публицистический жанр // Проблемы газетных жанров: сб. статей / отв. ред. П. Я. Хавин. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1962. С. 39–55.

183. Карасик В. И. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. С. 5–20.

184. Карасик В. И. Язык социального статуса: монография. М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. 334 с.

185. Каратаєва А. Український вокатив у текстовій структурі історичного роману «Диво» Павла Загребельного // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. Донецьк: ДонНУ, 2010. Вип. 21. С. 55–60.

186. Караулов Ю. Н. Вторичные размышления об эксперименте в языкознании // Теория языка. Методы его исследования и преподавания. Л.: Наука, 1981. С. 135–140.

187. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. 264 с.

188. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи её изучения // Язык и личность. М.: Наука, 1989. С. 3–8.

189. Кастлер Л. Негативная и позитивная вежливость // Агрессии в языке и речи. М.: РГГУ, 2004. С. 9–18.

190. Катаржина С. Л. Этикетные формулы в письмах к друзьям русской творческой интеллигенции начала XX в.: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / 10.02.01 – русский язык / Светлана Леонидовна Катаржина. Орск, 2001. 20 с.

191. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации: Краткий курс. М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. 256 с.

192. Квятковский А. П. Поэтический словарь. – М.: Сов. энцикл., 1966. 376 с.

193. Кецба Л. Н. Речевая реализация эпистолярного стиля в литературных письмах Томаса Манна и Райнера Марии Рильке // МГПИИЯ имени Мориса Тореза: сб. науч. тр. Вопросы романо-германской филологии. Вып. 77. М., 1974. С. 168–175.

194. Кимпалу Ж. Русское обращение в деловой письменной речи: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Жюстен Кимпалу. М., 2009. 202 с.

195. Кирсанова М. В., Аксенов Ю. М., Анодина Н. Н. Деловая переписка: учебно-практ. пособие. 3-е изд. М.: ИНФРА-М, 2006. 100 с.

196. Кирьянова А. П. Адресант эпистолярия в аспекте языковой оценки: на материале писем М.И. Цветаевой: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Анна Павловна Кирьянова. Череповец, 2007. 188 с.

197. Кирьянова А. П. Адресант в аспекте языковой оценки (на материале писем М. И. Цветаевой) // Известия РГПУ им. А. И. Герцена 2007. № 40. С. 124–129.

198. Климова Н. В. Неологизмы в «Письмах» И. С. Тургенева // Исследования по русскому языку: сб. работ кафедры русского языка. Днепропетровск, 1970. С. 120–126.

199. Климова Н. В. Структура и стилистические функции обращений в письмах И. С. Тургенева // Исследования по русскому языку. Днепропетровск, 1970. С. 127–133.

200. Ковалёва Н. А. Русское частное письмо XIX века: Коммуникация. Жанр. Речевая структура: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Наталья Анатольевна Ковалёва. М., 2002. 52 с.

201. Ковельман А. Б. Риторика в тени пирамид / отв. ред. В. И. Кузищин. М.: Наука, 1988. 192 с.

202. Кокунина Е. В. Переписка как опосредованный диалог: лингвопрагматический аспект: на материале переписки И. С. Тургенева и его повести «Переписка»: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Елена Владимировна Кокунина. Череповец, 2005. 200 с.

203. Колтунова М. В. Конвенции как прагматический фактор диалогического общения // Вопросы языкознания. 2004. № 6. С. 100–115.

204. Комарова С. И. Функционирование перифразы в эпистолярном стиле 2-ой пол. XVIII века: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Светлана Ивановна Комарова. Дн-ск, 1990. 285 с.

205. Комарова С. И. Перифраза как средство организации смыслового компонента эпистолярного текста // Семантика и грамматика в речевой коммуникации: сб. науч. тр. Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1991. С. 41–47.

206. Кондаков Н. И. Логический словарь. М.: Наука, 1971. 638 с.

207. Конобеевская И. Н. Парижская трилогия и её автор // Анненков П. В. Парижские письма. М.: Наука, 1983. С. 443–463.

208. Коновалова И. Аура личности и творчества композитора в артефактах его эпистолярного наследия // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. 2014. Вип. 1. С. 30–34.

209. Копыленко М. М. Наблюдения над этикетом обращения // Страноведение и преподавание русского языка как иностранного: междунар. симпозиум. М.: Изд-во МГУ, 1971. С. 76–79.

210. Корнеева М. Г. Характеристика электронного делового письма с позиции жесткости / гибкости и фатики / информатики (на материале английского языка) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота. 2015. № 2 (44): в 2-х ч. Ч. 1. С. 118–122.

211. Корнійко І. В. Звертання як динамічний засіб вираження зверненості мовлення (на матеріалі сучасної німецької мови): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови / Ірина Валеріївна Корнійко. К.: КДЛУ, 2000. 18 с.

212. Корновенко Л. В. Звертання у прагмалінгвістичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови): автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.02 – російська мова / Лариса Віталіївна Корновенко. К.: Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2001. 21 с.

213. Костюк Н. Г. Епістолярій Д. І. Яворницького як відображення розвитку української мови на Катеринославщині. // Філологічні студії. Вип. 9. Ч. 2. 2013. С. 289–297.

214. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: Роздуми про епістолярну творчість. К.: Дух і літера, 2009. 584 с.

215. Кравцова Ю. В. Метафорическое моделирование мира: поэзия и проза. К.: Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2011. 360 с.

216. Краткий словарь видов и разновидностей документов / отв. ред. А. С. Малитиков. М.: ВНИИДАД, 1974. 80 с.

217. Кривош Л. С. Синтаксическая атрибуция русского текста: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Людмила Симоновна Кривош. Днепропетровск, 1991. 16 с.

218. Кристал Д., Дейви Д. Стилистический анализ // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. IX. Лингвостилистика. М.: Прогресс, 1980. С. 148–171.

219. Кронгауз М. А. Обращения как способ моделирования коммуникативного пространства // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. М., 1999. С. 124–134.

220. Кротевич Є. В., Родзевич Н. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. 236 с.

221. Крюков Д. В. Социолингвистические характеристики писем английской аристократии Викторианской эпохи: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – теория языка / Дмитрий Владимирович Крюков. Волгоград, 2001. 238 с.

222. Куварова Е. К. Особенности инициальных фраз в эпистолярном тексте // Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: Матеріали VI міжнар. конф. Т. 1. Дніпропетровськ, 2000. С. 73−74.

223. Куварова Е. К. Прагматический уровень языковой личности и его отражение в эпистолярном тексте // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин: Материалы II Междунар. науч. конф., 26−27 марта 2003 г., Мозырь: В 2-х ч. Ч. 2 / отв. ред. С. Б. Кураш и др. Мозырь: УО «МГПУ», 2003. С. 105−107.

224. Куварова Е. К. Репрезентация личности автора в эпистолярном тексте // Ученые записки Таврического национального университета

им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 23 (62). № 2. Ч. 1. 2010. С. 103–108.

225. Куварова Е. К. Эпистолярий в аспекте текстовых категорий // Сучасні наукові парадигми: матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. (Горлівка, 12 березня 2010 року). Горлівка: Вид-во ГДПІІМ, 2010. С. 119–122.

226. Куварова Е. К. Заключительная этикетная формула в письме как речевом произведении // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 24 (63). № 4. Ч. 2. 2011. С. 289–296.

227. Куварова Е. К. Обращение и подпись как конструктивная рамка эпистолярного текста // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: материалы V Междунар. науч. конф. 7–8 апреля 2011 года. Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2011. С. 187–190.

228. Куварова Е. К. Письмо в системе речевых произведений как документов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика: Зб. наук. праць. Вип.. XIII. Херсон: Вид-во ХДУ, 2011. С. 269–274.

229. Куварова Е. К. Письмо как графический субститут устного сообщения // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 24 (63). № 2. Ч. 3. 2011. С. 63–70.

230. Куварова Е. К. Проблема лингвистической маркировки письма как послания и документа // Вісник Дніпропетровського університету. № 11. Т. 19. 2011. Серія: Мовознавство. Вип. 17, т. 1. С. 80–87.

231. Куварова Е. К. Репрезентация коммуникативной ситуации в письме как элементе современного дискурса газеты // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки: зб. наук. праць. Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т, 2011. С. 182–186.

232. Куварова Е. К. Структурно-семантические типы обращения и подписи в русских эпистолярных текстах // Ученые записки Таврического

национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 24 (63). № 2. Ч. 1. 2011. С. 124–129.

233. Куварова Е. К. Вокатив как структурный элемент текста письма // Франція та Україна: науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. XV Міжнародна конференція: Матеріали / упорядник І. С. Кірковська. Дніпропетровськ: Пороги, 2012. С. 31–33.

234. Куварова Е. К. Отказ от институциональности как коммуникативная стратегия эпистолярного общения // Наукові записки Луганського національного університету. Серія: Філологічні науки. Дискурсологія: мова, культура, суспільство: зб. наук. праць. № 1 (35). Луганськ: Вид-во ДЗ ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2012. С. 90–100.

235. Куварова Е. К. Письменный и устный текст в системе языковой коммуникации // Мова і культура: науковий журнал. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. Вип. 15. Т. V (159). С. 175–180.

236. Куварова Е. К. Прагматика эпистолярного вокатива как лингвистической единицы // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 25 (64). № 4. Ч. 2. 2012. С. 270–276.

237. Куварова Е. К. Редукция вокатива в тексте письма // Наукові записки. Вип. 105 (2). Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. С. 99–103.

238. Куварова Е. К. Редукция заключительной этикетной формулы в эпистолярном тексте // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2012. Вип. 18. С. 120 – 125.

239. Куварова Е. К. Структурные типы кольцевого вокатива в эпистолярном тексте // Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції „Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України” (19–20 квітня 2012 р.). Дніпропетровськ, 2012. С. 45–48.

240. Куварова Е. К. Типология адресации в письме как речевом произведении // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 25 (64). № 1. Ч. 1. 2012. С. 91–96.

241. Куварова Е. К. Функционально-семантические типы заключительных этикетных формул русского письма // Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. № 17. Одеса: Астропринт, 2012. С. 202–205.

242. Куварова Е. К. Эпистолярный вокатив как средство параметризации образа адресата // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення», 12–13 квітня 2012 р. Горлівка: ГДПІІМ, 2012. С. 101–104.

243. Куварова Е. К. Апеллятив в составе эпистолярного вокатива // Мова і культура: науковий журнал. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. Вип. 16. Т. VI (168). С. 75–82.

244. Куварова Е. К. Базовые и производные формулы завершения русского письма // Наукові записки. Вип. 117. Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 2 ч. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. С. 366–370.

245. Куварова Е. К. Бинарный вокатив в эпистолярном тексте // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. № 11. 2013. Вип. 19, т. 1. С. 151–157.

246. Куварова Е. К. Вокатив как средство расширения заключительной этикетной формулы письма // Філологічні науки: зб. наук. праць студентів та викладачів факультету / упорядник О. І. Панченко. Ч. 1. Дніпропетровськ: Адверта, 2013. С. 327–329.

247. Куварова Е. К. О некоторых закономерностях распределения компонентов рассеянного вокатива в эпистолярном тексте // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. Т. 1. 2013. № 1–2. С. 158–165.

248. Куварова Е. К. Поливокатив в тексте письма // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: материалы VI Междунар.

науч. конф. 22–23 апреля 2013 года. Днепропетровск: Новая идеология, 2013. С. 153–155.

249. Куварова Е. К. Становление и развитие эпистолярики как филологической дисциплины // Профессор Л. А. Шеляховскаяның 85 жылдығына арналған «Орыс тіл білімі: теория және лингводидактика» атты халықар. ғыл.-теор. конф. жинағы = «Русское языкознание: теория и лингводидактика»: Тр. Междунар. науч.-теорет. конф., посвященной 85-летию проф. Л. А. Шеляховской. Алматы: КазНПУ им. Абая, 2013. С. 112–115.

250. Куварова Е. К. Структурные типы рассеянного эпистолярного вокатива в русском языке // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика: зб. наук. праць. Вип.. XVIII. Херсон: Вид-во ХДУ, 2013. С. 253–257.

251. Куварова Е. К. Языковая репрезентация временных и пространственных параметров эпистолярной коммуникации в письме // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сб. науч. тр. Вып. 6 / редкол.: д-р филол. наук, проф. Т. В. Симашко и др. М.; Архангельск, 2013. С. 123–128.

252. Куварова Е. К. Опосредованный вокатив в системе языковых средств адресации письма // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2014. Т. 22 № 11. Вип. 20(1). С. 89–96.

253. Куварова Е. К. Типология русского эпистолярного вокатива: монография. Днепропетровск: Новая идеология, 2014. 380 с.

254. Куварова Е. К. Функционально-семантическая характеристика адъектива в составе вокативной конструкции // Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України» (24–25 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ, 2014. С. 51–54.

255. Куварова Е. К. Эпистолярный поливокатив как конструктивный и функциональный параметр письма // Русский язык: исторические судьбы и

современность: V Междунар. конгресс исследователей русского языка (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, филологический факультет, 18–21 марта 2014 г.): Труды и материалы / Составители М. Л. Ремнёва, А. А. Поликарпов, О. В. Кукушкина. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2014. С. 345–346.

256. Куварова Е. К. Базовые модели русского эпистолярного вокатива // Філологічні науки: зб. матеріалів підсумкової наук. конф. студентів та викладачів факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства ДНУ ім. О. Гончара / упорядник О. І. Панченко. Ч. 3. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2015. С. 313–316.

257. Куварова Е. К. Динамика вокативных образований в эпистолярном дискурсе // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. № 11. 2015. Вип. 21 (2). С. 59–65.

258. Куварова Е. К. Комбинированный поливокатив в эпистолярном тексте // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: Материалы VII Междунар. науч. конф. 2–4 апреля 2015 г. Днепропетровск: Новая идеология, 2015. С. 77–78.

259. Куварова Е. К. Конструктивные типы русского эпистолярного поливокатива // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 8 (50): в 3-х ч. Ч. II. С. 94–97.

260. Куварова Е. К. Лексическое наполнение базовых моделей русского эпистолярного вокатива как фактор их стилистической персонификации // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сб. науч. тр. Вып. 7. / отв. ред. Т. В. Симашко. М.; Северодвинск: «БИБКОМ», 2015. С. 38–45.

261. Куварова Е. К. Письмо как документ и речевое произведение // Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції „Людина, культура, техніка в новому тисячолітті” (21-22 квітня 2015 року, Національний аерокосмічний ун-т ім. М. Є. Жуковського „ХАІ”). Харків, 2015. С. 82–83.

262. Куварова Е. К. Стилистическая персонификация вокативных образований в эпистолярных текстах // Текст. Язык. Человек: сб. науч. тр.: в 2 ч. Ч. 1 / УО

МГПУ им. И. П. Шамякина; редкол.: С. Б. Кураш (отв. ред.) и др. Мозырь, 2015. С. 47–49.

263. Куварова Е. К. Функционирование контактивов в составе русского эпистолярного вокатива // Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук та їхній вплив на розвиток мови та літератури: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Львів, 10–11 квітня 2015 р.: у 2-х ч. Львів: ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2015. Ч. 2. С. 44–48.

264. Куварова Е. К. Эпистолярный поливокатив как фигура с повторной номинацией // Science and education a new dimension. Philology, III(10), Issue: 47. Budapest, 2015. P. 55–58.

265. Куварова Е. К. Варьирование онимной и апеллятивной лексики в составе русского эпистолярного вокатива // Cambridge Journal of Education and Science, № 1 (15), January–June, 2016. Vol. II. “Cambridge University Press”, 2016. P. 469–476.

266. Куварова Е. К. Комбинаторика конструктивных параметров письма // European Journal of Scientific Research», № 1 (13), January-June, 2016. Vol. II. “Paris University Press”, 2016. P. 211–218.

267. Куварова Е. К. Комбинация апеллятива и антропонима в эпистолярном обращении // Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України» (31 березня –1 квітня 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 63–65.

268. Куварова Е. К. Обращение и вокатив: к вопросу о содержательной дифференциации терминов // Вісник Дніпропетровського університету. № 11. Т. 24. 2016. Серія: Мовознавство. Вип. 22. С. 72–79.

269. Куварова Е. К. Словотворчество в эпистолярии А. М. Ремизова // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Днепр, ДНУ им. О. Гончара, 6–7 апреля 2017 г.) Днепр: Акцент ПП, 2017. С. 80–83.

270. Кудинова В. И. Особенности жанров деловой корреспонденции // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2009. № 2 (21): в 3-х ч. Ч. II. С. 74–76.

271. Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава языка. К.: ИСДОУ, 1993. 280 с.

272. Кудрявцева Л. А. Моделирование экспрессивно-прагматического содержания в текстах газетной коммуникации // Семантика языковых единиц: Доклады VI Междунар. конф. Т. 2. М.: СпортАкадемПресс, 1998. С. 295–297.

273. Кузнецов П. С. О принципах изучения грамматики / под общ. ред. В. А. Звегинцева. М. : Изд-во Московского ун-та, 1961. 100 с.

274. Кузьменко В. І. Дифірамб чи епітафія жанрові? Написане лишається // Слово і час. 1997. № 1. С. 72–77.

275. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX ст.: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.01.01 – українська література / Володимир Іванович Кузьменко. К., 1999. 36 с.

276. Кукушкина Е. Ю. Лексические повторы в ранней лирике А. Блока (на материале цикла «Стихи о Прекрасной Даме») // Проблемы структурной лингвистики. 1978: сб. науч. тр. / отв. ред. В. П. Григорьев. М.: Наука, 1981. С. 266–273.

277. Кукушкина Е. Ю. Синтаксический повтор в лирике А. Блока // Проблемы структурной лингвистики. 1981: сб. науч. тр. / отв. ред. В. П. Григорьев. М.: Наука, 1983. С. 233–243.

278. Куркина А. С. Обращения как характеристика коммуникативной личности // Вестник Воронежского гос. ун-та. Серия: Филология. Журналистика. 2007. № 1. С. 63–67.

279. Курьянович А. В. Коммуникативные аспекты слова в эпистолярном дискурсе М. И. Цветаевой: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Анна Владимировна Курьянович. Томск, 2001. 227 с.

280. Курьянович А. В. Когнитивная сущность речевого жанра *самопрезентация* в эпистолярном дискурсе М. И. Цветаевой // Вестник

Томского государственного педагогического университета. 2006. Вып. 5 (56). С. 144–150.

281. Курьянович А. В. Электронное письмо как функционально-стилевая разновидность эпистолярного жанра в пространстве современной коммуникации // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2008. Вып. 2 (76). С. 44–46.

282. Курьянович А. В. Способы реализации волюнтативных коммуникативных установок в современных эпистолярных текстах рекламного характера // Вестник Томского государственного педагогического ун-та. 2009. Вып. 4 (82). С. 107–111.

283. Курьянович А. В. «Фигура умолчания» в системе функциональной стилистики: к вопросу определения стилистического статуса эпистолярия // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2010. Вып. 6 (96). С. 84–88.

284. Курьянович А. В. Языковая личность ученого – носителя элитарной речевой культуры (на материале эпистолярного дискурса В. И. Вернадского) // Сибирский филологический журнал. 2010. № 1. С. 188–197.

285. Курьянович А. В. О коммуникативно-прагматической сущности эпистолярного диалогизма (на материале писем В. С. Высоцкого) // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2012. Вып. 10 (125). С. 174–179.

286. Курьянович А. В. Прагматика графического образа эпистолярного текста (на примере писем представителей русской творческой интеллигенции первой половины XX века) // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2012. Вып. 1 (116). С. 223–228.

287. Курьянович А. В. Динамика жанрово-стилистических особенностей русского эпистолярного дискурса носителей элитарной речевой культуры (XX–XXI вв.): автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Анна Владимировна Курьянович. Томск, 2013. 39 с.

288. Курьянович А. В. Теоретические вопросы изучения эпистолярия в современной лингвистике: монография. Томск: Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2013. 220 с. URL: http://koi.tspu.ru/koi_books/kuryanovich3/index.htm (дата звернення: 27.10.2017).

289. Кустова О. Ю. Письмо как самостоятельный текст и как композиционная часть художественного произведения: на материале писем Теодора Фонтане: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / Ольга Юрьевна Кустова. СПб, 1998 225с.

290. Кушнерук С. Антиномия понятий «документ» – «документный текст» и экспертная практика // Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології: MegaLing–2007: зб. наук. праць / НАН України, Укр. мовно-інформ. фонд, ТНУ ім. В. І. Вернадського, Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН; редкол.: Ю. Д. Апресян та ін. К.: Довіра, 2008. С. 204–210.

291. Кыштымова Т. В. Ономастическая игра в письмах А. П. Чехова к брату (на примере обращений и самопрезентаций) // Известия Уральского государственного университета. 2008. № 60. С. 221–225.

292. Лебедева Н. Б., Сермягина С. С., Стеванович С. В. Лаборатория народной письменной культуры и диалектологическая практика: объект исследования, методика сбора материала и результаты // Вестник Кемеровского государственного университета. Вып. 1 (37). Кемерово, 2009. С. 91–96.

293. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике. Винница: Нова Книга, 2007. 264 с.

294. Левкович Я. Л. Письма Пушкина к жене // Русская литература. 1984. № 1. С. 188–198.

295. Ленець К. В., Пилинський М. М. Епістолярний стиль в історії нової літературної мови // Жанри і стилі в історії української літературної мови. К.: Наукова думка, 1989. С. 160–198.

296. Ленець К. В. Епістолярний стиль // Українська мова: Енциклопедія / [ред. кол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. 3-тє вид., зі змінами і доп. К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 180–181.

297. Леонтьев А. П. Обращение как компонент высказывания // Вопросы грамматики русского языка: Функциональный анализ единиц морфолого-синтаксического уровня: сб. науч. тр. Иркутск, 1981. С. 81–94.

298. Леонтьева Л. Е. Функционально-семантическое описание вокативов в разноструктурных языках: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание / Людмила Евгеньевна Леонтьева. Чебоксары, 2011. 19 с.

299. Лёткина Н. В. Теоретические основы анализа эпистолярных текстов // Лингвистические и экстралингвистические основы коммуникации: теоретические и прикладные аспекты: межвуз. сборник науч. тр. Вып. 5. Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2006. С. 46–49.

300. Лёткина Н. В. Эпистолярный текст как объект лингвистического изучения // Лингвистические и экстралингвистические основы коммуникации: теоретические и прикладные аспекты: межвуз. сборник науч. тр. Вып. 6. Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 2008. С. 20–24.

301. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. 685 с.

302. Литвин Ф. А., Черемисина М. И. Предикативные характеристики в позиции обращения // Вопросы языка и литературы: Тематический сборник. Вып. II. Ч. 1. Новосибирск, 1968. С. 50–87.

303. Литвинцева К. В. Номинация, титулование и обращение в религиозном дискурсе (лексикографические наблюдения) // Логический анализ языка. Адресация дискурса / отв. ред Н. Д. Арутюнова. М.: Изд-во «Индрик», 2012. С. 165–176.

304. Лобанов И. Б. Говорим правильно по-русски: речевой этикет. Ростов н/Д.: Феникс, 2013. 191 с.

305. Логунова Н. В. Эпистолярный жанр в русской литературе второй половины XVIII – первой трети XIX вв.: автореф дисс. ... канд. филол. наук. Ростов н/Д. 1999. 19 с.

306. Ломоносов М. В. Краткое руководство к красноречию. Книга первая, в которой содержится риторика, показующая общие правила обоего красноречия, то есть оратории и поэзии, сочиненная в пользу любящих словесные науки // М. В. Ломоносов. Полн. собр. соч. Т. 7. Труды по филологии 1739–1758 гг. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1952. С. 89–378.

307. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / под ред. Н. Д. Арутюновой. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. 198 с.

308. Лошманова Л. Т. Влияние функции обращения на семантику слова // Вопросы синтаксиса и лексикологии русского языка. Смоленск, 1975. С. 48–55.

309. Лурия А. Р. Язык и сознание. Ростов н/Д.: Феникс, 1998. 416 с.

310. Луцева О. А. Речевой этикет (категория вежливости) и его изменение на стыке двух эпох, конец XIX – первая четверть XX века: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – русский язык / Ольга Александровна Луцева. Таганрог, 1999. 151 с.

311. Ляпон М. В. Языковая личность : поиск доминанты // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность: сб. статей / Ин-т русского языка РАН. М., 1995. С. 260–276.

312. Ляпон М. В. Стратегии переадресации // Логический анализ языка. Адресация дискурса / отв. ред Н. Д. Арутюнова. М.: Изд-во «Индрик», 2012. С. 303–315.

313. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини XX століття: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01 – українська література / Галина Степанівна Мазоха. К., 2007. 38 с.

314. Майборода Н. Г. Епістолярій Д. І. Яворницького як відображення його індивідуально-мовної картини світу // Наукові праці: Філологія. Мовознавство. Вип. 106. Т. № 119. Миколаїв: РВЦ ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. С. 26–30.

315. Маймин Е. А. Дружеская переписка Пушкина с точки зрения стилистики // Пушкинский сборник. Псков, 1962. С. 77–87.

316. Макогоненко Г. П. Письма русских писателей XVIII в. и литературный процесс // Письма русских писателей XVIII в.: Сборник. Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1980. С. 3–41.

317. Малахова А. М. Поэтика эпистолярного жанра // В творческой лаборатории Чехова. М.: Наука, 1977. С. 310–328.

318. Малаховский В. А. Язык писем Пушкина. // Известия АН СССР. Отделение общественных наук. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1937. № 2–3. С. 503–568.

319. Манаенко Г. Н. Квалификация и особенности функционирования в предложении одной из разновидностей обращения // Принципы функционального описания языка: Тезисы Всероссийской науч. конф. 18–20 марта 1994 г. Екатеринбург, Россия: В 2-х ч. Ч. 2. Екатеринбург, 1994. С. 109–110.

320. Маринин Ю. Н. Речекомплекс «поздравление» (на материале текста поздравительной открытки): автореферат дисс. ... канд. фил. наук: 10.02.01. русский язык. Волгоград, 1996. 22 с.

321. Маркелова Т. В. Обращение и оценка // Русский язык в школе. 1995. № 6. С. 76–81.

322. Мартыненко Г. Я., Чебанов С. В. Стилеметрия // Прикладное языкознание / отв. ред. А. С. Герд. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. С. 420–434.

323. Марусенко М. А. Атрибуция анонимных и псевдонимных текстов методами прикладной лингвистики // Прикладное языкознание / отв. ред. А. С. Герд. СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1996. С. 466–479.

324. Матвеева О. И. «Переписка Н. В. Станкевича» как явление литературы: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01 – русская литература / Ольга Ильинична Матвеева. Самара, 2004. 24 с.

325. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов. Ростов н/Д.: Феникс, 2010. 563 с.

326. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови: навчальний посібник. К.: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.

327. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови: Підручник / за ред. Л. І. Мацько. К.: Виша шк., 2003. 462 с.

328. Мацько О. М. Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Оксана Михайлівна Мацько; НАН України. Ін-т укр. мови. К., 2001. 21 с.

329. Мельчук И. А. Опыт теории лингвистических моделей «СМЫСЛ ↔ ТЕКСТ». Семантика, синтаксис. М.: Школа «Языки русской культуры», 1999. 346 с.

330. Меньшиков И. И. Контаминирование образов как способ моделирования синтаксических структур // Структурно-математические методы моделирования языка: Тезисы докладов и сообщений всесоюзной научной конференции. Ч. II. К., 1970. С. 89–91.

331. Меньшиков И. И., Самойленко В. Г., Стребуль Л. А. Модель контаминированных образов в жанрово-стилистических исследованиях // Вопросы прикладной лингвистики. – Днепропетровск: ДГУ, 1971. С. 24–28.

332. Меньшиков И. И. Опыт исчисления синтаксиса на основе модели контаминированных образов // Математические и информационные проблемы прогнозирования и управления наукой. К.: ИК АН СССР, 1971. С. 318–330.

333. Меньшиков И. И. Модель контаминированных образов в синтаксисе. Спецкурс. Д.: ДГУ, 1972. 140 с.

334. Меньшиков И. И. Анализ синтаксической структуры предложения в терминах синтагматических классов слов. Д.: ДГУ, 1973. 42 с.

335. Меньшиков И. И. К вопросу о жанрово-стилевой обусловленности синтаксической структуры фразы // Вопросы статистической стилистики. К.: Наукова думка, 1974. С. 138–146.

336. Меньшиков И. И. О некоторых закономерностях взаиморасположения компонентов фразы в современном русском языке // Структурная и прикладная лингвистика: межвуз. сб. Вып. 1 / отв. ред. А. С. Герд. Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. С. 30–38.

337. Меньшиков И. И. Модель предложения и его парадигма: учеб. пособие. Д.: ДГУ, 1979. 80 с.

338. Меньшиков И. И. Методика дифференциации функциональных стилей русского языка с помощью структурных моделей предложения // Языковые средства дифференциации функциональных стилей современного русского языка. Д.: ДГУ, 1982. С. 7–17.

339. Меньшиков И. И. Прагматика невыраженного императива // Прагматический аспект грамматической структуры текста: тезисы выступлений на совещании. М., 1988. С. 47–48.

340. Меньшиков И. И., Мордань В. И., Подмогильная Н. В. Поэтическое слово Пушкина: Словарь лексических компонентов атрибутивных конструкций. Днепропетровск: Січ, 1999. 325 с.

341. Меньшиков И. И. Типология респонсивных предложений в современном русском языке (к постановке вопроса) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. Д.: ДНУ, 2010 № 11. Т. 18. Вип. 16. С. 221–230.

342. Меньшиков И. И. Модель как лингвистическая единица и лингвистическая категория // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Симферополь, 2011. Т. 24 (63). № 2. Ч. 3. С. 94–98.

343. Меньшиков И. И. Избранные труды по лингвистике. Днепропетровск: Новая идеология, 2012. 400 с.

344. Меньшиков И. И. Документ как понятие и термин прикладного языкознания // Наукові записки. Вип. 115. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2013. С. 361–364.

345. Меньшиков И. И. Собственное имя и апеллятив как компоненты номинирующей конструкции // Мова і культура: науковий журнал. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. Вип. 16. Т. V (167). С. 95–100.

346. Меньшиков И. И. Моделирование в профессиональной деятельности лингвиста // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2015. Вип. 18. Т. 1. С. 120–123.

347. Меньшиков І. І., Попова І. С. Синтаксичні зв’язки слів у сучасній українській мові: навч. посіб. Дніпропетровськ: РВВ ДНУ, 2001. 92 с.

348. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи. Л.: Наука, 1978. 387 с.

349. Мизин О. А. К морфологии обращения // Русский язык в школе. 1980. № 5. С. 75–77.

350. Миллер Т. А. Античные теории эпистолярного стиля // Античная эпистолография: Очерки. М.: Наука, 1967. С. 5–25.

351. Михайлов А. Д. Основные типы зарубежных изданий эпистолярного наследия писателей (На материале французских писателей XVIII–XIX вв.) // Принципы издания эпистолярных текстов: Вопросы текстологии. Вып. 3. М.: Наука, 1964. С. 245–306.

352. Модзалевский Л. Б. Эпистолярное наследие Пушкина // Вестник АН СССР. 1937. № 2–3. С. 230–235.

353. Морозова Г. В. Выражение просьбы в письмах А. С. Пушкина // Русский язык в школе. 1999. № 3. С. 81–86.

354. Морозова И. Б. Назови же меня по имени: антропонимы, прямое обращение и гештальт-анализ // Записки з ономастики. 2015. Вип. 18. С. 520–534.

355. Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 – теорія літератури / Людмила Іванівна Морозова. К., 2007. 24 с.

356. Морозова М. Ю. Отыменные прозвища и оценочный вариант антропонима // Вестник Тамбовского государственного университета. Вып. 9 (149). Тамбов, 2015. С. 225–229.

357. Москальская О. И. Грамматика текста: учебное пособие. М.: Высшая школа, 1981. 183 с.

358. Мусієнко В. П. Комунікативна позиція адресанта в епістоляріях М. Максимовича // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. Вип. 169. Черкаси, 2009. С. 5–12.

359. Мустайоки А. О лингвистических экспериментах // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность. М.: Ин-т рус. яз. РАН, 1995. С. 155–160.

360. Мухин А. М. Структура предложений и их модели. Л.: Наука, 1968. 230 с.

361. Нагірний Л. Я. Таксономічна організація категорії звернення як перформативного компонента висловлювання у сучасній лінгвістиці // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія філологічна. Вип. 62. 2016. С. 245–248.

362. Найрулін А. О. Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Анатолій Олександрович Найрулін. Луганськ, 2006. 19 с.

363. Науменко Ю. Л. Электронное письмо в русском дискурсе оперативного взаимодействия // Молодой учёный. № 10 (144). Казань, 2017. С. 483–486.

364. Наумов В. В. Лингвистическая идентификация личности. М.: КомКнига, 2007. 240 с.

365. Нгуен Тхи Бик Лан. Лингвостилистические особенности русской коммерческой корреспонденции: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Нгуен Тхи Бик Лан. М, 2006. 27 с.

366. Невська Ю. В. Особистий епістолярій М. Куліша: фокус емпатії // Наукові записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2012. Т. 25 (64). № 4, ч. 2. С. 538–544.

367. Нижникова Л. В. Письмо как тип текста: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / Лариса Викторовна Нижникова. Одесса, 1991. 159 с.

368. Николаева Т. М. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы // Новое в лингвистике. Вып. 8. Лингвистика текста. М.: Прогресс, 1978. С. 5–39.

369. Общее языкознание: Внутренняя структура языка / отв. ред. Б. А. Серебренников. М.: Наука, 1972. 565 с.

370. Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка / отв. ред. Б. А. Серебренников. М.: Наука, 1970. 604 с.

371. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / РАН. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., доп. М. : Азбуковник, 1999. 944 с.

372. Озерова Н. Г. Номинация адресата речи в русском и украинском языках // Русское языкознание: Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 23. К.: Лыбидь, 1991. С. 13–16.

373. Озерова Н. Г. Номинация адресата речи в славянских языках // Слов'янське мовознавство: Доповіді української делегації на XI Міжнародному з'їзді славістів. К. : Наукова думка, 1993. С. 200–213.

374. Омарова Г. Б. Диалогичность эпистолярной поэтики А. С. Пушкина: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01 – русская литература / Гюльсара Бейсембаевна Омарова. Омск, 2004. 178 с.

375. Отин Е. С. «За сим паки здравствуй!»: Зачины и концовки писем в XVII–XVIII вв. // Русская речь. 1981. № 3. С. 102–107.

376. Павлик Н. В. Специфіка епістолярного жанру як міжстильового явища // Лінгвістика: зб. наук. праць. Луганськ: Вид-во ЛНПУ імені Т. Шевченка „Альма-матер", 2005. С. 241–248.

377. Павлик Н. В. Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні: автореф. дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Неля Віленівна Павлик. Донецьк, 2005. 20 с.

378. Пазинич О. М. Фактор адресата у дипломатичному листуванні // Мовознавство. 2001. № 2. С. 48–53.

379. Пазинич О. М. Функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 – загальне мовознавство / Оксана Миколаївна Пазинич. К., 2001. 20 с.

380. Пан Ч., Покровская Е. А. Речевая формула обращения в русском языке // Молодой ученый. № 24 (104). Ч. 11. Казань, 2015. С. 1141–1144.

381. Пань Х. Вокативная функция речи и её содержание в русском и китайском языках // Альманах современной науки и образования. № 10(41). Тамбов: Грамота, 2010. С. 202–204.

382. Паперно И. А. Переписка как вид текста. Структура письма // Материалы Всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам. Вып. 1 (5). Тарту, 1974. С. 214–215.

383. Папп Ф. Паралингвистические факты. Этикет и язык // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XV. Современная зарубежная русистика. М.: Прогресс, 1985. С. 546–553.

384. Парсамова В. Я. Языковая личность ученого в эпистолярных текстах: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Вероника Яковлевна Парсамова. Саратов, 2004. 20 с.

385. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів : посібник. Вид. 2-ге, випр. і доповн. Вінниця : Нова Книга, 2013. 176 с.

386. Петровский Н. А. Словарь русских личных имён. Около 2600 имён. М.: Сов энцикл., 1966. 384 с.

387. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. М.: Учпедгиз, 1956. 512 с.

388. Пиирайнен И. Т. Вежливость как категория языка // Вопросы языкознания. 1996. № 6. С. 100–105.

389. Пиотровский Р. Г. Моделирование фонологических систем и методы их сравнения. Л.: Наука, 1966. 300 с.

390. Плотникова А. М., Скородумова И. К. Опыт создания идеографического словаря русских статусных обращений // Филологический класс. 2014. № 1(35). С. 65–68.

391. Пляскова Е. А. История обращения в русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Елена Аркадьевна Пляскова. Воронеж, 2002. 24 с.

392. Погребняк І. Епістолярний жанр в діахронній проекції // Синопсис: текст, контекст, медіа. 2015, № 1(9). URL: http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/125/115 (дата звернення: 15.04.2017)

393. Подкорытов Г. А. О природе научного метода. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1988. 224 с.

394. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / отв. ред. А. В. Суперанская. М.: Наука, 1978. 198 с.

395. Подъяпольская О. Ю. Явление имплицитности в эпистолярном тексте (на материале писем Ф. Кафки) // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2007. № 3 (3): в 3-х ч. Ч. III. С. 174–178.

396. Покровская Е. А., Дудкина Н. В., Кудинова Е. В. Речевой жанр в диалоге культур: монография. Ростов н/Д.: Foundation, 2011. 200 с.

397. Полонский А. В. Категориальная и функциональная сущность адресатности: на материале русского языка в сопоставлении с польским дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.01 – русский язык; 10.02.03 – славянские языки / Андрей Васильевич Полонский. Белгород, 1999. 451 с.

398. Полонский А. В. Вокатив – самостоятельная часть речи? // Современные подходы к изучению единиц языка и речи и вопросы лингводидактики: сб. науч. тр. / отв. ред.: О. Н. Прохорова, И. В. Чекулай. Белгород, 2012. С. 163–167.

399. Пономаренко В. П. Проблема структури звертання у романських та інших індоєвропейських мовах // Мовознавство. 1993. № 1. С. 59–65.

400. Пономаренко В. П. Еволюція системи іменних засобів звертання в сучасних слов'янських та інших індоєвропейських мовах // Мовознавство. 2006. № 6. С. 27–32.

401. Пономаренко В. П. Історичні та сучасні тенденції розвитку категорії звертання в індоєвропейських мовах // Мовознавство. 2008. № 4–5. С. 92–100.

402. Пономаренко В. П. Еволюція засобів звертання в індоєвропейських мовах: компаративно-типологічний аспект: автореф. дис. … докт. філол.. наук: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / Володимир Панасович Пономаренко. К.: КНЛУ, 2010. 32 с.

403. Попов А. С. Обращения-предложения в современном русском языке // Русский язык в школе. 1958. № 5. С. 36–39.

404. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель): монографія. Д.: Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.

405. Попова Т. В. Византийская эпистолография // Византийская литература / отв. ред. С. С. Аверинцев. М.: Наука, 1974. С. 181–230.

406. Потебня А. А. Собрание трудов. Мысль и язык / подготовка текста Ю. С. Рассказова и О. А. Сычева. М.: Лабиринт, 1999. 300 с.

407. Потоцкая Н. П. Стилистика современного французского языка. Теоретический курс: М.: Высш. шк., 1974. 247 с.

408. Почепцов Г. Г. Фатическая метакоммуникация // Семантика и прагматика синтаксических единств: межвуз. темат. сборник. Калинин: Калининский гос. ун-т, 1981. С. 52–59.

409. Принципы издания эпистолярных текстов: Вопросы текстологии. Вып. 3. / отв. ред. В. С. Нечаева. М.: Наука, 1964. 308 с.

410. Прияткина А. Ф. Русский язык. Синтаксис осложнённого предложения: учеб. пос. для филол. спец. вузов. М.: Высшая школа, 1990. 176 с.

411. Проничев В. П. Синтаксис обращения. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. 88 с.

412. Протопопова О. В. Эпистолярный жанр // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред М. Н. Кожиной. 2-е изд., испр. и доп. М.: Флинта, Наука, 2006. С. 627–631.

413. Протопопова О. В. Эпистолярный стиль // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред М. Н. Кожиной. 2-е изд., испр. и доп. М.: Флинта, Наука, 2006. С. 631–634.

414. Прохоренков В. Что в имени тебе моём (к употреблению вокатива в сакральной сфере) // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика. Вип. 10. 2009. С. 138–143.

415. Прохоренков В. Значение, функция и коммуникативные особенности вокатива в предложениях с глаголами изъявительного наклонения в

старорусском языке // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика. Вип. XIII. Херсон: Вид-во ХДУ, 2011. С. 79–84.

416. Прохоров Е. И. Издание эпистолярного наследия // Принципы издания эпистолярных текстов: Вопросы текстологии. Вып. 3. М.: Наука, 1964. С. 6–72.

417. Пумпянский А. Л. Информационная роль порядка слов в научной и технической литературе. М.: Наука, 1974. 247 с.

418. Радзієвська Т. В. Епістолярія О. О. Потебні: нотатки до мовного портрета // Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті сучасності. К., 2005. С. 58–67.

419. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / НАН України; Ін-т української мови; відп. ред. М. М. Пещак. 2-ге вид., стереотип. К., 1998. 194 с.

420. Райлянова В. Е. Семантичний простір звертання в сучасній російській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – російська мова / Вікторія Едуардівна Райлянова. Дніпропетровськ, 2001. 17 с.

421. Ревзин И. И. Современная структурная лингвистика. Проблемы и методы. М.: Наука, 1977. 263 с.

422. Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики : монография. М.: Изд-во РУДН, 2005. 330 с.

423. Реут С. Н. Жанр бытового письма: лингвистический и лингводидактический аспекты // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин: материалы III Междунар. науч. конф., 12−13 мая 2005 г., г. Мозырь: в 2 ч. Ч. 1. / отв. ред.: С. Б. Кураш и др. Мозырь: УО МГПУ, 2005. С. 116−117.

424. Реферовская Е. А. Лингвистические исследования структуры текста / отв. ред. чл.-корр АН СССР А. В. Десницкая. Л.: Наука, 1983. 216 с.

425. Рогинская О. О. Эпистолярный роман: поэтика жанра и его трансформация в русской литературе: автореф. дисс. ... канд. фил. наук: 10.01.08 – Теория литературы. Текстология. М., 2002. 16 с.

426. Рогожин М. Ю. Современное деловое письмо: пособие. Изд. 4-е, перераб. и доп. М.: ГроссМедиа Ферлаг: РОСБУХ, 2009. 272 с.

427. Родина Н. А. Современные детские и молодёжные прозвища: структурно-семантический и функционально-динамический аспекты: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Надежда Андреевна Родина. Смоленск, 2014. 254 с.

428. Родина Н. А. Особенности бытования отымённых детских и молодёжных прозвищ (на примере прозвищ г. Смоленска) // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Русская филология. Москва. 2015. № 2. С. 30–34.

429. Розанова С. А. Специфика эпистолярных изданий // Вопросы литературы. 1965. № 6. С. 214–218.

430. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. М.: Просвещение, 1985. 399 с.

431. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. М.: Высшая школа, 1963. 364 с.

432. Руднева С. Ф. Сибирские отписки конца XVI – второй половины XVIII вв. в аспектах исторической стилистики и лингвистики текста: автореф. дисс. ...канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык. Сургут, 2010. 23 с.

433. Рузавин Г. И. Методы научного исследования. М.: Мысль, 1974. 238 с.

434. Румянцева Е. В. Функционирование высказываний со значением просьбы в русском языке // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. № 9 (27): в 2-х ч. Ч. II. С. 169–172.

435. Русанівський В. М. Методологія, теорія і часткові методи лінгвістичних досліджень // Мовознавство. 1975. № 2. С. 3–11.

436. Русская грамматика. Т. 2. Синтаксис / АН СССР, Институт русского языка. М.: Наука, 1980. 710 с.

437. Русская грамматика / под ред. Н. Ю. Шведовой и В. В. Лопатина. М.: Русский язык, 1990. 640 с.

438. Русский язык: Энциклопедия / гл. ред. Ф. П. Филин. М.: Сов. энцикл., 1979. 432 с.

439. Рыбникова Е. Е., Киселева Д. В. Речевые особенности языковой личности Ивана Грозного (на материале переписки Ивана Грозного с другими историческими деятелями) // Вестник Кемеровского государственного университета. 2009. Вып. 1(37). С. 99–102.

440. Рыжова Л. П. Коммуникативные функции обращения // Семантика и прагматика синтаксических единств: Межвуз. темат. сборник. Калинин: Калининский гос. ун-т, 1981. С. 76–86.

441. Рыжова Л. П. Обращение: нормы и правила употребления // Прагматика и семантика синтаксических единиц. Калинин, 1984. С. 114–119.

442. Самуэльян Н. А. Настольная книга секретаря-референта: контракты, деловая корреспонденция, документация. М.: Менеджер, 1997. 223 с.

443. Сапожникова Н. В. «Авторский голос» как элемент эпистолярно-историософской репрезентации личности (на материалах XIX века) // Известия Уральского государственного университета. 2005. № 34. С. 81–89.

444. Севбо И. П. Графическое представление синтаксических структур и стилистическая диагностика. К.: Наукова думка, 1981. 192 с.

445. Седова Н. А. Речевой жанр – «портрет человека»: коммуникативно-прагматическая интерпретация // Вестник Омского университета. 1999. Вып. 4. С. 94–98.

446. Седова О. Н. Эпистолярный стиль в системе функциональных стилей русского языка // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. 1985. № 6(150). С. 57–62.

447. Сейтжанов Ж. Е. Обращение как многофункциональное и разностатусное синтаксическое явление // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2010. № 3 (7). С. 140–142.

448. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. К.: ЦУЛ, «Фитосоциоцентр», 2002. 336 с.

449. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2011. 844 с.

450. Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації. Черкаси: Вид-во Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.

451. Семенюк О. А. Мова епохи та мовна особистість у сатирико-гумористичному тексті: автореф. дис. … д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова; 10.02.02 – російська мова / Олег Анатолійович Семенюк; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К., 2002. 32 с.

452. Семенюк О. А., Паращук В. Ю. Основи теорії мовної комунікації. К.: ВЦ «Академія», 2010. 240 с.

453. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи / пер. с англ., примечания и вводная статья А. М. Сухотина. М., Л.: ОГИЗ, Соцэкгиз, 1934. 223 с.

454. Серебренников Б. А. Проблемы взаимоотношения общей методологии лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования // Общее языкознание: Методы лингвистических исследований / отв. ред. Б. А. Серебренников. М.: Наука, 1973. С. 269–274.

455. Серый Н. П. Структурные типы обращений в украинском эпистолярном стиле (Дооктябрьский период) // Вопросы прикладной лингвистики: сб. науч. ст. Вып. 6. Днепропетровск: ДГУ, 1976. С. 169–174.

456. Сибирякова С. Н. Реализация коммуникативной стратегии в структуре писем-прошений (на материале немецкоязычных писем-прошений XIX века: автореф. дисс. … канд. филол. наук: 10.02.19 – теория языка / Светлана Николаевна Сибирякова. Барнаул, 2010. 18 с.

457. Синельникова Л. Н. Диалог как способ расширения идентификации // Синельникова Л. Н. Жизнь текста, или Текст жизни. Луганск: Знание, 2005. Т. 2. С. 252–259.

458. Сиповский В. В. История русской словесности. Ч. 3. Вып. 1. История новой русской литературы XIX столетия (Пушкин, Гоголь, Белинский). – СПб.: Издание Я. Башмакова и К., 1910 URL: http://tululu.org/read14138/26/ (дата звернення: 21.03.2017).

459. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка. М.: Высшая школа, 1980. 141 с.

460. Скаб М. С. Вокатив на тлі взаємодії рівнів мови // Мовознавство. 1990. № 5. С. 30–33.

461. Скаб М. С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматика, прагматика, стилістика): автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Мар'ян Стефанович Скаб. Чернівці, 2002. 28 с.

462. Скаб М. Схема й параметри опису системи номінації адресата мовлення // Граматика слова і граматика мови: зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУ, 2005. С. 203–218.

463. Скаб М. Ще раз про семантико-синтаксичну варіантність вокатива в українській мові // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. Вип. 15 / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк: ДонНУ, 2007. С. 325–330.

464. Скаличка В. О современном состоянии типологии // Новое в лингвистике. Вып. III. М.: Изд-во иностр. литературы, 1963. С. 19–35.

465. Скрэгг Г. Семантические сети как модели памяти // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XII. М.: Радуга, 1983. С. 228–271.

466. Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т русского языка; под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. М.: Русский язык, 1981–1984: Т. 1. А – Й, 1981. 698 с.; Т. 2. К – О, 1982. 736 с.; Т. 3. П – Р, 1984. 752 с.; Т. 4. С – Я, 1984. 794 с.

467. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. Т. 9 / ред. колл.: А. М. Бабкин и др. М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1959. 1482 с.

468. Слухай Н. В. Суггестия и коммуникация : лингвистическое программирование поведения человека. К.: ИПЦ «Киевский университет», 2012. 319 с.

469. Сметанин В. А. Эпистолография: метод. разработка к спец. семинару для студентов-заочников исторического факультета. – Свердловск: Изд-во УрГУ им. А. М. Горького, 1970. 182 с.

470. Сметанин В. А. Теоретическая часть эпистолологии и конкретно-исторический эфармосис поздней Византии // Античная древность и средние века. Вып. 16: Социальное развитие Византии. Свердловск, 1979. С. 58–93.

471. Сметанин В. А. Новое в развитии представлений об эпистолографии // Античная древность и средние века. Вып. 17: Античные традиции и византийские реалии. Свердловск, 1980. С. 5–18.

472. Смирнова Л. Н. Типы и виды изданий эпистолярного наследия // Принципы издания эпистолярных текстов: Вопросы текстологии. Вып. 3. М.: Наука, 1964. С. 182 – 244.

473. Смирнова М. А. Оценочные значения описательных глагольно-именных оборотов в эпистолярных текстах конца XIX – начала XX в. (на материале писем М. А. Волошина, В. Т. Шаламова, Б. Л. Пастернака) // Ярославский педагогический вестник 2014. № 4. Т. I (Гуманитарные науки). С. 151–154.

474. Снитко Е. С. Коммуникативная стратегия поощрения и речевые тактики её реализации // Русистика: сб. науч. тр. Вып. 7. К.: ВПЦ Київський університет, 2007. С. 18–25.

475. Советский Энциклопедический Словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 2-е. М.: Сов. энцикл., 1983. 1600 с.

476. Солганик Г. Я. О синтаксической структуре текста // Русский язык в школе. 1984. № 5. С. 80–85.

477. Солганик Г. Я. Стилистика текста: учебное пособие. М.: Флинта, Наука, 2006. 256 с.

478. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / отв. ред В. Н. Ярцева. Изд. 2-е, доп. М.: Наука, 1977. 341 с.

479. Соломонова В. В. Эпистолярное наследие В. Г. Белинского 30-х годов (становление литературного критика): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.01.01 – русская литература. М.: МОПИ им. Н. К. Крупской, 1983. 20 с.

480. Сорокин Ю. А., Тарасов Е. Ф., Шахнарович А. М. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. М.: Наука, 1979. 327 с.

481. Соссюр Ф де. Курс общей лингвистики // Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1977. С. 31–285.

482. Стариченок В. Д. Большой лингвистический словарь. Ростов н/Д.: Феникс, 2008. 811 с.

483. Статистичні параметри стилів / відп. ред. В. С. Перебийніс. К.: Наукова думка, 1967. 260 с.

484. Стафеева Н. А. Своеобразие «Европейских писем» В. К. Кюхельбекера // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 8 (50): в 3-х ч. Ч. III. С. 182–184.

485. Стаханова И. С. Заглазные прозвища в школьной коммуникации: коммуникативно-прагматические и мотивационные модели // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Волгоград, 2011. С. 47–50.

486. Степанов Н. Л. Дружеское письмо начала XIX века // Степанов Н. Л. Поэты и прозаики: сб. статей. М.: Худож. лит., 1966. С. 66–90.

487. Степанов Н. Л. Письма Пушкина как литературный жанр // Степанов Н. Л. Поэты и прозаики: сб. статей. М.: Худож. лит., 1966. С. 91–100.

488. Степанов Ю. С. Французская стилистика: учебное пособие. М.: Высшая школа, 1965. 355 с.

489. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. М.: Наука, 1975. 312 с.

490. Стехин Ю. К. Русская стихотворная речь: учебное пособие. – Днепропетровск: ДГУ, 1986. 48 с.

491. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожиной. 2-е изд., испр. и доп. М.: Флинта: Наука, 2006. 696 с.

492. Столярова Л. П. Словосочетание и его структурно-функциональные аналоги в современном русском языке. Д.: ДГУ, 1988. 68 с.

493. Столярова Л. П., Пристайко Т. С., Попко Л. П. Базовый словарь лингвистических терминов. К.: Изд-во ГАРККИ, 2003. 192 с.

494. Стрельцова М. Ю. Прозвищные именования в русском языке (денотативные типы и структурно-семантические модели): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Марина Юрьевна Стрельцова. Владивосток, 2010. 26 с.

495. Стрілець І. В. Способи апеляції в етикеті української і польської мов // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: зб. наук. праць. Вип. 4. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. С. 273–283.

496. Стрілець І. В. Детермінація способів апеляції в українській і польській мовах // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2012. Вип. 56. Ч. 1. С. 72–80.

497. Сулейманова М. А. Специфика элитарной языковой личности в эпистолярном диалоге (М. Цветаева и Б. Пастернак): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Мариям Абдулхакимовна Сулейманова. Махачкала, 2009. 20 с.

498. Сулимова П. Письма с фронта : попытка лингвокультурологического анализа // Письма с фронта. Библиотека им. В. Г. Белинского – 60-летию Победы / сост. Н. Сулимова, Е. Якубовская. Екатеринбург, 2005. С. 40–44.

499. Суперанская А. В. Современные русские прозвища // Folia onomastica Croatica. V. 12–13. 2003–2004. S. 485–498.

500. Супрун А. Е. Повтор в лексической структуре текста // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность: сб. статей / Ин-т русского языка РАН. М., 1995. С. 133–141.

501. Супрун В. И. Антропонимы в вокативном употреблении // Известия Уральского государственного университета. 2001. № 20. URL: http://www.philology.ru/linguistics2/suprun_v-01.htm (дата звернення: 21.09.2016).

502. Суровцева Е. В. Жанр «письма вождю» в тоталитарную эпоху (1920-е – 50-е годы): дисс. канд. филол. наук: 10.01.01 – русская литература / Екатерина Владимировна Суровцева. М., 2006. 202 с.

503. Суровцева Е. В. «Письмо властителю» как жанр эпистолярной литературы (на материале русской словесности XIX–XX веков) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота. 2014. № 9 (39): в 2-х ч. Ч. 2. С. 162–165.

504. Сухотерина Т. П. Основные характеристики автора «поздравления» как жанра естественной письменной русской речи // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2012. № 2 (9): в 3-х ч. Ч. III. С. 212–214.

505. Сыщиков О. С. Имплицитность в деловом дискурсе (на материале текстов коммерческих писем): автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 – теория языка / Олег Серафимович Сыщиков. Волгоград, 2000. 22 с.

506. Сыщиков О. С. Статусные характеристики коммуникантов в текстах коммерческих писем. // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. Волгоград: Перемена, 2001. С.141–147.

507. Таванець Н. В. Лексика епістолярії кінця XIX – початку XX століття: семантичні неологізми // Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 36. С. 52–60.

508. Ташлыков С. А. Эпистолярная новелла А. И. Куприна // Анализ литературного произведения: сб. науч. тр. Иркутск: Изд-во Иркут. гос. пед. ун-та. 2001. С. 21–31.

509. Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру: монографія. К.; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 172 с.

510. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Пер. с франц. Вступ. статья и общ. ред. В. Г. Гака. М.: Прогресс, 1988. 656 с.

511. Тихонов А. Н., Бояринова Л. З., Рыжова А. Г. Словарь русских личных имён. М.: Школа-Пресс, 1995. 736 с.

512. Ткачёва Н. И. Обращение, повелительное наклонение и риторический вопрос в лингвистическом изучении // Мова і культура. 2012. Вип. 15. Т. 6. С. 201–208.

513. Ткачівський В. Німецькомовне листування І. Франка як літературознавче джерело: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література. Івано-Франківськ, 1997. 198 с.

514. Тодд III У. М. Дружеское письмо как литературный жанр в пушкинскую эпоху / пер. с англ. СПб.: Академический проект, 1994. 207 с.

515. Томашевский Б. В. Французская орфография Пушкина в письмах к Е. М. Хитрово // Пушкин А. С. Письма к Елизавете Михайловне Хитрово. 1827–1832. Л.: Изд-во. АН СССР, 1927. С. 362–371. URL: http://www.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?PageContentID=18&tabid=131 (дата звернення: 28.11.2016)

516. Тулузакова О. Г. Актуалізація етикетних мовних формул на позначення звертань // Наукові праці: Філологія. Мовознавство. Вип. 79. Т. № 92 Миколаїв: РВЦ ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. С. 62–67.

517. Тумкина-Перфильева Л. М. Русский этикет от Владиміра Мономаха до наших дней. М.: Изд-во «Русская идея». Изд-во журн. «Москва», 2010. 248 с.

518. Тураева З. Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика): учебное пособие. М.: Просвещение, 1987. 127 с.

519. Тутаева И. В. Жанрово-стилевое разнообразие писем А. П. Чехова // Вестник ТвГУ. Серия «Филология». Вып. 5. 2010. С. 196–200.

520. Тынянов Ю. Н. Проблема стихотворного языка. Статьи. М.: Советский писатель, 1965. 302 с.

521. Тынянов Ю. Н. Пушкин и его современники / отв. ред. акад. В. В. Виноградов. М.: Наука, 1969. 423 с.

522. Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино / отв. ред. В. А. Каверин и А. С. Мясников. М.: Наука, 1977. 574 с.

523. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. К.: Укр. енцикл., 2000. 752 с.

524. Фалина В. А. Фразеология эпистолярного жанра (на материале частной переписки купеческого сословия Владимирской губернии середины XIX – начала XX века): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Вера Александровна Фалина. Иваново, 2000. 182 с.

525. Фалина В. А. Традиционное и новое в формуляре зачина неофициального письма владимирского купечества середины XIX – начала XX века // Вестник Ивановского государственного энергетического университета. 2007. Вып. 1. С. 68–70.

526. Фалина В. А. Новые тенденции оформления концовки неофициального письма середины XIX – начала XX века // Вестник гуманитарного факультета Ивановского государственного химико-технологического университета. 2008. Вып. 3. С. 262–266.

527. Федорченко П. Ю. Гонорифический потенциал речи как основа идеального речевого поведения: дисс. … канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Павел Юрьевич Федорченко. Белгород, 2001. 275 с.

528. Федосюк М. Ю. Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи // Жанры речи. Саратов: Колледж, 1997. С. 66–87.

529. Федосюк М. Ю. Нерешенные вопросы теории речевых жанров // Вопросы языкознания. 1997. № 5. С. 102–120.

530. Федотова Е. Роль и место адресата в речевой коммуникации // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного ун-ту ім. Володимира Винниченка]. Сер.: Філологічні науки. 2010. Вип. 89(5). С. 231–235.

531. Федюрко С. Ю. Стилистические особенности русского делового письма как жанровой разновидности официально-делового стиля: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Сергей Юрьевич Федюрко. Воронеж, 2002. 140 с.

532. Фесенко О. П. Дружеский эпистолярный дискурс пушкинской поры: монография. Омск: Изд-во АНО ВПО «Омский экономический институт», 2008. 128 с.

533. Фесенко О. П. Эпистолярий: жанр, стиль, дискурс // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. 2008. № 23 (124). С. 132–143.

534. Фесенко О. П. Комплексное исследование фразеологии дружеского эпистолярного дискурса первой трети XIX века: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Ольга Петровна Фесенко. Томск, 2009. 38 с.

535. Фокина К. В. О функциональности параграфемных средств в письменном канале коммуникации // Вестник Челябинского государственного университета. 2010. № 13 (194). Филология. Искусствоведение. Вып. 43. С. 146–152.

536. Фонштейн В. М. «Письма – это самая жизнь...». О дружеских письмах П. А. Вяземского // Русская литература. 1983. № 1. С. 25–30.

537. Формановская Н. И. Речевой этикет. Обращение к знакомому // Русская речь. 1980. № 5. С. 55–59.

538. Формановская Н. И. Речевой этикет. Обращение к незнакомому // Русская речь. 1980. № 3. С. 67–71.

539. Формановская Н. И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. М.: Русский язык, 1982. 126 с.

540. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения. М.: Высш. шк., 1989. 159 с.

541. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. М.: Русский язык, 2002. 216 с.

542. Фрейберг Л. А. Фиктивное письмо в поздней греческой прозе // Античная эпистолография: Очерки. М.: Наука, 1967. С. 162–191.

543. Фридлендер Г. М. Письма Достоевского // Достоевский Ф. М. Полн. собр. соч. в 30 т. Т. 28. Кн. 1. Л.: Наука, 1985. С. 5–26.

544. Фридман Н. В. Письма Батюшкова // Фридман Н. В. Проза Батюшкова. М.: Наука, 1965. С. 143–157.

545. Фрик Т. Б. Эпистолярий Н. М. Карамзина сквозь призму образов автора и адресата // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота. 2015. № 1 (43): в 2-х ч. Ч. 2. С. 198–201.

546. Фрумкина Р. М. Статистические методы изучения лексики. М.: Наука, 1964. 116 с.

547. Хаймс, Делл Х. [Dell H. Hymes]. Этнография речи // Новое в лингвистике. Вып. VII. Социолингвистика. М.: Прогресс, 1975. С. 42–95.

548. Харченко В. К. Современная повседневная речь. Изд. 2-е, перераб. и доп. М.: Изд-во ЛКИ, 2010. 184 с.

549. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса / Пер. с англ. Под ред. и с предисловием В. А. Звегинцева. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. 259 с.

550. Хромова А. В. «С Новым годом поздравляю и от всей души желаю...»: тексты новогодних поздравительных открыток // Антропология. Фольклористика. Лингвистика: сборник статей. Вып. 1. 2001. С. 100–124.

551. Цыцарина О. Ф. О понятии «эпистолярный жанр» в современной лингвостилистической литературе // Функционально-семантические аспекты языковых явлений (на материале германских языков: межвуз. сб. статей. Куйбышев: Куйбышевский гос. ун-т, 1989. С. 103–110.

552. Цявловский М. А. Статьи о Пушкине / сост. Т. Г. Цявловской; отв. ред. Ю. Г. Оксман. М.: Изд-во АН СССР, 1962. 436 с.

553. Чейф У. Л. Значение и структура языка / пер. с англ. Г. С. Щура, послесл. С. Д. Кацнельсона, ред. Н. Т. Беляева. М.: Прогресс, 1975. 432 с.

554. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / Ин-т языкознания; отв. ред. В. Н. Телия. М.: Наука, 1991. 214 с.

555. Черкез І. Б. Українська мова в епістолярних текстах текстах кінця XIX – початку XX століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Інна Богданівна Черкез. Чернівці, 2008. 221 с.

556. Черник В. Б. Фатические речевые жанры в педагогическом дискурсе и тексте урока: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Виктория Борисовна Черник. Екатеринбург, 2002. 196 с.

557. Черный А. И. Введение в теорию информационного поиска. М.: Наука, 1975. 238 с.

558. Черных П. Я. Историческая грамматика русского языка : краткий очерк. М.: Учпедгиз, 1954. 336 с.

559. Черняева А. Б. Функционирование обращения в дружеском письме творческой интеллигенции конца XIX – первой четверти XX века: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Алла Борисовна Черняева. Санкт-Петербург, 2008. 187 с.

560. Чеснокова И. А. Дифференциальные и интегральные признаки открытых писем // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2011. Вып. 6 (108). С. 100–103.

561. Чеснокова И. А. Письмо-исповедь в рамках виртуального дискурса // Вестник Томского государственного педагогического университета. 2012. Вып. 1 (116). С. 229–231.

562. Чигридова Н. Ю. Речевое поведение коммуниканта в жанре деловых эпистолярий : На материале немецкого языка: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / Наталья Юрьевна Чигридова. Ростов н/Д., 1999. 224 с.

563. Шатилова Л. М. Речевые акты пожеланий при прощании в современных Интернет-источниках (на материале немецкого и русского языков) // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 5 (47): в 2-х ч. Ч. II. С. 207–211.

564. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Л.: Учпедгиз, 1941. 620 с.

565. Шевцова Н. В. Эпистолярный жанр в наследии Ф. М. Достоевского: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01– русская литература / Наталья Вячеславовна Шевцова. Челябинск, 2004. 228 с.

566. Шеметова Е. А. Стратегии сближения коммуникантов в жанре английского частного письма: дисс. … канд. фил. наук: 10.02.04 – германские языки / Евгения Александровна Шеметова. Иркутск, 2002 188 с.

567. Шкіцька І. Власне ім’я як засіб підвищення значимості співрозмовника // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. онецьк: ДонНУ, 2011. Вип. 23. С. 237–241

568. Шмаков А. А. Коммуникативная сущность обращения как компонента текстов диалогических форматов интернет-коммуникации // Филология и человек. Барнаул, 2013. № 1. С. 139–146.

569. Шмаков А. А. Коммуникативное моделирование как методика изучения бытия текста с обращением в интернет-коммуникации // Мир науки, культуры, образования. 2013. № 4(41). С. 15–17.

570. Шмелёв А. Д. Парадоксы адресации // Логический анализ языка. Адресация дискурса / отв. ред Н. Д. Арутюнова. М.: Изд-во «Индрик», 2012. С. 135–148.

571. Шмелёва Т. В. Модель речевого жанра // Жанры речи: сб. науч. трудов. Саратов: Изд-во Гос. УНЦ «Колледж», 1997. С. 88–98.

572. Шмелёва Т. В. Речевой жанр. Возможности описания и использования в преподавании языка // Russistik. Русистика. Научный журнал актуальных проблем преподавания русского языка. Berlin, 1990. № 2. С. 20–32.

573. Шнитке Е. Выбор номинации лица при первом упоминании (на материале бытовой монастырской переписки XVII в.) // Русский язык сегодня: сб. статей / РАН. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. Отв. ред. Л. П. Крысин. М.: Азбуковник, 2001. С. 351–366.

574. Штофф В. А. Моделирование и философия. М.: Наука, 1966. 302 с.

575. Шульга Д. О. Іншомовні слова в письменницькому епістолярії 20–50 років XX століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Дмитро Олександрович Шульга. Кіровоград, 2012. 221 с.

576. Шульженко Г. А. Интенциональная семантика и интенциональный смысл единиц речевого этикета // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2012. № 2 (9): в 3-х ч. Ч. III. С. 258–260.

577. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. К.: Академія, 2004. 408 с.

578. Шульжук К. Ф. До питання про вокативні речення // Граматика слова і граматика мови. Донецьк: ДонНУ, 2005. С. 218–228.

579. Щерба Л. В. Современный русский литературный язык // Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / сост. М. И. Матусевич. М.: Учпедгиз, 1957. С. 113–129.

580. Щерба Л. В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / ред. Л. Р. Зиндер и М. И. Матусевич. Л.: Наука, 1974. С. 24–39.

581. Эйдельман Н. Я. Пушкин: История и современность в художественном сознании поэта: монография. М.: Советский писатель, 1984. 368 с.

582. Эйдельман Н. Я. Пушкин. Из биографии и творчества. 1826–1837. М.: Худож. лит., 1987. 463 с.

583. Эйхенбаум Б. М. О Чехове // Эйхенбаум Б. О прозе. О поэзии: сб. статей / сост. О. Эйхенбаум. Л.: Худож. лит., 1986. С. 224–236.

584. Языковая номинация: Общие вопросы / отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева. М.: Наука, 1977. 359 с.

585. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика // Структурализм: «за» и «против» / под ред. Е. Я. Басина и М. Я. Полякова. М.: Прогресс, 1975. С. 193–230.

586. Яковенко Е. Б. «Услышь, Господи, голос мой» (письма детей и взрослых к Богу как художественные и нехудожественные тексты) // Логический анализ языка. Адресация дискурса / отв. ред Н. Д. Арутюнова. М.: Изд-во «Индрик», 2012. С. 201–213.

587. Якубинский Л. П. О диалогической речи // Якубинский Л. П. Избранные работы: Язык и его функционирование / отв. ред. А. А. Леонтьев. М.: Наука, 1986. С. 17–58.

588. Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии (на материале русского языка) // Вопросы языкознания. 1999. № 4. С. 28–55.

589. Янко-Триницкая Н. А. «Ты» и «Вы» // Русский язык в школе. 1983. № 1. С. 63–68.

590. Ярмульская И. Ю. Духовное послание в документоведческом и стилистическом освещении: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Ирина Юрьевна Ярмульская. Волгоград, 2006. 20 с.

591. Bower A. Epistolary Responses: The Letter in 20th-Century American Fiction and Criticism / Publisher: University of Alabama Press. Tuscaloosa, AL., 1997. P. 244.

592. Braun F. Terms of address: problems of patterns and usage in various languages and cultures. Berlin; New York; Amsterdam : Mouton de Gruyter, 1988. 374 p.

593. Cook E. H. Epistolary Bodies: Gender and Genre in the Eighteenth-Century Republic of Letters / Publisher: Stanford University. Stanford: CA. Publication, 1996. P. 260.

594. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. London, New-York, Sydney, Toronto: BCA, 1995. P. 490.

595. Daneš F. A. Three-level approach to syntax // Travaux linguistiques de Prague I. Prague, 1964. P. 225–241.

596. Dear Sister: Medieval Women and the Epistolary Genre / Contributors: Karen Cherewatuk – Editor, Ulrike Wiethaus – Editor. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1993. P. 232.

597. Goodman D. The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment / Publisher: Cornell University Press. Ithaca, NY., 1994. P. 352.

598. Hallett N. Introduction 2. 'Anxiously Yours': The Epistolary Self and the Culture of Concern // Journal of European Studies. June–September 2002. P. 107–116.

599. Hockett Ch. F. Two models of grammatical description // Word. V. 10. № 2–3. 1954. P. 210–234.

600. Montefiore J. Introduction 1. 'Dear Reader': Definitions of the Epistolary Self / Jan Montefiore // Journal of European Studies. June–September 2002. P. 97–106.

601. Patterson K. The "Anna Jameson and her Friends Database" : Mapping Anna Jameson's Associative Links with the Victorian Intellectual Community / Simon Fraser University, University of British Columbia. CHWP A. 17, publ. October 2000. URL: http://chwp.arts.ubc.ca/patterson/#3 (дата звернення: 16.04.2017).

602. Rosenmeyer Patricia A. Ancient Epistolary Fictions: The Letter in Greek Literature / Publisher: Cambridge University Press. – Cambridge, 2001. P. 379.

603. Song M., Youngman P., Ruecker S. Indications of Emotional Connection: Epistolary Text Mining for Intimate Language. Publ. 2011. URL: http://yandex.ua/yandsearch?p=1&lr=141&msid=20947.24315.1358631921.32182&text=epistolary+text&tld=ua (дата звернення: 24.03.2015).

604. Stepanić G. Retorika Marulićevih epistolarnih tekstova // Colloquia Maruliana. Vol. 12. Zagreb, 2003. Str. 41–53.

605. Sykutris J. Epistolographie // Paulys Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft / Eds. G. Wissowaand W. Kroll. Stuttgart: J. B. Metzler, 1931. S. 185–220.

606. Tomiczek E. System adresatywny wspylczesnego jezyka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne. Wroclaw, 1983.

607. Winniczuk L. Epistolografia. Lacińskie podreczniki epistolograficzne w Polsce w XV–XVI wieku. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Szkolnictwa Wyzszego, 1952. Str. 77.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Аксаков И. С. Письма к родным. 1844–1849 / издание подгот. Т. Ф. Пирожкова. М.: Наука, 1988. 704 с.
2. Аксаков И. С. Письма к родным. 1849–1856 / издание подгот. Т. Ф. Пирожкова. М.: Наука, 1994. 654 с.
3. Александр Третий: Воспоминания. Дневники. Письма / вступ. ст., составление, подготовка текста и примечания В. Г. Чернухи. СПб.: Изд-во «Пушкинского фонда», 2001. 400 с.
4. Анненков П. В. Письма к И. С. Тургеневу: в 2 кн. / издание подгот. Н. Н. Мостовская, Н. Г. Жекулин. СПб.: Наука, 2005. Кн. 1. 1852 – 1874. 532 с.; Кн. 2. 1875–1883. 422 с.
5. Анненский И. Ф. Письма // Анненский И. Ф. Книги отражений / издание подгот. Н. Т. Ашимбаева, И. И. Подольская, А. В. Федоров. М.: Наука, 1979. С. 446–494.
6. Астафьев В. П. Нет мне ответа... Эпистолярный дневник 1952–2001 / сост., предисл. Г. Сапронова. Иркутск: Издатель Сапронов, 2009. 720 с.
7. Ахматова А. А. Я – голос ваш… / вступ. ст. Д. Самойлова; сост. и прим. В. А. Черных. М.: Книжная палата, 1989. 383 с.
8. Бабель И. Собрание сочинений в 4-х т. Т. 4. Письма. А. Н. Пирожкова. Семь лет с Исааком Бабелем / сост., вступ. ст. и примечания И. Н. Сухих. М.: Время, 2005. 636 с.
9. Баранцев Р. Г. Люди в письмах. I. Деловые и дружеские. М., Ижевск: Ин-т компьютерных исследований, НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», 2007. 398 с.
10. Барсковъ Я. Л. Переписка московских масоновъ XVIII века. 1780–1792 гг. / изданіе Отделенія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. Петроград, 1915. 340 с.

11. Белинский В. Г. Собрание сочинений в трёх томах / под общ. ред. Ф. М. Головенченко. Т. 3. Статьи и рецензии 1843–1848 / ред. В. И. Кулешова. М.: ГИХЛ, 1948. 928 с.
12. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений: в 13 т. / АН СССР; Институт русской литературы (Пушкинский дом); гл. ред. Н. Ф. Бельчиков. М.: Изд-во АН СССР, 1953–1959. Т. 10. Статьи и рецензии 1846–1848. М., 1956. 474 с.; Т. 11. Письма 1829–1840. М., 1956. 718 с.; Т. 12. Письма 1841–1848. М., 1956. 596 с.
13. Блок А. А. Собрание сочинений в восьми томах / под общ. ред. В. Н. Орлова, А. А. Суркова, К. И. Чуковского. Т. 8. Письма. 1898–1921. М.–Л.: ГИХЛ, 1963. 772 с.
14. Брянчанинов И. Полное собрание творений святителя Игнатия Брянчанинова: в 8 т. Т. 7. Письма / сост. О. И. Шафранова. М.: Паломник, 2007. 656 с.
15. Булгаков М. А. Собрание сочинений: в 8 т. Т. 8: Жизнеописание в документах / сост., подготовка текста В. И. Лосева. СПб.: Азбука-классика, 2002. 736 с.
16. Бунин И. А. Полное собрание сочинений: в 13 т. / рук. издат. проекта Г. В. Пряхин. М.: Воскресенье, 2006–2007 гг. Т. 11. 2006. 515 с.; Т. 12. 2006. 580 с.; Т. 13. 2006. 495 с.; Т. 14, доп. 2006. 596 с.; Т. 15, доп. 2006. 519 с.
17. Вернадський В. І. Листування з українськими вченими: у 2-х кн. / НАН України, Коміс. з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України та ін.; ред. рада: Б. Є. Патон (голова) та ін. Кн. 1. Листування: А–Г. К., 2011. 824 с.; Кн. 2. Листування: Д–Я. Ч. 1: Д–Н. К., 2012. 742 с.; Кн. 2. Листування: Д–Я. Ч. 2: О–Я. К., 2012. 692 с.
18. Виноградов В. В. «...сумею преодолеть все препятствия...»: письма Н. М. Виноградовой-Малышевой / сост. и подгот. текста Г. А. Золотовой и В. М. Мальцевой // Новый мир. 1995. № 1. С. 172–220.

19. Восстание декабристов. Материалы. Т. X / под ред. М. В. Нечкиной. М.: Госполитиздат, 1953. 335 с.
20. Встреча с эмиграцией: Из переписки Иванова-Разумника 1942–1946 годов / публикация, вступ. статья, подгот. текста и коммент. О. Раевской-Хьюз. М.; Париж: Русский путь; YMCA-Press, 2001. 400 с.
21. Герцен А. И. Сочинения в 9 т. / под общ. ред. В. П. Волгина, Б. П. Козьмина, С. А. Макашина и др. Т. 9. Дневник 1842–1845. Письма 1832–1870 / подгот. текста писем и прим. Л. Р. Ланского. М. : ГИХЛ, 1958. 756 с.
22. Глазунов А. К. Письма, статьи, воспоминания. Избранное. / сост., вступ. статья и примечания М. А. Ганиной. М.: Гос. муз. изд-во, 1958. 550 с.
23. Говорят погибшие герои. Предсмертные письма советских борцов против немецко-фашистских захватчиков (1941–1945 гг.) / сост. В. А. Кондратьев, З. Н. Политов. Изд. 4-е, испр. и доп. М.: Политиздат, 1973. 496 с.
24. Гоголь Н. В. Собрание сочинений: в 6 т. / под общ. ред. С. И. Машинского, А. Л. Слонимского, Н. Л. Степанова. Т. 6. Избр. статьи и письма / подгот. текста и примеч. А. Н. Дубовикова. М.: ГИХЛ, 1959. 564 с.
25. Год кризиса, 1938–1939: Документы и материалы: в 2 т. / М-во иностр. дел СССР; редкол.: Бондаренко А. П., Венков И. Н., Дегтярев А. Я. и др. Т. 1. М.: Политиздат, 1990. 557 с.; Т. 2. М.: Политиздат, 1990. 432 с.
26. Горбачевский И. И. Записки. Письма / издание подгот. Б. Е. Сыроечковский, Л. А. Сокольский, И. В. Порох. М.: Изд-во АН СССР, 1963. 356 с.
27. Горький М. Собрание сочинений: в 30 т. / [Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького АН СССР]. Т. 28. Письма, телеграммы, надписи: 1889–1906. М.: ГИХЛ, 1954. 600 с.; Т. 29. Письма, телеграммы, надписи: 1907–1926. М.: ГИХЛ, 1955. 672 с.; Т. 30. Письма, телеграммы, надписи: 1927–1936. М.: ГИХЛ, 1956. 820 с.
28. Грибоедов А. С. Полное собрание сочинений: в 3 т. / ред. коллегия: С. А. Фомичев (гл. ред.), А. В. Архипова, В. Э. Вацуро, А. Л. Гришунин, Н. Н. Скатов. Т. 3. Письма. Документы. Служебные бумаги / подгот. текста

и коммент.: О. Ф. Акимушкин, Н. Л. Дмитриева, А. К. Михайлова и др. СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2006. 688 с.

29. Григорьев Ап. Письма / издание подгот. Р. Виттакер, Б. Ф. Егоров. М.: Наука, 1999. 474 с.
30. Гумилёв Н. С. Полное собрание сочинений: в 10 т. / ред. кол.: Н. Н. Скатов, Ю. В. Зобнин, В. П. Муромский. Т. 8. Письма / отв. ред. тома Ю. В. Зобнин. М.: Воскресенье, 2007. 640 с.
31. Дашкова Е. Р. О смысле слова «воспитание». Сочинения, письма, документы / сост., вступ. ст. и прим. Г. И. Смагиной. СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2001. 460 с.
32. Добролюбов Н. А. Собрание сочинений: в 9 т. Т. 9. Письма / подгот. текста К. Н. Григорьяна. М.; Л.: Худож. лит., 1964. 699 с.
33. Достоевский Ф. М., Достоевская А. Г. Переписка / издание подгот. С. В. Белов и В. А. Туниманов. Л.: Наука, 1976. 484 с.
34. Екатерина II и Г. А. Потемкин: Личная переписка 1769–1791 / издание подгот. В. С. Лопатин. М. : Наука, 1997. 990 с.
35. Есенин С. А. Собрание сочинений: в 5 т. Т. 5. Автобиографии, статьи, письма / подгот. текста и примечания А. А. Козловского, А. М. Марченко и др. М.: ГИХЛ, 1962. 456 с.
36. «Если чудо вообще возможно за границей...»: Эпоха 1950-х в переписке русских литераторов-эмигрантов / сост., предисл. и примечания О. А. Коростелева. М.: Библиотека-фонд «Русское Зарубежье»: Русский путь, 2008. 816 с.
37. Жуковский В. А. Собрание сочинений: в 4 т. Т. 4. Одиссея. Художественная проза. Критические статьи. Письма / подгот. текста и примечания И. Д. Гликмана. М.; Л.: ГИХЛ, 1960. 784 с.
38. Каплер А. Юлии Друниной. Из переписки // Друнина Ю. В. Память сердца. Стихотворения / сост. Е. Липатникова. М.: Эксмо, 2006. С. 281–291.

39. Ключевский В. О. Письма. Дневники. Афоризмы и мысли об истории / отв. ред. акад. М. В. Нечкина, сост. Р. А. Киреева и А. А. Зимин. М.: Наука, 1968. 525 с.
40. Кони А. Ф. Собрание сочинений в восьми томах / под общ. ред. В. Г. Базанова, Л. Н. Смирнова, К. И. Чуковского. Т. 8. Письма 1868–1927 / ред. тома В. Н. Баскаков. М.: Юридическая литература, 1969. 528 с.
41. Корнилович А. О. Сочинения и письма / издание подгот. А. Г. Грумм-Гржимайло и Б. Б. Кафенгауз. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1957. 550 с.
42. Короленко В. Г. Собрание сочинений: в 10 т. / ред. Г. М. Граник и О. Э. Сафонова. Т. 10. Письма 1879–1921 / подгот. текста и прим. С. В. Короленко. М.: ГИХЛ, 1956. 718 с.
43. Крамской И. Н. Письма, статьи: в 2-х т. / сост. С. Н. Гольдштейн. Т. 1. М.: Искусство, 1965. 628 с.; Т. 2. М.: Искусство, 1966. 532 с.
44. Леонтьев К. Н. Полное собрание сочинений и писем: в 12 т. Приложение. Кн. 1. «Преемство от отцов». Константин Леонтьев и Иосиф Фудель: Переписка. Статьи. Воспоминания / сост. О. Л. Фетисенко. СПб.: Владимир Даль, 2012. 750 с.
45. Лермонтов М. Ю. Собрание сочинений: в 4 т. Т. 4. Проза. Письма. / ред. Б. М. Эйхенбаум. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1962. 826 с.
46. Лесков Н. С. Собрание сочинений: в 11 т. / под общ. ред. В. Г. Базанова, Б. Я. Бухштаба, А. И. Груздева, С. А. Рейсера, Б. М. Эйхенбаума. Т. 10 / подгот. текста Н. И. Соколова. М.: ГИХЛ, 1958. 599 с.; Т. 11 / подгот. текста и примечания И. Я. Айзенштока. М.: ГИХЛ, 1958. 862 с.
47. Литературное наследство. Т. 65. Новое о Маяковском / ред.: В. В. Виноградов (гл. ред.), И. С. Зильберштейн, С. А. Макашин, М. Б. Храпченко. М.: Изд-во АН СССР, 1958. 632 с.
48. Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений: в 10 т. / гл. ред. акад. С. И. Вавилов. Т. 10. Служебные документы. Письма 1734–1765 гг. / ред. А. И. Андреев, Г. П. Блок, Г. А. Князев. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1957. 934 с.

49. Лотман Ю. М. Письма 1940–1993 / сост., подгот. текста, вступит. статья и коммент. Б. Ф. Егорова. М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. 800 с.
50. Любовные письма великих: Любовь в письмах выдающихся людей XVIII и XIX веков / сост. А. Чеботаревская. М.: ОЛМА Медиа Групп, 2013. 304 с.
51. Мамин-Сибиряк Д. Н. Собрание сочинений: в 10 т. Т. 10. Легенды. Рассказы и сказки для детей. Автобиографическая записка. Воспоминания. Избранные письма / под общ. ред. А. И. Груздева. М.: Правда, 1958. 436 с.
52. Мандельштам О. Э. Собрание сочинений: в 4 т. Т. 4. Письма / сост. и коммент. П. Нерлер, А. Никитаев, Ю. Фрейдин, С. Василенко. М.: Арт-Бизнес-Центр, 1999. 607 с.
53. Маяковский В. В. Полное собрание сочинений: в 13 т. Т. 13. Письма и другие материалы / подгот. текста и примечания: В. А. Арутчева и др. М.: ГИХЛ, 1961. 628 с.
54. «Мой вечный спутник по жизни». Переписка Андрея Белого и А. С. Петровского: Хроника дружбы / вступ. статья, сост., коммент. и подгот. текста Дж. Малмстада. М.: Новое литературное обозрение, 2007. 296 с.
55. Мусоргский М. П. Письма / ред. Е. Гордеева. 2-е изд. М.: Музыка, 1984. 446 с.
56. Некрасов Н. А. Полное собрание сочинений и писем: в 15 т. / гл. ред. Н. Н. Скатов. СПб: Наука, 1981–2000. Т. 15 / ред. О. Б. Алексеева, Б. В. Мельгунов. СПб: Наука, 2000. Кн. 1. Письма 1863–1872 гг. 352 с.; Кн. 2. Письма 1873–1877 гг. 640 с.
57. Островский А. Н. Полное собрание сочинений. Т. XIV–XVI. / ред. А. И. Ревякин. М.: ГИХЛ, 1953.: Т. XIV. Письма. 1842–1872. 384 с.; Т. XV. Письма. 1873–1880. 328 с. Т. XVI. Письма. 1881–1886. 444 с.
58. Островский Н. А. Письма // Островский Н. А. Сочинения / ред. С. Трегуб. М.: Изд-во ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», 1947. С. 347–423.
59. Пастернак Б. Л. Полное собрание сочинений с приложениями: В 11 т. / гл. ред. Д. В. Тевекелян; сост., коммент. Е. В. Пастернак и М. А. Рашковской. Т. VII. Письма 1905–1926. М.: СЛОВО / SLOVO, 2005. 824 с.

60. Паустовский К. Г. Собрание сочинений: в 9 т. Т. 9. Письма. 1915–1968 / сост., подгот. текста и примеч. Л. Левицкого. М.: Худож. лит., 1986. 542 с.
61. Переписка А. П. Ермолова с П. Х. Граббе // Михайлов О. Н. Генерал Ермолов: Исторический роман; Переписка А. П. Ермолова с П. Х. Граббе. / сост. О. Н. Михайлов. М.: ИТРК, 2002. С. 510–573.
62. Переписка Бориса Пастернака / сост., подгот. текстов и коммент. Е. В. Пастернак и Е. Б. Пастернака. М.: Худож. лит., 1990. 575 с.
63. Переписка и бумаги графа Бориса Петровича Шереметева (1704–1722 гг.). / печатано по распоряженію Совета Императорскаго Русскаго Историческаго Общества под наблюденіемъ члена Общества графа С. Д. Шереметева. СПб: Типография М. М. Стасюлевича, 1879. 564 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=hvsIAwAAQBAJ&pg=PA42&lpg=PA42&dq=63.%09#v=onepage&q=63.&f=false (дата звернення: 14.03.2016).
64. Переписка И. П. Павлова / сост.: Н. М. Гуреева, Е. С. Кулябко, В. Л. Меркулов. Л.: Наука, 1970. 438 с.
65. Переписка М. Горького: в 2-х т. М. : Худож. лит., 1986. Т. 1 / сост., подгот. текста и комментарий М. А. Семашкиной и Л. А. Евстигнеевой. 479 с.; Т. 2 / сост., подгот. текста и коммент. Л. А. Евстигнеевой и Е. И. Прохорова. 447 с.
66. Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / Комиссия по изданию дипломатических документов при МИД СССР; Председатель Комиссии А. А. Громыко. М.: Госполитиздат, 1957. Т. 1. Переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941 – ноябрь 1945). 408 с.; Т. 2. Переписка с Ф. Рузвельтом и Г. Трумэном (август 1941 – декабрь 1945). 296 с.
67. Письма В. И. Вернадского А. Е. Ферсману (1907–1944) / сост. Н. В. Филиппова. М.: Наука, 1985. 272 с.
68. Письма героев обороны Киева / сост. и авт. коммент. И. Ф. Евдокимов; лит. запись коммент. В. И. Творинского. К.: Политиздат Украины, 1984. 198 с.

69. Письма и бумаги императора Петра Великого. – Т. 8 (июль–декабрь 1708 г.). Вып. 1 / ред. А. И. Андреев. М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948. 408 с.
70. Письма русскихъ государей и другихъ особъ царскаго семейства, изданныя Археографическою коммиссіею. Т. 1. М., 1848. 350 с.; Т. 2. М., 1861. 110 с.; Т. 3. М., 1862. 164 с.; Т. 4. М., 1862. 302 с.; Т. 5. 1896. 78 с. URL: http://eknigi.org/istorija/97107-pisma-russkix-gosudarej-i-drugix-osob-carskogo.html (дата звернення: 18.04.2016).
71. Письма русских писателей XVIII века: сборник / АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом); отв. ред. и авт. вступит. статьи Г. П. Макогоненко. Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1980. 472 с.
72. Письма художников Павлу Михайловичу Третьякову (1856–1869) / сост. Н. Г. Галкина и М. Н. Григорьева. М. : Искусство, 1960. 372 с.
73. Письма царевича Алексея Петровича къ его родителю Петру Великому. Одесса: Гор. Типографія, 1849. 100 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=vpSOBQAAQBAJ&pg=PA44&lpg=PA44&dq=73.%0 (дата звернення: 18.04.2016).
74. Плеханов Г. В. Литература и эстетика: в 2 т. / [подгот. текстов, вступ. статья и коммент. Б. И. Бурсова. М.: ГИХЛ, 1958. Т. 1. 615 с.; Т. 2. 671 с.
75. Погорельский А. Сочинения. Письма / издание подгот. М. А. Турьян. СПб.: Наука, 2010. 755 с.
76. Просим освободить из тюремного заключения (письма в защиту репрессированных) / сост.: В. Гончаров, В. Нехотин. М.: Современный писатель, 1998. 208 с.
77. Пушкин А. С. Письма к жене / издание подгот. А. Я. Левкович. Л.: Наука, 1986. 260 с.
78. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: в 10 т. Изд. 2-е. Т. 10. Письма / под ред. проф. Б. В. Томашевского. М.: Изд-во АН СССР, 1958. 903 с.
79. Ремизов А. М. Письма // Кодрянская Н. Ремизов в своих письмах. Париж, 1977. С. 29–413.

80. Репин И. Е. Избранные письма: в 2-х т. 1867–1930 / сост. и автор вступ. статьи И. А. Бродский. М.: Искусство, 1969. Т. 1. Письма 1867–1892. 456 с.; Т. 2. Письма 1893–1930. 464 с.
81. Севастопольскія письма Н. И. Пирогова 1854–1855 / под ред. и с примеч. Ю. Г. Малиса. СПб.: Типографія М. Меркушева, 1907. 231 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=K-shBwAAQBAJ&pg=PP1&lpg=PP1&dq (дата звернення: 20.06.2017).
82. Северянин И. Царственный паяц : Автобиографические материалы. Письма. Критика / сост., вступ. ст. и коммент. В. Н. Терёхиной и Н. И. Шубниковой-Гусевой. СПб.: Росток, 2005. 640 с.
83. Серафимович А. С. Собрание сочинений: в 7 т. Т. 7 / подгот. текста и примеч. Р. И. Хигеровича. М.: ГИХЛ, 1960. 728 с.
84. Серно-Соловьевич Н. А. Публицистика. Письма / издание подгот. И. Б. Володарский и Г. А. Кайкова. М.: Изд-во АН СССР, 1963. 432 с.
85. Советское руководство. Переписка. 1928–1941 гг. / сост. А. В. Квашонкин, Л. П. Кошелева, Л. А. Роговая, О. В. Хлевнюк. М.: РОССПЭН, 1999. 519 с.
86. Степун Ф. А. Письма / сост., археогр. работа, коммент., вступительные статьи к тому и разделам В. К. Кантора. М.: РОССПЭН, 2013. 683 с.
87. Суворов А. В. Письма / издание подгот. В. С. Лопатин. М.: Наука, 1986. 808 с.
88. Толстой А. К. Собрание сочинений: в 4 т. Т. 4. М.: Правда, 1969. 416 с.
89. Толстой А. Н. Собрание сочинений: в 10 т. / под ред. А. В. Алпатова, Ю. А. Крестинского, А. С. Мясникова и др. Т. 10. М.: ГИХЛ, 1961. 712 с.
90. Толстой Л. Н. Собрание сочинений: в 20 т. / под общ. ред. Н. Н. Акоповой, Н. К. Гудзия, Н. Н. Гусева, М. Б. Храпченко. М.: Худож. лит., 1965. Т. 17. Письма 1845–1886 гг. 624 с.; Т. 18. Письма 1887–1910. 616 с.
91. Толстой Л. Н. Переписка с русскими писателями / сост., подгот. текста, вступ. статья и примечания С. А. Розановой. М.: ГИХЛ, 1962. 720 с.
92. Трубачев О. Н. – Е. С. Отину. Письма 1952–1999 гг. // Восточноукраинский лингвистический сборник: Вып. 15. / редкол. Е. С. Отин (отв. ред.) и др. К.: Издательский дом Дмитрия Бураго, 2014. С. 282–336.

93. Тютчев Ф. И. Стихотворения, письма / вступ. статья, подгот. текста и прим. К. В. Пигарева. М.: ГИХЛ, 1957. 626 с.

94. Фадеев А. А. Собрание сочинений: в 5 т. / под ред. Е. Ф. Книпович, В. М. Озерова, К. А. Федина. Т. 5. Статьи, рецензии, записные книжки, письма. М. : ГИХЛ, 1961. 682 с.

95. Фельдмаршал Румянцев. Документы, письма, воспоминания / сост. А. П. Капитонов. М.: Издат. фирма «Восточная литература» РАН, 2001. 311 с.

96. Флоренский П. А. Сочинения: в 4 т. Т. 4. Письма с Дальнего Востока и Соловков / сост. и общ. ред. игумена Андроника (А. С. Трубачева), П. В. Флоренского, М. С. Трубачевой. М.: Мысль, 1998. 795 с.

97. Хлебников В. Собрание сочинений: в 6 т. Т. 6. Кн. 2-я: «Доски судьбы». Мысли и заметки. Письма и др. автобиографические материалы. 1897–1922 / под общ. ред. Р. В. Дуганова. М.: ИМЛИ РАН, 2006. 384 с.

98. Цветаева М. Собрание сочинений: в 7 т. М.: Эллис Лак, 1994–1995. Т. 6., 7 / сост., подгот. текста и коммент. Л. Мнухина, 1995: Т. 6. 800 с.; Т. 7. 848 с.

99. Цветаева М., Гронский Н. Несколько ударов сердца. Письма 1928–1933 годов / издание подгот. Ю. И. Бродовская и Е. Б. Коркина. М.: Вагриус, 2004. 320 с.

100. Чайковский П. И. Переписка с Н. Ф. фон-Мекк: в 3 кн. Кн. 1. 1876–1878 годы / ред. И. Захаров; предисл. В. А. Жданов, Н. Т. Жегин. М.: Захаров, 2004. 624 с.

101. Чайковский П. И. Письма к близким. Избранное / ред. и коммент. В. А. Жданова. М.: Гос. музыкальное издательство, 1955. 672 с.

102. Чайковский П. И., Танеев С. И. Письма / сост. и ред. В. А. Жданов. М.: Госкультпросветиздат, 1951. 558 с.

103. Чему свидетели мы были. Переписка бывших царских дипломатов 1934–1940 гг.: Сб. документов в 2-х кн. / сост., подгот. текста, прим. Ю. И. Стрижов, В. В. Алдошин, Ю. С. Дедов и др. М.: Гея, 1998. Кн. 1. 1934–1937. 562 с.; Кн. 2. 1937–1940. 624 с.

104. Чехов А. П. Собрание сочинений: в 12 т. / под общ. ред. В. В. Ермилова, К. Д. Муратовой и др. Т. 11. М.: ГИХЛ, 1963. 696 с.; Т. 12. М.: ГИХЛ, 1964. 784 с.

105. Чуковская Л. К. – Жирмунский В. М.: Из переписки (1966–1970) / вступ. заметка, подгот. текста и примеч. Ж. О. Хавкиной. URL: http://imwerden.de/pdf/chukovskaya_zhirmunsky_perepiska.pdf (дата звернення: 20.06.2017).

106. Чуковский К. И. Собрание сочинений: в 15 т. / вступ. ст. Е. Ивановой; сост.: Е. Иванова, Л. Спиридонова, Е. Чуковская. Общ. ред., подг. текстов и коммент. Е. Ивановой и Е. Чуковской. 2-е изд., электронное, испр. М.: Агентство ФТМ, Лтд, 2013. Т. 14. Письма (1903–1925). 688 с.; Т. 15. Письма (1926–1969). 800 с.

107. Шаламов В. Т. Собрание сочинений: в 6 т. + т. 7, доп. Т. 6: Переписка / сост., подгот. текста, прим. И. Сиротинской. М.: Книжный Клуб Книговек, 2013. 608 с.

108. Шаляпин Ф. И. Литературное наследство: В 2-х т. Т. 1. Письма. И. Шаляпина. Воспоминания об отце / редактор-составитель Е. А. Грошева. М.: Искусство, 1960. 768 с.

109. Шишкин И. И. Мир художника. Переписка. Дневник. Современники о художнике / сост., вступ. статья и примеч. И. Н. Шуваловой. Л.: Искусство, 1978. 463 с.

110. Шмелев И. С. и О. А. Бредиус-Субботина. Роман в письмах: в 2 т. / предисл., подгот. текста и комментарий А. А. Голубковой, О. В. Лексиной, С. А. Мартьяновой, Л. В. Хачатурян. М.: РОССПЭН, 2003–2005. Т. 1. М., 2003. 760 с.; Т. 2. М., 2004. 856 с.; Т. 3 (дополнительный). Ч. 1. М., 2005. 792 с.

111. Якушкин И. Д. Письма // Записки, статьи, письма декабриста И. Д. Якушкина / редакция и коммент. С. Я. Штрайха. М.: Изд-во АН СССР, 1951. С. 197–459.

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

Куварова Е. К. Типология русского эпистолярного вокатива : монография. Днепропетровск: Новая идеология, 2014. 380 с.

Рецензії: ***Манакин В. Н.*** *Рецензия на монографию доцента кафедры общего и славянского языкознания Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара Куваровой Елены Константиновны «Типология русского эпистолярного вокатива» (Днепропетровск : Новая идеология, 2014. – 380 с.) // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – № 2. – С. 409–412;* ***Подмогильная Н. В.*** *«Я к Вам пишу...», или письмо как объект лингвистического исследования (Рецензия на монографию Е. К. Куваровой «Типология русского эпистолярного вокатива» // Вісник Дніпропетровського університету. – 2015. – Т. 23. – № 11. – Серія «Мовознавство». – Вип. 21 (2). – С. 161–163;* ***Степанченко И. И.*** *Рецензия на монографию Е. К. Куваровой «Типология русского эпистолярного вокатива» // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. – Харьков : ХНПУ, 2015. – № 1 (54). – С. 81–85.*

Статті у фахових виданнях України:

1. Куварова Е. К. Репрезентация личности автора в эпистолярном тексте // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 23 (62). № 2. Ч. 1. 2010. С. 103–108.
2. Куварова Е. К. Проблема лингвистической маркировки письма как послания и документа // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2011. Вип. 17. Т. 1. С. 80–87.
3. Куварова Е. К. Структурно-семантические типы обращения и подписи в русских эпистолярных текстах // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 24 (63). № 2. Ч. 1. 2011. С. 124–129.
4. Куварова Е. К. Письмо в системе речевых произведений как документов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика: зб. наук. праць. Вип. XIII. Херсон: Вид-во ХДУ, 2011. С. 269–274.

5. Куварова Е. К. Письмо как графический субститут устного сообщения // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 24 (63). № 2. Ч. 3. 2011. С. 63–70.
6. Куварова Е. К. Репрезентация коммуникативной ситуации в письме как элемент современного дискурса газеты // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. праць. Філологічні науки. 2011. № 2. С. 182–186.
7. Куварова Е. К. Заключительная этикетная формула в письме как речевом произведении // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 24 (63). № 4. Ч. 2. 2011. С. 289–296.
8. Куварова Е. К. Функционально-семантические типы заключительных этикетных формул русского письма // Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. № 17. Одеса: Астропринт, 2012. С. 202–205.
9. Куварова Е. К. Редукция вокатива в тексте письма // Наукові записки. Вип. 105 (2). Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 99–103.
10. Куварова Е. К. Редукция заключительной этикетной формулы в эпистолярном тексте // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2012. Вип. 18. С. 120 – 125.
11. Куварова Е. К. Типология адресации в письме как речевом произведении // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 25 (64). № 1. Ч. 1. 2012. С. 91–96.
12. Куварова Е. К. Отказ от институциональности как коммуникативная стратегия эпистолярного общения // Наукові записки Луганського національного університету. Серія: Філологічні науки. Дискурсологія: мова, культура, суспільство: зб. наук. праць. 2012. № 1 (35). С. 90–100.

13. Куварова Е. К. Письменный и устный текст в системе языковой коммуникации // Мова і культура: науковий журнал. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. Вип. 15. Т. V (159). С. 175–180.
14. Куварова Е. К. Прагматика эпистолярного вокатива как лингвистической единицы // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Т. 25 (64). № 4. Ч. 2. 2012. С. 270–276.
15. Куварова Е. К. Базовые и производные формулы завершения русского письма // Наукові записки. Вип. 117. Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 2 ч. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. С. 366–370.
16. Куварова Е. К. Бинарный вокатив в эпистолярном тексте // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2013. Вип. 19. Т. 1. С. 151–157.
17. Куварова Е. К. Структурные типы рассеянного эпистолярного вокатива в русском языке // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика: зб. наук. праць. Вип. XVIII. Херсон: Вид-во ХДУ, 2013. С. 253–257.
18. Куварова Е. К. Апеллятив в составе эпистолярного вокатива // Мова і культура: науковий журнал. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. Вип. 16. Т. VI (168). С. 75–82.
19. Куварова Е. К. О некоторых закономерностях распределения компонентов рассеянного вокатива в эпистолярном тексте // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. Т. 1. 2013. № 1–2. С. 158–165.
20. Куварова Е. К. Опосредованный вокатив в системе языковых средств адресации письма // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2014. № 11. Вип. 20 (1). С. 89–96.
21. Куварова Е. К. Динамика вокативных образований в эпистолярном дискурсе // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». 2015. Вип. 21 (2). С. 59–65.

22. Куварова Е. К. Обращение и вокатив: к вопросу о содержательной дифференциации терминов // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». 2016. Вип. 22. С. 72–79.

Статті в іноземних періодичних виданнях:

23. Куварова Е. К. Эпистолярный поливокатив как фигура с повторной номинацией // Science and education a new dimension. Philology, III(10), Issue: 47. Budapest, 2015. P. 55–58.
24. Куварова Е. К. Конструктивные типы русского эпистолярного поливокатива // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 8 (50): в 3-х ч. Ч. II. С. 94–97.
25. Куварова Е. К. Варьирование онимной и апеллятивной лексики в составе русского эпистолярного вокатива // Cambridge Journal of Education and Science, № 1 (15), January–June, 2016. Volume II. “Cambridge University Press”, 2016. P. 469–476.
26. Куварова Е. К. Комбинаторика конструктивных параметров письма // European Journal of Scientific Research», № 1 (13), January–June, 2016. Volume II. “Paris University Press”, 2016. P. 211–218.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

27. Куварова Е. К. Особенности инициальных фраз в эпистолярном тексте // Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур: Матеріали VI міжнар. конф. Т. 1. Дніпропетровськ, 2000. С. 73−74.
28. Куварова Е. К. Прагматический уровень языковой личности и его отражение в эпистолярном тексте // Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин : Материалы II Международной научной конференции, 26−27 марта 2003 г., Мозырь: в 2-х ч. Ч. 2 / отв. ред. С. Б. Кураш и др. Мозырь: УО «МГПУ», 2003. С. 105−107.
29. Куварова Е. К. Эпистолярий в аспекте текстовых категорий // Сучасні наукові парадигми: Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної

конференції (Горлівка, 12 березня 2010 р.). Горлівка: Вид-во ГДПІІМ, 2010. С. 119–122.

30. Куварова Е. К. Обращение и подпись как конструктивная рамка эпистолярного текста // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: Материалы V Междунар. науч. конф. 7–8 апреля 2011 г. Дніпропетровськ: Нова ідеологія, 2011. С. 187–190.
31. Куварова Е. К. Эпистолярный вокатив как средство параметризации образа адресата // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення», 12–13 квітня 2012 р. Горлівка: ГДПІІМ, 2012. С. 101–104.
32. Куварова Е. К. Структурные типы кольцевого вокатива в эпистолярном тексте // Матеріали ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції „Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України" (Дніпропетровськ, 19–20 квітня 2012 р.). Дніпропетровськ, 2012. С. 45–48.
33. Куварова Е. К. Вокатив как структурный элемент текста письма // Франція та Україна: науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. XV Міжнар. конф.: Матеріали. Дніпропетровськ: Пороги, 2012. С. 31–33.
34. Куварова Е. К. Поливокатив в тексте письма // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: Материалы VI Междунар. науч. конф. (Днепропетровск, 22–23 апреля 2013 г.). Днепропетровск: Новая идеология, 2013. С. 153–155.
35. Куварова Е. К. Становление и развитие эпистолярики как филологической дисциплины // Профессор Л. А. Шеляховскаяның 85 жылдығына арналған «Орыс тіл білімі: теория және лингводидактика» атты халықар. ғыл.-теор. конф. жинағы = «Русское языкознание: теория и лингводидактика»: Тр. Междунар. науч.-теорет. конф., посвященной 85-летию проф. Л. А. Шеляховской. Алматы: КазНПУ им. Абая, 2013. С. 112–115.

36. Куварова Е. К. Функционально-семантическая характеристика адъектива в составе вокативной конструкции // Матеріали IV Всеукр. науково-практ. конф. «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України» (Дніпропетровськ, 24–25 квітня 2014 р.). Дніпропетровськ, 2014. С. 51–54.
37. Куварова Е. К. Эпистолярный поливокатив как конструктивный и функциональный параметр письма // Русский язык: исторические судьбы и современность: V Международный конгресс исследователей русского языка (Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, 18–21 марта 2014 г.): Труды и материалы. М.: Изд-во Моск. ун-та, 2014. С. 345–346.
38. Куварова Е. К. Комбинированный поливокатив в эпистолярном тексте // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: Материалы VII Междунар. науч. конф. (Днепропетровск, 2–4 апреля 2015 г.). Днепропетровск: Новая идеология, 2015. С. 77–78.
39. Куварова Е. К. Базовые модели русского эпистолярного вокатива // Філологічні науки: зб. матеріалів підсумкової наук. конф. студентів та викладачів ф-ту української й іноземної філології та мистецтвознавства ДНУ ім. О. Гончара. Ч. 3. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2015. С. 313–316.
40. Куварова Е. К. Функционирование контактивов в составе русского эпистолярного вокатива // Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук та їхній вплив на розвиток мови та літератури: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10–11 квітня 2015 р.). у 2-х ч. Львів: ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2015. Ч. 2. С. 44–48.
41. Куварова Е. К. Письмо как документ и речевое произведение // Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції „Людина, культура, техніка в новому тисячолітті” (21–22 квітня 2015 р., Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського „ХАІ”). Харків, 2015. С. 82–83.
42. Куварова Е. К. Комбинация апеллятива и антропонима в эпистолярном обращении // Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних

студентів у вищих навчальних закладах України» (Дніпропетровськ, 31 березня – 1 квітня 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 63–65.

43. Куварова Е. К. Словотворчество в эпистолярии А. М. Ремизова // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: Материалы VIII Международной научной конференции (г. Днепр, ДНУ им. О. Гончара, 6–7 апреля 2017 г.) Днепр: Акцент ПП, 2017. С. 80–83.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

44. Куварова Е. К. Вокатив как средство расширения заключительной этикетной формулы письма // Філологічні науки: зб. наук. праць студентів та викладачів факультету. Ч. 1. Дніпропетровськ: Адверта, 2013. С. 327–329.

45. Куварова Е. К. Языковая репрезентация временных и пространственных параметров эпистолярной коммуникации в письме // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сб. науч. тр. Вып. 6 / редкол.: д-р филол. наук, проф. Т. В. Симашко и др. М.; Архангельск, 2013. С. 123–128.

46. Куварова Е. К. Стилистическая персонификация вокативных образований в эпистолярных текстах // Текст. Язык. Человек: сб. науч. тр.: в 2 ч. Ч. 1 / УО МГПУ им. И. П. Шамякина; редкол.: С. Б. Кураш (отв. ред.) и др. Мозырь, 2015. С. 47–49.

47. Куварова Е. К. Лексическое наполнение базовых моделей русского эпистолярного вокатива как фактор их стилистической персонификации // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сб. науч. тр. Вып. 7. / отв. ред. Т. В. Симашко. М.; Северодвинск: «БИБКОМ», 2015. С. 38–45.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи обговорено на засіданні кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького

складу ДНУ, а також представлено на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях і конгресах, зокрема:

№ з/п	Назва наукової конференції (конгресу, семінару, симпозіуму)	Статус	Місце проведення, рік	Форма участі
1	Міжнародна наукова конференція «Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур»	Міжнародна	м. Дніпропетровськ, 2000, 2012	очна
2	II Міжнародна наукова конференція «Текст в лингвистической теории и в методике преподавания филологических дисциплин»	Міжнародна	Білорусь, м. Мозир, 2003	очна
3	VI Міжнародний семінар «Норми і парадокси свідомості й мислення, їх прояви в сучасному суспільстві, культурі та мові»	Міжнародна	м. Луганськ, 2006	очна
4	Міжнародна наукова конференція «Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах»	Міжнародна	м. Дніпропетровськ, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017	очна
5	IX Міжнародна наукова конференція «Міжкультурні комунікації: наукові школи та сучасні напрямки лінгвістичних	Міжнародна	м. Алушта, 2010	очна

	досліджень»			
6	І Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні наукові парадигми»	Всеукраїнська	м. Горлівка, 2010	очна
7	Х Міжнародна наукова конференція«Міжкультурні комунікації: компетентісно орієнтоване навчання»	Міжнародна	м. Алушта, 2011	очна
8	ІІ Міжнародна наукова конференція «Теоретичні проблеми сучасної лінгвістики»	Міжнародна	м. Сімферо-поль, 2011	очна
9	ІІ Всеукраїнська науково-практична конференція «Російська словесна культура: тенденції розвитку та проблеми викладання в сучасних умовах»	Всеукраїнська	м.Запоріжжя, 2011	очна
10	ІІ Міжнародна наукова конференція «Семантика і прагматика мовних одиниць в антропоцентричній парадигмі»	Міжнародна	м. Сімферо-поль, 2011	очна
11	Міжнародна наукова конференція «Східнослов'янська філологія: від Нестора до сьогодення»	Міжнародна	м. Горлівка, 2012	очна
12	Всеукраїнська науково-практична конференція «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у	Всеукраїнська	м. Дніпропе-тровськ, 2012, 2014, 2016	очна

	вищих навчальних закладах України»			
13	XI Міжнародна наукова конференція «Міжкультурні комунікації: інформаційно-комунікативні технології в лінгвістиці»	Міжнародна	м. Алушта, 2012	очна
14	III Міжнародна наукова конференція «Семантика і прагматика мовних одиниць у синхронії та діахронії: текст, комунікація, культура»	Міжнародна	м. Сімферо-поль, 2012	очна
15	XI Міжнародна Інтернет-конференція «Дискурсологія: мова, культура, суспільство»	Міжнародна	м. Луганськ, 2012	заочна
16	Міжнародна наукова конференція «Мова і культура» імені Сергія Бураго	Міжнародна	м. Київ, 2012, 2013	очна
17	Міжнародна наукова конференція «Мови і світ: дослідження та викладання»	Міжнародна	м. Кіровоград 2012	заочна
			м. Кіровоград 2013	очна
18	Міжнародна наукова конференція «Русистика сьогодні: інтра- й екстралінгвістичні проблеми»	Міжнародна	м. Херсон, 2011	заочна (2011),
			м. Херсон, 2013	очна (2013)
19	Міжнародна наукова конференція «Русистика XXI століття: напрямки, ідеї,	Міжнародна	м. Донецьк, 2013	очна

	проблеми»			
20	VI Міжнародна наукова конференція «Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира»	Міжнародна	Росія, м. Северо-двинськ, 2013	заочна
21	Міжнародна науково-теоретична конференція, присвячена 85-річчю проф. Л. А. Шеляховської, «Русское языкознание: теория и лингводидактика»	Міжнародна	Казахстан, м. Алмати, 2013	заочна
22	V Міжнародний конгрес дослідників російської мови	Міжнародна	Росія, м. Москва, 2014	заочна
23	Міжнародна наукова конференція «Філологія та лінгвістика в епоху цифрових технологій – 2015» («Philology and Linguistics in the Digital Age – 2015»),	Міжнародна	Угорщина, м. Будапешт, 2015	заочна
24	XVI Міжнародна науково-практична конференція «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті»	Міжнародна	м. Харків, 2015	заочна
25	Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні наукові дослідження представників філологічних наук і їхній вплив	Міжнародна	м. Львів, 2015	заочна

	на розвиток мови й літератури»			
26	VIII Міжнародна наукова конференція «Текст. Язык. Человек»	Міжнародна	Білорусь, м. Мозир, 2015	заочна
27	II Міжнародна наукова конференція «Естетичні моделі російської літератури. Естетика та світопогляд»	Міжнародна	Польща, м. Білосток, 2017	заочна
28	Всеукраїнська наукова конференція «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій»	Всеукраїнська	м. Дніпро, 2017	очна

Додаток 2

ФРАГМЕНТ СИСТЕМНОЇ ВИБІРКИ ВОКАТИВІВ, ЗГРУПОВАНОЇ ЗА АДРЕСАНТАМИ[4]

У Додатку 2 наводимо приклади персоніфікованих масивів вокативних утворень, відібраних із листів десяти адресантів. Ці масиви відрізняються за обсягом – серед них, зокрема: а) вибірка обсягом понад 1000 вокативів із листів І. О. Буніна; б) вибірки обсягом від 501 до 1000 вокативів із листів В. П. Астаф'єва та Ю. М. Лотмана; в) вибірки обсягом від 201 до 500 вокативів із листів Р. Г. Баранцева, О. К. Глазунова, Ф. А. Степуна та І. І. Шишкіна; в) вибірки обсягом від 100 до 200 вокативів із листів І. І. Горбачевського, С. О. Єсеніна та В. Й. Ключевського.

Персоніфікована вибірка обсягом понад 1000 вокативів

І. О. Бунін – 1383 вокативи / 241 модель; запорогових 953 / 20 моделей.

Вокативи з домінантою Ан – 689, зокрема:

а) з домінантою ИО:

1. Дорогой ИО	**171**[5]
2. Многоуважаемый ИО	**75**
3. ИО	**33**
4. Уважаемый ИО	**14**
5. Глубокоуважаемый ИО	12
6. Милый ИО	8
7. Дорогой и глубокоуважаемый ИО	5
8. Милый (и) дорогой ИО / Дорогой (и) милый ИО	4
9. Дорогой и уважаемый ИО	2
10. Милый мой ИО	
11. Мой дорогой ИО	
12. Любезный мой ИО	
13. Ядовитейший ИО	

б) з домінантою И:

14. И	**160**
15. Милый И / И милый	**56**
16. Дорогой И / И дорогой	**35**

[4] Напівжирним шрифтом виділено запорогові вокативи.

[5] Цифри означають кількість зафіксованих реалізацій вокативної моделі в листах адресанта. Цифра відсутня в одиничних вокативів.

17.Милый (и) дорогой И / Дорогой (и) милый И 20
18.Дорогой мой И / Мой дорогой И / И дорогой мой 11
19.Милый (и) хороший И 4
20.Милый хороший мой И / И милый хороший мой 4
21.Мой дорогой и милый И / Милый и дорогой мой И / Дорогой мой милый И / И! Дорогой мой! Милый! 4
22.Драгоценный И 3
23.Мой милый И / И милый мой 2
24.Мой бесценный И / И бесценный мой 2
25.Ненаглядный И 2
26.И бесценный 2
27.Мой И
28.Мой ненаглядный И
29.Родной мой И
30.Мой ненаглядный, мой дорогой И
31.Драгоценный мой, милый И
32.Милый мой и хороший И
33.Мой милый, мой славный И
34.Милый бесценный И
35.И дорогой, золотой
36.Бесценный, милый И
37.И! Хороший мой! бесценный мой
38.И бесценный ненаглядный мой
39.Милый, незаменимый мой, дорогой мой И
40.Мой милый и уважаемый И
41.Милый и уважаемый И
42.Милый, родимый И
43.Милый, великолепный И
44.Милый и любезный И
45.Милый, драгоценный И
46.И! Милый дорогой И

в) з домінантою О:

47.Дорогой О 14
48.О 11
49.Милый О 4
50.Милый и дорогой О 2

г) з домінантою Ф:

51.Дорогой Ф 3
52.Мой дорогой Ф
53.Милый Ф

Вокативи з домінантою Ап – 653:

54.Милый 68

55.Дорогой друг (Дорогой дружище) 58
56.Дорогой мой / мой дорогой 55
57.Дорогой 48
58.Брат (братка, братишка) 34
59.Милый друг 24
60.Голубчик (голубёночек, голубочка) 23
61.Деточка 21
62.Зверочек (зверок / зверёк / зверёнок / Зверёнка!) 16
63.Милый (и) дорогой друг / дорогой (и) милый друг 14
64.Драгоценный мой / мой драгоценный 14
65.Бесценный мой / мой бесценный 13
66.Хороший мой 11
67.Милостивый государь 10
68.Мама / мамочка 9
69.Милый мой / мой милый 9
70.Мой ненаглядный / ненаглядный мой 7
71.Madame 7
72.Голубёночек мой / Голубочка моя / голубчик мой 6
73.Дорогой поэт 6
74.Моя деточка / деточка моя 6
75.Дорогой мой друг / дорогой друг мой 5
76.Радость моя 5
77.Дорогой автор 4
78.Милый братка 4
79.Любезный собрат 4
80.Драгоценный 3
81.Друг мой 3
82.Зверочек, драгоценный мой / Зверочек мой драгоценный 3
83.Дядя (дядечка, дяденька) 3
84.Ваше Величество 3
85.Молодой человек 3
86.Девочка / девчурочка 3
87.Дорогая, милая сестрица 3
88.Ангелочек (ангел) мой 2
89.Друг 2
90.Милая сестрица 2
91.Ненаглядный 2
92.Бесценный 2
93.Любезный автор 2
94.Родной 2
95.Деточка, милая, дорогая моя 2
96.Любимый мой / мой любимый 2
97.Ненаглядный зверочек 2
98.Папа / папочка 2
99.Дорогой собрат по лире 2

100. Дорогой старушек 2
101. Милый дядечка 2
102. Свинёночек / свинёнок 2
103. Милая сестрица 2
104. Дорогой Кардинал 2
105. Обезьяночка 2
106. Отче рыбоуди / Отче Рыбоудче 2
107. Милый друг мой
108. Разлюбезный друг
109. Дорогой, бесценный друг
110. Дорогой и уважаемый друг
111. Дорогой и золотой друг мой
112. Дорогой, старый друг
113. Мой ненаглядный друг
114. Мой любезный друг
115. Дорогой, горячо любимый друг
116. Милый, дорогой и единственный друг
117. Мой дорогой, мой единственный друг
118. Дорогой мой, бесценный друг мой
119. Дорогой друг моей юности и всей жизни
120. Милый брат
121. Друг далёкий
122. Родной мой
123. Мой дорогой поэт
124. Радость и скорбь моей жизни
125. Незабвенный и мучительно родной друг
126. Ты, близкий мой, друг мой
127. Хороший
128. Мой сладкий
129. Дорогие наши
130. Дорогой брат
131. Милый и уважаемый брат
132. Дорогой мой братка
133. Мой благородный, светлый братка
134. Голубёночек мой драгоценный
135. Бесценная деточка
136. Дорогая моя деточка
137. Деточка драгоценная моя
138. Моя дорогая, милая, сладкая деточка
139. Дорогая моя, кроткая и любящая деточка
140. Родная моя деточка
141. Зверочек мой сладкий
142. «Свинёнок» мой бесценный
143. Милый зверочек
144. О зверочек мой

145. Бесценный зверочек
146. Милый мой зверочек
147. Дорогой мой зверочек
148. Зверочек, сладкий мой
149. Милый, дорогой мой зверочек
150. Бесценный, милый мой зверочек
151. Зверочек мой, дорогой мой, бесценный
152. Милый ненаглядный мой зверочек
153. Зверочек! Родимый!
154. Зверочек мой ненаглядный
155. «Глазы» мои милые
156. Господин редактор
157. Сердце моё
158. Жёночка
159. Милая, дорогая моя мамочка
160. Драгоценная мамочка
161. Все мои милые
162. Дорогой папа
163. Моя дорогая, ненаглядная папочка
164. Милый автор
165. Дорогой Среброволосый автор
166. Мой дорогой «старушек»
167. Дорогой мой, милый «старушек»
168. Милые, дорогие staruszki
169. Дорогой дядечка
170. Дорогая моя девочка
171. Моя ненаглядная девочка
172. Милая, хорошая, ненаглядная моя девочка
173. Сладкая моя девочка!
174. Дорогая моя, умненькая девчурочка
175. Свинёнок мой ненаглядный
176. Поэт
177. Мой дорогой поэт
178. Зоил
179. Мой «безотчётно дорогой» поэт
180. Дорогой (подагрический, а значит уже маститый) поэт
181. Дорогая сестрица
182. Сестрица моя чудесная
183. Многоуважаемый господин редактор
184. Моя Жёночка
185. Жёночка моя хорошая
186. Дорогаечка
187. Дорогаечка моя
188. Милая художница
189. Моя дорогая художница

190. Гражданин
191. Товарищ
192. Граф
193. Милые путешественники
194. Дорогой Соплеменник
195. Милый дедушка
196. Дорогой акмеист
197. Старая транда
198. Милый, дорогой тёзка
199. Седой канадский тигр
200. Дорогой писатель
201. Дорогой писатель и Химик
202. Сын трудового народа
203. Дорогой мой ясновельможный пан
204. Дорогой поляк
205. Дорогой Демон
206. Бесстыдник
207. Старый чинодрал
208. Дорогой Патриот
209. Дорогой Патриот Патриотович
210. Дорогой Клеевский барин
211. Дорогой Серебристый Канадский бобёр
212. Милый, дорогой Дядя
213. Тётя
214. Cher Monsieur et ami
215. Cher Monsieur Calvados d'Omlette
216. Cher Maitre Канадский бобёр

Вокативи з домінантою Ап + Ан – 41:

217.	Дорогой Отец Киприан	8
218.	Милостивый государь ИО	4
219.	Голубчик И	3
220.	Дорогой дядя И	2
221.	Дорогой и милый Отец Киприан	2
222.	Мой ангел, моя бесценная / моя бесценная, мой ангел И	2
223.	Любезный князь Ф	2
224.	Моя ненаглядная, мой ангел И	
225.	Дорогой мой ангел И	
226.	Мой бесценный, жизнь моя И	
227.	О, мой бесценный, дорогой мой, жизнь моя, И	
228.	Дорогой друг мой, милый мой И	
229.	Милый, красавчик мой И	
230.	Милый, дорогой друг мой И	
231.	Дорогой И, мой теперешний «единственный читатель»	

232. Милая, дорогая, самая главная принцесса И
233. Милый и дорогой братец ИО
234. Милостивый государь мой ИО
235. Любезный брат ИО
236. Дорогой, добрый друг ИО
237. Глубокоуважаемый господин Ф
238. Лисансули Лисанса, барышня хохулишня
239. Дорогой Таёжник, Пантелей Менделевич, Миклухо Маклай
240. Monsieur le Prince Mychkine
241. Cher Maitre, дорогой ИО, глубокоуважаемый брат Генерала

Персоніфіковані вибірки обсягом від 501 до 1000 вокативів

В. П. Астаф'єв – 880 вокативів / 90 моделей; запорогових 750 / 6 моделей:

Вокативи з домінантою Ан – 767, зокрема:

а) з домінантою ИО:

1.	**Дорогой ИО**	**118**
2.	**ИО**	**43**
3.	**Уважаемый ИО**	**20**
4.	Дорогой и, к сожалению, далёкий ИО	
5.	Многоуважаемый ИО	
6.	Дорогой ты мой, болезный ИО	
7.	Глубокоуважаемый ИО	
8.	Дорогой мой ИО	

б) з домінантою И:

9.	**Дорогой И**	**370**
10.	**И**	**185**
11.	Дорогой мой И	8
12.	Уважаемый И	3
13.	И, милый	2

в) з домінантою Ф:

14.	Ф	4
15.	Все Ф	
16.	Дорогие мои Ф!	

г) з домінантою ИФ:

17.	Дорогой ИФ	5

д) з домінантою ИОФ:

18. Дорогой Вы мой ИОФ
19. Ф, Ф, ИО

Вокативи з домінантою Ап – 96:

20. Братцы / брат	**14**
21. Дорогой	5
22. Дорогие товарищи	5
23. Ребята	4
24. Уважаемые товарищи	4
25. Старина / старичок / старичонка	3
26. Друже / друзья	3
27. Уважаемая редакция	2
28. Дорогие друзья	2
29. Дорогой мой	2
30. Родные мои	2
31. Друг мой сердечный	2
32. Батюшко	2
33. Друг мой / друзья мои	2
34. Паря	2
35. Орлы-курортники	
36. Батенька мой	
37. Заблудшая душа	
38. Астафьята	
39. Болезный, но не сдающийся человек	
40. Сельдюк ты мой	
41. Дорогие люди	
42. Уважаемые руководители писательской организации!	
43. Старшие товарищи по труду!	
44. Дорогая, родная моя	
45. Дорогой товарищ секретарь	
46. Сердечный друг мой и солдат	
47. Классик	
48. Милый ты мой старичок	
49. Родной мой братан	
50. Любезный потребитель продукции	
51. Дорогой мой лесной опёнок	
52. Заботливый мой человек	
53. Инсценировщик	
54. Молодой че-а-ек	
55. Милая	
56. Родная	
57. Дорогие товарищи житомирцы	
58. Родной человек	
59. Уважаемая фрау Розел	
60. Уважаемый товарищ прокурор	
61. Дорогой однополчанин	
62. Уважаемые товарищи из отдела писем «Ленинградской правды»	

63. Дорогие наши друзья
64. Енисейцы
65. Дорогой мой собрат по войне
66. Брат мой окопный
67. Дорогие ребята
68. Дорогие костромские писатели
69. Дорогие мои зауральцы
70. Дорогие и теперь уже далёкие друзья-софронтовики
71. Брат по единой земле и жизни
72. Критик
73. Русские люди
74. Братец мой
75. Дорогие мои друзья!
76. Земляки!

Вокативи з домінантою Ап + Ан – 17:

77. Уважаемый товарищ Ф 4
78. Твои ребята И и И
79. Дорогой редактор ИФ
80. Товарищ Ф
81. ИО, голубушка
82. Супруга ИО
83. Дорогой земляк – ИФ
84. Дорогие мои землячки Ф
85. Незабвенная и дорогая тётя И!
86. Уважаемый тов. ИФ
87. Голубчик мой, Ф-гневный
88. Дорогой товарищ Ф
89. Ах ты, И, И – добрая душа!
90. И! голубчик ты сизокрылый!

Ю. М. Лотман – 783 вокативи / 47 моделей, запорогових 717 / 9 моделей:

Вокативи з домінантою Ан – 690, зокрема:

а) з домінантою ИО:

1. **Дорогой ИО** **353**
2. **ИО** **64**
3. Уважаемый ИО 6
4. Глубокоуважаемый ИО 5
5. Дорогой, глубокоуважаемый ИО 3
6. Милый, дорогой мой ИО

б) з домінантою И:

7. **Дорогой И** **129**
8. **И** **88**
9. **Милый И** **34**
10. Милый, милый И 2
11. И со зайцами
12. Милый, дорогой И

в) з домінантою ИФ:

13. ИФ 3

Вокативи з домінантою Ап – 91:

14. **Друг мой** **20**
15. **Дорогой мой друг** **13**
16. **Сударь** **8**
17. **Мама (мамочка)** **8**
18. Дорогая мама 5
19. Голубчик 4
20. Дорогой друг 4
21. Милый друг 3
22. Дорогое семейство 2
23. Дорогой мой 2
24. Мой милый друг
25. Мой дорогой, несравненный друг
26. Мой дорогой, мой единственный, мой далёкий друг
27. Мой милый, мой дорогой друг
28. Дорогие девочки
29. Amici carissimi
30. Дорогой мопс
31. Докторчик
32. Остальные родичи
33. Зайцы
34. Сэр
35. Carissime
36. Бобастик
37. Святый отец
38. Злодей
39. Батенька
40. Дорогая маха
41. Бедный мой дорогой друг
42. Душа моя
43. Почтеннейший
44. Ваше благородие
45. Милостивый государь мой

Вокативи з домінантою Ап + Ан – 2:

46. Супруги Ф со чадом
47. ИО, голубчик

Персоніфіковані вибірки обсягом від 201 до 500 вокативів

Р. Г. Баранцев – 358 вокативів / 35 моделей, запорогових 330 / 8 моделей:

Вокативи з домінантою Ан – 318, зокрема:

а) з домінантою ИО:

1.	**Дорогой ИО**	**100**
2.	**ИО**	**38**
3.	**Глубокоуважаемый ИО**	**23**

б) з домінантою И:

4.	**И**	**105**
5.	**Дорогой И**	**48**
6.	И, горнолазурный и газолазерный	

в) з домінантою Ф:

7.	Дорогие мои Ф	2
8.	Дорогие Ф	

г) з домінантою О:

9. О

Вокативи з домінантою Ап – 39:

10.	**Сударь**	**7**
11.	**Альтер / Аль(к)тер / Alter**	**5**
12.	**Старик / старичок / старикашка**	**4**
13.	Дорогие друзья	2

14. Сэр
15. Уважаемая Редакция
16. Дорогие москвичи, приютившие триаду нахальных провинциалов
17. Псковичи
18. Все близкие
19. ЭКГ-шник
20. Неоперабеленец
21. Архи-пенси-тектор
22. Дружище
23. Молчальник
24. Демонстранец

25. Митинговник
26. Счастливчик
27. Несчастный житель полозковской вотчины
28. Петербуржец
29. Эксарх
30. Невгородец
31. Домосед
32. Низ-частный
33. Отстающий эпистолянец
34. Именинничек

Вокативи з домінантою Ап + Ан – 1:

35. Дедушка И

О. К. Глазунов – 278 вокативів / 26 моделей, запорогових 259 / 11 моделей:

Вокативи з домінантою Ан – 230, зокрема:

а) з домінантою ИО:

1. Дорогой ИО	**140**
2. Многоуважаемый ИО	**55**
3. Глубокоуважаемый и дорогой ИО	**5**
4. Многоуважаемый и дорогой ИО	**5**
5. Глубокоуважаемый ИО	**4**
6. Милый ИО	**3**
7. Многоуважаемый и милый ИО	**3**
8. ИО	2
9. Наш дорогой ИО	

б) з домінантою И:

10. Милый И	**6**
11. Дорогой И	**5**

в) з домінантою ИФ:

12. Милый ИФ

Вокативи з домінантою Ап – 39:

13. Дорогое Маэстро	**30**
14. Дорогой друг	2
15. Товарищи	2
16. Дорогой дядя	
17. Г. г.	

18. Дорогой учитель, творец Садко, Майской ночи и Китежа
19. Милостивый Государь, господин Редактор
20. Многоуважаемый г-н Редактор

Вокативи з домінантою Ап + Ан – 9:

21. Дорогой дядя И **3**
22. Милостивый государь ИО 2
23. Ваше сиятельство, князь ИО
24. Дорогой г. Ф
25. Славный юбиляр, Глубокочтимый и дорогой ИО
26. Дорогой коллега ИО

Ф. А. Степун – 202 вокативи / 25 моделей, запорогових 180 / 9 моделей:

Вокативи з домінантою Ан – 162, зокрема:

а) з домінантою ИО:

1. **Дорогой ИО** **110**
2. **Многоуважаемый ИО** **24**
3. **ИО** **10**
4. Глубокоуважаемый ИО

б) з домінантою И:

5. **Дорогой И** **8**
6. **И** **6**
7. Дорогие друзья И и И 2
8. Дорогая моя И 2

Вокативи з домінантою Ап – 16:

9. **Дорогой** **5**
10. **Родная** **5**
11. Дорогие друзья 2
12. Дорогая моя 2
13. Милая
14. Князь

Вокативи з домінантою Ап + Ан – 24:

15. **Милый друг И** **7**
16. **Дорогой господин Ф** **5**
17. Многоуважаемый господин Ф 2
18. Уважаемый господин Ф 2
19. Дорогой Владыка Иоанн 2
20. Дорогой коллега Ф
21. Глубокоуважаемый господин Ф
22. Уважаемый и дорогой господин Ф
23. Дорогой доктор Ф
24. Дорогой и многоуважаемый доктор Ф
25. Милый друг ИО

І. І. Шишкін – 222 вокативи / 43 моделі, запорогових 194 / 17 моделей:

Вокативи з домінантою Ан – 103, зокрема:

а) з домінантою ИО:

1. Многоуважаемый ИО	**22**
2. Добрый ИО	**17**
3. ИО	**15**
4. Любезный ИО	**7**
5. Милый / милейший ИО	**6**
6. Дорогой многоуважаемый ИО	2
7. Любезный и дорогой ИО	
8. Дорогой ИО	
9. Милый и многоуважаемый ИО	
10. Милый и глубокоуважаемый ИО	
11. Милый и уважаемый ИО	
12. Уважаемый ИО	

б) з домінантою И:

13. И	**6**
14. Милый И	**4**
15. Любезный И	
16. Милый и дорогой И	

в) з домінантою Ф:

17. Любезный / любезнейший Ф	**11**
18. Ф	**4**
19. Не милый Ф	

Вокативи з домінантою Ап – 86:

20. Любезные родители Тятинька и Маминька	**26**
21. Брат / братец	**23**
22. Любезные родители	**14**
23. Тятинька	**12**
24. Маминька	2
25. Любезные сестрицы	
26. Любезный тятинька	
27. Сестрица	
28. Любезнейший	
29. Сударь ты мой	
30. Меньшонок	
31. Голубчик	
32. Граф	
33. Ваше сиятельство	

Вокативи з домінантою Ап + Ан – 33:

34.Милостивый государь ИО **17**
35.Брат Ф **4**
36.Брат (братец) ИО **3**
37.Многоуважаемый граф ИО **3**
38.Ваше сиятельство граф ИО
39.Многоуважаемый и высокочтимый, знаменитый мой земляк ИО
40.Дорогой племянничек ИО
41.Любезный братец ИО
42.Сестрица ИО
43.Брат И

Персоніфіковані вибірки обсягом від 100 до 200 вокативів

І. І. Горбачевський – 179 вокативів / 42 моделі, запорогових 157 / 20 моделей:

Вокативи з домінантою Ан – 162, зокрема:

а) з домінантою ИО:

1. **Любезный ИО** **29**
2. **ИО** **26**
3. **Мой ИО** **16**
4. **Мой любезный ИО** **10**
5. **Добрый ИО** **6**
6. **Мой дорогой, любезнейший ИО** **6**
7. **Мой дорогой ИО** **4**
8. **Добрейший мой, любезнейший ИО** **2**
9. **Мой добрый ИО** **2**
10. Мой милый, любезный ИО
11. Мой любезный, дорогой мой ИО
12. Мой дорогой, мой неоцененный, мой, мой и мой ИО
13. Мой – не знаю, как назвать, – мой ИО
14. Мой милый, добрый ИО

б) з домінантою И:

15. **И** **8**
16. **Мой И** **7**
17. **Мой любезный И** **6**
18. **Любезный И** **3**
19. **Милый мой И** **2**
20. **Добрый мой И** **2**
21. Мой милый, любезный И
22. Любезный мой, дорогой И
23. Мой милый добрый И

в) з домінантою Ф:

24. **Любезный Ф** **9**
25. **Мой любезный Ф** **6**
26. **Ф** **5**
27. Злой, недобрый мой Ф
28. Мой любезнейший, дорогой Ф
29. Мой Ф
30. Мой милый Ф
31. Мой неоцененный Ф

Вокативи з домінантою Ап – 12:

32. **Друг мой / дружок мой / мой дружок** **5**
33. Мой любезный
34. Мои дружечки
35. Мой итанцинский хлебопашец
36. Любезный
37. Мой итанцинский хлебопашец, хозяин и торговец орехами
38. Граф и князь итанцинский
39. Господа туринские экономы

Вокативи з домінантою Ап + Ан – 5:

40. **Милостивый государь ИО** **3**
41. Друг мой ИО
42. Любезный мой дружок И

С. О. Єсенін – 180 вокативів / 40 моделей, запорогових 157 / 17 моделей:

Вокативи з домінантою Ан – 132, зокрема:

а) з домінантою ИО:

1. Дорогой ИО **36**
2. ИО **20**
3. Уважаемый ИО **4**
4. Милый ИО **2**
5. Милый, милый ИО

б) з домінантою И:

6. Милый И (И милый) **30**
7. И **19**
8. Дорогой И **15**
9. Милый мой И **2**
10. Милый, милый И **2**

в) з домінантою Ф:

11. Милый Ф

Вокативи з домінантою Ап – 39:

12. **Дорогой мой** **6**
13. **Брат** **4**
14. **Милый** **4**
15. **Мой друг** **3**
16. **Дорогой** **3**
17. **Старик** **3**
18. **Голубчик** **2**
19. Друг
20. Милый друг
21. Дорогой друг
22. Сударь
23. Дура
24. Дура моя ягодка
25. Душа моя
26. Милостивый государь
27. Госпожа хорошая
28. Родные мои! хорошие!
29. Чёрный Мартышан
30. Милый Рыжий
31. Мой друг Рыжий
32. Милый мой, самый близкий, родной и хороший

Вокативи з домінантою Ап + Ан – 9:

33. **Дорогой товарищ Ф** **2**
34. Милый друг И
35. Милый друг мой И
36. Дорогая дадя И
37. Милый дядя И
38. Уважаемый товарищ Ф
39. Товарищ Ф
40. И, голубушка

В. Й. Ключевський – 130 вокативів / 42 моделі, запорогових 107 / 19 моделей:

Вокативи з домінантою Ан – 77, зокрема:

а) з домінантою ИО:

1. **Многоуважаемый ИО** **27**
2. **Любезный ИО** **8**
3. **Глубокоуважаемый ИО** **7**
4. **Дорогой ИО** **6**
5. **ИО** **5**
6. Уважаемый ИО

7. Высокоуважаемый ИО
8. Добрый ИО
9. Добрейший и любезнейший ИО
10. Многоуважаемый и любезный ИО

б) з домінантою И:

11. И **9**
12. Милый И **3**
13. Мой И **2**
14. Любезный И **2**
15. Бесподобнейший И
16. Бесценнейший мой И
17. Мой милый и достолюбезный И

Вокативи з домінантою Ап – 39:

18. Тётенька / тётушка **6**
19. Друг мой / мой друг / друзья мои **5**
20. Брат **4**
21. Carissime Porphyri! **3**
22. Carissime **2**
23. Братец ты мой **2**
24. Дружище **2**
25. Ваше высокопреподобие **2**
26. Милая тётенька
27. Милый мой стоик
28. Мой стоик
29. Мой милый корреспондент
30. Поверенная души моей
31. Добрый друг мой
32. Любезный сват
33. Кум
34. Vita mea!
35. Ocule mi!
36. Mein liber, cher, dear, amicissime, ω φίλτατε, kochany, liby и любезнейший Порфироносец!
37. Aestuosissime!
38. Милостивый государь

Вокативи з домінантою Ап + Ан – 14:

39. Милостивый государь ИО **10**
40. Глубокоуважаемый граф ИО **2**
41. Ваше сиятельство, милостивый государь граф ИО
42. Мой милый стоик И

Додаток 3

МОДЕЛІ КОНТАМІНОВАНИХ ОБРАЗІВ ЕПІСТОЛЯРНОГО ВОКАТИВА

Персоніфіковані моделі контамінованих образів вокативних утворень із домінантою-антропонімом (Ан)

Р. Г. Баранцев:

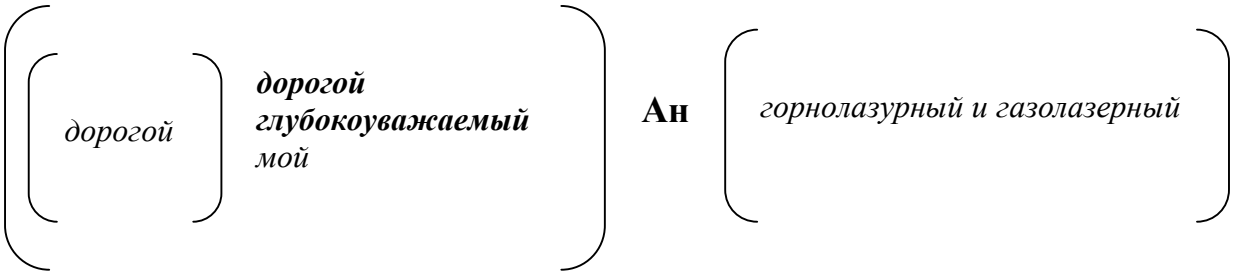

І. І. Горбачевський

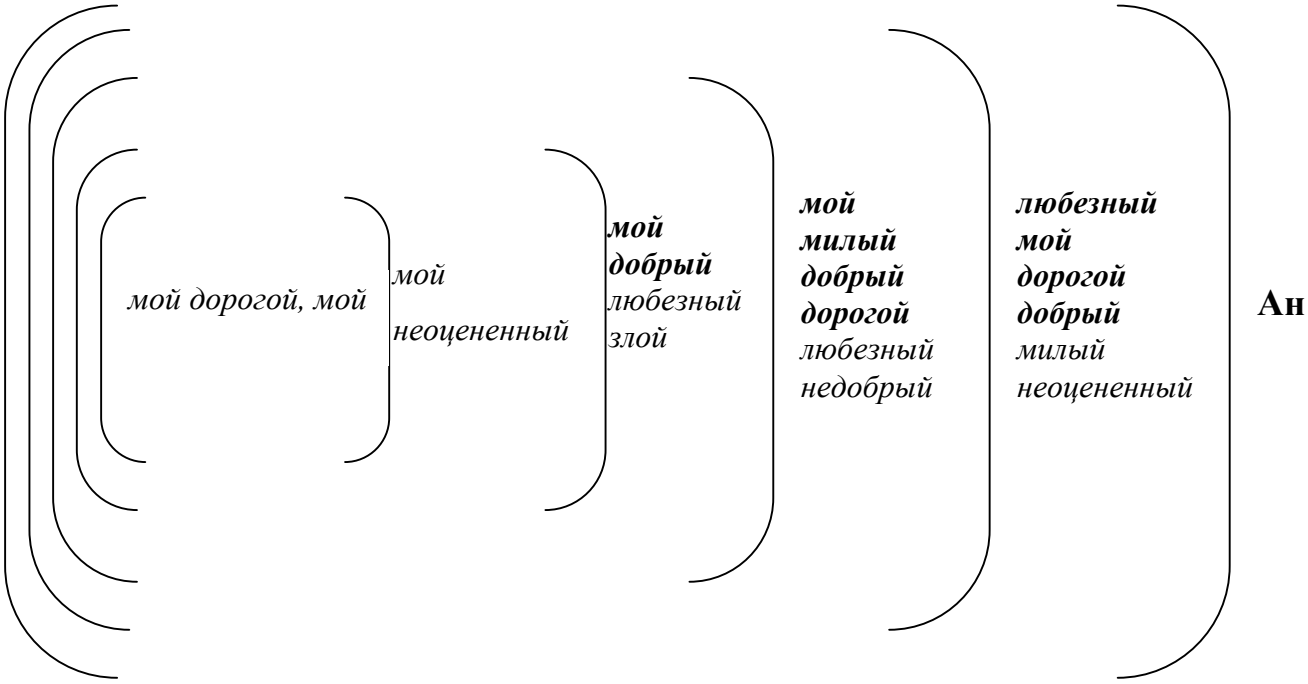

Персоніфіковані моделі контамінованих образів вокативних утворень із домінантою – апелятивом *друг*

О. В. Суворов:

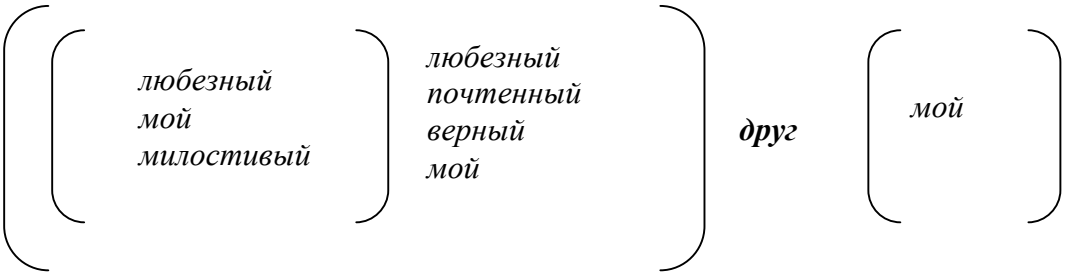

А. Ф. Коні:

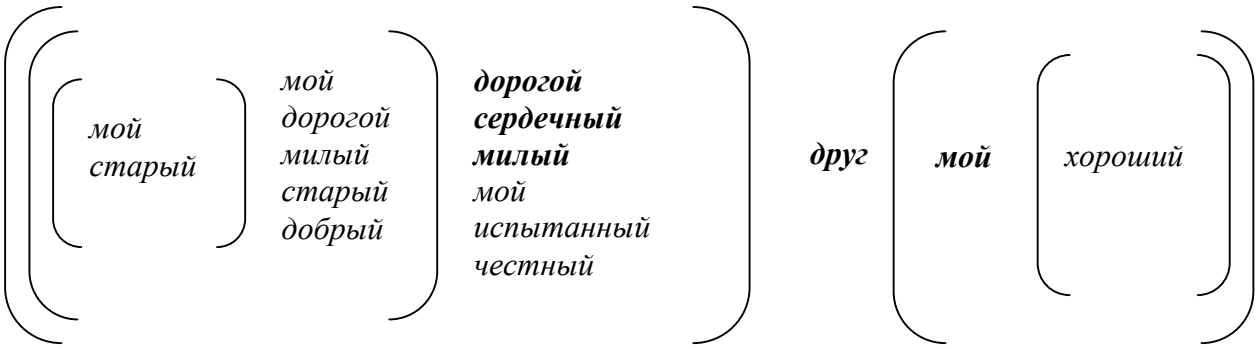

І. О. Бунін:

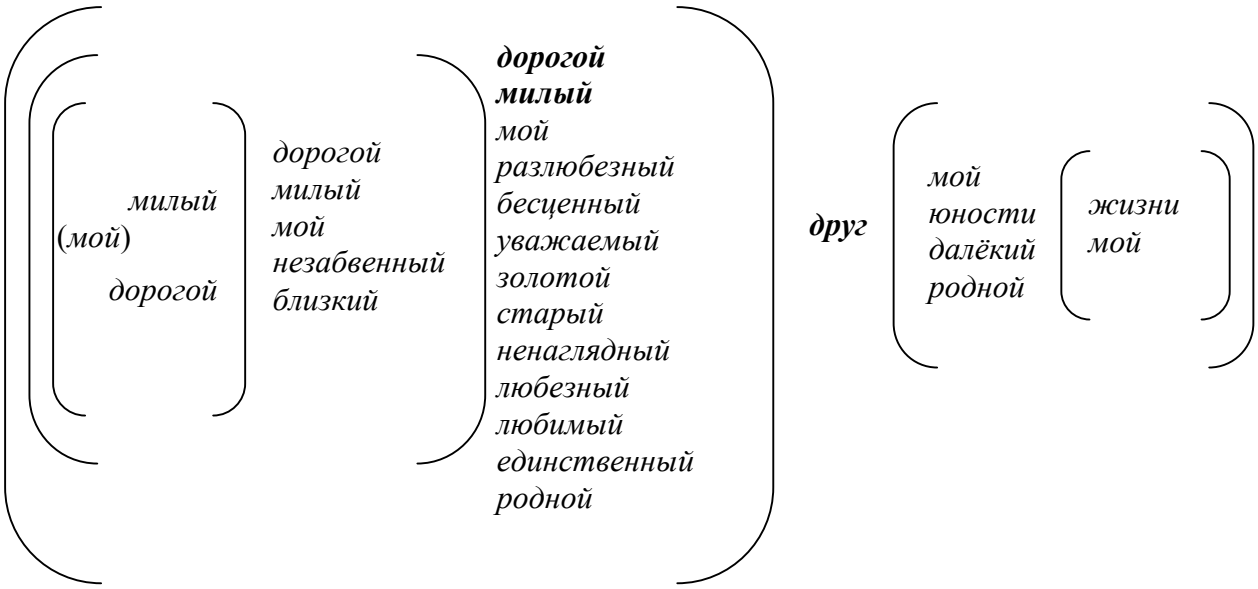

Персоніфіковані моделі контамінованих образів вокативних утворень на основі комбінації антропоніма з апелятивом *друг*

О. В. Суворов

милостивый государь мой батюшка	*мой почтенный*	***друг***	**Ан**

М. П. Мусоргський:

(*мой*)	***мой*** *дорогой милый наш*	***милый*** *мой страждущий светлый*	***друг***	(*графиня*)	**Ан**

І. О. Бунін

дорогой милый	*дорогой добрый*	***друг***	(*мой*	(*милый мой*)	**Ан**

Додаток 4

СПИСОК АДРЕСАНТІВ ДОСЛІДЖУВАНОГО ЕПІСТОЛЯРІЮ

(в дужках указано номери за списком джерел фактичного матеріалу)[6]

Автори листів – джерел генеральної вибірки вокативів

1. Адамович Г. В., поэт, литературный критик [36],
2. Астафьев В. П., писатель [6],
3. Бабель И. Э., писатель [8],
4. Баранцев Р. Г., учёный-физик [9],
5. Блок А. А., поэт [13],
6. Булгаков М. А., писатель [15],
7. Бунин И. А., писатель [16],
8. Герцен А. И., издатель, общественный деятель [21],
9. Глазунов А. К., композитор [22],
10. Гоголь Н. В., писатель [24],
11. Горбачевский И. И., военный, декабрист [26],
12. Горький М., писатель [27, 62, 65],
13. Есенин С. А., поэт [35],
14. Жуковский В. А., поэт [37],
15. Ключевский В. О., учёный-историк [39],
16. Кони А. Ф., адвокат [40],
17. Короленко В. Г., писатель [42, 65],
18. Крамской И. Н., художник [43, 72],
19. Лесков Н. С., писатель [46],
20. Лотман Ю. М., учёный-филолог [9, 49],
21. Маяковский В. В., поэт [47, 53],
22. Мусоргский М. П., композитор [55],
23. Островский А. Н., писатель, драматург [57],
24. Павлов И. П., учёный-биолог [64],
25. Пастернак Б. Л., писатель [59, 62],

[6] Прізвища адресантів, їхній суспільний або професійний статус наведено мовою джерел фактичного матеріалу.

26. Паустовский К. Г., писатель [60],
27. Пушкин А. С., поэт [77, 78],
28. Репин И. Е., художник [65, 80],
29. Серафимович А. С., писатель [83],
30. Степун Ф. А., философ [20, 86],
31. Суворов А. В., военачальник [87],
32. Сумароков А. П., писатель [71],
33. Танеев С. И., композитор [102],
34. Толстой Л. Н., писатель [90, 91],
35. Фадеев А. А., писатель [94],
36. Чайковский П. И., композитор [100, 101, 102],
37. Чехов А. П., писатель [104],
38. Чуковский К. И., писатель, учёный, литературный критик [106],
39. Шаляпин Ф. И., певец [65, 108],
40. Шишкин И. И., художник [109].

Автори листів – джерел спонтанної вибірки вокативів[7]

понад 100 листів:

41. Аксаков И. С., писатель [1; 2],
42. Анненков П. В., литературный критик [4],
43. Белинский В. Г., литературный критик [12],
44. Бредиус-Субботина О. А., дочь священника, эмигрантка, соавтор романа в письмах с И. С. Шмелевым [110],
45. Вернадский В. И., учёный-естествоиспытатель [17, 67, 76],
46. Григорьев Ап., поэт, литературный критик [29],
47. Гумилёв Н. С., поэт [30],
48. Добролюбов Н. А., литературный критик [32],
49. Екатерина II, гос. деятель [34],
50. Мандельштам О. Э., поэт [52],

[7] Поділено на три групи в залежності від кількості оброблених листів кожного адресанта: 1) понад 100 листів, 2) від 11 до 100 листів, 3) від 1 до 10 листів у вибірках фактичного матеріалу.

51. Некрасов Н. А., поэт, издатель [56],
52. Островский Н. А., писатель [58],
53. Пётр I, гос. деятель [69],
54. Потёмкин Г. А., гос. деятель [34],
55. Ремизов А. М., писатель [20, 79],
56. Северянин И., писатель [82],
57. Цветаева М. И., поэт [62, 98, 99],
58. Шаламов В. Т., писатель [62, 107],
59. Шмелев И. С., писатель [110]

11–100 листів:

60. Анненский И. Ф., писатель [5],
61. Ахматова А. А., поэт [7],
62. Белый А., поэт [54],
63. Брик Л., литератор [47],
64. Виноградов В. В., учёный-филолог [18],
65. Граббе П. Х., военачальник [61],
66. Грибоедов А. С., писатель, дипломат [28],
67. Гронский Н. П., поэт [99],
68. Дашкова Е. Р., писательница, гос. и обществ. деятель [31],
69. Дмитриев И. И., писатель [71],
70. Достоевская А. Г., издатель, библиограф, мемуарист [33],
71. Достоевский Ф. М., писатель [33],
72. Ермолов А. П., военачальник [61],
73. Жирмунский В. М., учёный-филолог [105],
74. Иванов-Разумник Р. В., писатель [20],
75. Игнатий (Брянчанинов), епископ [14],
76. Каплер А. Я., кинорежиссёр [38],
77. Корнилович А. О., писатель, декабрист [41],
78. Леонтьев К. Н., философ [44],
79. Лермонтов М. Ю., писатель, поэт [45],

80. Ломоносов М. В., учёный [48],
81. Мамин-Сибиряк Д. С., писатель [51],
82. Муравьёв М. Н., писатель [71],
83. Петровский А. С., переводчик, редактор [54],
84. Пирогов Н. И., врач [81],
85. Победоносцев К. П., гос. деятель [3],
86. Погорельский А., писатель [75],
87. Румянцев П. А., полководец, гос. деятель [95],
88. Серно-Соловьёвич Н. А., публицист [84],
89. Толстой А. К., поэт [88],
90. Трубачев О. Н., учёный-филолог [92],
91. Тютчев Ф. И., поэт, дипломат [93],
92. Фрейденберг О. М., учёный-филолог [62],
93. Фудель И. И., священник [44],
94. Хлебников В., поэт [97],
95. Чуковская Л. К., учёный-филолог [105],

1–10 листів:

96. Абрикосов Д. И., дипломат [103],
97. Абросимов И. С., боец [68],
98. Айзман Д. Я., писатель [65],
99. Алексей Петрович, наследник российского престола [73],
100. Алишев А. Б., писатель [23],
101. Амфитеатров А. В., писатель [65],
102. Андреев А. А., гос. деятель [85],
103. Андреев Л. Н., писатель [65],
104. Андреева М. Ф., актриса [65],
105. Андрусов Н. И., геолог, палеонтолог [17],
106. Апраксин С. С., граф, военачальник [95],
107. Арифов У. А., учёный-физик [9],
108. Арсений, иеромонах [14],

109. Арсеньев В. К., путешественник, этнограф, писатель [65],
110. Асадов Г., военный [23],
111. Астахов Г. А., дипломат [25],
112. Афанасий, архимандрит [14],
113. Афиногенов А. Н., писатель [65],
114. Ахумян Т. С., писатель [65],
115. Бабенко К. И., учёный-математик [9],
116. Бабкина Н. Л., учёный-биолог [9],
117. Бакулин И. И., подпольщик [23],
118. Бартман А. Б., учёный-математик [9],
119. Батюшков Ф. Д., критик, литературовед [65],
120. Безбородко А. А., князь, гос. деятель [95],
121. Безобразов Г. И., военный [23],
122. Белова Л. Н., подпольщица [23],
123. Бельченко А. Т., дипломат [103],
124. Бем А. Л., учёный [20],
125. Берберова Н. Н., писатель [20],
126. Берсенев И. Н., актёр, режиссёр [65],
127. Бессмертная М. И., химик, биолог [17],
128. Бирман С. Г., актриса, режиссёр [65],
129. Блонский Н. И., боец [68],
130. Блюмин М. А., военный [23],
131. Бобров С. С., писатель [71],
132. Богданов А. И., боец [68],
133. Богданович И. Ф., писатель [71],
134. Боголюбов А. П., художник [72],
135. Богомолов-Романович А. С., художник [72],
136. Борканюк О., военный [23],
137. Бородин И. К., боец [68],
138. Бородин Т. С., подпольщик [23],

139. Боткин М. П., художник [72],
140. Боткин С. Д., дипломат [103],
141. Браварник А. Е., боец [68],
142. Бронников Ф. А., художник [72],
143. Бруни Ф. А., художник [72],
144. Брюсов В. Я., писатель [65],
145. Бубнов А. С., гос. деятель [65],
146. Будённый С. М., военачальник [85],
147. Булат И. Л., гос. деятель [85],
148. Бунимович А. И. [9], учёный-физик [9],
149. Буренин Н. Е., музыкант, писатель [65],
150. Бухарин Н. И., гос. деятель [85],
151. Вавилов Н. И., учёный-ботаник [76],
152. Вайнштейн Л. А., учёный-физик [9],
153. Василенко Н. П., учёный-историк, один из основателей УАН [17],
154. Васильев Л. А., учёный-физик [9],
155. Венгеров С. А., литературовед [65],
156. Вересаев В. В., писатель [65],
157. Верёвкин А. И., масон [10],
158. Верменичев И. Д., гос. деятель [85],
159. Винокуров А. Н., гос. деятель [85],
160. Вознесенский Н. А., гос. деятель [85],
161. Войтко М. З., боец [68],
162. Войцеховский С. Л., дипломат [103],
163. Волин Б. М., гос. деятель [85],
164. Володин А. С., боец [68],
165. Ворошилов К. Е., гос. деятель [85],
166. Воячек В. И., врач, учёный [76],
167. Гавриил, иеромонах [14],
168. Гавриил (Розанов), архиепископ Херсонский и Таврический [14],

169. Гатальский Н. Г., военный [23],
170. Гендриксон В. А., учёный-физик [9],
171. Герман А. В., партизан [23],
172. Гладков Ф. В., писатель [65],
173. Глухов П., военный [23],
174. Гнаровская В. О., санитарка [23],
175. Голощёкин Ф. И., гос. деятель [85],
176. Гольцман А. З., гос. деятель [85],
177. Горавский А. Г., художник [72],
178. Горавский И. Г., художник [72],
179. Горелов Е. А., врач [9],
180. Горшков К. Е., боец [68],
181. Грабарь И. Э., художник [76],
182. Грачёв И. П., боец [68],
183. Гревениц Б. Н., дипломат [103],
184. Грененберг О. Э., подпольщица [23],
185. Гречин П. В., боец [68],
186. Григоренко А. П., боец [8],
187. Гроссман Л. П., писатель [65],
188. Груздев И. А., литературовед, критик [65],
189. Груич Д. Д., учёный-физик [9],
190. Гулькевич К. Н., дипломат [103],
191. Гуревич А. И., гос. деятель [85],
192. Давыдов В. Л., декабрист [19],
193. Давыдов Ю. В., писатель [9],
194. Дауев С. Б., боец [68],
195. Демидов Е. П., дипломат [103],
196. Державин Г. Р., писатель [71],
197. Дзедзиев Б. А., боец [68],
198. Дмитриев В. А., учёный-филолог [9],

199. Добржинский В. Н., боец [68],
200. Долгов А. П. , военный [23],
201. Долецкий Я. Г., гос. деятель [85],
202. Домашнев С. Г., писатель [71],
203. Дороватовский С. П., издатель, журналист [65],
204. Дородницын А. А., учёный-математик [9],
205. Дукельский С. С., гос. деятель [85],
206. Дымченко М. Г., молодогвардеец [23],
207. Дюккер Е. Э., художник [72],
208. Елпатьевский С. Я., писатель [65],
209. Енукидзе А. С., гос. деятель [85],
210. Ермейчук В. В., военный [23],
211. Жуковец А. Х., боец [68],
212. Жуковский С. В., дипломат [103],
213. Завадовский П. В., граф, гос. деятель [95],
214. Завенягин А. П., гос. деятель [85],
215. Зайцев Б. К., писатель [20],
216. Зайцев П. И., украинский общественно-политический и культурный деятель, шевченковед [17],
217. Заслонов К. С., партизан [23],
218. Зауэрвейд Н. А., художник [72],
219. Зибрак Э. А., гос. деятель [85],
220. Зощенко М. М., писатель [65],
221. Иванов В. В., писатель [65],
222. Иванов Г. В., поэт [20],
223. Иванова К. П., партизанка [23],
224. Игнатий (Малышев), архимандрит [14],
225. Иларион, архимандрит [14],
226. Иннокентий, архимандрит [14],
227. Иоанн, архимандрит (кн. Д. А. Шаховской) [20],

228. Иордан Ф. И., художник [72],
229. Иорданский Н. И., редактор [65],
230. Ириней (Нестерович), архиепископ [14],
231. Исаия, монах [14],
232. Каверин В. А., писатель [65],
233. Казарян К. Г., боец [68],
234. Калинин М. И., гос. деятель [85],
235. Калюжный А. М., народоволец, статистик [65],
236. Карамзин Н. М., писатель, учёный-историк [10],
237. Карахан Л. М., дипломат [85],
238. Каржавин Ф. В., писатель [71],
239. Касьяненко В. В., боец [68],
240. Келер И. П., художник [71],
241. Керженцев Н. П., гос. деятель [85],
242. Кирилюк Д. К., боец [68],
243. Киров С. М., гос. деятель [85],
244. Клодт М. К., художник [72],
245. Ковалёв А. В., боец [68],
246. Ковалёв Г. А., боец [68],
247. Коваленко Ф. Д., боец [68],
248. Ковшов Н. В., военный [23],
249. Коган П. С., литературовед [65],
250. Козырев Н. А., учёный-астроном [9],
251. Колбатова А. В., телеграфистка [23],
252. Колесникова В., санитарка [23],
253. Колокольников В. Я., масон [10],
254. Колосов И. С. , военный [23],
255. Кондратьев А. П., боец [68],
256. Конецкий В. В., писатель [9],
257. Копылов А. П., архитектор [9],

258. Корочкин Л. И., учёный-биолог [9],
259. Косиор С. В., гос. деятель [85],
260. Коссенюк А. Ф., боец [68],
261. Костюк М. Л., боец [68],
262. Костянов А. А., боец [68],
263. Коцюбинский М. М., писатель [65],
264. Кошман Г. Т., боец [65],
265. Круглова З. Г., партизанка [23],
266. Крыленко Н. В., гос. деятель [85],
267. Крымов Ю. С., писатель [23],
268. Куйбышев В. В., гос. деятель [85],
269. Кузнецов А. А., гос. деятель [85],
270. Кузнецов И. Н., боец [68],
271. Кузнецов Н. И., разведчик [23],
272. Кузьмин Н. Н., полит. деятель [76],
273. Курьин Л., военный [23],
274. Кутузов А. М., масон [10],
275. Кутузов Ф. М., масон [10],
276. Лаверецкий Н. А., художник [72],
277. Лагорио Л. Ф., художник [72],
278. Ладыжников И. П., издатель [65],
279. Леонас В. Б., учёный-физик [9],
280. Леонов Л. М., писатель [65],
281. Лившиц Я. А., гос. деятель [85],
282. Лисевич И. С., учёный-филолог [9],
283. Литвинов М. М., гос. деятель [25, 85],
284. Лойцянский Л. Г., учёный-физик [9],
285. Ломако К. И., боец [68],
286. Ломшаков А. С., дипломат [103],
287. Лопухин И. В., масон [10],

288. Луначарский А. В., гос. деятель, литературный критик [65, 85],
289. Лунькин Ю. П., учёный-физик [9],
290. Луппол И. К., учёный [65],
291. Львов Н. А., писатель [71],
292. Львов Ф. Ф., художник [72],
293. Лютер А. Ф., переводчик, учёный [20],
294. Ляцкий Е. А., историк литературы, редактор, публицист [20, 65],
295. Майский И. М., дипломат [25],
296. Макаренко А. С., педагог, писатель [65],
297. Маклаков В. А., дипломат [103],
298. Максимов М. Ф., боец [68],
299. Маленков Г. М., гос. деятель [85],
300. Малышев В. А., гос. деятель [85],
301. Малышев С. В., рабочий [65],
302. Мальцев В. М., партизан [23],
303. Мануильский Д. З., гос. деятель [85],
304. Мария, игумения [14],
305. Мартенс Л. К., учёный, полит. деятель [76],
306. Мартынов М. А., боец [68],
307. Масловский Г. П., военный [23],
308. Мельников Г. П., учёный-языковед [9],
309. Меркулов Ф. А., гос. деятель [85],
310. Мехлис Л. З., гос. деятель [85],
311. Микоян А. И., гос. деятель [85],
312. Миллер Е. К., дипломат [104],
313. Михаил (Чихачёв), схимонах [14],
314. Михайловский Н. К., литературный критик [65],
315. Мокрицкий А. Н., художник [72],
316. Молотов В. М., гос. деятель [85],
317. Морозов А. И., художник [72],

318. Мурдашев Л. Х., боец [68],
319. Мурзов Н. В., учёный-математик [9],
320. Мясников Ф. И., боец [68],
321. Назаров В. Е., военный [23],
322. Накоряков Н. Н., издатель [65],
323. Невзоров М. И., масон [10],
324. Неврев Н. В., художник [71],
325. Немирович-Данченко В. И., режиссёр, театральный деятель [76],
326. Несмелов П. М., военный [23],
327. Нечитовский О., военный [23],
328. Никифорова Л. А., писатель [65],
329. Никодим, епископ Орловский [14],
330. Никодим, иеромонах [14],
331. Николай (Соколов), епископ [14],
332. Николай Чистяков, послушник [14],
333. Николев Н. П., писатель [71],
334. Новиков Н. И., писатель, издатель [10, 71],
335. Оболенская фон Герсдорф А.А., художница [86],
336. Огарев Н. П., поэт, публицист [50],
337. Омелик А. И., учёный-физик [9],
338. Онилова Н. А., военный [23],
339. Орахелашвили М. Д., гос. деятель [85],
340. Орджоникидзе Г. К., гос. деятель [85],
341. Осинский Н., гос. деятель [85],
342. Отин Е. С., учёный-филолог [92],
343. Панкратьев М. И., прокурор [85],
344. Панфилов И. В. военный, генерал-майор [23],
345. Паперник Л. Х., военный [23],
346. Перепухов В. А., учёный-физик [9],
347. Петраков Г. А., военный [23],
348. Петров Г. И., учёный-механик [9],
349. Петровский Г. И., гос. деятель [85],

350. Пешкова Е. П., обществ. деятель [65],
351. Плещеев А. А., масон [10],
352. Плещеева А. И. [10],
353. Подъячев С. П., писатель [65],
354. Поклевский-Козелл С. А., дипломат [103],
355. Покровский М. Н., учёный-историк [65],
356. Попов П. Я., боец [68],
357. Порик В. В., военный [23],
358. Поршнева В., партизанка [23],
359. Постников С. П., редактор, издатель, библиограф [20],
360. Правдин Б. К., инженер, учёный [76],
361. Пришвин М. М., писатель [65],
362. Прокофьев Г. Е., гос. деятель [85],
363. Путна В. К., дипломат [85],
364. Пярнпуу А. А., учёный-математик [9],
365. Пятаков Г. Л., гос. деятель [85],
366. Пятницкий К. П., издатель [65],
367. Радищев А. Н., писатель [10],
368. Регирер С. А., учёный-биомеханик [9],
369. Ржевская О. Д., партизанка [23],
370. Риекстыньш Э. Я., учёный-математик [9],
371. Риццони П. А., художник [72],
372. Розенгольц А. П., гос. деятель [85],
373. Ромодановская О. Н., военный [23],
374. Румянцев А. И., граф, гос. деятель [95],
375. Румянцева Е. М., жена П. А. Румянцева [95],
376. Румянцева М. А., мать П. А. Румянцева [95],
377. Руцкий П. А., дипломат [104],
378. Рыков А. И., гос. деятель [85],
379. Рыскулов Т. Р., гос. деятель [85],
380. Саблин Е. В., дипломат [103],
381. Саврасов А. К., художник [72],

382. Савченко Г. П., подпольщик [23],
383. Самсонов М. С., дипломат [103],
384. Саркисов С. А., гос. деятель [85],
385. Сафонов М. И., боец [68],
386. Сахно К. Е., боец [68],
387. Сверчков Н. Е., художник [72],
388. Свершникова А. И., подпольщица [23],
389. Седов Л. И., учёный-физик [9],
390. Семеновский Д. Н., писатель [65],
391. Сергеев-Ценский С. Н., писатель [65],
392. Серафим, иеромонах [14],
393. Серафимов Б. С., дипломат [103],
394. Сивков В. А., военный [23],
395. Силин Л. А., военный [23],
396. Силина Г. И., журналист [9],
397. Смарагд (Крыжановский), архиепископ Орловский [14],
398. Соболев П. Е., боец [68],
399. Собчак А. А., юрист [9],
400. Соломко В. К., боец [68],
401. Сольц А. А., гос. деятель [85],
402. Средин Л. В., врач [65],
403. Станиславский К. С., режиссёр [65],
404. Сташков Н. И., подпольщик [23],
405. Стеклов В. А., учёный-математик [76],
406. Степанов Г. Ю., учёный-гидромеханик [9],
407. Стецкий А. И., гос. деятель [85],
408. Струминский В. В., учёный-физик [9],
409. Супрун С. П., военный [23],
410. Суриц Я. З., дипломат [25],
411. Суходольский П. А., художник [72],
412. Сухоруков А. К., боец [68],
413. Сырцов С. И., гос. деятель [85],

414. Тамбаков А. И., боец [68],
415. Тарасенко Г. А., военный [23],
416. Телешов Н. Д., писатель [65],
417. Тимирязев К. А., учёный-биолог [65],
418. Тимм В. Ф., художник [72],
419. Тимошенко С. К., военачальник [85],
420. Тихонов А. Н., писатель [65],
421. Тихонов Н. С., писатель [62],
422. Толстой А. Н., писатель [65, 89],
423. Томский М. П., гос. деятель [85],
424. Тредиаковский В. К., писатель [71],
425. Тренёв К. А., писатель [65],
426. Трояновский А. А., дипломат [85],
427. Трубачёв О. Н., учёный-филолог [92],
428. Трубецкой Н. Н., князь, масон [10],
429. Трутнев И. П., художник [72],
430. Трутовский К. А., художник [72],
431. Тургенев И. П., масон [10],
432. Тынянов Ю. Н., литературовед [65],
433. Тыркова-Вильямс А. В., дипломат [103],
434. Тюрин П. С., художник [72],
435. Убийвовк Е. К., подпольщица [23],
436. Урсати Н. С., дипломат [104],
437. Устинов А. В., боец [68],
438. Фалевич Г., подпольщик [23],
439. Фалькович С. В., учёный-физик [9],
440. Федин К. А., писатель [65],
441. Феодотий (Озеров), епископ [14],
442. Феофан, архимандрит [14],
443. Феофан Затворник, епископ [14],
444. Феофан (Комаровский) [14],
445. Фет А. А., поэт [91],

446. Филарет (Амфитеатров), митрополит Киевский [14],
447. Филарет (Дроздов), митрополит Московский [14],
448. Филиппов Б. В., учёный-физик [9],
449. Филиппов К. Н., художник [72],
450. Флавицкий К. Д., художник [72],
451. Фонвизин П. И., писатель [71],
452. Форш О. Д., писатель [65],
453. Фотий, архимандрит [14],
454. Франкль Ф. И., учёный-физик [9],
455. Фурманов Д. А., писатель [65],
456. Херасков М. М., масон [10],
457. Хилквит М. В., юрист [65],
458. Хинчук Л. М., гос. деятель [85],
459. Ховренкова М. Ф., партизанка [23],
460. Хоружая В. А., подпольщица [23],
461. Хрущёв Н. С., гос. деятель [85],
462. Худяков В. Г., художник [72],
463. Цуранов П. Ф., подпольщик [23],
464. Чапыгин А. П., писатель [65],
465. Червонный Е. И., военный [23],
466. Черемнов А. С., поэт, переводчик [65],
467. Черкасов Н. С., художник [72],
468. Чернышевский Н. Г., философ, учёный, публицист [50],
469. Чертков В. Г., издатель [76],
470. Чехова М. П., педагог, художница [16],
471. Чичерин Г. В., дипломат [85],
472. Чумандрин М. Ф., писатель [65],
473. Чухлов И. А., боец [68],
474. Чхаидзе В. М., военный [23],
475. Шамин А. С., боец [68],
476. Шашков З. А., гос. деятель [85],
477. Швагер Г. Ф., боец [68],

478. Шевцова Л. Г., молодогвардеец [23],
479. Шейнман А. Л., гос. деятель [85],
480. Шереметев Б. П., военачальник, гос. деятель [63],
481. Шиловская (Булгакова) Е. С., переводчик, хранительница архива М. А. Булгакова [15],
482. Шильдер Н. Г., художник [72],
483. Шиманский В.А., партизан [23],
484. Шимкевич В. Ф., учёный-физиолог [76],
485. Шишков В. Я., писатель [65],
486. Шолохов М. А., писатель [65],
487. Штрандман В. Н., дипломат [104],
488. Щедровицкий Г. П., учёный-философ [9],
489. Щербаков А. С., гос. деятель [85],
490. Щукин Н. Л., инженер, учёный [76],
491. Щусев А. В., архитектор [76],
492. Эйсмонт Н. Б., гос. деятель [85],
493. Эмин Н. Ф., писатель [71],
494. Эрасси М. С., художник [72],
495. Эфроимсон В. П., учёный-биолог [9],
496. Эфрон А. С., переводчица, мемуарист [62],
497. Юшневский А. П., декабрист [19],
498. Яблочкин П., военный [23],
499. Якоби В. И., художник [72],
500. Яковлев П. П., делопроизводитель [14],
501. Якунин В. П., боец [68],
502. Якушкин И. Д., декабрист [111],
503. Ярославский Е. М., гос. деятель [85].